Kuram / Tarih

Mike Davis

üzerinde güneş batmayan katliam

el ñino kıtlıkları ve üçüncü dünyanın açlıkla inşası

İngilizceden Çeviren: Ulaş Hoşkan

Yordam Kitap

Mike Davis (1946)

Amerikalı Marksist tarihçi ve siyasal eylemci. *City of Quartz* (1990), *Planet of Slums* (2006) [*Gecekondu Gezegeni*, çev. Gürol Koca, Metis, 2010] ve *Buda's Wagon* (2007), yazarın büyük yankı uyandıran eserlerinden bazılarıdır. Davis, *Üzerinde Güneş Batmayan Katliam* kitabıyla 2002 yılında Dünya Tarih Derneği Kitap Ödülüne layık görülmüştür.

Eserin Orijinal Adı:

Late Victorian Holocausts
El Niño Famines and the Making of the Third World
(Verso, Londra, 2001)

Üzerinde Güneş Batmayan Katliam

El Niño Kıtlıkları ve Üçüncü Dünyanın Açlıkla İnşası

Mike Davis

İngilizceden Çeviren
Umut Haskan

Yordam Kitap: 146 • Üzerinde Güneş Batmayan Katliam • Mike Davis
ISBN-978-605-5541-54-5 • *Çeviri*: Umut Haskan • *Düzeltme*: Doğan Ergün
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Ocak 2012 • *Yayın Yönetmeni*: Hayri Erdoğan
© Verso, 2001; © Yordam Kitap, 2009

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı No: 19 Kat: 3 Cağaloğlu 34110 İstanbul
T: 0212 528 19 10 F: 0212 528 19 09 W: www. yordamkitap. com
E: info@yordamkitap. com

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 12027)
Baha İş Merkezi
Haramidere - İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

Üzerinde Güneş Batmayan Katliam

El Niño Kıtlıkları ve Üçüncü Dünyanın Açlıkla İnşası

Azarlanmış Topraklar

Onca, onca
mezar var, onca acı, onca
yıldızda dörtnal giden hayvan!
Hiçbir şey, utku bile,
kanın zalim boşluğunu silemez:
hiçbir şey, ne denizin, ne kumun
ne de zamanın devinimleri,
ne de mezarda yanan sardunya.

-Pablo Neruda (1937)[1]

1 Çeviren İsmail Aksoy – *çev.*

İÇİNDEKİLER

Teşekkür 11
Giriş 13
Terimler Hakkında 31

BÖLÜM I: BÜYÜK KURAKLIK, 1876-1878 39
1 Victoria'nın Hayaletleri 41
2 "Yoksullar Evleri Yiyorlar" 81
3 Silahlar ve Mesihler 113

BÖLÜM II: EL NİÑO VE YENİ EMPERYALİZM 1888-1902 141
4 Azap Ülkeleri 143
5 Şölen Masasında İskeletler 168
6 Binyılcı Devrimler 208

BÖLÜM III: ENSO DEŞİFRE EDİLİYOR 245
7 Musonların Gizemi 247
8 Açlığın İklimleri 277

BÖLÜM IV: KITLIĞIN EKOLOJİ-POLİTİĞİ 323
9 Üçüncü Dünyanın Kökenleri 325
10 Hindistan: Modernleşen Sefalet 363
11 Çin: Ortaklık Bozuluyor 397
12 Brezilya: Nordeste'de Irkçılık ve Yoksulluk Kuşatması 436

Sözlükçe 455

TEŞEKKÜR

1998 Haziranında, Snowbird / Utah'ta "Binyıl Ölçekli Küresel İklim Değişikliği Mekanizması" başlığıyla düzenlenen Chapman Konferansı'nda pencereden içeriyi gözetleyen bir casus gibi geçirdiğim bir haftalık sürede, iklim tarihine öteden beri duyageldiğim merak alevlendi. Grönland Buz Katmanı ve Bermuda Volkan Grubu'ndan yola çıkarak doğanın tarihini didik didik eden, iklimsel dalgalanmalarla ilgili en gelişmiş araştırmaları kendi aralarında tartışan arkadaşları dinlemek son derece kamçılayıcıydı. Sadece bir tarihçi olan bana, aile içinde kalması gereken konulara burnumu sokma fırsatını verdikleri için, konferansı düzenleyenlere teşekkür etmeliyim.

Bu kitap, aynı yılın Eylül ayında, Nancy Peluso ve Michael Watts tarafından Kaliforniya Üniversitesi'nde gerçekleştirilen "Çevresel Şiddet" konferansında, bir bildiri şeklinde ana hatlarıyla sunulmuştu aslında. Kitap hazırlığının ilk aşamalarında, Vinayak Chatuverdi, Tom Brass ve Gopal Balakrishnan, bu alandaki ustalıklarının mümkün kıldığı aydınlatıcı eleştirilerini cömertçe önüme serdiler. 7'nci Bölümde yer alan fizik konularının bir kısmına Kurt Cuffrey'in çekidüzen verdiğini belirtmeli. Dan Monk ve Sara Lipton, Michelle Huang ve Çi-Şi Li, Steve ve Cherly Murakami, çok ihtiyaç duyduğum bir hoş geldin karşılaması yaptılar. Steve Hiatt, Colin Robinson, Jane Hindle ve Verso Books bünyesindeki diğer arkadaşlarım zorlu çalışmaların üstesinden gelirken, David Deis de kitap için mükemmel haritalar ve grafikler hazırladı. Büyük titizlikle ilk düzeltmeleri yapan kişi Tom Hassett oldu. Araştırma ve kaynak konusunda ise, MacArthur Bursu'nun sağladığı sınırsız olanaklardan faydalandım.

Benim için asıl büyük zenginlik ise, eşim Alessandra Moctezuma'nın güçlü sevgisi ve sabrı, çocuklarım Jack ile Roisín'in verdiği bitmek bilmez keyif, münzevilikte birbiriyle yarışan iki entelektüel *Heredot* David Reid ve Mike Sprinker'in dostlukları olmuştur. David, 1940'ların New York'undaki dünyasından biraz uzaklaşarak, son taslağımı yabani otlardan temizlememe yardım etti. Mike ise, Güney Asyalı Marksist tarihçilerin çalışmalarıyla buluşmamı sağladı ve kitabın başlangıçtaki bakış açısı hak-

kında, belirleyici öneme sahip eleştirilerde bulundu. Kansere karşı uzun süre mücadele edip, zafere ulaşmış gibi görünürken 1999 Ağustosunda kalp krizi geçirip ölmesi ne kadar da yakışıksızdı. Amerikan solunun gerçekten en büyük temsilcilerinden biriydi o. José Martí'nin bir zamanlar Wendell Phillips için söylediklerini tekrarlayacak olursak, "Amansızdı, yakıcıydı; adalete aşık herkesin sevecenliğinde." Bu kitabı, Mike'ın sevgili karısı ve düşünce yoldaşı Modhumita Roy'a adıyor, hepimizle paylaştığı cesareti için kendisine ayrıca teşekkür ediyorum.

Giriş

> Muson yağmurlarının sekteye uğramasıyla, 1876 ve 1879 yılları arasında Asya'nın büyük bölümü olağanüstü ağır bir kuraklığa mahkûm oldu. Bölgeyi kasıp kavuran kuraklık, dönemin tarım toplumuna korkunç darbeler indirdi. İnsan türü, bilinen tarihinde daha büyük bir açlık felaketiyle karşılaşmadı bugüne dek.
>
> *-John Hidore, Global Environmental Change*[1]

Tarihte bir Amerikan ailesinin yaptığı en ünlü ve muhtemelen en uzun tatildi bu. Birleşik Devletler'in henüz emekliye ayrılmış eski başkanı Ulysses S. Grant, "hükümetinin bulaştığı yolsuzluklar konusunda giderek şiddetlenen bir eleştiri bombardımanı altında", karısı Julia ve oğulları Jesse ile birlikte Avrupa'ya gitmek üzere 1877 baharında Philadelphia'dan yola çıktı. Yolculuğun görünüşteki amacı, "hovarda bir İngiliz centilmeniyle" evlenmiş olan (Henry James'in[2] göklere çıkaracağı türden bir evlilikti bu), İngiltere'deki kızları Nellie ile biraz zaman geçirmekti. Zavallı Nellie, kırmızı halıları, kendilerini alkışlayan toplulukları ve devlet şölenlerini tercih eden, teşhir meraklısı anne ve babasını pek az görebilecekti oysa. Biyografilerinden birinde belirtildiği gibi, "Grant'ın sade bir adam olduğu ve sırf görevi öyle gerektirdiği için, dalkavukluğa mertçe katlandığı konusunda pek çok şey söylenmiştir. Tüm bunlar düpedüz zırvadır." Anayurtta kalan Amerikalılar, *New York Herald* muhabiri John Russell Young'ın "muazzam miktar ve kalitedeki

1 John Hidore, *Global Environmental Change: Its Nature and Impact*, Upper Sadlle River, N.J. 1996, s. 96.

2 1843 ile 1916 yılları arasında yaşamış Amerikalı yazar. 19'uncu yüzyıl gerçekçi edebiyat akımının başlıca figürlerinden birisi olarak gösterilir. Yaşamının son 40 yıllık bölümünü İngiltere'de geçirmiş ve 1915'te, ölmeden bir yıl önce de İngiliz vatandaşı olmuştur. Asıl olarak, güzel ama yozlaşmış Avrupa kültürüyle karşılaşan erdem sahibi Amerikalıları, iki dünya arasındaki çatışmayı konu edinen romanlarıyla tanınır – *çev.*

şarapla yemeğin ardından, sayısız sigara ile taçlandırılan brendi ikramının geldiği muhteşem ziyafetler" hakkında yazdıkları ile heyecanlanmaktaydılar. "Prenseslere yaraşır, bıktırıcı ilgiden kurtulmak", Bayan Grant için daha da zordu (oysa Fort Sumter'den[3] bakıldığında, Galena/Illinois'deki sarhoş bir tabakçının karısından başkası değildi[4]). Sonuç olarak, "Yolculuk uzuyor, uzuyor ve uzuyordu". Elbette, Young'ın *Herald* sayfalarındaki yazıları da.[5]

Grantlar, akşam yemeklerini nerede yerlerse yesinler, geride dillere destan bir patavatsızlık izi bırakmaktaydılar. Venedik'te, bir zamanlar kenti yönetmiş düklerin torunları, General'den "suyu tahliye edebilseler güzel bir şehir olurdu" önerisini işitecek, Buckhingham Sarayı'ndaki bir ziyafette ise, oğulları Jesse'nin "öfke nöbeti" karşısında dehşete düşen, duyduğu rahatsızlığı saklayamayan Kraliçe Victoria, onlardan kaçmak için "yorucu görevlerini" bahane edecek, Julia'dan şu yanıtı alacaktı: "Evet, tahmin edebiliyorum. Zira sizin gibi ben de büyük bir devlet adamının karısıyım."[6] Berlin'de, Afrika, Asya ve Okyanusya'nın henüz sömürgeleştirilememiş halklarına karşı düzenlenecek nihai saldırıya girizgâh yapmak üzere "Şark Meselesi" ile ilgilenen Büyük Kongre[7] devam ederken, onlar da etrafta dolanıp duruyorlardı. Belki de tatillerini bir dünya turuna dönüştürme konusunda Grantları kışkırtan şey, emperyalist şaşaanın verdiği sarhoşluk ya da doğunun saraylarında düzenlenecek daha da muhteşem resepsiyonların hayali olmuştur. Eski başkan ve ailesi, hesapları *New York* Herald'dan James Gordon Bennett Jr.'ın ödemesi ve ulaşımın büyük ölçüde ABD donanması tarafından sağlanmasının da etkisiyle, Büyük İskender'i bile tevazu göstermeye zorlayacak bir rota çizdiler: Nil boyunca çıkıp Yukarı Mısır'da Tebes'e, sonra gerisin geri Filistin'e, oradan İtalya ve İspanya'ya, sonra tekrar Süveyş Kanalı'na, derken Aden'e, Hindistan'a, Burma'ya, Vietnam'a, Çin'e, Japonya'ya ve son olarak da Pasifik'i aşarak Kaliforniya'ya yolculuk ettiler.

---

3 Amerikan İç Savaşı, güneylilerin Fort Sumter kalesine yaptığı saldırıyla başladı. Sonradan kuzeyin yıllar süren kuşatması altında kalan kale, güneyli direnişinin simgesi haline geldi – *çev.*

4 Amerikan İç Savaşı'nın en önemli generalleri arasında gösterilen Grant, savaş patlak verdiğinde Galena/Illinois'de babasının deri dükkânında çalışmaktaydı – *çev.*

5 William McFeely, *Grant: A Biography*, New York 1981, s. 453, 457-60 ve 471.

6 Aynı eser, s. 458-71.

7 Berlin'de Osmanlı, Rusya, İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın katılımıyla gerçekleşen, temelde '93 Harbi'nin ardından Osmanlı'nın Rusya'ya ve Avrupa'ya karşı durumunu düzenleme amacını taşıyan, 13 Temmuz 1878'de Berlin Anlaşması ile noktalanan kongre – *çev.*

Açlık Diyarında Tatil

Amerikalılar, özellikle de eski başkanlarının firavunlar ülkesinde olaşması fikriyle büyülenmişlerdi. Mark Twain'in artık yıpranmış haleki *Saflar Yabancı Ülkede* kitabı kucağında, istimbotla Nil boyunca yuarılara çıkan Grant, birbiri ardı sıra gelen köylerde "Amerikan Kralı" larak karşılanmaktan şaşkına dönüyordu. İç Savaş'ta Vicksburg'dan aşlayıp Appomattox'ta noktalanan kanlı yolculuğuyla ilgili anılarını oung'a ve dolayısıyla binlerce okuruna anlatarak nehir üzerinde sakin ğle sonraları geçirdi. Bir zamanlar, sportmenliğe sığmayacak şekilde ırnalara ve pelikanlara rastgele ateş ettikleri için birliğindeki genç suayları pataklamıştı o. (Alaycı bir üslupla, şimdi yanlarında olsalardı, ıyıya çıkıp "ağır yük altındaki hörgüçlerini kıyı boyunca zar zor sükleyen, sabırla kölelik eden zavallı develeri" vurmak isteyebilecekleri i söylüyordu.) Bir seferinde, mürettebatın motorda ortaya çıkan arızayı ımir edebilmesi için küçük istimbotları gece boyunca durmak zorunda aldığında, Grant'ın oğlu Jesse, kamp ateşinin etrafında nöbet tutan beevilerle konuşmaya başladı. Kendilerini yurtlarından uzaklara savuran zor günler" geçirdiklerinden şikayet etmekteydiler: "Nil, bir zamandır ötü kalpli ve Nil kötü kalpli olduğunda, felaket gelip insanları başka öylere göçmeye zorlar."[8]

ekil P1: Grantlar Yukarı Mısır'da.

John Russell Young, *Around the World with General Grant*, abonelik baskısı (20 kısım halinde American News Company tarafından basılmıştır), New York 1878-79, s. 242 ve 246.

Grantların düzdüğü pastoral şiir, nehir kıyı boyunda gözlenen amansız şartların giderek ağırlaşmasıyla, kısa süre sonra darmadağın olacaktı gerçekten de. "Yolumuzun geçtiği ülke" diye yazıyordu Young, "iyi zamanlarda bir cennet bahçesine dönüşüyor olmalı. Ancak bu yıl Nil'in yükselmemesiyle her şey kavrulmuş, her yer çoraklaşmış durumda." O ana dek Grantlar sadece köylü konukseverliğinin sıcaklığını tatmış olsalar da, Yukarı Mısır'ın başkenti Asyut'un güneyindeki bölgede yaygın bir ayaklanma baş göstermişti ve bir kısım *fellah*ın silahlanıp kum tepelerine yöneldiğine dair söylentiler ortada dolaşıp duruyordu. Valinin ısrarıyla, Tebes'e ve Birinci Çağlayan'a kadarki yolculuklarının geri kalanı için Amerikalılara silahlı muhafızlar verildi. Burada mahsul neredeyse tamamen yanmış ve geride açlıktan ölen binler bırakmıştı. Young, *Herald* okurları için bu "korkunç felaket"in resmini şu sözcüklerle çiziyordu: "Tarlalar kavrulmuş, kararmış, çatlamış durumda. Sulama kanalları kupkuru. Önceki sezona ait mahsulün köklerini görebiliyoruz. Toprak, birkaç demet keneotundan ve bitkin düşmüş, güçsüzlükten eğilmiş birkaç hurma ağacından başka meyve vermiyor artık. Bir kum fırtınası düzlüğün üzerine çöküyor ve manzaranın sergilediği kasveti biraz daha derinleştiriyor."[9]

Mısır'ın tarihi anıtlarına olduğu kadar, sıradan insanlarına da hayran kalan John Russell Young, ülkenin yeni hükümranı İngilizlerin her ikisine karşı da aşağılayıcı bir tavır takındığını görerek dehşete düşmüştü: "İngilizler, bu insanları kendileri için odunu kesen ve kuyudan suyu çeken, çalışması ve sırtında kamçı şaklamamışsa efendisine teşekkür etmesi gereken kişiler olarak görüyorlar. Bu anıtlar, onların gözünde sadece kendi müzelerine malzeme toplayacakları birer depo. Bunun için Mısır'ı talan ediyorlar; tıpkı Lord Elgin'in Yunanistan'ı talan ettiği gibi." Young ayrıca, artık İngilizlerin denetiminde bulunan dış borç ödemelerinin bindirdiği muazzam yükün de en yoksul ve şimdi açlıktan kırılmakta olan kesimlerin sırtına bindiğini yazıyordu. Young'a göre, bölgedeki bürokratların bu ölçekte bir felaket karşısında sergilediği kayıtsızlık, eski başkanı da rahatsız etmekteydi.[10]

Young, bir yıl sonra Hindistan'ın Mumbai kentine vardıklarında, "Doğudaki İngiliz nüfuzu, İngiliz tiranlığının bir diğer adıdır sadece." şeklinde özetlediği tezini güçlendirecek yeni kanıtlar da bulacaktı. Grantlar, *sahip*lerin emrindeki hizmetkârların sınırsız gibi görünen sayısı karşısında şaşkınlığa düşerken, Young ise bu imparatorluk yüzünden Hintlilerin sırtına binen maliyeti kafasında tartıyor ve şu sonuca varıyordu: "Hindistan

9 Aynı eser, s. 266-7 ve 274.

10 Aynı eser, s. 278 ve 284-5.

devletince sergilenenden daha mutlak bir despotluk düşünülemez. Kibirli, sorumluluk hissinden uzak, acımasız ..." Resmî rakamlara göre önceki üç yıl içerisinde 5 milyondan fazla Hintlinin açlıktan öldüğünü bilen Young, "İngilizlerin her yıl Hindistan'dan dışarı çıkardığı para, ülkenin ciddi biçimde hortumlanması anlamına geliyor ve yoksulluğun nedenleri arasında yerini alıyor." diyerek gerekli vurguyu yapıyordu.[11]

Mumbai'den ayrılan Grant kafilesi, insanlığın belleğindeki en zalim kuraklığın izlerini hâlâ taşımakta olan "zorlu, kavrulmuş ve kararmış" Dekkan kırsalından geçti. "Gezi toz içerisinde devam ediyordu, çünkü Eylülden bu yana toprağa yağmur düşmemişti. Genellikle mangoların çiçek açma dönemine eşlik eden nadir sağanaklar ise, şimdi insanların korkuyla beklediği bir şeydi. Sağanaklar gelirse, kalan mahsul de mahvolabilirdi."[12] Tac Mahal'i ve Benares şehrini görmek için zorunluluk hissiyle yapılan yolculukların ardından, Grantlar Kalküta'da Genel Vali Lord Lytton ile az bir zaman geçirip, programlarının çok ilerisine atladılar ve Burma'ya gitmek üzere Hindistan'dan ayrıldılar. Lytton, sonradan sarhoş bir Grant'ın akşam yemeğinde İngiliz leydilerine sarkıntılık etmesinden şikayetçi olacak, Amerikalılar ise Lytton'un eski başkana karşı sergilediği sakıngan tavırdan dolayı kırgınlık duyacaklardı.[13] Grant'ın sırdaşı diplomat Adam Badeau, Lytton'un "eski başkana gereğinden fazla hürmet gösterilmemesi yönünde anayurttan talimat aldığını" düşünecekti. Badeau'ya göre Britanya hükümeti, kendileri dışındaki batılı güçlerin de önemli olabileceği, veya kendilerinden başka bir erkin de itibarı hak edebileceği yönünde bir düşüncenin yarı-medeni Doğu halklarının kafasında oluşmasını istemiyordu. (Bunun üzerine Grant da Londra'daki Amerikan büyükelçisinin İngilizlere teşekkür etmesi yönünde Badeau'dan gelen öneriyi reddetti.)[14]

Neyse ki, Çin'deki muhteşem karışılama Lytton'un kibirli tavrını telafi edecekti. Nian isyanını (Young tarafından Taiping isyanıyla karıştırılmakla birlikte) bastırmış olan, Çin'in önemli devlet adamı Li Hongzang,

11 Aynı eser, s. 622.

12 Aynı eser, s. 624.

13 "Bu ortamda, 'seçkin konuğumuz', yani söz konusu 'Büyük Batılı Cumhuriyet'in bu ikiyüzlü eski başkanı, körkütük sarhoş şekilde, bir kral kadar çapkınca davranabileceğini de gösterdi. Bayan A.'yı elle taciz etti, Bayan B.'yi çığlıklar içerisinde bırakarak öptü –tombul Bayan C.'ye morartırcasına çimdik attı– ve tecavüz etmek ister gibi Bayan D.'nin üzerine saldırdı. Nihayet, genel olarak kızgın bir fil gibi davranıp tüm hanımları ... isteri nöbetlerine sürüklediklerden sonra, bu asil hayvan zor kullanılarak zapt edilip altı denizci tarafından karga tulumba taşınarak uzaklaştırıldı ... ve Hindistan'ı seçkin varlığından azat etti. Denizci subay ... bu asil adamın, Bayan G.'nin kendisini beklemekte olduğu ortak salon kamarasına bırakıldığında orada doyuma ulaştığını ve engellenmiş şehvetini meşru eşinin direnmeyen bedeni üzerinde giderdiğini, bu işlem süresince de bolca kustuğunu bildirdi. Eğer Bayan Grant'ı görmüş olsaydınız, bütün bunların inanılmaz olduğunu düşünmezdiniz." (Mcfeely, s. 473'te Lytton'dan aktarılmıştır).

14 Adam Badeau, *Grant in Peace*, Hartford 1887, s. 310-11.

Ryukus üzerine Japonlarla yürütülen zorlu müzakerelerde Amerika'nın desteğini alma peşindeydi. Bu çerçevede, Grantlara tezahüratta bulunmaları için Şanghay'da 100.000 kişilik bir kalabalık bile toplandı ve yerel bir orkestra da cesaret örneği sergileyerek "John Brown's Body"[15] şarkısını denedi. (Ne var ki Çinlilerin gösterdiği ilgi büyük ölçüde yalnızca resmiyette geçerliydi ve burası Mısır değildi. Young, Kanton'daki evlerinin pencerelerinden, yüzlerinde aşağılama ifadesiyle, "barbarlara mağrur bir edayla tepeden bakan" genç devlet memurlarını fark etmişti çoktan. "Kızılderili şefleri Beşinci Cadde boyunca geçit yapsalar, New York'taki genç erkekler de Oturan Boğa'ya veya Kızıl Bulut'a böyle bakarlardı herhalde.")[16]

Tiençin'den Pekin'e giden yolda, iç karartıcı açlık ve perişanlık manzarasıyla katmerlenen "şiddetli ve merhametsiz" sıcak, Amerikalıları bitkin düşürdü.[17] Kuzey Çin'in üç yıldır yaşamakta olduğu kuraklık ve kıtlık -resmî olarak "Çin tarihindeki yirmi bir hanedanın yaşadığı en korkunç felaket-, 8 ila 20 milyon kişinin ölümüne yol açmıştı.[18] Tedirginliğe kapılan Amerikalı konsolosluk yetkililerinin mektuplarında, "Gelişmiş silahlara sahip olunmasaydı, aç insanlardan oluşan çeteler ciddi bir siyasi kargaşa yaratabilirdi." ifadelerine rastlanıyordu.[19] Grant, Li Hongzang ile yaptığı konuşmalarda, demiryollarının böylesi felaketleri önleyebileceği yönünde küstahça nasihat veriyordu: "Çin'e ayak bastığından beri hakkında sayısız acı öykü dinlemiş olduğu kıtlığa benzer durumlarda, demiryolları insanlar için büyük bir nimet haline gelebilirdi. Amerika'da, uçsuz bucaksız ülkenin tümüne birden kıtlık hâkim olmadığı sürece, Çin'de yaşanana benzer bir durumla karşılaşamazdınız. Bir eyalette mahsulün zarar görmesi durumunda, küçük bir zaman kaybı ve önemsiz bir masrafla, diğer eyaletlerden gıda malzemeleri getirtebilirdiniz. Ülkenin bir ucundan diğerine, sadece birkaç gün içerisinde buğday gönderebilirdik örneğin." Li Hongzang'ın yanıtı, kendisinin de demiryolları ve telgraftan yana olduğu, ancak ne yazık ki "bu konudaki görüşlerinin kimi meslektaşlarınca paylaşılmadığı" şeklindeydi.[20] Mançu (Qing) hanedanının bu önemli lideri, kuşkusuz sözünü hayli esirgeyerek konuşmaktaydı.

---

15 Amerikan İç savaşı sırasında Kuzeyli birlikler tarafından yaygın olarak söylenen marş - *çev.*

16 McFeely, s. 474'te aktarılmıştır.

17 Young, s. 414.

18 Hang-Wei He, *Drought in Northern China in the Early Guang Xu (1876-1879)*, Hong Kong, 1980, s. 36-7 (Çince).

19 McFeely, s. 557, dipnot 43'te aktarılmıştır.

20 J. T. Headley, *The Travels of General Grant*, Philadelphia, 1881, s. 444

On Dokuzuncu Yüzyılın Gizli Tarihi

Grant, Pekin'in ardından Yokohoma ve Edo'ya da uğradıktan sonra, Pasifik'i aşarak yurda döndü. San Francisco'da düzenlenen sarhoş edici resepsiyon, reklamı fazlasıyla yapılmış romantik dünya turunun etkisiyle popüleritesinde gözlenen yükselmeyi açığa vuruyordu. Ne var ki, gırtlak kanseri eski başkanın bir kez daha Beyaz Saray yollarına düşmesini engelleyecek ve *Personal Memoirs* [Kişisel Anılar] adlı ünlü kitabını bitirme yolunda onu müthiş bir telaşın içine sokacaktı. Ancak, söz konusu anılar içerisinde yer alan hiçbir şey bu önsözün ilgi alanına girmiyor. Bizim ilgilendiğimiz şey, Grant'ın asla sözünü etmediği, ancak Young'ın okurlarını hayrete düşürdüğüne inandığımız bir rastlantı: yolculuk boyunca Mısır, Hindistan ve Çin'de ardı ardına karşılarına dikilen dehşetli kuraklık ve açlık. Sanki Amerikalılar, farkında olmadan, bir canavarın Nil'den Sarı Deniz'e kadar korkunç bir yıkıma yol açmış ayak izlerini adım adım takip ediyorlardı.

O dönemde *Nature* ve diğer bilimsel dergilerin okuyucuları, tüm gezegen ölçeğinde bir felaketle karşı karşıya olunduğunun farkındaydılar. Java'dan, Filipinler'den, Yeni Kaledonya'dan, Kore'den, Brezilya'dan, kara kıtanın güneyinden, Mağrip'ten gelen hep bu kuraklık ve açlık haberleriydi. O güne dek hiç kimse, böylesine olumsuz bir meteorolojik tablonun, eşzamanlı olarak tüm tropik muson kuşağını ve ayrıca Güney Çin ile Kuzey Afrika'yı içine alacak denli geniş ölçekte yaşanabileceğini tahmin etmezdi. Birbirinden bu kadar uzak, bu kadar fazla sayıda alanın aynı anda kıtlığa gömülebildiğini gösteren hiçbir tarihsel kayıt yoktu. Kıtlığa bağlı ölümler hakkında ancak çok kaba tahminler yapılabiliyorsa da, bir milyon İrlandalının öldüğü 1845-47 felaketindeki rakamları onlarca kat aşan bir tablonun ortaya çıktığı açıktı. Bir İngiliz gazetecinin hesaplamalarına göre, sadece Güney Hindistan'da ölenler bile, Austerlitz'den tutun da, Antietam'a ve Sedan'a kadar tüm savaşların toplam bilançosunu geride bırakıyordu.[21] 20 ila 30 milyon kişilik tahmini bilançosuyla dünya tarihinin en kanlı iç savaşı olarak gösterilen Taiping Devrimi (1851-64) böylesi bir kırımla boy ölçüşebilirdi ancak.

Ancak, 1876-79 yıllarındaki büyük kuraklık, Viktorya döneminin ikinci yarısında yaşanacak küresel gıda krizlerinin yalnızca ilkiydi. 1889-91 arasında kuraklık Hindistan, Kore, Brezilya ve Rusya'ya bir kez daha açlık getirecek, ancak bu dehşetten en büyük payı, nüfusunun muhtemelen üçte birini kaybeden Etiyopya ve Sudan alacaktı. Daha sonra, bu kez 1896-1902 yıllarında, tropik kuşak boyunca ve ayrıca Kuzey Çin'de muson

21 William Digby, *"Prosperous" British India: A Revelation from Official Records*, Londra, 1901, s. 118.

yağmurları tekrar tekrar aksayacaktı. Büyük kıyıma yol açan sıtma, hıyarcıklı veba, dizanteri, çiçek ve kolera salgınları, açlık nedeniyle zaten zayıf düşmüş bulunan kitleler içerisinden milyonlarca kurban seçecekti. Bu ortamda Avrupa imparatorlukları, Japonya ve Birleşik Devletler ise, yeni sömürgeler ele geçirme, yerli halklara ait toprakları gasp etme, plantasyonlar ve madenler için yeni işgücü kaynaklarını boyunduruk altına alma fırsatını açgözlülükle dibine dek sömürmeyi tercih ettiler. Dünyanın merkezlerinden bakıldığında yirminci yüzyılın son emperyal zafer ışığı olarak görülen şey, Asya ve Afrika açısından, korkunç bir ölü yakma töreninin saçtığı ateşten başkası değildi.

Tablo P1
Açlık Kaynaklı Ölüm Tahminleri

Hindistan	1876-79	10,3 milyon	Digby
		8,2 milyon	Maharatna
		6,1 milyon	Seavoy
	1896-1902	19,0 milyon	The Lancet
		8,4 milyon	Maharatna/Seavoy
		6,1 milyon	Cambridge
Hindistan Toplamı		12,2 – 29,3 milyon	
Çin	1876-79	20 milyon	Broomhall
		9,5 – 13 milyon	Bohr
	1896-1900	10 milyon	Cohen
Çin Toplamı		19,5 – 30 milyon	
Brezilya	1876-79	0,5 – 1,0 milyon	Cunniff
tespit edilemedi	1896-1900		
Brezilya Toplamı		2 milyon	Smith
Toplam		31,7-61,3 milyon	

Kaynak: William Digby, "*Prosperous*" British India, Londra, 1901; Arap Marahatna, *The Demography of Famine*, Delhi, 1996; Roland Seavoy, *Famine in Peasant Societies*, New York, 1986; *The Lancet*, 16 Mayıs 1901; *Cambridge Economic History of India*, Cambridge, 1983; A.J. Broomhall, *Hudson Taylor and China's Open Century, Altıncı Kitap, Assault on the Nine*, Londra, 1988; Paul Bohr, *Famine in China*, Cambridge, Massachusetts, 1972; Paul Cohen, *History in Three Keys*, New York 1997; Roger Cunniff, "The Great Drought: Northeast Brazil, 1877-1880", Doktora Tezi, University of Texas, Austin, 1970; ve T. Lynn Smith, *Brazil: People and Institutions*, Baton Rouge, Louisiana, 1954. Kitabın 3'üncü ve 5'inci bölümlerinde bu tahminlerle ilgili ayrıntılı incelemeler göreceğiz.

Bu üç kuraklık, açlık ve salgın dalgasında toplam kurban sayısının 30 milyondan az olduğunu söylemek olanaksız. Hatta, elli milyon kişinin ölümüne işaret eden tahminler de gerçekçilikten uzak sayılma-

malıdır. (Tablo P1'de sadece Hindistan, Çin ve Brezilya'da, 1876-79 ve 1896-1902 dönemlerindeki açlık kaynaklı ölüm tahminlerine yer verilmiştir.) Gerçek acıyı, açlığın pençesindeki bu halklar yaşarken, dönemin Avrupalıları arasında da böylesi bir kıyımın ahlaki boyutunu ve imparatorluğun kendini savunurken kullandığı bahanelerin nasıl temelden çürüdüğünü kavrayabilenler vardı. 1876 Madras kıtlığının başlıca tarihçisi konumundaki Radikal gazeteci William Digby, Kraliçe Victoria ölmeden önce şu kehanette bulunuyordu: "Tarihçiler, Britanya İmparatorluğu'nun on dokuzuncu yüzyılda oynadığı rolü elli yıl sonra değerlendirdiklerinde, milyonlarca Hintlinin boş yere ölümünü bu rolün en büyük ve en dehşetli anıtı olarak göstereceklerdir."[22] Viktorya döneminin en saygın doğa bilimcileri arasında kendine yer bulan ve Darwin'le birlikte doğal seçilim teorisini ortaya koyan Alfred Russel Wallace da bu görüşün ateşli bir savunucusuydu. Digby gibi o da kitlesel açlığı bir "doğal" afet olarak değil, engellenebilecek bir siyasi felaket olarak görüyordu. 1898'de Viktorya çağının bilançosunu çıkaran ünlü eserinde, Hindistan ve Çin'deki açlığı, sanayi kentlerindeki gecekondu sefaleti ile birlikte "yüzyılın en korkunç fiyaskoları" biçiminde tanımlıyordu.[23]

Dickens romanlarına konu olmuş gecekondu sefaleti, dünya tarihi müfredatında yerini güzelce almışken, 1876 ve 1899'un aç çocukları iz bırakmadan kaybolmuş gibiler. Dünyanın merkezlerinde bulunan gözlem noktalarından bakarak on dokuzuncu yüzyıl üzerine yazan çağımız tarihçileri, neredeyse istisnasız olarak, Viktorya dönemi sonunda "üçüncü dünya"yı girdabına çeken muazzam kuraklık ve kıtlıkları görmezden geliyorlar. Örneğin Eric Hobsbawm, ünlü on dokuzuncu yüzyıl tarihi üçlemesinde, İrlanda'daki Büyük Açlık'tan ve Rusya'daki 1891-92 kıtlığından söz ettiği halde, Hindistan ve Çin'in belki son 500 yılda yaşadığı en büyük kıtlıklara değinmiyor. Benzer şekilde, David Landes, uluslar arasındaki eşitsizliklere dair gizemi aydınlatma çabasındaki *The Wealth and Poverty of Nations* başlıklı şaheserinde bu büyük kıtlıklara yaptığı biricik göndermede, hatalı bir şekilde, İngiliz demiryollarının Hindistan'da açlığı hafiflettiğini iddia ediyor.[24] Çağımız tarihçilerinin bu denli korkunç gerçekler karşısındaki tuhaf aldırmazlığı için sayısız başka örnek vermek mümkün. Yirminci yüzyıl son dönemi tarihini yazarken Çin'in Büyük Atılım ile yaşadığı kıtlıktan veya Kamboçya'nın ölüm tarlalarından söz etmemekle aynı şey bu. Büyük kıtlıklar, Viktorya

22 Aynı eser, s. 122.

23 Alfred Russel Wallace, The Wonderful Century: Its Successes and Its Failures, Londra, 1898, s. 341.

24 David Landes, *The Wealth and Poverty of Nations*, New York, 1998, s. 437.

dönemine dair hemen her incelemenin eksik sayfaları olarak kalmıştır. Siz, tarihin anılmayan dönüm noktaları da diyebilirsiniz bunlara. Oysa, bu gizli tarih sayfalarını, hem de acilen ziyaret etmemiz için bizi zorlayan nedenler var.

Üstelik söz konusu olan, milyonlarca yoksul köylüyü kırıp geçirmiş, dehşetli bir ölüm değil sadece. Ölümün onları buluş şekli ve nedenleri, on dokuzuncu yüzyıl ekonomi tarihine dair yerleşmiş anlayışı büyük ölçüde yalancı çıkarıyor. Yüzyılın ikinci yarısında, barış dönemlerinde bir daha görülmemek üzere Batı Avrupa'yı terk eden açlığın, aynı sırada sömürgeleştirilmiş dünyanın büyük kısmında bu kadar yıkıcı bir etkiye ulaşmasını nasıl açıklayacağız örneğin? Aynı şekilde, Britanya Hindistanı başta gelmek üzere, milyonların demiryolu boylarında veya tahıl ambarlarının merdivenlerinde ölüp gittiğini bilirken, buharlı taşıtların ve modern tahıl piyasalarının hayat kurtaran faydalarına dair burnu büyük iddiaları nasıl değerlendireceğiz? Çin'de, imparatorun İngiltere'den ve diğer büyük güçlerden gelen modernleşmeye kapıları açmaya zorlanmasına koşut olarak devletin yeterliklerinde ve halkın refahında gözlenen baş aşağı düşüşü neyle açıklayacağız?

Diğer bir deyişle, bizim uğraşımız, dünya tarihinin devinimsiz sularında öylece unutulmuş "açlık diyarları"na bakmak değil, tropikal kuşak halklarına ait emeğin ve ürünlerin, sınırları belli bir zaman diliminde (1870-1914) Londra merkezli dünya ekonomisinin içerisine nasıl zoraki eklemlendiğini ele almaktır.[25] Milyonlar, "modern dünya sistemi"nin sınırları dışında değil, bu sistemin ekonomik ve siyasi yapılarına zorla dahil edilmelerine yönelik sürecin tam da içinde öldüler. Onlar, liberal kapitalizmin altın çağında, ileriki sayfalarda göreceğimiz üzere, Smith, Bentham ve Mill'in "kutsal" ilkelerinin "tanrı buyruğu" biçiminde hayata geçirilmesi ile katledildiler. Buna karşın, yirminci yüzyıl ekonomi tarihçileri arasında, Viktorya dönemi büyük kıtlıklarını (en azından Hindistan örneğini) kapitalist modernite tarihinin ayrılmaz bir parçası olarak kavrayabilen tek kişinin, 1944'te yayınlanan *The Great Transformation* [Büyük Dönüşüm][26] kitabıyla Karl Polanyi olduğu görülüyor. Polanyi, "Son elli yılda yaşanan kıtlıkların gerçek kaynağı, tahılın serbest piyasaya düşmesi ve yerel gelir kaynaklarının sekteye uğramasıdır." diyordu:

> Mahsulün harap olması, hiç kuşkusuz bu resmin parçalarından biriydi. Ama, tahılın demiryolu ile nakli, tehlike altındaki bölgelere yardım göndermeyi mümkün kılıyordu. Sorun, halkın fırlayan fiyatlardan mısır satın alacak du-

25 W. Arthur Lewis, *Growth and Fluctuations, 1870-1913*, Londra, 1978, özellikle s. 29, 187 ve 215.

26 Büyük Dönüşüm, çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınlar, 2000 – *çev.*

> rumda olmamasıydı. Serbest, ancak tam olarak örgütlenmemiş bir piyasada, bir arz darlığı halinde fiyatların etkilenmesi kaçınılmazdı. Hasat alamama riskine karşı önceki dönemlerde hazırlanmış küçük yerel tahıl stokları şimdi ya ortadan kalkmış, ya da büyük piyasaya dahil edilmişti... Geçmişteki tekelciler egemenliğinde, ücretsiz tahıl dağıtımı gibi önlemleri de içerecek şekilde, arkaik kırsal örgütlenmenin yardımıyla durum büyük ölçüde kontrol altında tutulabilirken, serbest piyasa koşullarında Hintliler milyonlar halinde ölmeye başlamışlardı.[27]

Polanyi, bununla beraber, on dokuzuncu yüzyıl sonları emperyalizminin sömürü boyutuna Marksistler tarafından yapılan vurgunun, "daha önemli bir olgu sayılması gereken kültürel bozulmayı gözden kaçırmamıza neden olduğu" kanısındaydı:

> Yerli toplumunun yaşadığı yıkım, kurbana ait kurumların hızla ve vahşice parçalanmasının doğrudan sonucudur (bu süreçte şiddete başvurulup başvurulmaması önemsizdir). Bu kurumların parçalanmasının nedeni, tamamen farklı biçimde örgütlenmiş bir topluma piyasa ekonomisinin zoraki sokuşturulmasından başka bir şey değildir. Emek ve toprağın birer ticaret eşyasına dönüştürülmesi de yine organik bir toplumdaki tüm kültürel kurumların bilâ-istisna tasfiye edilmesinin kısa bir ifadesiydi sadece... Hintli kitleler on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Lancashire sömürüsünün[28] doğurduğu açlık nedeniyle değil, Hindistan köy toplumunun yıkılması nedeniyle öldüler.[29]

Polanyi'nin bu ünlü kitabı, Smithçi fetişleri birbiri ardı sıra tuzla buz ederek, Viktoryacı "yeni dünya düzeni"ne giden yolun aslında yoksul bedenlerle örüldüğünü gösterme gücü bakımından saygıyı hak ediyor. Ancak aynı zamanda, "Piyasa"yı, dünyanın piyasa temelli ekonomiye doğru evriminde açlığın kasıtsız bir "doğum sancısı" veya "geçiş sorunu" olarak algılanmasını kolaylaştıracak biçimde, kendiliğinden işleyen bir mekanizma şeklinde somutlaştırıyor. Ona göre, tarımın metalaştırılması, kriz dönemlerinde köy düzeyinde sosyal dayanışma sağlayan karşılıklı çıkarların ortadan kalkması anlamına geliyordu. (Neredeyse şunu demeye getiriyor: "Sistem hatası - elli milyon ölü. Üzgünüz. Bir dahaki sefere açlık için yeni bir sistem kodu ekleyeceğiz.")

Oysa, piyasalar daima "biçimlendirilerek" ortaya çıkartılır. Piyasanın kendiliğinden işlediğini öne süren ve buna bağlı olarak da, "Kapitalizmde suçu veya sorumluluğu üstüne atabileceğiniz kimse yoktur. Her şey, sahipsiz mekanizmalar üzerinden olup biter."[30] diyen yaygın ideoloji ne söy-

27 Karl Polanyi, *The Great Transformation*, Boston, 1944, s. 160

28 İngiliz sanayi devriminin öncü bölgelerinden Lancashire'da üretilen tekstil ürünleri, Hint pazarlarını basan fillere dönüşecektir – *çev.*

29 Aynı eser, s. 159-60.

30 Slavoj Zizek, *The Spectre Is Still Roaming Around! An Introduction to the 150th Anniversary Edition of the Communist Manifesto*, Zagrep, 1998, s. 17.

lerse söylesin, gerçekte piyasanın oldukça karmaşık bir siyasi tarihi vardır. Üstelik kaba kuvvet de, Polanyi'nin belirttiğinin aksine, "bütünüyle bu işin içindedir". Asya ve Afrika köylülüklerinin on dokuzuncu yüzyıl sonunda dünya piyasasına eklemlenmesiyle ilgili 1913 tarihli klasik incelemesinde, Rosa Lüksemburg da şöyle diyor:

> Her yeni sömürgeci yayılma, doğası gereği, üretim araçları ve emeği gasp edilen yerli halkın toplumsal ve ekonomik bağlantıları ile sermaye arasındaki acımasız bir savaşla kol kola yürür. Sermaye birikimini, kapitalist üretici ülkeler arasında yürütülen emtia mübadelesindekine benzer bir "barışçıl rekabet" düzeyinde sınırlandırabilmeye dönük her umut, sermayenin ... ayrıştırıcı yapıdaki doğal ekonominin ağır işleyen iç süreçleriyle yetinebileceğine yönelik sofuca inanca dayanmaktadır. Oysa birikim, sancılı gelişimini sürdürürken ne kapitalizm dışı oluşumların doğal işleyiş içerisinde ağır ağır parçalanıp emtia ekonomisine dönüşmesini, ne de çalışan nüfusun doğal yollarla çoğalmasını sabırla bekleyecek ve bunlarla yetinebilecek durumdadır. Zor, sermayenin başvurabileceği tek çözümdür. Tarihsel bir süreç olarak görülen sermaye birikimi, zor silahını asla elinden düşürmez...[31]

Polanyi'nin, soyut biçimde emtia döngülerine ve ticaretin normal devridaimine dayandırdığı kıtlıklar, bu kesintisiz şiddetin bir parçasıydı. "Milyonların ölümü", nihayetinde bir politika tercihiydi: İhtiyaç duyulan böylesi bir katliam, Brecht'in alaycı ifadesiyle, "açlığın zekice örgütlenmesini" gerektiriyordu.[32] Kurbanlar, kendi doğal yok oluşlarının çok ötesinde bir hızla, devasa bir ölçekte bertaraf edilmeliydiler. İstatistikler ve sayılar daha fazla rağbet görüyor belki ama, bu felaketlere neden olan kişileri isimler ve yüzleriyle birlikte ortaya koyabilmek, ayrıca bu kişilerin kararlarını şekillendiren toplumsal ve doğal koşullar bileşimini kavrayabilmek zorundayız. Tahıl spekülatörleri ve sömürge valilerinin verdiği ölüm fermanlarını yırtma yolunda aç işçiler ve yoksul köylülerin sergilediği küçüklü büyüklü direnişleri de bir o kadar dikkate almamız gerek.

"Esirler Dünyası"

Bu kitabın I ve II numaralı bölümleri, geleneksel öyküleyici tarih yaklaşımının üstesinden gelme amacını taşıyor. Pek çok yerde aynı anda ortaya çıkan ve harap edici etki yaratan kuraklık, köy düzeyinden İngiliz hükümet binasına ve Berlin Kongresi'ne kadar değişen farklı ölçeklerde karmaşık toplumsal çelişkilerin sahne aldığı bir tiyatro oluşturdu. Mahsulün yanması ve su kıtlığı pek çok yerde yüzyıllardır görülmemiş boyutlara

31 Rosa Luxemburg, *The Accumulation of Capital*, İngilizceye çev. Agnes Schwarzchild, Londra 1951 [1913], s. 370-71 [*Sermaye Birikimi*, çev. Tayfun Ertan, 1986, Alan Yayınları].

32 Bertolt Brecht, *Poems 1913-1956*, Londra, 1976, s. 204.

ulaştıysa da, etkilenen ülkelerin veya imparatorluğun başka bölgelerinde, kuraklığın kurbanlarını kurtarmaya yetecek tahıl stokları hemen her zaman mevcuttu. 1889'da Etiyopya'da yaşananlar haricinde, mutlak bir kıtlık asla söz konusu olmamıştır. Yaşamla ölüm arasındaki çizgiyi belirleyen şey gıdanın varlığı değil, bir yanda yeni yeni türeyen emtia piyasaları ve fiyat spekülasyonları, diğer yanda da halkın direnme gücüne göre şekillenen devlet kararlarıydı. İleride göreceğimiz gibi, rekolte sorununu aşma yolunda sergilenen yeterlikler ve elde kaynak bulunduğu halde kıtlık politikalarının kötürüm bırakılması konularında, ülkeler arasında büyük farklılıklar gözlenecekti. En uç örneklerden birinde, Lytton, İkinci Elgin ve Curzon gibi valilerin yönetimi altındaki Britanya Hindistanı'nda, Smithçi dogmanın ve soğuk emperyal çıkarcılığın gölgesinde, korkunç bir açlığın ortasında bile İngiltere'ye büyük miktarlarda tahıl ihraç edilebilmişti. Aksi yöndeki bir uç örnek ise Etiyopya'da karşımıza çıkıyor: Doğal ve insan ürünü belaların ancak İncil'de rastlanacak türden bir bileşiminden halkını kurtarma yolunda kahramanca mücadele veren, ancak çok sınırlı kaynaklara sahip olan İkinci Menelik'e rastlıyoruz.

Biraz farklı bir açıdan bakan bu kitabın ilgilendiği konular, modern tarihin üç büyük ve amansız çarkının dişleri arasına sıkışmıştı. İlk olarak, yerküre iklim sistemindeki olağanüstü gelişmeler ile geç Viktorya dönemi dünya ekonomisinin ölümcül bir şekilde iç içe geçmesi söz konusuydu. Tarihin en önemli değişikliklerinden biriydi bu. 1870'lere ve ilkel de olsa bir uluslararası hava durumu haberleşme ağının oluşturulmasına kadar, gezegen ölçeğinde bir kuraklığın mümkün olabileceğini öne süren pek az bilimsel görüş mevcuttu. Benzer şekilde, yine 1870'lere dek, Asya köy toplumları ile küresel ekonomi arasındaki bütünleşme, dünyanın diğer ucundaki şok dalgalarının buralara kadar ulaşmasına izin verecek ölçüye ulaşmamıştı. Oysa 1870'lere baktığımızda, hava durumuyla fiyat dalgalanmalarını uluslararası tahıl piyasası üzerinden birbirine bağlayan, tehlikelerle dolu yeni bir ortama dair sayısız örneğe rastlıyoruz (bu ortamın farkına varan ilk ekonomistlerden biri, Stanley Jevons olmuştur).[33] Liverpool'daki buğday fiyatı ile Madras'taki yağışlar, birdenbire insan hayatıyla ilgili aynı devasa eşitliğin değişkenlerine dönüşüveriyordu artık.

Kitabın ilk altı bölümü, iklimle ekonomik süreçler arasındaki uğursuz etkileşime dair düzinelerce örnek sunuyor. Örneğin, 1877 ve 1878'de açlıkla yüz yüze gelen Hintli, Brezilyalı ve Faslı rençberlerin büyük bölümü, 1873'te patlak veren dünya ekonomik krizi (on dokuzuncu yüzyılın "Büyük Buhran"ı) ile çoktan yoksullaştırılmış ve açlığa karşı savunmasız

33 Bkz. Bölüm 7.

hale getirilmişti bile. Mançu döneminde Çin'de tavan yapan ve en başta da İngiliz *uyuşturucu tacirleri* eliyle tasarlanmış olan ticaret açığı, aynı şekilde, imparatorluğun kuraklık ve sel karşısındaki birinci savunma hattını oluşturan tahıl stoklarındaki düşüşü hızlandırmıştı. Aksi yönde bir örnekte ise, Brezilya'nın Nordeste bölgesinde 1889 ve 1891'de yaşanan kuraklıklar, ücra yerlerde yaşayan halkı yeni cumhuriyetin ekonomik ve siyasi krizlerinden daha önce vurup perişan etmiş ve gelecek krizlerin etkisini büyütmüştür.

Ancak, ekonomik "uzun dalga"ların kuramcısı Kondratiyef ve El Niño salınımlarının kuramcısı Bjerknes'in söylediklerini, Hobson, Lüksemburg ve Lenin ile pekiştirmemiz gerekiyor. Zira bu felaketler tarihinin üçüncü dişlisi Yeni Emperyalizm'di. Jill Dias'ın on dokuzuncu yüzyıl Angola'sındaki Portekiz örneği ile son derece parlak bir şekilde önümüze serdiği üzere, sömürgeci yayılma, doğal afetler ve salgın hastalıkların ivmesini olağandışı biçimde yükseltmiştir.[34] Yaşanan her küresel kuraklık, yeni bir emperyalist saldırı dalgasına yeşil ışık yaktı. Örnek vereceksek, Güney Afrika'daki 1877 kuraklığı nasıl Zulu bağımsızlığını çökertme yolunda Carnarvon'a fırsat sunduysa, Etiyopya'nın 1889-91 yıllarında pençesine düştüğü kıtlık da Crispi'nin Afrika Boynuzu'nda yeni bir Roma İmparatorluğu inşa etmesinin fermanı haline geldi. Alman imparatorluğu, Kuzey Çin'deki nüfuzunu artırma yolunda, 1890'ların sonlarında Şantung'u harap eden sel ve kuraklıktan faydalanacak, Birleşik Devletler ise yine aynı tarihlerde, Aguinaldo yönetimindeki Filipin Cumhuriyeti'ni ezmek için kuraklık, açlık ve hastalık silahlarını eline alacaktı.

Ne var ki Asya, Afrika ve Güney Amerika'nın tarım toplumları, Yeni Emperyal düzene öyle uysalca dahil olmayacaklardı. Kıtlık, var olma hakkı üzerinde verilen bir savaştır. Kara kıtanın güneyini bir yana bırakırsak, 1870'lerde kıtlığa karşı verilen mücadele çok büyük ölçüde yerel ölçekte kalmış ve kargaşa yaratmanın ötesine gidememişse (yalnızca birkaç yerde kararlı ayaklanmalar örgütlenebilmiştir), Hint İsyanı'nın ve Taiping Devrimi'nin ezilmesi örneklerinden akılda kalan devlet terörü, kuşkunuz olmasın ki bunda büyük rol oynamıştır. 1890'larda ise tamamen farklı bir öykü yazıldı. Çağdaş tarihçiler, Boksör Ayaklanması'nda, Kore'deki Tonghak hareketinde, Hindistan'da aşırılıkçılığın yükselişinde ve Brezilya'daki Canudos Savaşı'nda, ayrıca doğu ve Güney Afrika'daki sayısız ayaklanmada kuraklık ve kıtlığın sahip olduğu payı açıkça ortaya koymuş bulunuyorlar. On dokuzuncu yüzyıl sonunda, yeni bir çağ başlatmak üzere geleceğin "üçüncü dünya"sını önüne katıp sü-

34 Jill Dias, "Famine and Disease in the History of Angola, c. 1830-1930", *Journal of African History*, 22 (1981).

rükleyen bu hareketler, sergiledikleri mahşerî vahşetin büyük kısmını, değindiğimiz gıda ve çevre krizlerinin keskinliğinden ödünç almıştır.

Peki, bu kanlı tarihte doğanın oynadığı role ne değer biçmeli? Kuraklığın dev çarkını çeviren şey her neyse, yapısal bir döngüsellik sergilemekte midir? Bölüm III'te göreceğimiz gibi, ana tropik hava sistemlerinin mevsimsel konumlarında meydana gelen büyük kaymaların neden olduğu eşzamanlı kuraklıklar, on dokuzuncu yüzyılın en dikkat çekici bilimsel gizemlerinden birisidir. Bu gizemi çözecek kuramsal atılımın baş göstermesi için, alize rüzgârlarıyla birlikte gezegen ölçeğinde bir ısı motoru olarak işlev gören Ekvatoral Pasifik Okyanusu'nun tropikal kuşak boyunca ve hatta ılıman kuşakta yağmur sistemlerini nasıl etkileyebildiği, Kaliforniya Üniversitesi'nden Jacob Bjerknes tarafından 1960'ların sonlarında gösterilene kadar beklemek gerekecekti. Bugün biliyoruz ki, Ekvatoral Pasifik'in doğusunda meydana gelen ve El Niño adıyla bilinen ani sıcaklık artışları, musonların zayıf kalmasıyla sonuçlanmakta, Asya ve Afrika ile Güney Amerika'nın kuzeydoğusundaki geniş alanlarda eşzamanlı kuraklığa yol açmaktadır. Doğu Pasifik alışılmadık ölçüde soğuduğunda ise, bu işleyiş terine dönmekte ve La Niña adıyla bilinen hareket meydana gelmekte, aralarında uzak mesafeli iklimsel bağlantı [*teleconnection*] bulunan, yukarıda belirttiğimiz bölgelerde bu kez de olağanüstü yağış ve seller gözlenmektedir. Hava kütlesinin ve okyanus sıcaklığının Hint Okyanusu'na kadar uzanan devasa hareketlerini "El Niño-Güney Salınımı", ya da kısaca ENSO şeklinde adlandırıyoruz.

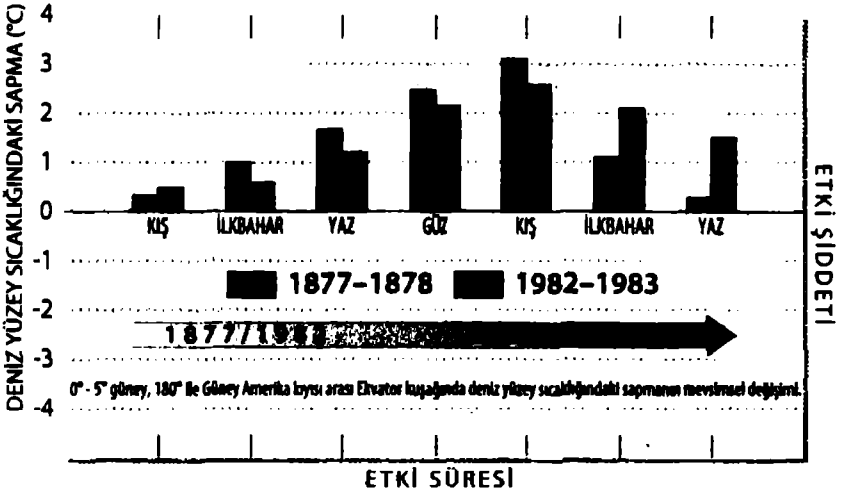
El Niño hava hareketi için güvenilir bir kronolojinin oluşturulmasını amaçlayan hayli zahmetli bir çalışmayla, 1970'lerde meteorolojik verilerin ve anlatılara dayanan tarihsel kayıtların (istilacıların günceleri bile dahil olmak üzere) derlenmesi işine girişildi.[35] Derken, El Niño'nun 1982'de çok büyük etki yaratmasıyla, geçmişte yaşanmış hareketlerin tarihi de ilgi çekmeye başladı. 1986'da, Colorado'daki bir ulusal meteoroloji araştırma laboratuvarından iki araştırmacı, sıra dışı bir faaliyetin gözlendiği 1876 ve 1982 yıllarına ait meteorolojik verilerin ayrıntılı biçimde karşılaştırıldığı bir çalışma yayınladılar ve 1876'daki hareketin paradigmatik olduğuna karar verdiler: Muhtemelen son 500 yılda benzerine rastlanmamıştı (bkz. Şekil P2).[36] Benzer şekilde, 1896-97'de, 1899-

35 P. Wright, *An Index of the Southern Oscillation*, East Anglia Üniversitesi, İklim Araştırmaları Birimi Yayını, Norwich, 1975; William Quinn ve diğerleri, "Historical Trends and Statistics of the Southern Oscillation, El Niño, and Indonesian Droughts" *Fish. Bull.* 76, (1978).

36 George Kiladis ve Henry Diaz, "An Analysis of the 1877-78 ENSO Episode and Comparison with 1982-83" *Monthly Weather Review*, 114, (Haziran 1986). İki hareket arasında bir "şiddet karşılaştırması yapma yönündeki ayartıcı isteğe" direndilerse de, 1876-78 hareketinin daha uzun sürdüğünü ve tropikal kuşağın daha geniş bir alanında deniz seviyesi basınç anormallikleri ortaya koyduğunu belirtmekten geri durmadılar (s. 1046).

1900'de ve 1902'de tropikal kuraklıkların ve musonlardaki aksamanın sıra dışı biçimde arka arkaya gelmesi de, Doğu Pasifik'teki El Niño kaynaklı ısınmayla yakından bağlantılıydı. (Bunlara ek olarak, 1898'deki Sarı Nehir taşkını da yüksek olasılıkla bir El Niño olayıydı.) On dokuzuncu yüzyılın son üçte birlik bölümünde, tıpkı yirminci yüzyılın aynı döneminde yine yaşanacağı gibi, yüzlerce yıllık ortalamalara kıyasla çok daha şiddetli bir El Niño etkinliği gözlenmişti.[37]

Şekil P2: 1877-78 ve 1982-83 El Niño Hareketleri Arasındaki Karşılaştırma

Bilimin penceresinden baktığımızda Viktorya dönemi iklim felaketlerinin üzerinde hep ENSO'nun dağınık parmak izlerine rastlıyorsak da, tarihçiler tarafından gün yüzüne çıkarılmayı bekleyen çok şey var hâlâ. Bununla birlikte, yeni kuşak tarihçiler, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında dünya piyasasının Avrupa harici tarım toplumları üzerinde yarattığı etkiye dair kavrayışımızı ölçülemeyecek boyutta derinleştiren bolca örnek durum çalışması ve monograf ortaya koydular. Cearalı yarıcıların, Berarlı pamuk üreticilerinin, Güney Şantunglu yoksul köylülerin dünya ekonomisine nasıl eklemlendiklerini ve bu durumun onları kuraklık ve sel karşısında neden daha savunmasız kıldığını artık çok daha iyi anlayabiliyoruz. Aynı zamanda, Mançu tahıl depolama ve taşkın önleme sistemlerinde gözlenen gerileme, Hindistan pamuk ve buğday ihraç sektörlerinin iç yapısı, on dokuzuncu yüzyıl Brezilyası'ndaki bölgesel kalkınmada ırkçı-

37 Peter Whetton ve Ian Rutherfurd, "Historical ENSO Teleconnections in the Eastern Hemisphere" *Climatic Change*, 28, (1994), s. 243.

lığın oynadığı rol gibi, yap-bozun daha büyük pek çok parçası üzerinde de muhteşem çözümlemeler elimizin altında.

Kitabın dördüncü bölümü, kıtlık karşısındaki savunmasızlığı şekillendiren ve nihayetinde kimin hayatta kalıp kimin öleceğini belirleyen arka plan güçlerine ilişkin ayrıntıları açığa çıkarmak üzere, bu engin literatürün altını üstüne getirmeye yöneliyor. Birinci ve ikinci bölümde yer alan anlatılar, pamuk atılımının sona erişi ve dünya ticaretindeki durgunluk gibi sert konjonktürel değişimleri ortaya koyarken, takip eden iki bölüm, daha ağır işleyen yapısal süreçlerle ilgileniyor: geçim kaynaklarının piyasalaştırılmasındaki ters mantık, sömürgelerde izlenen vergi politikalarının sonuçları, altın standardına geçişin etkisi, yerel ölçekli sulama sistemlerinin çöküşü, Brezilya'daki gayriresmî sömürgeleştirme vb. Viktorya dönemi ekonomi düzenine ve İngiliz ticari egemenliğinin devam ettirilmesi yolunda özellikle Hindistan ve Çin köylülerinin yaptığı zoraki stratejik katkıya bir bölüm boyunca genel hatlarıyla değindikten sonra, on dokuzuncu yüzyıl sonunda Hindistan'ın, Çin'in ve Brezilya'nın içinde bulunduğu duruma ilişkin son çalışmaların eleştirel özetlerini de sunmaya çalıştım.

Bu kitap, "kıtlığın ekoloji-politiği" olarak anılmalı, çünkü hem çevre tarihçiliğinin hem de Marksist ekonomi-politiğin bakış açısını benimsiyor. Michael Watts'ın 1983 yılında yayınlanan *Silent Violence: Food, Famine and Peasantry in Northern Nigeria* [Sessiz Şiddet: Kuzey Nijerya'da Gıda, Açlık ve Köylülük] eserini öncü sayarak, gıda krizlerinin tarihine işte bu bakış açısıyla eğiliyor.[38] Başka kapsayıcı terimler kullanmak da mümkün ama, Watts ve onun gibi düşünenlerin bu alandaki çalışma için uygun gördüğü "ekoloji-politik" başlığı, sırf şükran ve dayanışma duygularımı açığa vurmak adına bile olsa, bana da uygun görünüyor. (Watts'ın eserini incelemiş olanlar, bu kitap üzerindeki etkisini kolayca fark edeceklerdir.)

Son olarak, David Arnold'un "tarihsel dönüşümün motoru" diyerek kıtlıklara yaptığı çok önemli vurguyu da heybeme alıyorum.[39] Viktorya döneminin büyük kıtlıkları, aslında bu kıtlıkların ortaya çıkmasına bizzat yol açan sosyoekonomik güçler için bir yapay kuluçka veya hızlandırıcı işlevi de gördü. Bu kitap, kilit tezlerinden birisi olarak, bugün bir Soğuk Savaş terimiyle "üçüncü dünya"[40] adını koyduğumuz şeyin, gelir ve servet eşitsizlikleri (o ünlü "kalkınmışlık farkı") içerisinden boy verdiğini söylüyor. Söz konusu eşitsizlikler en çok da on dokuzuncu yüzyıl

38 Michael Watts, *Silent Violence: Food, Famine and Peasantry in Northern Nigeria*, Berkeley, 1983.

39 David Arnold, *Famine: Social Crisis and Historical Change*, Londra, 1988.

40 Alfred Sauvy, "Trois mondes, une planete" *L'Observateur*, 118 (14 Ağustos 1952), s. 5

son çeyreğinde, Avrupalı olmayan büyük köylü toplumların dünya ekonomisine eklemlenmesine başlandığı dönemde gelişti. Başka tarihçilerin de son dönemde işaret ettikleri gibi, Bastille'de kıyametin koptuğu sıralarda, dünyanın belli başlı toplumlarında dikey sınıf farklılıkları göze çarpıyor, ancak ülkeler arasında ciddi gelir farklılıkları *gözlenmiyordu*. Örneğin, bir Fransız *sans-culotte* ile Dekkanlı rençber arasındaki yaşam standardı farklılıkları, her birini kendi egemen sınıflarından ayıran uçurumlara kıyasla önemsiz sayılırdı.[41] Oysa Viktorya döneminin sonuna gelindiğinde, uluslar arasındaki eşitsizlik de sınıflar arasındaki eşitsizlik kadar kökleşmişti artık. İnsanlık, onulmaz biçimde bölünmüştü. *Enternasyonal*'in *uyanmaya* davet ettiği o ünlü "esirler dünyası" da tıpkı elektrik lambaları, Maxim makineli tüfeği ve "bilimsel" ırkçılık gibi, geç Viktorya döneminin icadıydı.

41 Bkz. Bölüm 9; ayrıca Kenneth Pomeranz'ın yolunu çokça gözlediğimiz, bu kitap yayına hazırlanırken nihayet çıkan çalışması *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*, Princeton, N.J., 2000.

Bu kitabı egemen ideolojinin basmakalıp metinlerine dönüştürebilecek sözcükler, hiç kuşku yok ki en tehlikeli olanlardır. *Kuraklık, kıtlık* ve diğer terimler, patlamayı bekleyen anlamsal saatli bombalar gibi. Daha en baştan bu mayın tarlasında yürümektense, bubi tuzaklarının bazılarını uzaktan patlatarak, ilerleyen sayfalardaki anlatı için temiz bir patika açabilmeyi umuyorum.

El Niño

Üzerinde en az anlaşmazlık bulunan, buna karşın en fazla kafa karıştıran terimimiz bu. Bilimsel literatürde bu terimin kullanımı, matruşkalar gibi iç içe geçmiş bir dizi çelişkili anlam arasında, genellikle herhangi bir uyarı da yapılmaksızın gidip geliyor. Matruşkanın parçalarını şöyle sıralayabiliriz: (1) Ekvador ve Peru açıklarında deniz suyu sıcaklığını her yıl Noel'e yakın günlerde (bu yüzden, çocuk İsa anlamına gelen El Niño adıyla anılır) hafifçe yükselten zayıf ters akıntılar; (2) her üç ila yedi yılda bir gerçekleşen, bazen deniz verimliliğinde önemli düşüşler ve Peru kıyı çöl şeridinde müthiş seller şeklinde yıkıcı etkiler doğuran sıra dışı büyük ısınmalar; (3) hava kütlesi ve okyanus sıcaklığının, Pasifik Havzası genelinde, devasa bir ölçekte dalgalanması anlamına gelen ve El Niño-Güney Salınımı (ENSO) olarak bilinen hareketin etkin okyanus ayağı; (4) ENSO'nun sıcak evresi (soğuk evre La Niña adıyla anılır); (5) doğrudan ENSO yerine kullanım.[1] Bu kitapta El Niño terimi, her zaman olmasa bile çoğunlukla, muson tropikal kuşağının büyük bölümünde ve Kuzey Çin'de kuraklıkla ilişkisi bulunan 4'üncü tanıma karşılık gelecek şekilde kullanılacaktır. Hantal bir kısaltma olan ENSO, "muson gizemi"nin ta kendisi ve meteorolojinin bir türlü ele geçmeyen avıdır. III'üncü bölümde bu öyküyü anlatacağız.

1 Bkz. Kevin Trenbeth, "General Characteristics of El Niño-Southern Oscillation", M. Glantz, R. Katz ve N. Nichols (der.), *Teleconnections Linking Worldwide Climate Anomalies* içerisinde, Cambridge, 1991, s. 13-42.

Kuraklık

Kuraklık, yağış miktarındaki doğal sapmalar ile tarımın kuraklığa karşı savunma mekanizmaları arasında durmaksızın yinelenen bir düellodur. Daima insan ürünü bir boyutu vardır ve hiçbir zaman tek başına bir doğal afet değildir. Ciddi tarımsal etki yaratan her kuraklık, farklı zamanlarda işleyen iki sürecin ürünü olarak ortaya çıkar. *Meteorolojik kuraklık*, genellikle belli bir alan veya bölge için yıllık ortalama yağış miktarında gözlenen düşüşün oranıyla ifade edilir. Kuraklığın tanımı, "normal koşullar"a ilişkin toplumsal kabullerle de bağlantılı olarak, ülkeden ülkeye farklılık sergiler. Örneğin, günümüzün Hindistan Meteoroloji İdaresi, yerel ölçekte yağış miktarının yüzde 60 veya daha fazla düşmesini "ciddi kuraklık" olarak adlandırmakta, bu da kabaca "musonların sekteye uğraması" tanımına denk düşmektedir. Tarımsal açıdan bakıldığında kritik önem taşıyan şeyse, toplam yağış miktarından çok, yağışın yıllık döngüler içerisinde sergilediği dağılımdır. Normal düzeyin altında kalan, ancak yeterli ölçüde genele yayılmış bir yağış, özellikle de Hindistan Dekkanı ve Kuzey Çin gibi, köylülerin akdarı ve benzeri kuraklığa dirençli ürünler ekip biçtiği bölgelerde mahsule pek az zarar verirken, yanlış aylarda yoğunlaşan "normal" düzeydeki yağış, ciddi rekolte kaybına yol açabilmektedir. Tarihsel olarak, yağış miktarının büyük sapmalar sergilediği bölgeleri yurt edinmiş tarım toplumları, bir yılla sınırlı kalan yağış yetersizlikleriyle baş etme konusunda çoğunlukla başarılı olmuş, ancak musonların arka arkaya iki kez sekteye uğraması durumunda çoğu zaman farklı bölgelerden gelecek kapsamlı yardımlara muhtaç duruma düşmüşlerdir.

Bunun yanı sıra, yağış yetersizliğinin gıda üretimi üzerindeki etkisi, ne kadar suyun depolanmış olduğuna, bu suyun tarım alanlarına zamanında gönderilebilip gönderilemediğine ve suyun bir meta olduğu durumlarda rençberlerin su bedelini ödeyebilip ödeyemediğine de bağlıdır. Hem doğal (akarsular, göller ve yeraltı suları), hem de yapay (göletler, kuyular ve kanallar) su depolama sistemlerinde mahsulü kurtarmaya yetecek kaynaklar bulunmadığında, *hidrolojik kuraklık* meydana gelmiş demektir. Bir bölgedeki su kaynaklarının pek çok zaman o bölgedeki iklimden bağımsız olduğu da unutulmamalı. En elverişli durumda bulunan bölgeler, Kuzey Hindistan'ın Hint-Ganj düzlükleri benzeri, yağış alanları büyük ölçüde kuraklık bölgesinin dışında kalan ve kar suyuyla beslenen nehirleri sulamada kullanabilen yerler olmaktadır.

Hidrolojik kuraklığın daima bir toplumsal tarihe de sahip olduğunu görüyoruz. Yapay sulama sistemlerinin ayakta kalabilmesi için, sosyal harcamaların ve onarımlar için devreye sokulan işgücünün sürekli belli seviyelerde tutulması gerekiyor. Üstelik, ormanların yok olmasına ve erozyona neden olan insan etkinlikleri, doğanın su depolama kapasitesini bile ciddi boyutta etkileyebilmektedir. Ayrıca, ilerleyen bölümlerde anlattığımız üzere, on dokuzuncu yüzyılın en yıkıcı kuraklıklarından büyük kısmının koşullarını yaratan etmenler, erozyon, geleneksel sulama sistemlerinin bakımsız bırakılması, komünal işgücünün devreden çıkartılması ve devletin su depolama sistemlerine yatırım yapmaması şeklinde sıralanmıştır. Rolando Garcia'nın, 1970'lerin başlarında Sahel'de yaşanan krize dair önemli çalışması *Nature Pleads Not Guilty* [Doğa Suçu Reddediyor]'de yer verdiği savlara katılmamın sebebi de bu. "İklimsel olgular kendi başına belirleyici değildir ve farklı üretim sistemleri kapsamında doğanın yeniden düzenlenmesi ile kurduğu ilişkiden öte bir değer taşımaz." diyen Garcia, "doğal" üretim koşullarının tarihsel özgüllüğü konusunda Marx'tan alıntı yaptıktan sonra, bu kitap için de temel önem taşıyan bir soru atıyor ortaya: "Üretim sisteminin tabi tutulduğu sömürgeci dönüşüm, iklimsel etmenlerin etki yollarını hangi ölçüde değiştirmiştir?"[2]

Kıtlık (Nedenler Bakımından)

Mahsulün kaybedilmesinin açlığa neden olup olmayacağı ve bir açlık durumunda da kimlerin kurban seçileceği, etkisi değişebilen bir yığın toplumsal etmene bağlıdır. Gıda miktarındaki düşüş, Nobel ödüllü Amartya Sen'in belirttiği gibi, yalıtılmış avcı-toplayıcı topluluklarda doğrudan kıtlığa yol açabilirken, büyük ölçekli toplumlarda bu sonucu tek başına doğurması pek mümkün değildir. Devletin bakanları ve sömürgeci ülkelerin büyük gazeteleri gibi kıtlığı uzaktan izleyenler daima milyonlarca kişinin kuraklık ya da mahsul kıtlığı nedeniyle öldüğünü söyleseler de, işin içinde yer alanlar hep daha ötesini görürler. 1860'lardan, hatta daha da öncesinden itibaren, Hindistan'da gerek İngiliz idareciler, gerekse Hint milliyetçileri, kıtlıkları başlı başına gıdanın kıt bulunması olarak değil, mahsulün kaybedilmesi ve kuraklık tarafından tetiklenen karmaşık ekonomik krizlerin piyasa üzerindeki etkileri şeklinde tanımlamaya başlamışlardır.

2 Rolando Garcia, *Drought and Man: The 1972 Case History, cilt 1, Nature Pleads Not Guilty*, Oxford, 1981, s. 157

Kitlesel ölümlerin nedeni olarak gıda miktarındaki düşüşü gösterme yaklaşımı, özellikle de ünlü kıtlık komisyonları tarafından reddedilmekteydi. 1899-1902 felaketi sonrasında Mumbai Başkanlık Bölgesi'nin[3] resmî kıtlık *Rapor*unda, "Gıda tedarikinin daima yeterli düzeyde olduğu anlaşılmıştır. Tekrar tekrar belirtmekte fayda var ki, yaşanan ciddi yokluk asıl olarak, [kuraklık nedeniyle] tarımda gözlenen işgücü yetersizliğinden kaynaklanmıştır." cümlelerinin altı çiziliyordu. Komşu Berar'daki komisyon üyeleri de benzer şekilde, "Kıtlık, gıda teminindeki sıkıntılara değil, yüksek fiyatlara bağlıydı." sonucuna vardılar. Çin'deki resmî söylem de yine kıtlığı temelde piyasanın yol açtığı bir bozukluk biçiminde ele alıyor, bir yandan da taşradaki ambar idarecilerinin yolsuzluklarını ve ulaşım altyapısının bakımsızlıktan harap düşmüş olmasını ön plana çıkartıyordu.[4]

Son yıllarda, Amartya Sen ve Meghnad Desai, Viktorya döneminin bu ortak bakışını, büyük bir titizlik sergileyerek refah iktisadının diliyle biçimlendirdiler. Onlara göre kıtlık, "mübadele gücü" [*exchange entitlements*] ("gıda üzerinde denetim gücü veren kaynaklara erişmeye olanak tanıyan yasal ve ekonomik araçlar") üzerinde baş gösteren bir krizdir ve bu kriz mahsul miktarıyla bağlantılı da olabilir, bağlantısız da. Sen, özellikle vurguluyor: "Kıtlık, bazı insanların yeterince yiyeceğe sahip olmaması durumudur; yeterince yiyeceğin mevcut olmaması durumu değil."[5] Kuramsal jargonda, "geçim araçları" (arazi mülkiyeti, işgücü, erk vb.), her bir grup için gıda ve hizmetler üzerinde değişik bir "mübadele gücü" ile "eşleşiyor". Sen'in öngördüğü dünyada, geçim araçlarının mübadele edilmesiyle hayatta kalmaya yetecek miktarda kalori elde edemeyenler, ya da mübadele gücü eşleşmelerindeki kaymalardan feci halde zarar görenler açlıktan ölüyorlar. Dolayısıyla kıtlık da geçim araçları konusunda eşitsizlik içerisinde bulunan gruplar arasında yıkıcı bir toplumsal ilişki haline geliyor ve bu ilişki savaşla, ekonomik bunalımla, hatta "Kalkınma" şeklinde adlandırılan şeyle ya da olağanüstü iklimsel olaylarla tetiklenebiliyor. Kuşkusuz, çoğunlukla farklı etmenlerin bir arada etki gösterdiği gözleniyor.

Getirilen yapıcı eleştirilerle, bugün bu model daha da sağlamlaşmış görünüyor. Örneğin David Arnold, on dokuzuncu yüzyılın muazzam

3 Britanya Hindistanı'nda bir idari bölge - *çev.*

4 *Report on the Famine in the Bombay Presidency, 1899-1902, cilt 1*, Mumbai, 1903, s. 3; ve J. A. Crawford, *Report on the Famine in the Hyderabad Assigned Districts in the Years 1899 and 1900*, Nagpur, 1901, s. 2. Çin için, bkz. Pierre-Etienne Will, *Bureaucracy and Famine in Eighteenth-Century China*, Stanford, Kaliforniya, 1990.

5 Amartya Sen, *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Oxford, 1984, s. 1. Ayrıca Meghnad Desai, "The Economics of Famine", G. Harrison (der.), *Famine* içerisinde, Oxford, 1988.

kuraklıkları başta gelmek üzere, çevresel etmenlere gereken önemin verilmediği yönünde faydalı uyarılar getiriyor. Sen'e yönelttiği eleştiriler arasında, hakların halkçı bir doğrultuda tahsisine olanak tanıyan kitlesel ayaklanma, protesto ve isyanların göz ardı edilmesi de var.[6] Benzer şekilde, Amarita Rangasami de kıtlığın "yalnızca açlıktan ölenlerle bağlantısı çerçevesinde açıklanamayacağını" bize hatırlatıyor. Ona göre (ve bana göre), büyük açlıklar daima bölüşümün yeniden belirlenmesine ön ayak olan sınıf mücadeleleri haline gelmiştir: "Bu, toplumun bir tarafına doğru kazanımların, diğer tarafına doğru da kayıpların kaydığı bir süreçtir."[7]

Belki de en isabetli tespiti, "böylesi müthiş bir karmaşıklık sergileyen toplumsal ve biyolojik görüngüler" için her türlü "genelleyici kuramı" bir kenara iten, mübadele gücü kuramını ise farklı toplumsal oluşumlarda ortaya çıkan kıtlıklara ilişkin tarihsel bir açıklama inşa etme yolundaki ilk mantıklı adım olarak gören Michael Watts yapıyor:[8]

> Eğer kıtlık, gıda üzerindeki denetim gücüyle ilgiliyse, kabaca anlaşılan şekliyle, yerelden (ataerkil siyaset) ülke geneline (egemen sınıfların ve ikincil grupların belli hakları elde edip elinde tutma şekli) kadar çeşitli alanlara yerleşmiş olan iktidar ve siyasetle de ilgilidir. Kapitalizmin baskın olduğu toplumsal sistemlerde, mübadele gücünü özel mülkiyet belirler, ki bu da mülkiyet ile açlık arasındaki eşitliğin hem başlangıcını hem de sonuçlarını şekillendiren şeyin sınıf ve sınıf mücadelesi olduğu anlamına gelmektedir. Bunun yanında, kapitalizm dünya ölçeğinde eşitsiz bir gelişim çizgisi izlemiş ve sonuçta, sınıfsal ve uluslararası jeopolitiğin farklılaşan düzenlenişleriyle biçimlenen, geçim araçları krizlerinin farklı türlerini ve sonuçlarını sivriltecek yapı taşlarını temin eden ulusal kapitalizm ortaya çıkmıştır. Reel sosyalizm de sınıf çıkarlarını ve başka çıkarları, ayrıca muhtemelen, politik eylemin sonucu olan başka mülkiyet haklarını ve "sosyalist" birikim rejimlerini bünyesinde barındırmaktadır. Aynı şey, yoksulların ahlaki ekonomisinde kimi önemli hak iddialarının yer alabildiği kapitalizm öncesi sistemler için de söylenebilir. Ancak tüm benzer durumlarda, mübadele gücünün aracı haline gelen yasal ilişkilerin ve mülkiyet ilişkilerinin ne ölçüde uygulanabilir ve meşru olduğunu bilmeye, tüm bu haklar için savaş verildiğini fark etmeye ihtiyaç vardır. Bu mücadeleler, kıtlığın çevresini sarmamakta, tam da bağrına saplanmaktadır.[9]

---

6 Arnold, s. 44-5 ve 85.

7 Amarita Rangasami, "'Failure of Exchange Entitlements' Theory of Famine: A Response", *Economic and Political Weekly* 20:41 içerisinde, (12 Ekim 1985), s. 178.

8 Michael Watts, "Drought, Environment and Food Supply", Michael Glantz (der.), *Drought and Hunger in Africa: Denying Famine a Future* içerisinde, Cambridge, 1987, s. 205.

9 Michael Watts, "Heart of Darkness", Stephen Reyna (der.), *The Political Economy of African Famine* içerisinde, New York, 1991, s. 44.

Kıtlık (Sonuçlar Bakımından)

"Bir olayı kimin 'kıtlık' olarak tanımladığı," diyor Alexander de Waal, "toplumlar içinde ve arasındaki iktidar ilişkileri ile ilgilidir." Kıtlığın Afrika'da taşıdığı geleneksel anlama işaret edecek şekilde, açlığı, yoksulluğu ve toplumsal çöküntüyü de içeren geniş bir anlamlar yelpazesini dikkate almak amacıyla, kitlelerin açlıktan ölmesini "kıtlık tanımının ön koşulu" sayan "Malthusçu" görüşü reddediyor. Alexander de Waal'in Sudan'ın batısındaki Darfurlu arkadaşları gibi yerli halklar, beslenme yetersizliği ile kıtlık, yoksulluk ile açlık arasına tanım duvarları çekmiyorlar. Merkezlerin onayını almış kıtlıklara yardım yağdıran, öte yanda ise gezegendeki çocuk ölümlerinin yarısından sorumlu kronik beslenme yetersizliğini soğukkanlılıkla görmezden gelen zengin ülkelerin ahlaki çetelesini de tutmuyorlar. Bu arada, "olağan" kırsal yoksulluğu sıklıkla görünmez kılan kıtlık tanımlamalarına da haklı olarak şüpheyle bakıyorlar.[10]

Bu yüzden, "muazzam sayıda insan öldüren kıtlıklar"a odaklanmak yerine şunu kabul etmeliyiz: Kıtlık, kendisinden önce gelen ve kıtlığın koşullarını belirleyen beslenme yetersizliğinin sessiz şiddeti ile başlayan, zayıf düşme ve hastalıkların kapıyı çalmasıyla ölüm gölgesini örten sürecin bir parçasıdır. Her kıtlık kendine özgüdür ve tarihsel bakımdan özgün bir epidemiyolojik olaydır. Nüfusbilimcilerin yoğun çabalarına karşın, kıtlık ve salgınları epistemolojik bakımdan ayırt etmek mümkün değil. Bu durum, İngiliz sağlık idarecileri tarafından daha 1866'daki Orissa kıtlığında fark edildi. "Doğrudan açlıktan kaynaklanan ölümlerle hastalık kaynaklı ölümleri birbirinden ayırt etmenin tamamen olanaksız olduğunu düşünüyoruz... Gerçekte, yoksulluk ve hastalık birbiri içerisine o denli fazla nüfuz ediyor ki, hiçbir istatistik veya gözlem, bu ikisi arasında net bir çizgi çekemez".[11] Klein da şöyle devam ediyor: "Büyük kıtlıklar sırasındaki ölümlerin çok büyük çoğunluğu, aşırı beslenme yetersizliğinin hastalıklar üzerindeki şiddetlendirici etkisinden kaynaklanmıştır."[12]

Ancak, kıtlıkla hastalık arasındaki bu etkileşim, karşılıklı olarak birbirini pekiştiren iki farklı biçimde meydana geliyor. "Kıtlık sırasında ölüm oranlarında görülen artış, ölümcül hastalıklara yakalanma riskinin artması, veya bu hastalıklara daha fazla maruz kalınması şeklinde, ya

10 Alexander De Waal, *Famine That Kills: Darfur, Sudan, 1984-1985*, Oxford, 1989, s. 6 ve 10.

11 *Report of the Commissioners Appointed to Enquire into the Famine in Bengal and Orissa 1866*, cilt 1, Kalküta, 1867, s. 24.

12 Klein, "Plague, Polity and Popular Unrest", s. 731.

da bu ikisinin bileşimi biçiminde ortaya çıkıyor."[13] Beslenme yetersizliği ve bağışıklık sisteminin zayıf düşmesi nedeniyle hastalıklara yakalanma riski artarken, mülteci kampı, düşkünlerevi gibi kalabalık ve hijyenik olmaktan uzak ortamlar da hastalığa maruz kalma olasılığını yükseltiyor. İleride göreceğimiz gibi, "Birer hastalık merkezi haline gelen kıtlık kampları, gıda temin ederek kurtardıkları kadar hayatın mikroplar nedeniyle yitirilmesine yol açmış olabilir."[14] Bunun yanında, temel hijyen ve halk sağlığı önlemleri bu denli acınacak ölçüde ihmal edildiğinde, modern ticaret altyapıları da başlı başına ölüm araçlarına dönüşebiliyor. Hindistan'da, gelişmiş ülkelerde rastlanan cinsten "çağdaş ulaşım sistemi, devasa tahıl piyasası ve yüksek insan hareketliliği", kimi "az gelişmiş ülkelere" özgü "yoksulluk, yetersiz beslenme, düşük bağışıklık düzeyi, hijyenik olmayan ortamlar ve hastalıklara fazlaca maruz kalma" durumları ile birleşerek, "modernizasyon ile az gelişmişliğin kendine has bir bileşimini" üretince, normalde gerçekleşmesi beklenenden daha yüksek ölüm oranları ortaya çıkıyordu.[15]

Katliam[16]

Inga Glendinnen, karamsar bir ölçülülükle kaleme aldığı *Reading the Holocaust* [Soykırımı Okumak] eserinde, masumların katledilmesi konusunda şu cesur görüşü dile getiriyor: "Adağın tamamen kül olana dek yakılması anlamına gelen 'Holocaust' sözcüğünü, kendilerine mezar dahi bulamayan milyonların katli için uygun bir karşılık olarak görüyorsak, Hiroşima, Nagazaki ve Dresden kurbanları için de bir o kadar uygun saymalıyız."[17] Yahudi soykırımı ile diğer katliamların tamamen aynı olduğu izlenimini doğurmamak amacıyla *holocoust* sözcüğünü Glendinnen gibi büyük harfle yazmıyoruz ama, bu kitabın ana fikri de, açlıktan ölen "kullar" karşısında izlenen emperyal politikalarla, 5.000 metreden bırakılan bombaların ahlaki bakımdan birbirine genellikle denk olduğunu söylüyor. Bu çerçevede, kitapta kullanılan fotoğraflar da resimli örnekler vermeyi değil, suçluyu işaret etmeyi amaçlamaktadır.

---

13 Maharatna, s. 7-8.

14 David Washbrook, "The Commercialization of Agriculture in Colonial India: Production, Subsistence and Reproduction in the 'Dry South' c. 1870-1930", *Modern Asian Studies*, 28:1, (1994), s. 151.

15 Klein, s. 735.

16 Katliam sözcüğünün İngilizcedeki karşılığı *Holocaust*, İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazilerin imza attığı Yahudi soykırımına verilen resmi addır – *çev.*

17 Inga Glendinnen, *Reading the Holocaust*, Cambridge, 1999, s. 14.

BÖLÜM I

BÜYÜK KURAKLIK, 1876-1878

Bir

Victoria'nın Hayaletleri

> Bu kıtlık hakkında yeni şeyler duydukça, insanlık tarihinin bu denli korkunç bir acıya ve yıkıma daha önce hiç tanıklık etmediğini hissediyorsunuz.
>
> *-Florence Nightingale, 1877*

1876 Ekiminin sonlarına doğru bir gün. Dağlardaki yazlık ikametgâhtan geri dönen Madras hükümet üyelerinin Konoor'da şiddetli bir sağanağa yakalanması üzerine, Eyalet Meclisi'nin genç üyelerinden Robert Ellis, C.B. "İşte, kuzeydoğu musonları nihayet geldi." diyor.

Konuştuğu kişinin yanıtı olumsuz: "Korkarım ki bu muson yağmuru değil."

"Muson değil mi?" diye karşılık veriyor Ellis. "Yüce Tanrım! Bu muson olmalı. Değilse, musonlar gelmezse, korkunç bir kıtlık yaşanacak."[1]

Madras'ın Britanyalı egemenleri, endişeye kapılmak için her türlü nedene sahiptiler. Bölgeye yaşam veren güneybatı musonları, önceki yaz Güney ve Orta Hindistan'ın büyük bölümünde boşuna beklenmişti. Madras Gözlemevi, önceki on senelik dönemin yıllık ortalaması 701,4 mm olduğu halde, 1876'nın tamamında sadece 160 mm yağış tespit etmişti.[2] Milyonların kaderi, cömert kış yağmurlarının zamanında gelmesine bağlıydı şimdi. Ellis'in uyarısına karşın, aynı zamanda Buckingham ve Chandos dükü olan Madras Valisi Richard Grenville, Hindistan ve Hindistan'daki huzursuzluklar konusunda hayli çaylak bir kişi olarak, Andaman Adaları, Burma ve Seylan'a doğru telaşsız bir deniz turuna çıktı. Sonunda Kolombo'ya vardığında, Devredilmiş Bölgeler[3] olarak anılan

1 William Digby, *The Famine Campaign in Southern India: 1876-1878*, 2 cilt, Londra, 1900, s. 505; aksi belirtilmediğinde, 1'inci cilt referans verilmiş olacaktır.

2 "Philindus", "Famines and Floods in India", *Macmillan's Magazine*, Ocak 1878, s. 244-5.

3 Devredilmiş Bölgeler: Nizam Ali Han tarafından, askerî himaye karşılığında 1800 yılında Doğu Hindistan Kumpanyası'na devredilmiş bölgeler – *çev.*

Kurnool, Kuddapah ve Bellari'yi yeni bir muson kuraklığının ardından silip süpüren tahıl isyanlarının ayrıntılarını bildiren telgraflarla karşılaştı. Karşılanması imkânsız fiyatlar karşısında, komşu Mumbai'nin Dekkan Platosu'nda kalan bölgelerinde ve özellikle de Ahmednagar ile Şolapur'da halk hareketlerinin patlak vermesi olasılık dahilindeydi. Yağmurları beklerken ağaç köklerini yiyerek hayatta kalmaya çalışmış köylü ve işçi yığınları artık harekete geçiyor, yavaş yavaş ölümün pençesine düşen kırlardan kaçıyordu.[4]

Fort St. George'daki kurt yetkililerse, felaketin ilk olarak yarı kurak iç kesimleri vuracağını kuşkusuz fark etmişlerdi. Dünya ticaretinde giderek derinleşen durgunluk, Dekkan'ın pamuk ihracatçısı kesimlerine bir süredir sefalet getirmekte ve huzursuzluk fitillerini ateşlemekteydi zaten. Ormanların özel mülklere dönüştürülmesi ve nohut tarımının yerini pamuğa bırakması, bölgeyi gıda temini bakımından büyük ölçüde güvencesiz bir yere dönüştürmüştü. Hane ve köy ölçeğinde tahıl depolamaya dayalı, babadan kalma karmaşık sorumluluklar ağı ile düzenlenmiş geleneksel sistem, *Mutiny*'den[5] bu yana yerini büyük ölçüde tüccarlara ve her şeyin para karşılığında alınıp satıldığı bir yapıya bırakmıştı. Ülkenin geri kalanında pirinç ve buğday üretimi önceki üç yılın ortalamasını aşacak düzeye ulaştıysa da, bu fazla miktarın büyük kısmı İngiltere'ye ihraç edilmişti.[6] Londralılar, aslında Hindistan'a ait olan ekmeği yemekteydiler. Bundan rahatsızlık duyan birisi, "Bunda bir gariplik varmış gibi görünüyor." diye yazıyordu. "Hindistan, kendisi kıtlık çekerken, dünyanın geri kalanına gıda temin edebiliyor."[7]

Başka "gariplikler" de vardı. Henüz inşa edilmiş olan ve kıtlığa karşı kurumsal bir kalkan sayılarak methiyeler düzülen demiryolları, bunun yerine, tahıl stoklarını kuraklıktan harap olmuş bölgelerden alıp, gerek istifçilik, gerekse isyancılardan kaçırmak amacıyla merkezlerdeki depolara sevk etme yolunda tüccarlara yardım ediyordu. Benzer şekilde telgraf da, yerel tedarik durumu ne olursa olsun, fiyat artışlarının binlerce kasabada eşgüdüm halinde yapılabilmesini sağlıyordu. Üstelik, İngilizlerin fiyat denetimine karşıt tutumu, parası olan herkesi bu tahıl spekülasyonu cinnetine katılmaya çağırıyordu sanki. 1876 sonların-

4 Digby, s. 7 ve 13

5 Hindistan'da 1857-59 yıllarında İngiliz egemenliğine karşı başlatılan, ancak başarısızlıkla sonuçlanan büyük ayaklanma – *çev.*

6 Britanya Parlamentosu Belgeleri, *Hindistan Kıtlık Komisyonu Raporu*, kısım 1, *Kıtlık Yardımı*, cd. 2591, Londra, 1880, s. 191. Burma'daki pirinç fazlasının, imparatorluk ekonomisi içerisindeki devrimci rolü için bkz. Cheng Siok-hwa, *The Rice Industry of Burma, 1852-1940*, Kuala Lumpur, 1968.

7 Cornelius Walford, *The Famines of the World*, Londra 1879, s. 126.

da bir İngiliz yetkilisi Meerut'tan şöyle yazacaktı: "Normal tüccarların yanında, biraz sermayesi olan ya da sermaye bulabilen her türden adam bu işe kalkışıyordu. Kuyumcular ve kumaşçılar, bu işe yatıracak para bulabilmek ve tahıl ithal edebilmek için kendi mallarını, hatta eşlerinin mücevherlerini bile rehine veriyorlardı."[8] Serbest ticaret konusunda aşırı tutucu bir anlayışa sahip olmayan Buckingham Dükü, modern piyasaların kıtlığı hafifletmek bir yana, nasıl daha da azdırdığını gördüğünde dehşete kapılmıştı:

> [Fiyat] artışı o denli olağanüstüydü ve mevcut arz da son derece iyi bilinen ihtiyaca kıyasla o kadar kısıtlıydı ki, ilerleyen günlerde muazzam kârlar yapmayı uman tüccarlar ve satıcılar, stoklarını belirsiz bir süre için ellerinde tutma, böylesi alışılmadık değerlere ulaşan ürünleri elden çıkartmama konusunda karar aldılar. Tahıllı demiryolu ile taşıma olanağı nedeniyle fiyatların her yerde fırladığını hükümet oldukça iyi biliyordu. Mevcut ithalat ve demiryolu taşımacılığı faaliyetlerinin, Başkanlık Bölgesi sınırları içerisindeki gıda stoklarında herhangi bir artış sağlamadığı da ortadaydı ... ülkenin iç kesimlerine doğru yapılan perakende ticaret neredeyse durma noktasındaydı. Ya halk yığınlarının alım gücünün ötesinde fiyatlar isteniyordu, ya da dükkânlar zaten hiç açılmıyordu.[9]

Sonuç olarak, gıda fiyatları parya işçilerin ulaşabileceği noktanın ötesine geçecek, dokumacıları, yarıcıları ve yoksul köylüleri yerlerinden edecekti. *The Nineteenth Century*, birkaç ay sonra şunları yazdı: "Bu bir gıda kıtlığı değil, para ve işgücü kıtlığıydı."[10] Orta Viktorya dönemi gözlemcileri Karl Marx ve Lord Salisbury, Hindistan'daki ekonomik dönüşümün hızı ve özellikle de demiryolu devrimi konusunda başlangıçta sahip oldukları iyimserlikte, böylesi bir "modernizasyon"un mali etkilerini yeteri kadar dikkate almama hatasını yapmışlardı. Demiryollarını finanse etmekte kullanılan vergiler, öte yanda Hint köylülerini eziyordu. Gıda satın alma olanaklarına sahip olmamaları, sonradan bir de uluslararası altın standardının benimsenmesi (ki Hindistan uygulamaya koymamıştı) nedeniyle rupinin değer kaybetmesi ve sonuçta ithalat maliyetinin yükselmesi ile katmerlenmişti. Fiyat patlaması ile birlikte, Tanjavur ve Tamil Nadu gibi, "gıda temin sıkıntılarından etkilenmemekle ünlü" sulak bölgelerde bile yoksullar ölümüne açlık çekmeye başladılar.[11] Engin

8 Elizabeth Whitcombe, *The United Provinces Under British Rule, 1860-1900*, cilt 1, *Agrarian Conditions in Northern India* içerisinde Meerut bölge yöneticisinden aktarılmıştır, Berkeley, 1972, s. 195.

9 Madras Hükümeti tarafından Hindistan Hükümeti'ne gönderilen mektup, 30 Kasım 1876, B. Bhatia, *Famines in India, 1850-1945* içerisinde aktarılmıştı, Mumbai, 1963, s. 94.

10 *The Nineteenth Century*, Sept. 1877, p. 177

11 Christophe Guilmoto, "Towards a New Demographic Equilibrium: The Inception of Demographic Transition in South India", *The Indian Economic and Social History Review* (buradan itibaren *IESHR* şeklinde kısaltılacaktır), 29:3, (1992), s. 258.

Dekkan Platosu kıtlığın pençesine düşerken, *sepoy*lar[12] da paniğin vurduğu pazarlarda ve köylerde asayişi berkemal kılma konusunda giderek daha fazla güçlükle karşılaşıyorlardı. Mumbai'ye ve Pune'ye akan bir deri bir kemik köylü selini durdurmak için, yollar alelacele barikatlarla kapatıldı. Madras'ta ise, kıtlıktan kaçan 25.000 civarında mülteci polis zoruyla şehrin dışına çıkartılıyordu.[13]

Tablo 1.1
Hindistan'dan Birleşik Krallık'a Buğday İhracı, 1875-78 (ton)

1875	77.000
1876	189.250
1877	352.250
1878	105.000

Kaynak: Cornelius Walford, *The Famines of the World*, Londra, 1879, s. 127

Hindistan'ın Neronu

Kraliçe Victoria'nın gözde şairi Lord Lytton'un liderliğindeki Hindistan Merkezî Hükümeti, Buckingham ve ona bağlı bazı bölge yöneticilerinin tahıl stoklama ve başka yollarla piyasa güçlerine müdahale edilmesi yönündeki çabalarına şiddetle karşı çıkacaktı. 1876 sonbaharı boyunca, Hindistan'ın güneyindeki tarlalarda hayati önem taşıyan *karif* mahsulleri kuruyup yanarken, Lytton'un tüm gayreti, Victoria'ya Hindistan İmparatoriçesi (Hint Kayseri) tacını giydirmek üzere Delhi'de çok büyük bir İmparatorluk Toplantısı (Imperial Assemblage) düzenlemeye yönelmişti. *The Times* özel muhabirinin anlatımıyla, "Genel Vali, Arap masallarını gerçeğe dönüştürmüş gibi görünüyordu ... hiçbir şey fazla lüks, daha masraflı sayılmıyordu." Hindistan'dan Sorumlu Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'nin bir biyografisinde ise, şöyle deniyordu: "Lytton, altı ay öncesinde Salisbury'den öğrendiği iki kıstası yerine getiren bir gösteri düzenlemişti: 'doğuluları etkilemeye yetecek düzeyde şatafatlı olmak' ... ve 'gerçekte sırtımızı dayadığımız şey olan kılıcın çıplaklığını' örtecek bir şaşaa."[14] Bu "can alıcı merasim" kapsamında, 68.000 imparatorluk memuru, satrap ve mihrace için bir hafta süren ziyafetler de verildi: dünya tarihinin en büyük ve en pahalı yemeği.[15] Sonradan

12 Batılı güçlerin hizmetine giren Hintli askerlere verilen isim – *çev.*

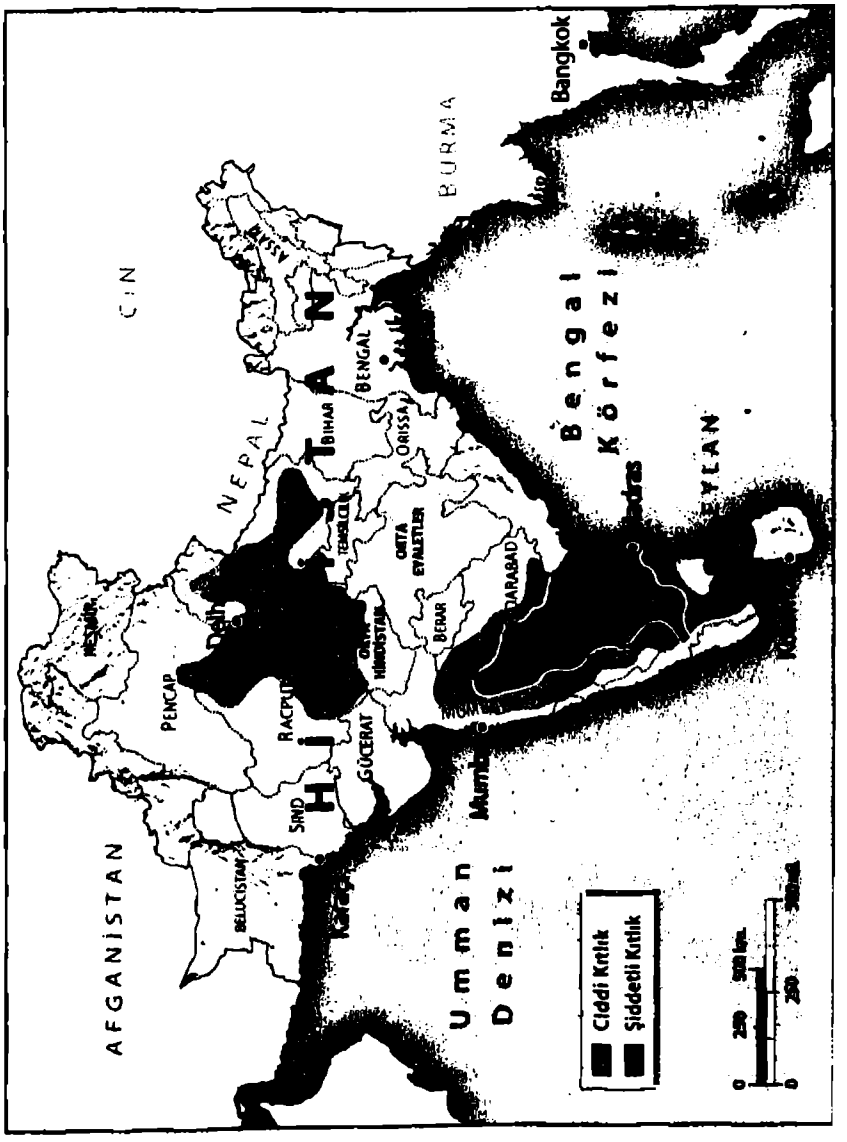
13 Digby, s. 38 ve 361.

14 Andrew Roberts, *Salisbury: Victorian Titan*, Londra, 1999, s. 215.

15 *The Times*, 9 Ocak 1877; Aurelia Harlan, *Owen Meredith*, New York, 1946, s. 218-20; ve Bernard Cohn, "Representing Authority in Victorian India", Eric Hobsbawm ve Terence Ranger (der.), *The Invention of Tradition* içerisinde, Cambridge, 1983, s. 179-208.

bir İngiliz gazeteci, Lytton'un düzenlediği muhteşem *durbar* esnasınd Madras ve Misor'da Kraliçe'nin tebaasından 100.000 kişinin açlıktan öl düğünü bildirecekti.[16] Sonraki nesiller, ona Hindistan'ın Neronu demek te haksız sayılmazlar.[17]

Şekil 1.1 Hindistan: 1876-78 Kıtlığı

16 Digby, cilt I, s. 46.

17 R. Neelankanteswara Rao, *Famines and Relief Administration: A Case Study of Coastal An hra, 1858-1901*, Yeni Delhi, 1997, s. 120.

Genel vali, bu parlak zaferinin ardından, gittikçe büyüyen kıtlığı, sum Afganistan Emiri Şer Ali'ye karşı savaş kışkırtıcılığı yaparak (Asya'yı Ruslardan önce ele geçirmeye dayanan Büyük Oyun'a odak mayı önleyen can sıkıcı bir meşguliyet olarak görür gibiydi. Salisbı göre, Lytton "büyük bir savaşta kendisini gösterme merakıyla y tutuşuyordu."[18] Yaver giden şansına dua etmeli ki, Rus Çarı Balkanla Osmanlı ile ciddi bir anlaşmazlık içerisine düşmüş bulunuyordı Disraeli[19] ile Salisbury de Hayber Geçidi'ne İngiliz bayrağını dikn bir o kadar hevesliydiler. Bütçe baş danışmanı Sör John Strachey'i sürekli kendisine anımsattığı üzere, Lytton'a verilen görev, Radikal (tirmenlerin sonradan "kasıtlı bir saldırganlığın doğurduğu savaş" sı riyle tanımlayacağı bu harekâtın faturasını İngilizlerin değil, Hintlil ödemesini sağlamaktı. Rupinin değer kaybetmesi ise, sivil bütçedeki kemer sıkma önlemlerine daha da aciliyet kazandırıyordu.[20]

Şekil 1.2 Genel Valilik Tahtında Bir Şair: Lytton Kalküta'da, 1877

18 Roberts, s. 218.

19 20 Şubat 1874 ile 21 Nisan 1880 tarihleri arasında Birleşik Krallık başbakanı – *çev.*

20 Lytton'un Disraeli Hükümeti içerisinde oynadığı savaş yanlısı şahin rolü için bkz. R. I *England: 1870-1914*, Oxford, 1936, s. 62; ve Yarbay R. Osborne, "India Under Lord Lytton" *temporary Review*, Aralık 1879, s. 555 (Liberal view). Altın standardının Hindistan finans üzerindeki etkileri için bkz. Lance Brennan, "The Development of the Indian Famine C Wolf Tietze (der.), *Famine as a Geographical Phenomenon* içerisinde, Dordrecht, 1984, s. 94

44 yaşına basmış Lytton, Lizbon'daki ortaelçilik görevinin ardından, Disraeli'nin kuzeybatı sınırlarında izlediği makyavelci "ilerleme" politikasını onurlu bir tutumla reddeden Northbrook Kontu'nun yerine Hindistan genel valisi olarak atandı. 250 milyon aç insan üzerinde yüce erki uygulamak için tuhaf ve sıkıntılı bir tercihti bu (aslında, Salisbury'nin listesinde ancak dördüncü sırada yer alıyordu). Victoria'dan başka hayranı yokmuş gibi görünen ve Owen Meredith takma adı altında "çok uzun, bayatlamış şiirler" ile, donuk romanlar kaleme alan bir yazar olarak, hem Swinburne hem de kendi babası, The Last Days of Pompeii [*Pompei'nin Son Günleri*]'nin yazarı Bulwer-Lytton tarafından intihalle suçlanmıştı.[21] Üstüne üstlük, yeni genel valinin muhakeme yeteneğinin başlangıç aşamasındaki bir akıl hastalığı ve afyon nedeniyle örselendiğine dair yaygın şüpheler vardı. Lytton, 1868'de yaşadığı bir sinir krizinden bu yana, büyüklük hastalığı [*megalomani*] ile, kendini yaralamaya kadar varan çaresizlik hissi arasında çılgınca gidip gelen nöbetlere tekrar tekrar yakalanmaktaydı.[22]

Bu muhtemel psikoz (Salisbury, "Lytton'un aklı, şiddetli bir abartma eğilimine sahip" diyerek Disraeli'ye dert yanıyordu), kıtlık politikalarının fütursuzca yürütülmesine olanak tanıdıysa da, 1877 Ekiminde kendi hükümetini "Almanya'ya karşı bir İngiliz-Fransız-Rus koalisyonu inşa etme girişimine dair söylentiler" için ihbar etmesi, bir kabine skandalına dönüştü. Salisbury biyografilerinden birinde vurgulandığı gibi, "Bu, Simla'dan bakıldığında bile, o günlerde duyabileceğiniz en saçma iddialardan biriydi." ve İngiliz hükümeti içerisinde tam bir patlama etkisi yarattı. "Salisbury, genel valinin zırvalarına açıklama getirmek uğruna, Lytton'un 'biraz kaçık' olduğunu itiraf etti. Hem Lytton'un, hem de babasının afyon kullandığı bilinmekteydi. Derby Kontu, bu akıl almaz bildiriyi okuduğunda, Lytton'un tehlike arz ettiği ve istifa etmesi gerektiği sonucuna vardı: 'Bir kişi, ebeveynlerinin birinden akıl hastalığı, diğerinden de sınırsız kibir miras aldığında, yol açabileceği hemen her tür ölçüsüzlük için hazır bir bahanesi var demektir.'"[23]

Ancak, kıtlık karşısında tam bir "bırakınız yapsınlar" siyaseti izleyen Lytton, delirmiş olsun ya da olmasın, para harcama bakımından ölçüsüz-

21 "Swinburne, Lytton'un 'Lucille' şiirini, olay örgüsünün, karakterlerin, durumların ve hatta açıklamaların George Sand'e ait *Lavinia* romanından alındığı, 'utanç verici bir sahtekârlık' şeklinde tanımlıyordu. Aynı intihal suçlaması, Lytton'un babası tarafından da dile getirilmekteydi." (John Lowe Duthie, "Lord Lytton and the Second Afghan War: A Psychohistorical Study", *Victorian Studies*, [Yaz 1984], s. 471.

22 Janet Oppenheim, *"Shattered Nerves": Doctors, Patients and Depression in Victorian England*, Oxford, 1991, s. 173-4.

23 Roberts, s. 220.

lüğün en büyük düşmanı bile sayılabilirdi. Çok açık biçimde, geçmişteki büyük ustaların izinden gittiğini, ya da en azından Adam Smith'in ruhani otoritesini takip ettiğini düşünüyordu. Smith, bir yüzyıl kadar önce, *The Wealth of Nations*[24] eserinde, 1770 büyük Bengal kıtlığı karşısında, "Kıtlığın tek nedeni, yokluğun yol açtığı sıkıntılara uygunsuz araçlarla çare bulmaya kalkışan devletlerin sergilediği zorbalıktır." dememiş miydi?[25] Smith'in, tahıl fiyatlarını düzenlemeye yönelik devlet müdahalelerine karşı verdiği buyruk, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Haileybury'deki meşhur kolejinde uzun yıllardır öğretilmekteydi.[26] Dolayısıyla, genel vali, yüksek fiyatların ithalatı körükleyerek ve tüketimi kısıtlayarak "durumun doğal kurtarıcısı olacağı" yönünde Buckingham'a söylev çekerken, geleneksel müfredatı tekrarlamaktan başka bir şey yapmıyordu. "Hükümetin, gıda fiyatlarını düşürmek için hiçbir şekilde müdahalede bulunmayacağı" yönünde kesin, "yarı teolojik" emirler veriyordu ve "İngiltere'ye, Hindistan Dairesine, ayrıca her iki partinin siyasetçilerine gönderdiği mektuplarda 'insancıl histerileri' kınıyordu."[27] "Eğer Hindistan'ın iflasına yol açma pahasına hayat kurtarmak istiyorsa, bırakın Britanya halkı 'ucuz duyarlılıklarının' faturasını kendisi ödesin."[28] Hindistan, tıpkı daha önce İrlanda'da olduğu gibi, resmî zor yoluyla, "yokluğun yol açtığı sıkıntıları" her şeye kadir piyasanın gidereceğini söyleyen dogmatik inanç uğruna milyonlarca yaşamın kumar masasına yatırıldığı, faydacı bir laboratuara dönüştü.[29] Oysa gerçekte, 1877-78'de tahıl tüccarları 325,1 milyon kg'lık ihracat yaparak rekor kırmayı tercih ettiler.[30]

Adil davranmak gerekirse, Lytton zaten mahvolmuş, her türlü uygar insani nitelikten yoksun hayatlar pahasına da olsa dengeyi kurdu-

24 Ulusların Zenginliği, çev. Haldun Derin, İş Bankası Yayınları – *çev.*

25 Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776), beşinci basım, Londra 1930, s. 27-8.

26 S. Ambirajan, *Classical Political Economy and British Policy in India*, Cambridge, 1978, s 63.

27 Osborne, s.553; Hari Srivastava, *The History of Indian Famines*, Agra, 1968, s.131; Digby, s. 50-51; ve David Steele, *Lord Salisbury: A Political Biography*, Londra, 1999, s.98. Bentham'ın söyledikleri de örnek gösterilebilir: "*Serbestlik*, kısacası, genel uygulama olarak benimsenmelidir: Bu ilkeden her sapma, büyük bir fayda gözetilerek yapılmadığı sürece, kesinlikle zararlıdır." Ancak, John Stuart Mill'in bu ultra-ortodoksluktan dikkat çekici biçimde ayrılarak, çok sayıda insan yaşamının söz konusu olduğu durumlarda mutlak serbestlik politikasına devam edilmesini eleştirdiği görülüyor: "Başka yerlerden gıda maddesi getirtmek üzere, maliyeti devletçe karşılanan dolaysız önlemler almak, özel sermaye spekülasyonlarının aynı sonucu sağlaması mümkün görünmediğinde, uygun bir adım olacaktır." (Rao, s. 250'de aktarılmıştır.)

28 Steele, s. 98 (Bunun doğrudan bir alıntı mı, yoksa Lytton'un Ekim 1877'de Sör John Strachey'e yazdığı bir mektuptan yola çıkılarak, başka sözcüklerle yapılan bir açıklamama mı olduğunu net biçimde bilmiyoruz.)

29 Angus Maddison, *Moghul Class Structure and Economic Growth: India and Pakistan Since the Moghuls*, New York, 1971, s. 40.

30 Bhatia, Tablo 5'ten derlenmiştir, s. 38.

ğu inancındaydı muhtemelen. Haileybury Koleji'nin önceki Ekonomi-Politik Kürsü Başkanı Thomas Malthus'un gaddar öğretileri, beyaz racalar üzerinde halen büyük egemenliğe sahipti. Bu tip görüşleri Kalkütalı yerlilerin önünde açıkça dillendirmek nezakete pek uygun düşmese de, Sosyal Darvinizm eliyle günün koşullarına uyarlanmış Malthusçu ilkeler, Hindistan'da izlenen kıtlık politikasının meşrulaştırılması amacıyla anayurtta sıklıkla imdada çağrılıyordu. Lytton, sert tutumunu 1877'de Yasama Meclisi karşısında savunabilmek için, Hindistan nüfusunun, "toprakta biten mahsulden daha yüksek bir hızla büyüdüğünü"[31] söyleyerek, hükümetin 1876-79 felaketi boyunca izlediği tutumla ilgili bir tartışmada Maliye Bakanı Sör Evelyn Baring (sonraki unvanı Cromer Lordu) tarafından öne sürülecek şu duygulu görüşe öncülük ediyordu: "Kıtlığın ve olumsuz sağlık koşullarının etkilerini hafifletmeye yönelik her türlü müşfik girişim, aşırı nüfus artışının yol açtığı kötülüklerin körüklenmesinden başka şeye yaramaz."[32] Aynı doğrultuda, 1881 tarihli bir raporda da şu cümleler yer alıyordu: "Kıtlık kaynaklı ölümlerin %80'inin, nüfusun en yoksul %20'lik kesiminde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Söz konusu ölümlerin önlenmesi durumunda, halkın bu tabakasının geleceği düşünerek nüfus artışını sınırlandırmayacağı bilinmektedir. Dolayısıyla, hükümet gelirlerinin daha büyük bir bölümünün kıtlığı dindirmek amacıyla harcanması, ileride nüfusun daha da büyük bir bölümünün aşırı yoksulluğa düşmesi anlamına gelecektir."[33] Otuz yıl önce İrlanda'da olduğu gibi, kıtlığı yenme gücünü ellerinde tutanlar, serbest piyasa fiyatları ve nüfus artışı gibi "aşılması imkânsız" doğa yasaları karşısında gereğinden fazla kahramanlık yapmanın işleri daha da kötüye götüreceğine kendilerini iyice inandırmışlardı.

Son dönemde Salisbury'nin biyografisini yazanlar, Hindistan politikasının en tepesinde yer alan bu puslu karakterin, söz konusu Malthusçu hesaplardan büyük acı duyduğu iddiasındalar. [Salisburg], felaketin on yıl kadar öncesinde, Hindistan'dan sorumlu dışişleri bakanı olarak ilk kez atandığında, Kalküta meclisinin önerisine uygun davranmış ve Orissa'daki ölümcül bir kıtlığa erken safhada müdahalede bulunmayı reddetmişti. Daha sonra, "İki ay boyunca hiçbir şey yapmadım." diyerek günah çıkartacak ve şöyle devam edecekti: "O günlerin öncesinde muson yağmurları Orissa limanlarını ulaşıma kapattığı için yardım göndermek

31 John Caldwell, "Malthus and the Less Developed World: The Pivotal Role of India" *Population and Development Review* içerisinde aktarılmıştır, 24:4 (Aralık 1998), s. 683.

32 *Parlamento Belgeleri*, 1881, 68, "Kıtlık Komisyonu – Mali Bilanço", Sheldon Watts, *Epidemics and History: Disease, Power and Imperialism* içerisinde aktarılmıştır, New Haven, Connecticut, 1997, s. 203.

33 Caldwell, s. 683.

olanaksızdı. Bir milyon kişinin öldüğü söyleniyor. Hindistan ve Bengal hükümetleri de herhangi bir biçimde önlem almadı... Ortaya çıkan sonuç için tamamen suçsuz olduğumu asla hissedemedim." Bu doğrultuda, "ekonomi-politiğe bir tip 'fetiş' olarak tapan" görevlilere ve Hindistan'da yaşayıp da "kıtlığı aşırı nüfus artışı karşısında uygun bir çözüm olarak gören" İngilizlere karşı yaşam boyu şüpheyle yaklaştığı belirtiliyor.[34] Ancak, kendi özel kaygı ve şüpheleri ne olursa olsun, bir serbest piyasa fanatiği olan Lytton'un atanması yolunda çaba harcayan ve "Hindistan'ı işgal ettiği için İngiltere'nin bu ülkeye vergi ödemesi gerektiği yönündeki, giderek güçlenen görüşü" kabul etmeyen Disraeli'yi açıktan açığa kutlayan da bizzat Salisbury'di. Kıtlığın doğurduğu mali acil durum ortadayken pamuk üzerindeki gümrük vergilerinin kaldırılmasını kendi danışmanları bile protesto ederken, "zengin Britanya, yoksul Hindistan için kendi ticaretinin zarar görmesine razı olmalıdır" şeklindeki görüş, Salisbury tarafından "enternasyonal komünizmin bir türü" sözleriyle karalanacaktı.[35]

Hindistan'daki Viktorya egemenliğinin diğer mimarları gibi, Salisbury de Hintli yoksulların daimi olarak himaye edilmesine yönelik bir kararın alınması fikri karşısında dehşete düşmekteydi. *Calcutta Review*'in 1877'de işaret ettiği gibi, "Hindistan'da, ne İngiliz bölgesinde, ne de yerli idareye sahip eyaletlerde yoksulların gözetilmesine yönelik yasal düzenlemelere rastlanabilir. [Oysa], gerek tıp adamları, gerekse başka kişiler, bu yönde muazzam bir ihtiyacın mevcut olduğunu belirtiyorlar."[36] Hem Kalküta hem de Londra, Buckingham tarzı "heyecan dolu savurganlığın", sonunda gelip bir Hindistan Yoksulları Koruma Kanunu'na dayanmasından korkmaktaydı.[37] 1878-80 Kıtlık Komisyonu, nihai raporunda Lord Lytton'un cimriliğini övgüyle vurguluyordu: "Kıtlık zamanında yoksulların yardım alma hakkına sahip olduğu yönündeki düşünce ... muhtemelen, yoksulların yardım almayı her zaman hak ettiği fikrinin önünü açacak ve böylece yoksullara dönük genel bir yardım sisteminin temellerini atacaktır. Bu ise, ciddi kaygılara kapılmadan aklımızdan geçirebileceğimiz bir şey değildir..."[38] Avam Kamarası'nın her iki cephesinde de, başlıca aktörlerin hiçbirisi, Hindistan'ın bir düşkünlerevi olarak değil, bir gelir kaynağı olarak idare edilmesi gerektiği yönündeki yüceler yücesi ilkeye karşı çıkmıyordu.

---

34 Roberts, s. 85-6'da aktarılmıştır.

35 Steele, s. 95 ve 102'de aktarılmıştır.

36 "General Tremenheere on Missions", *Calcutta Review*, 128 (1877), s. 278.

37 Steele, s. 98'de Salisbury'den alıntı.

38 Hindistan Hükümeti, *Hindistan Kıtlık Komisyonu Raporu, 1878*, Kısım I, Kıtlık Yardımları, Londra 1880, s. 59.

"Temple Tayını"

Sonraki yıl boyunca, kuraklık ve kıtlığın giderek büyüyen dehşeti, Madras Başkanlık Bölgesi'nden Misor'a, Mumbai Dekkanı'na ve nihayet Kuzey-Batı Eyaletleri'ne doğru yayıldı. Dekkan Platosu'nun ve Tamilnad ovalarının pek çok bölgesinde, mahsul kayıpları felaket düzeyine ulaştı (bkz. Tablo 1.2). Arkası arkasına sayısız yerde *ryot*lar kuraklığın korkunç geçen ilk yılını sağ atlatabilmek adına "öküzlerini, tarım aletlerini, damdaki samanı, kapı ve pencere kasalarını" satıyorlardı. Ne yazık ki, zaruri üretim araçları ellerinden çıkmış olduğu için, 1877 yılının Nisan ve Mayıs aylarında düşen az miktardaki yağmurdan faydalanamayacak, acil durum mahsulleri olarak bilinen kolza ve *cumboo* ekemeyeceklerdi. Sonuçta, Ağustos ve Eylülde yığınlar halinde ölüme teslim oldular.[39]

Tablo 1.2
Madras Başkanlık Bölgesi: Ana Kıtlık Bölgeleri, 1877

Bölge	Nüfus (Milyon)	Kurtarılan Mahsul Yüzdesi
Bellari	1,68	6
Kurnool	0,98	6
Kuddapah	1,35	18
Chengalpattu	1,34	18
Nellore	1,38	25
Kuzey Arkot	2,02	25
Koimbator	1,76	25
Madura	2,27	25
Salem	1,97	33
Tirunelveli	1,64	37

Kaynak: Sör Richard Temple'ın raporu, *Report of the Indian Famine Commission, 1878, Kısım I, Famine Relief*, Londra, 1880, s. 71.

Daha milyonlarca kişi, açlık ödemi ve kansızlıkla kendini gösteren, günümüz sağlık personelinin iskeletleşme olarak adlandırdığı şiddetli beslenme yetersizliği aşamasındaydı.[40] Köy memurları, Nellore'deki ve Madras Dekkanı'nın mahvolmuş diğer bölgelerindeki üstlerine, yeterli beslenebilen tek canlı türünün, çocuk cesetlerinin üzerinde tıka basa karnını doyurarak "koyunlar gibi şişmanlayan" sokak köpekleri olduğunu yazıyorlardı:

39 Digby, s. 173-4.

40 K. Suresh Singh, *The Indian Famine 1967*, Yeni Delhi 1975, s. 242.

> [Y]alnızca birkaç dakikalık bir incelemenin ardından, yaklaşık sekiz yaşında bir kız çocuğunun bedenine musallat olmuş iki köpekle karşılaştım. Ona daha yeni saldırmışlar ve sadece bacaklarının birinden küçük bir parça koparmışlardı. Ancak, ceset o kadar şişmişti ki, bir çocuğa ait olduğuna dair tek ipucu boyuydu. Bölgenin manzarası ve kokusu öyle iğrenç ve köpekler de öyle tehlikeliydi ki, orada başka bir cesede daha rastlayabilecek kadar fazla kalamadım. Yine de, kemirilmesinin üzerinden fazla bir zaman geçmemiş iki kafatası ve bir de belkemiği görebildim.[41]

Ne var ki yetkililer bu türden dehşet öykülerini İngilizlerle veya eğitimli Hintlilerle paylaşmaya pek istekli değildiler. Yerel dilde basılan yayınlarda, kıtlığın gerçek ölçeğini gizlemek üzere, açlığa bağlı ölümlerin kolera veya dizanteri kaynaklı olarak gösterildiği yönünde suçlamalara yer verilmekteydi.[42]

Mumbai Dekkanı'nın dilsel ve idari sınırları boyunca nereye gidilirse gidilsin, aynı ölçüde korkunç koşullarla karşılaşılıyordu. Maharaştra'nın sekiz bölgesinde, 8 milyon kişiyi etkileyecek şekilde, mahsulün yaklaşık üçte ikisi kaybedilmiş, Şolapur ve Kaladgi'de neredeyse hiç hasat yapılamamıştı. Fahiş vergiler ve kabarık borçlar nedeniyle zaten yere serilmiş durumda bulunan bir köylü nüfusunun üzerine çöküyordu felaket. Ahmednagar bölgesi yetkilileri, köylülerin en az beşte üçünün "umarsız biçimde borçlu" oluğunu bildiriyorlardı. Şolapur bölge idarecisi ise, Mayıs 1875'te üstlerini uyarma ihtiyacını duyuyordu: "Sayısız güvenilir şahidin dile getirdiği, kendi gözlemlerimin de doğruladığı gerçekler hakkında şüphe duymak için herhangi bir neden göremiyorum. Pek çok örnekte, vergileri ödeyebilmenin tek yolu, ziynet eşyalarının veya hayvanların satılması olmaktadır." (Jairus Banaji de, "Hayvanları olmayan bir aile, imhanın eşiğine varmış bir aile demekti." diyor.) 1875 Mayısı ile Haziranında ünlü Dekkan İsyanları'nın odağını oluşturan Ahmednagar ve Pune'de *ryot*lar tefecilere saldırmış ve borç defterlerini yakmışlardı.[43]

41 Digby, s. 105.

42 Aynı eser, s. 103-4.

43 "Famine and Debt in India", *The Nineteenth Century*, Eylül 1877, s. 184; ve Jairus Banaji, "Capitalist Domination and the Small Peasantry: The Deccan Districts in the Late Nineteenth Century", Gyan Prakash (der.), *The World of the Rural Labourer in Colonial India* içerisinde, Delhi 1992, s. 124.

ekil 1.3 Dekkanlı Bir Aile, 1877

Ağırdan alan İngilizler, merhameti zalim tanrı Görünmez El'e kurban derken, sözünü ettiğimiz sefil köylülerin on binlercesi çareyi kaçmakta görüyor, Nizam'ın kıtlık kurbanlarına yardımda bulunduğu Haydarabad'a akıyordu. İngiliz yetkililer yardım çalışmalarını organize etmeyi nihayet başardığında, Şolapur'un büyük bölümü boşalmıştı bile. Daha sonra, ağır kol işlerinin altından kalkamayacak duruma gelmiş kişileri dikkate bile almadıkları, dehşete düşmüş bir İngiliz gazeteci tarafından fark edilecekti. Gazetecinin notlarına bakalım: "Ancak, henüz gücünü tamamen kaybetmemiş görünenlerin tabi tutulduğu işgücü şartı[44] bile, açlıktan harap düşmüş gövdeleri kaldıramayacağı kadar ağır. Karşılığında ödenen ücretler, geçinmeye yetmeyecek ölçüde düşük. Pek çok bölgede ise, çalışmak isteyenler iş bulamıyor... Saman veya otlak temin ederek hayvanların hayatta kalmasını sağlayacak hiçbir düzenleme yapılmadı. Hiç tahıl depolanmadı, ya da sakatlarla yaşlılar için herhangi bir yardım evi açılmadı." Bu şartlar altında, gerek gençler, gerekse sakatlarla yaşlılar için tek çare, Haydarabad'a giden uzun yola düşmekti. Büyük kısmı için bu bir ölüm yolculuğu olacaktı.[45]

Diğer yandan, yaygın işsizlik ve yüksek tahıl fiyatları yüzünden, yeterli düzeyde yağış almış bölgelerde bile açlığın heyulası dolaşıyordu. Sonuçta, Mumbai ve Madras hükümetlerinin iş işten geçtikten sonra emrini verdi-

44 Kıtlık yardımı alabilmek için kamu işlerinde çalışma şartı – *çev.*

45 *Calcutta Statesman* muhabiri, Digby, s. 276-81'de aktarılmaktadır.

ği yardım çalışmaları, iskelete dönmüş milyonlarca işçi ve yoksul köylünün muazzam talebi üzerine gitti. Şubat başında, Bengal Vali Yardımcısı Sör Richard Temple, tam yetkili Kıtlık İşleri Delegesi sıfatıyla, Lytton tarafından güneye gönderildi. Görevi, "kontrolden çıkan" ve Afganistan işgalinin finansmanını tehlikeye düşüren yardım harcamalarının kısılmasını sağlamaktı. Genel vali, 1876 sonbaharında geniş ölçekli yardım çalışmalarına mali destek vermeyi reddederek Mumbai Valisi Sör Philip Wodehouse ile sert bir tartışmanın içerisine girdiyse de, onu asıl kızdıran, "Bellari, Kuddapah ve Kurnool'da nüfusun dörtte birini taş kırma ve kanal kazma işinde istihdam ederek, "kamu yardımlarını ayrım gözetmeksizin" dağıtan Buckingham'dı.[46]

Temple ise, Lytton'un ihtiyaç duyduğu zor silahını kullanabilecek, becerikli bir eldi. Daha önce, 1873-74'te Salisbury'nin arzusunu yerine getirmiş ve Bengal ile Bihar'ın hemen her yerinde mahsule ciddi zarar veren kuraklıkla baş etme yolunda girişken bir tutum izlemişti. Burma'dan yarım milyon ton pirinç ithal etmiş ve yaşam kurtaran gıda maddesini gerek yardım çalışmaları, gerekse "karşılıksız sadaka" yoluyla dağıtmış, böylece kitlesel ölümlerin önünü almıştı. Resmî kayıtlara geçen açlık kaynaklı ölüm sayısı sadece yirmi üçte kalmıştı. On dokuzuncu yüzyılda İngilizlerin tam bir başarıyla altından kalkabildiği tek yardım çalışması olan bu harekât, gelecekte ortaya çıkacak acil durumlarda başvurulacak bir kılavuz gibi değerlendirilebilirdi. Oysa Temple, "yardım çalışmalarında ödenen ücretleri, hükümetin altından kalkabileceği tutar yerine, işçilerin günlük besin ihtiyaçları ve piyasadaki gıda fiyatları doğrultusunda belirleme ölçüsüzlüğünü sergilediği" gerekçesiyle, Londra'nın yaylım ateşine maruz bırakıldı.[47] Bir yandan da, "hükümetin, hayatlarını korumakla görevli olduğu" gibi bir düşüncenin miskin Hintliler arasında yayılmasını teşvik ettiği için, *The Economist* tarafından paylanıyordu.[48] Lord Salisbury'ye göre, "bir sürü kara deriliyi kurtarmak için bu kadar fazla para harcamanın yanlışlığı" konusunda ikna olan üst düzey devlet görevlileri, yardım kampanyasına "saf Fouriercilik" suçlamasını yöneltiyorlardı.[49] Temple'ın kariyeri neredeyse mahvolmuştu.

Kulağı iyiden iyiye çekilen ve "önceki kıtlıkta sergilediği ölçüsüzlüğün neden olduğu itibar kaybını tamir etmek için yanıp tutuşan" vali yardımcısı, Lytton'un cimriliğini hayata geçiren amansız bir ele dönüşecekti 1877'de.

46 Digby, s. 46-7 ve 265; ve Bhatia, s. 94-5. Lytton ile Wodehouse arasındaki anlaşmazlık için bkz. *The Times*, 5 Şubat 1877.

47 Bhatia, s. 85-7.

48 *The Economist*, 32, (Temmuz 1874), s. 802.

49 Bkz. Ambirajan, s. 92.

Genel vali, "kıtlığın idaresinde tasarruf etme konusunda bundan daha fazla istek veya beceri sergileyecek" bir kişinin bulunamayacağını, Hindistan Dairesine göğsü kabararak açıklayacaktı.[50] Gerçekten de, kısa süre sonra *The Times* sayfalarında bu şahsın "esnekliği" konusunda hayrete düşüldüğü yazılacaktı: "Sör Richard Temple, doğru veya yanlış, bir an içerisinde cephe değiştirebilmesine ve birbiriyle en çelişkili politikalar arasında gidip gelebilmesine olanak verecek kadar esnek bir zihne ve yumuşak ilkelere sahip olmasıyla ünlü. Kıtlığın yaşandığı bölgelerde izlediği tutum da bu tespiti açıkça destekler nitelikte. Üç yıl önce Bihar'da bizzat yürüttüğü uygulamalardan büsbütün farklı bir politikayı, hükümetten bile daha katı bir biçimde izliyor."[51]

Victoria, İmparatorluk Toplantısı'na gönderdiği mesajda, Hintlilerin "mutlululuğu, gönenci ve esenliği, İmparatorluğumuzun hedefleri" arasında yer alıyor diyerek güvence vermişti.[52] Oysa, Temple'ın Hindistan Yasama Meclisi'nden aldığı görev talimatı, hükümetin gerçek önceliklerini şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya seriyordu: "Her ne pahasına olursa olsun yaşam kurtarmak, üstlenebileceğimiz sorumlulukların sınırları içerisinde yer almamaktadır. Böyle bir tutumun yol açacağı harcamalarla bağlantılı borçlar ve sonuçta uygulanması gerekecek vergilerin ağırlığı, kısa sürede kıtlıktan daha ölümcül hale gelebilecektir." Benzer şekilde, genel vali de Madras'ın her yerinde Temple'ın "dizginleri sıkılaştırması" konusunda ısrarcıydı. Lytton'un gözünde, kıtlık harekâtı Hintlilere inisiyatif veya öz-örgütlenme imkânının tanınması için bir fırsat değil, kendi kendine bakmaktan aciz insanlar üzerinde Britanya'nın sunması gerekli himayenin yarı askerî bir tarzda hayata geçirilmesiydi.[53] Eğer, kıtlıklarla ilgili günümüz uzmanlarından birinin vurguladığı üzere, "olağanüstü hal yardımları, tıpkı kalkınma yardımları gibi, ancak ve ancak yardım alanların yardım şekli ve kullanımı üzerinde karar verme gücüne sahip olması durumunda işe yarayabilir" ise, Temple'ın asıl görevi, kampanyayı mümkün olduğunca onur kırıcı ve etkisiz hale getirmekti.[54] Büyük Açlık sırasında hazine daimi müsteşarlığını yürüten (daha sonra Madras valisi) Charles Edward Trevelyan'ın İrlanda tarihindeki anlamı neyse, görev mektubundaki talimatları cansiparane bir şekilde yerine getiren Temple

50 Aynı eser, s. 96'da aktarılmaktadır.

51 *The Times*, 5 Şubat 1877.

52 Victoria tarafından 1 Ocak 1877'de İmparatorluk Toplantısı'na gönderilen telgrafın kopyası için Huntington Kütüphanesi (San Marino), Grenville Belgeleri (Stowe Koleksiyonu), Buckingham ve Chandos 3'üncü Dükü, STG India, kutu 2 (dosya 7).

53 A. Loveday, *The History and Economics of Indian Famines* içerisinde Hindistan'dan Sorumlu Dışişleri Bakanından aktarılmıştır, Londra, 1914, s. 57.

54 De Waal, s. 32.

da Hindistan tarihinde öyle bir mertebeye erişti: sömürgeci soykırıma maske olarak giydirilen serbest piyasa ekonomisinin simgesi.[55]

Temple, Doğu Dekkan kırsalında başlamasıyla bitmesi bir olan gezisinde, yarım milyon kişiyi yardım kapsamının dışında bıraktı ve açlıktan kırılan başvuru sahiplerini, demiryolu ve kanal projelerindeki kol işlerinde kullanılmak üzere, kent sınırları dışındaki kamplara süren Mumbai yönetimi ile aynı yolu izlemesi için Madras'ı da zorladı. Kasıtlı bir gaddarlık güden "mesafe şartı", çalışabilecek durumdaki yetişkinler ve büyük çocuklara, evlerine 16 km'den daha yakın yerlerde iş verilmemesi anlamına geliyordu. Açlıktan kırılan işçilerin, "muhtaç, sefil ve yalnızca az miktarda işgücü sunabilecek durumda oldukları belgelenene kadar" yardım talep etmeleri de yasaktı.[56] Digby, sonradan şu tespiti yapacaktı: "Temple, Madras'a giderken, durumun abartıldığı ve tam bir felaketle karşı karşıya olunmadığı önyargısına sahipti. Dolayısıyla, belki de bilinçsiz bir şekilde, gerçekleri bu düşüncesine uydurdu... Görmeyi umduğu tabloyu önceden kafasında çizmişti ve bundan başka bir şey de göremedi."[57]

Temple, sonraki asırda Nazi toplama kamplarında yapılacak asgari gıda diyeti araştırmalarının tüyler ürpertici bir öncülü olarak yürüttüğü Benthamcı (kendi ifadesiyle) "deneyde", "okuldaki dik başlı çocuklar" gibi gördüğü erkek işçilere verilen tayını, bir zamanlar "güçlü kuvvetli" olan ryotların artık "her türlü iş için tamamen yetersiz ... canlı iskeletlerden hallice insanlara" dönüştüğünü belirten tıbbi raporlara rağmen, günlük 1 pound (450 gram) pirince indirdi. (Ağır ceza mahkûmlarına günlük 2 pound pirinç verildiğini hatırlatan bir bölge yöneticisi, "Bu zavallıları vurmak, ıstıraplarını bu şekilde uzatmaktan daha iyi olacaktır." diyecekti.)[58] Aynı tayın azaltma uygulaması, daha önce Mumbai Dekkanı'nda General Kennedy ("kendi biriminde bile sevilmeyen" bir diğer tatsız kişilik)[59] tarafından da uygulamaya koyulmuştu ve Madras hıfzısıhha komisyonu üyesi Dr. Cornish, "bu şartlar altında 'deney'in tek anlamının yavaş, ancak kesin bir ölüm olduğu" görüşündeydi. Cornish, enerji ihtiyacını karşılama konusunda büsbütün yetersiz kalması bir

55 "Yardım politikalarındaki eksikliklerin suçunu tek bir kişiye yüklemek mümkün değilse de, yardımın asgari düzeyde tutulması, ceza niteliğinde eleme kıstaslarının uygulanması ve toplumsal reforma başvurulması bileşimini giderek artan ölçüde devreye sokan bir sistemi bireysel olarak temsil etme konusunda, herhalde kimse Trevelyan'ı geride bırakamaz." (Christine Kinealy, *This Great Calamity: The Irish Famine, 1845-52*, Dublin 1994, s. 349-50)

56 Bkz. Rao, s. 118 ve Currie, s. 47.

57 Digby, s. 52.

58 Aynı eser, s. 85 ve 135.

59 Anonim, "The Indian Famine: How Dealt with in Western India", *Westminster Review*, Ocak 1878, s. 145.

yana, protein bakımında zengin bakliyatla (*dal*) desteklenmeyen ve sadece pirinçten oluşan tayının hızlı bir dejenerasyona yol açacağını belirtiyordu.[60] Gerçekten de, vali yardımcısının kuşkusuz farkında olduğu üzere, Hindistan hükümeti, "hareketsizlik içerisinde bekleyen" göçmen işçiler için gemilerde uygulanacak asgari diyeti, 20 ons (507 gram) pirince ek olarak, bir pound *dal*, koyun eti, sebze ve baharatlar olarak saptamıştı.[61] "Temple tayını" olarak anılan uygulama ise, ağır işe koşulan insanlara, namlı Buchenwald toplama kampındakinden bile daha düşük ve günümüzde Hindistan hükümetinin yetişkin erkekler için önerdiğinin yarısından daha az miktarda gıda temin ediyordu.

Tablo 1.3
Karşılaştırmalı Olarak "Temple Tayını"

	Kalori Değeri	Etkinlik Düzeyi
Bazal metabolizma (yetişkin)	1500	Etkinlik yok
Madras'ta Temple tayını (1877)	1627	Ağır çalışma
Buchenwald tayını (1944)	1750	Ağır çalışma
7 yaşında çocuk için önerilen diyet (1981)	2050	Normal etkinlik
Asgari savaş tayını, Japonya (1945)	2400	Sınırlı etkinlik
Hintli yetişkinlerde önerilen asgari diyet (1985)	2400	Sınırlı etkinlik
Bengal'de Temple tayını (1874)	2500	Ağır çalışma
Bengalli işçiler araştırması (1862)	2790	Ağır çalışma
Hintli yetişkinler için onaylanmış diyet (1981)	3900	Ağır çalışma
Volt-Atwater standardı (1895)	4200	Ağır çalışma

Kaynak: Temple tayınının kalori değeri için Sumit Guha, *The Agrarian Economy of the Bombay Deccan 1818-1941*, Delhi, 1985, s. 186 dipnot 35; Buchenwald tayını için C. Richet, "Medicales sur le camp de Buchenwalden 1944-45", *Bulletin Academic Medicine 129* (1945), s. 377-88; Hintli yetişkinlerde önerilen asgari diyet için Asok Mitar, "The Nutrition Situation in India", Maergaret Biswas ve Per Pinstrup Andersen (der.), *Nutrition and Development* içerisinde, Oxford, 1985, s. 149; bazal metabolizma kalori değeri için Philip Payne, "The Nature of Malnutrition", aynı eser, s. 7; çocuk diyeti ve ağır işte çalışan Hintli erkeklerde önerilen kalori değeri için C. Gapalan, "Undernutrition Measurement", S. Osmani (der.), *Nutrition and Poverty* içerisinde, Oxford, 1992, s. 2; Rev. James Long'un Bengal'de uygulanan diyetlerle ilgili 1862 tarihli çalışması için Greenough, *Prosperity and Misery in Modern Bengal* Oxford, 1982, s. 80 dipnot 94; Voit-Atwater tabloları için Elmer McCollom, *A History of nutrition*, Boston, 1958, s. 191-2; 1874 Bengal kıtlığında uygulanan Temple tayını, günlük 1,5 pound pirince ek olarak baharatlar ile *dal* şeklinde hesaplanmıştır (bkz. *Edinburgh Review*, Temmuz 1877).

60 "Indian Famines", *Edinburgh Review*, Temmuz 1877, s. 80'de aktarılmaktadır. Tüm tahıllar arasında, en düşük aminoasit içeriği pirinçte bulunmaktadır. Köy diyeti ve protein yetersizlikleri ile ilgili olarak bkz. Paul Greenough, *Prosperity and* Misery *in Modern Bengal*, Oxford, 1982, s. 70 ve çeşitli yerlerde.

61 S. Partridge, göçmenler için tıbbi muayene görevlisi, *Indian Economist*, 15 Ekim 1870, p. 45 (Dadabhai Naoroji, *Poverty and Un-British Rule in India* içerisinde aktarılmaktadır, Londra 1901, s. 25).

Sadece üç yıl önceki Bengal kıtlığında günde bir veya bir buçuk pound pirince ek olarak *dal* içeren bir asgari tayın uygulamış olan Temple, şimdi Cornish'in ve diğer tıp adamlarının protestolarına açıktan açığa dudak büküyordu. Ona göre, bu tıp adamları, yanlış ve "sorumsuz" bir tutumla, halk sağlığını kamu maliyesinin önüne koymaktaydılar. Temple, bu konuda nutuk çekmekten de geri durmuyordu: "Her şey, insan yaşamının korunması için harcanacak paranın en düşük düzeyde tutulmasına ... bağlı olarak düşünülmelidir."[62] Masdras'taki maliyetleri azaltma seferine son noktayı, 1877 tarihli Yardım Kuruluşlarına Yapılacak Bağışlara Karşı Kanun'u çıkartarak koydu. Kanun, tahıl fiyatlarının piyasa tarafından belirlenmesine engel olma olasılığını taşıyan özel bağışları yasaklamakta ve hapisle cezalandırmaktaydı. Temple, Buckingham'ı da kıtlık bölgelerindeki ağır arazi vergilerini bağışlamaktan vazgeçirdi. Genel vali Mayıs ayında, yani Temple'ın raporunu okuduktan sonra, Madras yöneticilerini yoksulluk hakkındaki "abartılı izlenimleri" ve "gereksiz yardımlar" nedeniyle kınayacaktı.[63] Temple ise, "kıtlığı kontrol altına" aldığını söyleyip duruyordu. (Digby, "İnsanların dörtte birinin yaşamına mal olan bir kıtlığın yeterince kontrol altına alındığını söylemek pek mümkün değildir." diyerek sert tepki gösterecekti.)[64]

Yardım çalışmalarının askerileştirilmesi, bunu takiben güneydoğu musonlarının sekteye uğraması ve tahıl fiyatlarının 1877 ortalarını izleyen altı aylık dönemde bir kez daha ikiye katlanması, kurulmuş bir saat gibi ölümcül sonuçları da beraberinde getirdi.[65] Tam da sağlık yetkililerinin belirtmiş olduğu şekilde, ağır fiziksel çalışma ve berbat hijyen koşullarıyla birleşen "Temple tayını", çalışma kamplarını birer imha kampına dönüştürmüştü. Mayıs sonunda, Madras'ın dehşete kapılmış yardım görevlileri, kamp sakinlerinin yarıdan çoğunun hiçbir fiziksel işte çalışamayacak kadar zayıfladığını belirtiyorlardı.[66] Korkunç geçecek 1877 yazının daha başında büyük bölümü ölmüş olacaktı zaten. Temple'a karşı en kararlı eleştirileri dile getiren kişi konumundaki Dr. Cornish, artık aylık ölüm rakamlarının, yıllık bazda yüzde 94'lük ölüm oranına karşılık düş-

62 "The Indian Famine: How Dealt with in Western India", s. 145'te aktarılmaktadır. Cornish, beslenme ihtiyacı konusunda Temple'ın 1874'te söylediklerıyle 1876 kıtlığında dile getirdiği bambaşka düşünceleri yan yana yayınlayarak, vali yardımcısını hayli zor duruma düşürdü. *The Times*, 18 Mayıs 1877.

63 Digby, s. 55, 74-5, 85, 113 ve 135; ve Bhatia, s. 96. Temple'ın bakış açısı için bkz. *The Story of My Life*, cilt 1, Londra, 1896, özellikle 289-94.

64 Digby, cilt 2, s. 247 ve 252.

65 Kohei Wakimura, "Famines, Epidemics and Mortality in Northern India, 1870-1921", Tim Dyson (der.), *India's Historical Demography: Studies in Famine, Disease and Society* içerisinde, Londra, 1989, s. 285-6 (tahıl fiyatları hakkında).

66 *The Times*, 9 Temmuz 1877.

tüğünü söylüyordu. Üstelik, yapılan otopsilere göre başlıca ölüm nedeni, açlığın tipik sonuçları olan "aşırı doku kaybı ve alt bağırsak zarlarının yıkıma uğraması" idi ve yetişkin erkeklerde vücut ağırlığı otuz kilogramın altına iniyordu.[67] Üstelik Mumbai Dekkanı'nın her yerinde, benzer ölüm rakamlarının gözlendiği tüm kamplarda, kirli su ve pislikle yayılan kolera da katliama hız kazandırmaktaydı. Bir yetkilinin yazdığına göre, yardım kampanyası kapsamında inşa edilen bir yol, "Her iki yanına yayılmış cesetler, can çekişen ve daha yeni ölmüş bedenlerle bir savaş alanını andırıyordu."[68]

Ne gariptir ki, bu kurumsal ölüm çarkından çıkmanın tek yolu kodese tıkılmak olmuştu. Yoksullar, hastalığın kol gezdiği yardım kampları karşısında hapishaneleri genellikle tercih ediyorlardı. Bir Amerikan misyoneri, aralarındaki sözleşmenin hükümlerini yerine getirmedikleri gerekçesiyle tutuklanmayı uman bir grup dokumacının kendisine nasıl yalvardığını anlatıyor: "Çok üzgünüz efendim, ancak bize verdiğiniz parayı yiyip bitirdik ve karşılığında hiç kumaş dokumadık. Açlık çekiyoruz ve ancak bizi kodese gönderirseniz yiyecek bir şeyler bulabileceğiz." Son derece akla yatkın bir istekti bu. "Mahkûmlar, ülkedeki yoksullar arasında en iyi beslenen kesimdi ve dolayısıyla hapishaneler de ağzına kadar doluydu."[69]

Trevelyan, İrlanda kıtlığı boyunca, ülkenin "en büyük düşmanı"nın açlık değil, "insanların bencil, sapkın ve kargaşaya yatkın karakteri" olduğunu ileri sürüp durmuştu.[70] Bu kez de Temple, kamplardaki kitlesel ölümlere dair raporlar karşısında suçu gaddarlıkla kurbanların üzerine atıyordu: "Bu yoksul insanların aylaklıktan geçinmeye karşı müthiş ilgi duyduklarına, evlerinden herhangi bir yere komuta altında yürüme düşüncesi karşısında ürküye kapıldıklarına, çoğu zaman en basit ve makul emirlere uymak yerine müthiş bir yokluğu tercih ettiklerine inanabilmek için, bu gerçekleri bizzat görmüş veya yaşamış olmanız gerekir."[71] Dahası, kıtlık kurbanlarının büyük bölümünü, "ülkenin omurgası ve enerji kaynağı konumundaki" ekip biçen küçük toprak sahiplerinin değil, kendi sonunu hazırlayarak intihar etmiş asalak dilencilerin oluşturduğunu söylüyordu: "Kendi başlarına ördükleri, aylaklıkla ve pek çok zaman da suçla dolu hayatların ortadan kalkması anlamına gelen bu kader karşısında fazlaca acı duyacakların sayısı pek yüksek olmayacaktır."[72]

67 Digby, cilt 2, s. 203-4.

68 Digby, s. 26.

69 A. Rowe, *Every-Day Life in India*, New York, 1881, s. 347-8.

70 Kerby Miller, *Emigrants and Exiles: Ireland and the Irish Exodus to North America* içerisinde aktarılmaktadır, New York, 1985, s. 283.

71 Rowe, s. 204 ve 372-3.

72 "The Indian Famine: How Dealt with in Western India", s. 153'te aktarılmıştır.

Yardım Grevi

Kötü niyetli bu iftiralar, elbette her sınıftan Hintlileri kızdıracaktı. Temple ve Lytton, on altı ons tayın uygulamasının hayata geçirildiği ilk bölge olan Mumbai Dekkanı'ndaki tüm yardım kamplarında, açlıktan gözleri dönmüş köylülerin, pirinç miktarının azaltılması ve "mesafe şartı" nedeniyle büyük, Gandivari protestolar düzenlemesi karşısında afallayacaklardı. Temple, "pasif direniş" tanımlamasını kullanarak, imparatorluk sözlüğüne ummadığı ölçüde büyük bir katkıda bulundu. Hareketin kıvılcımı Ocak 1877'de, yardım edilen köylerde, erkeklerin eşleri ve çocuklarından kopartılarak yeni askerî kamplara götürülmesi emrine karşı çıkılmasıyla çakıldı. Daha sonra, açlığa mahkûm eden tayın ve kötü muamele yüzünden kampları terk eden binlercesi daha onlara katılacaktı.

> Temple, 12 Ocak ile 12 Mart arasında 120.000 kişinin hükümet tarafından verilen işleri bıraktığını tahmin ediyordu. Bu kitlenin davranışlarındaki "yöntem ve sistem"i keşfettiği kanısındaydı. Ona göre, işi ansızın bırakarak aslında hükümetin emirlerine karşı bir pasif direniş ortaya koyduklarını düşünmekteydiler. Yetkililerin acıma duygularını ve en çok da insan yaşamını tehdit edecek kimi kazaların meydana gelebileceğine dair korkularını harekete geçirme umudundaydılar. Temple'a göre, sürüler halinde oradan oraya geziniyor ve şefkat bekliyorlardı.[73]

Pune'nin öne çıkan yerli tüccarları, kentlerde oturan toprak sahiplerini ve meslek erbabından oluşan, Ganeş Coşi ile Mahdev Govinda Ranade'nin önderliğindeki ılımlı milliyetçi grup Sarvajanik Sabha (Yurttaşlık Birliği), "yardım grevi"ne kucak açtı. (Temple, sivri dilli Ranade'nin "Dekkan'ın Parnell'i"[74] olmaya oynayabileceği yönünde uyarıda bulunacaktır.)[75] Vali Wodehouse ve General Kennedy'nin hayli ünlü hatıralarında, Britanyalı cimriliğinin neden olduğu insani felaket hakkında Sabha'nın uyarıda bulunduğunu görüyoruz. Yeni tayının, alışıldık hapishane standartlarının ancak yarısına denk düştüğünü ve dolayısıyla kaçınılmaz biçimde "binlerce kişiyi açlığın yavaş işkencesine" mahkûm edeceğini belirtmenin yanı sıra, bölge idarecilerinin en fazla görmezden geldiği grup olan aç köylü çocuklara da dikkat çekmekteydiler.

---

73 Digby, s. 340.

74 Charles Stewart Parnell (1846-1891): İrlandalı toprak sahibi, milliyetçi siyasi lider ve toprak reformu eylemcisi. İrlanda Parlamento Partisi'nin kurucusudur - *çev.*

75 S. Mehrotra, "The Poona Sarvajanik Sabha: The Early Phase (1870-1880)", *IESHR*, 3 (Eylül 1969), s. 305 ve 310.

ekil 1.4 "Yüzüstü Bırakılmış!": Digby'nin *Tarih* Eserinden Bir Resim.

Sabha'nın Mumbai'ye yazdığı mektupta şunları okuyoruz: "Tayını düüren aynı acımasız politikanın, o döneme kadar az da olsa rızkını çıkartnakta olan küçük çocukları da işten uzaklaştırdığı akıldan çıkarılmamalılır. Hükümet tarafından kapı dışarı edilmiş olsalar bile, bu çocuklar, ebeeynlerinin ilgisi üzerinde öncelikli hakka sahip olacak ve yüzlerce yoksul nne baba, çocuklarını besleyebilmek adına, kendilerine verilen tayından eragat edeceklerdir."[76] (Daha sonra bir Amerikan misyoneri, bir çocuğu ok küçük bir parayla beslemek mümkün olduğu halde, "Sadece günde iki ent bulunamadığı için yüzlerce, binlerce çocuk telef oldu." diyecekti.)[77]

Sabha'nın desteğini arkasına alan grev, Mutiny'den bu yana Hint öftesinin en geniş katılımlı örneğini sergileyen gösterilerin fitilini ateşledi. Katılım anlamında muazzam boyuta ulaşan gösteriler düzenlendi; konuşnalar yapıldı; kararlar alındı; telgraf hatları yardıma çağrıldı." Temple ise anıt olarak, Kennedy'ye "işçilerin şeytani veya çıkarcı niyetlerle oluşturluğu gruplar" önünde en ufak bir ödün verme fikrine karşı dahi "sağlam lurma" talimatını verdi. Ne var ki, Digby'nin anlattığına göre, yerel yardım örevlileri, "neredeyse ölüm noktasına gelmiş bulunan insanların, yardım ampları haricinde neresi olursa olsun diyen inadı" karşısında ürküye kaılmışlardı. "İngiltere'deki namuslu yoksulların Çalışma Evlerine karşı

6 Digby, s. 341-2'de aktarılmaktadır. Lytton'un bu aylarda aç Hintli çocuklar karşısında sergilediği taş kalplilik –tıpkı Temple'ın 1874'teki kendi "aşırı yardımseverliğini" yadsıması gibi–, belki de azap çeken bir insan psikolojisi çerçevesinde değerlendirilmelidir: Belki de, küçük erkek kardeşi 1871'de öldükten sonra, "erkeğe yakışmaz yası" nedeniyle babasının (Bulwer Lytton) yönelttiği acımasız saldırıları sorumlu tutmalı (Harlan, s. 205).

duyduğu cinsten bir karşı duruşun varlığını hissetmiş gibiler." Protestonun vakarı ve cesareti, devlet karşısında moral üstünlüğü ele geçirmiş gibi görünüyordu. Genel vali ise, Mumbai'de daha sert bir ele ihtiyaç duyulduğuna inanmıştı. Nisan ayı sonunda da Wodehouse istifa edecek ve yerine Temple getirilecekti.[78]

Lytton, iki yıl önce Disraeli'nin kendisini genel vali olarak atama teklifi karşısında ilkin "Hindistan ile ilgili her türlü gerçek ve sorundan tamamen habersiz" olduğunu söyleyerek itiraz etmişti.[79] Şimdi, hem Buckingham'ı hem de Wodehouse'ı yerden yere vurduktan sonra, milyonlarca Hintlinin yaşamına dair ölüm kalım kararları söz konusu olduğunda ise her şeyi bildiği iddiasındaydı. Ancak, Hint basınını Muhafazakâr Partili bu iki vali kadar kolaylıkla gemlemek ve aşağılamak mümkün olmayacaktı. Kâğıdı genellikle sıkıcı sosyete dedikoduları ve askerî spor haberleri için harcayan küçük gazeteler, şimdi isyana ve yardım kamplarındaki açlığa dair korkunç öyküleri İngiliz halkına ulaştıran kanallara dönüşmüştü.[80] Madras'taki William Digby (sonradan, hükümetin kıtlık karşısındaki tutumu hakkında iki ciltlik bir eleştirel tarih yayınlayacaktır) ve Mumbaili *Statesman* gazetesinin Dekkan temsilcisi gibi muhalif gazeteciler, İrlanda kıtlığı ve Sepoy Ayaklanması'nın rahatsızlık verici anılarını da gün yüzüne çıkartmaktaydılar. İngiltere'de ise, Hindistan'da görev yapmış eski yöneticilerden ve William Wedderburn, Sör Arthur Cotton, John Bright, Henry Hyndman ve Florence Nightingale'in de dahil olduğu Radikal reformculardan oluşan bir grup, *The Times*'ın okur mektupları sütununu, Kalküta'nın acımasız politikaları hakkında şikâyetlerle doldurmaktaydılar.

Lytton, Hindistan Dairesini bu "histerikler" karşısında sıkı durmaya davet etse de, yaşanan kargaşa, hükümeti hayli darda bırakmaktaydı.[81] Hindistan'dan Sorumlu Dışişleri Bakanı Lord Salisbury, Disraeli'ye yazdığı mektupta, genel valinin "insanlara gereğinden çok daha sert davrandığı" konusunda kendi kaygılarını dile getiriyordu.[82] Salisbury, başbakandan aldığı onayla, Mayıs başında Lytton'un dizginlerini eline aldı ve ona "yerel idarelerin karar yetkisi üzerine çok fazla kısıtlama getir-

78 Digby, s. 283.

79 Harlan, s. 214.

80 "Sabha, alçak gönüllükle, yerli ve Avrupalı basının sergilediği itiraz ve uyanıklılığın başarıda [tayınların tekrar artırılması ve böylece ölümlerin azalması] sahip olduğu payın hiç de küçük olmadığını belirtiyor...." Temple'a mektup, 16 Mayıs 1877, s. 355'te aktarılmaktadır.

81 Lytton'un Sir Louis Mallet'e yazdığı bir mektuptan (11 Ocak 1877), Ambirajan, s. 933'te aktarılmaktadır.

82 Brennan, s. 97'de aktarılmaktadır.

memesi" tavsiyesinde bulundu. Disraeli, parlamentodaki Liberaller karşısında Lytton'u savunmakla birlikte, aslında kitlesel ölümleri azaltmak üzere tayınları artırabilmeleri ve iş yükünü azaltabilmeleri için yerel idarecilere yasal alan açması yolunda genel valiye talimat vermişti. Bu ödün, kitlesel patlamalardan çekinen muhafazakârları da bünyesinde barındıran Sabha'yı iyi kötü yumuşatacak, ancak açlığın ve salgın hastalıkların geri dönülmez aşamaya ulaşmasını durdurma konusunda çok geç kalmış, çok küçük bir adım olacaktı. 1877'de Burma ve Bengal'de pirinç hasadı normal düzeyde gerçekleştiğine, genel tahıl stokları da ihracat talebine yanıt verilmesine olanak tanıyacak düzeyde olduğuna göre, Kalküta'nın 1877 Ağustosunda kabul ettiği rakamlarla, açlığın 36 milyon Hint köylüsünü doğrudan pençesine almasına uyduracak bir bahane yoktu. Hava durumu ise insaf etmemekte kararlıydı. Nisanda, musonlarla kısa süreli bir flörtün ardından bulutlar dağıldı ve sıcaklıklarda sert bir artış gözlendi. Lytton, bir yıl önce aldığı tasarruf kararlarından birinde, yerel su depolama sistemlerinin bakımı ve onarımına yönelik bütçede büyük kesintiye gitmişti. Sonuçta, Digby'nin kıtlık tarihinde vurgulandığı gibi, zaten nadiren gelen yağmurlar da ziyan olacak ve "insanlar boşu boşuna kurban edilecekti". Dekkan'ı boydan boya kasıp kavuran sıcak rüzgârlar, toprağın tutabildiği birazcık nemi de buharlaştırarak, felakete felaket ekliyordu. Toprak pişip tuğlaya dönmüştü.[83]

Eldeki suyun kuruması veya idrar ve dışkıyla kirlenmesi sonucunda baş gösteren kolera salgını, güçten düşmüş, iskelete dönmüş yüz binlere yönelen Azrail'in tırpanı oldu. Bir önceki yıl kuraklık getiren aynı El Niño hava sistemi, Bengal Körfezi sularını da ısıtmış ve kolera bakterisinin üreme çiftliği konumundaki bitkisel planktonların gelişmesine zemin hazırlamıştı. 150.000 Bengallinin boğulmasına neden olan korkunç bir siklon, "hastalığa istila yolunu açan modern taşımacılık" görevini üstlenerek, salgını karaya taşıdı ve pislikten kokan yardım kampları, "kolera ile beslenme yetersizliğinin oluşturduğu müthiş ortaklık" için dört başı mamur bir potaya dönüştü.[84]

83 Digby, s. 148-50 ve 361-2.

84 Ira Klein, "Imperialism, Ecology and Disease: Cholera in India, 1850-1950", *IESHR*", 31:4 (1994), s. 495 ve 507; David Arnold, "Cholera Mortality in British India, 1817-1947", Dyson içerisinde, s. 270; ve Rita Colwell, "Global Climate and Infectious Disease: The Cholera Paradigm", *Science*, 274 (20 Aralık 1996), s. 2030.

Tablo 1.4
Açlık Kaynaklı Ölümler İçin Sabha'nın Tahminleri

Taluk	Kıtlık Öncesi Nüfus	Sonraki Nüfus	Düşüş
Madhi ve Mohol	24.581	15.778	%36
Indi	39.950	20.905	%48
	Kıtlık Öncesi Büyükbaş Sayısı	Sonraki Büyükbaş Sayısı	Düşüş
Madhi ve Mohol	16.561	5.470	%67
Indi	35.747	5.644	%84

Şekil 1.5 Madras'ta Tahıl Stokları, Şubat 1877

Bu arada, Mumbai'deki gaddar yöneticiler ise Hintliler üzerindeki zorbalıklarına devam etmekte ve kırsaldaki ölüm rakamlarıyla ilgili herhangi bir tahmin yayınlamayı reddederek, basında durumu örtbas etmeye çalışmaktaydılar. 1878 başlarında rakamları istediğinde, Florence Nightingale bile terslenecekti.[85] Sabha, bunun üzerine Şolapur bölgesindeki üç talukta, Ağustos 1877'de insan ve hayvan nüfusunu kendisi saymayı kararlaştırdı. "Örgüt, kurak bölgelerde öğretmenler, emekli memurlar ile başka kişilerden mükemmel bir ağ meydana getirdi ve böylece bazı yerlerde hükümetin başarabileceğinden daha kaliteli verileri, daha hızlı biçimde elde etti." İmparatorluğa karşı araştırma yöntemleri ve istatistik ile mücadele yürütme konusunda çığır açan bir örnek olacaktı bu.[86]

85 Cecil Woodham-Smith, *Florence Nightingale: 1820-1910,* New York, 1983, s. 338.

86 Digby, s. 361-5; ve Richard Tucker, "Forest Management and Imperial Politics: Thana District, Bombay, 1823-1887", *IESHR*, 16:3 (1979), s. 288 (alıntı).

Öte yanda, Buckingham da kamuoyuna boyun eğiyor ve açlık kaynaklı ölümler için kabaca nüfus sayımı yapılması emrini veriyordu. Madras'ın ilçelerinden gelen raporlar, Başkanlık Bölgesi sınırları içerisinde ölüm sayısının şimdiden en az 1,5 milyonu bulduğunu ortaya koymaktaydı. Bellari gibi Dekkan'ın en kurak bölgelerinde nüfusun dörtte biri, topraksız köylü nüfusunun yüksek oranlara ulaştığı kimi taluklarda ise üçte birinden fazlası yok olmuştu.[87] 100.000 kuraklık kaçağının baskınına uğrayan Madras kentinde, ithal pirinç dağlarına muhafızlık eden askerlerin hemen dibinde köylüler açlıktan düşüp ölürken, bir yandan da "ne zaman sokağa çıkılsa ... çocuklarını satmaya çalışan anneler görülebilmekteydi."[88] (Madras Ticaret Odası, tüm yardımseverliğini sergileyerek, tahıl çalabilecek kişilerin gözünü korkutmak amacıyla sahil boyunca kırbaç direklerinin kurulabileceği önerisini ortaya atıyordu.)[89] İleride anlatacağımız üzere, Kuzey-Batı Eyaletleri'nde ise yardım çalışmaları kapsamında yalnızca dağınık, cezadan farksız etkinlikler düzenlenmiş, "sonuçta, kış mahsulleri bolca bulunduğu ve kuraklıktan etkilenen bölge sınırlı kaldığı halde, ölenlerin sayısı dokuz ayda bir milyonu aşmıştı."[90]

Ira Klein'in sözleriyle, "Kıtlık politikalarına dair Malthusçu fikirler ve bu politikaların yıkıcı sonuçları en çok da Misor'da tecrübe edildi." Britanya Naiplik Komisyonunun daha sonra itiraf edeceği gibi, Misor'da nüfusun dörtte biri tamamen ortadan kalkacaktı.[91] "Misor'daki bütçe fazlasını harcamaktan ödü kopan" komisyon başkanının, yaşam kurtaracak harcamaların yapılmasını reddetmesi ile, cimrilik ihmal olmaktan çıkıp suça dönüştü. Bu suçun bir skandal patlatmasının ardından ise, yardım çalışmaları, açların cezalandırılmasına yönelik sadist bir uygulama niteliğini aldı. "Genel valinin bir kıtlık politikası geliştirme emrini vermesiyle, bir dizi sulama projesi ve başka bazı projeler hazırlandı. Gelgelelim bu projelerin büyük kısmı kıtlığın vurduğu yerlerden o denli uzakta yürütüldü ki, deri ile kemikten ibaret kurbanların bunlara ulaşmak için yüz mil ve hatta daha fazla yürümesi gerekiyordu."[92] Kamplara ulaşmayı başaranlar, mültecilerin çoğunluğunu hızlı bir ölüme mahkûm eden, hastalığa batmış, iğrenç yerlerle karşılaştılar. Bir yetkilinin sonradan anlattıkları, Dante'nin *Cehennem*'indeki sahneleri anımsatacak türdendi:

87 Washbrook, "The Commercialization of Agriculture in Colonial India", *Modern Asian Studies*, 28:1 (1994), s. 131; ve W. Francis, *Bellary District*, Madras, 1904, s. 135.

88 Digby, cilt 2, s. 148.

89 Kate Currie, "British Colonial Policy and Famines: Some Effects and Implications of 'Free Trade' in the Bombay, Bengal and Madras Presidencies, 1860-1900", *South Asia*, 14:2 (1991), s. 43.

90 Loveday, s. 60.

91 Bkz. Ira Klein, "When the Rains Failed: Famine, Relief, and Mortality in British India", *IESHR*, 21:2 (1984), s. 195; ve Charles Elliot, *Report on the History of the Mysore Famine of 1876-1878*, s. xx-xxix.

92 Klein, s. 195.

> Her yan ölüler ve ölmekte olanlarla doluydu. Kolera hastaları, hastalığın henüz bulaşmamış olduğu kişilerin arasında dolanıp durmaktaydı. Bir korunağa sahip olmak için kimileri hemen yandaki mezarlıkta bulunan kabirlere sürünmüş ve iki kabrin arasına uzanarak yorgunluktan bitmiş kollarıyla bacaklarını mezarların üzerine uzatmışlardı. Kargalar, hâlâ yaşam belirtileri sergilemekte olan bedenlerin üzerinde süzülüyordu.... Bu yerin ölüler ve ölmekte olanlardan başka sakini yokmuş gibiydi. Birkaç dakika içerisinde yerden kaldırdığım beş cansız bedenden birisi, ölmek üzere olan annesinin habersizce sarıldığı bir bebeğe aitti. Kolera hastaları çevredekilerce umursanmadan etrafta yatarken, bazı zavallı çocuklar da yürek sızlatacak seslerle su için yalvarıyorlardı. Çocukları duyan aşçılar, ölümün bir adım berisinde duran bu zavallıların dudaklarını ıslatmak için kıllarını bile kıpırdatmadılar...[93]

1877 yazında Misor'daki kıtlık doruk noktasına yaklaşırken, toplumsal düzen ancak ve ancak terör yoluyla korunabilmekteydi. Çaresiz kadınlar ve onların aç çocukları bahçelerden yiyecek çalmaya ya da tarlalardan tahıl toplamaya yeltendiklerinde, "damgalanıyor, işkenceye maruz bırakılıyor, burunları kesiliyor ve kimi zaman da öldürülüyorlardı" örneğin. Kırsaldaki çeteler de buna karşılık arazi sahiplerine ve köy muhtarlarına saldırıyor, onlara ait tahıl depolarını talan ediyor, hatta ailelerini canlı canlı yakıyorlardı. Hindistan tarihinde son derece nadiren rastlanan başka bazı örneklerde, açlığın çılgına çevirdiği kişilerin yamyamlığa başvurduğu görülüyordu. "Delirmiş bir adam, bir kolera kurbanının bedeninden bir parça koparttı ve bir çırpıda mideye indirdi. Bir diğeri ise o esnada kurbanın oğlunu öldürüp bir kısmını yemekle meşguldü."[94]

Tanrı Olimpos'tan İniyor

Lytton, bu türden tüyler ürpertici öykülerden tamamen haberdardı kuşkusuz. Ancak onun dar kafalı bakışına göre, kıtlığın en kötü yanı, Hindistan Hazinesi üzerindeki yükün artmasıydı. 1877'de musonların yetersiz kalışı, Lytton'un Malthusçu gözlükleriyle bakıldığında, halkın hayli lüzumsuz bir katmanı olarak gördüğü kitleleri kurtarmak adına 10 milyon £'in daha çarçur edilmesi anlamına geliyordu. Londra'daki gerginliği yumuşatmak üzere Mayıs ayında kurallarını esnetmek zorunda kalmış olan genel vali, yardım müsrifliğine karşı yürüttüğü mücadeleye geri dönüş yapmasını sağlayacak güveni yaz aylarında tekrar duymaya başladı. 1877 Ağustosunda, Büyük Beyaz Kraliçe tarafından, "Hindistan hükümetim, bu korkunç felaketin hafifletilmesi yolunda hiçbir çabadan kaçınmayacaktır." açıklamasıyla halka güvence verildikten hemen sonra, Lytton nihayet

93 Elliot, s. 42.

94 Klein, s. 196-7.

Himalayalardaki yazlık idare merkezinden ayrılarak koşulları incelemek üzere Madras'ta birkaç gün geçirme fırsatını bulabildi.[95]

Bu, kıtlığın dehşet verici gerçekliği ile kişisel olarak ilk karşılaşmasıydı. İngilizce yayın yapan bir yerel gazete, "Hindistan'ın Olimposu" niteliğindeki gözden uzak Simla'nın konforunu bu denli uzun süre mesken tuttuktan ve "felaketin ölçeği hakkında en ufak bir fikre sahip değilmiş gibi göründükten" sonra, Lytton'un şimdi kaçınılmaz gerçeklerle yüz yüze gelmek zorunda olacağı yorumuna yer veriyordu. "Palaveram ve Monegar yardım kamplarında, yüreği nasırlanmış ve katılaşmış bizlerin bile ürpermeden bakamadığı sahneler var. Anlatmaya dahi cesaret edemeyeceğimiz, bir ressamın çizemeyeceği sahneler. Lord Lytton'un hassas şair ruhunda bu sahnelerin nasıl bir etki doğurmuş olabileceğini durup düşünüyoruz."[96]

Madras'taki İngiliz toplumu, büyük hoşnutsuzluk yaratan Temple tayınının yanı sıra, İngiltere'den gönderilen yardım kaynaklarının artırılması yönünde harcadıkları çabanın Lytton tarafından açıkça karalanması ile de öfkelenmişti. Hem tahıl fiyatları hem de kıtlık kaynaklı ölüm sayıları sıçrama yaparken (Ağustosta 157.588 kişi), genel valinin çeşitli kısıtlamaları ve tasarruf önlemleri ile eli kolu bağlanmış durumdaki Buckingham Dükü, son çare olarak, yardımseverlerin yükselen sesine sarılmaktaydı. Lytton ve o günkü adıyla "Yüksek Hükümet"in, krizin büyük aciliyetine yanıt verip vermeyeceğini bekleyip görmek gerekiyordu. Yine aynı gazetedeki bir başka yorumda şöyle yazıyordu: "Genel vali, şimdi kelimenin gerçek anlamıyla binlerce insanın yaşamını kurtarma fırsatını elinde bulunduruyor. İngiltere'ye, durumun gerçeklerini samimi, mert ve korkusuz biçimde anlatan bir telgraf göndersin. Belki, yardımlarına duyulan ihtiyaç konusunda anavatandaki insanların zihninde oluştuğundan emin olduğumuz şüpheleri bu şekilde giderebilir."[97]

Oysa gerçekte, genel valinin Güney Hindistan'a yaptığı yıldırım seyahati sırasında yaşadığı hiçbir şey, "hassas şair ruhunu" harekete geçiremeyecekti. Tam aksine, Fielding romanlarındaki taşra centilmenlerine benzettiği Buckingham'ın, yardım kamplarında alt tabakaların isyan başlatmasına izin verdiği düşüncesi kafasında iyice yer etmişti. Kamplardan birini şöylece dolaştıktan sonra karısına gönderdiği mektup, gerek Buckingham'a, gerekse Madras'ın aç halkına karşı duyduğu aristokratça kibir ve küçümseme ile bezeliydi: "Buradaki gibi 'halk piknik etkinlikleri'ni daha önce hiç görmemişsindir. İçerideki insanlar hiçbir iş yapmıyor, yağ içinde üzüyor ve doğal olarak bu durumun sonuna kadar keyfini sürüyorlar. Dük ise bu kampları bir Buckingham taşra centilmeni kendi çiftliğini nasıl ziyaret ederse, öyle do-

95 Victoria'nın *The Economist*'te yer alan konuşması, 18 Ağustos 1877.

96 Ağustos 1877'den bir kupür, Grenville Belgeleri, STG India, büyük kutu (dosya 5).

97 Aynı eser.

laşıyor; yarışmalarda ödül alan öküzleri ve domuzlarının giderek şişmanlamasına çok derin bir ilgi göstererek... Ancak asıl korkunç sorun, Madras hükümetinin bu yozlaşmış kitleleri gerçekten faydalı işlere nasıl koşacağıdır."[98]

Lytton, Madras'ta geçen sert bir tartışmada, Buckingham'ı kıtlık politikasının ana ilkelerine ("özel ticaretin yeterliliği" ve "özel ticarete müdahale etmemenin gerekliliği") tamamen sadık kalacağını beyan etmeye zorladı ve Mumbai'de görev yapan kendi adamı Tümgeneral Kennedy'yi Buckingham'ın "kişisel yardımcısı" olarak atadı. Bu, aslında Buckingham'a bağlı meclisin bir hükümet darbesiyle görevden indirilmesi ve Kennedy'nin de kıtlığın yönetimi konusunda, Temple reformlarına harfiyen uymak üzere en yüksek yetkili kişi olarak yerleştirilmesi anlamına gelmekteydi.[99] Bu arada, misyonerler Dekkan'ın ücra köşelerinden daha da korkunç manzaralar nakletmekteydiler. "Geçtiğimiz günlerde, yüzü köpekler tarafından kısmen yenmiş durumdaki bir kadın cesedi, hayvanlar gibi bir sırığa bağlanmış şekilde yol boyunca taşındı. Sonraki gün, açlıktan delirmiş bir kadın, kulübemizin hemen yanında ölü bir köpeği yiyordu." Anglikan muhabir, "Bu yazıyı kaleme alırken hiç de duygusal davranmıyorum." diyerek altını çiziyor ve şöyle devam ediyor: "Kıtlığın yarattığı dehşetin belki yarısı bile anlatılmıyor ve anlatmak mümkün de değil. İnsanlar, kanlarını donduran sahneleri yazarak yeniden yaşamak istemiyorlar."[100]

Dekkan köyleri şimdi son tahıl stoklarının ele geçirilmesine yönelik gözü dönmüş iç mücadeleler tarafından teslim alınmış durumdaydı. Her bir sınıf veya kast, altlarındaki sınıf veya kastların canı pahasına kendini kurtarmaya çabalarken, bir zincirleme toplumsal reaksiyon baş göstermekteydi. David Arnold tarafından gösterildiği üzere, tefeciler ve tahıl tüccarlarına karşı girişilen, kolektif yapıdaki "ahlaki-ekonomik" çete hırsızlıkları (*kamulaştırmalar*), kıtlığın sonraki aşamalarında kastlar arası şiddete ve hatta Hobbesvari bir isyanla mücadeleye dönüşme eğilimindeydi. "Kıtlık uzadıkça, suç ve şiddet eylemleri kolektif protesto ve el koyma hareketlerinden uzaklaşmaya, kişisel acıların, yalnızlığın ve çaresizliğin yakıcılığını daha fazla kuşanmaya başladı."[101] Sharma, toplulukçu (*communitarian*) eylemden köyler arası savaşa geçişin öngörülebilir bir yol izlediğini kabul ediyor: "Tarımsal döngüdeki değişim, halkın eylem ve daya-

98 Mary Lutyens, *The Lyttons in India*, Londra, 1979, s. 111-12. Madras Hükümeti ise, yardım çalışmaları kapsamında iş verilenler için, "gayretli, çalışkan, içinde bulundukları ölüm kalım durumundan tamamen haberdar ve verilen işler için minnettar kişiler" sözcüklerini kullanıyordu. *(Report on the Buckingham Canal [Koitadatam] Division During the Madras Famine*, Kutu 2[a], Grenville Belgeleri, STG India).

99 Digby, s. 206-23.

100 Bkz. J. Chandler, Digby, cilt 2, s. 148'te aktarılmaktadır.

101 David Arnold, "Famine in Peasant Consciousness and Peasant Action: Madras, 1876-78", *Subaltern Studies*, 3 (1984), s. 86-7 ve 93; ve "Dacoity and Rural Crime in Madras, 1860-1940", *The Journal of Peasant Studies*, p. 163.

nışma biçimleri üzerinde önemli etkiler doğurdu. *Karif* mahsulünün kaybı sırasında sınıflar arasında ortaya çıkan geçici dayanışmalar ve kolektif halk eylemleri, kış mevsiminde düşüş eğilimine girdi. Ayakta kalan *rabi* mahsulü kısa sürede stokçulara ve tüccarlara ait tahıl depoları ile kuyular yerine yağmanın hedefi haline gelecekti. *Zemindar*lar, mahsullerini *lathi* [sopa] kullanan fedailerle korumak zorunda kalacaklardı."[102]

Eylül ve Ekimde nihayet gelen şiddetli yağmurlar, Hindistan'ın güneyinde kuraklığı hafifletecek, ancak Birleşik Eyaletler ile Dekkan'da, zayıf düşmüş yüz binlerce köylüyü ölüme götürecek bir sıtma salgını doğuracaktı. Günümüz araştırmaları, sivrisineklerin belli başlı düşmanlarını kırıp geçiren aşırı kuraklığın, musonlar geri döndüğü anda sivrisinek popülasyonunda patlamaya yol açtığını göstermiş bulunuyor. Bunun sonucunda fırlayan sıtma vakaları ise, normal tarımsal faaliyetlerin yeniden başlamasını geciktiriyor.[103] Üstelik, 1878'de yaşam kurtaracak mahsullerin ekilmesinin önünde başka engeller de vardı. Hayvan yemi kıtlığı o kadar büyük boyutlara ulaşmıştı ki, sabana koşulacak hayvanlar pek çok yerde neredeyse tamamen yok olmuştu. *The Times* muhabirinin Temmuzda Madras Dekkanı'ndan bildirdiği gibi, "Öküzlerin ne kadar nadir rastlanan hayvanlar haline geldiğini göstermek için, Bellari ilçesinde tüccarların uzak köylere gönderdiği tahılın, insanlar tarafından çekilen arabalarla taşındığını söylemem yeterli olacaktır. Hayvan yerine kullanılan insanın emeği o denli ucuz ki, bir pirinç yükünü taşıtmak amacıyla bir çift öküz almak yerine yarım düzine adam çalıştırmak daha az paraya mal oluyor. İnsanları, bedeli neyse ödeyerek doyurabiliyorsunuz; oysa öküzlere vereceğiniz yemi hangi fiyata olursa olsun satın alma olanağınız yok."[104]

Öküzleri ölmüş ve tarım aletleri rehine verilmiş ryotlar, sert Dekkan toprağını ağaç dallarıyla kazımak, veya ellerinde kalmış sabanlara bazen kendilerini, bazen kadınlarını koşmak zorundaydılar. Yardım komitelerinin dağıttığı tohumluk tahılın büyük kısmı kötü durumdaydı ve her nasılsa filizlenip toprağın üstüne çıkmayı başaranlar da, İncil'de yazdığı gibi, kuraklığın ayak izlerini takip eden büyük çekirge sürüleri tarafından derhal talan ediliyordu. Bir Amerikan misyoneri, tabloyu şu sözlerle anlatıyordu: "Bu böceklerden o kadar fazla sayıda vardı ki, toprak sanki hareket edermiş gibi görünüyordu. Geçip gittikleri ağıllar ve tarlalar, yıkıcı yangınlarla kavrulmuştu sanki."[105] 1878 başlarında, koleranın eşlik

102 Sharma, s. 359.

103 Neville Nicholls, "Complex Climate-Human-Ecosystem Interactions in the 1877 El Niño", *Bildiri Özetleri*, İkinci Uluslararası İklim ve Tarih Konferansı, Norwich, 1998, s. 65-6; ve J. Mayer, "Coping with Famine", *Foreign Affairs*, 53:1 (Ekim 1974), s. 101.

104 *The Times*, 9 Temmuz 1877.

105 Digby, s. 241.

ettiği kıtlık, pek çok bölgeyi bir kez daha ziyaret etti. Ancak, iyi bir rekolte beklentisiyle, yardım amaçlı tahıl stokları tüketilmişti ve fiyatlar da her zamanki gibi yüksekti. Digby, bahar boyunca bitmek bilmeyen amansız felakete dair şu öyküyü anlatıyor: "Üç erkek kardeşle evli olan üç kız kardeşin hepsi de, aileleriyle birlikte, Hintlilere özgü ve ataerkil bir anlayış çerçevesinde tek bir büyük evin içinde yaşıyorlardı. 1 Ocak 1878'de bu evin nüfusu kırk sekiz kişiydi. Mahsulleri öldü, paraları bitti ve borç bulma olanakları da yoktu. Tohum, yaprak ve benzeri şeyler yiyerek yaşamaya çalıştılar. Sonunda kolera onları buldu ve otuzu bu hastalık yüzünden öldü. On beşi ise, bir akrabalarının "soğuk humma" olarak adlandırdığı hastalık nedeniyle hayata veda etti. Nisan ayı geldiğinde, aileden geriye sadece üç kişi kalmıştı."[106]

Dekkan köylülerine indirilen son darbe, kuraklık dönemi boyunca birikmiş vergi borçlarının tahsil edilmesi amacıyla askerî birlikler eliyle yürütülen harekât oldu. 1877 Ekiminde Sheffield'daki bir konuşmasında "ekonomi-politiğin doğru olduğu varsayılan ilkeleri uğruna milyonlar öldü" diyerek Britanya halkını uyaran ve kıtlıktan korunmanın en iyi yolunun, "Hintlileri Britanya'nın borçlarını ödemek zorunda bırakmamak" olduğunu söyleyen *Indian Daily News* yayın yönetmeni James Wilson gibi bazı liberal yorumcuları bir kenara bırakırsak, yoksulların cebindekini aşırmak için alınmış bu hükümet kararına getirilen eleştiriler dikkat çekecek ölçüde zayıftı.[107] Madras'ın Kurnool bölgesinde, örneğin, "Zora başvurularak, 1878-79'daki toplam vergi tahsilatının %78'i toplanabildi." D. Rajasekhar'ın işaret ettiği gibi, kıtlığın tetiklediği zorunlu hayvan satışları ve arazi ipotekleri sayesinde zaten cüzdanlarını şişirmiş olan zengin köylülerle tefeciler için, ödenmeyen borçlar karşılığında gerçekleştirilen arazi mezatları tam bir piyangoya dönüştü ve ekilebilir arazilerin sürülmesi konusunda küçük toprak sahiplerinin enerjisine bel bağlayan geleneksel tarım ekonomisinin toparlanma sürecini kötürüm bıraktı.[108]

"Sayısız Cinayet"

1877 yazında musonların sekteye uğraması ve yağışsız havanın 1878 başında mevzi tutması ile, Hindistan'ın kuzeybatısına 1878 yılı da korkunç ölüm rakamları getirdi. Güneydeki uygulamaları bile gölgede bırakacak şekilde, racaların ve valilerin saraylarında alınan kararlarla, ku-

106 Aynı eser, s. 243-4.

107 James Wilson, *The Government of India in Relation to Famines and Commerce* adıyla yeniden basılmıştır, Londra, 1878, s. 9 ve 13.

108 D. Rajasekhar, "Famines and Peasant Mobility: Changing Agrarian Structure in Kurnool District of Andhra, 1870-1900", *IESHR*, 28:2 (1991), s. 143 (alıntı), 144 ve 150.

raklık burada bilinçli olarak kıtlığa dönüştürülüyordu. Keşmir'in gözden uzak, güzel vadilerinde nüfusun dörtte üçünün açlıktan kıvranmasından, Britanyalı yetkililere kalırsa, "fahiş fiyatla satmak üzere takıl stoklarını piyasadan toplayan" Mihrace'nin canice umursamazlığı ve ona bağlı memurların açgözlülüğü sorumluydu. "Pencap Vali Yardımcısı Sör Robert Egerton, nakliye ve tedarik hizmetlerini yolsuzluğa batmış, beceriksiz Keşmir Hükümeti'nin elinden alma konusunda ısrarcı olmasaydı, vadide hiç kimse sağ kalmayabilirdi."[109]

Ancak, benzer bir adalet duygusuyla yola çıkıldığında, aynı suçlamalar Kuzeydoğu Eyaletleri ve Avad'daki, ayrıca Pencap'a komşu bölgelerdeki İngiliz idarelerine de yöneltilebilirdi. Buralarda, 1878-79'da kıtlık en az 1,25 milyon kişinin canına mal oldu. Hintli tarihçilerce vurgulandığı gibi, bu korkunç ölüm bilançosu, politika tercihlerinin öngörülebilir ve sakınılabilir bir sonucudur. Güneydeki durumun aksine, kuzeyde 1874-76 yıllarında bolca mahsul alınmıştı ve 1878'deki *karif* sıkıntısı ile baş edilebilmesini sağlayacak stoklar rahatlıkla oluşturulabilirdi. Gelgelelim, Kuzey-Batı Eyaletleri'nin pek çok bölümünde, geçimlik tarımın[110] yerini, Britanya'daki tahıl fiyatlarının dengelenmesine yönelik, bağımlı bir ihracat sektörü almıştı bile. İngiltere'de 1876-77 yıllarında hasadın zayıf kalması ve fiyatların yüksek seyretmesi, bölgedeki buğday fazlasının büyük bölümünü çekip alan bir talep yarattı. Benzer şekilde, Kuzey-Batı Eyaletleri'nin akdarı gibi daha kaba düşük kalitedeki tahıllardan oluşan stokları da, ticari amaçlarla Mumbai ve Madras eyaletleri gibi kıtlık çeken bölgelere satılmıştı. Öte yandan, tahıl satışlarından elde edilen kâr ise üreticinin değil, zengin *zemindar*ların, tefecilerin ve tahıl tüccarlarının cebini doldurmuştu.[111]

Tüm bunlara karşın, yardım çalışmalarının etkin biçimde örgütlenmesi ve hepsinden daha önemlisi, toprak vergilerinin ertelenmesi ile ölüm rakamlarını asgari düzeye çekmek yine de mümkündü. Eyalet yöneticisi Sör George Couper, o yıla ait vergilerin affedilmesi için yalvarmıştır. "Vali yardımcısı olarak, Hindistan Merkezî Hükümeti'nin şu anda içinde bulunduğu mali darboğazların farkında olarak, bu mali yüklerin bir süreliğine biraz daha artmasına yol açacak görüşlerimi tamamen gönülsüz biçimde

109 Bir yardım görevlisi olan Lepel Griffin'in yıllar sonra, 1896 kıtlığı sırasında *Harper's Weekly*'ye anlattığı, pek tarafsız sayılamayacak anılarından alınmıştır. ("Indian Famine", 7 Kasım 1896, s. 489-90).

110 Geçimlik Tarım: Çiftçilerin asıl olarak doğrudan kendi ailelerinin beslenme ve giyinme gereksinimlerini karşılamaya dönük mahsuller, hayvanlar yetiştirdiği tarımsal üretim şeklidir. Dolayısıyla, tarımsal kararlar da piyasadaki eğilimler yerine, ailenin o yılki ihtiyaçları doğrultusunda verilir. Karşıtı olan ticari tarımda, ailenin tüketeceği gıdalar, yetiştirilen ticari mahsulün (örneğin pamuk) satılmasıyla elde edilen para kullanılarak temin edilir – *çev.*

111 Bhatia, s. 98-101.

sunmaktayım. *Ancak, izlenebilecek başka bir yol görememekteyim.* Vergi mükelleflerimizin çok büyük kısmını oluşturan köylüler, baskı yapmamız durumunda *kelimenin tek anlamıyla mahvolacaklardır.*"[112]

Lytton ise, Afganistan macerasının lojistiği konusunda girdiği bataktan çıkamamıştı henüz. Sefil köylerin görüntüsü onu yine etkileyemeyecekti. Couper'in ricasını hiç düşünmeden reddetti. Zaten vali yardımcısı da Buckingham'da görülen inatçı, babacan şefkatten hiç nasiplenmemişti ve kendi bölge memurlarını bile tiksindirecek şekilde (bir tanesi, "intihara daha yakın bir politika düşünemiyorum" diyerek şikâyet ediyordu), dalkavukça bir gayrete girerek derhal zor durumdaki *zemindar*ların ve onların açlıktan kırılan yarıcılarının "tepesine binmeye" başladı. ("Kendilerine göre, parayı toplaması durumunda Hindistan Merkezî Hükümeti'nin beklentileri karşılanmış olacaktı. Hayal kırıklığı yaratması durumunda ise, genel vali hazretleri ... *talebin yerine getirilmesinden sorumlu kişilere gerekli baskının yapılması konusundaki gayret eksikliği veya isteksizlik* sergilenmediğinden emin olabilecekti.") Hiç zaman yitirmeden, bölge idarecileri ve mühendislerine, "yardım çalışmalarını mümkün olan her yolla yokuşa sürme" emrini verdi. "Sefalet, yardım çalışması başlatmak için tek başına yeterli bir neden olamaz." diyordu. Amaç, devletin köylülere para dağıtması değil, köylüleri zorlayarak tam tersinin sağlanmasıydı.[113] Aç köylüler direnmeye karar verdiğinde ise (yalnızca 1877 Eylül ve Ağustosunda, 150 tahıl isyanı baş gösterdi), Couper'in yanıtı zindanları doldurmak olacaktı.[114]

Karşıt görüşte bir memur olan Yarbay Ronald Osborne'un sonradan *The Contemporary Review* okuyucularına aktaracağı üzere, vergi tahsilatını meşru göstermek ve sonuçta ortaya çıkan muazzam kayıpları hasır altı etmek amacıyla, cinayet niteliğinde bir resmî aldatmacaya başvuruluyordu:

> Ancak, toprak vergilerinin toplanması yönünde karar almış olan Hindistan Merkezî Hükümeti, şimdi borçların affedilmesini gerektirecek bir kıtlığın yaşanmadığını iddia ederek, açgözlülüğüne meşruiyet kazandırmak zorundaydı. Kuzey-Batı Eyaletleri'nde kol gezen açlığın ve ürkütücü ölüm rakamlarının da tıpkı Şer Ali [Afganistan emiri] ile yürütülen müzakereler gibi devlet sırrı olarak gizlenmesi gerekiyordu...
>
> O hazin kış boyunca, kıtlığın binlerce kişiyi yuttuğunu gördük... [H]ayvanlarının hayatta kalması için ümitsizce çabalayan acınası köylüler, onları kulübelerinin damında ve döşeklerinde kullandıkları samanla beslediler. Olağanüstü sert geçen kış şartlarında, üstlerinde bir çatı ve altlarında bir döşek bulunmayan, yeterince giyinemeyen ve beslenemeyen yığınlar soğuktan

112 Osborne, s. 563'te aktarılmıştır (vurgular Osborne'a aittir).

113 Aynı eser, s. 563-7.

114 Wakimura, s. 286.

telef oldu. Ölenler ve ölmekte olanlar, köy yolları boyunca serilip kaldılar. Ölülerin sayısı, içler acısı durumdaki akrabalarının alışıldık cenaze törenleri düzenlemesini olanaksız kılacak denli fazla olduğundan, sayısız ceset eski kuyulara atılıyordu. Anneler, az biraz yiyecek için çocuklarını satıyorlardı. Kocalar, açlığın ağır ağır can çekiştiren kolları arasında mahvolduklarını görme işkencesinden kurtulabilmek adına, eşlerini göletlere atıyorlardı. Tüm bu ölüm sahnelerinin orta yerinde, Hindistan Merkezî Hükümeti ise sakinliğini koruyabiliyor ve keyfinden hiç ödün vermiyordu. Kuzey-Batı'nın gazeteleri sessizliğe gömülmüştü. Memurlara, açlıktan öldüklerini söyleyen yerlilerin numaralarına hiçbir şart altında kanmamaları yönünde kesin emir verilmişti. Etrafındaki perişanlık karşısında daha fazla kayıtsız kalamayan bir memur, Bay MacMinn, açlara kendi parasıyla yardımda bulunmaya başladı. Ancak resmî kanallardan sert biçimde kınanacak, mevki indirimiyle tehdit edilecek ve yardımı derhal durdurması emredilecekti.[115]

1 1.6 Kıtlığın Kurbanları, 1877

yonerler tarafından çekilen bu fotoğrafın aslında, "Bu aşamaya gelenler nadiren sağ kurtula-." sözcükleri yazılı.

Bu insan yapımı felaket hakkında "tek bir fısıltı" bile halka ulaşmata ki *Indian Economist and Statesman*'in yayıncısı, tanınmış muhalif ɔert Knight 1878 Şubatında Agra'ya gidene dek. "Dehşet verici felaketin adımda karşısına dikilen izleriyle afallamıştı." Halka ulaşan yazılar, uper'i genel valinin de desteğiyle kendini aklamaya dönük uzun bir klama yapmaya yöneltti. Lytton, yaptığı yorumda, korkunç ölüm ranlarının suçunu, "ölümlerin önüne geçilebilecek yerlerde yerel idarenin

iş temin etme öngörüsünü sergileyememesinden çok, insanların evlerinden ayrılma konusundaki isteksizliği"ne atıyordu.[116] Knight ise, resmî kıtlık politikası için "cinayet" sözcüğünün ilk kez açık açık kullanıldığı başyazısında şöyle yanıt verecekti:

> *Statesman*'i olayları abartmakla suçlamayın. Kendinizi suçlayın. Kıtlık gelip dayandığında toprak vergilerinin askıya alınmasını yıllardır boşuna istemekten bıkıp usandık. Ülkede bir yoksulları koruma kanunu bulunmuyorsa, insanların ya kendi başlarının çaresine bakması ya da ölmesi anlamına gelen eski politikalar bir kez daha uygulamaya konuyorsa ve zalimce susturulmuş Hintçe basını çekilen acıları izlemekle yetiniyorsa, biz ve çağdaşlarımız sözümüzü sakınmadan konuşacağız, veya bu ülkeye yaptıklarımıza dair gerçeklere kör gözlerle bakanların işlediği sayısız cinayetin suç ortağı olacağız.[117]

Lytton ve Temple gibi "kör bakanlar", gazetelerdeki yorumların gazabından başka bir güçle karşı karşıya gelmedikleri için şanslıydılar. 1877'de başında bulundukları, "miskin çilekeşler"den oluşan Hindistan, yirmi yıl önce Mutiny'nin ardından yaratılan vahşi terörün travmasından çıkabilmiş değildi henüz. Topların ağzına bağlanarak havaya uçurulan *sepoy*lara veya ilmeğin ucunda sallanan yığınla köylüye dair anılar, herkesi şiddet içeren protestolardan alıkoyuyordu. Pune'de, ayakta kalmayı başarmış savaşçı Maratha geleneklerinden ilham alan ve Sabha'nın ılımlı çizgisini terk eden Basudeo Balvant Fadke ve yoldaşları bu duruma bir istisna teşkil edeceklerdi. Kavshalya Dublish açıklıyor: "Basudeo, kıtlığın yol açtığı yıkım karşısında, Hindistan'daki Britanya egemenliğini bir silahlı ayaklanmayla yok etmeye ant içti." Silah satın almak amacıyla hazineye yönelik bir saldırı planladığı sırada arkadaşlarından birinin ihanetine uğrayan "Hindistan'da militan milliyetçiliğin babası olan bu Marathalı Robin Hood" sürgün edilecek ve 1883'te hapishanede ölecekti.[118] 1879'da kalkıştığı ölü doğmuş komplo ile 1876-78 katliamı arasındaki ilişkiyi, 1848 Genç İrlanda ayaklanmasıyla 1846-47'nin Büyük Açlık'ı arasındaki bağlantıya benzetebiliriz. Diğer bir ifadeyle, bu bir sonsöz, ama aynı zamanda da bir önsözdü.

---

116 Aynı eser, s. 553 ve 565.

117 Digby, Mumbai, Madras ve Misor'dan kıtlığa dair haberler iletmek üzere altı ay süreyle muhabir görevlendiren Knight'ı ve *Statesman*'i ayrı bir yere koyuyor (Digby, s. 22). *Statesman*'in sert başyazıları ve misyonerlerin bir o kadar iğneleyici mektupları, *Sir George Couper and the Famine in North Western Provinces* adı altında bir kitapçık şeklinde yayınlandı (Kalküta, 1878). Buradaki pasaj, Bhatia, s. 100'den alınmıştır.

118 Bkz. Kaushalya Devi Dublish, *Revolutionaries and Their Activities in Northern India*, Delhi, 1982, s. 3-4; ve Mehrotra, s. 310-11.

Kıtlık ve Milliyetçilik

Hiçbir İngiliz, bu noktayı Lytton'un tarım bakanı Allan Octavian Hume'dan daha iyi kavrayamamıştır. Hintlilerin kendi kendini yönetme özlemine küçümseyerek bakan Muhafazakâr Parti hükümetinin bu ayrıksı üyesi (babası, tanınmış bir İskoçyalı Radikal milletvekiliydi), Hindu ve Müslüman seçkinlerin yakınmalarına derin bir sempati besliyordu. Daha da sıra dışı bir özellik olarak, yoksullar arasındaki devrimci kıpırdanmaların çıkardığı uğultuları algılayabilen hassas duyargalara sahipti. Hindistan'daki parlamento muhalefetinin liderlerinden William Wedderburn'un aktardığına göre, Basudeo'nun komplosu sonrasında, "kıtlığı yaşayan kitleler arasında giderek büyüyen huzursuzluğa karşı kesinlikle bazı adımların atılması gerektiğinden emindi."[119] Birinci adım, kıtlık yardımlarının maliyetini tümden yoksulların omzuna yıkmak amacıyla genel vali tarafından izlenen kışkırtıcı programa direnmek olmalıydı. İlk olarak Lord Northbrook'un ortaya attığı "kıtlık sigortası fonu" fikri, Hindistan'daki korkunç ölüm faturasının gelecek seçimlerde Liberallerce koz olarak kullanılmasını engellemek üzere, 1877'de Hamilton ve Salisbury tarafından tekrar gündeme getirildi. Avam Kamarası'nın Radikal üyelerinin bu fonu askerî harcamalarda yapılacak kesintiler ve servet vergileri yoluyla finanse etmekten yana olduğunu bilen Lytton, finansmanın tamamen azalan oranlı vergilendirme esasına göre yapılması, yöneten sınıfın ya da ordunun zarar görmemesi şartıyla planı destekliyordu. İstifaya zorladığı Hume'un makul bir gelir vergisinin getirilmesi amacını taşıyan tasarısına, "gerek Avrupalı, gerek yerli yüksek gelir gruplarını etkileyeceği gerekçesiyle" şiddetle karşı çıktı. Onun tercih ettiği çözüm, bir kıtlık vergisinin getirilmesi ve verginin bizzat kıtlığın olası kurbanlarından toplanmasıydı (diğer bir deyişle, köylülerden tahsil edilecek yeni bir toprak vergisi). Tüm ülkeyi ayağa kaldıracak böyle bir adımın atılması, elbette Salisbury ve Hindistan Yasama Meclisi tarafından reddedildi. Lytton ve John Strachey, çare olarak, neredeyse aynı ölçüde azalan oran esasına dayalı başka bir plan hazırladılar: meslek erbabı hariç tutulmak üzere, küçük esnaf için nefret edilen ruhsat vergisinin geri getirilmesi ve Madras ile Mumbai'de tuz vergilerinin acımasızca yükseltilmesi (bir batman tuzun fiyatı 2 annadan 40 annaya yükseldi).[120]

Hume, tasfiye edilmesinin ardından, Wedderburn, Cotton ve Nightingale'in başını çektiği, küçük ama etkili muhalefet grubuna katıl-

119 John McLane, *Indian Nationalism and the Early Congress*, Princeton, New Jersey, 1977, s. 45. Britanyalıların, 1876-77 kıtlığının bir "devrim"e yol açabileceği yönündeki yaygın kaygıları için bkz. Ems Namboordiripad, *A History of the Indian Freedom Struggle*, Trivandrum, 1986, s. 136.

120 Premansukumar Bandyopadhyay, *Indian Famine and Agrarian Problems*, Kalküta, s. 97-103.

dı (Nightingale'in Hindistan'da halk sağlığı reformu yapılmasına yönelik kampanyası, genel vali tarafından yere çalınmıştı). Kıtlık sürecinin en önemli tarih yazıcısı olan Digby de 1880'de İngiltere'ye dönerek Hintlilerin sorunlarını liberal siyaset içerisinde dile getirecekti. Düzinelerce kasaba toplantısında ve ayrıca Londra basını ile Avam Kamarası'nda, Madras kıtlığına giden yolu doğanın değil, tuz vergisi gibi bencil ve yıkıcı Britanya politikalarının döşediğini anlattılar ve arazi kiraları ile askerî harcamaların azaltılması, tarımsal sulama ve halk sağlığı alanlarında yeni yatırımların yapılması, oluşturulacak bir köy bankaları şebekesi üzerinden ucuz kredi verilmesi ve artan oranlı vergilendirmeye dayalı bir kıtlık fonunun inşa edilmesi ayaklarından oluşacak yeni bir politikanın savunuculuğunu yaptılar. Nightingale, özellikle de tam anlamıyla bir polis devletinin kurulması anlamına gelen tuz vergisinin ateşli bir karşıtıydı: "Tuzla ilgili tüm işlemler, gün boyu bir polis memurunun işgal ettiği bir kuleden idare ediliyor. Çalışma alanının etrafını hendekler kuşatıyor ve gece boyunca da yine polisler devriye geziyor. İşçiler, ceplerinde tuz kaçırmaları olasılığına karşı didik didik aranıyorlar...."[121]

Hindistan muhalefetinin, sömürgedeki "emperyal" strateji yerine "uygarlaştırma" (Nightingale'in ifadesiyle)[122] üzerinde yaptığı vurgu, John Stuart Mill gibi liberal üstatların düşüncelerinde ortaya çıkan kaymada yakın bir karşılığını bulmakta, Dadabhai Naoroji ve Romesh Chunder Dutt gibi, İmparatorluk bünyesinde bir Hindistan özerk yönetimi yaratmanın en iyi yolunu insancıl İngiliz Liberalleri ile işbirliği olarak gören ılımlı milliyetçilerin yer aldığı zemine yaklaşmaktaydı. Mill'in ekonomi-politik görüşlerini özümsemiş Naoroji ve Dutt, Hindistan'daki "servetin hortumlanması"na getirdikleri çok yönlü eleştirilerle, yüz yıl kadar sonra "az gelişmişlik kuramı" olarak adlandırılacak tezlerin sömürgedeki temellerini atmaktaydılar. En önemli çalışmaları olarak, Naoroji'nin *Poverty and Un-British Rule in India* [Yoksulluk ve Hindistan'da Britanya Harici Yönetim] (1901) ve Dutt'un *Famines in India* [Hindistan Kıtlıkları] (1900) ile iki ciltlik *Economic History of British India* [Britanya Hindistanı'nın İktisadi Tarihi] (1902 ve 1904) eserleri 1896-1902 katliamının ardından ortaya çıkacak olsa da, Britanya'nın kendi istatistikleri ile alt edilmesine dayalı temel stratejileri, Lytton'un ve meclisinin rahatını şimdiden kaçırmaya başlamıştı bile. Naoroji, daha 1876 kıtlığı baş göstermeden önce, "The Poverty of India" [*Hindistan'ın Yoksulluğu*] adlı çığır açan çalışmasını (daha sonra kitapçık şeklinde basılacaktı) Doğu Hindistan Birliği'nin Mumbai şubesindeki kalabalık bir toplantıda okumuştu. University College London'da Gücerat profesörü olarak da

121 Nightingale, *The Ninetenth Century* içerisinde aktarılmaktadır, 8 Eylül 1878.

122 F. B. Smith, *Florence Nightingale*, Londra, 1982, s. 146.

görev yapmış olan bu Parsi matematikçi, Hindistan ile İngiltere arasındaki bağımlılık ilişkisini maskelemek üzere hükümetin kullanageldiği "serbest ticaret" retoriğini parçaladı. "İngiltere'dekini neredeyse ikiye katlayan vergiler altındayken ve bitap düşüren bir servet aktarımına maruz bırakılırken, bizden on beş kat yüksek gelire sahip İngiltere ile serbest ticarette rekabet etmemiz mi bekleniyor?" diye soruyordu Naoroji. "Bu, mecali kalmamış, aç bir yatalakla, atın üzerindeki güçlü bir adamın yarıştırılmasıdır."[123]

Bu zorlu entelektüel eleştiriler, Kalküta açısından önemli bir huzursuzluk kaynağıydı. Hükümet, ruhsat ve tuz vergilerini geçirmeyi başardıysa da, Lytton'un, bu hamlelerin taşıdığı yüce amaçlar konusunda, laf kalabalığına dayalı alışıldık tarzıyla Hindistan ve İngiltere halklarını ikna etmesi gerekiyordu:

> İmparatorluğumuzun, gelecekteki kıtlıkların getireceği en kötü felaketler karşısında bile sağlam durabilmesini sağlamak üzere Hindistan halkına uygulanan bu vergi artırımlarının biricik dayanağı ... bu amaçla her yıl ... en az bir buçuk milyon sterlin aktarma yönünde verdiğimiz taahhüttür.... [M] aliyeden sorumlu arkadaşımın hükümet adına verme yetkisine sahip olduğu bu taahhütler son derece açık ve eksiksizdir. Bu nedenlerle, söz konusu taahhütlerin herhangi bir geri adım veya gecikme yaşanmaksızın en son noktasına kadar yerine getirilmesi, her şeyden önce hükümetin onurunu ilgilendirmektedir ve bunun yeterli biçimde karşılanması yolunda Hindistan halkı için yöneticilerinin iyi niyetinden daha yüksek bir güvence düşünülemez.[124]

Ancak genel vali, zarif bıyıklarının altından yalanlar saçmaktadır aslında. Kıtlık sigortası, pamuktaki gümrük vergisi kaybını telafi etmek ve Afganistan'ın işgaline finansman sağlamak amacıyla vergileri yükseltme yolunda art niyetli bir maskeden başka bir şey değildir. Gerçek, Lytton'un yazışmalarında görülebilir: "Lord Salisbury, bu önlemi alarak, gerçekte ihtiyaç duyduğumuzdan daha fazla gelir elde etmeye çalıştığımızı düşünüyor. Size gizlilik içerisinde belirtmek isterim ki, bu tespit, bir anlamda ve bir dereceye kadar doğrudur da. Ancak, gelirleri artırma yolunda mevcut durumdan faydalanmazsak ... ciddi biçimde reforma ihtiyaç duyan vergi sistemini asla düzeltemeyeceğiz."[125]

Gerçekten de, 1877 ile 1881 arasında "Biriken tüm kaynak ya pamuklu mamullerde gümrük vergilerini düşürmek, ya da Afganistan savaşı için harcandı." Liberallerin bu denli kötü bir aldatmacayı açığa vurması da pek uzun sürmeyecek ve Gladstone, 1880'de Midlothian'da yürüttüğü ünlü kampan-

123 "Bu notları 1873'te yazdığımda, veya 1876'da okuduğumda, bugünkü içler acısı kıtlıkların sağladığı türden korkunç kanıtlara bu kadar kısa sürede karşılaşacağımı pek düşünmüyordum." (D. Naoroji, *Poverty and Un-British Rule in India*, Londra, 1901, s. 60 ve 141); ve R. Masani, *Dodabhai Naoroji: The Grand Old Man of India*, Londra, 1939, s. 192.

124 Osborne, s. 568'de aktarılmaktadır.

125 Bandyopadhyay, s. 104.

yası boyunca, Muhafazakârların bu ihaneti karşısında kitleyi uyanmaya çağıracaktır. "Taahhütler yerine getirildi mi?" diye gürlüyordu Gladstone. "Vergiler toplandı. Taahhüt verildi. Daha sonra, bu taahhüt bütünüyle ihlal edildi. Para kullanıldı ve uçup gitti. Afganistan'daki yıkıcı, haksız savaş için harcandı."[126]

Kıtlık fonu üzerindeki dalaverelere paralel olarak, kraliyet komisyonunun felaketle ilgili soruşturması da hükümetin suistimali altında yürütülmekteydi. "Kıtlık Komisyonunun oluşturulması etrafında döndürülen dolaplar aslen Strachey kardeşlerin kontrolü altında olsa da," teşvikin doğrudan Salisbury'den geldiği anlaşılıyor. Ancak, Salisbury'yi bu adımları atmaya yönelten şey, Liberallerin güçlenmesi karşısında duyduğu partizanca kaygıydı. 1877 Kasımında Lytton'a şöyle yazıyordu: "Strachey, kendisiyle epeyce konuşmuş olduğum bir konuyu da sana açıklayacaktır. Tarımsal sulamaya dair dırdırlardan kurtulabilmemiz için, gelecekteki kıtlıklar karşısında alınacak önlemleri inceleyecek bir komisyonun kurulması gerekiyor. Hiç şüphesiz, çetin bir kavga verecekler: Parlamento kampanyası için ... Cotton'un başkanlığı altında bir tür güç birliği toplamaya başladıklarını gözlemliyorum." Genel valinin, bir kıtlıktan korunma yolu olarak sulama önlemlerine onay verip zararsız bir geri adım atarak karşıtlarını silahsız bırakabileceği düşünülmekteydi ("bu önlemin kendi kendini finanse etmesi şartıyla"). Komisyonun başkanlık makamı, Hindistan Yasama Konseyi üyesi ve aynı zamanda Lytton'un baş maliyecisinin kardeşi olan Korgeneral Sör Richard Strachey ile sağlama alındı. Komisyon başkanının kusuru kendinde veya kardeşinde bulması pek akla yatkın değildi elbette. 1878'in başlarında toplanan komisyon, 1880 Haziranına kadar herhangi bir rapor sunmayacaktı.[127]

Bir tarihçinin komisyon hakkındaki şu sözleri gayet açıklayıcı: "Kıtlık Komisyonunun kurulması, Hindistan Merkezî Hükümeti'nin en ciddi sorunlarından birine düzgün bir çözüm getirmek yerine, taraflı bir raporun hazırlanmasını sağlamak üzere atılan siyasi bir adımdı. General Strachey, kardeşi tarafından izlenen politikaların fedailiğini yapmıştır...."[128] Ne var ki, bu temize çıkarma harekâtına herkes ortak olmayacaktı. Komisyon üyelerinden ikisi, Hindistan'ın eski kurtlarından James Caird ve Madras'ta görevli memur H. Sullivan, 1876-77'de Buckingham'ın izlediği politikalarla aynı doğrultuda bir muhalefet ortaya koydular. Hükümeti, kıtlığa karşı en hassas bölgelerde tahıl satın alıp stoklamaya ve zayıflarla hastalara kendi köylerinde yardım götürmeye çağırıyorlardı. Bu sağduyulu önerilerin

126 Aynı eser, s. 106 (Gladstone) ve 113 ("para harcandı" kısmı).

127 Brennan, s. 98.

128 Aynı eser, s. 108.

ikisi de, Lytton'un çalışma kamplarına, mesafe şartına, işgücü şartına ve tayın uygulamasına dayalı politikasını bir kez daha onaylayan çoğunluğun kızgın eleştirileriyle karşılaştı. "Asıl sorunun gıda değil, işgücü sıkıntısı olduğu" komisyon tarafından fark edilmesine karşın, üyelerin çoğunluğu, devlete bel bağlama eğilimini teşvik etmemek adına yardımların bir ceza gibi sunulması gerektiğini söyleyen Benthamcı ilkeye sadık kaldılar.[129]

Rapor, tam da amaçlandığı gibi, dehşet verici ölüm rakamları karşısında hükümeti her türlü sorumluluktan muaf göstermekteydi. Carol Henderson'un ifadesiyle, "1878 Kıtlık Komisyonu, kıtlığın ana nedeninin, 'halkın ana dayanağı konumundaki gıdaların tarımını sekteye uğratan' kuraklık olduğunu öne sürerek, [gelecek] hükümetin sergileyeceği tavrı da belirledi."[130] H. M. Hyndman, 1886 tarihli komisyon eleştirisinde, acı gözlemlerini şöyle aktarıyordu: "Kıtlığa, insanoğlunun hiçbir şekilde denetleme olanağına sahip olmadığı 'doğa kanunları' nedeniyle ortaya çıkan bir şey gözüyle bakılıyor. Hintli yönetimler altında ortaya çıkan tüm acıların suçunu Hintlilerin kötü idaresine atarken, kendi hatalarımızı 'Doğa'ya yamamaya çalışıyoruz."[131] Naoroji de benzer şekilde, "Kuraklıklar sonucunda ortaya çıkan yıkımın ana sebebinin nihayetinde kendileri olduğunu Britanyalı yöneticilerin fark edememesi ne kadar tuhaf. Hindistan'ın zenginliğinin hortumlanması, korkunç sefaletin, açlığın ve milyonlarca ölümün sorumluluğunu onların sırtına yüklüyor oysa.... Tüm sorumluluk sana aitken zavallı doğayı suçlamak neden?" diye soruyordu.[132]

Rapor, gelecek felaketlerin önlenmesi yolunda gayretli önlemlerin alınmakta olduğu konusunda parlamentonun çoğunluğunu (ve günümüzün bazı ahmak tarihçilerini) ikna edebildi. Kıtlık fonunun suistimali yanıltıcı vaatlerle nasıl maskelendiyse, komisyonun yaptığı işle ilgili olarak da kasıtlı bir kafa karışıklığı yaratılmış gibi görünüyor. Komisyonun bağlayıcı "kıtlık kuralları" getirdiğine dair yaygın kanının aksine, rapor, şaşırtıcı ölçüde yaptırımdan yoksundu ve ortodoks faydacılığa uygun "genel ilkeler"e şöyle bir değinmekle yetiniyordu. "Kıtlık Raporu'nun kaleme alınmasından dört beş yıl sonrasına, 1880'lerin ortalarına gelindiğinde, eyaletlerin çoğunda kıtlık yasaları yürürlüğe girmişti gerçi, ama kıtlık yardımlarının kamu işlerinde çalışma şartına dayandırılmamasına ve tahıl ticaretine müdahale edilmesine dönük kesin talimatlara yer verilmemesine ek olarak, farklı eyaletlerin yasaları arasında bir uyumluluk da mevcut değildi."[133]

129 Aynı eser, s. 103-7.

130 Carol Henderson, "Life in the Land of Death: Famine and Drought in Arid Western Rajasthan", Doktora Tezi, Columbia University, 1989, s. 66.

131 H. M. Hyndman, *The Bankruptcy of India*, Londra, 1886, s. 26.

132 Naoroji, s. 212 ve 216.

133 Brennan, s. 107.

Kalküta, kıtlık fonunu yağma etme yetkisini satır aralarına gizlemesinde olduğu gibi (Temple, 1890'da, "Fonun sadece kıtlıkla ilgili olarak kullanılacağı konusunda Hindistan Merkezî Hükümeti ile Hint halkı arasında bir yasal sözleşme bulunmamaktaydı." diyordu), "yardımların aşırı bir şekilde dağıtılması" yönünde bir kanunla kendini bağlamayı da reddedecekti.[134]

Ancak, bu tür kıtlıkların hem önlenebilir olduğuna, hem de istenmeyen devrimci hareketleri yükselttiğine inanan Hume, Hindistan için bir siyasi emniyet supabı oluşturma amaçlı ajitasyonu tekrar ele aldı. İrlanda'daki şiddete dayalı cumhuriyetçi örgütlerin Marathalı veya Bengalli türdeşlerinin ortaya çıkması korkusuyla, ılımlı bir özerk yönetim hareketine girişebilecek, Liberal Britanya hükümetinin karşısında tek muhatap olarak çıkabilecek bir örgüt tasarladı. Muhafazakârların 1885'te yeniden işbaşına gelmesi ile konu daha da aciliyet kazandı ve görevinden ayrılan Liberal Genel Vali Lord Ripon'un ciddi desteğini arkasına alan Hume, Aralık ayında Hindistan Ulusal Kongresi'nin kuruluşunu planladı ve kendisini de genel sekreter olarak atadı. McLane, delegelerin "karamsar ve ihtiyatlı" bir ruh halinde olduğunu yazıyor. "Reformlar yolunda bir dizi başarısızlığın ardından bir araya geliyorlardı. Askeri harcamalar, gönüllü askerlik, tarafsız yargı, Hintlilerin devlet memurluğuna alınması konularındaki anlaşmazlıklarda milliyetçiler pek az kazanım elde edebilmişlerdi."[135]

Naoroji ise, Londra'da Michael Davitt önderliğindeki İrlanda Ulusal Tarım Birliği ve radikal liberallerin yardımıyla milletvekilliği için yarışmak üzere İngiltere'ye gitti (Wedderburn bu hareketi bir "kanat harekâtı" olarak tanımlıyordu). Arkadaşları H.M. Hyndman, "yalvarmanın zamanı geçmiştir" uyarısında bulunsa da, Hume, Naoroji ve Kongre Partisi'nin kibar üyeleri, Hindistan'ın geleceğini, İngilizlerin vicdanına seslenme kumarına yatırmaktaydılar.[136] Oysa, sonraki beş yılda İrlanda özerk yönetimine karşı sergilenecek şiddetin de onlara öğreteceği gibi, Gladstone ve J. S. Mill'in çağı, şovenizme, Yeni Emperyalizm'e yer açmak üzere sahneden çekilmekteydi. Her türlü tahayyülü geride bırakacak korkunçlukta yeni kıtlıklar, Hindistan'ın giderek büyüyen yoksulluğunun sunduğu kuluçkada şekillenmeye başlamıştı bile.

134 Bandyopadhyay, s. 109; ve *Hindistan Kıtlık Komisyonu Raporu, 1901* içerisinde aktarılan 1880 tarihli rapor, Kalküta, 1901, s. 2.

135 McLane, s. 49.

136 Masani, s. 295.

İki

"Yoksullar Evleri Yiyorlar"

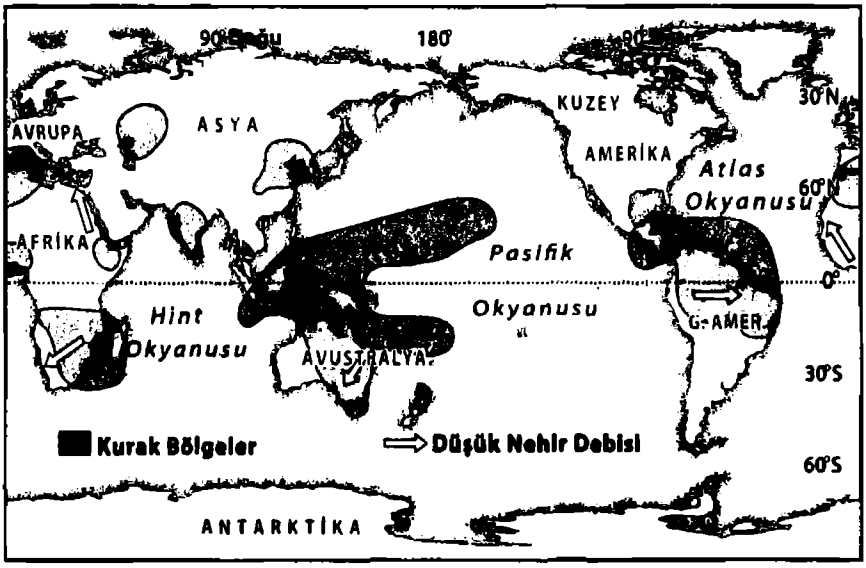
> Tarih, bu kadar korkunç ve acı dolu başka bir an daha kaydetmemiştir. Kurtarma önlemlerinin acilen alınmaması halinde, bölgedeki tüm nüfusun ortadan kalkması işten bile değildir.
>
> - *Şanşi valisi, 1877*[1]

Hindistan, çektiği acılarda yalnız değildi. İngiltere'de şaşılacak ölçüde az ilgi çekmiş olmakla birlikte, Seylan'ın Kuzey-Batı Eyaleti'nde, özellikle de Cafnapatam ile Kadaveli'de on binlerce insan açlık ve koleraya yenik düştü.[2] Bu arada, Çin'in kuzeyi, Kore, Java'nın güneyi ve Borneo, Visayas, Mısır, Cezayir, Fas, Angola, Güney Afrika ve Brezilya'nın kuzeydoğusundan da benzer dehşet haberleri gelmekteydi. Barometreler, devasa Hint-Pasifik bölgesi boyunca, "kayıtlar tutulmaya başlandığından beri ... rastlanmadık ölçüde büyük sapmalar" göstermekteydi. Güney Salınımı'nın, Orta Pasifik'te Uluslararası Gündönümü Hattı yakınlarını eksen noktası alan muazzam atmosferik gelgitleri, ENSO'nun atmosferik ayağı olarak, her yerde meteorolojik kayıtları alt üst ediyordu. Şili'nin Santiago istasyonunda ölçülen basınç, 1876 Ağustos ayında normale yakın değerlerdeyken, Eylülde o güne dek görülmemiş seviyelere inecekti. Diğer tarafta ise, Cakarta'da barometreler Eylülde tırmanmaya başlayacak ve 1877 Ağustosunda rekor düzeye çıkacaktı (ortalamayı standart sapmanın 3,7 katı ölçüsünde aşacak şekilde). "Basınç sapmalarının uzamsal boyutu müthişti. Bir yanda Lübnan'da, öte yanda ise Avustralya ve Yeni Zelanda'da rekorlar kırılmaktaydı." Benzer şekilde, 1877 Ekimi ile 1878 Martı arasında deniz yüzey sıcaklıkları ve denizde gece hava sıcaklıkları görülmemiş de-

1 Şanşi valisinin açıklaması, *Imperial Gazette* (15 Mart)'de yayınlanmış, *The Times* (Londra) tarafından tercüme edilmiştir, 21 Haziran 1877.

2 Bkz. *L'Exploration* [Paris] 6 (1877), s. 43; ve K. De Silva, *A History of Sri Lanka*, Berkeley 1981, s. 308.

recelere yükseldi. Yanardönerliği ile ünlü Doğu Asya Musonları ve genellikle daha güvenilir olan Arap Musonlarının (Etiyopya dağlarında Mavi Nil havzasına bıraktığı yağış, yıllık Nil taşkınlarını meydana getirmektedir) normal enlemlerine ulaşamamasıyla felaket kapıyı çalacaktı. 1877 sonlarında daha normal koşullara dönülür gibiyken, basıncın Santiago'da yine düşmesi ve Cakarta'da yükselmesiyle, 1878 başında ansızın ikinci bir El Niño baskını baş gösterdi. Kuraklık, Brezilya'nın Nordeste [*Kuzeydoğu*] bölgesini 1879 sonbaharı sonuna dek terk etmeyecekti.[3]

Şekil 2.1 Küresel Kuraklık, 1876-78

El Niño kuraklığının etkisi, on dokuzuncu yüzyılın gördüğü en kötü küresel ekonomik küçülme ile katmerlendi. Eric Foner, "Sermaye Çağı'ndaki baş döndürücü ekonomik genişleme, 1873'te sert bir kayaya çarptı." diyecekti. Amerikan demiryolu hisselerindeki spekülatif balonun, New Yorklu Jay Cooke and Company şirketinin çöküşü ile simgelenecek şekilde patlaması, kısa sürede, "ölümüne rekabetin ve fiyatlarda kesintisiz baş aşağı sarmalın yaşandığı, tamamen yeni bir ticaret ortamını da beraberinde getiren" bir dünya krizine dönüştü.[4] Wall Street'teki sanal sermayenin yere serilmesi ile, Manchester pamuk borsasındaki reel fiyatlar da

3 George Kiladis ve Henry Diaz, "An Analysis of the 1877-78 ENSO Episode and Comparison with 1982-83", *Monthly Weather Review* 114 (1986), s. 1035 (alıntı), 1037-9 ve 1046.

4 Eric Foner, *Reconstruction: America's Unfinished Revolution, 1863-1877*, New York, 1988, s. 512-13. "1873, büyük bir ekonomik bölünme anlamına gelmektedir. On dokuzuncu yüzyıl ortası ticaret patlamasının zirve noktasını ifade etmektedir." (Derek Beales, *From Castlereagh to Gladstone, 1815-1885*, New York, 1969, s. 232).

derhal düşecek, Pennsylvania, Güney Galler, Saxony ve Piedmont'un sanayi merkezlerinde işsizlik fırlayacaktı. Yoksulluk, çok geçmeden tropik bölgelerde çiftçilerin kapısını deflasyon kılığında çaldı. Metropollerde belli başlı tropik mahsullere ve sömürge ürünlerine yönelik talebin sert biçimde düşmesine paralel olarak, Amerika ve Rusya'nın engin düzlüklerinde demiryollarının hizmete girmesi, ayrıca Süveyş Kanalı'nın Avrupa, Asya, Avustralya ve Yeni Zelanda arasında mesafeleri kısaltmasıyla, tarımsal ürün ihracatında da muazzam bir artış kendini göstermekteydi. Nereye bakılsa, rekabetin şiddetlenmesi ve tarımsal gelirlerin yere çakılmasıydı sonuç. Pamuk, pirinç, tütün ve şekerin dünya piyasalarındaki fiyatı, pek çok bölge için üretim maliyetleri seviyesine, hatta daha da altına iniyordu.[5]

Böylece, dünya piyasa sistemine daha yeni eklemlenmiş milyonlarca çiftçi, çok uzaklarda ortaya çıkan, en az hava olayları kadar gizemli nedenlerden kaynaklanan ekonomik kargaşalar yüzünden kötürüm kaldı. Hindistan'ın batısında, Cezayir'de, 1876'da iflasa sürüklenen Mısır'da ve Brezilya'nın kuzeydoğusunda, ayrıca Angola, Queensland, Fiji ve Samoa'da, diğer bir deyişle, Amerikan İç Savaşı sırasında Lancashire merkezli çıkarlar doğrultusunda, gıda tarımı yapılan devasa alanların pamuk üretim merkezlerine dönüştürüldüğü her yerde, Amerika'nın güney eyaletlerinden pamuk ihracının tekrar başlamasıyla balayı sona erecek, yüz binlerce küçük çiftçi yoksulluğa ve borca batacaktı (bkz. Tablo 2.1).[6]

Tablo 2.1
"Pamuk Kıtlığı" ve Sonrası
(Birleşik Krallık Ham Pamuk İthalatının Yüzde Dağılımı)

	ABD	Mısır	Brezilya	Hindistan
1860	80	3	1	15
1865	19	21	6	50
1870	54	12	5	25

Kaynak: David Surdam, "King Cotton: Monarch or Pretender?", *Economic History Review* 61:1 (Şubat 1998), s. 123.

Brezilya, Filipinler ve Hollanda Doğu Hindistanı'ndaki şeker üreticileri de benzer şekilde düşen fiyatlar ve Avrupa'da üretilen pancar şekerinin artan rekabeti altında ezilmekteydiler. Fas'ın geleneksel tahıl, yün ve deri ihracatı, Süveyş Kanalı'nın açılmasının ardından Avustralya ve Hindistan'ın yeni rakipler olarak boy göstermesiyle darbe yemişti. Cape'de, tahıl ve şa-

5 Eric Hobsbawm, *The Age of Capital 1848-1875*, Londra 1975, s. 46.

6 Okyanusya'nın, genellikle kurutulmuş hindistancevizi ve şekerle anılan kapsamlı plantasyon ekonomisi, aslında 1860'lardaki pamuk patlamasıyla başlamıştır. Bkz. Brij Lal, Doug Munro ve Edward Beechert, *Plantation Workers: Resistance and Accommodation*, Honolulu, 1993, s. 3-4.

rap üreticileri ile hayvan yetiştiricileri, "serbest ticaretin ve borç yükünün soğuk rüzgârları"nın yanı sıra, "emperyal finansın Standard Bank'ta somutlaşan katı ortodoksisi" ile yüz yüze gelmişlerdi.[7] Çinli çay üreticileri, Assam ve Seylan'ın apansız rekabetiyle mücadele etmek zorunda kalırken, Japonya da Çin'in Asya ipeği ihracatındaki tekelini kırmıştı. 1875'e gelindiğinde, tarım bölgelerindeki huzursuzluk ve isyanlar, 1846-49'un büyük krizinden beri görülmemiş bir ölçekte yerkürenin dört bir yanını sarmaktaydı.

I. Çin

Sarı Nehir havzası boyunca yağmurların iki yıl arka arkaya sekteye uğraması, Hindistan Dekkanı'ndaki felaketi bile gölgede bırakan, olağanüstü bir kuraklık ve kıtlık getirdi. Fakat, güvenilir raporların Pekin'e ulaşması aylar alacak ve hantal bürokrasinin en kötü etkilenmiş beş eyalette yardım kampanyaları düzenleme başarısını gösterebilmesi için de birkaç ay daha beklemek gerekecekti. O kadar zaman bekledikten sonra bile, yardım amaçlı tahıl ancak çok yavaş bir şekilde taşınabilecek, ulaşımdaki sayısız darboğazın aşılması gerekecekti. Mançu devleti, ekonomik ve ideolojik yabancı nüfuzunun silahları haline geleceği yönündeki makul korku nedeniyle, ülkede demiryolları ve telgraf şebekeleri inşa etmekten kaçınmıştı.[8] Sonuçta, zaten yetersiz durumdaki ilk gümüş veya tahıl sevkıyatlarının kıtlıkla boğuşan yerlere ulaşması, pek çok örnekte bir yıl ve hatta daha uzun sürdü. Bu arada milyonlar ölüyor ve kırsalda geniş alanlar ıssızlaşıyordu. Çin'de yaşayan Batılılara bakılırsa bu atalet, miskin bir uygarlığın öz niteliğiydi. Oysa gerçekte, Çin'in on sekizinci yüzyılda ve hatta sadece on yıl kadar önce karşılaşılan kıtlıklar karşısında yürüttüğü yardım kampanyalarında tam tersi bir tablo ortaya konabilmişti.

Kuraklık, çeyrek yüzyıl süren olağanüstü bir çevresel ve toplumsal şiddetin amansız sonucuydu. 1850'lerde meydana gelen büyük seller, milyonlarca köylüyü evlerinden sürmüş ve pek çoğunu da, 1860'larda Mançu hanedanını yok etmenin kıyısından dönen isyancı orduların (Taiping, Triad, Kızıl Türban ve Nian) saflarına itmişti. İsyancıların son kalıntıları (Şaanşi ve Kansu'daki aşırı İslamcılar) ancak 1872'de yenilgiye uğratılabilecek ve 1851'de Taiping Büyük Barış Cennet Krallığı'nın ilan edilmesinden sonra geçen o kadar yılda birikmiş ekonomik hasar, devasa boyutlara ulaşacaktı. Tongzi Restorasyonu olarak anılan ve Taiping'in ezilmesinin ardından başlayan Konfüçyüsçü reform döneminde verilen kısa ara boyunca, on se-

7 P. Cain ve A. Hopkins, *British Imperialism: Innovation and Expansion, 1688-1914*, Londra, 1993, s. 371.

8 21 Haziran 1877 tarihli *The Times*, kıtlığın nedenini, Avrupalı yatırımcılar tarafından iç Kuzey Çin'de bir ana demiryolu hattının inşa edilmesine Mançuların izin vermemiş olmasına bağlıyordu.

kizinci yüzyıl devlet baba anlayışına geri dönme yolunda sayısız girişimde bulunuldu. Bu girişimlerden en fazla dikkat çekeninde, 1867-68'de Pekin bölgesinde patlak veren kuraklık ve kıtlığın etkileri, büyük bir gayretle kurulan devlet aşevleri ve güneyden getirilen pirinç ile dindirildi.[9] Ne var ki Restorasyon dönemi kısa ömürlü olacak, kuzeyde Nian isyancıları ve kuzeybatıda Müslüman asilere karşı devam eden iç savaşlara bir de Orta Asya'ya yapılan büyük müdahale eklenince, imparatorluk bütçesi iyiden iyiye boşalacak ve Mançu yönetimi askerî olmayan harcamaları en düşük seviyeye indirmek zorunda kalacaktı. Pekin ise, yolsuzlukların temel kaynaklarından biri olarak gösterilen ve Taiping tarafından kökü kazınmaya çalışılan, devlet makamlarının para karşılığı satılması uygulamasını tekrar başlatmaya mecbur kalacaktı.

1876-78 kuraklığının kapsamı ve şiddeti karşısında, önceki yüzyılın en vicdanlı "Altın Çağ" yönetimleri bile acı bir sınamadan geçerdi. Üstelik şimdi, yüzlerce yozlaşmış yöneticinin, komplocu tüccar ortakları ile birlikte imza attığı muazzam tahıl yolsuzluğunun yanı sıra, Büyük Kanal'ın bu mevsimde sefere elverişsiz olması nedeniyle, kuraklık hızla bir felakete dönüşüyordu. Kuzey Çin'in küçük çiftçileri, "Boğazına kadar suyun içinde duran bir adamı boğmaya küçücük bir dalga yeter." diyerek, mevcut duruma mükemmel bir açıklama getiriyorlardı.[10] 1876'da başlayan kuraklıksa, küçük bir dalga olmak şöyle dursun, tam bir tsunamiydi.

"ON BİNLİK KUYULAR"

Muson yağmurları, 1876 baharı ile yazında Guangdong ve Fukyen semalarında oyalanır ve bu eyaletleri sele boğarken, Kuzey Çin'in tamamı ve Kore sınırı kuraklıktan kavruluyordu. Yaz ve güz mahsullerinin büyük bölümü tamamen kaybedildi. Britanya Elçiliği'nin Çince sekreteri W. Mayers, *Imperial Gazette* yayınını dikkatle takip ediyor ve ayak sesleri duyulan kıtlığın ilerleyişi hakkında dışişleri bakanlığını bilgilendiriyordu. 22 Haziran 1876'da, beş yaşındaki imparator, babası ve amcasının yağmur için kurban kestirip dua ettirmesiyle, yaz musonlarının sekteye uğraması hakkında ilk resmî tepki verilmiş oldu. Sonraki gün, Hebei, Şantung ve Henan için kuraklık yardımı olarak 100.000 tael tahsis edildi. Ekim başlarına kadar gönderilen küçük başka yardımların ardından, Şantung valisi, aşevleri kurmak üzere kendi gümrük gelirlerinden 30.000 tael ödünç aldı ve daha sonra da, Noel'e az bir zaman kala, Pekin bir kez daha büyük miktarda para gönderdi. Kışın başında, perişan haldeki on binlerce sığınmacının ansızın Tiençin (Tientsin) ve Yantai (Çefoo), Çingçou (Chengchow)

9 Hebei (Xhili)'deki 1867-68 kıtlığı için bkz. Mary Wright, *The Last Stand of Chinese Conservatism: The T'ung-Chih Restoration, 1862-1874*, Stanford, Kaliforniya, 1957, s. 135.

10 R. H. Tawney, *Land and Labour in China*, Londra 1932, s. 77.

ve hatta Şanghay sokaklarını doldurmasıyla, kıtlığın vahametine dair tüm soru işaretleri kaybolacaktı.[11] Sığınmacılar tarafından anlatılan ve misyonerlerce de doğrulanan öyküler, insanın kanını donduracak türdendi.

Şantung'un doğu kesiminde, kurak geçen üç yılın üzerine bir de 1876'nın kupkuru sonbaharı binince, çaresiz köylülerin kendi evlerini yemeğe başladığı bildirilecekti:

Şekil 2.2 Çin'de Kıtlık, 1876-78

11 Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı, *Parlamento Belgeleri*, Çin No. 2 (1878), s. 1-2.

> Yazın insanlar yağmur diye yakarmaktaydılar. Şimdi ise bu bir ölüm kalım sorununa dönüştü. Mısırı tükettikten sonra tahılların kavuzunu, patateslerin sapını, karaağaçların kabuğunu, karabuğday saplarını, şalgam yapraklarını ve nihayet, tarlaların ortasında toplayıp eleyerek kumdan arındırdıkları ot tohumlarını yemeğe başladılar. Tüm bunlar bitince, kendi evlerini yerle bir edip keresteyi satıyorlar. Pek çok kişinin, çatılarda kullanılan süpürge darısı saplarını ve normalde yakacak olarak kullanılan kuru yaprakları yediği yönünde haberler geliyor... [bunların da sonu gelince], elbiselerini ve çocuklarını satmaya girişiyorlar.[12]

Kışın gelmesiyle, "Soğuk nedeniyle kalori eksikliği daha da fazla hissedilir oldu, çünkü yakacak fiyatları da tahılla aynı çizgiyi izliyordu."[13] Köylülerin, donmamak için evlerinden arta kalmış ne varsa yakmaktan başka çareleri yoktu. Ünlü Amerikalı misyoner Samuel Wells Williams, "yanmış evlerinin külleri üzerinde hayaletler gibi dolanıp duran ve tapınakların yıkıntıları dışında kendi cesetlerinin yakılması için odun yığınları hazırlayan insanların" görüntüsünü ömrü boyunca belleğinden silemeyecekti.[14]

Ateş yakmaya yarayabilecek hiçbir şey kalmayınca, güneydeki Kiyangsu eyaletinin kentlerine kaçmayı tercih etmemiş olanlar, dev çukurlarda kalabalıklar halinde toplanma yöntemine başvurmaya başladılar. Galli misyoner Timothy Richard anlatıyor: "Çingçou kentinin doğu eteklerinde, bu şekilde dört çukur kazıldı. Her çukur, ısınmak için yumak olmuş 240 kadar insan alabiliyordu. Bu insanların üçte biri, altı hafta içinde ölerek, büyük rağbet gören yerlerini başkalarına bıraktılar."[15] Yantai'deki Britanya konsolosunun kış sonunda yazdıkları, Şantung'un kuraklıktan harap olmuş kasabalarında yardım çalışmalarının nasıl çöktüğünü açıklıyordu: "Devletin I-tu *hsien*indeki aşevleri az bir miktar yardımda bulunmayı sürdürüyorsa da, ne yazık ki artık paraları bitti ve yakında kapatılacaklar.... O ilçenin amiri[16], bir duyuru yayınlayarak zenginlerden bir kez daha bağışta bulunmalarını istediyse de, korkarım fayda etmeyecektir. İlçe amirlerinin bu denli büyük bir felaketle başa çıkma konusunda ne kadar aciz kaldığını hemen anlayabilirsiniz."[17]

Tarihçiler, Batı Avrupa dışındaki toplumların yaşadığı gıda kıtlıklarında, ritüelleşmiş protesto ve yeniden bölüşüm geleneklerine sahip, belirgin bir "ahlak ekonomisi"nin ne düzeyde işlerlik bulabildiği konusun-

12 Bkz. Timothy Richard; Paul Bohr, *Famine in China and the Missionary* içerisinde aktarılmaktadır, Cambridge, Massachusetts, 1972, s. 14.

13 Will, *Bureaucracy and Famine*, s. 36.

14 Frederick Williams, *The Life and Letters of Samuel Welb Williams*, New York, 1889, s. 432.

15 Bohr, s. 15.

16 İlçe Amiri (*Magistrate*): Çin'de ilçe (*hsien*) idaresinin başında bulunan, hem idari hem de adli görevleri bulunan yönetici – *çev.*

17 *Parlamento Belgeleri*, No. 2, s. 3.

da ciddi bir tartışmanın içerisindeler. En güçlü kanıtlardan bazılarını, Şantung'daki kıtlığa dair misyoner anlatılarında buluyoruz. Orada köylü kadınların doymak bilmez üst tabakaya ve sahtekâr ilçe amirlerine karşı düzenlediği hayli teatral gösteriler, bu tip geleneklerin var olduğu izlenimini uyandıracak cinstendi. Bir *hsien*de, "Bir grup kadın, zengin bir adamın evine doğru yürüyüşe geçti ... evi ele geçirdiler, orada yemek pişirdiler ve ardından sonraki öğün için bir diğerine geçtiler." Başka bir yerde, öfkeli köylü kadınlar, Pekin'den gönderilen parayı iç eden rüşvetçi ilçe amirinin karşısına dikiliyorlardı:

> Bir gün, her biri mutfakta kullandığı satırı, tahtayı kapmış yüz kadın ilçe konağına gitti ve avluda oturmaya başladı. İlçe amirinin yardımcıları, orada ne aradıklarını sorduğunda, ilçe amiri ile konuşmak istediklerini söylediler.... Amir göründüğü anda, sözcü olarak seçtikleri bir kadın konuşmaya başladı: "Yoksulların parasını, açlıktan kırıldıklarında onlara vermek yerine çalan ilçe amirinin hakkı, işte böyle parçalara ayrılmaktır!" Bunun ardından, yüz adet satır tahtaların üzerinde inip kalkarken, tüm kadınlar bir ağızdan aynı nakaratı tekrarlıyorlardı: "Yoksulların parasını çalanın hakkı, işte böyle parçalara ayrılmaktır!"[18]

Bu tip militan nitelikli kendiliğinden örgütlenmeler, genellikle kıtlığın ilk dönemlerinde, yani köylerdeki ve nihayetinde ailedeki toplumsal doku açlık eliyle parçalanmaya başlamadan önce boy verebiliyordu sadece. 1877 baharına gelindiğinde, açlığın kasıp kavurduğu Şantung *hsien*i ölümler ve göç nedeniyle kısmen boşalmıştı. Bir misyoner, *Shanghai Courier*'e şunları yazıyordu: "200 hanelik Çikien köyünde, otuz ailenin yiyecek almak üzere keresteyi ve damdaki sazı satmak için evlerini yıktığını gördüm. Başka otuz aile çekip gitmiş, yirmi kişi ise açlıktan ölmüştü. Otuz ila kırk ailenin yaşadığı Kian-kia-lu'da ölenlerin sayısı kırk yediydi. Li-kay-çuan'da, eskiden durumu hiç de kötü olmayan 100 aileden otuz kişi şimdiden hayta veda etmişti. Altmış aileyi barındıran Po-vang'da kırk kişi ölmüş, altmış kişi ise göç etmişti. Masoon'da, kırk ailede kırk kişi can vermişti."[19] Tek bir *hsien*de, 100.000'den fazla muhtaç kişinin güneyli müteahhitlere köle olarak satıldığı haber veriliyordu. Neyse ki, zor yoluyla satılan kadın ve çocukların tamamının kıtlık sonrasında özgür kalması devlet tarafından sağlanacaktı.[20] İtalyan misyoner Peder di Marchi, Şantung'un açlıkla boğuşan köylerinde, yaşamda kalma çabası uğruna aile onurunun kuyusunu kazan çaresizliğin yürek parçalayıcı muhasebesini şöyle yapıyordu: "Yardım dağıtmak üzere gittiğim, tümden pagan bir köyde, çok yaşlı ikisi

18 Richard, s. 98 ve 117.

19 1 Mayıs 1877 tarihli *Pall Mall Gazette*'de aktarılmıştır.

20 Bohr, s. 15; ve Timothy Richard, *Forty-Five Years in China* (üçüncü baskı), New York, 1916, s. 119.

haricindeki tüm kadınlar ve her iki cinsiyetten tüm çocuklar satılmıştı." Gittiği bir başka köyde, pek çok aile "dilenme onursuzluğunu yaşamamak için" canlarına kıymıştı.[21]

Görünüşe göre, eyalet yöneticileri çaresizlik içindeydiler. Kıtlığın ortalığa saçtığı binlerce eşkıyayı, "'ıstırap kafesleri' içerisinde, açlığın getirdiği yavaş, kıvrandıran bir ölüm" şeklinde idam etme konusunda, ülke genelinde yardım dağıtmaktan çok daha mahirdiler.[22] *The Times* muhabirinin anlattıklarına bakabiliriz: "Richard'a göre, bu sekiz bölgenin tamamına sadece 43.000 tael (yaklaşık 14.000 £) tahsis etmişler. Bu ölçekte bir felaket için ancak sadaka sayılabilir bu."[23] Misyonerler, resmî yardımların beş eyalette felaketten etkilenen nüfusun ancak yüzde 20'si ile 40'ına ulaşabildiğini tahmin ediyorlardı.[24] Mayers'in Pekin'de gözlemlediği üzere, imparatorluk iflas bayrağını çekmişti.[25] Taiping iç savaşının bitmesinden sonra birikmiş gelir fazlası, imparatorluğun Orta Asya'daki emperyalist yayılması ve ayrıca kıyılardaki müstahkem mevkilerin, cephaneliklerin inşası için harcanmıştı. İmparatorluğun fahiş faiz oranlarıyla yabancı güçlerden borç alma ihtiyacı giderek büyümekteydi. Örneğin, 1877 ve 1878'in hayati önem taşıyan gümrük gelirleri, Hong-Kong ve Şanghay Bankası'ndan alınıp Sincan'ın fethi için harcanan 21 milyon taellik kredinin teminatı olarak ayrılmıştı.[26] Kendi başının çaresine bakmaya terk edilen eyalet hükümetlerinin büyük kısmı, kuraklığın daha başlangıcında çoktan iflas etmiş durumdaydı. İmparatorluk müfettişlerinin 1877 Ağustosunda, bir pusulada öfkeyle kaleme almış oldukları gibi, kıyıda köşede kalmış mali kaynaklar da sahtekâr yardım görevlileri tarafından hızla yağmalanmaktaydı.[27] Üstelik, taşranın resmî yardımlardaki eksikliği telafi edecek herhangi bir gizli kaynağı da yoktu. Devlet desteğinin düzensizleştiği durumlarda, köylüler geleneksel olarak kan kardeşliği derneklerine (*baihui*) ya da dayanışma derneklerine bel bağlamaktaydılar. Ne var ki, Şantung'da 1876-77'nin korkunç kışında köy yardımlaşması da çöktü ve üyelerini korumayı başaramayan dernekler, kalıcı itibar kaybına uğradı.[28]

21 *Parlamento Belgeleri*, No. 2, s. 11'de aktarılmaktadır.

22 Bohr, s. 60-63 ve 218.

23 *Times* (Londra), 1 Mayıs 1877.

24 Bohr, s. 35-41 ve 227.

25 *Parlamento Belgeleri*, No. 2, s. 6.

26 Srinivas Wagel, *Finance in China*, Şanghay, 1914, s. 23.

27 *Parlamento Belgeleri*, No. 2, s. 6.

28 Arthur Smith, *Village Life in China*, Boston, 1970 [1899], s. 116. Ayrıca bkz. Kamal Sheel, *Peasant Society and Marxist Intellectuals in China*, Princeton, New Jersey, 1989, s. 12.

Şekil 2.3 Bir Anne, Yiyecek Alabilmek İçin Çocuklarını Satıyor, Çi-Çiyang, 1877

Bu şartlarda, bir kısım çiftçinin hayatta kalabilmek için kavgayı seçmiş olması hiç şaşırtıcı değil. Kastlara bölünmüş Hindistan'dan çok farklı olarak, pıtrak gibi türeyen aykırı dinî cemaatler ve Mançu karşıtı yeraltı geleneği, bir köylü isyanının örgütlenmesi ve meşru görülmesi yolunda gerekli kültürel kuluçkayı sunmaktaydı. Güneybatı Şantung'da, kuraklığın sonlarına doğru, "Geçimini şifacılıktan sağlayan Zhu Ahen-Guo, Ming hanedanından gelme iddiasıyla isyan başlattı.... Bölgedeki yoksul halk onun bayrağı altında toplandı ve bereketli yağmurlar gelmeden önce neredeyse bir ay boyunca tutundu. Daha sonra, yandaşları artık ekilip biçilebilir hale gelmiş olan tarlalarına geri döndüler."[29]

Daha yaygın örneklerde, köyler tümden güneyin zengin kasabalarına göçüyorlardı. Bu örgütlü köy göçleri ve kolektif dilenme sistemi *t'ao-fang* adıyla anılıyor ve gerek yasalarda, gerekse halkın gözünde, suç niteliği taşıyan serserilikten ayrı tutuluyordu.[30] "Amaçsızca orada burada dolanan köylü yığınlarının yarattığı tehditle ve bu durumun doğurduğu sonuçlarla" karşı karşıya kalan hükümet, kentli seçkinlerin de yardımıyla bu göçü yönlendirmek ve denetim altına almak isteyecekti.[31] Pekin, kıtlık boyunca kontrol noktalarıyla çevrilirken, Kiyangsu'ya bağlı kentlerin varsıl üst

29 Joseph Esherick, *The Origins of the Boxer Uprising*, Berkeley, 1987, s. 101.

30 David Faure, "Local Political Disturbances in Kiangsu Province, China: 1870-1911", Doktora Tezi, Princeton, New Jersey, 1975, s. 162-3.

31 Will, s. 49.

tabakasına ise, kuzeyden gelen gerçek sığınmacılara kapılarını açmaları emrediliyordu. Şantung'dan kaçmış insanlar, titizlikle kentlerdeki korunaklara kaydediliyorlardı. Karşılığında pirinç lapası, kullanılmış giysi ve hatta temel tıbbi bakım alabilecekleri kuponlar sunulmaktaydı. Sonraları, kuraklığın hafiflemesinin ardından, evlerine dönmeleri için harcırah da verildi. Memleketlerinde de ilçe amirleri tarımsal (ve mali) döngünün kaldığı yerden devam etmesini sağlamak üzere, onlara tohum ve öküzler için borç verecekti. Ancak, kuzeyden gelen akının denetlenemez ve ezici boyutlara ulaştığı durumlarda, tıpkı 1877'de Şantung-Kiyangsu sınırında olduğu gibi, Mançu devleti, mültecileri geri çevirmek ve hatta katletmek için askerî birlikler gönderme konusunda hiç tereddüt etmiyordu.[32]

Şantung'da kopan kıyamet, devletin dikkatini o yöne çekerken, kıtlık aynı zamanda Şanşi'nin tamamında, Şaanşi, Hebei ve Henan'ın büyük bölümünde, ayrıca Hubei, Anhui ile Kiyangsu'nun kuzey ilçeleri boyunca hızla ilerlemekteydi. Hebei ve Kiyangsu'da, alışılageldiği üzere, kuraklığa bir de harap edici çekirge belası eşlik etmekteydi. Fransa'dan daha büyük bir sahada, toplamda 90 milyondan fazla insan açlığa mahkûm oldu.[33] Halk arasında Hıristiyanlık karşıtı duyguların efsaneleştiği ve bu nedenle misyonerler tarafından "kalpsiz Henan" olarak anılan Henan'da kıtlığın gidişatını kayıtlara geçirecek misyonerler bulunmasa da, vali tarafından Pekin'e bildirilenlere baktığımızda, mahsulün yarıdan fazlasının kaybedildiğini ve 70.000'den fazla sığınmacının Kaefeng'i istila ettiğini biliyoruz.[34] Çince kayıtlarda da, etkinin en yoğun olduğu yerlerde nüfusun üçte birinden fazlasının yok olduğuna, yamyamlığa ve eşkıyalığa dair anlatılara rastlıyoruz.[35] Eşkıyalık ve isyanın ünlü yurdu Lushan *hsien*inde, sulama sisteminin bakımında çalışan işçiler (*tangjiang*) ve yoksul köylü bir olup başkaldırdılar. "İşçiler, yardım temin etme konusunda isteksiz, inatçı toprak sahipleri karşısında tahıl ambarlarının kapılarını açtılar ve tahılı yoksullara dağıttılar. Bu eylemleri, diğer köylüleri de hareketin içine çekti ve saflara katılanların sayısı on binleri buldu. İsyanın önünü almak, ancak büyük miktarda askerî birliğin göreve çağrılmasıyla mümkün olabilecekti."[36]

---

32 Faure, s. 162-5, 275 ve 468.

33 John Hidore, *Global Environmental Change*, Upper Saddle River, New Jersey, 1996, s. 96.

34 *Parlamento Belgeleri*, No. 2, s. 6. Orta Çin Misyonu'nun iki üyesi, 1875'te Henan'da bir misyon kurmaya yeltenseler de, eyaletten derhal kovalandılar. Nihayet 1884'te, bin bir güçlükle Çovkiyakov'da bir dayanak elde ettiyseler de, misyonerler pek az başarı sağlayabildiler ve pek çoğu, 1900 ayaklanması sırasında kaçmak zorunda kaldı (Marshall Broomhall [der.], *The Chinese Empire: A General and Missionary Survey*, Londra, 1907, s. 159-61).

35 *L'Exploration* [Paris], 6 (1878), s. 172 ve 416.

36 Elizabeth Perry, "Social Banditry Revisited: The Case of Bai Lang, a Chinese Brigand", *Modern China*, 9:3 (Temmuz 1983), s. 362.

Benzer şekilde, Şaanşi (Shensi)'deki kıtlığın ölçeğini bölge dışındakilerin kavrayabilmesi için de neredeyse bir yıl beklemek gerekecekti. Eyalet idarecileri, Britanya Misyonu'nun yardım önerisi geri çevirdilerse de, F. Bailer ve George King adlı iki temsilcinin bölgede kısa bir gezi yapmasına izin verdiler.[37] Han uygarlığının geliştiği pota olan Büyük Vei Nehri Vadisi boyunca sıralanmış kırk ilçede, ölüm oranları dudak uçuklatacak boyutlardaydı. Daha sonra kaleme alınacak eyalet tarihinde, "Yol boylarında insan iskeletleri uzanıyordu." denecekti. "Büyük ilçelerde, ortalama 100.000 ila 200.000, küçük ilçelerde ise 50.000 ile 60.000 kişi kaybedildi. Ölü bedenlerden kurtulmanın tek yolu, bugün hâlâ "on binlik kuyular" şeklinde anılan büyük çukurlar kazmaktı. Ölü çocuklar su kuyularına atılıyordu."[38] Açlığın zayıf düşürdüğü köylülere son darbeyi, pek çok kereler, köylerin ve kasabaların eteklerinde sinsi sinsi dolaşan, "sayısız korkunç ziyafetin verdiği tokluktan serseme dönmüş" kurt sürüleri vuruyordu.[39]

ŞANŞİ: DİLLENDİRİLEMEYEN

Ancak, açlık asıl dehşetli zirvesine komşu Şanşi'de ulaşıyordu. İngiltere ve Galler'in toplamı kadar yer kaplayan, denizle bağlantısı bulunmayan bu yoksul eyalette 15 milyon kişi yaşıyordu. Kuraklık, buraya daha 1875'te gelip yerleşmiş, ancak eyaletin yoğun nüfusa sahip güneybatı illeri, Vei Vadisi'nden getirilen ürünlerle gıda sıkıntısını geçici olarak hafifletebilmişti. Dolayısıyla, Vei Vadisi'nde mahsulün tümden yok olması, komşu Şanşi'deki yüz binlerce köylü için ölüm fermanının mühürlenmesi anlamına gelmekteydi.[40] Mançu bürokrasisi bir kez daha dayanılmaz bir uyuşuklukla yanıt verdi. 1877 başlarında, bir müfettiş Şanşi'deki yardımların dağıtımında ortaya çıkan yolsuzluklardan yakınacak, daha sonra Pekin tarafından toprak vergisi tahsilatının ertelenmesi yönünde bir kararname çıkartılacaktı. Ancak, Güney Şanşi'deki ambarların hepten boşaldığı ve köylülerin çöpleri ya da komşularının cesetlerini yiyerek ayakta kalmaya çabaladığı gerçeği ancak Martta, yani yağmurların sekteye uğramasının üzerinden tüm bir yıl geçtikten sonra, *Imperial Gazette*'de bir dizi acil yardım çağrısının yayınlanmasıyla öğrenilebilecekti.[41] Vali Li Hon-nien'in daha çok bir ölüm ila-

37 Milton Stauffer, *The Christian Occupation of China*, Şanghay, 1922, s. 211.

38 Ping-ti Ho, *Studies on the Population of China, 1366-1953* içerisinde, Cambridge, Massachusetts, 1959, s. 232.

39 S. Wells Williams, *The Middle Kingdom*, cilt 2, New York, 1883, s. 736.

40 Şanşi'nin Vei Vadisi'nden gelen üretim fazlasına bağımlılığını hakkında bkz. Helen Dunstan, *Conflicting Counsels to Confuse the Age: A Documentary History of Political Economy in Qing China, 1644-1840*, Ann Arbor, 1996, s. 250-51.

41 *Parlamento Belgeleri*, No. 2, s. 5-7.

nına benzeyen raporunda belirttiği üzere, toplumsal tabakalar, en alttan tepeye kadar silinip yok olmuştu:

> Eyaleti yıllarca ara vermeden mesken tutan kuraklık sonucunda, bugüne dek duyulmadık ölçekte ve yoğunlukta bir kıtlıkla karşı karşıya kaldık. Sonbahar kışa dönerken, yardıma ihtiyaç duyanların sayısı da günden güne artmaya başladı ve sonunda milyonları buldu. Felaketten en başta etkilenecek olan alt sınıflar kısa sürede ortadan kalktı veya şurada burada gıda bulma arayışıyla dağıldı. Kıtlık şimdi, gün geçtikçe kendilerini daha büyük bir sefaletin içinde bulan tuzu kurulara ve zenginlere de saldırıyor. Onlar da kuruyup gitmek ya da göç edenlerin yolunu izlemek arasında tercih yapıyorlar. Felaketin başlangıcında, hayatta kalanlar, ölü bedenleri yiyerek beslendiler. Daha sonra, güçlüler zayıfları mideye indirdi. Şimdi ise, çaresizlik öyle bir noktaya geldi ki, erkekler kendi kanlarından gelenleri yiyorlar.[42]

Pekin'in, lös topraklı dağlık alanlara gecikmeli de olsa tahıl sevk etmeye dönük tüm çabaları, ulaşım sisteminin çökmesiyle hüsrana uğrayacaktı. İç Kuzey Çin'in Yangzi Vadisi'ndeki ihtiyaç fazlası pirince ulaşan can damarı konumundaki Büyük Kanal'da berbat bir durum hâkimdi. Bir *New York Times* muhabirinin aktardıklarını örnek gösterebiliriz: "Dünyanın bu en kapsamlı ve önemli kanal şebekesinin yüzlerce millik bölümleri sefer yapılamaz halde. Kanalın yatağında otlar bitiyor ve eskiden başkente yıllık ayni tahıl vergisini götüren yüzlerce imparatorluk yelkenlisinin enkazı çürüyor."[43] Bir zamanlar kanalı besleyen nehirlerle kanal arasındaki bağlantılar, yatağını değiştiren Sarı Nehir tarafından kesilmiş veya devletin ihmali sonucunda tortuyla dolup tıkanmıştı. Buna bağlı olarak, kuraklık baş gösterdiği anda kanaldaki su seviyesinde sert bir düşüş gözlendi ve kuraklığın sığlaştırdığı, çamurla dolmasına göz yumulmuş Sarı Nehir boyunca küçük filolarla tahıl sevk edilmesi, ya da kanalın kimi kısımlarında dibin taranması yönündeki düzensiz çabalar haricinde bir şey yapılmadı.[44]

42 *Gazette* (15 Mart), 21 Haziran 1877 tarihli *The Times*'da tercümesi yayınlanmıştır.

43 *New York Times*, 24 Şubat 1878.

44 Harold Hinton, *The Grain Tribute System of China (1845-1911)*, Cambridge, Massachusetts, 1956, s. 42-3.

Şekil 2.4 Guguan Geçidi: "Yol boyu, insan ve hayvan iskeletleriyle dolmuştu."

Ayni pirinç vergisinin güneyde kalmasıyla, hükümet ilk kez yüzünü Mançurya'nın buğdaylarına çevirdi.[45] Mançuryalı çiftçiler büyük miktarda tahıl sevk ettilerse de, ulaşım ağında birbiri ardı sıra gelen darboğazlar varken, malzemenin Henan, Şaanşi ve Şanşi'deki kıtlık merkezlerine ulaşması mümkün olamazdı. Bu darboğazlardan ilki, daha yolun en başında bulu-

45 *Parlamento Belgeleri*, No. 6 (1878), s. 2.

nan Tiençin Limanı'ydı üstelik. Tiençin'deki Britanya Konsolosu ve Kıtlık Yardım Komitesi Başkanı R. Forrest'ın yazdıklarında bunu görebiliyoruz: "1877 Kasımında, işler bu bakımdan tam anlamıyla berbat durumdaydı.... Tiençin, mümkün olan her limandan gelmiş gıda maddeleriyle dolup taşıyordu. Rıhtımda dağlar gibi yığılı tahılın yanı sıra, devlet ambarları da ağzına kadar dolmuştu. Malzemelerin sevkinde kullanılabilecek her türlü taşımacılık aracı zorla bu işe koşulmuştu ve su yolları teknelerden geçilmez olmuş, demiryolları vagonlarla kilitlenmişti."[46] Güney Şanşi halkının "bütünüyle yok olacakmış gibi göründüğüne" dair uyarılar sürerken, yardım amaçlı tahılın Kuzey Çin Ovası'ndan geçişini yavaşlatan pek çok başka darboğaz daha vardı.[47] Sevkıyat krizi, Şanşi'nin güneyine dar bir dağ yolundan geçiş sağlayan Guguan Geçidi'nde tam bir kâbusa dönüştü. Konsolos Forrest, yaşanan keşmekeşi kendi gözleriyle görmek için, 210 kilometrelik dağ yolunu kat ettikten sonra şunları yazacaktı:

> Ürkütücü bir düzensizlik saltanat sürüyordu ... hepsi de emrindeki konvoyla geçidi aşmak isteyen devlet yetkilileri ve tüccarlar, [yarattıkları muazzam trafik ile] geçidi doldurmuş durumdaydılar. Firariler, dilenciler ve hırsızlar tam anlamıyla akın ediyordu ... develer, öküzler, katırlar ve eşekler ... etleri için çaresiz insanlar tarafından öldürülüyordu (öte yanda, Şanşi'ye götürmeleri gereken tahıl çürür ve Tiençin'deki fareleri semirtirken). Gece yolculuğu söz konusu bile olamazdı. Yollar, insan ve hayvan cesetleriyle doluydu ... bu korkunç boğazlarda ... dayanamayıp yere yığılan biçarelerin acılarına aç kurtlar, köpekler ve tilkiler kısa sürede son veriyordu ... Aç insanları yeni yollar inşa etmek veya eskilerini onarmak üzere istihdam etmek, yetkililerin aklından bile geçmiyordu.... Dağlardaki gözü dönmüş çeteler, yolcuları dehşete boğuyordu.... Yıkılmış evlerde ölüler, ölüme doğru gidenler ve henüz hayatta olanlar bir köşede koyun koyuna yatıyorlardı ... açlığın etkisiyle cesetlere yönelen evcil köpekler derhal yakalanıp, geride parça bırakmamacasına mideye indiriliyordu... Kadınlar ve kızlar ise, iğrenç bir şekilde para kazanma fırsatını yakalamış kadın tacirlerine toplu halde satılmaktaydı. İntihar artık dikkat çekmeyecek ölçüde sıradanlaşmıştı.[48]

46 Bohr, s. 43.

47 *The Times* (Londra), 21 Haziran 1877.

48 A. Broomhall, *Hudson Taylor and China's Open Century: Book Seven (It Is Not Death to Die!)*, Londra, 1989, s. 170 ve 467, dipnot 13. Ayrıca bkz. Adrian Bennett, *Missionary Journalist in China: Young J. Allen and His Magazines, 1860-1883*, Athens, Georgia, 1983, s. 174.

Şekil 2.5 "Açlığa Bağlı İntiharlar"

Şekil 2.6 "Hayattakiler, Ölü Bedenlerin Peşindeler"

Richard Forrest, aynı yıl içerisinde tebdili kıyafetle 1200 m yüksekliğindeki kayalıkları aşarak Şanşi'ye girdiğinde, her gün 1000 kişinin açlıktan öldüğünü görecektir. Vaftizci Misyonerlik Topluluğu'nun temsilcisi olarak, "felaketin ölçeği karşısında donakalmış durumda", Yeni Ahit'in Vahiy Kitabı'ndan bir sahne ile karşılaştığını düşünecektir. Son üç kış mevsimi ancak pek az yağış getirmiştir. Pek çok ilçede tahıl ambarları yıllardır boştur veya sahtekâr ilçe amirleri tarafından talan edilmiştir. Müslümanlarla Hanlar arasında soykırım ölçeğinde yürütülmüş iç savaşın yükü altında ezilmiş eyalet hükümeti ise, yardım için kaynak ayıracak durumda değildir. Bir yandan da, kuraklıktan sağ çıkmayı başarmış her bir bitki parçası, çekirge sürüleri tarafından silinip süpürülmektedir. Bir zamanların bereketli köyleri, toz fırtınalarının uğultusu altında sapsarı çöllere dönmüştür. "İnsanların evlerini yıktığına, eşlerini ve kızlarını sattığına, kök, leş, kil ve çöp yediğine dair haberlere artık kimse dönüp bakmıyor bile.... Eğer acıma duygunuzu depreştirmeye bu kadarı yetmiyorsa, yol boylarında çaresizce yatan kadın ve erkeklerin, ya da aç köpeklerle saksağanlar tarafından parçalanmış cesetlerin görüntüsü bunu başaracaktır. Son günlerde, kaynatılıp mideye indirilen çocuklarla ilgili haberlerin düşüncesi bile insanın tüylerini ürpertmeye yetiyor."[49]

Gerçekten, "anne babaları tarafından terk edilen çocukların ... gizli yerlere götürülüp öldürüldüğü ve yendiği"ni, Mançu yetkililerinin yazış-

49 Bohr, s. 16-21.

maları da doğruluyor.[50] Richard Forrest, daha sonra insan etinin sokaklarda açıktan satıldığını da keşfedecek ve "kendi çocuklarını öldürmek ellerinden gelmediği için başkalarının çocuklarıyla değiş tokuş eden aileler" hakkında öyküler duyacaktı. Kendini savunabilmek adına her yere mızrak veya kılıçla gitmek zorunda kalan insanlar, "ısınmak ve yemek yapmak için çok gerekli olduğu halde, hem katırların hem de işletmecilerin ortadan kaybolduğu, muhtemelen mideye indirildiği kömür ocaklarına gitmeye cesaret edemiyorlardı."[51] (Öte yandan, bu kadar ölümün arasında "halkın zenginleri soymaya hiç yeltenmemesi" de Forrest'ı şaşkına çevirmiştir.)[52] Felaketin bir diğer Avrupalı tanığı olan Roma Katolik Kilisesi Şanşi piskoposunun Lazarist Pederler temsilcisine yazdığı, sonradan bir kısmı *The Times*'da yayınlanan mektup da Richard'ın aktardığı en dehşet verici gözlemleri doğrular nitelikteydi: "Daha önceleri, insanlar yamyamlıkla yetinmekteyken, şimdi et için başkalarını öldürüyorlar. Erkekler karılarını, anne babalar çocuklarını, çocuklar anne babalarını yiyorlar. Bunlar artık gündelik şeyler."[53]

Kuraklık ve kıtlığın başlamasının üzerinden neredeyse iki yıl geçtikten sonra, 10 Mayıs 1878'de, Britanya'nın Pekin Büyükelçisi, Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'ye verdiği raporda, Hubei'de son yağmurlarla durumun bir nebze düzeldiğini, ancak Henan ile Şanşi'de pek az rahatlama emaresine rastlanabildiğini belirtiyordu:

> Hâlâ orada bulunan misyonerlerden gelen mektuplar, durmaksızın tekrarlanan acı sahnelerin birbirinin tamamen aynı anlatılarla dolu. Kıtlığın yol açtığı, akla gelebilecek her türlü dehşet görüntüsünün büyük bir ölçekte yaşandığı söyleniyor. Sefil durumdaki sayısız göçmenin Pekin kapılarında ve sokaklarında bile nasıl yokluktan öldüğüne ve başkentte kötücül davranışların nasıl sıra dışı bir yaygınlığa ulaştığına tanıklık etmeyenler, felaketin boyutlarının abartıldığını umabilirler. Güvenilir bir kaynaktan dün duyduğuma göre, kıtlıkta ölenlerin 7.000.000 kişiye ulaşmış olabileceği hesaplanıyor. Şanşi eyaletinde geçtiğimiz kış 5.000.000 kişinin hayatını kaybettiği ifade ediliyor. Kuraklık devam ederse, bölge halkının büsbütün yok olması hiç de imkânsız değildir.[54]

Şanşi'den gelen bu dehşet haberleri, nihayet telgrafla dünya genelinde duyuldu ve sonradan, Britanyalı misyonerlerin ünlü aylık dergisi *China's Millions*'da yayınlandı. Derginin yayın yönetmeni Hudson Taylor,

50 Hang-Wei He, *Drought in North China in the Early Guangxu (1876-1879)* [Çince], Hong-Kong, 1980, s. 15.

51 William Soothill, *Timothy Richard of China*, Londra, 1924, s. 102.

52 Richard, s. 130.

53 New York Times, 6 Temmuz 1878.

54 *Parlamento Belgeleri*, No. 6, s. 1.

"Nelerin olup bittiğini insanların zihninde canlandırabilmek için" diyordu, "tanıkların kıtlıkla ilgili yürek parçalayıcı anlatılarına ihtiyaç vardı." Özellikle Şanşi, afyon şeytanının merkezi olduğuna inanılması nedeniyle, Hıristiyanları en çok meşgul eden yer konumundaydı. Orada, "her on kişiden sekizi afyon çektiği" ve insanlar tahıl tarımını bir kenara bıraktığı için halkın açlıkla karşı karşıya kaldığı düşünülmekteydi. Taylor'un yorumu da aynı yöndeydi: "Bir deri bir kemiğe dönmüş bedenleri ile bu sefil adamlara bakıldığında, topraklarını, evlerini, mobilyalarını, çocuklarına ve kendilerine ait giysileri, yatakları elden çıkarttıklarını, karılarını sattıklarını görüyoruz; hepsi de afyon için.... Başka hiçbir ülkede görülmemiş ... bir yoksulluğun, perişanlığın, sefaletin ve hastalıkların kaynağı işte budur."[55]

Oysa Londra'da bir yandan da Jardineler, Mathesonlar, Reidler ve afyon ticaretinin diğer tarihsel büyükbaşları eliyle bir Çin Kıtlık Yardım Sandığı organize edilmekteydi. Felaketi, "dünya tarihinde eşi benzeri yok" diye tanımlayan Londra komitesi, intihar eden veya komşularının cesetlerini yiyen Henan köylülerinin tüyler ürpertici görüntülerini çizen bir Çinli ressamın hazırladığı broşürü dağıttı.[56] Türklerin zulmüne uğrayan Bulgarlara ve Madras'ta açlıktan ölenlere yardım etmek o günlerde daha popüler olsa da, Çin yardım hareketini destekleyenler, "Kıtlık yardımları, yüce gerçeğin yayılması yolunda ilahi bir fırsattır." diye haykırıyorlardı.[57] Burada, "karanlığın saltanat sürdüğü [kuzeydeki] dokuz eyaletin" kapılarını açma yolunda bir Arşimet kaldıracının fırsat olarak karşılarına çıktığına inanmaktaydılar.[58] 1877'de Şanghay'da toplanan Genel Misyonerlik Konferansı, "Hıristiyan Kilisesi'nin İncil'deki mesajı bu nesil yok olmadan Çin'e öğretmesi" ve Arthur Smith'in "mükemmel bir hareket alanı" olarak tanımladığı durumdan faydalanılması yönünde ünlü bir çağrı yayınladı.[59] Aynı yıl içerisinde, Britanya konsolosu da şunları ekleyecekti: "Sağlanan fonların, [yardım] işlerinde görev alan cesur ve adaletli kişiler tarafından dağıtılması, Çin'in kapılarının önümüzde açılması yolunda bir düzine savaştan daha etkili olacaktır."[60] Çin'in ilk Britanya Ortaelçisi Guo

55 A. Broomhall, *China's Open Century: Book Seven*, s. 111 ve 163.

56 James Legge (çev.), *The Famine in China. Pictures Illustrating the Terrible Famine in Honan That Might Draw Tears from Iron. Extracts from a Translation of the Chinese Texts*, Londra, 1878 (Trinity College Kütüphanesi [Dublin], kitapçık koleksiyonu.

57 Lillian Li, "Introduction: Food, Famine, and the Chinese State", *Journal of Asian Studies*, 41:4 (Ağustos 1982), s. 700.

58 *Records of the General Conference of the Protestant Missionaries of China* (Şanghay, 10-24 Mayıs 1877), Şanghay, 1878, s. 446.

59 A. Broomhall, *China's Open Century, Book Seven*, s. 115; ve Arthur Smith, *The Uplift of China* (gözden geçirilmiş baskı), New York, 1912, s. 175.

60 Arnold, *Famine*, s. 137.

Songtao, kıtlığın neden olduğu "hareket alanları"nın Britanyalıları alttan alta sevindirmesinden tiksinse de, yardım kampanyasının onaylanmasını akla uygun bulmaktaydı.[61] (Kıtlık sayesinde kazanılan "pirinç dönmesi Hıristiyanlar", Guo Songtao'nun da muhtemelen tahmin etmiş olduğu gibi, hayli kısa ömürlüydüler. Misyonerler, bir süre sonra, devşirdikleri kişilerin yeniden sapkınlığa yönelmesinden şikâyet etmeye başladılar. Bir tanesi, 1890 dolaylarında şöyle yazacaktı: "Şanşi'de yapılan bu kadar fazla hayır işinin ruhani sonuçları son derece hayal kırıcı olmuştur.... [O]n üç yıllık çabanın ardından, Baptist Misyon ancak otuz kadar kişinin din değiştirmesini sağlayabildi.")[62]

Birleşik Devletler'de, ünlü misyoner ve öncü sinolog Samuel Wells Williams, 1859'da Çin'den gasp edilen tazminatın bir kısmının iade edilmesini sağlamak üzere Kongre'ye başvuruda bulundu. "Şanşi'dekileri kurtarmak neredeyse imkânsız olsa da" diyordu, "Jinan, Şan Çau, Çau ve Westerly'deki aç insanlara ulaşılabilir ve ulaşılmalıdır da." Bu doğrultuda, öneriye destek veren bir kongre üyesi tarafından kanun taslağı hazırlandı. Ne var ki, Uzak Batı'nın göçmen işçilerden kaynaklanan "sarı tehlike" karşısındaki tepkisi, misyoner insancıllığının ve hatta Amerikan ticari çıkarlarının karşısında ağır basmaktaydı. 1876'da San Francisco'da başlayan Çinli karşıtı şiddet, Batı eyaletlerinin ekonomik durgunluk altındaki kasabaları ve demiryolu kampları boyunca, kuru çayırdaki yangın gibi yayılmıştı. Sonuç olarak, Kongre'de "Çin karşısındaki önyargı son derece kuvvetliydi; Senatör Hamlin, taslak hakkında olumsuz bir sunum yaparken, daha para Çin'e ulaşmadan aç insanların zaten ölmüş olacağını öne sürüyordu."[63]

Diğer güçler de açlığın pençesindeki Çin'den aldıkları tazminatlar konusunda Birleşik Devletler kadar acımasız davrandılar. Bu arada, bölük pörçük haberler, sert yabancı düşmanlığının misyonerleri temas kurmaktan caydırdığı Şaanşi, Hebei ve Henan'da kıtlığın neden olduğu korkunç bilançoyu ancak yeni yeni açığa çıkarıyordu. Örneğin, 1879 başlarında Çin Kıtlık Yardımı adına görev yapan Britanya Konsolosu W. Hillier, Şanşi'de 2.000 tael değerinde gümüş dağıtmak üzere bölgeden geçene kadar, Avrupalılar Henan'daki koşullar hakkında birinci elden bir ipucu bile alamayacaklardı. Toprağın artık ekilip biçilmeye başlandığı Güney Henan'da, hakaretler yağdıran, yabancı karşıtı sloganlar atan kalabalıklar Hillier'i sokakta tehdit etti. Kuraklığın hükmünü sürmeye devam ettiği

61 Rudolf Wagner, "The *Shenbao* in Crisis: The International Environment and the Conflict Between Guo Songtao and the *Shenbao*", *Late Imperial China*, 20:1 (Haziran 1999), s. 117.

62 B. MacGillivray, *A Century of Protestant Missions in China* içerisinde aktarılmaktadır, Şanghay, 1907, s. 78-9.

63 Williams, s. 433.

kuzeyin sessiz topraklarında ise, canlı insan görmek hâlâ sıra dışı bir olay sayılmaktaydı:

> Pek çok köy ve kasaba neredeyse bomboştu.... Ölü kentlere doğru aceleyle yol alırken ... kendi ayak seslerimizin yankısından başka bir şey [duymuyorduk]. Bu evlerden birine girme konusunda meraklı davranınca, orada bizi bekleyen görüntü o denli korkunç bir etki yarattı ki, böyle bir şeyi asla tekrarlamadık.... Gördüklerimiz hakkında konuşmayı bıraktık. Felaket, konuşulamayacak kadar derindi. Ölüler, evlerin yalnızca birkaçında ailelerce tabutlara konulabilmiş veya tuğlaların altına gizlenebilmişti; o da aç komşular tarafından mideye indirilmelerinin önüne geçmek için.[64]

Tahıl yardımı kendilerine gelmediğine göre, kendilerinin yardıma doğru gitmeleri gerektiğini fark eden köylüler, evlerini terk edip eyalet başkentlerine ve özellikle de Tiençin'deki dev ambarlara doğru hiç umut vaat etmeyen yolculuklara girişmeyi 1878-79 kışında da sürdürdüler. Farkında bile olmadan, iğrenç yardım kamplarında ve gecekondu mahallelerinde kuluçkaya yatan ölümcül salgınlarla açlıklarını değiş tokuş edeceklerdi. "Yüz bin mülteci [büyük kısmı Şaanşi'den gelmek üzere] Tiençin'e yığılmış, 'çamurdan ve akdarı saplarından yapılmış viraneleri' sığınak bilmişti. Gelgelelim, tifüs baş gösterecek ve soğuk kış şartlarında her gece 400-600 kişiyi öldürecekti." Yiyecek alabilmek için hayli önceleri kıyafetlerini satmış binlercesinin zaten tamamen çıplak durumda olması, sefaleti daha da acıklı hale getirmekteydi.[65] Kıtlığın ulaştığı bu salgın safhası, açlığın tek başına ulaşabileceği uzamsal ve toplumsal sınırlarının çok daha ötesinde ölüm rakamları getirecek bir mikrobiyolojik ivme yarattı. Bu bağlamda, kıtlık mültecilerinin getirdiği tifüs, Pekin ile Tiençin'de Avrupalıları, Mançu soylularını ve on binlerce plebi de öldürecekti.[66] Aynı şekilde, Fukyen'in 1876'da sele maruz kalmış bölgelerinde boy veren kolera da Çin'in sahil kentleri üzerinden kuzeye çıkacak ve sonunda Japonya'nın güneyine kadar ulaşacaktı.[67]

Musonlar, 1878 yazında Şanşi'ye nihayet geri döndüyse de, tıpkı Dekkan'da olduğu gibi, normal tarımsal faaliyetlerin başlaması son derece güçtü. Britanya büyükelçisine yazan Timothy Richard, "yüzlerce, binlerce köyde, her on kişiden yedisi öldü" diyor ve normal miktarın ancak yüzde 30'u kadar tahıl ekilebildiğini belirtiyordu.[68] Kimi köylüler, gizlice saklamış oldukları tohumluk mısırı ortaya çıkarmaları halinde şiddete maruz kalacaklarından korkmaktayken, bazıları da çalışamayacak kadar hasta veya zayıf durumdaydı. Ekim yapabilenler, tarlalarını aç komşulardan ko-

64 Aynı eser, s. 184.

65 A. Broomhall, *China's Open Century: Book Six*, s. 169 ve 246.

66 Aynı eser, s. 176-7.

67 *Parlamento Belgeleri*, No. 2, s. 7.

68 A. Broomhall, *China's Open Century: Book Six*, s. 169.

ruma zorunluluğuyla karşı karşıyaydılar. 1879'da tekrar mahsul hasadı yapılabildiğinde, "Yeni bir dehşet dalgası ile yeni kurbanlar verildi. Hayatını tekrar yiyeceğe kavuşacak kadar sürdürebilmiş olanlar arasında, 'hasadın hemen ardından, ölümcül bir dizanteri salgını bayrağı tifodan devraldı ve insanlar, bedenlerinin unuttuğu yiyeceklere yönelik müthiş iştahları nedeniyle mide iltihabına yakalandılar.' Hasat edilmeyen akdarılar dökülüp çürüdü." Bu şekilde, kıtlık ve onun sırtını sıvazlayan hastalıklar, Çin'in kuzeyinde belli bölgeleri 1880 başlarına ve hatta daha sonrasına kadar kırıp geçirmeye devam etti.[69]

II. Brezilya

Dünyanın diğer ucunda, Brezilya'nın Nordeste [*Kuzeydoğu*] bölgesinin iç kesimleri, merhametsiz güneşin ve buluttan eser taşımayan gökyüzünün altında kavrulmaktaydı. *Sertão*, dümdüz tepeli platoların ve dağılan granitten kayalık monadnokların parçalara böldüğü, inişli çıkışlı yüksek düzlüklerden oluşur. Yağışlar büyük ölçüde El Niño eliyle düzenlenir ve arazi, yağışlı mevsimlerle kurak yıllar arasında olağanüstü büyük bir değişim sergiler. Euclydes da Cunha, *Os Sertões* adlı masalsı eserinde dediği gibi, "Burada doğa, karşıtlıklar oyununun içerisinde bayram ediyor."[70] Harvardlı tanınmış yerbilimci Louis Agassiz ve karısı, Ceará eyaletinin kıyıdaki başkenti Fortaleza'dan başlayan çetin bir yolculuğun sonunda, 1868 Nisanında yağmura doymuş *sertão*yu ilk kez gördüklerinde, doğanın bereketi karşısında şaşkına dönerler. Çorak bir arazi beklerken, "taptaze ... yemyeşil çayırlar" karşılamıştır onları.[71] Oysa, *Scribner's Magazine* dergisinin "kıtlık özel muhabiri" Herbert Smith, bundan on yıl sonra Ceará'nın iç kesimlerine yüksekten baktığında, tam tersi bir sahne görecektir: "Sıcağın kavurduğu, kuru, iç karatıcı bir çöl." Aradan geçen bu sürede, 500.000 *sertanejo* açlığın ve çiçek hastalığının kurbanı olmuştur bile.[72] (Da Cunha, ölü insanların ve atların bedenlerinin, aşırı sıcağın etkisiyle, "hoş olmayan kokuşmaya meydan vermeyecek şekilde" mumyalaştığını belirtiyor.)[73]

Nordeste'deki kuraklık, Hindistan'da yaz musonlarının sekteye uğramasından altı ay sonra başladı. (İleride göreceğimiz gibi, Hindistan'daki kuraklıklar, "tropikal Doğu Pasifik'te önden giderek, bir mevsim sürecek El Niño ısınmasının "yolunu açma" eğilimini taşırken, Brezilya'da *seca* bir,

69 Aynı eser, s. 175 ve 181.

70 Euclydes da Cunha, *Rebellion in the Backlands (Os Sertões)*, çeviren Samuel Putnam, Chicago, 1944, s. 41.

71 Profesör Louis Agassiz ve Eşi, *A Journey to Brazil*, Boston, 1869, s. 459.

72 Herbert Smith, *Brazil: The Amazon and the Coast*, New York, 1879, s. 400.

73 Da Cunha, s. 24.

bazen de iki mevsim geriden takip ediyor.) Smith, "kuraklığa dair muğlak söylentiler"in sahil kesimine 1877 Şubatında ulaştığı bilgisini veriyor.[74] En büyük sorun, önceki yıl kış yağmurlarının yetersizliği nedeniyle az mahsul alan Ceará'da hissedilmekle birlikte, Paraiba, Pernambuco ve Rio Grande do Norte'nin yüksek *sertão*larındaki durum da kaygı yaratmaktaydı. Mart ayı geldiğinde, hava koşullarının dizginini korku uyandıran "kuraklık rüzgârları" (dinmek bilmeyen, kurutucu kuzeydoğu rüzgârları) tutuyor, kaygılı piskoposlar, tüm kiliselerde yağmur duasının okunması talimatını veriyorlardı. Tarihçi Roger Cunniff anlatıyor "*Sertanejo*ların büyük bölümü, kışın geride kalmasının verdiği umutla eksiksiz bir umutsuzluk arasındaki ince çizgiyi Nisanın ilk iki haftasında geçti. Yalancı kış nedeniyle Ocak ve Martta iki kez mahsullerini kaybetmiş olarak, hafif yağmurlar geldiğinde, hayli azalmış tahılı toprağa saçmaktan kaçınıyorlardı. Düştükleri uzun yollarda ellerinde hiçbir şeyin bulunmamasından, veya gelip aylarca süreceğinden artık emin oldukları kuraklıktan sağ çıkamamaktan korkuyorlardı."[75]

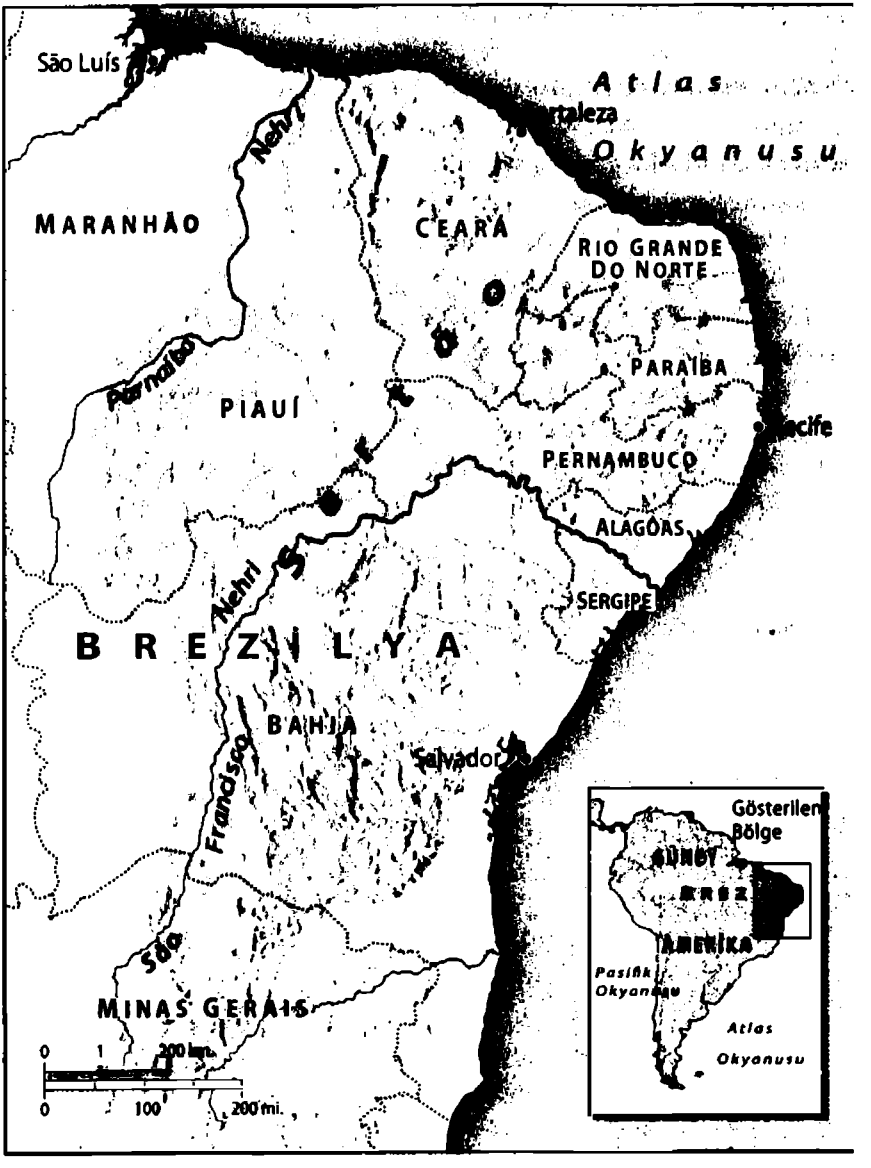
Sonraları, bazı bilimciler, kuraklığın nedeninin, "giderek artan pamuk tarımı nedeniyle ormanlık alanların aşırı düzeyde yok edilmesi" olduğunu ileri süreceklerdi.[76] Şurası kesin ki, pamuk balonunun patlamasıyla, iç kesimlerdeki halkın büyük kısmı sefalet içerisine düşmüştü ve şimdi, her ne olursa iş veya gıda bulabilmek için oradan oraya gezinmeye başlamışlardı. Bir kısmı, yüksek *sertão*daki suyu alıp çeken nehirler boyunca yerleşmiş az sayıdaki zengin kasabaların etrafında toplaşırken, diğerleri, çoğu zaman kalabalık aileleriyle birlikte, yüzlerce kilometre uzağa göçmeyi tercih ediyorlardı. *Fazendeiro*lar (büyük çiftlik sahipleri) ise, *vaqueiro*lardan sığırların bir kısmını daha az kurak dağlara veya *sertão*yu aşarak, yağmurların uğramayı ihmal etmediği Piauí'ye götürmelerini istiyorlardı. Geride kalan hayvanlar ise iç yağları ve derilerinden faydalanmak üzere kesiliyordu. Bazı yerlerde, devlet kuşu gibi gelen bu etler yoksullarla paylaşılırken, diğer yerlerde de yoksulların ihtiyaçlarını izin almadan giderdiği görülüyordu. "Dünya üzerindeki en namuslu adamlar" olan *sertanejo*lar, hayvan hırsızlığına ve hatta *fazenda*ları yağma etmeye başlamışlardı. Quixeramobim'de, yoksullar daha da öteye gidip yönetimi ele geçirmiş, "zengin evlerinde yiyecek ve para bulunduğunu bildikleri halde açlıktan ölmeye razı olmayacakları" tehdidini savuruyorlardı.[77]

74 Aynı eser, p. 410.

75 Roger Cunniff, "The Great Drought: Northeast Brazil, 1877-1880", Doktora Tezi, Teksas Üniversitesi, Austin, 1970, s. 128.

76 Pierre Denis, *Brazil*, Londra, 1911, s. 330.

77 Aynı eser, s. 129.

Şekil 2.7 Kuzeydoğu Brezilya: Büyük Kuraklık, 1876-78

KIRBACA MÜSTAHAK GÖRÜLENLER

Ne var ki, yardımlaşma ve isyan, açlığı ancak yaz ortalarına kadar oya layabilecekti. Derken, Smith'in aktardığına göre, "İyi adamlar dönüp gitt ler ve tanrıya yakarmaya başladılar." Eskinin iyi durumdaki *fazendeirola* bile, ellerindeki köleleri tahılla trampa ediyor, çiftliklerini bırakıp kas

balara göçüyorlardı.[78] Yoksullar şimdi *xique-xique* kaktüsü, carnauba palmiyesi göbeği ve hatta normalde çiftlik sahiplerince karınca yuvalarının zehirlenmesi amacıyla kullanılan *pao de moco* bulma umuduyla çalılıkları didikliyorlardı. ("Uzun yürüyüşler sırasında açlıktan gözü dönmüş sığınmacılar, zehirli olduğunu bilmedikleri bu bitkiyi pişirip yediler. Birkaç saat sonra, hepsi tamamen kör olmuştu.")[79] Temmuz ve Ağustosta, yol kenarlarında ve terk edilmiş kır evlerinde cesetlere rastlanmaya başladı. Eylül ve Ekime varıldığında, artık her gün onlarcası ölüyordu ve Acaracu, Ico, Telha gibi kasabaların eteklerine kurulan kokuşmuş sığınma kamplarında beriberi hastalığı almış yürümüştü. *Sertão* halkının, özellikle de Ceará'da, kışa kadar hayatta kalması isteniyorsa, bölgeye dışarıdan büyük miktarda gıda getirilmesi şarttı.[80]

Ticari tahıl sevkinin düzeyi, tıpkı Hindistan ve Çin'de olduğu gibi, hiç umut vaat etmiyordu. Bir avuç fırsatçı tüccar, iç kesimlerdeki açlığı bir nebze olsun hafifletmeden, olağanüstü kazançlar elde etti. "Diğer eyaletlerden az miktarda gıda maddesi geliyor ve at sırtında içerilerdeki kasabalara gönderiliyordu. Ancak, hayvanlar sıklıkla yolu tamamlayamadan ölüyor, bu olmazsa konvoylar soyuluyordu. At bulunamazsa, erzak insanların omuzlarında taşınıyordu. Bu şekilde ulaştırılan birkaç sepet manyok da, genellikle alışılmışın sekiz ila on katına ulaşan fahiş fiyatlarla tüccarlar eliyle satıldı; dolayısıyla sadece zenginler tarafından alınabildi." Varsıl Recife Limanı'nı bir tarafa bırakırsak, yerel hükümetlerin büyük bölümü daha kuraklık başlamadan iflas etmiş olduğundan, bu acil durumla başa çıkma sorumluluğu eyalet valilerine geçti. Gelgelelim, Ceará'nın önceki günlerde atanan valisi Caetano Estelita gibi bazıları, iç kesimlerdeki koşullardan bütünüyle habersizdi. 1824 anayasası her Brezilya vatandaşına gıdaya ulaşma garantisini veriyor olmakla birlikte, *sertanejo*ların emrinde pek az avukat vardı. İngiliz faydacılığı ve sosyal Darvinizm (hepsinden öte de Herbet Spencer), Liberallerin düşüncelerinde dal budak salmış durumdayken, Muhafazakârlar ise, kuraklığın "on dokuzuncu yüzyıla ait materyalist yaklaşımı kabul ettiği için Brezilya'ya Tanrı tarafından verilen bir ceza" olduğunu vaaz eden kilise hiyerarşisinin kuyruğundaydılar. (Muhafazakârların bir lideri, kıtlık yardımlarıyla ilgili bir yasama görüşmesinde, "Allah'a karşı hiçbir isyan temiz değildir." diye kükrüyordu.)[81]

78 Smith, s. 411-13.

79 Rodolfo Theofilo, *Historia da seca do Ceara, 1877-1880*, Rio de Janeiro, 1922, s. 120.

80 Smith, aynı eser.

81 Cunniff, s. 248-50.

Dolayısıyla, açlıktan kıvrandıkları inkâr edilemeyecek denli açık olan *sertanejo* kitleleri aniden Fortaleza'yı basınca şaşkına dönen Muhafazakâr Estelita tarafından iç kesimlere nihayet yardım gönderilmeye başlanana kadar, soyut felsefi tartışmalarla çok kıymetli aylar yitirildi. Bu aşamaya gelindiğinde, taşımacılıkta kullanılacak atlar için ne otlak ne de su kalmış olduğundan, doğrudan sahilden gıda sevki olanaksızlaşmıştı. (*Cearense* gazetesi, Taua'ya veya iç kesimdeki diğer yerlere yiyecek göndermeye yönelik beyhude girişimlerde, yardım konvoylarındaki tüm atların telef olduğuna dair haberler yayınlıyordu.)[82] Vali, bunun yerine, büyük kısmını Brezilya'nın diğer bölgelerinde yaşayan Cearálı göçmenlerin temin ettiği para yardımını göndermeye karar verdi. Ne var ki bu da muazzam gıda krizi karşısında devede kulak kalacaktı.

Sahil kentlerine doğru gerçekleşecek ölümcül bir kaçışı önleme yolunda son umut, İmparatorluk İşleri Bakanı Antonio da Costa Pinto'nun yüceler yücesi girişimiydi. Costa Pinto, imparatorluk hükümeti de ağır bir bütçe açığıyla boğuşmakta olduğundan, Sör Richard Temple'ın izinden gitmeye karar verdi ve felaketi dört başı mamur bir faciaya dönüştürdü. Nordeste'ye sınırlı gıda sevkıyatına izin verse de, diğer yanda yardım harcamalarının denetimini özerk eyalet valilerinin elinden aldı. Bu arada, Rio'da yasaları yapanlar Haziran ve Temmuz aylarını *sertão*nun kalkındırılmasına dair zorlama planlar üzerinde tartışmakla geçirdiklerinden, kuraklıktan kaçanlar şimdi Ceará ve Pernambuco'nun çölleşmiş iç kesimlerinden taşıp, Güneydoğu Ceará'da Ciriri Vadisi, Pernambuco'da Triunfo ve Rio Grande do Norte'de de Acu gibi vahalara akın etmekteydiler. Cunniff, bu durumun krizi hafifletmek bir tarafa, sefaletin düzgün yağış alan yerlere de yayılmasından başka işe yaramadığını belirtiyor:

> Aç insan ve hayvan yığınları, kuraklığın yol açtığı yıkımı meteorolojik etkilerden kurtulabilmiş bölgelere de taşıdı. Triunfo şehri, "yoksulların zenginler tarafından itilip kakıldığı bir sığır çiftliğine" dönüşmekten şikâyetçiydi. Başıboş sığırlar *agreste* bölgelerine girip, "... şekerkamışı, manyok ve başka ürünlerin ekili olduğu tarlaları talan etti ve geçimini salt tarımsal emekten temin eden sınıfı sefaletin, çaresizliğin dip noktasına indirdi." Göç eden insanlar da aynı şekilde mahsulleri tüketip tahrip ediyor, hep tarım yapılagelmiş dağları ve *brejo*ları da neredeyse kurak bölgeler kadar vahim bir hale hızla sürüklüyorlardı."[83]

Ceará'nın güneybatısındaki Inhamuns *sertão*sunun önde gelen oligarklarından Feitosalar, krizden etkilenmemiş Piaui'den gıda getirerek paniği bir süreliğine yatıştırdılar. Eyalet hükümeti de yoksullar için bir

82 Billy Jaynes Chandler, *The Feitosas and the Sertao dos Inhamuns* içerisinde aktarılan, 11 Kasım 1877 tarihli anlatı, Gainesville, Florida, 1972, s. 162.

83 Cunniff, s. 152-3.

miktar yardım amaçlı istihdam sağladı. Ancak, Haziran'a gelindiğinde, hali vakti yerinde olanlar bile artık kaçmak üzereydiler. "Saboeiro'nun öne çıkan yüzlerinden Yüzbaşı Salustio Ferrer, 12 Haziranda, su bulmanın giderek güçleşmesiyle, kısa süre içerisinde kasaba halkının büyük çoğunluğu için tek çıkar yolun göç olacağını yazıyordu. Ferrer'e göre, topluluk liderlerinin pek çoğu, sonraki ay içerisinde Piaui'yi terk etmek üzere bir konvoy hazırlamaktaydılar. Yüzbaşı Ferrer, "Bu denli korkunç bir cezayı hak etmek için" diyordu kuraklıktan bahsederken, "çok büyük günahlar işlemiş olmalıyız." Yaz ortasında, bölge neredeyse tamamen terk edilmiş haldeydi: Nüfusun tahminen sadece yüzde 10'u (kimileri de artık *cangaceiro* olmak üzere), harap olmuş tarlaları ve *fazenda*ları üzerinde umutsuzca kuraklığın sona ermesini bekliyordu. Billy Jaynes Chandler de benzer şeyler aktarıyor: "Çok sayıda insan, özellikle de bir miktar parası olanlar, Piaui'ye gitti. Diğerleri ise, Ipu, Cariri ve Fortaleza'da sığınacak yer aramaya koyuldu."[84]

Sertão nüfusu şimdi nemli *zona de mata*ya doğru akarken, şeker plantasyonu sahiplerini ve kentli tüccarları birbirinden güç seçenekler beklemekteydi. Ürküye kapılan seçkinler, "aklı başında insanlara göre çok vahşi yaratıklar" sözcüklerine layık görülen *retirante*leri, insan emeğine aç Amazon'a sürerek ellerindeki işgücü fazlasının bir kısmını kaybetme, ya da kentlere girip köleler ve yoksul zanaatkârlarla karışmalarına izin vererek isyan tehdidiyle karşı karşıya kalma arasında kararsızlığa düşmüşlerdi. Fortaleza'da, eczacı Rodolfo Theofilo, ünlü günlüğünde, gözü dönmüş dağlıların giderek daha yoğun hissedilen varlığını kayda geçiriyordu: "Acınacak haldeki kafileler, günün her saatinde başkentin caddelerinde gezinip duruyordu... Kemiklerine yapışmış derileri yolların tozundan simsiyah olmuş canlı iskeletler, gördükleri herkese avuç açıyorlardı." Mültecilerin neden olduğu yağma ve hırsızlık dalgası, burjuvazi tarafından, "*retirante*lerin memleketi kirletecek cüzzamlı köpekler olarak görülmesi nedeniyle asla cezalandırılmayan", kanun tanımaz bir şiddet ve linçle karşılandı.[85]

Ceará'da, hayaletlere dönmüş *sertanejo*ların garip ordusundan korkan Liberal muhalefet, masrafları imparatorluk bütçesinden karşılanmak kaydıyla *retirante*leri Amazonas ve Para eyaletlerine göndermeyi planlayan Muhafazakârlara istemeden de olsa destek verdi. Geri kalanlar, kölelerle birlikte Rio'ya ve insan emeğine aç güneydoğuya götürülmek üze-

84 Chandler, s. 160-61.

85 Anthony Hall, *Drought and Irrigation in North-East Brazil* içerisinde Rodolfo Theofilo'dan aktarılmaktadır, Cambridge, 1978, s. 5.

Ricefe'ye yollandılar. Ancak, işgücünün bu kadar büyük bir göçe tabi tulması karşısında büyük toprak sahiplerinin hoşnutsuzluklarını dile tirmesiyle, Rio'daki Costa Pinto, sevk için ihtiyaç duyulan ödeneği gönerme işini epey ağırdan aldı. Fortaleza'nın nüfusunu sonunda 25.000'den 0.000'e çıkartacak bir akını denetim altında tutmak için farklı bir poika izlemeyi tasarlayan Başkan Estelita, "[Kenti] istila eden göçmenler in kaba barınakların inşa edilmesi, çalışacak durumda olmayanlar için para ve gıda yardımında bulunulması emrini verdi." Gelgelelim, Costa nto ve Fortaleza'daki Muhafazakâr müttefikleri, bunun parayı boşa harmak anlamına geleceği fikrindeydiler. Sonuç olarak, Estelita'nın yerine, ha muhafazakâr olduğu bilinen Joao Aguiar atandı. Aguiar'ın ilk işi, rdımları ve kamu çalışmalarını durdurmak olacaktı. Costa Pinto'dan dığı destekle, bunun yerine, *sertanejo*ları yağmur ormanlarına sürme ratejisine dönüş yaptı. Aşırı kalabalık ve iğrenç koşullar altında binlerce san taşındığı halde, Fortaleza ve Recife'ye gelen sığınmacı akınıyla baş lebilecek kıyı gemiciliği filosu yoktu elde. Bu arada, *sertão*nun eteklerine bir insan seli dizginlerinden boşanmak üzereydi.[86]

kil 2.8 *Sertão*'dan Kaçış

[86] Gerald Greenfield, "Migrant Behavior and Elite Attitudes: Brazil's Great Drought, 187 1879", *The Americas*, 43:1 (Temmuz 1986), s. 73; ve Cunniff, aynı eser.

KIYIYA HÜCUM

1878 yılının ilk günü, Ceará'da belki de 50.000 kişi hayata veda etti. Nordeste'nin diğer eyaletlerinde de daha on binlercesi. Uzun, korkunç bir yıl boyunca, *sertão* halkının büyük kısmı toprağına sarılmış, kış yağmurlarının gelip mucize yaratmasını ummuştu. Ocakta birkaç gün yağan yağmur, hem ruhları, hem de orada burada çayırları canlandırdı. Çiftçiler, açlık ayları boyunca üzerine titreyerek sakladıkları tohumları toprağa saçtılar. Oysa gök yeniden berraklaşacak ve bu ilk ekim de böylece kuruyup gidecekti. Yıl sonunda bölgeye varmış olan *Scribner* muhabiri Smith, bir sonraki adımda nelerin yaşandığını öğrenmek için onlarca kişiyle konuştu.

> Mart da geldi ve yağmur yok. Devlet yardımı neredeyse tamamen geri çekildi. Köylerde hiç yiyecek kalmadı; aç köylüler için umut da. Derken, bekledikleri son güçlü darbeyi almış gibi, vahşi bir paniğin içine düştüler. Dört yüz bini, *sertão*yu terk edip kıyılara aktı. Bu delice kaçış ne kadar da korkunçtu. Tüm yollar göçmen seliyle, çıplak, çelimsiz, açlıktan bitap düşmüş, düzlükler boyunca yorgun argın sürüklenen, kayalık dağ yollarında kanayan ayaklarıyla izlerini bırakan, dilenen, gördükleri her evde en küçük bir yiyecek zerresi için yalvaran erkekler, kadınlar ve küçük çocuklarla doldu. Yola koyulduklarında zaten açtılar. İki, üç, dört gün sağ salim devam ettiler. Önce, paniğin vahşileştirdiği babalarına boşu boşuna seslenen tükenmiş çocuklar geride kalmaya başladılar. Sonra erkekler ve kadınlar kayaların üzerine yığılıp ölüme yattılar. Bu büyük kaçışta iç kesimlerden gelen adamlarla konuştum. Yürek buracak öyküler anlattılar bana; yol kenarlarında gömülmeden terk edilen, iskelete dönmüş cesetleri anlattılar. Yüz bin ölü (kimilerine göre yüz elli bin), yol boylarında bırakılmıştı.[87]

Kıyıya yönelen kaç-kaç, eyaletin kaynaklarını çok yetersiz kılacak boyuttaydı. Kuraklık ve kıtlığın merkez üssü konumundaki Ceará eyaletinde, 1878 baharında toplumsal çöküş neredeyse tamamlanmıştı artık. "Hazine tamtakırdı, ticaret durmuştu ve yüz binden fazla sığınmacı, kıyı boyundaki ve yakınlardaki kasabaları tıka basa doldurmuştu... İç kesimlerde kanun kaçağı gruplar kol geziyor, parçalanmış haldeki sivil iktidarı hepten yerle bir etme tehdidini gündeme getiriyordu."[88] İleride "Joãseiro'nın Azizi" olarak anılacak Cícero Romão Batista, "Açlığın doğurduğu çaresizliğin, yoksul halkı şirpençeden ölmüş inekleri yemeğe nasıl ittiğini görmek dehşet verici. Bunu yaptıkları için yakında kendilerinin de öleceğini bildiklerini söylüyorlar. Atları, köpekleri, biraz önce bir başkası tarafından kemirilmiş şeker kamışlarını, deri parçalarını ve bulabildikleri başka her şeyi yiyorlar. Dehşet

87 Smith, s. 415-6.

88 Cunniff, s. 163.

üstüne dehşet!" diyordu.[89] Bir tüccar ise, Smith'e şunları söylüyordu: "Bir göçmen, dükkânımdaki fareleri öldürmek için benden izin istedi. Böylece onları yiyebilecekti." İnsanın kanını donduran yamyamlık öyküleri de *retirante*ler eliyle kulaktan kulağa Rio'ya kadar yayılmaktaydı.[90]

Fortaleza pazarı aç bir grup tarafından yağma edilince, orta sınıflar kendilerini büyük evlerine kapattılar. Yardımı keserek kaosun katlanmasına neden olan Başkan Aguiar, Şubat başında eyaleti terk etti ve iktidar sonunda yenilgiye uğramış, ciddi biçimde bölünmüş Muhafazakârlardan Liberal Parti'ye geçti. Estelita'nın yardım stratejisine aynı derecede karşı olan Liberaller, Hindistan'da Lytton yönetiminin ortaya koyduğu örneği tekrar ettiler ve Ceará'da "bilimsel İngiliz yöntemleri"ni katı bir şekilde uygulamaya sokarak düzeni yeniden kurmaya giriştiler. Cunniff'in de işaret ettiği gibi, sergiledikleri yaklaşımın ana hatları, önceki Ekim ayında Rio'daki Politeknik Enstitüsü'nde yürütülen üç günlük tartışmalarda ünlü mühendis ve liberal ideolog Andre Reboucas tarafından etkili sözcüklere çizilmişti:

> Her yurttaşa yardım götürme konusunda hükümetin anayasal yükümlülüğe sahip olduğunu ısrarlar belirtmekle birlikte, bu yardımının işsizlik ödeneği şeklinde yapılmasına karşı giderek güçlenen görüşlere o da katılıyordu. Latinlerde, yardımla sadakanın birbirine karıştırılması yönünde içler acısı bir eğilimin mevcut olduğunu söylüyordu. "Ölümsüz" Richard Cobden'den alıntı yaparak ... ahlâki bakımdan en uygun ve en etkin çözüm olarak, maaş bağlanan kişilerin kamu işlerinde çalıştırılmasını istiyordu. Britanya hükümetinin 1876'da başlayan ve halen devam etmekte olan Hindistan kuraklığı karşısındaki tutumuydu kılavuzu. Hindistan'daki durumla ilgili bir yazıyı *Journal des Economistes*'te daha yeni okumuştu.[91]

Ceará'nın "asıl olarak devrim ve salgın korkusuyla hareket eden" yeni liberal valisi José de Albuquerque, Amazonas ve Para'ya işgücü sevkıyatını hızlandırdı ve hatta bazı durumlarda, seçkinlere *retirante*leri zorla sürme hakkını tanıdı. "Britanya hükümetinin Hindistan'da ortaya koyduğu örneği bile isteye takip ederek, yerel yardım komitelerine, vasıfsız işgücüne uygun projeler başlatmaları ve sadece işgücü karşılığında yardımda bulunmaları talimatını verdi." Fortaleza'da, on binlerce *retirante*, şehrin dışında inşa edilen derme çatma çalışma kamplarında tıkıştırıldı ve yüzer kişilik işçi grupları halinde bezdirici işlere koşuldu. Liberaller, Pernambuco ve Ceará'da da, imparatorluğun vereceği destekle inşa etmeyi umdukları (ancak asla tamamlanamayacak) demiryolu hatları için *sertanejo*lardan emek

89 Peder Cícero Romão Baptista, Ceará'daki Cariri Vadisi'nin koşullarını anlatıyor (aynı eser, s. 202).

90 Smith, s. 417.

91 Cunniff, s. 166 ve 192.

orduları oluşturdular. Kamplarda uygulanan tayın (yarım kilogram et, bir litre manyok unu ve bir litre sebze), Temple tayını ile karşılaştırıldığında ziyafet yerine geçse de, yaşam koşullarının kötülüğü Dekkan'ı aratmıyordu.[92] Smith anlatıyor: "Sığınmacılar, Fortaleza ve Aracaty dolaylarında sürüler halinde toplandılar ve güneşten bile zar zor koruyan, ağaç dalları ile palmiye yapraklarından yapılmış barınaklara yerleştirildiler. Son derece iğrenç durumda olan bu kamplarda, hijyen kurallarının uygulanması doğrultusunda en ufak bir çaba sarf edilmiyordu."[93]

Kıtlık öncesinde çiçek salgınları *sertão*nun küçük, dağınık kesimlerinde sıkışıp kalmış, nüfusun büyük bölümü, düzenli bir mikrop saldırısına karşı direncini yitirmiş durumdaydı. Dahası, tam olarak bilmediğimiz nedenlerle, Nordeste kırsalında aşılama yaygınlık kazanmamıştı. Sonuç olarak, Hindistan'daki kamplar katil kolera patlamalarına nasıl ortam hazırladıysa, pislikten kokan çalışma kampları burada da çiçek hastalığı için bir "bakir toprak" gibiydi. "Kuraklığın en büyük dehşeti" olan çiçek, Parabia'nın başkenti João Pessoa'yı kırıp geçirdikten sonra, 1878 ortalarında Ceará'ya ulaştı. Smith, 1878'in sadece Kasım ve Aralık aylarında, Fortaleza halkının üçe birinin salgından öldüğünü tahmin ediyor. Albuquerque, 1879 sonu itibariyle, Ceará'da aralarında karısının da bulunduğu 100.000 kişinin hayata veda ettiğini belirtiyor. Cunniff, "İmparatorluk hükümetinin felaket karşısında yaptığı tek şey, az miktarda zayıf çiçek aşısı göndermek oldu." diyor. Cearáli'daki sığınmacılar, sonunda salgını Belém'e ve Rio de Janeiro'ya kadar taşıdılar.[94] Ünlü bir halk ozanı, açlıkla hastalık arasında tuzağa düşmüş *retirante*lerin çaresizliğini dizelere dökmüştü:

> Kimsenin kaçamayacağı
> Otuz bin salgının,
> Soğuğun, şişen karınların
> Üzerine yürüyelim ve göğüs gerelim
> Aşağılara inenler
> Salgından ölecekler,
> *Sertão*da kalanlar
> Her gün açlık çekecekler.[95]

92 Aynı eser, s. 206-11 ve 242.

93 Smith, s. 419.

94 Cunniff, s. 212-13; Smith, s. 419-35; Kempton Webb, *The Changing Face of Northeast Brazil*, New York, 1974, s. 30-32; ve Hall, s. 5.

95 Josué de Castro, *Death in the Northeast* içerisinde Nicanor Nascimento'dan aktarılmaktadır, New York, 1969, s. 51-2.

Hükümet, 1879 Haziranında tüm yardım çalışmalarının durdurulması emrini verse ve binlerce *retirante* Recife'den zorla sürülse de, gerçekte büyük kuraklık 1880 yılı Mart ayına kadar sona ermedi. Martta gelen yağmurlar, *sertão*yu üç yıldan uzun süren bir aradan sonra tekrar yeşile boyadı. Hayvanların yüzde 80'inin yok olması nedeniyle, *fazendeiro*lar bile gıda temin edebilmek için bir süreliğine toprağı elleriyle işlemek zorundaydılar. *Sertão*nun büyük bölümü bir daha asla tam anlamıyla eski haline dönemedi. Cearáli' yetkililerin 1880'lerde yapacağı araştırmalar, kuraklığın ne denli derin bir etki yarattığını açıkça ortaya koyacaktı zaten. Arneiros'ta, 1881'deki incelemelere göre, "Halkın yüzde 90'ının kuraklık sırasında şehri terk ettiği ve bunların yarısının 1881 Ağustosuna kadar geri dönmediği, yani kuraklıktan sonra iki kışı daha dışarıda geçirdiği tahmin ediliyordu. Hayvancılık sektörünün toparlanması konusunda, eyalet valisinin 1887'deki raporunda, yalnızca birkaç bölgede sürülerin 1876 mevcutlarına yaklaşabildiği belirtiliyordu. Pek çok kişi, mülkler ve sürüler üzerinde meydana gelen büyük zarar ve buna bağlı genel moral çöküntüsü nedeniyle, 1877-79 kuraklığının ardından bölgenin asla tam olarak düzelemediğine inanıyor. Büyük Kuraklık'ın bölge üzerine uzun bir gölge düşürdüğü söyleniyor."[96]

Şekil 2.9 Ceara'da retiranteler, 1877

Gilberto Freire, "çifte yedilinin [1877] getirdiği felaket" için, Brezilya'nın belleğinde kuraklık ve az gelişmişlik trajedilerini bir araya getiren bir "dramatik sentez" tanımlamasını yapıyor. Öte yandan, Nordesteli yöneten sınıfların bazı kesimleri, "kuraklık endüstrisi"nin, bölgenin artık düşüşe geçmiş şeker ve pamuk tarımına göre çok daha kârlı olduğunu fark edeceklerdi. Özellikle de Fortaleza'daki İngiliz ticarethanesi Singlehurst, Brocklehurst and Company için durum tam olarak buydu. Şirket, kuraklık boyunca hükümete büyük miktarda mal temin etmekle kalmadı, elindeki buharlı tekneleri de binlerce *retirante*nin Amazonlara taşınmasında kullanılmak üzere tahsis etti. Benzer şekilde, büyük şeker plantasyonları da kuraklık kaçaklarını geçici olarak istihdam etmek karşılığında son derece çekici imparatorluk ödeneklerine kavuştular. Afet yardımlarının *coroneil*er (Nordeste'de eyalet ve

96 Chandler, s. 164-5.

taşra düzeyinde siyasete egemen olan toprak sahipleri) tarafından talan edilmesi modeli böylece ilk kez oluşmuş oldu. "Kalkınma", artık gerici toplumsal düzene parasal destek sunulmasının üzerindeki kılıftan başka bir şey değildi. Sonraki yüzyıl boyunca da, muazzam miktarda "kuraklık yardımı", *sertão*nun acılarla yoğrulmuş halkına tek bir sulama kanalı veya gölet bile bırakmadan buharlaşıp gidecekti.[97]

Bununla birlikte, "çifte yedili", Brezilya'da kölelik düzeni için sonun başlangıcını ifade etmekteydi. Kuraklık, toprağı, sığırları ve ücretsiz işgücünü *sertão*da neredeyse değersiz metalara dönüştürdü ve Paulista'daki kahve plantasyonlarından büyük talep gören köleler, *sertão*lu *fezendeiro*ların elinde satılabilecek tek önemli mal olarak kaldı. Başıboş işgücünün Amazonlara gönderilmesinde olduğu gibi, kölelerin güneye satılması da, felaketin ortasında iğrenç bir zenginliğin yaratılması anlamına geliyordu. "Örneğin Ibiapaba Baronu Joaquim da Cunha Freire, insanları Fortaleza ve Mossoro'dan gönderme işini üstlenen başlıca kişi olarak büyük kazançlar elde etti. Sadece Fortaleza'dan en az on beş bin köleyi güneye sattığı söylenmektedir." Köle ticaretinin aniden böylesi büyük bir ölçekte canlanması, ortaya çıkardığı tüm vahşi manzarayla birlikte, hemen her kasabada köleliğin kaldırılması derneklerinin kurulduğu Ceará başta gelmek üzere, halk arasında müthiş bir kızgınlık doğurdu. Altı yıl içerisinde, toplumdaki çalkantı ilk önce Ceará'da köleliğe son verecek, sonra bu ateş, benzer mücadelelerle Nordeste boyunca yayılacaktı. Aradan dört yıl daha geçtikten sonra, köhne imparatorluğun son şafağında, Brezilya'nın tamamında kölelik kaldırıldı.[98]

97 Cunniff, s. 299.

98 Aynı eser, s. 292-3.

Üç

Silahlar ve Mesihler

> Önceleri içimden hep gülmek gelirken; şimdi neşe uyandıran hiçbir şey yok. İnsanı yaşatan umuttur derler. Benim yaşamaya umudum bile yok.
>
> - *Mirza Asadullah Han Galib*[1]

En yüksek ölüm rakamları Hindistan, Çin ve Brezilya'da ortaya çıkmış olsa da, 1870'lerde dünyayı pençesine alan kuraklık, en az bir düzine başka yerde daha derin ve ölümcül etkiler yarattı. Köylü üreticiler, önceki sayfalarda görmüş olduğumuz gibi, 1877'de apansız bastıran ticari bunalım nedeniyle zaten daha işin en başında sendelemiş durumdaydılar. Kuraklık ve açlık, yerli tefeciler ve kompradorlarla kol kola girmiş yabancı alacaklılara, borçlandırma veya doğrudan doğruya mülklere el koyma yoluyla tarım ekonomisi üzerindeki hâkimiyetlerini sıkılaştırma yönünde yeni olanaklar sağladı. Yoksul düşürülmüş kırsal kesimler, bir yandan plantasyonlar için zengin bir ucuz işgücü kaynağı oluştururken, diğer yandan da misyonerler tarafından imana getirilmeyi bekleyen yetimlere ev sahipliği yapıyordu. Halen bağımsızlığını korumakta olan ülkeler ise, Asya ve Afrika'daki yaygın gıda krizinin davet ettiği yeni bir sömürgeci yayılma dalgasının altında kalıyor, bu dalgaya pek çok örnekte binyılcılık (*millenarianism*) anlayışı ile karşı duruluyordu. Dolayısıyla, El Niño'nun ayak izlerini silahlar ve mesihler, ayrıca kıtlıklar ve hastalıklar takip ediyordu.

Kore örneğinde, fırsatçı yabancı güç rolünde Japonya'yı görüyoruz. Çin'in kuzeyindeki kuraklık, Sarı Deniz boyunca alışıldık şekilde enlemsel olarak ilerleyerek, Kore'nin tahıl ambarı Çolla bölgesine vardı. Sonuçta baş gösteren kıtlık ve köylüler arasındaki kargaşa, Meiji dönemi Japonyası'nın 1876 yılında Kore'ye dayattığı "açık kapı" anlaşması kapsamındaki uygulamalarla çakışacak ve Münzevi Krallık'ın ekonomik sömü-

1 Mirza Asadullah Han Galib'den yapılan alıntı için, Sugata Bose ve Ayesha Jalal, *Modern South Asia*, Delhi, 1999, s. 43.

rüsüne açılan kapının biraz daha zorlanması için gerekli fırsatı sunacaktı. Japon sefiri Hanabusa, diken üstündeki Koreli yetkililerle 1877 Kasımında bir savaş gemisinin güvertesinde yaptığı görüşmede, kendilerinden borç veya yardım almaları yönünde dinmek bilmeyen bir ısrar içerisindeydi. "Tarafların birbirlerine hediyelerini sunmasının ardından, önceki yıl başlayan kuraklık hakkında konuştular. 'Koreliler, kuraklığın korkunç olduğunu ve bu yıl da aynı düzeyde devam ettiğini söylediler.' Hanabusa da Japonya'dan bir miktar pirinç almak isteyip isteyeceklerini sordu." Koreliler kasıtlı olarak anlaşılmaz bir yanıt verdilerse de Hanabusa birkaç hafta sonra Seul'de gerçekleşecek toplantıda ısrarını yineleyecekti. "Lütfen bu mesajımı hükümetinize iletiniz.... Ülkenize ayak bastığım günden bu yana, hükümet yetkilileriniz beni pek çok ziyafetle ağırladılar. Onlara çok teşekkür ederim. Fakat, aç insanlar aklıma geldiğinde, bu lezzetli yemekler bile boğazımdan geçmiyor." Konuklar, Japonya'da kıtlık baş gösterdiğinde bu sefer Kore'nin pirinç göndermesini zorunlu kılan bir karşılıklı yükümlülüğe giremeyecek kadar "küçük" bir ülke oldukları yanıtını verdiğinde, Hanabusa böyle bir duruma asla meydan verilmeyeceği konusunda güvence sundu. Oysa, on yıl içerisinde, yaşanan bir kuraklık sırasında Kore'den Japonya'ya yapılan tahıl satışı nedeniyle, Çolla illerinin aç köylüleri arasında devrimci karışıklıklar baş gösterecekti.[2]

Vietnam'da, kuraklık ve kıtlığın kolera ile çakışması, sömürgecilik karşıtı köylü direnişinin korlarına üfleyerek, yeni bir binyılcı ayaklanmanın ateşini yakan körük vazifesi gördü. 1872 yılında halkçı Dao Lanh tarikatının lideri Tran van Thanh'ı öldüren Fransızlar, böylece bu yeni sömürgelerini sindirdiklerini düşündülerse de, Reynaldo Ileto'nun ifade ettiği gibi, "Halkın reenkarnasyon inancını hiç hesaba katmamışlardı." Kıtlık tehdidi, 1877'de kırsal kesim boyunca panik yaratırken, bir diğer Dao Lanh'ın yeni önderi Nam Thiep ortaya çıkıp, Tran'ın kendi bedeninde yeniden dirildiğini söyleyecek, halk tarafından bu felaketlerin sorumlusu olarak görülen "Fransızların kovulması vakti gelmiştir" diyecekti. "Nam Thiep, çeşitli Dao Lanh gruplarını etrafında birleştirmeyi ve 1878'de bir isyan başlatmayı başardı. Kötü Çağ'ın sona ermekte ve Işık İmparatorluğu'nun saltanatının ... kurulmakta olduğunu ileri sürdü. Sadece bambu mızraklar ve muskalarla donanmış köylüler Fransız garnizonlarına saldırdılarsa da, tüfek ateşiyle geri püskürtülmekten başka bir şey yapamadılar. Ne var ki, bu yenilgi Nam Thiep'i yıldırmadı. 1879'da kendini, yaşayan Buda ilan edecek ve Yedi Dağlar bölgesinde, Fil Dağı'nda yeni bir topluluk kuracaktı."[3]

2 Hilary Conroy, *The Japanese Seizure of Korea: 1868-1910*, Philadelphia, 1974, s. 90-91. Ayrıca bkz. Han Woo-Keun, *The History of Korea*, Seul, 1970, s. 403.

3 Reynaldo Ileto, "Religion and Anti-colonial Movements", Nicholas Tarling (der.), *The Cambridge History of Southeast Asia*, cilt. 2 içerisinde, Cambridge, 1992, s. 220-21.

Bu arada, Hollanda Doğu Hint Adaları'nda da, devasa takımadalar boyunca kuraklık tarlaları ve ormanları kasıp kavurmaktaydı. Örneğin Cakarta, Mayıs 1877 ile Şubat 1878 arasında normalin ancak üçte biri kadar yağış aldı (Boreal Baharı'ndaki[4] kısa molayı, Ocak 1879'a kadar altı kurak ay daha takip etti.)[5] Kahve mantarı ve diğer mantarsı bitki hastalıklarının eşlik ettiği mahsul kayıplarıyla eşzamanlı olarak, yüksek kayba yol açan bir sığır vebası salgını da bufalo, domuz ve hatta fil nüfusunu kırıp geçirdi.[6] Üstelik, 1990'larda da tekrar görüleceği üzere, El Niño, aynı zamanda muazzam, gizemli orman yangınlarıyla da eşanlamlıydı. Normal zamanların bereketli diyarı Sundas'tan yazan Britanyalı doğabilimci Henry Forbes, tüm bölge birdenbire tutuşmuş gibi görünürken, hiç de hayra alamet olmayan durumu şöyle açıklıyordu:

> Kavrulmuş toprak, küçük vadileri andıran, derinliği 120 ile 150, genişliği altmış ile yüz santimetre arasında değişen çatlaklara ayrıldı. Böylece, çok fazla sayıda ağaç, etrafının yarıklarla çevrilmesi, köklerinin parçalanması nedeniyle öldü. Etkilenen yerlerdeki çalılar ve ağaçlarda büyük yanık izleri göze çarpıyor.... Her türden mahsul kururken, nereden kaynaklandığı nadiren fark edilebilen, her şeyi küle çeviren yangınlar da ormanlarda, *alang-alang* tarlalarında sık sık görülür oldu. Halk, köyleri, hayvanları ve kendi hayatları için sürekli bir endişe içerisinde yaşıyor. Yerliler, batıl ayinlerinin ardından, yanlarına aldıkları kedileri ve kalıplanmış pirinçleri alaylar halinde taşıyarak, çan sesleri eşliğinde en yakın akarsuya gidiyorlar ve ellerindekini suya batırıp etrafa saçıyorlar. Bu ayinin ardından geleceğine inanılan yağmursa hiç oralı olmuyor.[7]

Han Knapen'in aktardığına göre, Borneo/Kalimantan'da kuraklık, değerli yağmur ormanlarında büyük alanları denetim altında tutan ve bağımsızlıklarını dirençli bir şekilde korumayı başaran Dayak topluluklarına bir türlü egemen olamamış Hollandalılar için tanrıdan bir lütuftu. Ticari bakımdan gelişmiş olan Dayaklar, dünya pazarları için hintkamışı ve *getah perca* (denizaltı telgraf kabloları için vazgeçilmez bir ürün) yetiştiriyor ya da topluyorlarsa da, iskâna ve plantasyonlarda çalıştırılmaya karşı sert bir direniş gösteriyorlardı. Sonunda, 1877'de, Hollandalılar ihtiyaç duydukları zor aracına kavuştular: "Pirinç ambarlarının dibi görünmüştü ve açlığın

4 Kiladis ve Diaz, s. 1038.

5 Boreal Spring – Kuzeyli İlkbahar: Hint Okyanusu üzerinde intertropikal konverjans sahası (tropik bölgeler arası karşılaşma sahası)nın Ekvator'a yakınlaştığı zaman dilimi – *çev.*

6 Han Knapen, "Epidemics, Droughts, and Other Uncertainties on Southeast Borneo During the Eighteenth and Nineteenth Centuries", Peter Boomgaard, Freek Colombijn ve David Henley, *Paper Landscapes; Explorations in the Environmental History of Indonesia* içerisinde, Leiden, 1997, s. 140.

7 Henry Forbes, "Through Bantam and the Preanger Regendes in the Eighties", Pieter Honig ve Frans Verdoorn (der.), *Science and Scientists in the Netherlands Indies* içerisinde, New York, 1945, s. 112-13.

eli kulağındaydı. Pirinç satın alacak parayı bulabilmeleri için, Dayakların iki seçenekleri vardı: Daha fazla *getah perca* toplamak, ki bu ürünün toplandığı ağaçların kökü kurumak üzereydi, ya da en az iki yüzyıldır dört gözle iş görecek "eller" bekleyen Hollandalılara emeklerini satmak. Şimdi ... Hollandalılar, sonunda Kahayan Nehri ile Banjarmasin arasında bir kanal kazmak ve böylece orman ürünleri ticaretini tahmin bile edilemeyecek seviyelere çıkarmak için gerekli işgücüne sahiptiler. Borneo'nun en ücra köşeleri bile küresel ekonominin parçası haline gelirken, yerli halk için hem yeni fırsatlar hem de yeni tehlikeler baş göstermekteydi."[8]

Ancak, kuraklığın insan yaşamını en fazla tehdit ettiği yer, güney orta Java'da aşırı kalabalık ve coğrafi bakımdan yalıtılmış bir bölge olan Bagelen'di. Burada, 1875'te mahsulün kaybedilmesi nedeniyle, tahıl stokları hâlihazırda tükenmiş durumdaydı. *Cultuurstelsel* adıyla anılan, köyleri Hollanda için ihraç mahsulleri üretimine zorlayan ve bu bağlamda gıda tarımına darbe vuran tarım sisteminin yarattığı baskı da bu bölgede daha ağırdı. İhracata ayrılan arazilerin toplam içerisindeki payı, Java'nın tüm diğer bölgelerine göre daha yüksekti.[9] *Cultuurstelsel*, 1877'de artık ölüm döşeğine yatmış bulunsa da ("özel girişimlerin önünde ayak bağı" olarak görülmekteydi), Hollanda'nın erken Viktorya dönemindeki müthiş ekonomik canlanmasında hayati rol oynamıştı. Üstüne üstlük, Javalı köylülerden zorla toplanan vergiler, bir noktada Hollanda devlet gelirlerinin üçte birini teşkil eder hale gelmişti.[10] Devlete bu kadar büyük fayda sağlayan sistemin öte yanda yerli üreticiler üzerine, özellikle de 1843 ile 1849 arasındaki kesintisiz kuraklık yıllarında bindirdiği yük, Multatuli'nin sömürgecilik karşıtı büyük romanı *Max Havelaar* (1860)'da da berrak bir şekilde anlatıldığı üzere, çok yüksek sayıda kişinin açlıktan ölmesine ve bölgeden kaçmasına neden oldu. Felaket öylesine şiddetliydi ki, "nüfus, bir naiplikte 336.000'den 120.000'e, bir diğerinde 89.500'den 9.000'e geriledi."[11]

Cultuurstelsel yöntemlerinin hâlâ yerleşik olduğu Bagelen'deki yerel idareciler, benzer ölçekte bir felaketin tekrar kapıya dayanmasından korkmaktaydılar. Ancak, spekülasyonlara karşı durabilmek için pirinç satın almak istediklerinde, Hollanda Doğu Hint Adaları Meclisi'nin Lytton tarzı sert kınamasıyla karşılaştılar. Serbest piyasanın kusursuzluğuna halel

8 Knapen, s. 144.

9 W. Hugenholz, "Famine and Food Supply in Java, 1830-1914", C. Bayle ve D. Kolff (der.), *Two Colonial Empires* içerisinde, Dordrecht, 1986, s. 169-71.

10 M. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia Since c. 1300*, 2'nci baskı, Stanford, Kaliforniya, 1993, s. 121-23; C. Faseur, "Purse or Principle: Dutch Colonial Policy in the 1860s and the Decline of the Cultivation System", *Modern Asian Studies*, 25:1 (1991), s. 34.

11 J. Furnivall, *Netherlands India: A Study of Political Economy*, Cambridge, 1944, s. 138 ve 162. *Cultuurstelsel* üzerine yürütülen güncel araştırmaların bir sentezi için bkz. R. Elson, *Village Java under the Cultivation System, 1830-1870*, Sydney, 1994.

getirmekle suçlanmaktaydılar. Cakarta da açlığın sıkıştırdığı köylülerin yıllık toprak vergilerini günü gününe ödemesinde ısrarcıydı. Dolayısıyla, köylüler, bölgedeki tahılı stoklayan kişilere şimdi de hayvanlarını ve diğer mallarını satmak zorunda kaldılar. Güney Hindistan'da olduğu gibi, burada da on binlercesi açlıktan ölmelerine fırsat kalmadan koleranın pençesinde can verdi. Hollandalılar, köylülerin kıtlıktan değil salgından öldüğünü ileri sürmelerine olanak tanıyacak çok elverişli bir mazeret bulmuşlardı.[12]

Filipinler'de büyük kuraklığın en sert darbeyi indirdiği yer, Vidayas'ın batısı ve özellikle de Negros Adası oldu. Salt şekere dayalı hale getirilmiş tarım ekonomisinin müthiş büyümesi ile, gıda alanında adanın kendine yeterliği ortadan kalkmıştı. Filipinler'in sıklıkla "Doğu Asya'da Latin Amerika tarzı toplumsal oluşum" olarak açıklanmasında olduğu gibi, Negros'un Occidental eyaleti de uzaklardaki Karayip şeker kolonilerinin sömürüye dayalı, sürdürülebilirlikten uzak karakterini aynen tekrarlamaya girişmiş, 1855'te 18.805 olan nüfusu 1898'e gelindiğinde 308.272'ye ulaşmıştı. Eski İspanyol sömürge memurları ve subayları ile melez tüccarlar, Occidental'in batı düzlüklerinde engin arazileri, 1850'lerde tropik ormanları temizleyen öncü Panayan köylülerinin elinden "tefecilik, terör veya satın alma" yoluyla çekip almak için siyasi bağlantılarını devreye sokmuşlardı. Topraksız kalan bu insanların yerine önce göçmen yarıcıları, sonra da borçla bağımlı kılınan ücretli işçileri yerleştirdiler.[13] Violeta Lopez-Gonzaga'nın da vurguladığı gibi, şeker, acımak nedir bilmeden, açlığın ekolojisi haline gelmekteydi:

> Geniş toprakların çitlerle çevrilmesi, büyük çiftliklerin, mülk sahiplerinin ve bir topraksız proleteryanın boy vermesi, kırsalda borçluluğa, yaygın yoksulluğa, mevsimlik gıda sıkıntısına, beslenmenin giderek yetersizleşmesine ve olumsuz sağlık koşullarına giden yolu daha da açtı. Bu koşullar, kaçınılmaz biçimde, açlıktan doğal afetlere, salgınlardan sağlık hizmetlerinin mevcut olmayışına kadar çeşitli etmenler eliyle ortaya çıkartılan yüksek ölüm oranlarına neden oluyordu. Şeker bir tarafa bırakılırsa, ticaret asgari düzeydeydi ve gıda maddeleri çok yüksek fiyatlarla satılmaktaydı. Altyapı yetersizlikleri sebebiyle, ticareti yapılan gıda maddeleri, yok edilmiş iç kesimlere, yerlilerin veya göçmen küçük çiftçilerin geçimlik tarım yaptığı küçük tarlalara çok güç ulaşabiliyordu. Tarımın günden güne şekere bağımlı kılınması, ortaya çıkmakta olan emekçi sınıfı, fırtınalar, kuraklık ve çekirge istilalarının yol açacağı açlığa karşı savunmasız hale getirdi. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, açlığın kamçısı, Negros halkının sırtına sıklıkla inmeye başladı.[14]

12 Hugenholz, aynı eser.

13 Alfred McCoy, "Sugar Barons: Formation of a Native Planter Class in the Colonial Philippines", *The Journal of Peasant Studies*, 19:3/4 (Nisan/Temmuz 1992), s. 109-14.

14 Violeta Lopez-Gonzaga, "Landlessness, Insurgency and Food Crisis in Negros Island", in *Famine and Society* içerisinde, p. 111.

En çok da pirinç mahsulüne zarar veren çekirge istilaları, 1876 ile 1878 arasındaki uzun kuraklığın değişmez yol arkadaşı oldu. Yolsuzluğa batmış İspanyol yetkililerin örgütlü yardıma yönelik hiçbir adım atmadığı bir ortamda, pirinç fiyatlarındaki astronomik yükselme, şeker fiyatlarının düşük seyri ve yüksek işsizlik oranı, ekmeğini büyük çiftliklerde arayan çok sayıda gündelikçiyi ve kentli yoksulları açlığa mahkûm etti. Kilise kayıtları, ada genelinde ölüm oranının yüzde on gibi aşırı yüksek bir orana ulaştığını, Hinigaran ve Villadolid kasabalarında ise sırasıyla yüzde 50'ye ve yüzde 30'a çıktığını söylüyor. Hindistan ve Java'da görüldüğü gibi, kıtlığın zayıf düşürdüğü ama yere seremediği pek çok kişi de son darbeyi kolera veya sıtmadan yiyecekti.[15]

Visayan şamanizminin (*babaylan*) kutsal kenti olan, Negros'a komşu Panay Adası da kuraklık boyunca çok yüksek ölüm oranlarına maruz kaldı. Bir kez daha, ekonomik özerklik ve refah üzerinde apansız kendini gösteren bozulma, açlığı kapıya dayandırdı. *Sinamay* mensucatı, Panay'ın en önemli limanı Qoilo'yu 1850'lerde "büyüklük ve önem bakımından sadece Manila'nın gerisinde kalan ... dinamik bir ticaret merkezi"ne dönüştürmüştü. Yalnızca yirmi yıl içerisinde, yerli tekstil üretimi yerle bir olacak ve bir zamanların zengin Panaylı dokumacıları, Negros'un şeker plantasyonlarında *peon*lara[16] dönüşecekti. Michael Billig'in açıkladığı gibi, serbest ticaret emperyalizminin sıra dışı bir temsilcisi de bu sürece hız kazandırdı:

> Iloilo, 1855'te resmî olarak serbest ticarete açıldı ve İngilizler bir yıl sonra Nicholas Loney'i kente yardımcı konsolos olarak gönderdiler. Loney, Iloilo tekstil endüstrinin alaşağı edilmesi ve Negros şeker endüstrinin kurulması yolunda tek kişilik bir ordu gibi görev yapacaktı. Yardımcı konsolosluğun yanı sıra, İngiliz firmalarının ticari temsilcisi ve İngiliz mallarının yorulmak bilmez bir pazarlayıcısı olarak çalışacaktı. Yerli tekstil ürünleri yerine, daha ucuz, makine yapımı İngiliz mallarının geçirilmesini ve bu mallara ödenecek para için de kârlı şeker üretiminin teşvik edilmesini görev bildi.... Emekleme aşamasındaki şeker endüstrisi, köklü tekstil sektörünün aksine, tamamen yabancı sermayeye bağımlı durumdaydı. Loney, yüzde 8 faizle (tefecilerin uyguladığı yüzde 30-40 faize karşı) bir seferde 75.000 £'e varan miktarda borç vermekte ve teknoloji harikası şeker öğütme makinelerini maliyetine tedarik etmekte, ancak ürünlerin sadece Loney & Ker Company kuruluşuna satılmasını şart koşmaktaydı.... Görevini ... üstün bir başarıyla tamamladı. Iloilo'dan Manila'ya yapılan tekstil ihracatı gittikçe azalarak, 1863'te 141.420 parçayken 1864'te 30.674, 1869'da 12.700 ve 1873'te de 5.100 parçaya düştü.[17]

---

15 Angel Martinez Duesta, *History of Negros*, Manila, 1980, s. 253, 259-61, 378-9, 400, ve 412-13.

16 Toprak sahibine borç ilişkisiyle bağımlı kılınmış, kölelik koşullarında çalışan ücretli işçiler – *çev.*

17 Michael Billig, "The Rationality of Growing Sugar in Negros", *Philippine Studies*, 40 (1992), s. 156-7.

Dolayısıyla, Panay'ın harabeye dönen dokumacı köyleri, tıpkı Negros'taki kardeşleri gibi, mahsulün zarar görmesi ve enflasyon karşısında direnebilmek için çok az kaynağa sahipti. Filomeno Aguilar tarafından aktarılan Aziz Augustine tarikatı kayıtlarında, 1877'de San Joaquin sokaklarında cesetlerin ortalığa saçıldığı belirtilirken, "Panay şamanları arasındaki sözlü anlatım geleneğinde, kasabayı harap eden, tüm nehirlerle kaynakları kurutup insanları açlıktan ve susuzluktan öldüren 'üç yıllık' kuraklık ve kıtlık" anlatılıyor. Kore ve Vietnam'da olduğu gibi, kıtlığın halk arasında yine mesih inancını canlandırdığı, İspanyol keşişlerinin yapamadığını yaparak, mucizeyle yağmur yağdıran bir mesihe inanç beslendiği görüldü.[18]

> İnsanlar, alışıldık şekilde, kilise papazından yardım istediler; ama o yağmur yağdırmayı başaramadı. Papaz, felaketi hafifletememesinden doğan çaresizlikle, kasabanın [San Joaquin] önde gelenlerine, Estrella Bangotbanwa adındaki *babaylanı* çağırmalarını önerdi. *Babaylan*, yedi siyah domuzun kesilmesini, tüylerinden arındırılmasını ve siyah kıyafetlere sarılmasını istedi. Daha sonra, manastırdan bir siyah domuz alıp kasaba meydanına getirdi ve yüksek bir sesle bağırıncaya kadar domuzun ağzını toprağa bastırdı. Birdenbire gökyüzü kararadı ve ardından da ağır bir sağanak indi.[19]

Aguilar, İspanyol rahiplerin kuraklık karşısında doğaüstü yetenekler bakımından aciz kalışı ve yetkililerin kuraklığı takip eden kolera salgınını kontrol altında tutamayışı sonucunda, "şamanların, ayrıştırıcı sömürgeci devlete karşı doğrudan kafa tutmaya başladığını ve tüm Visayas'ın bir direniş meydanına dönüştüğünü" açıklıyor. 1880'lerin sonlarında, gerek Panay'da gerekse Negros'ta binlerce köylü ve yerli (Kuzeydoğu Brezilya'da aynı dönemde ortaya çıkan Joãseiro ve Canudos binyılcı hareketleriyle şaşırtıcı bir benzerlik içerisinde), dağlarda Panaylı Clara Tarrosa ("Bakire Meryem" olduğunu iddia eden ... "seksen yaşında bir kadın") veya Negroslu Ponciano Elopre (yağmur yağdırabilmesi nedeniyle Dios Buhawi – Deniz Hortumu Tanrısı olarak anılan, mucizeler yaratan bir travesti) gibi öne çıkan *babaylan*ların önderliğindeki bağımsız silahlı topluluklara katılmıştı. Katliamlar ve yargısız infazlar da içeren vahşi misillemelere karşın, İspanyol iktidarı sonunda adanın iç kesimlerinde çöktü ve *babaylan*lar ile takipçileri, on yıl kadar sonra, Amerikalıların daha da acımasız, daha da gaspçı emperyalizmi ile baş başa kaldılar.[20]

Yeni Kaledonya'da da Kanaklar El Niño'nun yol açtığı kuraklık ve açlık sonucunda isyana giriştiler. 1878'de, adalarının iç kesimini Fransız sömür-

18 Filomeno Aguilar, *Clash of Spirits: The History of Power and Sugar Planter Hegemony on a Visayan Island*, Honolulu, 1998, s. 166.

19 Aynı eser.

20 Aynı eser, s. 166-70.

gecilerden ve imtiyaz sahiplerinden kurtarmak için umutsuz bir girişimde bulundular. Yeni Kaledonya'nın 1853'te Fransızlar tarafından işgali, zaten Kanak toplumu için benzersiz ölçekte bir felaketti. Myriam Dornoy'dan okuyoruz: "İki yıldan kısa sürede ... yerlilere ait şeflik sistemi yok edildi ve Melanezyalılar en iyi topraklarının onda dokuzundan çıkartılıp, dağlık iç kesimlere sürüldüler. Melanezyalıların kısa sürede yok olacağını düşünen Fransızlar, Cezayir'de uyguladıkları geri gönderme yöntemini burada da tekrarlamak istediler. Melanezyalılar, gelişigüzel gruplar haline getirilip, sınırlı kaynakları gıdım gıdım gasp edilen yerlere, ya da sömürgecilerin hoşuna gitmeyen verimsiz alanlara yerleştirildiler." Bu toprak yetersizliği ("1878'deki büyük yerli ayaklanmasının temel nedeni"), Fransızların köy şeflerini kendi dalkavuklarıyla değiştirme uygulamasıyla da birleşerek, kabileler arası anlaşmazlıkları alevlendirdi. Üçüncü Cumhuriyet'in "Yeni Emperyalistleri", 1871'in ulusal aşağılanma hissini sömürgeci fetihlerle bertaraf etme isteği içerisinde, İkinci İmparatorluk'un Kanak gıda alanları üzerindeki muazzam hırsızlıklarını sürdürecekti. Yerliler bu duruma karşı çıktığında ise, Cumhuriyetçiler kibirle şunu söylediler: "Yerli, toprağın sahibi değildir ve Fransız hükümeti toprağa el koyduğunda, sadece kendi malını geri almış olmaktadır."[21]

Sonunda, "1877 sonunda gelen bir korkunç bir kuraklık" (8'inci bölümde göreceğimiz üzere, Yeni Kaledonya tarımı ENSO karşısında oldukça savunmasızdır) ve Fransız kibrinin bileşimi, Orta Grande Terre'deki La Foa Vadisi'nde Şef Atai'nin önceden birbirine düşman olan kabileleri bir ittifak çevresinde bir araya getirmesine olanak tanıyacak krizi yarattı.[22] (Atai, Fransız Valisi Olry ile yaptığı bir görüşmede, birisi toprakla, diğeri de taşlarla dolu iki çuvalı yere boşalttı ve şöyle dedi: "Eskiden bu bizimdi. Şimdi bize sadece bunu bırakıyorsunuz!")[23] Kanakların sabrı, Martyn Lyons'un da açıkladığı gibi, Avrupalılara ait sığır sürülerinin kuraklık nedeniyle değerli hint yerelması ve gölevez tarlalarını talan etmesi ile sonuna kadar zorlanmıştı:

> 1878'de, önceki yıl yaşanan kuraklık sebebiyle hayvancılık sorunu ciddi biçimde kızışmış durumdaydı. Sığırlar ile diğer çiftlik hayvanları, yeterli otlak bulabilmek için artık çok daha uzaklara gitmek zorundaydı ve yerlilere ait tarlalar da açlığın perişan ettiği hayvanlar için son derece çekici bir hedefti. Özellikle de Noumea ile Pouloupari arasındaki bölge kupkuru kalmıştı ve besiciler, sürülerini küçük bir ücret karşılığında Ourail yakınlarındaki devlet mülküne götürme iznini almışlardı. Aç hayvanlar, yerlilerin yemyeşil

21 Myriam Dornoy, *Politics in New Caledonia*, Sydney, 1984, s. 19, 24-5 ve 26.

22 Linda Latham, "Revolt Re-examined: The 1878 Insurrection in New Caledonia", *Journal of Pacific History*, 10:3 (1975), s. 62.

23 Martyn Lyons, *The Totem and the Tricolour*, Kensington, New South Wales, 1986, s. 61.

> tarlalarıyla çevrilmiş alana ulaştığında, tarlaları sistematik bir şekilde yok etmeye başladı. Sömürgeciler, etkili çitlerin inşası da dahil olmak üzere, bu durumu önlemek için yapılabilecek her türlü yatırımdan kaçındılar. Eğer tarlalarını korumak istiyorlarsa, çitleri Kanakların yapmaları gerektiğini söylüyorlardı. Bunu dile getiren bir besiciye, karşısındaki Kanak şu yanıtı verdi: "Gölevezlerim kalkıp senin sığırlarını yemeye başlarsa, işte o zaman ben bir çit dikeceğim."[24]

1878'de çok sayıda yerli şefin tutuklanmasıyla, Kanakların birikmiş öfkesi, beyazların çiftlik evlerine ve jandarma karakollarına yönelik bir dizi vahşi saldırı ile bendinden boşandı. Hiç beklenmedik bir baskına uğrayan Avrupalılar 200 kayıp verdiler. Panik yayılırken, Noumea'da sömürge yerleşimcilerinin sözcüsü konumundaki *La Nouvelle Caledonie* gazetesi, "tüm Melanezyalılara karşı bir imha savaşı" çağrısında bulundu.[25] Indochina'dan gelen destek birlikleri ve kıyı kabilelerinden toplanan Kanak paralı askerleri ile, şanlı Yüzbaşı Riviere'nin komutasındaki Fransız *seyyar sömürge kuvvetleri*, orta kesimlerin büyük bölümünü enkaza çevirdi: "Yüzlerce köyü" yaktılar, gıda satan dükkânlara el koydular, sulama sistemlerini tahrip ettiler, savaşçıları gördükleri yerde öldürdüler ve kadınlarını da Fransız yanlısı kabilelere ganimet olarak sundular. Karizmatik Atai bir baskında öldürüldü ve kellesi, kar beyazı yeleleri andıran saçlarıyla birlikte, uzmanlar tarafından incelenmek üzere Paris'e yollandı. "Sömürge rejimi ciddi darbe almış ve hükümranlığını ancak çok büyük çabalar sonucunda yeniden inşa edebilmiş" olsa da, yenilginin Kanak kabilelerine çıkardığı maliyet, yere serici türdendi. Binlerce ölünün ve hayatta kalan liderlerinin sürgüne gönderilmesinin yanı sıra, Yeni Kaledonya yerlileri, plantasyonlara, besi çiftliklerine ve ceza kolonilerine yer açmak üzere, Grande Terre'nin zengin batı sahilinden sonsuza dek sürüldüler (Lyons'un belirttiği gibi, "Fransız ağırlıklı batı sahili ile Kanak ağırlıklı doğu sahili arasındaki ayrım bugün de devam etmektedir.")[26]

Kanakların yaşadığı trajedinin tanıkları arasında, bir diğer destansı yenilgiden sağ kurtulmayı başarmış birisi de vardı: Louise Michel, nam-ı diğer "Paris'in Kızıl Bakiresi". Yeni Kaledonya'da sürgünde olan eski Komünarlardan kimileri, Kanaklara karşı yürütülen ırkçı savaşa katılırken, Michel ise Kanakların "özgürlük ve onur" mücadelesini tutkuyla destekliyordu. Atai ile birlikte öldürülen İsyancı halk ozanı Andia'nın dokunaklı savaş şarkılarından bazılarını tercüme etti ve o meşhur kızıl eşarbının yarısını ("tüm aramalardan kurtarmayı başardığım, Komün'ün kızıl eşarbı"), isyancılara katılan iki yerli dostuna verdi. *Hatıralar*'ında şöyle anlatıyor:

24 Aynı eser.

25 Latham, s. 49.

26 Lyons, s. 58-65.

1878 Kanak Ayaklanması başarısızlığa uğradı. İnsan yüreğinin gücü ve tutkusu bir kez daha ortaya konduysa da, zamanında Bastion 37'nin önünde ve Satory düzlüklerinde biz nasıl biçildiysek, beyazlar da onları öyle vurdular. Atai'nin başını Paris'e gönderdiklerinde, gerçek kelle avcıları kim diye sordum kendime. Henri Rochefort'un bir zamanlar bana yazmış olduğu gibi, "Versay hükümeti, yamyamlık konusunda yerlilere ders bile verebilirdi."[27]

Afrika'da Kuraklık ve Emperyalist Tasarım

Afrika'nın güneyinde, bağımsızlığını henüz yitirmemiş Afrikalı toplumlara karşı girişilen saldırılarda, Portekiz ve Britanya'nın en büyük müttefiki büyük kuraklık olmuştur. Angola kıyıları ve özellikle de çevresel bakımdan istikrarsız bir yapı ortaya koyan Luanda çevresi oldu bitti düzensiz yağış rejimiyle ünlü olsa da, 1876'da başlayan kuraklık, gerek süresi, gerekse ölçeği yönünden sıra dışı bir durumdu. Zira, 1880 başlarına kadar devam eden kuraklık, iç kesimlerde dağlık Huila bölgesine kadar uzanan geniş bir bölgeyi vurdu.[28] Luanda sağlık memuru, daha 1876'da, "Bu ülkede yaşayanların büyük kısmı insandan çok mumyalara benziyor." sözleriyle şikâyet ediyordu. Bir yıl sonra, "Golungo Alto bölgesinde kiralanan Afrikalı hamalların aşırı zayıf oluşu nedeniyle, Massangano'ya yapılan dört günlük yürüyüşte on dört kişi öldü." denilecekti. Aradan bir yıl daha geçtiğinde, 1878'de, "Luanda'da her gün beş altı kişinin açlıktan öldüğü bildiriliyor." haberleri gelecekti.[29] Jill Dias'm sözleri, karşılıklı bir etkileşimi ortaya koyuyor: "1870'lerden itibaren Angola'da dış ticaret baskısının ve sömürgeci müdahalenin şiddetlenmesi, kıtlık ve hastalıkların giderek daha ciddi bir hal almasında rol oynamış, öte yandan kıtlık ve hastalıklar da bu şiddetlenme üzerinde etkili olmuştur."[30] Dünya ticaretindeki durgunluğa karşın, Angola ihracat ekonomisi, otlakların ve geçimlik tarımın mahvolması pahasına, çok hızlı bir büyümeye ön ayak olacak pek çok kârlı, rakipsiz ürün bulmayı başardı.

Kauçukta ve bir ölçüde de kahvede yaşanan ticari atılım, Angola'nın çoğu bölgesinde bu maddelerin üretimi yönünde büyük bir telaş başlattı. Avrupalılar eliyle yürütülen ticaret ve tarım, Luanda, Benguela ve Mossamedes'i merkez alan sömürge yerleşim bölgelerinde genişleme sahası buldu. Porto Amboim'in art bölgesinde ve dağlık Huila sahasında beyazlara ait yeni yerleşimler ve ta-

27 Louise Michel, *The Red Virgin: Memoirs of Louise Michel*, Birmingham, 1981, s. 114.

28 Sharon Nicholson, "Environmental Change Within the Historical Period", J. Adams, A. Goudie ve A. Orme, *The Physical Geography of Africa* içerisinde, Oxford, 1996, s. 75 ve 79; ve Jill Dias, "Famine and Disease in the History of Angola, c. 1830-1930", *Journal of African History*, 22 (1981), s. 366-7.

29 Dias, s. 368.

30 Aynı eser, s. 366.

rım alanları boy verdi. Sao Tomé adasında, patlama yapan kakao pazarından faydalanmayı iple çeken toprak sahiplerinin giderek artan işgücü talebi karşısında, köle ticaretinde de canlanma görüldü. En nihayetinde, eskisinden çok daha etkin ve zinde bir sömürgeci yayılma hareketi başlatılarak, Kongo'nun, Luanda'nın ve Ovimbundu dağlık alanının askerî işgaline girişildi.[31]

1860'ların sonlarında yaşanan bir önceki ciddi kuraklıkta, Portekizlilerin kendileri de Huila dağlık alanının etekleri gibi sınır bölgelerindeki plantasyonlarını ve müstahkem mevkilerini bırakıp çekilmek zorunda kalmışlardı. Şimdi, çiçek, sıtma, dizanteri ve kum piresi gibi kuraklık ve kıtlıkla bağlantılı salgınların baş göstermesiyle, sömürge birlikleri, Kongo'daki ve Kawanza'nın doğusu ile güneyindeki zayıf düşmüş halklar karşısında benzeri görülmemiş bir askerî ilerleme kaydediyordu. Benzer şekilde, diye ekliyor Dias, "1870'ler boyunca görülen açlık ve hastalıkların zayıf düşürücü etkisi, Portekiz yerleşimlerinde beyaz plantasyonların yayılması nedeniyle ortaya çıkan toplumsal ve siyasi gerilimlerin neden bir ayaklanmaya yol açmadığını bile açıklayabilir." Daha sonrasında da, Angola'nın iç kesimlerinde plantasyon sisteminin genişletilmesi ve sömürge iktidarının pekiştirilmesi süreçleri, 1886-87'de, 1890-91'de, 1898-99'da ve 1916'da hep kuraklık ve hastalıklarla adım adım birlikte yürüyecek şekilde titizlikle ayarlanacaktı.[32]

Kuraklık, yüksek otlaklarda ve bu otlakların etrafındaki alanlarda daha da keskin bir dönüm noktası halini alacak, Xhosa, Zulu ve hatta bir süreliğine de Boer halkları için bağımsızlığın ölüm çanlarını çalacaktı. Güney Afrika'nın, 1870'lerin başlarındaki elmas ve yün atılımıyla desteklenen, görünürdeki zenginliği, sulak otlaklar için çok fazla sayıda insan ve hayvanın rekabete girmesiyle ortaya çıkan ekolojik krizin üzerini zar zor örtebilmekteydi. Yüksek otlaklar boyunca gözlenen rakım farklılıkları ve bunun neden olduğu sayısız yağmur gölgesi[33], kır toplumları arasında sonu gelmez bir sürtüşme kaynağı oluşturacak şekilde bölgede yağış miktarında ve otlakların olgunlaşma takviminde içinden çıkılmaz bir dağılımı yaratıyordu. Avrupalıların, nüfusu giderek artan Afrikalı toplumlara ait mera kaynaklarını durmaksızın gasp etmesi, Donald Morris'in sözleriyle, "bir sonraki kuraklığın kıvılcımıyla infilak edebilecek bir sıkışma" ortaya çıkardı.[34] Tüm bunların üzerine, 1876-79 dönemi, 1820'lerin korkuyla anılan Zulu *Mfecane* sürecine (Shaka'nın yönetimi altındaki otlaklar ve yurtlukların şiddet yoluyla yeniden bölüşümü) dizginsiz bir ivme kazandırmış ünlü susuzluktan

31 Aynı eser.

32 Aynı eser, s. 368-9.

33 Dağların engellemesi nedeniyle yağmur almayan bölge. Karadeniz'de dağların güney yamaçları örnek gösterilebilir – *çev.*

34 Donald Morris, *The Washing of Spears*, Londra, 1966, s. 267.

sonraki en yıkıcı kuraklığa sahne oldu (o susuzluk da muhtemelen arka arkaya gelen El Niñolar nedeniyle ortaya çıkmıştı).[35]

Doğu Cape ve Natal'da, yün ihraç fiyatlarındaki dibe vuruş ve sürülerin telef olması nedeniyle Avrupalı besiciler ciddi darbe aldılar. *Nature*, Cape'de "önceleri iyi durumda olan kolonicilerin, en temel yaşam gereksinimlerini karşılayabilmek adına vasıfsız işçilere dönüşmesi" sürecini anlatıyordu.[36] Transvaal Boerleri, dünya piyasalarına daha az bağımlı oldukları halde, yine de kuraklık ortamından, büyükbaş hastalıklarından ve giderek büyüyen arazi kıtlığından sert bir yumruk yediler. Şüphesiz, ekonomilerinin kırılgan durumu da Afrikalılar için iklimsel darbelerin etkisini büyütmekteydi. Morris'ten okuyoruz: "Gerek Ciskei, gerekse Transkei, Avrupalı nüfusla, yerlilerle ve sığır sürüleriyle tıka basa doluydu. Aşırı otlatmaya maruz kalan toprak, giderek fakirleşiyordu. Yıkıcı kuraklık, yerlilerin kırılgan ekonomik yapısını zaten yıkımın eşiğine getirmişti ve arazi tecavüzlerine, hayvan hırsızlıklarına dair şikâyetlerin önü alınamamaktaydı."[37] Basutoland'da, "Mahsulün üçte ikisi kaybedildi ve iş arayan insanların sayısı bir yıl içerisinde ikiye katlandı." Daha kuzeyde, "Pedi Krallığı, nüfus artışı, mülteci akını ve tekrarlayan kuraklıklar nedeniyle kaynaklar üzerinde ortaya çıkan baskıdan zarar görmeye başladı."[38]

Afrikalıların ayakta kalan en güçlü mevzisi konumundaki Zulu ülkesi de bu gidişattan bağışık değildi. Donald Morris ayrıntılarıyla açıklıyor: "Burada Avrupalı yerleşimciler mevcut olmadığı halde, Zulu Krallığı da diğer bölgelerle aynı arazi kıtlığından muzdaripti. Sulak bölgelerin pek çoğu tepelik ve taşlık arazilerden oluşmaktayken, otlarla kaplı yamaçlar ve yüksel düzlüklerin bir bölümü de, Cetshwayo'nun taç giymesini takip eden dönemde Zulu sürülerini kırıp geçirmeye başlayan akciğer hastalığı mikrobu ve babeziyozla kaplıydı. Bunun yanında, çeçe sineği de geniş alanlarda yerleşime mani olmaktaydı. İlkel tarım teknikleri, elde kalan kaynakların verimli kullanımın önünde engeldi. Bir milyon Zulu'nun belki de üçte biri, Ulundi'deki krallık köyü gibi bazı merkezler etrafında sıkışırken, diğer bölgeler ıssızlaşmıştı. Dolayısıyla, 1877'de ve devamındaki kış aylarında kuraklığın gönderdiği dalga, Buffalo ve Pongola Nehirleri'nin su başları arasında kalan bölgede, Transvaal ile Zulu ülkesi arasında 1861'den beri ihtilaf konusu olan verimli araziler üzerinde bir baskı oluşturdu."[39]

35 Bkz. Charles Ballard, "Drought and Economic Distress: South Africa in the 1800s", *Journal of Interdisciplinary History*, 17:2 (Güz 1986), s. 359-78.

36 *Nature*, 28 Mart 1878, s. 436.

37 Morris, s. 254.

38 Shula Marks, "Southern Africa, 1867-1886", Roland Oliver ve G. Sanderson (der.), *The Cambridge History of Africa*, cilt 6 içerisinde, Cambridge, 1985, s. 381 ve 387.

39 Morris, s. 267.

Hem Afrikalı, hem de Afrikaner[40] toplumları güçten düşüren, aynı zamanda aralarındaki gerilimleri de tırmandıran kuraklık krizi, Londra'daki emperyalist planlamacılar açısından belirgin bir lütfe dönüştü. 1875'ten bu yana, Disraeli ve onun Sömürgeler Bakanı Lord Carnarvon, kara kıtanın güney konisi üzerinde Britanya'nın tek başına egemen olmasını öngören bir "Konfederasyon Planı" üzerinde kararlılıkla çalışmaktaydılar. Cain ve Hopkins'in ifadesiyle, "Carnarvon'un tasarladığı şey, Orta Afrika ve Mozambik'in, güneydeki madenler ve tarlalar için bir işgücü deposuna dönüştürülmesiydi."[41] Büyük Kimberley elmas yataklarının keşfedilmesiyle, Güney Afrika bir gecede kapitalist yatırımın belli başlı arenalarından birisi oluvermişti. Gelgelelim, Afrikalı işgücü üzerindeki hâkimiyet eksikliği, Britanya'nın yoluna taş koymaktaydı ve elmas yataklarının etrafında askeri bakımdan bağımsız Afrikalı toplulukların varlığı devam ettiği sürece, bu sorunun üstesinden gelinemeyeceği anlaşılmaktaydı.[42] İşte bu nedenle, Carnarvon'un özel yüksek komiseri Sör Bartle Frere (daha önceleri Mumbai valisi), 1877 Martında Güney Afrika'ya ayak basar basmaz, kuraklığın zayıf düşürdüğü Bantular ve aynı zamanda Boerler üzerinde Britanya egemenliğini tesis etmek için insan üstü bir enerjiyle çalışmaya koyuldu.

Bir yıl içerisinde, Birleşik Krallık bayrağını Transvaal'e dikmekle kalmadı, Xhosa bağımsızlığının son mevzisini oluşturan, Sarhili'nin idaresindeki Gcaleka halkını Transkei'de, Cape-Xhosa savaşlarının dokuzuncusu ve sonuncusunda acımasızca ezdi. 1878'de, Aşağı Orange Nehri boyunda, farklı ırklardan grupların oluşturduğu Grikua halkı arasında baş gösteren, "kuraklığın keskinleştirdiği" bir isyan da Cape birlikleri tarafından bastırıldı.[43] Bunun ardından, Frere'nin tüm dikkati, Cetshwayo'nun Zulu krallığına karşı bir yıldırım harekâtının yürütülmesine yoğunlaşacaktı. Boer cumhuriyetleriyle ihtilaflarında sadık bir şekilde Britanyalıları desteklemiş olmalarına karşın, güçlü Zulular, Afrikalıları tutuşturan bir "ruhani ateşi" ellerinde tutmaktaydılar. "Silahlı ve direnen bir siyah ulus." Frere işte bu ateşi söndürmekte kararlıydı.[44]

---

40 17'nci yüzyıldan itibaren Güney Afrika'ya yerleşmiş, Batı Cermen dil ailesinden, Flemenkçenin 17'nci yüzyıl diyalektlerinden türeme Afrikaans dilini konuşmaya başlamış, ağırlıklı olarak Hollanda kökenlilerden oluşan toplum. "Çiftçi" anlamına gelen Boer toplumu da Afrikanerlerin bir alt grubudur – *çev.*

41 Cain ve Hopkins, s. 372.

42 İşgücü temini sorununun Britanya stratejilerindeki merkezî rolü için, bkz. Marks, s. 380; ve Jeff Guy, *The Destruction of the Zulu Kingdom*, Londra, 1979, s. 45.

43 T. Davenport, *South Africa: A Modern History*, 4'üncü baskı, Toronto, 1991, s. 128.

44 Morris, s. 286.

İngiliz istilası öncesindeki son görüşmelerde, keder içerisindeki, ihanete uğramış Zulu kralı, yüksek komiserin kalleşliği ve sürülerini perişan etmiş kuraklık arasında şeytani bir bağlantının var olduğunu sezmişti:

> "Büyük İngiltere devletine ne yaptım ya da söyledim? ... Büyük beyaz şefe ne yaptım?"
>
> "Yağmuru İngiliz şeflerin durdurduğunu ve toprağın mahvedildiğini hissediyorum."
>
> "İngiliz şefler konuşuyorlar. Onlar hep kan üzerine kurulu bir ülkenin ayakta kalamayacağını söylediler. Ben de sessizce beklemek ve emrettikleri gibi, toprağı ekip biçmek istiyorum. Savaş hakkında hiçbir şey bilmiyorum ve büyük şeflerin bana yağmur göndermelerini diliyorum."[45]

Carnarvon ve Frere ise yağmur yerine askerleri göndereceklerdi. Cetshwayo'ya bağlı birliklerin askerî örgütlenme düzeyini ve yiğitliğini kibirle küçümseyen 1600 seçme Britanya askeri, 1879'da Isandhlwana'da imha edildi. İmparatorluk, "evlerin yakılmasını, Zulu'ların terk etmediği alanlardaki hayvanlara el koyulmasını ... Zulu ülkesinin ekonomik temellerinin yerle bir edilmesini de içeren sistematik bir strateji" ile yanıt verdi. Aslında, Michael Lieven'in iddia ettiğine göre, "Soykırım, neredeyse resmî politika olarak benimsenmekteydi."[46] Kıtlık ve kurşunun bu denli büyük baskısı altında kalan Zulular 1879 Temmuzunda teslim oldularsa da, Britanya'nın 1854 Kırım Savaşı'ndan sonraki en büyük askerî yenilgisi olarak tarihe geçen Isandhlwana, bir yandan uzun süreli direniş sergileme yönünde Sotholar ve Pedeler için ilham kaynağı olurken, Carnarvon'un büyük planına asıl önemli zararı verecek başka bir etki de yarattı: Paul Kruger'in güçlü liderliği altındaki Afrikanerlere askerî açıdan özgüven kazandırarak, 1881'de Majuba Tepesi'nde bağımsızlıklarını geri kazanmalarında ve Rand'ın yeraltı zenginlikleri üzerinde hak iddia etmelerinde rol oynadı.

Kuzey Afrika'nın "Açık Mezarları"

Disraeli'nin Yeni Emperyalizm'i, Mısır'da daha büyük başarı kaydetmiştir. Kuzeydoğu Afrika yağmurlarının 1876 güzünde zayıf kalmasının ve Nil'in 1877'de yeterli seviyeye ulaşmamasının insan yaşamı üzerindeki etkileri, 1878'in başlarında tam olarak hissedilmeye başladığında, Güney Asya ve Kuzey Çin'de kıtlık artık geri çekilme yoluna girmiş bulunuyordu. Nil'in son beş yüz yıldaki en düşük seviyelerden birine çekildiği 1877'de,

45 Guy, s. 49.

46 Michael Lieven, "'Butchering the Brutes All Over the Place': Total War and Massacre in Zululand, 1879", *History*, 84:276 (Ekim 1999), s. 621 ve 630.

taşkının ortalama seviyeden 180 santimetre aşağıda kaldığı görüldü ve tarım alanlarının üçte birinden fazlası sulanamadı.[47] İhraç ürünlerinde fiyatların dibe vurması, dev borç yükü, sığır vebası salgını ve aşırı vergiler nedeniyle zaten sendelemiş olan köylülüğe bir darbe de kuraklıktan geldi. Birleşik Devletler'de Güney'in dünya ticaretine yeniden girmesiyle hayli gerilemiş olan pamuk fiyatları, dünya ticaret bunalımıyla daha da diplere indi.[48] Yirmi yıl boyunca "Avrupalı yatırımcılar için bir sağmal inek" olan bu Osmanlı vilayetinin hidivi, 1876'da borçlarını ödeme aczine düştüğünü ilan etmeye zorlanmış ve gelirleri üzerindeki denetimi bir Fransız-İngiliz İkili Denetim Komisyonuna terk etmişti. Rosa Lüksemburg, sonradan şöyle yazacaktı: "Şimdi, Avrupa sermayesinin talepleri, ekonomik yaşamın ekseni ve mali sistemin de yegane kaygısı haline gelmişti."[49] Avrupalı alacaklılara, küçük toprak sahibi köylülerin mülklerini doğrudan haczetme olanağını veren bir Karma Mahkemeler sistemi kuruldu. Böylece, mülk üzerindeki kullanım hakkının insan yaşadıkça devam edeceğini söyleyen köklü Mısır-İslam geleneği de ayaklar altına alınıyordu. Avrupa'nın muazzam baskısı altında, "ineğin ardından seğirten akbabalar" misali tefecileri de arkalarına takmış vergi tahsil birlikleri, Nil Vadisi boyunca tam bir terör düzeni kurdu. Hayvanlarını saklamaya çalışan veya mülklerinin gasp edilmesine direnen köylüler, komşularının gözleri önünde vahşice kırbaçlanmaktaydılar.[50]

Kıtlığın arifesinde Mısır'ı dolaşan Wilfred Blunt, Avrupalı alacaklıların ülke kırsalında yarattığı sefalet karşısında çarpılmıştı. "O günlerde, tarlalarda başına sarık koyabilmiş, sırtına bir gömlekten fazlasını geçirebilmiş bir adam nadiren görülebiliyordu... Belli başlı kasabalar, pazarın kurulduğu günlerde, elde kamçı köylerde cirit atan vergi tahsildarları yüzünden elbiselerini ve gümüş takılarını Yunan tefecilere satmaya çalışan kadınlarla dolup taşıyordu."[51] Kahire'deki Britanya konsolosu, Londra'ya gönderdiği yazıda, köylülerin, sırf tahsildarlardan yakayı kurtarmak için arazilerini başkalarına bağışlayacak kadar çaresiz olduklarını söylüyordu: "Yoksul köylü sınıfların pek çoğu, artan vergileri karşılamaya yetecek kadar mahsul elde edemeyecekleri hesabıyla, topraklarını ücretsiz olarak

47 Karl Butzer, "History of Nile Hows", P. Howell ve J. Allan (der.), *The Nile: Sharing a Scarce Resource* içerisinde, Cambridge, 1994, s. 105.

48 *The Times* (Londra), 2 Ocak 1878.

49 Luxemburg, s. 437. Lüksemburg, kitabında bir bölümün büyük kısmını borç emperyalizmine ve bunun sonucunda Mısır'ın yaşandığı kıtlığa ayırmıştır (s. 429-39).

50 Roger Owen, *The Middle East in the World Economy, 1800-1914* içerisinde Lady Gordon'dan aktarılmaktadır, 2'nci baskı, Londra, 1993, s. 142.

51 Wilfred Blunt, *Secret History of the British Occupation of Egypt*, New York, 1922, s 8-9.

herhangi bir kişiye devrediyorlar. Böylece, yeni vergiyi ödeme yükümlülüğünü de üstlerinden atıyorlar."[52]

1878 yazında, Nil'in yeterli seviyeyi bulmamasına ve açlık haberlerinin her yanı sarmasına bakmaksızın, vergi tahsildarları acımak bilmeden köylüleri falakaya yatırmaya devam ettiler. Kuraklığın "köylülere ağır darbe vurduğu" Aşağı Mısır'daki yaygın hacizler, bir küçük toprak sahipleri tabakasını, Osmanlı-Mısır soylularının mülklerinde çalışan yoksullaşmış gündelikçilere dönüştürdü.[53] *The Times*, utkuyla dolu vergi tahsil seferleri için, "İnsanların yol kenarlarında açlıktan öldüğüne, mali yükler nedeniyle ülkenin geniş kesimlerinde arazilerin boş beklediğine, çiftçilerin hayvanlarını, kadınların güzel giysilerini sattığına, tefeci bürolarının senetlerle, mahkemelerin de haciz dosyalarıyla dolduğuna dair haberlerin yanında, kulağa oldukça tuhaf geliyor." sonucuna varıyordu.[54]

Ekolojik yapının çiftçileri yılda tek ürüne mahkûm ettiği Yukarı Mısır'da ise, kuraklık öncesinde hayvanlara, tahıl stoklarına, tohumluk mısıra ve tarım aletlerine el koyulması, kelimenin tam anlamıyla cinayetti. 1879 başlarında, Sevhac ile Jirja arasında kıtlık koşullarını inceleyen bir özel görevli, "açlıktan ve beslenme yetersizliğinden ölenlerin sayısının on binden az olmadığını" belirtiyor ve ekliyordu: "Tüm bunlar, aşırı vergilendirmeden doğan yoksulluğun doğrudan sonucudur."[55] Kış aylarında bölgede sık sık turistik geziler yapan ve apar topar bir İngiliz yardım çalışması düzenlemekle görevlendirilen Alexander Baird de Jirja bölgesinde kıtlığın keskinleştiğini doğrulamaktaydı. "Kadınlar ve çocukların, bir köyden bir köye dilenerek kat ettiği mesafeler gerçekten inanılmaz... Yoksulların içine düştüğü açlık kimi durumlarda o kadar derinleşiyor ki, korkunç yeme isteklerini sokaklardaki çöplerle bastırmaya yöneliyorlar."[56]

Ölümle, ya da en azından yoksullaşmayla yüz yüze gelen köylülerden bazıları başkaldırdılar. "1877 sonlarında, Asuan ve Luksor'daki İngiliz kaynakları, köylü eşkıyalar nedeniyle Yukarı Mısır'da, özellikle de Sohag ile Girga arasında yolculuk yapmanın tehlikelerinden söz ediyorlardı." Tebes'e yaptıkları yolculuk sırasında Grant ailesinin aklına kazınan hayaletler de bunlardı. Kahire, yağma hareketini ezmek için 2.000 süvari gönderdiğinde, kanun kaçağı köylüler dağlara sığındılar ve Juan Cole'un anlatımıyla, bir toplumsal başkaldırı bayrağı açtılar. "1879'un köylü haydutlarını, Eric Hobsbawm'ın açıkladığı sosyal eşkıyalık tanımını dikkate

52 Roger Owen, *Cotton and the Egyptian Economy: 1820-1914*, Oxford 1969, p. 147

53 Juan Cole, *Colonialism and Revolution in the Middle East: Social and Cultural Origins of Egypt's Urabi Movement*, Princeton, New Jersey, 1993, s. 87-8.

54 Theodore Rothstein, *Egypt's Ruin* içerisinde aktarılmaktadır, Londra, 1910, s. 69-70.

55 Cole, aynı eser.

56 Earl of Cromer, *Modern Egypt*, cilt I'de aktarılmaktadır, Londra, 1908, s. 35.

almadan değerlendirmek zor olacaktır. Sohag ile Girga arasında faaliyet gösteren eşkıya çetesi bir sosyal adalet dilini de devreye sokuyor ve devletin aşırı vergilendirmesinin, tebaasına karşı gaddar tutumunun altında ezilen köylüleri birleştirmeye ant içiyordu."[57]

Öte yandan, Mağrip'te, Cezayir'in tarlaları ve üzüm bağları, 1877'nin korkunç sıcağında basbayağı kavruldu. Tahıl mahsulünün yarısı kaybedildi ve doğuda Oran ile batıda Konstantin arasında kalan bölgeden kıtlık haberleri gelmeye başladı.[58] En kötü sahneler, kuraklık ve açlığın 1880 başlarına kadar sürdüğü, sonra 1881'deki kötü mahsulle bir kez daha geri döndüğü Konstantinliler arasında yaşanacaktı. Mila bölgesinden geçen Rus gezgin Tçihatçef, "yoksul halkın iki aydan daha uzun süredir neredeyse sadece kaynamış *kerioua* [zehir gibi acı bir yabani danaayağı türü] ile hayatta kalmaya çabaladığını" görünce dehşete kapılmıştı. Kasabalara akan iskelet seli, kıtlığın etkilerini hafifletmeye yönelik resmî çabaları tümden yalancı çıkartıyordu. Genel vali, 1878 güzünde krizin ağırlığını kabul etmek zorunda kaldığında, *Situations Officielles*'te, "Titteri (Medea ile Omale'nin güneyinde), Burç-Bu-Arreric ve Hodna'nın yanı sıra, Batna ve Tebessa yakınlarındaki kabilelerin tamamen gıdadan yoksun" olduğu bildiriliyordu.[59] Oysa, kırsaldaki bu felaket, Kuzey Afrika hayvancılık ürünleri ticaretinin dizginlerini elinde tutan Marsilya açısından tam bir nimetti.

> Kuraklığın en fazla vurduğu bölgelerde mahsul bütünüyle yitirildi. Başka yerlerde de en iyi olasılıkla zayıf mahsul alınabildi. Tohumluk tahılın elden çıkması, bir sonraki yılda da hasadın zayıf kalmasına neden oldu. Bu arada, su ve ot kıtlığı, yerlilere ait sürüleri tehdit etmekte olduğundan, iç kesimlerdeki kabileler, hayvanlarını tüccarlara ölü fiyatına satmak zorunda kalmaktaydılar. Ülkeden koyun ihracatı ikiye katlanırken, buğday ve arpa ihracatı yarı yarıya düşmüştü. 1874 ile 1876 arasındaki üç yıllık dönemde 17.996 baş sığır ihraç etmiş olan Cezayir'de bu sayı 1877 ile 1879 arasında 143.198'e fırladı. Cezayirliler, açlıktan kurtulabilmek için tek gerçek servetlerini, hayvanlarını paraya çevirmişlerdi.[60]

Charles-Robert Ageron, sömürge Cezayiri'nin tarihini anlattığı önemli eserinde, 1877-81 kuraklığının yerli halkın iliğini nasıl sömürdüğünü ve halkın genel anlamda yoksullaştırılmasına dönük gidişatı nasıl hızlandırdığını olduğu gibi ortaya koyuyor. Üçüncü Cumhuriyet, 1871-

57 Cole, s. 87-8. Ayrıca bkz. Allan Richards, "Primitive Accumulation in Egypt, 1798-1882", *Review*, 1:2 (Güz 1977), s. 46-48.

58 "The Winter of 1876-7 in Algiers", *Symons' Monthly Meteorological Magazine*, Ekim 1877, s. 132-3.

59 Charles-Robert Ageron, *Les Algeriens musulnans et la France (1871-1919)*, cilt. 1, Paris, 1968, s. 380-81.

60 Aynı eser, s. 378-9.

72'de Mukrani ayaklanmasının bastırılmasının ardından, ortak kullanıma tabi toprakların büyük ölçeklerde gaspı, ormanlar ve otlakların kapatılması, göçebe hayvancılığın işkenceye dönüştürülmesi ve toprak vergilerinin yükseltilmesi yoluyla, sömürgeci kapitalizmin sınırlarını soluk almaksızın genişletti. Yerlilerden alınan yıllık vergiler, neredeyse toprağın piyasa değerinin üçte birine denk düşen rakamlara ulaştı.[61] Kabiliye'de, öfkeye kapılmış ozanlar, "vergiler üstümüze tekrar tekrar yağmur gibi iniyor, halk meyve ağaçlarını ve hatta elbiseleri satıyor" diye şarkı söylemeye koyulmuşlardı.[62] Çevre felaketi ise, ülke kırsalının tamamen yoksul düşürülmesi ve fethedilmesine dönük, "buraya özgü bir çözüme" giden yolu kısaltıverdi. Öyle ki, Fransız politikasının kimi mimarları, Ageron'un aktardığı gibi, yerli halkın bu denli ölçüsüzce ve büsbütün mülksüzleştirilmesinin doğurabileceği devrimci sonuçların farkındaydılar. Bordeau'nın 1891'deki bir diğer kuraklık sırasında yazdıkları da bunu gösteriyor: "Cezayir için en büyük tehlike, bir yerli proleteryanın, konumunu yitirmiş, umutsuz ve topraksız kalmış, eşkıyalığa ve isyana hazır bir ordunun boy vermesidir."[63]

Cezayirlilerin şükretmesi gereken bir şey varsa, 1877-81 kuraklığı ve kıtlığının, 1867-68'de yaşanan bir önceki korkunç örneğin aksine, büyük ve ölümcül bir salgına yol açmamış olmasıdır. Hızır, açlıkla hastalığın tıpkı Dekkan'da ve *sertão*daki gibi birbiriyle yarışırcasına yıkıma yol açtığı Atlas Dağları'nda, başka hiçbir yerde görülmedik şekilde, Cezayir'in imdadına koşmuştu. Kadim Fas Krallığı ise, yüzyıllardır görülmedik ölçüde kötü bir ekonomik ve çevresel krizin pençesine düştü; ülke kırsalı bir "açık mezar"a dönüştü. Bir kez daha, dünya piyasaları tarafından zaten diz çöktürülmüş halde bulunan köylülük, kuraklığın darbelerine maruz kalıyordu. Jean-Louis Miege'nin önümüze serdiği üzere, Avrupalıların Fas tahılları ve yününe yönelik talebi sayesinde 1840'lardan itibaren ortaya çıkan ihracat patlaması, düşük maliyetli rekabetin gölgesiyle 1870'lerde çöktü. Kuraklığın, ülke kırsalında yedi yıllık kuşatmasına başladığı 1877 sonbaharına gelindiğinde, değer kaybeden para birimi nedeniyle dizginlerinden kurtulan yurtiçi enflasyon, ticaret açığı ve İspanya'ya savaş tazminatı ödemek üzere İngiltere'den alınmış muazzam borçlar nedeniyle habire kan kaybeden ekonomi, hâlihazırda baş aşağı düşüş halindeydi. 1875 ile 1877 arası dönemde Faslıların reel geliri

61 Ageron, *Histoire de l'Algerie contemporaine*, cilt 2, Paris, 1979, s. 202

62 Julia Clancy-Smith, *Rebel and Saint: Muslim Notables, Populist Protest, Colonial Encounters*, Berkeley, 1994, s. 224.

63 Ageron, *Histoire*, s. 201-2, 211 ve 220.

yarı yarıya azalırken, tarımsal vergi yükü göreli olarak artacak ve daha da altından kalkılmaz bir hal alacaktı. Çiftçiler ve besiciler, 1877-78'in kurak kışına (tarıma elverişli kuşağın güney bölümleri hiç yağış almadı) ve takip eden büyük çekirge istilasına işte bu şartlar altında, ellerindekinin büyük bölümünün zaten uçup gitmiş olduğu bir dönemde göğüs germek zorundaydılar.[64]

1878 baharına gelindiğinde, *fellah*lar artık ya açlıktan ölüme yaklaşmış hayvanlarını yiyorlar, ya da hayvanları satıp birkaç günlük tahıl ihtiyaçlarını karşılıyorlardı (sığırlar beş frank, koyunlar bir frank). Miege, ülkenin çiftlik hayvanları varlığının yüzde 75'inin bu şekilde yok olduğunu tahmin ediyor. Bunun yanında, tahıl fiyatlarının tırmanmasıyla, en yoksul köylülere kalan, kök bulabilmek için toprağı eşelemekti. Zehirli *yarnee* ile hayatta kalma mücadelesi verenler bile vardı. Eskinin varlıklı güneyli köylüleri, tek bir çuval tahıl için çiftliklerini tüccarlara satıyorlardı. *Makzan*'ın hacizler ve mülk devirlerinin önüne geçmeye yönelik çabaları, krediler ve yardım malzemeleri üzerindeki denetim güçlerinden faydalanarak, "serbest ticaret ilkesi"ne sıkı sıkıya bağlı kalınmasını talep eden yabancı diplomat kıtaları tarafından başarıyla önlenmekteydi.[65]

Açlığın yaygın bir hal aldığı 1878 yazı boyunca, ithal tahıla yakın olabilmek için "yüz binlerce insanın en yakın limana koşmasıyla", iç kesimlerdeki büyük alanlar ve Güney Fas neredeyse tamamen ıssızlaştı. İngiltere'deki Yahudi toplumuna yönelik yayın yapan *Jewish World*'ün Mogador muhabiri, üzüntü içerisinde dindaşlarına şunları yazıyordu:

> Mogador'da, her zaman çok kalabalık bir kitle olan ve kentin yaklaşık üçte birini oluşturan aşırı yoksulların sayısı, yakın bölgelerden gelen, açlık çeken sayısız Yahudi ve Mağribi aile ile hızla arttı. Canlı iskeletlere dönmüş kimilerini görmek korku veriyor.... Şu anda kentte gıda maddeleriyle ilgili faaliyetler dışında hiçbir iş yapılmıyor ve sonuç olarak emekçi sınıflar da işsiz durumda. Yiyecek alabilmek için elbiselerini ve mobilyalarını satıyorlar... Bu korkunç sefalet manzaralarını, sokakta bulduğu kemik parçalarını ufalayıp açlıktan eriyen çocuklarına veren, kendileri de bir o kadar aç anneleri görseydiniz, eminim yüreğinize sancılar saplanırdı. Elinizden geliyorsa birkaç pound ayırın ve toptancılardan pirinç alıp, İngiltere'den yola çıkan buharlı gemilerle buraya gönderilmesini sağlayın.[66]

Bundan altı ay sonra, Amerikan ve Alman konsolosları, "Binlerce kişi yol boylarında telef oldu." haberini iletecek, "eşsiz" istihbarat kaynakla-

64 Jean-Louis Miege, Le *Maroc et l'Europe (1830-1894)*, cilt. 3, Paris, 1962, s. 383-4, 403, 419 ve 441. Tarım vergilerinin nakdileştirilmesi ile ilgili olarak bkz. Edmund Burke III, *Prelude to Protectorate in Morocco, Precolonial Protest and Resistance, 1860-1912*, Chicago, 1976, s. 22.

65 Miege, s. 382-3, 390 ve 398.

66 Cornelius Walford, *The Famines of the World* içerisinde aktarılmaktadır, Londra, 1879, s. 19.

rına sahip olduğundan şüphe duyulmayan Britanya Konsolosu Sör John Drummond Hay ise, 1879 Nisanında, "Sous ve Haha'da halkın yarısı açlıktan öldü." bilgisini verecekti. Hindistan, Çin ve Brezilya'da olduğu gibi burada da, kıyıya hücum sonucunda sağlıksız ortamlarda toplaşmış zayıf insanlar, hastalıkların yayılması için gerekli ortamı sunmaktaydılar. Dünyanın her tarafında kıtlık mültecilerinin sırtında şaklayan kolera kırbacı, Fas'ta ilk olarak 1878 Temmuzu sonlarında, Fez ve Meknes kentlerinde ortaya çıktı. Eylüle gelindiğinde, gerek iç kesimlerdeki şehirler, gerekse limanlar artık koleradan kırılmaktaydı. Marakeş'te, her gün nüfusun yüzde birinin öldüğü tahmin edilmekteydi. Kolera salgını Aralıkta nihayet hafiflediğinde derhal yerini alan tifo ise, zayıf düşmüş on binlerce kişinin yanı sıra, İtalyan ve Portekiz konsoloslarıyla, bir dizi ünlü Avrupalı ve Yahudi tüccarın da canına mal oldu.[67]

Kriz, 1879/80 kışına kadar devam ettikten sonra, yağış miktarları normale yakın seviyelere ulaştı ve on sekiz ay Marsilya ile Cebelitarık'tan gelecek tahıl ithalatına bağımlı kalınmasının ardından, tarımsal faaliyetler nihayet yeniden başladı. Ne var ki, 1881'de (yine bir El Niño yılı) kuraklık geri dönecek ve 1882'de daha da ağırlaşıp güneyi tekrar yağmursuz bırakacak, kuzeyde de yağışları normalin kabaca dörtte biri seviyesine düşürecekti. Britanya konsolosu, önceki dönemde yazdığı raporların iç karartıcı tekrarlarında, "Mahsul tamamen kaybedildi, hayvanlar ölüyor ve aç kalan halk bir kez daha zehirli köklerle yetinmek zorunda kalıyor." diyecekti. Dağların ve kırsal kesimin yine boşalmasıyla, kentlerde oluşan salgın kuluçkasından bu defa çiçek hastalığı faydalanacak, 1883 boyunca ara vermeksizin kuduracaktı. Gelgelelim, Fas'ın kuraklık ve hastalıklarla bu uzun imtihanından, Miege'nin vurguladığı gibi, "kazançlı" çıkanlar da vardı. "1878-1885 dönemi krizi, ülkenin geleceğine egemen olacak ticaret kapitalizmi ve toprak sahibi kapitalizmin yükselişine ivme kazandırdı... Ticaretin belli alanlarda uzmanlaşmamış olması, güçlü ailelerin bir anda ihracattan gıda ithalatına geçiş yapabilmesine olanak tanıdı. Kıtlık, liman kentlerinde refah adaları yarattı." Benzer şekilde, "mülkün muazzam ölçekte yeniden bölüşümü" de belli başlı komprador servetlerin oluşmasına giden yolu döşedi ve yabancı toplulukların, Faslılara ait sahte tapularla kılıfına uydurarak, engin arazilere sahip olmasına izin verdi. Aynı zamanda, Fas'ın Avrupa lehine inşa edilmiş çiçeği burnunda ekonomik bağımlılığının biçimsel açıdan da sömürgeciliğe dönüştürülmesi yolunda, Büyük Güçler'in bir yandan krediler, diğer yandan dretnotlar aracılıyla yürüteceği mücadele böylece başlamış oldu.[68]

67 Miege, s. 385-8 ve 393.

68 Aynı eser, s. 395-7, 450-53 ve 458.

Dünya Genelinde Ölüm Bilançosu

Kuraklık, halkın kitlesel kıtlıktan kaçabildiği yerlerde de çok ciddi, hatta kimi zaman tamiri mümkün olmayan ekonomik felaketler yarattı. *Nature* editörlerinin 1878 Martındaki gözlemine bakalım: "Cape Kolonisi, Yeni Gine, Avustralya Kolonileri, Güney Denizi ve görünen o ki güney yarım kürenin neredeyse bilinen tüm yerleri, ciddi, bitmek bilmeyen bir kuraklığın sıkıntısı içerisinde."[69] Dünyanın en büyük koyun yetiştiricisi olan Yeni Güney Galler'de[70] hayvanların dörtte biri telef oldu.[71] Öte yandan, Polinezya'nın tamamı bir çevresel kıyametle karşılaştı. Hawai'nin şeker plantasyonları, on dokuzuncu yüzyılın en kurak yılı (1877-78) ile baş edebilmek için apar topar sulama sistemleri kurmaya çalışırken, çaresiz Cebelitarık köylülerinin Samoa'da Almanlara ait pamuk çiftliklerinde emeklerini satmaktan başka çareleri yoktu. Üstelik, misyonerlerin verdiği haberlere bakılırsa, orada da merkezin dışına kalan adalarda kıtlık baş gösteriyordu.[72] 1877 kuraklığı, Meksika Vadisi başta gelmek üzere, 1878 yazına kadar yağış almayan Orta Meksika'nın her karışında büyük ekonomik zarara neden oldu.[73] Akdeniz çevresine bakıldığında, Bosna'da kuraklık, kıtlık ve çekirge istilası yaşanırken, Endülüs'te de çiftçilerin çekirge belasıyla uğraştığı görülüyordu.[74]

Ancak, El Niño'nun klasik işleyişinde, sisteme maruz kalan bölgenin bir kuşağındaki yağış eksikliği, diğer bir kuşakta yağışın artması şeklinde dengelenmektedir. Bu yüzden Tahiti'yi eşine az rastlanır bir tayfun vururken, Kuzey Kaliforniya da iki yüzyıllık bir dönem içerisindeki en yağışlı kışını geçirdi.[75] Asya açlıkla boğuşurken, Birleşik Devletler, tarihte görülmüş en yüksek buğday rekoltesine erişiyor (10,8 milyon ton), Kaliforniya'nın Orta Vadi bölgesinde, para etmeyen ihtiyaç fazlası buğday yakıt olarak kullanılıyordu.[76] Bu arada, Birleşik Devletler'in güneydoğusunu suya gark eden şiddetli yağmurların, 1878'de Louisville'den New Orleans'a kadar şehirleri kırıp geçirmiş, on binlerce kişinin hayatına son vermiş korkunç sarı humma salgınında dolaylı yollardan pay

69 *Nature*, 28 Mart 1878, s. 436.

70 Avustralya'nın güneydoğusunda eyalet – *çev.*

71 Walford, s. 49.

72 *Nature* dergisine mektup, 4 Nisan 1878; Doug Munro ve Stewart Firth, "Samoan Plantations: The Gilbertese Laborers' Experience, 1867-1896", Lai ve diğerleri (der.), *Plantation Workers: Resistance and Accommodation* içerisinde, Honolulu, 1993, p. 111; ve Kiladis ve Diaz, s. 1040.

73 Enrique Florescano ve Susan Swan, *Breve historia de la sequia en Mexico*, Xalapa (Verso), 1995, s. 57.

74 Walford, s. 70.

75 Kiladis ve Diaz, s. 1042. San Francisco'nun en yağışlı ikinci kışıydı. Kuzey Kaliforniya'nın başka yerlerinde ise benzeri görülmemişti.

76 Walford (1879), s. 299.

sahibi olması olasılığı da bulunmaktadır (sivrisinek popülasyonları üzerindeki etki ile).[77]

İthal Amerikan mallarının yanı sıra, dibe inen mısır ve hayvan fiyatları nedeniyle zaten beli bükülmüş olan Britanyalı ve İrlandalı çiftçiler, 1870'lerin sonlarında birbiri ardı sıra gelen soğuk ve yağışlı yazlarda hep mahsullerini kaybettiler. Muhtemelen, on dördüncü yüzyıldan beri böylesine en yıkıcı bir kötü hava silsilesiyle karşılaşmamışlardı. Yüz binlerce ücretli işçi ve kıt kanaat geçinen çiftçi, İngiliz küçük mülk sahibi köylüler sınıfının yeryüzünden silinmesi dramasının bu son perdesinde topraktan uzaklaştırıldı. İrlanda'da, 1877-82 döneminde arka arkaya gelen düşük rekoltelerin yarattığı felaket (tropik bölgelerdeki El Niño kuraklıklarıyla neden sonuç ilişkisi içerisinde olmasa bile, en azından çakışacak şekilde), bir yandan Atlantik ötesine yeni bir göç dalgası başlatırken, bir yandan da on yıl sürecek köylü isyanını tetikledi. Kaliforniyalı radikal öncü Henry George'dan etkilenen Michael Davitt, göz kamaştırıcı bir ustalık sergileyerek, İrlanda köylülüğünün içinde bulunduğu sıkıntının yönünü, gerek ekonomik, gerekse siyasi tahakkümün temellerini sarsacak bir "Toprak Savaşı"na çevirmeyi bildi.

Peru kıyılarında da, aralıklarla neredeyse on yıl boyunca süren eşi görülmemiş yağmurlar, bölgenin görünümü üzerinde o denli sıra dışı bir dönüşüme neden oldu ki, insanlar bir seraba ya da mucizeye tanıklık ettiklerini sandılar. "Kuraklığı ve kıraçlığıyla ünlü bir çöl bölgesi olan Sechura, ne daha önce görülmüş, ne de daha sonra tekrar görülebilecek ağaçlarla ve sık bir bitki örtüsüyle kaplandı."[78] *Nature* dergisine o dönemde gönderilen mektuplarda ya da yayınlanan makalelerde, Pasifik Havzası'nın farklı bölgelerinde bir çağa damgasını vuran kuraklık ile rekor yağış miktarları arasındaki tuhaf çakışmadan hiç söz edilmemiş olsa da, bir asır sonra, 1870'lerdeki kuraklıkların barındırdığı gizemi açacak esrarengiz anahtarın bu çakışma olduğunu bilimciler birdenbire kavrayacaklardı.

Nature'ın 1878'de "bugüne dek görülmüş en yıkıcı kuraklık" sözcükleriyle tanımladığı bu küresel trajedinin tam ölçeği hakkında ancak tahminde bulunabiliriz.[79] (Marx, Rusya'daki bir mektup arkadaşına Britanya'nın elinde "kan kaybeden" Hindistan hakkında yazarken,

77 H. Diaz, "A Possible Link of the 1877-78 Major El Niño Episode and a Yellow Fever Outbreak in the Southern United States", *Bildiri Özetleri*, İkinci Uluslararası İklim ve Tarih Konferansı, University of East Anglia, Norwich, 1998.

78 W. Quinn ve V. Neal, "The Historical Record of El Niño Events", R. Bradley ve P. Jones (der.). *Climate Since AD 1500* içerisinde, Londra, 1992, s. 638.

79 Nature (1878), s. 447.

"Kıtlık yılları birbiri ardı sıra diziliyor; hem de Avrupa'da henüz akla bile gelmeyen boyutlarda." uyarısını yapıyordu.)[80] Modern demiryollarının ve piyasada milyonlarca ton tahılın varlığına karşın 5,5 ila 12 milyon kişinin öldüğü Hindistan'da, dünyaya küsmüş milliyetçi yazarlar, Kalküta'nın izlediği gaddar politikaları, 1846'da Dublin Kalesi'nden çıkan kararlarla kıyaslıyorlardı. Hindistan Ulusal Kongresi lideri Romesh Dutt'un daha sonra ünlü kitabı *Open Letters to Lord Curzon* [Lord Curzon'a Açık Mektuplar]'da işaret ettiği üzere, aradaki başlıca fark, 1846-49'da 1 milyon İrlandalı öldüğü halde, "1877'nin harabeye çeviren kıtlığında, [tüm] İrlanda nüfusu kadar insanın yok olup gitmesi" idi.[81]

Britanyalıların 5,5 milyon kişilik resmî tahmini, Kıtlık Komisyonunun 1880'de Dekkan ve Misor'da yürüttüğü pilot nüfus sayımından elde edilen "normal dışı ölüm" kestirimlerine dayandırılmaktaydı. Haydarabad ve Orta Eyaletler gibi kuraklığın etkilediği başka eyaletlere dair tahminleri dışarıda bıraktığından, hiç şüphe yok ki çok düşük bir tahmindir bu. Ayrıca, yüksek gıda fiyatlarının eseri olarak uzun vadede ortaya çıkan kıtlık kaynaklı ölümleri, kıtlığın bağışıklık sistemini baskılaması nedeniyle yaşanan sıtma ölümlerini (1878-79'da 3 milyondan fazla) de içermiyor. Dönemin Britanyalı yetkililerinden biri, Wakimura'nın aktardığı bir yazısında, "1879'da ortaya çıkan bu aşırı yüksek ölümlerde, yüksek fiyatların devam etmesinin de kısmen rol oynamış olabileceğini düşünüyorum. Bunun yanında, son üç yılı güç şartlar altında geçiren çok yoksul insanların, sağlık durumları genel anlamda bozulduğu için ... yılın sonraki aylarında yaygın biçimde bastıran humma hastalığına direnme güçlerini kaybettiklerine de kesin olarak inanıyorum." diyordu.[82]

Britanya'nın diğer istatistiklerine daima dahil edilen Hint racalıklarının, sıra 1878-79 kıtlığının meydana getirdiği "ölüm gölgesi"ne gelince hesaba katılmadığını bilen tarihsel nüfusbilim uzmanı Ira Klein, en az 7,1 milyon kişinin öldüğünü tahmin ediyor. Klein, 1984 tarihli önemli çalışmasında, kıtlıktan etkilenenlerin ne kadarına yardımda bulunulduğunu da gösterdi (bkz. Tablo 3.1). Lytton, *ryot*ların ayrım gözetilmeden yardım aldığını ileri sürmüşse de, kıtlığın pençesine düşenlerin çok büyük çoğunluğuna herhangi bir şekilde devlet yardımı ulaştırılmadı. "[F]elakete uğramış Hindistan'ın neresine bakılırsa bakılsın, yaşamları ciddi tehdit altına olan kişilerin ancak yüzde onuna yardım götürülmüş-

80 Marx'tan N. F. Danielson'a (19 Şubat 1881), *Karl Marx and Friedrich Engels on Colonialism* içerisinde aktarılmaktadır, Moskova, tespit edilemedi, s. 337.

81 Romesh Chunder Dutt, *Open Letters to Lord Curzon*, Kalküta, 1904, s. 3-4.

82 Kohei Wakimura, "Famines, Epidemics and Mortality in Northern India, 1870-1921", Tim Dyson (der.), *India's Historical Demography* içerisinde, Londra, 1989, s. 288-90.

tür. Mahsulün "nerdeyse tamamen kaybedildiği" Kuzey Hindistan'da, yardım alabilen her bir kişiye karşılık, yaklaşık sekiz kişi açlıktan ölmekteydi."[83]

Tablo 3.1
1879-78 Hindistan Kıtlığına Dair Veriler (milyon kişi)

Eyalet	Etkilenen Nüfus	Yardım Alan Ortalama İnsan Sayısı	Ölen İnsan Sayısı
Madras	19,4	0,80	2,6
Mumbai	10,0	0,30	1,2
Kuzeybatı	18,4	0,06	0,4
Misor	5,1	0,10	0,9
Pencap	3,5	-	1,7
Haydarabad ve Orta Eyaletler	1,9	0,04	0,3
Toplam	58,3	1,3	7,1

Kaynak: Ira Klein, "When Rains Failed", *IEHSR*, 21:2 (1984), s. 199 ve 209-11.

1878-80 Kıtlık Komisyonu tarafından açıklanan veriler, modernleşme ile ölüm oranları arasında, İngilizlerin "yaşam kurtaran" demiryolları ve piyasalara dönük inancını orta yerde bırakan, bozuk bir ilişkinin var olduğunu söylüyor bize. Gerek Mumbai'de, gerekse Dekkan'da, Digby'nin iğneleyici ifadeleriyle, "Demiryollarına sahip bölgelerdeki nüfus azalması [%23], demiryoluyla tanışmamış bölgelerdekine [%21] göre daha yüksekti. Evet, kıtlığa karşı bir koruma vardı; ama tamamen yanlış doğrultuda."[84] E. Rajasekhar da, Kurnool Bölgesi ile ilgili bir çalışmasında benzer bir sonuca varıyor: "Pattikonda gibi gelişmiş ulaşım olanaklarına sahip yerlerdeki nüfus kaybı [1876-78], Sirvel ve Nandyal gibi ulaşımın zayıf kaldığı, ancak sulama yapılabilmesi sayesinde istihdam imkânlarının daha yüksek olduğu yerlere kıyasla fazlaydı."[85] Benzer şekilde, David Washbrook'un Bellari üzerine çalışmasında ortaya koyduğu gibi, "Ölüm bilançosunun en yüksek olduğu yerler, bölgenin ticari bakımdan en gelişmiş *taluk*larıydı (nüfusun yaklaşık üçte birinin kaybedildiği Adoni ve Alur)."[86] Madras'ta, ölüm faturasının yükünü en çok çekenler, alt kastlar ve dalitler[87] (Boyalar, Çençular, Madalar)

83 Klein, "When the Rains Failed", s. 199 ve 210.

84 William Digby, "Famine Prevention Studies", Lady Hope, *General Sir Arthur Cotton: His Life and Work* içerisinde, Londra, 1900, s. 362-3.

85 Rajasekhar, "Famines and Peasant Mobility", s. 132.

86 Washbrook, s. 141.

87 Hindistan'da kasaplık, hayvan bakımı, çöpçülük, dericilik gibi insanı kirlettiği varsayılan işleri yapan, toplumun en alt tabakası olarak kabul edilen kitle - *çev.*

oluyordu. Rajasekhar'ın tahminlerine göre, Kornool'da Madigaların yarısı sanki buhar olup uçtu.[88]

Madras Başkanlık Bölgesi'nin, kıtlığın merkez üssü sayılabilecek Dekkan bölgelerinde, nüfusun beşte biri yok oldu ve demografik artçı depremler, ekili arazi miktarındaki düşüş de dahil olmak üzere, daha bir nesil boyunca devam etti. Rajasekhar'a göre, erkekler ve erkek çocukları arasında ölüm oranın daha yüksek olması nedeniyle (büyük ölçüde Temple tayını ve yardım kamplarındaki salgın hastalıklar yüzünden), sonraki nesilde çalışmayan kişilerin üretim yapanlara oranı daha da yükseldi ve bu durum üretimin gırtlağını sıkar hale geldi. Kurnool'da, örneğin, "Kıtlık sonrası dönemde tarımın bölgede çok yavaş yaygınlaşması, tek başına nüfustaki azalmaya bağlanmamalı, yoksul ve küçük köylü ailelerinin yaş ve cinsiyet yapılarındaki değişiklikler, aile yaşantılarının sekteye uğraması ve bunlara bağlı olarak işgücünün niteliğindeki bozulma da dikkate alınmalıdır." Dolayısıyla, kıtlıktan sağ çıkabilen kadınların pek azı, tarım ürün fiyatlarındaki toparlanmanın meyvelerini toplayabilecek konumdaydı.[89] Kıtlığın üzerinden çok uzun zaman geçtikten sonra, 1905'te bile bir köy memuru şunları yazıyordu: "*Ryot*lardan hayatta kalanlar zaten yoksul düşmüşlerdi. Hiç kuşku yok ki, pek çoğunun sağlığı da kötüleşmişti. Yeni bir nesil büyüdü, ama Büyük Kıtlık'ın hâlâ zihinlerde yer tutan canlı anısı, *ryot*lar arasındaki durağan kaderciliği körüklüyor."[90]

Güney Hindistan halkı, maruz kaldığı katliamların yanı sıra, yazılı sözleşme zincirleriyle bağlı ırgatlardan oluşan dev orduların kurulması amacıyla açlığın sömürülmesi ile de canlarından bezdirildiler. 1876 ile 1879 yılları arasında yalnızca Madras'tan 480.000 kişi Seylan, Morityus, Guyana ve Natal'daki insanlık dışı İngiliz plantasyonlarının sözleşmeli kölelik [*indentured labor*][91] koşullarında çalışmak üzere gönderildi. Hintli milliyetçiler ve İngiliz hümanistleri, işgücü ihracını durdurması yönünde Lytton'a baskı yaptıklarında, genel vali kibirle hükümetin "tamamen tarafsız" olduğu yanıtını verecekti.[92] (Sonraki büyük kuraklık ve kıtlık yıllarında da [1896-97] Orta Eyaletler'den Assam'daki çay plantasyonlarına, ayrıca Genjam'dan Burma'ya benzer bir zorunlu göç uygulanacaktı.)[93]

---

88 Rajasekhar, s. 134.

89 Aynı eser, s. 142 ve 150 (alıntı).

90 Rao ve Rajasekhar, s. A-82.

91 İşçilerin, imzalatılan sözleşmeler temelinde, genellikle üç ile yedi yıl arasında değişen bir süre için, ücret almadan, ulaşım, gıda, giyim, barınma ve diğer temel ihtiyaçlar karşılığında çalıştırıldığı emek sömürüsü biçimi – *çev.*

92 Rakamlar için Hugh Tinker, *A New System of Slavery: The Export of Indian Labour Overseas, 1830-1920*, Oxford, 1974, s. 49 ve 305.

93 Srivastava, s. 226

Tablo 3.2
Madras'taki Kıtlık Bölgelerinde Nüfus Artışı (yüzde)

	Bellari	Kurnool	Kuddapah
1872-1881	-20,34	-25,80	-17,03
1872-1901	3,89	-4,63	-4,41

Kaynak: G. Rao ve D. Rajasekhar, "Land Use Patterns and Agrarian Expansion in a Semi-Arid Region: Case of Rayalaseema in Andhra, 1886-1939", *Economic and Political Weekly* (25 Haziran 1994), Tablo 3, s. A-83.

Tablo 3.3
Çin'de Tahmini Ölüm Rakamları

	W.W. Rockhill	A.P. Harper (1880)
1854-64 Taiping Ayaklanması	20,0 milyon	40 milyon
1861-78 Müslüman Ayaklanması	1,0 milyon	8 milyon
1877-78 Kıtlığı	9,5 milyon	13 milyon
1888 Sarı Nehir Taşkınları	2,0 milyon	
1892-94 Kıtlığı	1,0 milyon	
1894-95 Müslüman Ayaklanması	0,25 milyon	
Toplam	33,7 milyon	61 milyon

Kaynak: Hang-Wie He, *Drought in North China in the Early Guang Xu (1876-1879)* [Çince], Hong Kong, 1980, s. 149.

1877, Çin'in iki asırlık bir zaman dilimindeki en kurak yılı oldu. Çin tarafından ortaya konan resmî tahminler, ölüm bilançosunun 20 milyona ulaştığı ve Kuzey Çin nüfusunun beşte birinin yok olduğu yönünde.[94] Daha önce belirttiğimiz gibi, Pekin'deki Britanya ortaelçiliği, 1877 kışında 7 milyon kişinin öldüğüne inanıyordu. 1879 tarihli *Çin Kıtlık Yardım Sandığı Raporu* ise, "Bu toptan yıkımın, otuz milyon kişiden dokuz buçuk milyonunu ortadan kaldırdığı belirtiliyor." diye yazıyordu. Lillian Li de Çince modern kaynaklara dönük incelemesinde bu tahmini doğru kabul ediyor.[95] Taiping ayaklanması ve kıtlığa bağlı ölümlerle ilgili olarak o dönemde yapı-

94 Zhang Jiacheng, Zhang Xiangong ve Xu Siejiang, "Droughts and Floods in China During the Recent 500 Years", Jiacheng (der.), *The Reconstruction of Climate in China for Historical Times* içerisinde, Pekin, 1988, s. 46 (en kuru yıl); Hang-Wei He, s. 36-7 (alıntı); Will, *Bureaucracy and Famine*, s. 30 ("Çin'deki modern çağ öncesi kuraklıkların en kötüsü, hiç şüphesiz, 1876-79 döneminde yaşanmıştır."); A. Broomhall, *China's Open Century, Book Six*, s. 466, dipnot 44 (resmî tahmin); ve Cahill, s. 7. Susan Cotts Wakins ve Jane Menken, kuzeydeki beş eyalette, halkın yüzde 12'sinin öldüğünü hesaplıyorlar ("Famines in Historical Perspective", *Population and Development Review*, 11:4 (Aralık 1985), s. 651.

95 *Çin Kıtlık Yardım Sandığı Raporu*, Şanghay, 1879, s. 7; ve Lillian Li, "Introduction: Food, Famine, and the Chinese State", *Journal of Asian Studies*, 41:4 (Ağustos 1982), s. 687. Tawney'in ünlü çalışmasında da benzer bir ölüm rakamı verilmektedir (s. 76).

lan farklı tahminler, Hong Kong Üniversitesi'nden Hang Vei He tarafından karşılaştırıldı (bkz. Tablo 3.3). Yaşananların baskısı altında boğulan yetkililer, titiz kayıtlar tutabilecek veya pilot nüfus sayımları yapabilecek durumda olmadıklarından, tarihsel literatürdeki çelişkili rakamlar üzerinde bir değerlendirmede bulunmak güç. Bununla birlikte, en yüksek aylık ölüm rakamlarının, 1879 Nisan ve Mayıs aylarında yetersiz beslenme, dizanteri ve tifonun üzerine binen çiçek salgınında, yani kıtlığın bittiği açıklandıktan sonra ortaya çıktığı belirtildiğine göre, tahminlerin olması gerekenden düşük kaldığı düşünülebilir.[96]

Kıtlıkla ilgili yerel istatistiklere ulaşmak, pek nadir rastlanabilen bir durum. En güvenilir yabancı tahminler ise, kıtlığın merkezi konusundaki Şanşi'de çalışan misyonerlerden geliyor. Timothy Richards, yerel yetkililere ve Katolik rahiplere anketler dağıttığı Şanşi'de, 1879 itibariyle kuzeydeki nüfusun üçte birinin yok olduğunu bildiriyordu. David Hill ve Jasper McIlvaine ise, bölgenin güney kesiminde, akıl almayacak şekilde, halkın dörtte üçünün can verdiği kanısındaydılar.[97] Kıtlığın neredeyse tam bir imhaya dönüştüğü Tai Yuen ilçesinde, halkın ancak yüzde beşinin 1879 yılını görebildiği belirtiliyordu. Şanşi, 1880'ler boyunca komşu eyaletlerden büyük göç almasına karşın, bir nükleer savaş geçirmişçesine, 1953'e kadar, 1875 yılı nüfusuna erişemeyecekti.[98]

Tablo 3.4
Şanşi'de Ölüm Rakamları, 1877-79

İlçe	Kıtlık Öncesi Nüfus	Kıtlık Kaynaklı Ölümler	Ölüm Oranı (yüzde)
Tai Yuen	1.000.000	950.000	95
Huong Dong	250.000	150.000	60
Ping Lu	145.000	110.000	76

Benzer şekilde, Edmund Burke'nin vurgulamış olduğu gibi, "1878-84 krizinin demografik sonuçları, bu faciayı modern Fas'ın toplumsal tarihindeki en önemli olaylardan biri haline getiriyor."[99] Miege, limanlarda ölüm oranının yüzde 15 civarında olduğunu, ancak iç kesimlerin büyük bölümünde, nüfusun dörtte birini hayli aşacak ölüm rakamlarının ortaya çıktığını düşünüyor. 1879 Haziranında, Tanca'daki İtalyan konsolosu, Fas

96 *China's Millions*'daki makaleler esas alınarak, A. Broomhall, *China's Open Century, Book Six*,s. 181.

97 Aynı eser, s. 181; Soothill, s. 101. Ayrıca, Richard'a göre, etkilenen dokuz eyaletteki ölüm bilançosu 15 ila 20 milyondur (Soothill, s. 103).

98 Arnold, s. 21.

99 Burke, s. 23.

halkının dörtte birinin yok olduğunu tahmin etmekteydi. Mathews'in 1878 tarihli raporunda da aynı orana rastlıyoruz. Ülkenin kuzeyinde yaşayan pek çok akrabası sayesinde yerel koşullardan haberdar olmasıyla öne çıkan Theodore de Cuevas, 1878-79 salgının Garb'da nüfusun üçte birini yok ettiği inancındaydı.[100]

Brezilyalılar, günümüzde 1876-79 döneminde yaşananlar için hâlâ *Grande Seca* [Büyük Kuraklık] tanımlamasını uygun görüyorlar: "ülke tarihinde eşi görülmemiş bir acılar draması."[101] Ceará eyaletinin yarısı hayata veda ederken, "1880'e gelindiğinde, piyasada el değiştirebilecek tek sermaye olarak köleler kalmıştı."[102] Brezilyalı tarihçi Edmar Morel, "Yapılan hesaplamalara göre, 1877-1879 dönemindeki kayıpların 150.000'inin doğrudan açlıktan, 100.000'inin humma ve diğer hastalıklardan, 80.000'inin çiçekten, 180.000'inin de zehirli ya da zararlı maddeler yemekten öldüğü hesaplanmaktadır." bilgisini veriyor.[103] Bu, aynı zamanda "batı yarım küre tarihinin en ölümcül doğal felaketi" olarak gösteriliyor.[104]

Dünya genelindeki ölüm rakamlarını ancak ölçeği çerçevesinde tahmin edebiliriz. Arup Maharatna, son dönemde Hindistan'da ve Çin'deki demografik tartışmalar ile literatür üzerinde yürüttüğü sistematik incelemesinde, Asya'da toplam 20 ila 25 milyon kişinin kıtlık kaynaklı nedenlerden öldüğü sonucuna ulaşıyor.[105] Bundan daha kesin rakamlar vermek olası görünmemektedir. Ancak, on dördüncü yüzyıl başlarında ve on yedinci yüzyıl ortalarında mahşerin dört atlısının Avrupa ile Çin'i kıtlık, savaş, veba ve ölümle tepelemesinden bu yana hiç eşi görülmemiş ölçekte bir açlıkla karşı karşıya kalındığı kesindir.

100 Miege, s. 443.

101 Luis Felipe de Alencastro (der.), *Historia da vida privada no Brasil: Imperio*, São Paulo, 1997, s. 312.

102 Seymour Drescher, "Brazilian Abolition in Comparative Perspective", Rebecca Scott ve diğerleri (der.), *Abolition of Slavery in Brazil*, Durham, North Carolina, 1988, s. 32.

103 Castro, s. 53'te aktarılmaktadır.

104 Cunniff, s. 283.

105 Arup Maharatna, *The Demography of Famines: An Indian Historical Pespective*, Delhi, 1996.

BÖLÜM II

EL NİÑO VE YENİ EMPERYALİZM
1888-1902

Dört

Azap Ülkeleri

> Sazdan çatılarıyla binlerce kulübe, bomboş kalmış ocaklarının yasını tutuyor. Her adımda bir ceset, bir kafatası, oraya buraya dağılmış kemikler, kıtlığın dehşetini ve ölçeğini olduğu gibi açığa vuruyor.
>
> - *R. Anastase, Etiyopya, 1889*[1]

1870'lerin Büyük Kuraklık'ı, dünyanın yaşayacağı üç perdelik trajedinin yalnızca birinci perdesiydi. Zira, 1888-91 ve özellikle de 1896-1902 yıllarındaki küresel El Niño kuraklıklarında daha milyonlar, hatta muhtemelen on milyonlar ölecekti. Ancak, bu gerçekleşmeden önce, tarım alanlarının genişlemesi ve göreli refahı ile ünlü bir dönemden geçildi. 1878-79 kıtlığının sona ermesini takip eden on yıl, her iki yarı küre de, iyi bir dağılım sergileyen bereketli yağmurlar ve verimli hasatlar dönemi olacaktı. Buğday Çağı gelmişti.

Buğdayın şahlanışında ilk kıvılcımı, 1870'lerin sonunda ortaya çıkan iklim krizi ve Britanya Adaları'nda gözlenen muazzam tahıl açığı çaktı. Avner Offer, 1876'da İngiliz tarımı hakkında şunları yazıyordu: "Tahıl hasadı yapılan alanlar, son otuz yılda üçte iki oranında küçüldü ve bu alanların büyük kısmı, bakımsız otlaklara dönüştü." Sonuçta ortaya çıkan tahıl sıkıntısı, "Dünya ticareti için müthiş bir pompa vazifesi gördü." Britanya'nın ithal gıda talebinin tırmanmasıyla, Amerika'nın engin düzlüklerini, Kanada'nın çayırlarını, Arjantin'in pampalarını ve Hindistan'ın Yukarı Ganj ovalarını ardına kadar açan demiryollarına doğru Londra'dan dev bir sermaye akışı başladı. Bu büyük düzlüklerin dünya ekonomisine dahil edilmesi önündeki son yerli direnişleri de, Maxim ve Gatling makineli tüfeklerinden çıkan mermiler tarafından itinayla biçildi. 1880'lerin ortalarına gelindiğinde, Britanya'nın kırmızı ceketlileri, Kanada'nın Saskatchewan ve Manitoba bölgelerinde Riel'in ütopik sosyalistlerinin

1 Harold Marcus, *The Life and Times of Menelik II* içerisinde R. Anatase'den aktarılmaktadır, Oxford, 1975, s. 136-7.

önderlik ettiği Kuzeybatı İsyanı'nı bastırmış, Arjantin ordusu da pampalardaki son yerli direnişlerini ezmiş bulunuyordu artık. Bunge ve Dreyfus gibi dev kartellerin liderliğindeki tahıl ticareti ilk kez gerçekten küresel bir ölçeğe ve bütünlüğe ulaşmıştı. Binlerce kilometre karelik bakir otlaklar bir buğday kuşağına dönüştürülürken, Liverpool Mısır Ticareti Birliği ve Şikago Ticaret Odası (Buğday Borsası), yeni keşfettikleri vadeli işlem ticaretiyle, gıdada tek bir dünya piyasasının iki kutbu haline geldi.[2]

Demiryollarının binlerce köyü uluslararası ticaret ağına dahil ettiği Kuzey Hindistan'da, buğday ihracatının efsanevi bir patlama yaptığı yıllar başlamıştı: yoksul komşuları için değilse bile, "varlıklı köylüler için bir altın çağ".[3] İhracatçılar ve devlet görevlileri, iyi yağış bırakan musonların yarattığı fırsattan yararlanmaları ve düzensiz yağışlar, verimsiz toprak nedeniyle önceleri sadece dayanıklı akdarı tarımı yapıp hayvan yetiştiren bölgelerde buğdayın yaygınlaştırılması yönünde çiftçileri sıkıştırmaktaydı. 1870'lerin getirdiği nüfus felaketinin ardından, 80'lerdeki nüfus sıçraması yetkilileri memnun etmekteydi. Mumbai hükümeti, "Başkanlık sınırları içerisinde [artık] nüfusun ancak çok önemsiz bir bölümünün açlık tehlikesiyle karşı karşıya olduğu söylenebilir." diyordu.[4] Tamilnad'ın sulama yapılan vadileri, pirinç ihracatında gözlenen atılımın getirdiği tarımsal refah sayesinde, on dokuzuncu yüzyılın en büyük on yıllık nüfus artışına (yüzde 16,9) sahne oldu.[5] İravadi Deltası'nda sulama olanaklarının çarpıcı ölçüde geliştirilmesiyle, gıda tarımını bırakıp jüt ve şekerkamışı gibi ihraç ürünlerine yönelen Bengalli ve Javalı köylülerin pirinç ihtiyacı güvence altına alınıyordu. Öte yanda, Fransızlar da pirinç ihracatını artırmak üzere Mekong Deltası'nı baskı altına almakla meşguldüler.

Kuzey Amerika'da, "Büyük Düzlükler'in çoğu bölgesinin alışılmadık miktarda yağış almasıyla", "Büyük Dakota Şahlanışı"na sahne olacak on yıllık dönem başlıyor, bir önceki neslin hiç umut vadetmeyen bir çöl olarak gördüğü yerlere, Kuzey Avrupa'dan kopup gelen hevesli göçmenlerce "yağmur kuşağı" adı takılıyordu.[6] Aynı dönemde, Rusya steplerinde ve Mançurya'nın sınır arazilerinde de buğday bereketi yaşanıyor ve tarım alanları genişliyordu. Avustralya'da ise, eskinin koyun otlakları sürülüp, güney yarım kürenin iklimine uyumlu buğday türleri için tarlalara dönüş-

2 Bkz. Avner Offer, *The First World War: An Agrarian Interpretation*, Oxford, 1989, s. 85, 89; Dan Morgan, *Merchants of Grain*, New York, 1979, özellikle s. 32-6; ve Carl Solberg, *The Prairies and the Pampas: Agrarian Policy in Canada and Argentina, 1880-1930*, Stanford, Kaliforniya, 1987, özellikle s. 36.

3 Eric Stokes, *The Peasant and the Raj*, Cambridge, 1978, s. 275.

4 Aktarıldığı yer için bkz. Neil Charlesworth, "Rich Peasants and Poor Peasants in Late Nineteenth-Century Maharashtra", Dewey ve Hopkins (der.) içerisinde, s. 108.

5 Christopher Baker, *An Indian Rural Economy, 1880-1955: The Tamilnad Countryside*, Mumbai, 1984, s. 135.

6 Gilbert Fite, *The Farmers' Frontier, 1865-1900*, New York, 1966, s. 96.

türülmekteydi. Hindistan'da Dekkan'ın, Brezilya'da *sertão*nun ve Güney Afrika'da bozkırların yarı kurak sınır boyları da dahil olmak üzere, daha yağışlı hale gelen iklim, çiftçilere umut dağıtmaktaydı.[7] "Sabanın peşinden yağmur gelir" savının altında önde gelen bilimciler ve tarım uzmanlarının imzalarına rastlanırken, tarımın, hele de beyaz öncüler eliyle yapılıyorsa, iklimi kalıcı olarak iyileştirdiği inancı doğrultusunda yaygın bir iyimserlik alıp yürüyordu.[8]

Gerçekte ise, "Dünya ile bağını koparmış iyimserlerin iddia ettiğinin aksine, iklim düzelmemişti; yalnızca geri çekilme sürecindeydi."[9] Donald Meinig'in açıkladığı üzere, "halkın toprakla imtihanı" olarak adlandırabileceğimiz bu dönem, beş kıtada on dokuzuncu yüzyılın en büyük çılgınlıklarından birine dönüşecek, "hesaplanması bile mümkün olmayan toplumsal ve ekonomik maliyetler" ortaya çıkartacaktı.[10] Tarih boyunca, ortalamanın üstü yağışa sahne olan dönemlerde ekolojik sınırların ve uzun vadeli sürdürülebilirliğin hiçe sayılmasıyla tarım alanlarının aşırı genişletildiği her seferde yaşandığı gibi, kaçınılmaz sonuç, insan eliyle getirilen bir kuraklık afeti olacaktı: 1888-89'da ve tekrar 1891'de, Büyük Düzlükler, Hindistan, Brezilya, Rusya, Kore, Sudan ve Afrika Boynuzu'nu kasıp kavuran müthiş kuraklıklar ve sonrasında da 1889-90'da, pek çok yerde aşırı yağışlarla gelen seller. (Seller ve sonucunda yaşanan kıtlıklar, Çin'de zaten 1888'de de milyonlarca kişinin hayatına mal olmuştu.)

Bu aşırı kuraklık ve seller, şimdi biliyoruz ki, aralarında her bir örnekte neden sonuç ilişkisi bulunmak zorunda olmasa da, Doğu Ekvatoral Pasifik'teki güçlü El Niño (1888-89 ve 1891-92) ve La Niña (1886-87 ve 1889-90) çalkantılarına karşılık düşüyor.[11] Üstüne üstlük, küresel ölçekte bütünlüklü bir yapı haline getirilmiş tahıl ticareti de ani iklim değişik-

7 Nordeste ise istisna teşkil etmekteydi: Hava koşullarındaki iyileşme, şeker ve pamuktaki kazanç düşüşünü telafi edemedi. Kıyıdaki durgunluk, iç kesimlerde bunalım halini aldı. "*Sertão*da, bir zamanların bağımsız çobanları bile kıt kanaat geçindiren faaliyetlere yönelerek, keçi derileri satmaya, acınacak ücretler karşılığında, büyük toprak sahiplerine ait çiftliklerde çalışmaya başladılar. İflas etmiş çiftçiler, arazilerini satıp kentlere göçüyorlardı." (Levine, s. 37).

8 Bereketli buğday kuşakları ve yağış miktarını düzenleme kuramlarıyla ilgili göz alıcı bir çalışma için bkz. Donald Mernig, "The Evolution of Understanding and Environment: Climate and Wheat Culture in the Columbia Plateau", *Yearbook of the Association of Pacific Coast Geographers*, 16 (1954); ve *On the Margins of the Good Earth: The South Australian Wheat Frontier, 1869-1884*, Chicago, 1962. (Güney Avustralya'daki iklimsel yükseliş-düşüş döngüsünün, diğer bölgelerin çoğu ile zıt evreli olduğunu, bölgeye 1870'lerin sonlarında yağışlı havanın, 1880'lerin başlarında ise ciddi kuraklığın hâkim olduğunu belirtmeliyiz. Doğu Avustralya'nın aksine, bu bölgenin hava koşulları ile ENSO arasında ancak pek küçük bir ilişki vardır.)

9 Jonathan Raban, *Bad Land: An American Romance*, New York, 1996, s. 208. Raban, Doğu Montana'da savaş dönemi buğday atılımını kıran 1917-20 kuraklığına değiniyor.

10 Meinig, *On the Margins*, s. 207.

11 Bkz. "Filtered Normalised Monthly Anomalies of MSLP and SST Since 1871", Rob Allan, Janette Lindesay ve David Parker, *El Niño Southern Oscillation and Climate Variability* içerisinde, Collingwood, Victoria, 1996, s. 188-201.

liklerinin ve bunun sonucunda yaşanan mahsul kayıplarının fiyat şoklarına dönüşmesi ve bir kıtadan diğerine telgraf hızında yayılıvermesi anlamına gelmekteydi. Şikago'daki vadeli işlemlerde bir el değiştirme ya da Pencap'taki bir kuraklık, artık binlerce kilometre ötedeki insanları açlığın pençesine itebilir, veya tersine zenginleştirebilirdi. Amerikan tahılında fiyatların 1891'den bu yana izlediği eğilimlerin gösterdiği gibi, El Niño, ticaretin belli başlı merkezlerinde yönlendirilen spekülatif fiyat değişikliklerinden faydalanarak, dünyanın farklı bölgeleri arasında yeni ve etkili bir bağlantı [*teleconnection*] kurmuştu.[12]

Sabanın Peşinden Kuraklık Geliyor

Kuzey Amerika, on dokuzuncu yüzyıl ikinci yarısının en ciddi çevresel krizi ile karşı karşıyaydı. Gilbert Fite'dan okuyoruz: "Dakota'daki buğday ve arazi atılımı, 1887'de artık son bulmuştu aslında. Hâlâ sönmemiş yaşam belirtilerini de 1889'un korkunç kuraklığı yok edecekti." Manitoba'dan Teksas'a kadar 100'üncü boylam boyunca, bu atılımın peşinden gitmiş, ama şimdi yoksul düşmüş çiftçilerin elinden gelen tek şey, mahsullerinin kavurucu güneşin altında kuruyup ölmesini izlemekti. Bir zamanlar geleceğin "Omahaları" veya "Topekaları" olmakla böbürlenen kasabalar, nüfuslarının büyük bölümünü kaybedecek ya da hepten ortadan kalkacaktı. Açlık, "dünyanın tahıl ambarı"nı hiç beklenmedik biçimde yakalayıvermişti. "1889-1890 kışında koşullar o denli bozuldu ki, pek çok kişi muhtaç duruma düştü. Dört bin metrekareden alınan buğday ya da mısır miktarının 70 ila 100 litre olduğu Miner County'de [Güney Dakota], yaklaşık 2500 kişinin açlıktan ölme tehlikesiyle yüz yüze geldiği bildirildi." Racputana ve Şantung'daki kıtlıklarda yardım göndermiş olan kilise toplulukları, bu kez Dakota ve Batı Kansas'ta kuraklığın vurduğu çiftçi ailelerine gıda temin edebilmek için harekete geçiyorlardı.[13] Güney sınırının ötesinde, Meksika'nın büyük bölümü (Bajio haricinde) 1889-89'da dara düşmekten kurtulduysa da, 1890'ın güçlü La Niña hareketi, ülkenin pek çok kısmını yüzyılın en acımasız kuraklığı ile tanıştırdı. Kuraklık, bü-

12 Birleşik Devletler'de, Büyük Bunalım öncesinde, gerek yerel gerekse dünya genelindeki rekolte koşullarını yansıtacak şekilde tahıl fiyatlarında gözlenen zirveler (örneğin 1891-92, 1897-98, 1908-09, 1914-19 ve 1924-25), El Niño hareketleri ile bağlantı içerisindeydi (fiyat eğilimleri için Wilfred Malenbaum, *The World Wheat Economy, 1885-1939*, Cambridge, Massachusetts, 1953, s. 29).

13 Fite, s. 108-9 ve 126-7. 1892-93 kuraklığı, Büyük Düzlükler'i bir kez daha şiddetli bir baskıya maruz bıraktı. New York merkezli *The Christian Herald*'ın açlık karşısındaki mücadelesi ile ünlenen yayıncısı Louis Klopsch, şaşkınlık içinde, Birleşik Devletler'in en zengin tarım bölgelerinden birinin gerçekten bir kıtlıkla karşı karşıya olduğunu ve acilen yardım gönderilmemesi halinde binlerce kişinin soğuktan veya açlıktan ölebileceğini bildiriyordu (Charles Pepper, *Life-Work of Louis Klopsch: Romance of a Modern Knight of Mercy* içerisinde aktarılmaktadır, New York, 1910, s. 245-6).

yük çiftlik sahipleri ile küçük çiftçileri arasında, özellikle de La Laguna ve kuzeyde su kullanım hakları nedeniyle devam eden amansız mücadeleyi kızıştırdı. Kuraklıkla beslenerek 1910'da Porfirio Diaz rejimini alaşağı edecek tarım odaklı çatışmanın bir provası gibiydi bu.[14]

Bu dönemde, Hindistan'da dağınık biçimde yayılmış pek çok alanda ciddi kuraklık görülse de, durumdan etkilenen alanlarının toplam büyüklüğü, 1876'ya kıyasla çok küçük kaldı. Argul'da ve Orissa'da, ayrıca komşu Madras Başkanlık Bölgesi'nin Gencam bölgesinde sekteye uğrayan musonların ve zayıf hasadın ardından bir "fiyat kaynaklı kıtlık" baş gösterdi. Tahıl temin sıkıntısı ile uzaktan yakından ilgisi bulunmayan bu kıtlık, Paryalar gibi en yoksul grupların üstüne aman vermeden indi. Kabile toplumu şeklinde yaşayan Paryaların, "geçmişte zor zamanlarda yaptıkları gibi, ormana dönerek meyveleri ve diğer ürünleri toplaması", yeni orman yasalarıyla engellenmişti.[15] Digby'nin verdiği rakamlara göre, bu şartlar altında 155.000'i öldü.[16] Günümüz meteoroloji uzmanlarının "çok güçlü" bir El Niño yılı olarak gösterdiği 1891-92'de ise, musonlardaki azalma daha genel bir hal alacak (en küçük ve en büyük azalmalar, yüzde 15 ile Madras'ta, yüzde 25 ile Haydarabad'da kaydedildi), Orta Eyaletler ve Kuzey-Batı Eyaleti haricinde ülkenin her köşesini etkileyecekti. 1876 kıtlığının merkez üsleri sayılan Kurnool ve Bellari'de, açlıktan ve ona eşlik eden koleradan kaynaklan "olağandışı" ölüm sayısının resmî olarak 45.000'i bulduğu açıklanacaktı. Bengal ve Bihar'ın çeşitli bölgelerinde hayatını kaybedenlerin sayısı da yaklaşık olarak aynı düzeydeydi. Kurbanlar, yine en yoksullar arasından seçildi.[17]

Öte yandan, Racputana'da hayvan kayıpları "muazzam" boyutlara varıyor, Ecmir'de tahıl isyanları patlak veriyordu. Racastani'de Marvariler, kendileri ve hayvanları için yiyecek bulabilmek adına kitlesel göçe mecbur kalıyorlardı.[18] Komşu Pencap'ta, 1891'in getirdiği kuraklık, Peşaver, Deracat ve Ravalpindi'nin tamamında, ayrıca Lahor'un kimi bölgelerinde kuraklığın izlerini takip eden çekirge istilasından daha az tahribata neden oldu. Tüm bunlara ek olarak, dünya piyasalarının işleyişi de doğanın getirdiği yıkımı büyütme işlevini yerine getirmekteydi. Pencap, Amerikan buğday kuşağında ortaya çıkan zayıf rekolte ve yüksek fiyatlar nedeniyle Britanya'nın ve bir ölçüde de Kıta Avrupası'nın hissettiği darbenin etkilerini hafifleten önemli bir tampon haline geldi. Kuraklığın Kuzey Amerika ve Güney

14 Florescano ve Swan, s. 57 ve 113-14.

15 Bhatia, s. 168-9.

16 Digby, *Prosperous British India*, Londra, 1901, s. 129.

17 Bhatia, s. 172-8.

18 Carol Henderson, "Life in the Land of Death: Famine and Drought in Arid Western Rajasthan", Doktora Tezi, Columbia University, 1989, s. 42.

Asya'da eşzamanlı olarak baş göstermesi, özellikle de yoksul Pencaplılar için tehlike çanlarının çalması anlamına geliyordu. Navteg Singh, 1891'de ortaya çıkan bu tabloyu anlatıyor:

> Yüksek fiyat ödemeye razı Avrupa'nın bu doymak bilmez talebi karşısında, ihracatçılar eldeki stokları büyük ölçüde boşaltmakla kalmadılar, yeni mahsulden elde edilecek buğdayı bile ileriye dönük anlaşmalarla, benzer fiyatlardan satın aldılar. Dolayısıyla, muazzam miktarda buğday, Avrupa'ya gönderilmek üzere yüksek fiyatlarla piyasadan çekildi ve eyaletteki stoklar eridi. Messrs. Ralley Brothers & Co. adında bir Avrupalı firma, biçilmemiş buğdayları bile ihraç etmek üzere satın aldı. Buna karşılık, *bania* adı verilen yerli tüccarlar, alışıldığı üzere diğer tahılların fiyatlarını yükselttiler ve Pencap'ın hemen her bölgesinde büyük bir sıkıntı baş göstermeye başladı.[19]

Kıtlık nedeniyle fiyatların pek yakında tüccarlarca ödenen rakamların üzerine çıkacağını tahmin eden köylüler tahılı ellerinde tutmayı denediklerinde, Ralley Brothers'ın adamları tarafından dövüldükleri ve ürünü satmaya zorlandıkları bile oluyordu. Diğer taraftan, alacaklıların ipotekli tarlaları haczetmeye başlamasıyla, bazı küçük toprak sahipleri, yoksullaşmaya karşı önleyici şiddete başvurmayı tercih ettiler. Ravalpindi'de bir gazete, Singh'in yaptığı alıntıda, "*Zemindar*ların, borçların ödenmesi konusunda baskı yapan alacaklılardan cinayet yoluyla kurtulması, yaygın bir uygulama halinde geldi." diye yazıyordu. 1891 Ekiminde şiddetli yağmurlar kuraklığı sona erdirdiğinde, Pencap'taki "fiyat kaynaklı kıtlığın" çok daha büyük çatışmalara meydan vereceği artık görünmeye başlamıştı. Devlet yetkililerinin 1891 tarım krizinden pek ders almamış olmasına bakmayın; mahsulün yerel düzeydeki durumu ile dünya piyasa güçleri arasındaki tehlikeli ilişki, gelecekte yaşanacakların rahatsız edici bir provası gibiydi.[20] Sonradan yapılan nüfus sayımının ortaya koyduğu veriler, 1888-89 ve 1891-92 kuraklıklarından etkilenen bölgelerde "normal dışı ölüm" rakamının 3.120.000 kişiyi bulduğu yönündeydi.[21] Kongre Partisi'nin genel sekreteri Allan Octavian Hume, o kış yayınladığı meşhur "sürpriz bildiri"de, İngiliz aldırmazlığının "insanları yoksullaştırdığı ... [ve] dünya tarihinin en dehşet verici felaketlerinden birine giden yolu döşediği" uyarısını yapacaktı. Yalnızca beş yıllık mesafede sırasını bekleyen "yüzyılın kıtlığı" ise, Hume'u bu kehanetinde ne yazık ki haklı çıkartacaktı.[22]

19 Navtej Singh, *Starvation and Colonialism: A Study of Famines in the Nineteenth Century British Punjab, 1858-1901*, Yeni Delhi, 1996, s. 89-91.

20 Aynı eser.

21 Digby, bu sayıyı kıtlık kaynaklı toplam ölümler için doğru bir tahmin olarak kabul ediyor (*'Prosperous" British India*, s. 129).

22 "Hume'dan Kongre Partisi'nin Tüm Üyelerine" (16 Şubat 1892, Edward Moulton, "Allan O. Hume and the Indian National Congress: A Reassessment", Jim Masselos (der.), *Struggling and Ruling: The Indian National Congress 1885-1985* içerisinde, Yeni Delhi, 1987, s. 11.

Kuzeydeki çok geniş bölgelerin 1877 felaketi etkilerini hâlâ tam olarak atamadığı Çin'de, Sarı Nehir, alelacele inşa edilen yeni setini 1887 Eylülünde Kaifeng'in otuz kilometre kadar yukarısında yarıp aştı ve Sarı Deniz'e giden eski yatağını tekrar ele geçirdi.[23] (Taşkınlar, La Niña'nın 1886 Temmuzu ile 1887 Haziranı arasında neden olduğu yağış anormalliklerinden kaynaklanmış olabilir.)[24] Yıllık taşkın 1888 Haziranında, yani beklenenin öncesinde geldiğinden, setin onarılması çalışmaları henüz tamamlanamamıştı. Yaz sonunda onarım sahasını ziyaret eden bir İngiliz inşaat mühendisi, karşılaştığı manzarayı şöyle anlatıyordu: "Set üstündeki yarığın eni bir buçuk kilometreyi geçiyordu ve taşkın, Hun-tze Gölü ile Huai Nehri'ne doğru her şeyi süpürüp akıyor, 30 ila 80 kilometrelik bir hattı suya boğuyor, evleri, köyleri hatta etrafı surlarla çevrili şehirlerin parçalarını söküp götürüyordu." *London Spectator* muhabiri, felaketin şiddetini aktarabilme mücadelesi içerisinde benzetmelere başvurarak, tabloyu adeta gözler önüne seriyordu: "Beş tane Tuna Nehri, iki ay boyunca durmamacasına, Salisbury Vadisi kadar engebesiz, engin ve açık, ancak 3000 köy ile sıkış tıkış bir düzlüğe boşalıyor; üstelik bu köylerin hepsi, bir İngiliz köyünde asla göremeyeceğiniz ölçüde kalabalık ... Nuh tufanından bu yana rastlanmamış bir manzara." Döneme ait kayıtlarda, 7 milyon kişinin boğulduğu ya da sel sonrasında Kuzey Henan ile Şantung'da 1889 boyunca etkili olan kıtlıkta öldüğü ileri sürülüyor. Bir Britanya konsolosu, Manchester Coğrafya Derneği'nde bir süre sonra yapacağı konuşmada, "En az bir milyon, belki de birkaç milyon kişi boğularak can verdi." diyecekti.[25]

Kore'nin gırtlağına ise taşkınlar değil, kuraklık bastı. Anlaşma koşulları nedeniyle Japonya'ya yapılmak zorunda kalınan pirinç ihracatı ve köylülüğün omuzlarındaki amansız mali baskı, kuraklığın neden olduğu gıda sıkıntısını daha da kızıştırdı. Yarımadanın geleneksel tahıl ambarı olarak gösterilen, ancak iklimsel dalgalanmalara karşı büyük hassasiyet sergileyen Güney Çolla yerleşimleri, devamlı yükselen, orantısız vergi gasplarının yarattığı "kısır döngü"den en fazla zarar gören yer konumundaydı. Bölge, uzun süredir bir barut fıçısına dönmüş durumdaydı. Woo-keun

23 Şaanşi'deki nüfus azalmasıyla ilgili, 1888 tarihli bir anlatı için bkz. George Jamieson, "Tenure of Land in China and the Condition of the Rural Population", *Journal of the China Branch of the Royal Asiatic Society* (1888), Şanghay, 1889, s. 91.

24 Allan, Lindesay ve Parker, s. 188-91.

25 Bkz. T. L. Bullock (Chefoo konsolosu), "The Geography of China", *The Journal of the Manchester Geographical Society*, 14:4-6 (Nisan-Haziran 1896), s. 129; John Freeman, "Flood Problems in China", *Proceedings, American Society of Civil Engineers*, Mayıs 1922, s. 1113 ve 1137-8; Alvyn Austin, *Saving China: Canadian Missionaries in the Middle Kingdom*, Toronto, 1986, s. 36-8; A. Broomhall, *China's Open Century: Book Seven*, s. 97-8; *Spectator*'un 5 Mart 1888 tarihli *New York Times*'da yayınlanan haberi; ve C. Vorosmarty ve diğerleri, "Drainage Basins, River Systems, and Anthropogenic Change: The Chinese Example", James Galloway ve Jerry Melillo, *Asian Change in the Context of Global Climate Change* içerisinde, Cambridge, 1998 s. 212.

Han'ın sözleriyle, "1888-89 kuraklığının ardından, Çolla'da durum büyük ciddiyet kazandı." Sosyal eşkıyalık ve şiddet içerikli direnişler, yaygınlaşıp sonunda diğer eyaletlere de sıçradı:

> Çiftçiler daha önceleri de kötü zamanlarda eşkıyalığa yönelirlerdi elbette, ama bu ölçekte değil. İyi silahlanmış ve örgütlenmiş, dağların derinliklerinde karargâh kurmuş, tahıl vergisi sevkiyatlarına ve ithal gıda konvoylarına Seul'e giden yol üzerinde saldıran soyguncu çeteler türemeye başladı. Kıtlığın bir diğer sonucu da, genellikle sahtekâr devlet yetkililerine karşı girişilen, çeşitli türlerde taşra ayaklanmalarıydı. Hamgyong ve Kyongsang eyaletlerinde madenciler ayaklanırken, Çeşu'da da balıkçılar başkaldırdılar. Hemen her eyalette köylü isyanları patlak vermiyor, bazen bunlara eski devlet görevlileri veya devlet emrindeki köleler önderlik ediyordu.[26]

Yabancıların gittikçe göze batar ve kibirli hale gelmesi de kırsaldaki huzursuzlukları kızıştıran bir etmen oldu. Kuraklığın orta yerinde gıda maddelerinin ihraç edilmesi skandalı yetmezmiş gibi, Çin kırsalında da görüldüğü gibi, Batılıların şeytani komploları hakkında fantastik söylentiler kulaktan kulağa yayılmaktaydı. "Avrupalıların, hiç ineğe sahip olmadıkları halde kutulardan süt içebildiğini gören [köylüler], yabancıların kadınları kaçırıp memelerini kestikleri ve böylece konserve süt elde ettikleri masalına inanıveriyorlardı."[27] Çin'deki Beyaz Nilüfer tarikatı gibi, Batı ve Konfüçyüsçülük karşıtı gizli Tonghak ("Doğu Öğretisi") Cemiyeti de, katlanılmaz vergiler ve yabancı kaynaklı sömürüye karşı bir köylü direnişinin binyılcı iskeletini temin etmekteydi. 1894'te, Japonya'ya pirinç ihracının durdurulmasını ve vergilerin daha insaflı hale getirilmesini talep eden 100.000 asi köylü, Tonghak'ın gevşek önderliği altında harekete geçerek, Çolla'da devlet kuvvetleri karşısında duruma egemen oldu. Ayaklanma, hem Çin hem de Japonya tarafından, Kore'ye asker gönderme yolunda bir mazeret olarak kullanılacak ve böylece Çin-Japon Savaşı başlayacaktı. Modern Japon ordusu bu savaştan kolaylıkla galip çıksa da, dirençli Tonghak köylülerini alt etmek o kadar basit olmadı. Çolla eyaletindeki halk tabanı sistematik bir imhaya tabi tutulduğu halde, isyanın henüz sönmemiş korları daha uzun yıllar boyunca Japon ordusunun başına iş açmaya devam edecekti.[28]

Rusya'da, 1888-90 yıllarının zayıf rekoltesi, 1891 baharı ile yazında felaket gibi çöküp, Volga Vadisi'nin kara topraklı illerine ve Uralların güneyindeki Orenburg buğday üretim kuşağına (1997-98 El Niño kuraklığının merkezi) kıtlığı getirecek kuraklığın provasıydı sanki. Mujiklerin temel geçim kaynağı olan çavdar mahsulünün yüzde yetmişi kaybedildi. Tıpkı Hintlilerin başına

26 Han Woo-Keou, *History of Korea*, s. 404.

27 George Lensen, *Balance of Intrigue: International Rivalry in Korea and Manchuria, 1884-1899*, cilt 1, Tallahassee, 1982, s. 118.

28 Han Woo-Keou, s. 404-13.

geldiği gibi, köylü evlerinde para veya tahıl namına elde avuçta ne varsa zaten daha önceden tahsildarlar tarafından sökülüp alınmıştı. Hâlâ serflikten azat edilmeleri karşılığında yaptıkları ödemelerin mali yükü altında debelenmekte olan köylüler, 1891'de bir de vergi eziyetiyle boğuşmaktaydılar. 1887'de maliye bakanı Vişnegradski'nin, "*nedoedim no vyvezem* – yeterince yiyemesek de ihracat yapacağız" resmî sloganıyla başlattığı bu saldırı, daha fazla tahıl ihraç edilmesi yönünde köylülere baskı yapılmasını amaçlamaktaydı. Sonuçta, köylü komünlerinin (*obşçina*lar) çoğunluğu iflas etti. Richard Robbins'in anlatımıyla, "1891'in felaket anlamına gelen hasadı öncesinde bile, kıtlığa dair pek çok belirti çoktan gözlenmeye başlamıştı." Bölgedeki rahipler, *zemstvo* hekimleri ve gezgin bilimciler, insanı dehşete düşüren yoksulluk ve her yerde görülen yarı aç insanlar hakkında çoktandır kaygılarını dile getirmekteydiler.[29]

Şimdi, acımasız 1891-92 kışında, atlarını ve diğer hayvanlarını daha önceden satmış olan 12 milyon köylü, ısınmak için evlerinin saz damlarını yakmaya ve neredeyse hiç besin değeri bulunmayan, kazayağı ve başka yabani bitkilerden yapılmış "kıtlık ekmeği"ne talim etmeye mecburdu. Moskova, "açlığın yol açtığı acıları çekmemeleri için çocuklarını öldürmeye kalkışan anneler" ile ilgili haberler almaktaydı. Buna rağmen, birkaç sene sonra İngiliz Hindistanı'nda yaşanacakların aksine, kısa süre içerisinde suikasta kurban gidecek Çar III. Alexander'ın hükümeti, açlığın dizginlerinden boşanmasını engelleyebildi. *Zemstvo* kurumlarının beceriksizliği ve kamu işlerine dönük girişimlerde gözlenen örgütlenme yetersizlikleri yaygın eleştirilere maruz kalsa da, resmî yardım kampanyası, köylülüğün altına sokulduğu borç yüküne karşın, kıtlıktan etkilenen bölgelerde ölüm oranlarında gözlenen artışın yüzde birle sınırlandırılmasını başardı (1881-90 döneminde yüzde 3,76 iken, 1892'de yüzde 4,81). Oysa, 1896-97 ve 1899-1900 kıtlıklarında, göklere çıkartılan İngiliz yardımlarının gölgesinde, Hindistan'da ölüm oranları yüzde 20'lere, hatta daha yukarılara fırlayacaktı. Rusya'nın Avrupa kıtasında kalan bölümünde gerçekleşen 400.000 ila 600.000 ölümün büyük bölümü doğrudan açlıktan değil, kıtlık sığınmacılarının yaydığı tifüs ve koleradan kaynaklandı.[30]

Afrika kıtasının güneyinde, 1888-89 kuraklığı, on binlerce çiftçiyi topraklarını geride bırakıp yollara düşmeye zorladı. Daimi bir işgücü sıkıntısından dara düşmüş Avrupalı toprak sahipleri için tanrının ihsan ettiği bir lütuftu bu. John Peter Hornung, 1889'da kardeşine (ileride çok satanlar arasına girecek *Raffles* kitabının yazarı) gönderdiği mektupta, kuraklık nedeniyle bölge dışından talih kuşu gibi gelen göçmenler sayesinde, Mozambik'teki yeni afyon plantasyonunda haşhaş hasadını zamanında

29 Richard Robbins, Jr., *Famine in Russia: 1891-1892*, New York, 1975, s. 6-10.

30 Aynı eser, s. 12-13 ve 170-71.

tamamlayabileceğini müjdeliyordu. Geç Viktorya döneminin önde gelen uyuşturucu tacirlerinden Hornung, "öteden beri varlığını Çinlilere yapılan afyon satışına bağlamış" dev Hong Kong firması Jardine Mathieson adına, Mozambik Üretim Şirketi adı takılmış kuruluşu işletmekteydi.[31]

Brezilya'da "Çifte Sekizli Kuraklığı" (1888), Nordeste'de hâlâ hatırlandığı üzere, bölgeye ilk adımların daha Ocak 1887'de, yağmurların gelmemesi nedeniyle ekimi geciktirerek attı.[32] Zayıf fırtınaların bir süreliğine yol açtığı kesintiden sonra, 1888'de geri geldiğinde, öç almak ister gibiydi kuraklık. Ardından, 1891'de daha da büyük bir şiddetle kaldığı yerden devam etmek üzere, sadece kısa bir süre ara verecekti. Bir tarihçiye göre, "Durum, 1877-1879'un yıkıcı koşullarından farklı sayılmazdı." Mahsul kavrulur ve hayvanlar birer birer ölürken, *sertanejo*lar bir kez daha Graciliano Ramos'un romanındaki baş kahraman gibi sordular kendilerine: "Bu mezarlıkta yaşamaya devam edebilecekler miydi?"[33] Sadece Ceará'da 150.000 kişi bu soruya hayır yanıtını verdi.[34] Bir kısmı doğrudan Fortaleza'ya yönelir ve böylece Para'ya ve Amazonas'a gönderilirken, diğerleri iç kesimlerde, nehir boylarındaki kasabaların ve vahaların etrafında toplaştılar. Kıtlık kaçkınlarına sığınak olan bu kasabalardan birinde, Ceará'nın Cariri Vadisi'ndeki Joãseiro'da, Kuzeydoğu Brezilya tarihindeki önemi ancak 1890'ların devamındaki ikinci bir kuraklık, açlık ve isyan dalgasında tam anlamıyla anlaşılacak olan bir mucize meydana geldi. Kasabanın karizmatik rahibi Cícero Ramão Batista'nın evinde, İsa'nın Kutsal Kalbi'ni kuraklığa karşı yardıma çağırmak için düzenlenen bir özel ayinde, çamaşırcı ve *beata* olarak görev yapan 28 yaşındaki Maria de Araujo'nın elindeki komünyon ekmeği birdenbire kan rengini alıverdi. Üstelik bu mucize, giderek büyüyen kalabalıklar önünde, daha haftalar boyunca tekrarlandı. Sonunda, Temmuz 1889'daki Kutsal Kan yortusunda, Cícero'nun amiri olan bir diğer ateşli binyılcı, Monsenyör Monteiro, Joãseiro'daki Istırapların Kadını Anamız şapeline doğru, 3.000 kişilik bir geçit düzenledi:

> Monteiro, taşkın bir kalabalığın önünde vaaz kürsüsüne çıktı ve İsa'nın tutkusu ile ölümü hakkında, dinleyicilerin gözlerini yaşlarla doldurduğu söylenen bir vaaz verdi. Daha sonra, çarpıcı bir şekilde, üzerinde kan lekeleri olduğu görülen bir avuç dolusu mihrap kumaşı parçasını havaya savurdu. Bu kanın, Maria de Araujo'nun ekmeğinden geldiğini ve bizzat İsa Mesih'e ait olduğunu söylüyordu.[35]

31 Leroy Vail ve Landeg White, *Capitalism and Colonialism in Mozambique: A Study of Quelimane District*, Minneapolis, 1980, s. 100-101.

32 Denis, s. 351.

33 Graciliano Ramos, *Barren Lives*, Austin, Texas, 1971, s. 121.

34 Arthur Dias, *The Brazil of Today*, Nivelles, 1903, s. 249-50.

35 Ralph Della Cava, *Miracle at Joaseiro*, New York, 1970, s. 31.

Etiyopya: "Kıyım Günleri"

Öte yandan, Etiyopya'nın kadim Hıristiyan krallığında çaresiz yakarışlar yanıt bulmadı ve bir mucize yaşanmadı. Afrika Boynuzu'nu 1888'den itibaren pençesine alan, İncil'deki felaketleri hiç aratmayacak *Yakefu Qan* (Kıyım Günleri) kıyımının benzerini yaşamış bölgelerin sayısı çok azdır.[36] 1888 sonlarında başlayan ve uzayıp giden kuraklık, 1892'ye kadar etkisini sürdürdü (arka arkaya gelen El Niño hareketlerinden kaynaklandığını neredeyse kesin biçimde biliyoruz). Kuraklığa eşlik eden sığır vebası, Afrika Boynuzu'nda evcil ve vahşi geviş getirenlerin yüzde 90'ını bir çırpıda yere serdi ve sonra da Rift Vadisi boyunca yayılmaya başladı.[37] Beş yüz yıl öncesinde, on dördüncü yüzyılın kıtlık dönemlerinde, sığır vebası Batı Avrupa'da da feodal tarımın hayvan varlıklarını büyük ölçüde yok etmişti. Salgının korkunç manzaraları, koleranın insanlar üzerinde yarattığı etkilere yakın bir benzerlik sergiliyordu:

> Yakaladığı hayvanda etkilerini bir hafta kadar devam ettiren, son derece yıkıcı bir hastalıktı. Hayvanda ilk belirtiler, burun, ağız ve gözlerdeki akıntı şeklinde ortaya çıkıyor, bazen dikkat çekmeyen bu değişikliklerin ardından, hayrete düşürecek kadar pis bir koku, aralıksız bir zayıflama ve yıkıcı bir ishal (ve buna bağlı su kaybı) kendini gösteriyordu. Belki de en dikkat çekici olan, dışarı çıkartabileceği hiçbir şey kalmadığı halde, hayvanın dışkılayabilmek için acılı bir mücadeleye girişmesiydi. Ölümün ardından, kokuşma çok hızlı gerçekleşiyordu.[38]

Sığır vebasının sürüleri kırıp geçirme hızı gerçekten de olağanüstüydü. "O dönemde Gojjam'da dolaşan genç bir adam, Alaqa Lamma Haylu, şiddetli bir humma nöbetinden uyandığında, etrafındaki tüm sığırların ölmüş olduğunu fark etti."[39] Avrupalı misyonerler, bin ve hatta daha fazla hayvandan oluşan sürülerde ancak bir veya iki cılız sığırın kaldığını anlatıyorlar. Sadece İmparator II. Menelik'in 250.000 baş hayvan kaybettiği söyleniyor. Dağlık alanlardaki çiftçiler, sabana sürdükleri gürbüz öküzlerin yokluğunda, şimdi toprağı tahta çubuklarla yarmak zorundaydılar. Diğer yanda, Gallalar gibi salt hayvancılıkla uğraşan topluluklarsa "düpedüz ortadan kayboldular". Salgının ilk patlak verdiği yeri bulmak için iz sürüldüğünde, General San Marzano komutasında Eritre'nin istilası için erzak temin etmeye çalışan İtalyan ordusunun Hindistan'dan getirttiği hastalıklı hayvanlara ulaşılıyor. Bu dönemi görmüş kişilerle 1960'larda rö-

36 James McCann, *People of the Plow: An Agricultural History of Ethiopia, 1800-1900*, Madison, Wisconsin, 1995, s. 89.

37 Richard Pankhurst, *The History of Famine and Epidemics in Ethiopia Prior to the Twentieth Century*, Addis Ababa, 1986, s. 62-3.

38 William Jordan, *The Great Famine: Northern Europe in the Early Fourteenth Century*, Princeton, New Jersey, 1996, s. 36.

39 McCann, s. 89.

portajlar yapan Richard Pankhurst'un yazdığına göre, "İtalyanların ülke üzerindeki emellerinin farkında olan pek çok Etiyopyalı, hastalığın kasten yayıldığına inanmaktaydı."[40]

Kuraklık ve beraberindeki cehennem sıcakları, ölümcül salgını daha da körükledi. "Sürülerin ve yaban hayvanlarının geriye kalan birkaç su birikintisinin etrafında toplanmasıyla, sığır vebası virüsünün yayılması için mükemmel bir ortam oluştu."[41] Aynı zamanda, köylülerin kavrulmuş tarlaları da birbiri ardı sıra tırtıl, çekirge ve sıçan istilalarına uğradı. Dönemin Avrupalı gezginleri ve misyonerlerinin kaleme aldığı, Pankhurst tarafından gün yüzüne çıkartılan anlatılarda, bereketli arazilerin ne kadar büyük bir hızla çıplak toprak parçalarına dönüştüğü vurgulanıyor hep. "Güzelim karabuğday ve arpa tarlaları, sayısız sığır, koyun ve keçi sürüsü", kumların ve kayaların arasındaki iskeletlere dönmüştü. "Tam bir çöl. İnsanlar yok, tarım yok, sürüler yok."[42]

Etiyopya'nın dağlık kesimlerinde, temel dayanağı öküzler olan bir toplum, sığır vebası ve diğer salgınların darbeleri altında ezildi. Vallo ve Tigre'nin sert, taşlı toprağıyla boğuşan çiftçiler, en az hayvancılıkla geçinenler kadar öküzlerine bağımlı durumdaydılar. James McCan açıklıyor: "Yazılı ve sözlü kanıtlar, ayrıca bölge kırsalındaki koşullar üzerine o dönemde yürütülmüş çalışmalar, bütün Kuzey Vallo (ve muhtemelen bütün kuzeydoğu) için zaten kıt bulunan biricik üretim aracının toprak veya işgücü değil, sabana sürülen öküzler olduğunu gösteriyor. Toprağın ve işgücünün nasıl kullanılacağını ve mahsulle ilgili kararları belirleyen, üreten sınıflar içerisinde dikey bağımlılık biçimlerini ve tabakalaşmayı pekiştiren şey, ailelerin çok büyük çoğunluğunun zaten sahip olduğu geniş araziler değil, öküzlerin nasıl yavrulayacağı, satın alınacağı, ödünç alınacağı ve bakılacağıydı." Öküzler, diğer bir deyişle, aynı zamanda hem üretim aracı, hem servetin göstergesi, hem de toplumsal tabaka simgesiydi. Dolayısıyla, ortadan kalkmaları çok hızlı bir toplumsal çöküşü de beraberinde getirdi.[43]

Üstelik, hayvanların gücünden faydalanma olanağı ortadan kalkmış köylülerin, 1889 Haziranında yağmurlar kısa bir süreliğine geri döndüğünde toprağı ekmeleri de mümkün olamayacaktı. Elbette, kimileri demir çapalarla topraklarını işlemeye gayret ettiler, ancak bu çabaları karşısında elde edebildikleri ürün, iki yıl önce öküzler yardımıyla aldıklarının ancak

40 Pankhurst, s. 59 ve 91-2.

41 Holger Weiss, "'Dying Cattle': Some Remarks on the Impact of Cattle Epizootics in the Central Sudan During the Nineteenth Century", *African Economic History*, 26 (1998), s. 182.

42 Richard Pankhurst, *Economic History of Ethiopia, 1800-1933*, Addis Ababa, 1968, s. 216-20.

43 James McCann, From Poverty to Famine in Northeast Ethiopia: A Rural History, 1900-1935, Philadelphia, 1987, s. 73-4.

küçük bir bölümü kadardı. Eşzamanlı olarak, Sudanlı Mehdi[44] yanlıları, Tigreli ayrılıkçılar ve bir süre sonra da İtalyan işgalcilerle savaşa tutuşan Etiyopya'nın elinde, gıda ithal etmek için neredeyse hiç kaynak bulunmuyordu. İmparator Yohannes'in Mehdicilerle yapılan savaşta öldürülmesinden sonra, 1889 Kasımında taç giyen yeni İmparator II. Menelik, ambarlarını hiç zaman yitirmeden kullarına açıp, askerlerini de toprağı işlemeye gönderdiyse de, imparatorluğun elindeki kaynaklar kısa sürede tükendi. Menelik tahıl ithal etmeyi denediğinde ise, "Kervanlar daha Etiyopya'ya ulaşamadan, Somali ve Danakil'deki açlar tarafından talan edildi."[45] Sonunda gelip çatan, zenginlerin bile yaşamını tehdit etmeye başlayan ciddi bir gıda ve hayvan kıtlığı oldu. Fiyatlar, bir anlam ifade ediyor muydu bilinmez ama, yüz kat ve hatta daha da büyük yükselişlerin görüldüğü açıktı. Kıtlığın yarattığı enflasyonun ulaştığı en uç noktaları gösteren Tablo 4.1, Rus kâşif Maşkov'un o dönemde yaptığı çalışmalardan yola çıkılarak hazırlandı.[46]

Tablo 4.1
Etiyopya: Kıtlık ve Fiyat Oranları

	1889 Fiyat/Miktar	1890 Fiyat/Miktar
Buğday	1/200	1/1,5
Arpa	1/400	1/2
Öküz	2,4/1	80/1
Sığır	1/1	60/1

En yeni Menelik biyografisinin yazarı Harold Marcus, bu kadar felaketin üst üste binmesiyle, akılla kavranması mümkün olmayan bir durumun baş gösterdiğine vurgu yapıyor: "Halk, ruhban sınıfı ve üst aristokrasi, kendilerini dört yandan kuşatan felaket karşısında şaşkına dönmüş ve afallamıştı. Başlarına gelenleri, dinden sapmış olmalarına yormaktaydılar." Marcus'un betimlemelerine göre kadercilikle uzaktan yakından ilgisi bulunmayan Menelik, bu tablo karşısında, Temmuz 1889 sonunda çaresizlik içerisinde bir bildiri yayınlayarak, kuraklık ve salgını ülkede ibadet edilmemesine bağladı. "Hayvanlar arasındaki salgın başladığında, bir bildiri yayınlayarak, 'Allah'a ibadet edin.' dedim. Hayvanların ... hepsi öldü ... ve tüm bunlar, yeterince ibadet etmediğimiz için geldi başımıza. Şimdi salgın insanlara saldırmaya ve onları yok etmeye başladı." Marcus, takip eden iki yıl içerisinde "milyonlarca kişi öldü" iddiasında bulunu-

44 Muhammed Ahmed el-Mehdi: Sudan'daki Mısır ve İngiliz sömürge yönetimine karşı, 1881'de Mehdiliğini ilan ederek başkaldırmıştır. 22 Ocak 1885'e kadar üzerine gönderilen orduları mağlubiyete uğrattıktan sonra, bu tarihte ölerek yerini oğlu Abdullah bin Muhammed'e bırakmıştır – *çev.*

45 Chris Prouty, *Empress Taytu and Menelik II*, Londra, 1986, s. 101.

46 Pankhurst, *The History of Famine*, s. 71-2 ve 100.

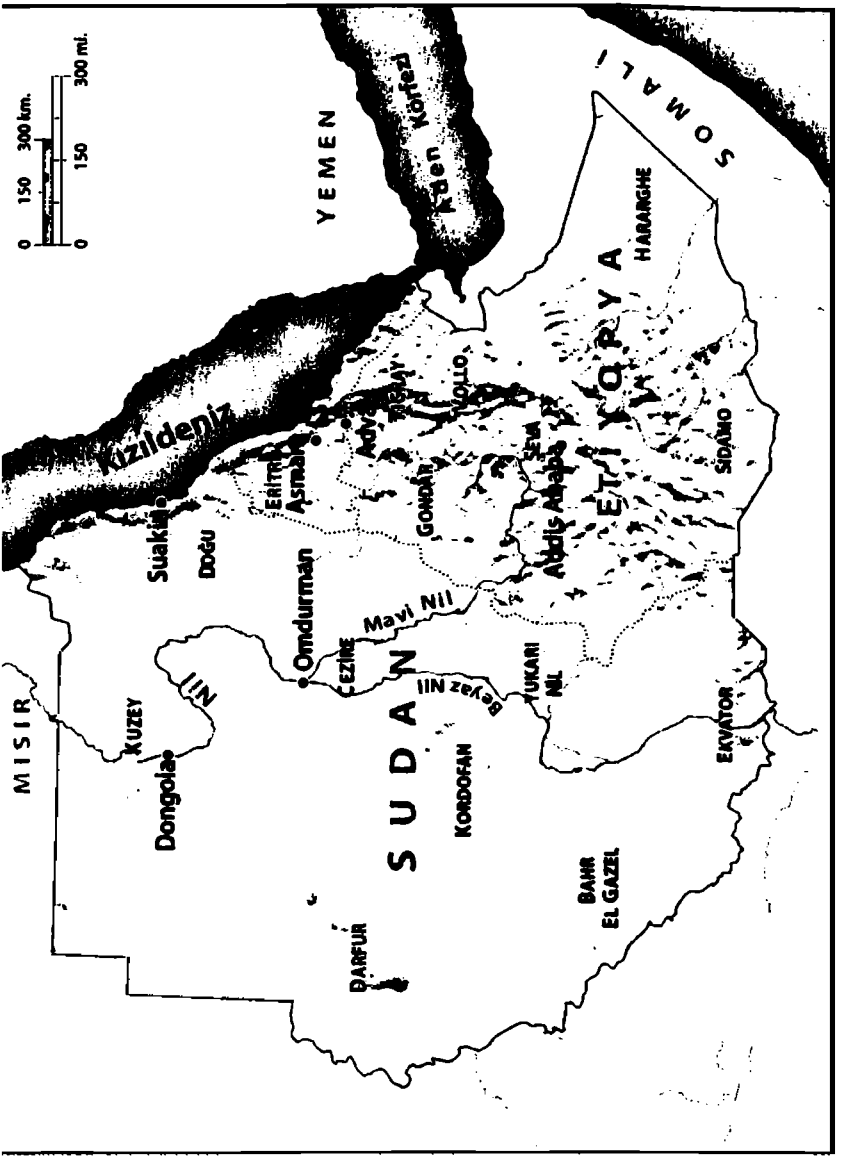
yor ve kıtlığın Etiyopya'daki bölgesel hiyerarşiyi kalıcı olarak yeniden düzenlediğini, gücün merkezini Yohannes'in Tigrelilerinden, Menelik'in Şevalılarına kaydırdığını belirtiyor. Bir zamanlar güçlü ekonomileriyle öne çıkan Begemder ve Gojjam kötürüm kalırken (Begemder'de, dudak uçuklatacak biçimde, halkın yüzde 75'inin ya öldüğü ya da kenti terk ettiği söyleniyor), Menelik'in taht yolundaki başlıca rakibi Ras Alula'nın Tigre tahakkümünü koruma çabaları, kaynakların yetersizliği nedeniyle hüsranla sonuçlanacaktı.[47] "Bitkin düşmüş Tigre'de küçük bir orduyu kısa süreliğine beslemek ve elde bulundurmak bile derhal olanaksızlaştı."[48]

Soylular ve savaşçılar açsa, köylü yoksulların kitleler halinde öldüğünden emin olabilirsiniz. 1890'da Keren'den yazan Fransız rahip Coulbeaux, "Her yerde yürüyen iskeletlerle ve hatta sırtlanlar tarafından yarısı mideye indirilmiş korkunç cesetlerle karşılaşıyorum." diyordu. Somali Coast'taki bir Britanya fahri konsolosu, "yürek parçalayan haykırış ve yakarışlar"dan şikâyetçiydi. Bir İtalyan gezgin, Tigre'nin önemli ticaret merkezi Adva'yı tek sözcükle bir "mezarlık" olarak tanımlarken, bir diğeri de, tahıl taneleri bulabilmek umuduyla katır ve deve dışkılarını telaşla karıştıran çocuklar gördüğünden söz ediyordu: "İçine girdiğim dehşet duygusuyla arkamı döndüğümde, bu kez de *zapte* [polis] tarafından zor kullanılarak, sırtlanlardan artakalmış, iğrenç kokulu bir at leşinden uzaklaştırılan başka çocuklarla karşılaştım. Kapıştıkları bu at leşinin iç organlarını dişleriyle koparmaya çalışıyorlardı, çünkü artık büyük ölçüde çürümüş olan iç organlar daha yumuşaktı." Aç insanlar, "avlarını kapmak için akbabalar, sırtlanlar, çakallar ve başıboş köpeklerle mücadele ediyorlar", kendilerini Müslüman köle tacirlerine satıyorlardı. En kötüsü ise, kıtlığın sebep olduğu cinnet ve yamyamlıktı. Etiyopyalı yazarlar, kendi çocuklarını pişirip yiyen annelere dair öyküleriyle sonraki nesilleri dehşete düşüreceklerdi. Bununla birlikte, Etiyopyalılar, açlığın doruk noktasında bile acılarla dalga geçmelerine olanak veren bir mizah duygusuna sahiptiler. Eşini öldürüp yiyen bir adamın gerçek öyküsüne dayandığı söylenen, "Karısı Hazımsızlık Yaptı" adlı bir şarkı hayli popüler olabilmişti.[49]

47 Marcus, *Menelik II*, s. 135, 139 ve 143 dipnot 2.

48 Haggai Erlich, *Ethiopia and Eritrea During the Scramble for Africa: A Political Biography of Ras Alula, 1875-1897*, East Lansing, 1982, s. 141.

49 Pankhurst, *History of Famine*, s. 74-85 ve 96; ve *Economic History*, s. 216-20. McCann ise, "son dönemin en az o kadar şiddetli kıtlıklarında hiçbir benzer örneğe rastlanmadığı" için, yamyamlık örneklerine kuşkuyla bakıyor (*People of the Plow*, s. 90).

:il 4.1 Afrika Boynuzu ve Sudan

Doğanın düzeni, başka bakımlardan da köklü biçimde bozulmaktaydı laketin en güçlü ve ürkütücü boyutlarından biri, açlık ve susuzluktar dırmış vahşi hayvanlara, zayıf düşmüş insan topluluklarına saldırma retini veren ölümüne cesaretti. "Dönemin anlatılarında, ülkenin tüm rkulardan sıyrılmış hayvanlar ve yırtıcı kuşlarla kaynamakta olduğun n söz ediliyor. Abba Jerome ve Wayzaro Sangal gibi Tigreli ihtiyarlar

geceleri, kıtlığın dermansız bıraktığı, genellikle yaşlı kadın ve erkeklerden oluşan kurbanların, sırtlanlar kendilerini sürüklerken *wasadanni* [beni alıp götürüyor] diye çığlık atıp inlemelerini duymanın sıradanlaştığını belirtiyorlar." Misyonerler ve yerel yetkililerden, ülkenin her köşesinden, Şeva dağlarından, Karan'dan, Harar'dan ve başka yerlerden, vahşi hayvanların "saltanat sürdüğü" haberleri gelmekteydi. Örneğin Begemder'de "aslanlar, leoparlar ve diğer benzer hayvanlar gündüz gözüyle insanları yakalayıp yiyebilecek kadar üstünlüğü ele geçirmiş durumda" iken, Burka'da da "Leoparlar, çakallar ve aslanlar, [insanlara] kendi köylerinin içinde saldırıyor ve pek çoğunu da yiyordu."[50]

İnsanın yırtıcılığı da giderek şiddetleniyordu. Etiyopya'nın feodal düzeni, Menelik'in gayretli çabalarına karşın, güçlülerin zayıflara karşı Hobbes'un söylediklerini anımsatan bir savaşa girişmesine meydan verecek şekilde çözülme tehlikesiyle yüz yüzeydi. Açlık o kadar vahim bir hal aldı ki, eyalet valileri ve onlara bağlı askerler bile idari sorumluluklarını bir tarafa bırakıp yağmacı çetelere dönüşerek talana başladılar. Pankhurst'un yazdığı Dajazmach Walda Gabreel örneğine bakabiliriz: "Harar'ın güneybatısındaki Çarçar bölgesinin valisi Gabreel, bölgesini terk etmek zorunda kalmış, kendini ve askerlerinin canını kurtarmak için, hâlâ yeterli tahıla sahip olan Arussi'yi yağma etmeye girişmişti. Zaten bölge daha önceden Ras Makonnen [Hararge valisi]'in birlikleri tarafından da talan edilmişti. Daha sonra da bölgenin kendi valisi Ras Darge'nin askerleri gelecekti."[51] Vali Makonnen, talan seferini Ogaden'in içlerine kadar sürdürdü ve orada küçük göller etrafında müstahkem mevkiler oluşturup, göçebe Somalili müttefiklerini de başına dikti (bu, Ogaden üzerinde Etiyopya'nın hak iddia etmesi anlamına gelmekteydi ve ucu, 1977'deki acı dolu sınır savaşına kadar uzanacaktı).[52] Bir kaç sene sonra Ogaden'e giden bir İngiliz'in anlattığı üzere, Etiyopyaların işgali, zaten kuraklıkla boğuşmakta olan Somali toplumuna çok büyük zarar verdi: "Yedi saat boyunca, bir zamanlar mısırla kaplı olan bir çöl üzerinde güneye yürüdüm. Nereye bakılsa, eski sulama kanallarına ait izler ve terk edilmiş köyler göze çarpmaktaydı. Burası, on yıl önce ülkenin en önemli tahıl üretim bölgesiydi. Somali ülkesinde tüketilen mısırı ... bu insanlar temin ediyordu."[53]

Açlıktan zayıf düşmüş ve sırtlanlarla soyguncular için kolay lokma haline gelmiş köylüler, elbette salgın hastalıklar karşısında da bir o kadar kolay bir hedefti. Dizanteri, çiçek, tifüs ve grip on binlerce kişiyi öldürür-

50 Pankhurst, *The History of Famine*, s. 87-8.

51 Aynı eser, s. 91.

52 Harold Marcus, *A History of Ethiopia*, Berkeley, 1994, s. 94.

53 A. Donaldson Smith, "Expedition through Somaliland to Lake Rudolf", *Geographical Journal*, 8 (1896), s. 127.

ken, Menelik'in sığırları geri getirmek üzere Ogaden'e düzenlediği akınlara katılanlar da kolera mikrobuyla birlikte döndüler. Halk sağlığı alanında öncü çalışmalar yürütmek üzere 1897'de ülkeye gelen Fransız hekim Dr. R. Wurtz'un ihtiyatlı tahminlerine göre, Etiyopya'da ve belki de tüm Afrika Boynuzu'nda, 1892'ye gelindiğinde halkın üçte biri yok olmuştu. Ölüm oranları, tahmin edilebileceği gibi, bazı bölgelerde ortalamanın çok daha üstündeydi. Örnek vermek gerekirse, güneyde, geçimini hayvancılıkla sağlayan Galla'da, Wurtz ve diğer yabancı uzmanların gözlemleri, nüfusun üçte ikisi ila beşte dördünün tamamen ortadan kalktığı yönündeydi. Bir zamanların tarıma elverişli yüksek kesimleri ve yarı kurak çayırlıklar ıssız kalmış, yeryüzünden silinmişti.[54] Bu arada, 1891'in güçlü El Niño hareketi ile ilintili ikinci bir kuraklık dalgası, Etiyopya'nın İtalya ile bir ölüm kalım savaşına gittikçe yaklaştığı 1892 boyunca kıtlık ve salgınları canlı tuttu.[55]

Kıtlık Mehdicileri Alt Ediyor

1888 yılında, kuraklık ve Nil'in düşük su seviyesi, orta ve Kuzey Sudan'ı da bir o kadar yıkıcı felaketlerle yüz yüze getirdi. Kıtlık, Mehdicilerin Mısır karşısındaki büyük cihat planlarını altüst etti. Nisan 1887'de, Mehdi'nin halefi Halife Abdullah, Yukarı Mısır'daki Vadi Halfa kentine ulaklar salarak, "Hidiv Muhammed Tevfik'i, Kraliçe Victoria'yı ve Sultan Abdülhamit'i Mehdi'ye biat etmeye çağıran" mektuplar gönderdi. Buckingham Sarayı ve Topkapı'dan olumsuz yanıt gelince, Nubia / Dangola'da, Mehdi'nin en mahir paşası El Nucumi'nin komutasında büyük bir ordu toplandı. Daha yıllık Nil taşkını sekteye uğramadan, binlerce savaşçı, takipçileri ve atları ile birlikte, nehir boyundaki kabilelerin kıt kaynaklarının üzerine çökmüştü bile. Bir anlatıya göre bu kabileler o kadar açlık çeker hale geldiler ki, "Dervişlerin üzerinde ibadet ettikleri koyun derilerini bile çalıp yiyorlardı."[56] Nil boyunca her yerde tahılın ansızın güç bulunur bir şeye dönüşmesiyle, El Nucumi'ye, güneyden gelecek takviye birlikleri beklemeden Mısır üzerine yürümesi emredildi. Halife, Mısırlıların kendilerini kurtarıcıları olarak karşılayacakları konusunda taraftarlarına güvence verdi ve "Hidive, Kraliçe Victoria'ya ve Kahire'deki Britanya temsilcisine son bir uyarı gönderdi. Önceki günlerde Kral John [Etiyopya Kralı Yohannes] karşısında kazandıkları zafere ait kimi deliller de bu uyarıya eşlik ediyordu."[57]

54 Pankhurst, *The History of Famine*, s. 86-9, 105.

55 Marcus, s. 143.

56 Father Joseph Ohrwalder (yayına hazırlayan P. Wingate), *Ten Years' Captivity in the Mahdi's Camp*, Londra, 1897, s. 283.

57 P. Holt, *The Mahdist State in the Sudan: 1881-1898*, Oxford, 1958, s. 157-60.

Ancak, yukarı Mısır'ın aç fellahları, kendi mahsulleri tarlalarda susuzluktan kavrulurken, Mehdi'nin ordusuna ancak pek az yardımda bulunabileceklerdi. Boş mideyle ilerlemek ise "korkunç bir bedele mal oluyordu". General Grenfell komutasındaki iyi beslenmiş Mısır birlikleriyle Ağustos 1889'da Tuşki'de nihayet karşılaştıklarında, El Nucumi'nin kutsal ordusu açlıktan yarı ölü duruma gelmişti çoktan. Mehdicilerin savaş meydanında imha oluşunu, açlıktan kırılan Kuzey Sudan halkının umutsuz kitlesel göçü izledi. Mısır'a giden ıstırap yolunda, iskeletlerden oluşan izleri takip edilebiliyordu.[58]

Sonraki yıl, bir diğer İngiliz generali Kitchener'in zalimane dehası ile faydalandığı kıtlık, Kızıl Deniz kıyısındaki Kossier ve Suakin'de bulunan Mısır garnizonlarını tepelemek isteyen Mehdicilerin planlarını yine suya düşürdü. Bunun öncesinde yaşanan gelişmeleri Holt'dan okuyoruz: "Yerli kabilelerle yapılan ticaret, Suakin boyunca giderek gelişmekteydi ve tahıl ihlali sayesinde kıtlıkların yol açtığı güçlükler bir ölçüde hafifleyecekti. Fakat, askerî yetkililer bu politikaya tamamen karşıydılar, çünkü bu, onlara göre düşmanı beslemek anlamına geliyordu. Mehdi'ye tam anlamıyla bağlı olmayan kabilelerin desteğini kazanma yanlısı siyasi yetkililer farklı düşünmekteydiler." Kitchener, sivil amirlerine kulaklarını tıkadı ve Doğu Sudan'a giden gıda tedarikini kesti. Kabileleri açlığa mahkûm ettikten sonra, cihattan arta kalanları 1890 Şubatında Tukar'da yenilgiye uğratarak kolay yoldan şan kazanacaktı.[59]

Batı Sudan'da, Fransa büyüklüğünde bir alana yayılan dev Darfur bölgesinde de kıtlık "muhtemelen daha önce hiç görülmedik ölçüde kötü" oldu. Ancak, Alexander De Waal, bu tablonun ortaya çıkmasında ana sorumlular olarak, Mehdicilerin askerî merkezi Omdurman'ın doymak bilmez tahıl açlığına ve iç savaşa işaret ediyor. "Bir aşamaya gelindiğinde, El Fahser'deki Mehdici birliklerin mevcudu 36.000'i aştı. Sefere çıktıklarında, bulunabilecek her şeyi 'yiyorlar, içiyorlar, giyiyorlar ve çalıyorlardı'. Batı Darfur'da, orduların köyleri tümden 'yediği' söylenir." Yıkımın vardığı boyut, isyanın liderlerinden birine, kendi ülkesi için "bir virane yığını" tanımlamasını yaptırıyordu.[60]

Mehdicilerin büyük, haddinden fazla kalabalık bu başkentinde de anlatılamayacak sahneler yaşanmaktaydı. Esir düşmüş Avusturyalı rahip Ohrwalder, "Mavi Nil üzerinde, güneyde ta Karkoc'a kadar, Kemlin, Messalami, Vad Medeni, Ebu Haraz, Vad el Abbas ve Rufaa gibi belli başlı tüm kasaba ve köyler yok edildi. Buralarda yaşayanlarsa, kadın, erkek,

58 Aynı eser, s. 160 ve 165-7.

59 Aynı eser, s. 171-3. Ayrıca bkz. Augustus Wylde, *Modern Abyssinia*, Londra, 1901, s. 106.

60 Alexander De Waal, *Famine that Kills: Darfur, Sudan, 1984-1985*, Oxford, 1989, s. 63-4.

çocuk hep birlikte, büyük bir bitkinlik içerisinde Omdurman'a gelip, şehrin kuzeyinde, Khor Şambat yakınlarında kendilerine barınak buldular."[61] Taşoda'dan tahıl ithal eden başkentin, ayrım yapmaksızın hepsini açlıktan koruyacağına inanarak gelmişlerdi. Halife'nin yaptığı ise, gerçekte, Omdurman'ı kanlı bir kabile diktatörlüğüne çevirmekti.

Holt'un açıklamalarına kulak veriyoruz: "Kıtlığın başlangıcı son derece kritik bir döneme, Ta'ayşa [Halife'nin kabilesi]'nın Omdurman'a göçtüğü günlere denk geldi. Kordofan'dan geçişi sırasında kalabalık kabilenin ihtiyaçlarının karşılanması ciddi bir sorun haline gelmişti ve Omdurman'a geldiklerinde de, kendilerine sağlanan tahıl miktarında ayrıcalık tanındı. Köylerindeki kıtlıktan kaçıp başkentteki açlığa koşan köylerin akınıyla, Omdurman'daki durum giderek kötüleşti." Mısır cihadının askerî yenilgisi, Mehdicilerin asla kokuşmayacak, eşitlikçi bir toplum kurma iddialarının ahlaki bakımdan dayanaksız kalmasıyla ikiye katlanmaktaydı şimdi. Ta'ayşa kabilesine mensup olmayan gözü pek hazine sorumlusu İbrahim Muhammed Adlan, "palazlanmış asker sınıfının haraç isteğinden yoksulları korumaya" yeltendiğinde ve ne pahasına olursa olsun kabilenin ihtiyaçlarını karşılamayı reddettiğinde, Halife tarafından derhal ipe çekildi. Mehdi devleti, bir "azap ülkesi"ne dönüşmekteydi şimdi.[62]

Halife'nin bir diğer tutsağı, İtalyan rahip Rosignoli, Omdurman'da 1888-89 döneminde verilen korkunç, eşitlikten uzak hayatta kalma mücadelesini şöyle anlatıyordu:

> Omdurman, korkunç olayların sahnesi haline geldi. Mehdiciler, El Ubeyd'de kuşattıkları Mısırlıları, köpek ve eşek eti, deri ve diğer türlü mundar şeyleri yemek zorunda kaldıkları için aşağılamışlardı. Şimdi, onlar daha da kötüsünü yapmak zorunda kalıyorlar, kendi çocuklarını yiyorlardı.
>
> Zenginler, zamanında *dura* stoklayarak kendilerini kurtarmayı bildiler. Yoksullar içinse hiçbir kaçış yoktu. *Ardeh* başına 60 liret olan fiyat, 250 lirete fırladı. Kuşatma sırasında El Ubeyd sokaklarında gördüğüm, sersemlemiş gözlerle bakan, bir deri bir kemik düşmüş kalabalıklardan daha da büyük topluluklara şimdi Omdurman'da rastlıyordum. Salt hayatta kalmalarını sağlayacak şu ya da bu nesneyi bulmak için etrafı araştıran büyük güruhlar vardı. Sokaklar cesetlerle doluydu ve bunları götürüp Nil'e atacak, ya da Halife'nin belirlediği mezarlığa gömecek kimse yoktu. Bugün, kıtlık sırasında ölenlerin bembeyaz olmuş kemikleri, yığınlar oluşturuyor. Böylesi bir yiyecek bolluğunun ortasına düşen sırtlanlar, kalabalık gruplar halinde toplaşıyorlardı. Hatta, kentin sokaklarında öylece gezinip durmalarını sağlayacak cesareti de buluyorlardı....
>
> Çocuklar, kaçırılma tehlikesiyle karşı karşıyalar. Bir gece, dehşetli çığlıklarıyla ortalığı ayağa kaldıran bir tanesini, aç bir adamın ellerinden çekip

61 Ohrwalder, s. 306.

62 Holt, s. 174-5.

> almayı başarabildik. Bir diğer olayda, mahkemeye başvuran bir kız çocuğu, en küçük kardeşini yiyen ve kendisini de aynı sonun beklediğini söyleyen annesinden korunmayı talep ediyordu. Bu lanet kadın hapse atıldı ve birkaç gün sonra da çıldırarak öldü. Kurumuş memeleriyle artık bir şey sunmaktan aciz duruma düşmüş anneler bize gelip, çocuklarını yiyecek karşılığında satın almamızı teklif ediyorlar. Bir gün, Peder Ohrwalder'in kapısını çalan bir kadın, çocuklarını alması için ona yalvardı. Peder, kadına birkaç avuç *dura* verdi ve dualarla uğurladı. Sonraki gün, kadın bu kez yanında sadece iki çocukla geldi, çünkü üçüncüsü açlıktan ölmüştü. Üçüncü gün, yanında tek bir çocuk vardı. Kadını daha sonra hiç görmedik.[63]

Halife'ye çeşitli görevlerde hizmet etmiş olan Rudolf von Slatin de yaşananların bir diğer tanığıydı: "Ölenlerin çoğunluğu, kentin yerleşik halkından değil, göç eden topluluklardandı. Kent halkının elinde gizlenmiş bir miktar tahıl vardı ve kabileler birbirlerine daima destek olmaktaydılar."[64] Peder Rosignoli gibi, von Slatin de Avrupa'daki okurlarını, Mehdi'nin açlıkla boğuşan başkentinin sokaklarında yaşanan, Darwin'i anımsatacak manzaraların korkunç anlatımlarıyla ürpertmekteydi:

> Dolunaylı bir gecede, saat on iki sularında eve dönmekteyken, cephane ve silah depolarının bulunduğu Beyt el Amana yakınlarında, yerde kıpırdayan bir şey fark ettim ve ne olduğuna bakmak üzere yanına gittim. Biraz yaklaştığımda, neredeyse çıplak durumdaki, uzun saçları omuzları üzerinde karmakarışık olmuş üç kadının, küçük bir sıpanın etrafında çömelmiş olduklarını gördüm. Yerde yatan sıpa, annesini kaybetmiş veya çalınmış olmalıydı. Kadınlar, küçük yavrunun gövdesini dişleriyle yarmışlar, bağırsaklarını yemekteydiler. Zavallı hayvansa hâlâ nefes alıp veriyordu. Ben bu korkunç manzara karşısında ürperirken, açlıktan kudurmuş kadınlar da manyaklar gibi gözlerini üzerime diktiler. Sonunda, peşim sıra beni takip eden dilenciler de kadınları gördüler ve avı onların ellerinden almaya çalışırlarken ben bu tekinsiz yerden uzaklaştım.[65]

Şahitlerin anlattıklarına bakılırsa, Omdurman dışında, Nil etrafındaki köylerde meydana gelenler daha da dehşet vericiydi. Rudolf von Slatin şöyle devam ediyor: "Sudan'ın en bağımsız ve gururlu kabilesi olan Jaalin'in, tüm diğerlerine kıyasla daha büyük acılar çektiğini düşünüyorum. Ölümden kaçmanın olanaksızlığını kabullenen sayısız baba, evlerinin kapılarını tuğlalarla ördüler ve çocuklarıyla koyun koyuna, sabırla onun gelmesini beklediler. Bu şekilde tümden yok olan köylerin var olduğunu hiç duraksamadan söyleyebilirim." Von Slatin ise şunu ekliyor: "Hassania, Şukria, Aggalain, Hammada ve başka kabileler tümden ortadan kalktı ve

63 C. Rosignoli, "Omdurman during the Mahdiya", *Sudan Notes and Records*, 48, Hartum, 1967, s. 43.

64 Rudolf Slatin Pasha, *Fire and Sword in* the *Sudan*, Londra, 1897, s. 274.

65 Aynı eser, s. 273.

eskinin kalabalık diyarı, terk edilmiş bir çöle döndü."[66] Benzer şekilde, Peder Rosignoli de kıtlığın ve hastalıkların ortaya çıkardığı bilançonun neredeyse hesaplanamayacak boyutta olduğu kanısındaydı: "Pek çok kabile, yeryüzünden tamamen silindi." Sığınmacılar, vahşi hayvanlara yem olan aç insanlar hakkında, Etiyopya'dakilerle boy ölçüşebilecek korkunçlukta öyküler anlatmışlardı kendisine: "Onları avlayan insanların sayısı azaldığından, vahşi hayvanlar yüz kat çoğaldı. O kadar cesaret kazandılar ki, sürüler halinde köyleri basıp, bu korkunç istilacılar karşısında kendilerini savunma gücünden yoksun çocukları ve hastaları yemeğe başladılar."[67]

Batı Afrika'nın savanlarında da benzer öyküler anlatılmaktaydı. Hicrî 1306 (1888) yılında başladığı için, Sudan'da olduğu gibi burada da kuraklık ve kıtlık "Altıncı Yıl" (*Sanat Sita*) adıyla anılmaktaydı. Catherine Coquery-Vidrovitch, Nijer Nehri'nin dirsek yaptığı bölgede yer alan Walata'nın ciddi bir kıtlıkla karşılaştığından ve 1888-89'da binlerce esir ile kölenin can verdiğinden bahsediyordu. Katsina ve Kano da açlık haberlerinin geldiği yerler arasındaydı.[68] Afrika'da bağımsız ve askerî bakımdan çetin ceviz ülkeler olarak öne çıkan Müslüman Sahel/Sudan devletleri ile Hıristiyan Etiyopya Krallığı'nın oluşturduğu blok, bir anda kuraklık, kıtlık ve iç karışıklıklar nedeniyle kırılgan bir yapıya bürünmüştü. Mehdici yayılmanın da bastırılmasıyla, Avrupalı güçler artık krizi kendi sömürgeci amaçları doğrultusunda avantaja dönüştürme fırsatından faydalanabilirlerdi.

Eritre sahilinde bir köprübaşı edinmiş olan, toprak tutkusuyla yanan İtalyanlar, Kızıl Deniz bölgesindeki Fransız emellerine set çekmek üzere Britanya tarafından cesaretlendirilmelerinin de etkisiyle, harekete geçen ilk güç oldular. Dönemin İtalyan komisyonlarından birisi, "Eritre Kolonisi, gelecekte İtalyan göçünün havalandırma deliği olarak işlev görme olanaklarına sahiptir." diyordu. "Kıtlığın boşalttığı araziler" bahanesiyle, kuraklığın harabeye çevirdiği Eritre Dağları ile Tigre Platosu'nun sömürgeleştirilmesinde bir durak olarak kullanmak üzere, 1889 yazında Asmara'yı işgal ettiler. Etiyopya'nın geri kalanının ise Roma "himayesi" altında olduğu ilan edilmişti. (Menelik, ünlü yanıtında, "Etiyopya himayeye muhtaç değildir; o, ellerini sadece tanrıya açar." diyecekti.)[69] Tacı Tigrelilerin elinden çekip almak için geçmişte İtalyan desteğinden faydalanmış Menelik, nam salmış süvarilerinin altındaki atların sığır vebasından kırılması ve büyük bir orduyu seferber edecek erzaktan yoksun olması sebebiyle, başlangıçta İtalyan konvoylarının önünde kenara çekilmek durumunda kaldı. Ancak, öfke-

66 Aynı eser, s. 274-5.

67 Rosignoli, *Sudan Notes*, s. 42.

68 Catherine Coquery-Vidrovitch, "Ecologie et histoire en Afrique noire", *Histoire, economic et sociite*, 16:3 (1997), s. 501.

69 Richard Pankhurst, *The Ethiopians*, Oxford, 1998, s. 183-9.

ye kapılan ve "kocasını hainlikle suçlamaya iyice yaklaşan" imparatoriçe Taitou, ülkenin egemenliğini her ne pahasına olursa olsun savunması yolunda Menelik'i yüreklendirdi.[70] Parmak ısırtan bir sabır ve hüner sergileyen Menelik, (Fransız silahlarının da yardımıyla) bitkin düşmüş, ama yine de yürekliliğini yitirmemiş halkını bir araya getirmeyi bildi. Büyük bir İtalyan sefer kuvvetini, 1 Mart 1896'da Adva'da imha ettiler. Avrupa'nın kara kıtada almış olduğu bu en büyük yenilgi, Başbakan Francesco Crespi'nin, Kraliçe Saba ve Vaiz John'un ülkesindeki "İkinci Roma İmparatorluğu" hayallerinden uyanması anlamına da geliyordu aynı zamanda.

Asrın Sonu Kıyamet Mi Getiriyor?

Gelgelelim, Etiyopyalılar bu zaferi kutlamaya pek fırsat bulamadılar. Menelik'in muzaffer ordusu Addis Ababa'ya dönerken, Afrika Boynuzu'nu içine alan kuraklık mengenesi bir kez daha daralmaya başladı (on yıldan kısa sürede üçünce kez).[71] Küresel bir lanetti yaşanan. Sör John Elliot, 1904 yılındaki konuşmasında, Britanya Bilimsel İlerleme Derneği'ne şöyle seslenecekti: "1895-1902 döneminin temel özelliği, Habeşistan da dahil olmak üzere tüm Hint-Okyanusya bölgesindeki uzun süreli yağış yetersizliğidir."[72] Daha yenilerde, dünya tahıl ticareti konusunda önde gelen bir tarihçi, altı kıtada birden baş gösteren mahsul kayıplarının sıra dışı eşzamanlılığına şöyle vurgu yapıyor:

> 1896 ve 1897 yılları, çok geniş bir coğrafyaya yayılmış buğday üretim alanlarının her yerinde, alışılmadık ölçüde kötü hava koşullarıyla öne çıktı. 1897 senesi, gelmiş geçmiş en düşük dünya rekolte ortalamasına sahip olma unvanını, bir İngiliz dönümü [*4047 metrekare*] başına 426 litre ile hâlâ elinde bulunduruyor. 1896'da Hindistan, Avustralya, Birleşik Devletler'in kış buğdayı üretim kuşağı ve Kuzey Afrika kuraklıkla karşılaşırken, Arjantin'de de çekirgeler ve geç kalan yağmurlar rekolteyi düşürdü. Ancak, 1897'de hava koşulları daha da berbat bir hal alacaktı. Yağış dağılımı en çok da önemli buğday üretim alanlarında bozuldu. Hindistan, Avustralya, Güney Rusya, İspanya ve Kuzey Afrika kuraklıkla boğuşurken, Fransa da ekim zamanında aşırı yağışlardan zarar görecekti. Tuna Havzası'nda, Mayıs ve Haziranda ortaya çıkan şiddetli yağmur ve fırtınalar, hasadı olumsuz etkiledi. Arjantin, Kasımda çekirgeler, kuraklık ve dona maruz kalırken, hasat zamanında da yağmura yakalandı. Kanada'da yaz donları, şiddetli geç dönem yağmurları

70 Marcus, s. 92-3.

71 Etiyopya'daki 1896 kuraklığı ve kıtlığı için bkz. Coquery-Vidrovitch, s. 503. Etiyopya iklim tarihi üzerinde yeni bir inceleme için, Maria Machado, Alfredo Perez-Gonzalez ve Gerardo Benito, "Paleoenvironmental Changes During the Last 4000 years in the Tigray, Northern Ethiopia", *Quaternary Research*, 49 (1998), s. 312-21.

72 Sir John Elliot, "Address to the Sub-section Cosmical Physics", *Symon's Meteorological Magazine*'de yeniden yayınlanmıştır, 465 (Ekim 1904), s. 147.

ve hatta bazı bölgelerde dolu gözlendi... Önemli ihracatçılar arasında sadece Birleşik Devletler iyi mahsul alabildi.[73]

Diğer tahıl türleri de aynı derecede etkilendi ve 1876-79 felaketiyle karşılaştırılabilecek ölçekte bir üçüncü kuraklık/kıtlık dalgası, Hindistan'ı, Kuzey Çin'i, Kore'yi, Java'yı, Filipinler'i, Kuzeydoğu Brezilya'yı, doğu ve Güney Afrika'yı ezip geçti. Açlığın pençesine düşen Yukarı Nil bölgesinde köylülerin toprak yediği görüldü. Tolstoy kuraklık ve zulüm altında inleyen Güney Rusyalı mujiklerin çaresizliğini yazacaktı. İtalya, un fiyatlarının fırlamasıyla, tarihinin en kanlı ekmek isyanlarını yaşadı. Avustralya ise, modern tarihinin en kötü kuraklığında, koyun sürülerinin yarısını yitirecekti.[74] 1896/97, 1899/1900 ve 1902 yıllarında El Niño hareketlerinin alışılmadık biçimde art arda gelmesinin bu küresel tarım felaketinden büyük ölçüde sorumlu olduğunu artık biliyoruz. Bu dalganın 1898'de, on dokuzuncu yüzyılın en güçlü La Niña hareketinin neden olduğu yağışlarla kesintiye uğraması ise, bu kez Sarı Nehir havzasını yıkıcı sel felaketleriyle karşı karşıya bıraktı. ENSO ile ilintili kıtlıklar, dünya nüfusunun, çok büyük kısmı ileride "üçüncü dünya" olarak adlandırılacak kesimlerinde yaşayan dörtte birlik bölümünü doğrudan etkiledi.

Yüzyılın sonu, insanlığın tarihinde köklü bir ayrım noktası haline geldi. Avrupalılar ve onların Kuzey Amerikalı kuzenleri açısından, David Landes'in de yazdığı gibi, 1896'da "çarklar dönmeye başladı" ve 1893 Paniği ile başlamış ekonomik bunalım, yerini yeni bir yükseliş dönemine bıraktı. "Ticaret geliştikçe, güven de geri geldi. Üstelik, önceki yılların kasvetine nokta koymuş gelgeç bir güven de değil, 1870'lerin başlarından beri görülmemiş ... bir genel coşku havasıydı. Takırdayan silahları ve kapitalizmin son aşamasına dair uyarı niteliğindeki Marksist göndermeleri bir yana bırakacak olursak, bir kez daha her şey rayına oturmuş görünüyordu. Batı Avrupa'nın tümü için bu yıllar [1896-1914], hafızalarda mutlu güzel günler olarak yaşıyor: Edward dönemi[75], *la belle epoque* [güzel çağ]."[76]

Oysa diğer yanda, Avrupalılar dışındaki hemen herkes için (Japonlar ve Latin Amerika güney konisi hariç), sömürge savaşları, sözleşmeli kölelik, toplama kampları, soykırım, zorunlu göç, kıtlık ve hastalıklarla dolu bir

73 Malenbaum, s. 178-9.

74 Yukarı Mısır ve Sudan'da kuraklık ve kıtlıkla ilgili bir inceleme için bkz. A. Milne, "The Dry Summer on the Upper Nile", *Scottish Geographical Magazine*, 16 (1900), s. 89-91. Tolstoy'un 1896-97'deki mahsul kayıplarıyla başlayan tarım krizine dair gözlemleri ("La Famine en Russie en 1898"), *La Revue socialiste*'de basılmıştı, (Paris), 1898, s. 129-42. Milano'da, ordu birlikleri, ekmek isyanına katılanlardan 80'ini 8 Mayıs 1898'de katletti (bkz. Offer, s. 220).

75 Kraliçe Victoria'nın Ocak 1901'de ölümünün ardından, oğlu Kral VII. Edward'ın tahta geçişiyle başlayan ve 1910'a kadar devam eden dönem- *çev.*

76 David Landes, *The Unbound Prometheus: Technological Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present*, Cambridge, 1969, s. 231.

karanlık çağdır başlayan. Bu yeni çağda, kıtlığın salgın ve hastalık boyutu, 1870'lere göre çok daha ölümcül olacaktır. Asya'da örneğin, yeni gıda krizi, 15 milyondan fazla cana mal olan Üçüncü Veba Salgını ile çakışacak, Hollanda Doğu Hint Adaları'nı da etkisi altına alacak sığır vebası felaketi, doğu ve Güney Afrika boyunca, geleneksel toplumun ekonomik temellerini yerle bir edecektir. Avrupa ile Kuzey Amerika'nın sanayi kentlerinde sağlık ve ortalama ömür standartlarında çarpıcı ilerlemeler kaydedilirken, Afrika ve Asya'nın dört yanında tam bir çöküş yaşanacaktır. Yetmezmiş gibi, bu muazzam insanlık krizi, Yeni Emperyalizm ve onun Hıristiyan sureti tarafından da saldırgan bir şekilde kullanılacaktır. Misyonerlerle konuşan bir Afrikalı, "Avrupalılar" diyordu, "göğü dolduran akbabalar gibi kıtlığın peşinden gidiyorlar."

Sonuç olarak, Avrupa harici dünyada, asrın sonu, binyılcı intikam hareketlerinin, isyanların ve mesihlerin her yerde boy verdiği bir kıyamete doğru meyletti. Çaresizlik hissine kapılmış toplumlar, her yerde, takvimlerini mahşer gününe ayarladılar. Pek çok Müslüman, on üçüncü hicri asrın (1785-1882) sona ermesiyle, dünyanın sonunun geleceğine inanmaktaydı.[77] Hindistan'da, 1956 Sambat yılı Kartik ayının (Kasım 1899), "Hindistan ve tüm dünya için bir bela ve felaket çağını başlatacağı" inancı hayli yaygındı.[78] Aynı şekilde, Çin'in kuzeyinde, başkaldırmış köylüler, Beyaz Nilüfer tarikatının beklentisini paylaşıyor, dünya felaketinin yaklaşmakta olduğunu düşünüyorlardı. Budist *kalpa* dönecek, "mevcut toplumsal yapı yok olacak, Ölümsüz Ana başa geçecekti."[79] Yine pek çok Çinli, "sekizinci artık ayın ay takviminde *gengzi* yılı ile uğursuz bir şekilde çakışması nedeniyle" (1680'den beri ilk kez gerçekleşmekteydi), 1900 senesinin toplumsal düzende sarsıntılı bir altüst oluş getireceğine inanmaktaydı (hiç kuşkusuz, yaşanan da tam olarak buydu).[80] *Sertão*da ise, Sebastiancı muhalif rahipler ve yardımcı rahibeler, yeni Brezilya Cumhuriyeti'ni, deccalin hükümranlığı ve kıyametin gelip çatmasıyla özdeşleştiriyorlardı.[81]

Charles Ambler'in 1897'de, Kenya'da "İnsanlar, kuraklık, kıtlık ve hastalık felaketleriyle Avrupa ekonomik ve siyasi erkinin ilerleyişi arasında bir bağlantı kuruyor." demiş olması hiç şaşırtıcı değil. Zimbabwe'de Muvari tarikatına mensup Ndebele isyancılarına; Alman Doğu Afrikası'nda Maji-

77 Elizabeth Isichei, A History *of African Societies to 1870*, Cambridge, 1997, s. 293.

78 David Arnold, "Touching the Body: Perspectives on the Indian Plague, 1896-1900", *Subaltern Studies*, 5 (1987), s. 74.

79 Esherick, s. 300; ve David Little, *Understanding Peasant China*, New Haven, Connecticut, 1989, s. 152-3 (alıntı).

80 Arthur Smith, *China in Convulsion*, cilt. 1, Edinburgh, 1901, s. 219; ve A. Broomhall, *China's Open Century, Book Seven*, s. 306.

81 Delia Cava, s. 55.

Maji savaşçılarına (1904 sonrası); Mozambik'te Kanovanga'yı destekleyen Tavara halkına; Rand'da "Etiyopyacı" kiliselere; Kuzeydoğu Brezilya'da iç sömürgeciliğin kurbanı *Conselheiroculara*; Laos'ta Ong Man'ın Fransız karşıtı *phumibun* hareketine; Negros'ta mesihçi Papa Isio gerillalarına; Java'da Madhi (Kasan Mukmin) yandaşlarına; ya da Pekin kapılarına dayanmış Doğrulukta Birleşen Yumruklar (Boksör) hareketine... Hangisine bakarsak bakalım, doğal afetlerin "daha derindeki asıl toplumsal ve kozmolojik krizin dünya üzerine saldığı ilk ceza ... sömürgecilerin gelişinin korkunç bir simgesi" olduğu inancının içerilere kadar işlediğini görüyoruz.[82] "Bu bir korku çağıydı." diye ekliyor John Lonsdale. "Apansız ortaya çıkan büyülü güçler karşısındaki paniğin çağı. Hayatta kalabilmenin, gözü dönmüş bir zorbalığa bağlı olduğu düşünülen bir çağ."[83] Şüphesiz, yaşananlardan neredeyse bir bu kadar kaygı duyan Avrupalılar da yok değildi. Bir yanda Kipling'in sömürgeci iyimserliği ve bilimsel ırkçılığı göklere çıkartan şiirleri dururken, öte yanda Conrad, huzur kaçıran öyküleriyle, gizli kalmış tropik katliamlardaki suç ortaklığının asıl Avrupa'yı barbarlaştırdığı uyarısını yapıyordu. *La belle epoque*, Conrad'ın gözünde, kıyametin kapı komşusuydu.

82 Charles Ambler, *Kenyan Communities in the Age of Imperialism*, New Haven, Connecticut, 1988, s. 3.

83 John Lonsdale, "The European Scramble and Conquest in African History", Oliver ve Aanderson içerisinde, s. 692.

Beş

Şölen Masasında İskeletler

> Hindistan'da alçakça bir ekonomik felaket hazırladığımızdan tamamen eminim. Öyle ki, 1847'nin Büyük İrlanda Kıtlığı, bunun yanında çocuk oyuncağı gibi kalacak.
>
> *–H.M. Hyndman, 1886*[1]

Tahmin edilebileceği gibi, Hindistan'ı yönetenler, Victoria'nın tahttaki 60'ıncı yılının (1897) bir katliam ortamında kutlanacağına dair herhangi bir önseziye sahip değildiler. Romesh Chunder Dutt, daha sonra Hindistan Ulusal Kongresi'nde yaptığı konuşmada, "Üst üste eklediği felaketlerle, ülkenin Doğu Hindistan Kumpanyası'ndan kraliyete devredilmesinden bu yana en acılı yılı." olarak tanımlayacaktı 1897'yi.[2] Ülke 1896 musonlarını beklerken, kıtlıkların artık 1876 ölçeğinde bir ölüm bilançosu ortaya çıkarmasının kesinlikle imkânsız olduğu yönünde kibirli bir güven hâkimdi (hem de yakın günlerde Orissa'da meydana gelmiş ölümlere rağmen). Sör Richard Strachey başkanlığındaki kıtlık komisyonunun 1880 tarihli raporu doğrultusunda, yerel ölçekte yardım çalışmalarının örgütlenmesine ve paniğin neden olduğu nüfus hareketleri üzerinde yeni denetim aygıtlarının (insanların her bir alt bölgede oluşturulacak "kıtlık grupları"na kaydedilmesi) oluşturulmasına dair hükümler içeren bölgesel kıtlık kanunları yürürlüğe koyulmuştu. Bu sayede yirmi yıl önce hükümeti çok güç duruma düşürmüş göçlerin tekrarlanmayacağı düşünülmekteydi. Bunlarla da yetinilmemiş, ciddi kuraklık ve sel durumlarında, Kalküta'nın diğer mali öncelikleri ve özellikle de kuzeybatı sınırlarındaki bitmek bilmeyen askerî harekâtları tehlikeye atmadan yardım çalışmalarını finanse edebilmesine

1 Alıntının geçtiği yer için, H. M. Hyndman, *The Bankruptcy of India*, Londra, 1886, s. vi.

2 "Lucknow Kongresi'nde Başkanın Konuşması", (Aralık 1899), Romesh Chunder Dutt, *Romesh Chunder Dutt* içerisinde, Yeni Delhi, 1968, s. 202.

olanak sağlamak üzere, 1878'de bir Kıtlık Yardım ve Sigorta Fonu oluşturulmuştu.

Buna ek olarak, dönemin ekonomi uzmanlarından birinin sözleriyle, "Üretim ve bölüşümü kontrol altında tutan tarihsel koşullar üzerinde de ... devrim yapılmıştı."[3] Burma'nın tükenmez pirinç fazlasının imparatorluk sistemine dahil edilmesi ve büyük kısmı Kıtlık Fonundan karşılanarak 16.000 kilometre uzunluğunda yeni demiryolu hatlarının döşenmesi, kırsaldaki nüfusa kesin bir gıda güvencesi sunan adımlar olarak selamlanıyordu.[4] "Kelimenin eskiden bilinen anlamıyla bir kıtlığın yaşanması, yani bir gıda yokluğunun ortaya çıkması olanaksız hale gelmiştir. Arz darlığının yaşanacağı durumlarda, Pencap'ı ve Kuzey-Batı Eyaletleri'ni Burma besleyecek veya tam tersi gerçekleşecek, Mumbai'nin yardımına Madras koşacak ya da Mumbai Madras'a el uzatacaktır."[5] Genel Vali Lord Elgin de Kraliçe Victoria'ya güvence vermekten geri durmuyordu: "Başta demiryolları olmak üzere ulaşım olanaklarının geliştirilmesi, daha önceleri yetkililerin gücü dahilinde olmayan bir şekilde kıtlıklarla baş edebilmemizi mümkün kılmaktadır."[6]

Oysa gerçekte, bu ilerlemeler neredeyse hiçbir anlam ifade etmiyordu. En azılı düşmanları bile, Lytton'un açtığı felaket yolunu santimi santimine takip eden Lord Elgin'i hayretle izlemekteydiler.[7] Derken, musonların ciddi biçimde sekteye uğraması ile, 1896'da Pencap, Kuzeybatı Eyaletleri, Avad, Bihar ve Madras Dekkanı boyunca bahar mahsulü ekilemedi. Yağmurlardaki aksama, üç yıldır devam eden kötü hava koşulları ve zayıf hasat nedeniyle köylülerin halihazırda perişanlığa sürüklenmiş olduğu Orta Eyaletler ile doğu Racistan'da daha da büyük bir yıkım anlamına gelmekteydi. Hindistan'ın dört bir yanında yükselen tahıl fiyatları, daha sonra sonbahar musonlarının da aksamasıyla bendinden tamamen boşandı. Önceki yıl berbat bir rekolte alan İngiltere'yi takviye etmek üzere yapılmış ölçüsüz ihracat, başta Kuzey Hindistan buğday üretim kuşağı olmak üzere, tahıl stoklarını çoktan eritmişti.[8] Bu arada, Elgin'in dağıtım sistemi üzerinde yapmış olduğu "devrimler", Madras'ın sulak Godavari deltası gibi kuraklıktan etkilenmemiş bölge-

3 Loveday, s. 65.

4 Michelle McAlpin, "Price Movements and Fluctuations in Economic Activity (1860-1947)", Dharma Kumar (der.), *Cambridge Economic History of India* içerisinde, Cambridge, 1983, s. 886-8. Ayrıca bkz. Sir John Strachey, *India*, Londra, 1894, s. 184-5.

5 Augustin Filon, "L'Inde d'aujourd'hui d'apres les ecrivains indiens: I. La Situation economique et la vie publique", *Revue des deux mondes*, Kasım-Aralık 1899, s. 381.

6 Rashmi Pande, *The Viceroyality of Lord Elgin II*, Patna, 1986, s. 131.

7 Premansukumar Bandyopadhyay, *Indian Famine and Agrarian Problems*, Kalküta, s. 231.

8 1884'teki 80 milyon kilelik rekolte ile 1895'in 37 milyon kilelik rekoltesi arasındaki muazzam fark, Britanya tarımındaki sert gerilemeyi açıkça göler önüne seriyor (Marcello de Cecco, *The International Gold Standard: Money and Empire*, New York, 1984, s. 25).

lerin de, tıpkı mahsulün büyük bölümünü yitirmiş bölgeler gibi büyük fiyat artışlarına maruz kalmasını sağlamaktan başka işe yaramadı.[9]

Üstüne üstlük, demiryollarının varlığı da toptan ürün alımına gücü yetmeyen bölgelere tahıl sevki için tek başına yeterli değildi. Piyasanın akılcılığına körü körüne inanan İngiliz idarecileri, akdarı ve diğer "yoksul tahılları" için geçerli fiyatların, Avrupa'da ekmek yapımında kullanılan çekilmiş buğdayı bile geride bırakmasını izlemekle yetindiler.[10] Yere göğe sığdırılamayan Kıtlık Fonuna gelince; önemli bir kısmı, Hintlilerin protestoları arasında, Afganlara açılan yeni bir alçakça savaşın masraflarını karşılamakta kullanıldı. (Ocak 1897'de, Hindistan için düzenlenen bir kıtlık yardım kampanyasının açılışında konuşan sosyalist önder Henry Hyndman, "Sömürge Tazminatı'nın[11] bu yıl için askıya alınması ve paranın tamamının da kıtlık yardımları için harcanması gerekir." dediğinde, polis tarafından yaka paça kürsüden indirildi.)[12]

Hükümet, gıda fiyatlarında ortaya çıkacak ani bir yükselişe karşı kendini savunma olanağı bulunmayan yoksul insanların durmaksızın artması konusunda gerek Hintli milliyetçilerden, gerekse kendi sağlık yetkililerinden gelen uyarılara da kulaklarını tamamen tıkamıştı. Hükümeti eleştirenler, beslenme yetersizliğinin, Hindistan tarihinde görülmedik seviyelere ulaştığı kanısındaydılar. 1887'de yürütülen Dufferin Araştırması, "Kırk milyon kişi, yaşamını yetersiz gıda alarak sürdürmektedir." ve "Tarımsal nüfusun yarısı, bir sonraki yıla kadar karnını neyle doyuracağını bilemez durumdadır." sonuçlarına ulaşmıştı.[13] Allen Octavian Hume, beş yıl sonra Hindistan Ulusal Kongresi'ne yayınladığı "sürpriz" bildiride, yoksulluk "alt sınıflarımızı giderek yükselen bir bataklık gibi içine çekiyor; derinleşiyor, genişliyor, daha da karanlıklaşıyor...." diyerek acısını dile getirecekti.[14] Bir zamanlar Hindistan ile ilgili parlamento muhalefetinin liderliğini

9 Dolayısıyla, Godavari vergi tahsildarı, 1896 Ekiminde yazdığı bir mektupta, bölgede hasat bereketli geçtiği halde, tahıl fiyatları "neredeyse tamamen, Hindistan'ın diğer kesimlerindeki duruma bağlı" diyerek şikayet edecektir (aktaran A. Satyanarayana, "Expansion of Commodity Production and Agrarian Market", Ludden içerisinde, [1994], s. 207). Satyanarayana, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında bölgesel, ulusal ve uluslararası piyasalar arasındaki bütünleşmenin ve otomatik fiyat hareketlerinin düzeyiyle ilgili karmaşık tartışma hakkında faydalı bir genel bakış sunuyor.

10 G. Chesney, "Famine and Controversy", *The Nineteenth Century*, Mart 1902, s. 479 (Orta Eyaletler ve Racputana'da önceden başlayan kuraklık) ve 481 (akdarı fiyatları).

11 Britanya'nın, koloni faaliyetlerini devam ettirebilmek adına yaptığı masraflar (idari harcamalar, ordunun bakım giderleri, savaş harcamaları, emekli yöneticilerin maaşları vb.) için Hindistan sömürge hükümetinden aldığı, Hindistan'dan Britanya'ya kaynak aktarımı anlamına gelen yıllık tazminat – *çev.*

12 *The Times*, 18 Ocak 1897.

13 Aktaran B. Bhatia, "The 'Entitlement Approach' to Famine Analysis", G. Harrison (der.), *Famine* içerisinde, Oxford, 1988, s. 39-40.

14 Moulton, s. 17.

üstlenmiş olan, William Wedderburn'ün eski dostu John Blight, hiçbir duyarlık sergilemeyen Avam Kamarası'nın, kıtlık bir kez daha ülkeyi kırıp geçirmeden ciddi bir soruşturma yürütmesini sağlamak üzere lobi yapmaya girişti.[15] Ancak, 1896'nın Hindistan Dairesi, Hindistan'daki zayıf yardımların yarattığı "kâbus" görüntüsüyle yüzleşme konusunda 1876'dakinden daha istekli davranmayacaktı. *Spectator* dergisi, Hume, Wedderburn ve "*babu*ları"[16] hedef gösteriyor, "Hindistan da İngiltere'ye özenirse ve aynı Yoksulları Koruma Kanunu'na tabi tutulursa, seksen milyon sefil yardım alacaktır." sözleriyle okuyucularını uyarmayı görev biliyordu.[17]

"Devletin Ölüm Evleri" (1896-97)

Yüksek fiyatlar, bu arada kuraklığı çok büyük bir hızla kıtlığa dönüştürmekteydi. Kuzey-Batı Eyaletleri ve Orta Eyaletler'de, daha 1896 Ağustosunda ciddi bir baskı hissedilmeye başlanmıştı bile. Ekime gelindiğinde, polisin Bihar'da ve Mumbai Dekkanı'nda tahıl çalanlara ateş açtığı haberleri geliyordu artık. Yine aynı ay içerisinde, Ahmednagar'daki American Board örgütüne bağlı misyoner R. Hume tarafından kaleme alınan bir mektup, *New York Times*'da yayınlandı. Kuraklığın 1877'ye kıyasla çok daha geniş bir alana yayıldığına işaret eden Hume, "Yardımcılarım, 50 sentlik buğday alabilmek için iki gün boyunca boşu boşuna çabaladılar." diyerek umutsuzluğunu yansıtmaktaydı. "Daha sekiz ay boyunca ... muhtemelen hiç yağmur yağmayacak olması" nedeniyle, ilk hasat en erken bir sene sonra alınabilecekti. Bu şartlarda, normalde "sessiz sakin, düzene saygılı" insanlar olan komşularının kendilerini kaybetmesi, Hume'u hiç şaşırtmıyordu.

> Tahıl isyanları şimdiden yaygın bir hal aldı. Tahıl tüccarları satış yapmayacaklar, çünkü fiyatların olağanüstü artacağının farkındalar. Oysa şimdi bile fiyatlar normalin üç katı düzeyinde. Dolayısıyla, insanlar tahıl dükkânlarının ve ambarların kapısını kırıp içeri giriyorlar ve tüccarları da karşı koyarlarsa öldürmekle tehdit ediyorlar. Söyledikleri asıl olarak şudur: "Tahıl olmazsa zaten çok geçmeden öleceğiz. Tahılı almamıza karşı koyarsanız ve sizi öldürürsek de değişen bir şey olmayacak." Polise ve mahkemelere de şu ifadeyi veriyorlar: "Bizi hırsızlık yaptığımız için tutuklayın ve hapishanede bize bakın. Orada en azından açlıktan ölmeyiz."[18]

Amerikan misyoneri Margaret Denning, Narsingpur yakınlarında karısı ve iki küçük çocuğu için önce toprağını, sonra kulübesini ve sonunda da mutfak eşyalarını satmak zorunda kalan bir Müslüman küçük mülk

15 Bandyopadhyay, s. 140.

16 Yüzeysel bir İngilizce eğitimi almış Hintliler için aşağılama amacıyla kullanılan bir söz – *çev.*

17 *Spectator*, 30 Ocak 1897.

18 "Ahmednagar'dan", 16 Ekim, 22 Kasım 1896 tarihli *New York Times*'da yayınlanmıştır.

sahibinin yürek burkan çilesini anlatıyordu. "Hükümet, yoksulların sıkıntısını hafifletme yolunda hiçbir şey yapmadığından", dininin kurallarını hiçe saymak pahasına, büyük çocuğunu kafir misyonerlere vermeye razı olmuştu. "Adam, oğlunu bize getirdi ve ona, artık kendisine bakmasının mümkün olmadığını, her zaman onu okula göndermek istediğini, ama şimdi hayatta kalmasını ve okumasını sağlamak için, kendisini başkalarına vermek dışında çıkar yolunun bulunmadığını anlattı. Babasının kendisini sevmediğini sanmamalı ve hayatta kalıp yazmayı da öğrenirse, anne babasına mutlaka mektup göndermeliydi. Daha sonra oğluyla vedalaştı ve kendisi için hiçbir şey istemeden, dönüp gitti." (Hükümet, daha sonra o civarda istemeye istemeye bir düşkünlerevi kuracak, ancak bu baba, karısı ve küçük çocuğuyla birlikte, kötü hijyenik koşullar, yetersiz tayın ve ağır iş yükü altında ölüp gidecekti.)[19]

Giderek sıradanlaşan bu öyküler, yurtdışında önemli bir huzursuzluk kaynağı haline geldi. "Britanya'nın Hindistan'ı öncelikle Hintliler yararına yönettiği; gelir, itibar ve güce dönük çabaların ikinci sırada geldiği"[20] konusunda Amerikalara güvence vermek için Sör Edwin Arnold seferber edildi. Ancak *Spectator* ve diğer önde gelen yayınların, aşırı cimriliği nedeniyle fazlaca sıkıştırdığı genel vali, aslında Afgan sınırındaki asi köyleri ortadan kaldırma işiyle ilgilenmek isterken, bunun yerine kıtlığın en ciddi olduğu bölgelerde sınırlı yardım programları yürütmeyi kabul etmek zorunda kaldı. Bununla birlikte, uluslararası misyonerlik kampanyaları da dahil olmak üzere, özel yardımlara inatla karşı çıktı ve "durumu abarttığı" için basına sert suçlamalar yöneltti.[21] Tıpkı kendisinden önce Lytton'un yaptığı gibi, yerel ve bölgesel düzeyde görece liberal politikaların izlenmesini engelledi. Dolayısıyla, Mumbai kent komitelerinin, "ellerindeki kaynakları, adil fiyatlar uygulayan dükkânlar işletmek için kullanması yasaklandı ve Bengal hükümeti de tahıl ithal etmelerini sağlamak üzere tüccarlara kredi açmaktan men edildi.[22] (İşte bu ortamda, Burma'daki büyük pirinç fazlası, Avrupa'ya ihraç edildi.)[23] Ve nihayet, "Kuzeybatı cephesindeki savaş nedeniyle genel valinin paraları oluk oluk aktığı için, hükümet ... Kıtlık Fonuna yapılan katkıyı 15 milyon rupiden 10 milyon rupiye düşürdü." Hintlilere resmî olarak verilmiş sözler bir çırpıda kenara atılmıştı.[24]

19 Margaret Denning, *Mosaics from India*, Chicago, 1902, s. 168-9.

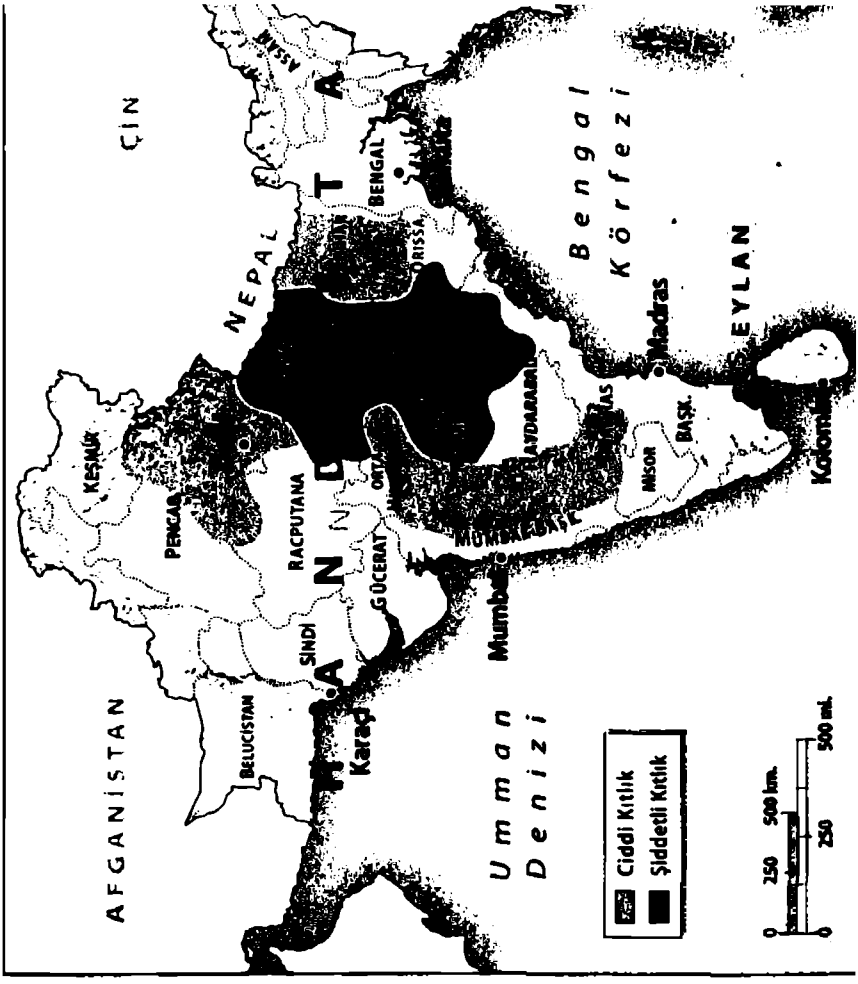
20 "Sir Edwin Arnold on the Famine in India", *North American Review* (Mart 1897)'in ardından, *Review of Reviews* (Nisan 1897)'de de yayınlanmıştır, p. 459.

21 "Pestilence and Famine in India", *Spectator*, 16 Ocak 1897, s. 81.

22 S. N. Kulkarni, *Famines, Droughts and Scarcities in India (Relief Measures and Policies)*, Allahabat, 1990, s. 16; ve Hari Srivastava, *The History of Indian Famines*, Agra, 1968, s. 205 ve 226; Bandyopadhyay, s. 14-16

23 Bandyopadhyay, aynı eser.

24 Aynı eser, s. 231.

Şekil 5.1 Hindistan'da Kıtlık, 1896-97

Elgin, Aralık başında, Orta Eyaletler'de, Britanya'nın üzerinde uygu ladığı kıtlık politikasıyla yurt dışında yürütülecek tartışmalarda merke bir konuma yerleşecek olan Cabalpur kentinden geçti. Kuraklığın 189 sonbaharından beri ara vermeden devam ettiği kentte, Eylülden bu yan aylık ölüm oranı yüzde 10'un üzerinde seyretmekteydi. Hükümet, yardı çalışmalarının başlatılması veya tahıl fiyatlarının denetim altında tutul

nası için gelen umutsuz talepleri daha önceden reddetmişti zaten. Tıpkı ir nesil önce Temple ve Lytton'un Madras'ta yapmış olduğu gibi, Elgin de ördüğü her türlü manzara karşısında bir taş gibi duygusuz ve hareketiz kalabiliyordu. "Son günlerde Indor ve Gowalior'da ve şimdi de Orta yaletler'de, sizin şehrinize ulaşana kadar yaptığım geziler neticesinde unu söylemeliyim ki, son dönemde çok az yağış alınmasına rağmen ülkeiin sergilediği müreffeh görüntü beni fazlasıyla etkilemiştir." Hindistan, ir muhabirin iddiasına göre sadece "genel valilik treninin salon penceesinden" dışarıya kısacık bir an göz atılmasına dayanan bu açıklamayla ileden çıktı.[25]

ekil 5.2 "Ülkenin müreffeh görüntüsü..." Lord Elgin'in 1897'de gezisi sırasında Cabalpur'daki ıtlıkzedeler.

Hintlilerin sürekli kaytaran dilenciler olduğuna gönülden inanmış lgin, faydacı ıslah etme anlayışının o eski temel taşını, düşkünlerevi ıygulamasını anavatandan ithal etti.[26] Ağır işlerde çalışamayacak kadar üçsüz olanları barındırması amaçlanan bu yerler, "Hıristiyanlığa geçirileeklerinden ya da denizin ötesinde bir yerlere gönderileceklerinden" korıan köylülerin nefretini kazanmakta gecikmedi.[27] Bir yerlere kapatılmak, özellikle de Gondlar ve Bigalar gibi kabile hayatından gelen insanlar için, atlanılması mümkün olmayan bir şeydi. Bir misyonerin iddiasına göre

5 Aynı eser, s. 39.

6 Currie'nin işaret ettiği gibi, 1834 tarihli Yeni Yoksulları Koruma Kanunu yla devreye giren araçlardan çoğu, Hindistan'a aktarılmış, ancak 'normal koşullar' altındayken 'hak eden' yoksulların bakımına yönelik herhangi bir taahhüt getirilmemişti (s. 49).

bu insanlar, "Devlete ait bir düşkünlerevinin kısıtlamalarına boyun eğmektense, evlerinde ya da ormanlarında daha kısa sürede ölmeyi tercih ederlerdi."[28] Kıtlıkla ilgilenen bir İngiliz yetkili de benzer şeyler söyleyecekti: "Düşkünlerevine karşı duyulan nefret, pek çok zaman ölüm korkusu karşısında baskın çıkmaktaydı."[29]

Bu uzak duruş, Britanyalılar tarafından mantıksız bulunsa da, kuruluşlardan birini ziyaret eden bir Amerikalı yardım görevlisi, sunulan koşullar ve özellikle de beslenme düzeni karşısında dehşete düşecekti: "Yiyecek olarak verilen, kuru un ve biraz tuzdan başka bir şey değildi. Alışkın bir göz, un haline getirilmeden önce TAHILIN TOPRAKLA KARIŞTIRILDIĞINI bir bakışta anlayabilirdi.... Düşkünlerevinden verilen yiyeceği tüketmek zorunda kalan insanlara vah ki ne vah!" Mennonite misyonerleri, hükümetin, "kişi başına her ay belki sekiz veya on anna[30], ya da en fazla bir rupi tahsis ettiğini" hesaplıyorlardı. (1899 kurlarına göre, aylık 34 sente karşılık gelmekteydi.)[31] Bu manzara karşısında, bir Mennonite, New York merkezli *Christian Herald*'ın yayıncısı Louis Klopsch'a şunları yazdı: "Bu bölgede normalde her bin kişide 50'nin altından olan ölüm oranı, kıtlık sonucunda her bin kişide 627 gibi dudak uçuklatacak bir rakama fırladı."[32]

Hükümet, Amerikalılar tarafından, Hindistan kırsalındaki koşullar hakkında dünyayı kandırmakla suçlanıyordu. "Zamanında yardım ulaştırılabilseydi daha kaç bin kişi kurtarılabilecek ve bugün mutlu, yaşam dolu, sıhhatli bir şekilde hayatına devam edebilecekti; bunu asla bilemeyeceğiz. Hindistan düzlüklerindeki beyaz kafatasları belki bir fikir verebilir. Ancak, hükümetin gerçekleri uzun zamandır gizlemesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan genel bilgisizlik, binlerce ölümün sebebi sayılmalıdır."[33] Kıtlığın meydana getirdiği şartları gösteren sarsıcı fotoğrafları dünyanın dört bir yanında dergi ve gazetelerin basmasıyla, bu türden suçlamalar çok büyük bir etkiye erişti. (1876-78 kıtlığı sırasında uygulanmakta olan kuru levha fotoğraf tekniği, profesyonel fotoğrafçılık bilgisine sahip olunmasını ve hantal, üçayak üzerine yerleştirilen bir makinenin kullanılmasını gerektiriyordu. Oysa, düşük maliyetli, elde taşınan Kodak Numara Bir markalı fotoğraf makinesinin 1888'de piyasaya sürülmesiyle, Hindistan'daki hemen her misyoner, şimdi bir belgesel fotoğrafçısına dönüşüvermişti.)[34]

28 George Lambert, *India, The Horror-Stricken Empire*, Elkhart, Indiana, 1898, s. 144.

29 Loveday, s.. 88-9.

30 Dönemin para birimi olup, bir anna, rupinin on altıda biri değerindedir – *çev.*

31 Lambert, s. 99-100.

32 Pepper, s. 59.

33 Aynı eser, s. 318-19.

34 G. Thomas, *History of Photography in India, 1840-1980*, Pondicherry, 1981, s. 28. Britanya'nın, "yanlış yönlendirici" kıtlık fotoğrafları karşısındaki acıklı feryadına bir örnek olarak bkz. J. Rees, "Fighting the Famine in India", *The Nineteenth Century*, Mart 1897, s. 358-61.

Köylüler, Orta Eyaletler'in her yerinde, devletin ölüm evlerinde ağır ağır can vermektense tahıl ambarlarına saldırmayı yeğlediler. İşe bakın ki, en ciddi karışıklıklar, hasat yeterli geldiği halde tırmanan tahıl fiyatları nedeniyle, fabrikada üretilen kumaşlar karşısında rekabet gücünü kaybetmiş Koshti kastı dokumacılarının açlığa mahkûm olduğu Nagpur Bölgesi'nde meydana geldi. Nagpur'daki yerel idare müfettişi Sör Andrew Fraser, yardım çalışmaları başlatma taleplerini kibirle geri çevirirken, tüccarlar da içine yabancı madde karıştırılmış tahılı akla gelmeyecek fiyatlardan satarak halka zulmetmekteydiler. Bir dizi çatışmanın ardından, Hintlilerden oluşan piyade birliğine takviye olarak, Lancashire Alayı da bölgeye sevk edildi.[35] James McLane'in altını çizdiği gibi, yaşanan isyan, aslında yeni yeni boy veren bir sınıf savaşıydı ve Hindistan Ulusal Kongresinin bölgedeki liderliği de bu mücadeleden nasibini alacaktı: "Nagpur'daki tahıl isyanlarında, önde gelen Kongrecilerden Gangadhar Madho Chitnavis de yağmacı bir grup tarafından hedef seçildi ve ancak *sepoy*ların müdahalesiyle kurtulabildi. İsyancıların Chitnavis'e ait evi tercih etmelerinin nedeni, çok açık ki, zengin bir tefeci ve toprak sahibi, ayrıca belediye başkanı olarak, tahıl fiyatlarını etkileme gücünü elinde bulundurduğuna inanmalarıydı."[36]

Mumbai Başkanlık Bölgesi'nde de, benzer koşullar, "Aşırılık yanlısı lider" Bal Gangadhar Tilak'ın Puneli Sarvajanik Sabha örgütünde devraldığı liderlik konumunu pekiştirmesine olanak tanıdı. İrlandalıların sergilediği kışkırtıcı militan tutumun benimsenmesi yolunda uzun süredir Kongre Partisi'ni zorlamakta olan Tilak, şimdi Dekkan'da Michael Davitt'in rolüne soyunuyor, vergi tahsilatlarına karşı halka direniş çağrısında bulunuyordu.[37] (Bu arada Davitt'in kendisi de, Hyndman'ın Sosyal Demokrasi Federasyonu tarafından Londra'da düzenlenen Elgin karşıtı gösterilerde Naoroji ve Eleanor Marx ile yan yana konuşmalar yapmaktaydı.)[38] Tilak'ın, efsaneleşmiş Maratha devletine coşkulu göndermeler yapması, aç köylüler arasında savaşçı bir halkçılık hareketini uykusundan uyandırdı ve 1877'de olduğu gibi, nefret edilen tahsildarlara karşı bir kez daha birleştiler. İngilizlerin cesareti kırılmıştı. "Pune bölgesi tahsildar yardımcısı, 10 Aralık 1896 tarihinde alınması gereken 'vergi taksitlerinin tek bir kuruşunun bile' ödenmediğini bildiriyordu." Kolaba bölgesinde, tahsildarın etrafı, vergilerin affedilmesini talep eden 4.000'den fazla isyancı tarafından

35 Sir Andrew Fraser, *Among Rajas and Ryots*, Londra, 1911, s. 111-25.

36 John McLane, *Indian Nationalism and the Early Congress*, Princeton, New Jersey, 1977, s. 71.

37 Tilak ve İrlandalılar hakkında bkz. H. Brasted, "Irish Models and the Indian National Congress, 1870-1922", Masselos içerisinde, s. 31-2.

38 E. Pratt, "India and Her Friends", *Westminster Review*, Haziran 1897, s. 647.

çevrildi. *Times of India*, Tilak'a bağlı örgütçülerin köylüler arasında bulduğu müthiş karşılık nedeniyle tir tir titremekteydi.[39] Batı Hindistan'daki gergin siyasi durum, Çin'den yola çıkıp Hindistan'a varan Kara Ölüm karşısında Britanyalıların takındığı gaddar tavır üzerine daha da kızıştı.

Hıyarcıklı veba salgını, 1896 yazında, muhtemelen Hong Kong'dan gelen bir geminin kaçak yolcusu gibi Mumbai'e ulaştı. Dönemin kimi bilimcileri, daha önce Güney Çin'de görüldüğü üzere, vebayı taşıyan farelerin, hastalık kurbanı insanlarla gıda temelinde daha yakın temasa yönelmesinde kuraklığın kritik bir etmen olduğu tezini ortaya attılar.[40] Her ne olursa olsun, Mumbai zaten salgın için çok uygun bir ekoloji sunmaktaydı: pis kokulu, insanların üst üste yaşadığı gecekondular (muhtemelen Asya'daki en yoğun yerleşim yerleri) ve buna eşlik eden çok büyük bir kara sıçan popülasyonu. Sağlık görevlileri, gecekondu mahallelerinin daha hijyenik hale getirilmesi yolunda en ufak bir harcama yapmayı reddeden Britanyalı idarecileri, bir "salgın felaketi"ne giden yolu döşedikleri konusunda yıllardır uyarmaktaydılar.[41] Buna ek olarak, Florence Nightingale de kentin aransa bulunamayacak hastalık koşullarına karşı defalarca mücadeleye girişmiş, ancak "Şehrin Avrupalı sakinleri, yeni su ve kanalizasyon projelerine kaynak oluşturmak üzere vergilerin artırılması teklifine karşı yekvücut olmuşlardı."[42]

Mumbai'nin 1880'ler ve 90'lardaki efsanevi ekonomik canlılığı, yerini büyük çoğunluğun yaşam ve sağlık standartlarında gözlenen düşüşe bıraktı: "35 yıl içerisinde vasıfsız işçi ücretleri sadece yüzde beş yükselirken, tahıl fiyatlarındaki artış yüzde 50 oldu ve kiralar da üç misline çıktı." Emekçi sınıfların giderek yoksullaşması, Ira Klein'a göre, Mumbai'de "yüzyıl biterken bu denli olağanüstü, aşırı yüksek ölüm rakamlarının ortaya çıkmasının" en önemi nedeni olacaktı.[43] Panik dalgasıyla pek çok kez kentten toplu halde kaçışlar yaşandıysa da, Mumbai'nin etrafını çevreleyen bölgedeki kıtlık karşısında, kentli yoksullar vebaya davetiye çıkartan varoşlarda beklemek haricinde pek az seçeneğe sahiptiler. Gerçekten de, kuraklık sırasında kentin her yeri Dekkan'dan gelen aç sığınmacılarla dolup taştı: sadece 1897'nin Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında 300.000 mül-

39 McLane, s. 29.

40 H. Birdwood, "The Recent Epidemics of Plague in Bombay", *Journal of the Manchester Geographical Society*, 1898, s. 141-3. Ayrıca bkz. Alok Sheel, "Bubonic plague in south Bihar: Gaya and Shahabad districts, 1900-1924" *IESHR*, 35:4 (1998), s. 426-7.

41 Rajnarayan Chandavarkar, "Plague Panic and Epidemic Politics in India, 1896-1914", in Terence Ranger ve Paul Slack (der.), *Epidemics and Ideas* içerisinde, Cambridge, 1992, s. 213.

42 F. B. Smith, *Florence Nightingale*, Londra 1982, s. 125.

43 Ira Klein, "Urban Development and Death: Bombay City, 1870-1914", *Modern Asian Studies*, 20:4 (1986), s. 748.

teci.[44] Açlık ve kolera da hiç bekletmeden vebanın saflarındaki yerlerini aldı ve nihayetinde kentli alt kastlardan emekçilerin beşte biri öldü.[45] Öte yandan, tüccar seçkinler açısından asıl büyük endişe kaynağı, bazı yabancı limanların Mumbai'den gelen buğday için aldığı karantina kararıydı. Uygulanacak bir genel ambargonun, Batı Hindistan dış ticaretini tamamen yerle bir etmesinden korkulmaktaydı.

Kent moral çöküntüye uğrarken, vali tarafından görevlendirilen, hastalığın gerçek taşıyıcılarından bihaber Veba Komitesi, aslında salgını kendi bünyesine hapsetmiş olan gecekondu mahallelerine karşı eşi görülmemiş bir savaş başlattı. Bu ateş, kireç ve fenik asit hücumu, fareleri komşu mahallelere sürmekten başka bir işe yaramayarak, hem vebanın ilerleyişini durdurma konusunda tamamen başarısız oldu, hem de binlerce kişiyi evsiz bıraktı. (İngiltere'de bazı yayın organları, kentin yerli halka ait kısmının bütünüyle kül edilmesi yoluyla bir "radikal temizlik" hareketinin yürütülmesini önermekteydiler.)[46] Bu arada, halkın evlerini ve dükkânlarını yok etmekten kaçınmayan hükümet, açlığın vebadan da hızlı yayılmasına yol açan fiyat patlamasını denetim altına alma yolunda kılını bile kıpırdatmıyordu. Böylece, "ciddi bir kıtlığın yaşandığı Mumbai Başkanlık Bölgesi'nden dışarıya tahıl ihraç edilmesi karşısında ortaya çıkan huzursuzluklar", evlerin yıkılması ve insanların "kaçırılıp" nefret edilen veba hastanelerine götürülmesi nedeniyle başlayan isyanlarla birleşti.[47]

Bütün bunlar yetmezmiş gibi, hastalık mikrobunu taşıyan yardım tahılının demiryoluyla sevk edilmesi, vebayı büyük bir başarıyla dağ geçitlerinden aşırarak, kavrulmuş ve aç Dekkan'a taşıdı. Modernleşme ve yoksullaşma, bir kez daha ölümcül bileşimi meydana getirmişti:

> Hastalığın oradan oraya yayılmasında, mikrop taşıyan kemirgen pirelerini beraberinde götüren gezginlerden çok, serbest ticaret politikalarının desteğiyle muazzam ölçeğe ulaşmış ticari faaliyetler etkili olmuştur... 1890'ların sonunda pirinç, hintdarısı, buğday ve diğer tahılların kıtlık çeken ülke boyunca nakledilmesi, vebanın yeterli beslenemeyen Hint halkı arasında yayılmasında çok büyük rol oynadı. Tahıl, kara sıçanın en sevdiği gıda iken, mikrobun taşıyıcısı konumundaki pire için de en uygun üreme ortamı tahıl artıklarıydı... Bu pireler yeni kentlere veya köylere ulaştığında, genellikle beraberinde veba mikrobunu da getirmekte, yerleşim yerindeki kara sıçanların

44 Radhika Famasubban ve Nigel Crook, "Spatial Patterns of Health and Morality", Sujata Patel ve Alice Thorner (der.), *Bombay: Metaphor for Modern India* içerisinde, s. 148-51.

45 Klein, s. 734.

46 Bkz. *Spectator*, 16 Ocak 1897, s. 81.

47 Tahıl fiyatlarıyla ilgili huzursuzluklar için bkz. Kulkarni, s. 16; isyanlar için bkz. David Arnold, *Colonizing the Body: State Medicine and Epidemic Disease in Nineteenth-Century India*, Berkeley, 1993, s. 214 ve 230.

üzerine yuvalanmakta, önce hayvanlar arasında salgını başlatmakta, daha sonra da vebayı insanlara taşımaktaydı.[48]

Daha sonra, Dekkan'da halkın onur duygusunu hiçe sayacak şekilde yürütülen vebayla mücadele kampanyasının başına, kibirli bir ırkçı olan W.C. Rand getirildi. Yürürlüğe sokulan Salgın Hastalık Kanunu ile, Rand'a "veba taşıdığından şüpheli kişileri alıkoyma ve tecrit etme, vebayı barındırdığından kuşku duyulan evleri dezenfekte etme, boşaltma ve hatta yıkma, pazarları ve hac yolculuklarını yasaklama..." yetkileri verildi.[49] Rand, "bir salgının kökünün kazınması yolunda muhtemelen daha önceden hiç görülmemiş ölçüde sert" önlemler almakla böbürlenecekti.[50] Bir Hintli tarihçi, yapılanlar hakkına şunları yazıyor: "Rand, Britanya askerî birliklerinden de yardım alarak, sürüye dalan bir kurt gibi gecekondu mahallelerine saldırdı. Erkekleri, kadınları, çocukları evlerinden çıkartıp, eşyalarını ateşe verdi ve kutsal saydıkları şeyleri kirletti. Hastalığa yakalandığından şüphelenilenler alınıp götürüldü. Aileleri, ancak öldükleri zaman onlardan haber alabileceklerdi."[51] Bu şekilde veba kamplarına kapatılan, pek çoğu başlangıçta sağlıklı görünen kişilerin sayısı ile, kamplardan bir şekilde sağ çıkmayı başarabilenlerin sayısı arasında muazzam fark, Hintlilerin Britanya egemenliği ilgili en kötü algılarının mimarıdır.[52] Hintli hastaların, Avrupalılar için kullanılacak büyülü merhemlerin yapımında gerekli olan bir yağın elde edilmesi amacıyla öldürüldüğüne dair söylentiler bile yayılmaktaydı.[53]

Tüm bunlar olup biterken, Hindistan'ın dört bir yanında, Kraliçe Victoria saltanatının altmışıncı yıldönümünü kutlamak üzere yürütülen hazırlıklardaki ölçüsüz savurganlık karşısında bir öfkenin giderek büyüdüğü hissediliyordu. "Bir grup Hintli lise öğrencisi, kentin ileri gelen İngiliz ve Hintli yurttaşları tarafından Lahor belediye binasında düzenlenen bir toplantıyı basarak, Kraliçe Victoria için yapılacak bir anıt yerine, kıtlıkta öksüz kalan çocuklar için para harcanması yönünde direttiler." Ancak, imparatorluk kibrinin çaktığı kıvılcımla, pek çok kişiyi ikinci bir Mutiny'nin kapıya dayandığı korkularına sürükleyecek olayların başladığı asıl yer, kıtlıktan ve vebadan kırılan Pune oldu. 22 Haziranda, iki Hintli yurtsever, altmışıncı yıl kutlamaları kapsamında hükümet binasında düzenlenmiş havai fişek gösterisinden dönen Rand ve astlarına suikast düzenlediler. Suikastı,

48 Ira Klein, "Plague, Policy and Popular Unrest in British India", *Modern Asian Studies*, 22:4 (1988), s. 737.

49 Arnold, s. 204.

50 Chandavarkar, s. 207.

51 Nayana Goradia, *Lord Curzon: The Last of the British Moghuls*, Delhi, 1993, s. 123.

52 "Mumbai hastanelerine ayak basan her beş hastadan dördü, orada ölmüştür" Klein, "Plague, Policy and Popular Unrest", s. 742.

53 Arnold, "Touching the Body", s. 71.

›ir ay kadar sonra, Kalküta'da bir mahalle camisinin yıkılması yönünde ;i mahkeme emri ile patlak veren, eşi görülmemiş Müslüman ayaklanmas zledi. "Günler boyunca, büyük gruplar ... caddelerde dolaştı, yalnız kal nış Avrupalılara saldırdı, fabrikaları yağmaladı ve yakmakla tehdit ett \vrupalıları hedef alması ve Hinduları es geçmesi nedeniyle, alışılmadık bi yaklanmaydı bu."[54]

ekil 5.3 Victoria Anıt Binası, Kalküta

Bununla birlikte, Pune suikastı, dönüp Maharaştra'daki vergi direnişi ıe ve aynı zamanda Hintçe basındaki muhaliflerine vurma yolunda, Elgi arafından memnuniyetle karşılanan bir bahane sunmaktaydı. "Rand'ı :atillerinin ruhani babası" olmakla suçlanan Tilak ve ayrıca dört gazet 'ayın yönetmeni derhal yeni bir isyana tahrik yasası kapsamında mahke ne karşısına çıkarıldılar. "Sulh hakimleri, her türden suç karşısında, ga :etelerin yayın yönetmenlerini yargılama yapmaksızın mali kefalete tat utuma, kefaletin ödenmemesi halinde de cezaevine gönderme yetkisi il lonatıldılar." Kıtlık yardımlarına ve vebayla mücadele kampanyaların :arşı Hintlilerden gelen her türlü eleştiri, büyük bir titizlikle suç kapsa nında değerlendiriliyordu.[55]

4 McLane, s. 30.

5 Karşılaştırmalı olarak bkz. D. Tahmankar, *Lokamanya Tilak*, Londra, 1956, s. 68 muhtel yerlerde; N. Kelkar, *Life and Times of Lokamanya Tilak*, Delhi, s. 338 muhtelif yerlerde; Ri hard Cashman, *The Myth of the Lokamanya*, Berkeley, s. 123-50; ve Romesh Chunder Dut *The Economic History of India in the Victorian Age*, 2'nci baskı, Londra, 1906, s. 456 (alıntı).

Kalküta'da *Englishman* gazetesi, "Hindistan yeni bir Mutiny'nin eşiğindedir" diye haykırsa da, veba ve açlığın, "[ülkede] tüm yüzyıl boyunca yaşananların toplamından ... daha ağır bir bilanço" ortaya çıkartan yıkıcı bir bileşim yarattığı bu ortamda, şiddet içerikli karışıklıkların "bu kadar az gözlemlenmesi" yetkilileri şaşırtıyordu.[56] Gerçekten de, Londra ile Kalküta arasındaki resmî yazışmaların incelendiği yeni çalışmalarda da ortaya çıkartıldığı üzere, Hindistan Dairesinde kafaları en fazla meşgul eden şey katliam veya devrim tehlikesi değil, "Hindistan'ın çok büyük ve hayati rol oynadığı [Britanya] dış ödemeler dengesinin çok taraflı yürütülmesine ilişkin karmaşık sistemin zarar görmesi" olasılığıydı."[57] Hamilton ve Elgin, dış dünyada giderek büyüyen veba korkusu karşısında, Fransızlara uyulup Hindistan ile Avrupa arasındaki ticarete ambargo koyulmasından ve sonuçta Hint buğdayı, çayı ve jütünde satışların çökmesinden korkmaktaydılar. "Londra'daki dışişleri bakanı, genel valiye, kendisinin 'kıtlıktan çok vebayla ilgilendiğini', çünkü "bir kez kaybedilen ya da kısmen terk edilen bir pazarı tekrar ele geçirmenin hiç de kolay olmadığını" anlatıyordu."[58]

Acılar İçinde Küçük Çocuklar

> İstasyona giden yol üzerinde, köyün hemen dışında bir çocuk iskeleti gören Dr. Ashe, hatıra olarak saklamak üzere, kafatasının bir parçasını alıp mendiline sardı.
>
> *-Papaz J. Scott*

Kıtlık kaynaklı ölümler, 1897 yılının Mart ayında doruğa ulaştı. Bir sonraki ay, Elgin de 4,5 milyon zavallının öldüğünü kabul etmek zorunda kaldı. Buna karşılık, *Indian Spectator*'un milliyetçi yayın yönetmeni Behramji Malabari, veba kurbanlarının da dahil edilmesi gereken gerçek sayının muhtemelen 18 milyona yakın olduğunu söylüyordu.[59] Aynı zamanda, Britanya'nın hayırseverliğini her fırsatta göklere çıkartan *Missionary Review of the World* dergisi bile, hükümetin krizi hafif göstermek için lafı dolandırmasını kınıyor, uluslararası yardımların örgütlenmesine dönük çabaların bu şekilde sabote edildiğini belirtiyordu. "Açlığın neden olduğu ani ve şiddetli sancılar, yaşayan iskeletlere dönmüş insanları, biraz güçlülerin birkaç tane tahıl bulabildiği, zayıflarınsa ölüp gittiği,

56 I. Catanach, "Plague and the Indian Village, 1896-1914," in Peter Robb (ed.). *Rural India: Land, Power and Society Under British Rule*, London 1983, pp. 218 and 227

57 Chandavarkar, p. 210.

58 Catanach, aynı eser.

59 *India in 1897*, Filon içerisinde, s. 381. K. Suresh Singh, Bihar'ın yoksul bir bölgesinde kıtlığın tarihi üzerine yürüttüğü çalışmasında şu gözlemde bulundu: "Palamau'nun yazılı tarihinde, 1896-97'dekinden daha ölümcül bir kıtlık bulunmadığı halde ... resmi açıklamalara bakılırsa, 'açlık kaynaklı herhangi bir ölüm yaşanmamıştı'." (*The Indian Famine 1967*, Yeni Delhi, 1975, s. 32).

taşınması olanaksız bir yük haline gelen çocukların on ila otuz sente satıldığı suskun bir yürüyüşün içine itiyorsa; en iyi olasılıkla on binlerce öksüz ülkeye miras kalıyorsa, bu bir "yakın kıtlık tehlikesi" değil, amansız, korkunç bir kıtlığın ta kendisidir."[60]

Bu arada, Kuzey Hindistan'ın tarıma dayalı ekonomisindeki çözülme devam ediyor, ünlü hukukçu, ulusal önder Mahdev Govinda Ranade, "eski zamanlarda Firavunlar ülkesini kasıp kavuran yedi belanın hepsi birden üstümüze salınmış" diyordu.[61] Kuyulardaki çıkrıkların ve sulama dolaplarının öküzler tarafından çalıştırıldığı Pencap'ta hayvan sayısındaki düşüş o kadar ciddiydi ki, sırf köylüler kuyulardan su çekemediği için, tarlalardaki mahsul kuruyup gitti.[62] Ancak, sıkıntıyı en fazla hisseden bölge Orta Eyaletler oldu. Hindistan Ulusal Kongresi'nin iddia ettiği ve Lord Hamilton'un da sonradan kabul etmek zorunda kaldığı üzere, burada zorla toplanan vergiler zaten uzun süredir yoksulların geçimini dara sokmuştu. Bugünleri önceden haber verircesine, sekiz yıl önceki ciddi bir vergi zammının ardından, Bilaspur demiryolu istasyonunun önünde 15.000 köylü, baş vergi görevlisinin yolunu kesmişti. "'*Bandobast se mar gaya*' –'tahsilatlar bizi öldürüyor' diye bağırıyorlardı."[63]

Göstericilerin kurduğu cümle, 1896-97 kışında tüm çıplaklığıyla gerçeğe dönüştü. Fırlayan ölüm oranı, en azından bir bölgede (Gantur), akıl almayacak şekilde yüzde 40'a ulaştı (500.000 kişiden 200.000'i).[64] Orta Eyaletler valisi, köylüler üzerindeki mali baskıyı devam ettirmeye yönelik coşkun çabasında, kuraklık öncesinde yaşanmış doğal felaket silsilesinin (üç yıl arka arkaya aşırı yağmur, buğday pası hastalığı, tırtıl istilası ve kara küf hastalığı) dikkatten kaçamayacak kuşatmasını pek hesaba katmadı. Zaten bitkin düşmüş durumdaki ülkede kıtlığın korkunç yayılma hızına rağmen, Sör Charhles Lyall da Elgin'in açtığı yolu izledi ve kıtlığı olduğundan önemsiz gösterme çabasına girişti. Tahıl tüccarlarının eyaletteki kıt kaynakları da dışarıya göndermesine izin verirken, vergi tahsilatlarının askıya alınması veya kıtlık kanununda izin verildiği şekilde köy merkezli yardımların düzenlenmesine yönelik yalvarışlara kulaklarını tıkadı.[65]

60 "The Famine in India", *Missionary Review of the World*, Nisan 1897, s. 286.

61 Ranade'ye göre, "yüzyılın en fazla felaket getiren yılı", 1857 ve 1877'yi bile geride bırakan 1897'dir; bkz. Ramabai Ranade (der.), *Miscellaneous Writings of the Late Hon'ble Mr. Justice M.G. Ranade*, Delhi, 1992, (yeniden basım), s. 180.

62 Singh, *Starvation and Colonialism*, s. 98-9.

63 Dutt, s. 219-22 (Hindistan Ulusal Kongresi); *Famine and Agrarian Problems*, s. 193 (Bilaspur) ve 227 (Hamilton'un Avam Kamarasındaki sözleri).

64 Sir Charles Lyall'in 1898'deki ifadelerine dayandırıldığı belirtilen bu iddianın sahibi için, "E.C.", "The Indian Famine" içerisinde, *Westminster Review*, 155:2 (1901), s. 135.

65 D.E.U. Baker, *Colonialism in an Indian Hinterland: The Central Provinces, 1820-1920*, Delhi, 1993, s. 174, 194 ve 202.

Bunun yerine, aç biilaç kıtlık kurbanlarını, alelacele hazırlanmış, yönetim beceriksizliği ve yolsuzluk konularında çığır açan düşkünlerevine tıkıştırmayı uygun buldu.

Reuter's ajansı "kıtlık özel görevlisi" F. Merewether, Bilaspur ve Cabalpur'daki düşkün evlerinde yaşanan acılar ve umursamazlığa dair kirli çamaşırları ortaya saçarak, Britanyalı okurları tam anlamıyla dehşete düşürdü. Gönderdiği haberlerde genellikle kahraman Britanyalı bölge yöneticilerinin doğal felakete karşı verdiği savaştan ve Hindu batıl inançlarından bahseden, ateşli bir emperyalizm yanlısı olan Merewether bile, Orta Eyaletler'de yardım kisvesi altında uygulanan vahşeti anlatırken sözünü sakınmıyordu:

> Bilaspur'da yaşayanlar, hükümetin sözde himayesi altında ve doğrudan hükümete ait kurumların kapıları ardında açlıktan ölmekteydiler. Orta Eyaletler'de kıtlığın büyük ölçüde yanlış idare edildiği yönündeki düşüncemi daha önce de ifade etmiştim. Güvenilir, inkâr edilemez kanıtlar sunabilene kadar, her gün bu tespitimi doğrulayan, elle tutulur yeni bulgular topladım. Elde ettiğim kanıtlar, durumun gerçek vahametinin yetkililer ve sorumlular tarafından asla tam anlamıyla fark edilemediğini çok açık biçimde ortaya koyuyordu. Düşkünlerevine gelince, umursamazlık ve yanlış yönetime ek olarak, kasıtlı bir yolsuzluğun da sürüp gittiğine, zavallı, umutsuz, çaresiz düşkünlerin, babacan bir devlet tarafından yavaş ve korkunç biçimde, açlıktan can çekişerek ölmeye mahkûm edildiğine hiç şüphe yoktur.
>
> Uzun süreli açlığın neden olduğu "Açlık Tüyleri" ile ilk kez burada karşılaştım. Açlığın belli aşamalarında, düzgün tüylerden oluşan ince bir kıl örtüsü tüm vücudu kaplıyor. Çok tuhaf bir yapıya sahip bu örtü, sahibine görülmedik ölçüde maymunsu bir görünüm katıyor.... Bu görüntüye sahip kişilerin sayısı bir hayli fazlaydı ve vücutları baştan ayağa yumuşak, siyah tüy örtüsü ile kaplanmıştı.[66]

New Englandlı[67] ünlü yazar Nathaniel Hawthrone'un oğlu Julian Hawthrone, *Cosmopolitan*'ın Hindistan özel muhabiri olarak Nisan 1897'de, yani Merewether'den üç ay sonra Cabalpur'a gittiğinde, Orta Eyaletler'deki koşullar daha da berbat bir hal almıştı. Amerikan misyonerleri tarafından "Hindistan'ın dev mezarlığı" olarak anılan Narmada Vadisi'ndeki[68] uzun, sıcak tren yolculuğu sırasında, nadir rastlanan çöl ağaçlarının gölgesine oturmuş durumdaki cesetlerden oluşan aileler, Hawthrone'u dehşete düşür-

66 F. Merewether, *A Tour Through the Famine Districts of India*, Londra, 1898, s. 129-30. Merewether'in Cabalpur düşkünlerevi ile ilgili anlattıkları, J. Rees tarafından, *The Nineteenth Century* (Mart 1897) yayınında alaya alınmıştır. Rees, buradaki koşulların İngiltere'deki Limehouse veya Mile End düşkünevlerinden çok da farklı olmadığını ileri sürüyordu. "Londra'daki tüm sefalet ve yoksunluğu çitle çevrili bir alan içerisine toplasanız, muhtemelen bir doğulu gezgin de orada çok üzücü bir manzarayla karşılaştığını söyleyecektir." (p. 359).

67 New England, ABD'nin kuzeybatı ucunda, altı eyaleti içerisine alan bir bölgedir – *çev.*

68 Bkz. Pepper, s. 78.

nüştü. "Şimdi hepsi ölmüş olan bu insanlar, eğer umutsuzca kemik ilikleri-i arayan çakallar tarafından iskeletleri dağıtılmamışsa, çürümüş giysileri traflarında sallanıp dururken, oraya öylece oturmuş halde bekliyorlardı."[69] Cabalpur'da kendisine eşlik eden ve orada yaşayan Amerikalı misyonerle irlikte kasabanın pazar yerine gittiklerinde, tahıl taneleri için yalvaran, bir deri bir kemik kalmış insanlar" ile, eti budu yerinde, umursamaz yerli üccarlar arasındaki müthiş çelişkiden iğrenmişti.[70]

ekil 5.4 1897'de Orta Eyaletler: Genç Bir Kıtlık Kurbanı

ekil 5.5 Çakalların Saldırısına Uğramış Biri

) *The Memoirs of Julian Hawthorne*, yayına hazırlayan Edith Hawthorne, New York, 1938, s. 295.

) Julian Hawthorne, "India Starving", *Cosmopolitan*, 23:4 (Ağustos 1897), s. 379-82.

ığır ahırlarından döndürülmüş düşkünevleri ise, Merewther'in de net mde belirttiği üzere, ölüme mahkûm insanların acınası tayınlarını sistematik bir biçimde çalan görevlilerin terörü altındaydı. "Aşırı zak" terimi, Hawthorne'un karşılaştığı "insan iskeletleri"nin durumunu lamakta yetersiz kalıyordu:

> Bize karınlarını gösterdiler; salt deriden ibaret bir kırışıklıktı. Yüzde yirmisi kör olmuştu ve göz küreleri gitmişti. Diz eklemleri, iskeletlerde olduğu gibi, kaval kemiği ile uyluk arasından dışarı fırlamıştı. Dirsekleri de farklı değildi. Yolunmuş tavuklarınkini andıran boyunlar, etsiz çenelerini ve başlarını taşımaya çalışıyordu. Gövdelerine gelince, öyle bir şey yoktu ki; geriye sadece kemikler kalmıştı.[71]

il 5.6 Britanya'nın Kendine Bakışı: Kipling'in "William the Conquerer" [*Fatih William*] Adlı a Öyküsünden Bir Çizim

Bununla birlikte, Hawthorne'un aklına en fazla kazınan deneyim, balpur'daki eyalet yetimhanesine yaptığı ziyaret oldu. Emperyal mi-

---

Aynı eser. *Christian Herald*'ın yayıncısı Dr. Louis Klopsch da, perişan haldeki kurbanların 43 derece sıcaklıkta, sivrisinekler tarafından parçalanmak üzere güneşin altında bırakıldığı Ahmetabad düşkünlerevinden bir o kadar dehşet verici manzaralar aktarıyordu. "Bu insanların neden hiçbir gölge veya korunak olmaksızın acımasız güneşin ışınlarına terk edildiğini sorduğumda, komşu köylerden at arabaları içerisinde getirildiklerini ve bulaşıcı hastalık taşıyıp taşımadıklarını görmek üzere, yirmi dört saat boyunca gözlem altında tutulmalarının gerektiğini söylediler. Öğeden sonra gelmişlerdi ve üç ila dört saattir oradaydılar. Demek ki tüm geceyi ve öğle sonrasına kadar ertesi günü orada geçirmek zorundaydılar. Belki sonra, Ahmedabad düşkünlerevinin hiç konuksever sayılamayacak çatısı altına girebileceklerdi. Sayısız sivrisinek, her bir kurban üzerinde ziyafet çekiyor, gözkapakları, ağızlar, burun delikleri ve kulaklar, tıka basa doyan sivrisinek ordularının kuşatması altında görünmez oluyordu." Küçük çocukların "anlatılamaz perişanlığı" ise, Klopsch'un anlatamayacağı kadar "dayanılmaz"dı (Pepper, s. 79-80'de aktarılmaktadır).

tolojide, "William The Conquerer" adlı ünlü kısa öyküsünde Kipling tarafından da yüceltildiği üzere (1896 kıtlığının hemen öncesinde basılmıştır), Britanyalı yetkililer, kıtlığın küçük kurbanlarını tüm güçlüklere rağmen kurtarabilmek için kahramanca mücadele etmektedirler. Kipling'in öyküsünün Ocak 1896'da *Ladies Home Journal*'da basılan nüshasında, Amerikalı ressam W.L. Taylor'a ait meşhur ağaç baskı resimde, minnet duygusuyla dolu kurtarılmış çocuklardan oluşan bir topluluğun başında ağır ağır yürüyen, uzun boylu bir Britanyalı subay görülür. "Taylor, çadırının girişinde ayakta duran William'ın gözünde Scott'ın ne kadar tanrısal bir duruşa sahip olduğuna vurgu yapıyor. Aşk meleği siyah çocuklar ve birkaç tane hoplayıp zıplayan keçi de orada ..." Ancak, 1896-97 kıtlığını yaşayanlarla gençliğinde konuşmuş Hintli memur emeklisi W. Aykroyd, bu cennetten çıkma manzaranın kurgudan ibaret olduğunun altını çiziyor. "Kıtlıklarla ilgili yardım çalışmalarında ... çocuklara hiçbir şekilde özel ilgi gösterilmedi."[72] Kipling'in kadın kahramanı William'ın, "altın rengi tozlar içerisindeki tanrıyı belki yirminci kez" hayal ettikten sonra uyanıp "serserilik eden onlarcası yol kenarlarından toplanmış, kemikleri neredeyse iltihaplarla kaplı derilerini yırtacak kadar dışarı çıkmış, tiksinç siyah çocuklar" gördüğünde iğrenmesi, Scott'ın resminde göze çarpan anaç şefkatten çok daha gerçekçi bir betimlemedir.[73]

Hawthorne, "kurtarma"nın pek çok zaman, iğrenç, yolsuzluğa batmış çocuk kamplarında yavaş bir ölüm anlamına geldiğini fark etmiş bulunuyordu. Amerikalı okurlara, Hintli çocukların "normalde mücevherler gibi parlak gözlere sahip, hareketli, zeki ve güzel" olduğunu hatırlattıktan sonra, yetimhanenin kapısını önlerine açıyor:

> Girişte fark ettiğim ilk şeylerden biri, beş yaşlarında, çitle çevrili alanın ortalarında kendi başına ayakta dikilen bir çocuk oldu. Kollarının kalınlığı, benim başparmağım kadar bile yoktu; bacakları ise birazcık daha genişti. Leğen kemiği ayan beyan ortadaydı. Kaburgaları, önde ve arkada, deri boyunca bir tel kafes şeklinde görünüyordu. Sabitlenmiş gözleri, hiçbir şeye bakmaz gibiydi. Küçük, kemikten ibaret yüzü ise ciddi, kederli ve yaşlıydı. Belki bir zamanlar tombul ve mutlu bir bebek olan bu incecik iskelette istek, tepki ve handiyse algı kaybolup gitmişti. Seslenildiğinde duymuyordu sanki. Onu baş ve işaret parmaklarım arasında havaya kaldırdım; üç buçuk veya dört kilodan fazla gelmezdi.

Daha içeride, yetimhanenin avlusunda, bakımsız çocuklar açlık ve hastalığın son safhalarında can çekişmekteydiler. Hawthorne'a göre, ye-

72 W. Aykroyd, *The Conquest of Famine*, Londra, 1974, s. 64-7.

73 Rudyard Kipling, "William the Conqueror", *The Day's Work* içerisinde, Londra, 1898, s. 203.

tişkinlerin kaldığı düşkünevlerinde olduğu gibi burada da bakıcıların satmak için tahıl çaldıkları ve bunu yaparken, amirleri tarafından cezalandırılma korkusunu pek az duydukları apaçık ortadaydı:

> Yürüyemeyecek ve hatta ayakta duramayacak kadar mecalsiz bırakılanların bulunduğu barakalara doğru gittik. Ağız hastalığına yakalanmış bir erkek çocuğu, topraktan yapılmış bir fincan altlığının üzerine çömelmiş, sürekli içerisine kusuyordu. Konuşamıyor, ancak ara sıra bitkin bir inleme çıkartıyordu. Kafasının arkasında büyük bir çıban vardı. Dizanterinin son safhasına girmiş bir başkası, kendi dışkısının üzerine yarı ölü vaziyette yatmıştı. Soluk alıp veriyor, ancak inleyecek gücü bile kendinde bulamıyordu. Diğerlerinden çok daha iyi durumda görünen bir bebek, kendi annesi tarafından bakılmaktaydı... Buraya geldiğinde bu çocuk da diğerlerinden farklı olmadığı halde, annesinin bakımı onu canlandırmıştı. Bunun tek nedeni, normalde hepsine verilmesi gereken tayını eksiksiz olarak alabiliyor olmasıydı. Peki diğerleri, yani hem annesiz hem babasız olanlar neden kendi paylarını alamıyorlardı?[74]

Cosmopolitan, durumu açıkça gözler önüne serecek şekilde, Orta Eyaletler'den kıtlık kurbanlarının ve Kraliçe Victoria adına inşa edilen dev anıt binanın fotoğraflarını yan yana bastı. Fotoğrafların altındaki yazısında Hawthorne şunları söylüyordu: "Hindistan'dan dönüş yolunda, Kraliçe'nin altmışıncı yıldönümü kutlamaları için, doğrudan ve dolaylı olarak, ihtiyatlı bir tahminle yüz milyon dolardan fazla harcama yapılacağının hesaplandığını duydum."[75] Ücra *taluk*larda ölen çocuklar, yirmi yıl önce Büyük Durbar resepsiyonunda yaptıklarının aksine, Hindistan İmparatoriçesinin 1897 Haziranındaki altmışıncı yıldönümü şenliklerinde hiçbir rahatsızlığa yol açamayacaklardı. Elgin muhalifleri, hangisinin daha büyük bir skandal olduğu konusunda kararsızlardı: Altmışıncı yıldönümü uçarılığı için gözden çıkartılan paranın büyüklüğü mü, yoksa 100 milyon Hintliyi kırıp geçiren kıtlıkla mücadele yolunda harcanan kaynakların küçüklüğü mü? Bir yıl sonrasında, hükümetin kıtlık yardımları kapsamındaki masrafları açıklandığında, 1880'de Kıtlık Komisyonunun önermiş olduğu kişi başı tutarın çok çok altında kaldığı görüldü. Zaten, yeni bir Kıtlık Komisyonu raporunda, 1898 yılında şunlar yazılacaktı: "Vardığımız genel sonuç şudur ki, bu defaki kıtlık yardımlarında, geçmişle karşılaştırıldığında hatırı sayılır bir ekonomik başarı elde edilmiştir."[76]

---

74 Aynı eser, s. 380-81.

75 Fotoğraf yazıları, ön kapak içi, *Cosmopolitan*, 23:3 (Temmuz 1897).

76 Bandyopadhyay, p. 51

Şekil 5.7 Açlıktan İhtiyarlamış, On Beş Yaşında Bir Kız Çocuğu

1898'de yağmurların geri dönmesiyle, yardım çalışmaları da hiç zaman yitirilmeden kesildi. Yüz binlerce sefil, topraksız insan, gelen musonların sağladığı avantajdan faydalanma yolunda en küçük bir olanaktan dahi yoksun durumda, kamplardan ve düşkün evlerinden kapı dışarı edildi. Sonuçta, kıtlık ve hastalıkların kazanmış olduğu ivme, 1898'de de 6,5 milyon kişinin daha ölümüne yol açtı ve toplam bilanço, Elgin'in daha önceden beyan ettiği 4,5 milyon sayısını 11 milyona taşıdı. Dünya basınında ise, "yüzyılın kıtlığı" için 12 ila 16 milyon arasında sayılar telaffuz ediliyordu.[77] Oysa bu kasvetli ifade, çok geçmeden, 1899-1902 yıllarının daha da büyük kuraklık ve kıtlık dalgasında geçerliliğini yitirecekti.

Kıtlığın Mavi Göğü (1899-1902)

Hindistan'ın en az bir bölgesi, 1899 yılını durmaksızın yağan yağmurlarla hatırlar hâlâ. Nuh tufanını aratmayacak sellerle, Assam neredeyse tamamen sular altında kalırken, yıl boyunca 16.500 mm'nin üzerinde yağış alan Çerapunçi de dünya rekoru kırıldı. Gözlemevleri Genel Müdürü Sör John Elliot, Mayıs ayında ülkenin geri kalanında da alışılmış düzeyin üzerinde muson yağışı beklemekteydi. Yeni Muhafazakâr genel valinin Şikagolu mirasyedi karısı Leydi Curzon tarafından başı çekilen Simla yazlık yaşamı, partiler, polo ve zararsız haylazlıkların alışıldık keşmekeşiyle başladı. Hava durumu hakkında pek az konuşulmaktaydı ve arka arkaya gelecek yıkıcı kuraklıkların gelebileceğine dair en ufak bir endişe bile yoktu. Yağmurlar Haziran ayında tam da olması gereken zamanda başlayıp, daha sonra aniden kesildiğinde ve Temmuz boyunca da geri gelmediğinde, Elliott, musonların Ağustos ve Eylülde şiddetli yağışla kaldığı yerden de-

77 *Harper's Weekly*'nin 1900 yılındaki şu iddiası örnek gösterilebilir: "1877 kıtlığı 10 milyon, 1897 kıtlığı 16 milyon civarında can aldı. Bu defaki ise, muhtemelen 20 milyon sınırını da aşacaktır." (s. 350). Ayrıca bkz. Digby, *"Prosperous" British India*, s. 129.

vam edeceği konusunda Genel Vali Curzon'a güvence verdi.[78] Gelgelelim, bu asla gerçekleşmedi ve 1899, Hindistan tarihinin 1877'den sonra en kurak ikinci yılı olarak kayıtlara geçti.[79]

Tablo 5.1
Büyük Kuraklıklar Arasında Karşılaştırma (Ortalama Hasat Yüzdesi)

	1896-97	1899-1900
Mumbai Dekkanı	34	12
Karnatak	25	16
Gücerat	tespit edilemedi	4

Kaynak: Mumbai Hükümeti, *Report on the Famine in the Mumbai Presidency, 1899-1902*, cilt 1, Mumbai, 1903, s. 114.

1899 El Niño hareketinin geniş alanlarda eşzamanlı olarak gözlenen işleyişini yeniden yorumlayan günümüz araştırmacılarından birini sözleriyle, kelimenin en basit anlamıyla, musonlar "sıkışmıştı": "Hindistan'a genellikle Bengal Körfezi'nden, Ganj Deltası yakınlarından giriş yapan, daha sonra ülke boyunca yavaşça batı-kuzeybatı yönünde ilerleyen ve yağmur getiren muson alçak basınçları, 1899'da Batı Hindistan'a ulaşmadan önce tekrar kuzeye doğru yönünü çevirdi. Böylece, iki ila üç haftalık alışıldık Hindistan musonları döngüsü daha kısa bir zaman aralığına sıkıştı. Batı Hindistan'da sezon boyunca kısa "kesintiler" ile birbirini takip eden bereketli yağışların yerini ise, Haziran sonunda başlayan ve yazın geri kalanı boyunca devam eden uzun bir kesinti aldı."[80] Aslında, Batı ve Orta Hindistan'ın pek çok yerinde, kuraklık daha üç yıl boyunca, 1902 Kasım-Aralık yağmurları gelinceye dek sürecekti.[81]

İmparatorluğun süngüsü düşmüş meteoroloji uzmanı, "Muson yağmurları ilk ay normal seyrettikten sonra yağışın tamamen ortadan kalktığına daha önce hiç rastlanmamıştı." diyerek, genel valiye durumu açıklamaya çalışıyordu. Bu yeni kuraklık, ülkenin alışıldık kıtlık kuşağını oluşturan Dekkan ve Racistan'a ek olarak, "kuraklık felaketine dair endişelerden oldukça uzak" olduğu varsayılan Gücerat ve Berar gibi bölgelerde de mahsulü harap etmişti (bkz. Tablo 5.1). 1.000.000 kilometrekareden fazla tarım alanı,

78 C. Ramage, *The Great Indian Drought of 1899*, Boulder, 1977, s. 1-3. Ramage, Hindistan musonları konusunda dünya çapında bir uzman olarak kabul edilmektedir.

79 Bkz. D. Mooley ve B. Parthasarathy, "Fluctuations in All-India Summer Monsoon Rainfall During 1871-1978", *Climate Change*, 6 (1984), s. 287-301.

80 Ramage, s. 6.

81 Mumbai Hükümeti, *Mumbai Başkanlık Bölgesi İçin Kıtlık Raporu, 1899-1902*, cilt 1, Mumbai 1903, s. 114.

"uçsuz bucaksız, çıplak, kahverengi, ıssız bir çöl" haline gelmişti. Bir muhabir, Gücerat'tan *Times of India* gazetesine şunları yazıyordu:

> İzlenimci okuldan gelme bir ressam olarak manzarayı betimlemek isteseydim, sarımsı gri renkle, giderek daralan bir çizgi şeklinde, dalgalanan sıcaklık nedeniyle mesafenin karışıp belirsizleştiği bir yol çizerdim. Yolun her iki tarafına yayacağım geniş kırmızımsı kahverengi alan, normalde üzerinde mahsul bulunması gereken tarlaları gösterirdi. Bunların üzerine de, ufuktan başlayıp tuvalimin bittiği yere kadar uzanan, lekesiz bir mavi ile gökyüzünü koyardım. Daha önce maviden nefret ettiğimi hiç hatırlamıyorum; ama artık ediyorum.[82]

Ünlü Fransız gezgin Pierre Loti de, Pondiçerri'den Haydarabad'a geçişi sırasında, durgun gökyüzünün oluşturduğu bunaltıcı kubbe yüzünden sabrını yitirmişti. "Büyük bir gökyakut gibi berrak ve mavi" gökyüzü, Hindistan'ın üzerine bir fanus gibi kapanmıştı. Tren, kavrulmuş Doğu Dekkan'ı ray sesleri eşliğinde kat ederken, Loti de durmaksızın yanan bir alana baktığı izlenimine kapılmaktaydı:

> Düzlüklerin bıkkınlık verici tekdüzeliği boyunca ilerledikçe, her geçen saatte kuruluk biraz daha artıyor. Saban izlerinin hâlâ görülebildiği bereketli toprak parçaları, sanki yangında harap olmuş gibi. Daha uzun süre direnebilen akdarı tarlaları, çok büyük oranda sararmış ve umuda yer bırakmayacak ölçüde zarar görmüş.
>
> Canlılığını koruyabilmiş tarlalarda, dallardan yapılmış yükseltilerin üzerine oturmuş bekçilerin, her şeyi yiyen fareleri ve kuşları korkutup kaçırmaya çalıştığı görülüyor. Kıtlığın pençesindeki zavallı insanlık, birkaç parça mısırı, açlıktan ölmekte olan hayvanların talanından koruma gayreti içerisinde....
>
> Güneş batarken, Haydarabad nihayet görünüyor. Toz bulutlarının ortasında bembeyaz... Kentin ayakları dibindeki geniş bir yatakta akan ırmak neredeyse tamamen kurumuş... Yine aynı grimsi renge bürünmüş fil sürüleri, çamurlu yatakta ağır ağır ortalıkta dolanıp, yıkanmak ve su içebilmek için boş yere çabalıyor.
>
> Gün aşağı iniyor ve gökyüzü doğuda akkor bir yangınla parlıyor. Kentin beyazlığı, yavaşça solgun bir maviye gömülüyor ve dev yarasalar, bulutsuz gök boyunca sakince uçuşmaya başlıyor.[83]

Hindistan, böylesi bir susuzluk tanımamıştı daha önce. Akarsular ve kanallar apansız kurur ve kuyular "körleşirken", köylüler gibi bölge idarecileri de olan biteni korkuyla izlemekteydiler. Mumbai Dekkanı'nda sulama sistemleri neredeyse tamamen çöktü: 1896'da sulanan 457,3 kilometrekarelik alana karşılık, 1900'de yalnızca 121,4 kilometrekare.[84] *Manchester Guardian* muhabiri Vaughan Nash, "Bu kıtlığın getirdiği en büyük dehşet" diyordu, "hem insanlar hem de hayvanlar gıda bulamazken, bir yandan da

82 Ramage, p. 4

83 Pierre Loti, *India*, İngilizceye çeviren George Inman, Londra, 1995, s. 145-6.

84 Mumbai, *Kıtlık Raporu*, cilt. 1, s. 3.

su kıtlığının yarattığı perişanlık ve eziyettir."[85] Bir Amerikan misyonerinin şu sözleri de durumu özetliyordu: "Bu zamanda normalde dolu dolu akan nehirler, kupkuru kum yığınlarına dönmüş durumda. Yaşayan hiç kimsenin kuruduğunu hatırlamadığı kuyular, bir damla bile su vermiyor." İnsanlığın belleğinde bir örneğine daha rastlanmayacak şekilde, kutsal Godavari Nehri bile kumların arasında düpedüz kaybolup gitmişti.[86]

Hindistan köylülüğü, ekonomik bakımdan, 1896-97 felaketinin kendisini yıktığı yerden henüz kalkamamıştı üstelik. *Ryot*lar, daha derinlerdeki su tabakalarına ulaşmak üzere kuyuları derinleştirecek kadar varlıklı değildiler. Haydarabad Metodist kilisesinin bir mensubu açıklıyor: "İnsanlar, son kertede medet umacak ne güce ne de tahıla sahiptiler. Önceki kıtlıktan kalma borçlar hâlâ gırtlaktaydı. Alacaklarını toplayabilme olanaklarının ortadan kalktığını gören tefecilerin kesenin ağzını iyice sıkmasıyla, para bulmak imkânsızlaşmıştı."[87] Mumbai Dekkanı'ndan bir başka misyoneri okuyalım: "Üç yıl önce, kıtlığın en sonunda bile, bugün burada, daha kıtlığın en başında gördüğüm kadar perişanlık yoktu... Bu defaki kıtlık, bu bölgelerde hiç kuşkusuz 1876 veya 1896'ya kıyasla çok daha şiddetli."[88] 1989'de elde edilen ihtiyaç fazlası mahsule tefeciler ve vergi tahsildarları bir an beklemeden el koymuşlardı. Pencap'ta örneğin, "1897'de alınan *karif* mahsulü ve 1898'in *rabi* mahsulü, büyük ölçüde devlete ödenecek borçların ve *bania*ların kıtlık yıllarında kabarmış hesaplarının kapatılmasında kullanıldı."[89]

Bununla beraber, 1892-1902 kıtlığı hakkında Mumbai Başkanlık Bölgesi'nin daha sonra hazırlayacağı resmî *Rapor*da da altı çizildiği üzere, Bengal ve Burma'da yine de Batı ve Orta Hindistan'daki çok büyük açıkların kapatılmasına yetecek miktarda tahıl fazlası mevcuttu. *Rapor*, "mübadele krizi" tanımını kullanan çağdaş kıtlık teorilerinin öncülü olarak, milyonlarca insanın ölüm tehlikesiyle karşılaşmasını Hindistan çapında bir gıda yoksunluğuna değil, bölgesel istihdam ve gelir eksikliğine bağlıyordu (Mumbaili emekçi sınıflar ve kırsal nüfus, bu eksikliğin etkisi altındaydı).

> Bugün, Başkanlık Bölgesi'nin her köşesini büyük piyasa ile yakın bir bağlantı içerisine sokan mükemmel iletişim sistemi sayesinde, gıda tedariki daima yeterli düzeydeydi ve yaşanan ciddi yoksunluk, temel olarak tarımdaki ve diğer sektörlerdeki istihdam eksikliğinden kaynaklanmaktaydı. Bununla beraber, mahsul kaybı da düzenli gelirlerin devasa bir alanda ve "görülmemiş bir ölçekte" ortadan kalkmasına yol açmıştır. Vasıflı zanaatkârlar bile, yüksek

85 Vaughan Nash, *The Great Famine and Its Causes*, Londra, 1900, s. 12.

86 Scott, s. 142-3.

87 Frederick Lamb, *The Gospel and the Mala: The Story of the Hyderabad Wesleyan Mission*, Misor, 1913, s. 49.

88 Scott, s. 31-2.

89 Singh, s. 113-18.

> fiyatların yükünü sırtlarında hissetmeye başladılar. Başka sınıflar da ciddi ölçüde sıkıntı çektiler. Pamuk arzındaki darlık ve buna bağlı yüksek fiyatlar nedeniyle, tekstil endüstrisi büyük sorun yaşadı. Pek çok fabrika, mesai saatlerini düşürmek zorunda kaldı. Sonuç ise, ekonomik buhrandı....[90]

Özellikle de küçük toprak sahipleri, eşi görülmemiş kitleler halinde yardım dilenmek zorunda kaldılar. Bu tablo, *ryot*ların kendi yağlarıyla kavrulabildiği ve yardımların asıl olarak, "köylerdeki ırgatlar ve göçebe kabileler gibi ezilen sınıfları" koruması gerektiği yönündeki resmî dogmayı yerle bir ediyordu (örneğin, Sör Richard Temple, 1880'de Kıtlık Komisyonuna bu yönde açıklamalar yapmıştı). Şubat 1900'de, Pune ve Ahmednagar bölgelerinde taş kıran ve kanal kazan sefil işçi ordularının yarısı *kunbi* kastı mensuplarından oluşmaktaydı. Köylülüğün aç kalmasıyla, görülmemiş bir iflas ve toprağa el koyma dalgası patlak verdi. Maharaştra Dekkanı'nda, tek bir yıl içerisinde her yedi köylüden birinin ipotek veya hacizle karşılaşmış olması, arka arkaya gelen kuraklıkların yarattığı güvence yoksunluğunun boyutunu olduğu gibi ortaya seriyor.[91]

"Su Katılmamış Bir Emperyalist"

Britanya'nın yanıtı, tarihteki tüm diğer köktenci rejimler gibi, yine inatçı bir ideolojinin eseriydi. "Hükümet, Hintlilerin devlet memurlukları ve parlamentoda yer alma isteklerini karşılama konusunda, elinden gelebildiği kadar ileri gitmiştir." diyen Curzon, sertleştirilmiş bir emperyalist politika izleme konusunda Elgin'i de geride bıraktı. İrlanda'daki ile aynı doğrultuda bir özerk yönetim hareketinin gelişmesi olasılığının önünü almak üzere, basındaki sansürü sıkılaştırdı, eğitim sisteminin tepesine bindi, aristokrasiye tanınan imtiyazları geri getirdi, Kongre Partisi'ni hiçe saydı ve en tehlikelisi, Müslümanları Hindulara karşı kışkırtma yoluna gitti.[92] Kıtlığın reform nedeni haline gelmesini engelleme konusunda da bir o kadar kararlıydı. Ülkenin üçte ikilik bölümünde açlığın benzersiz bir hızla yayılmaya başlamasıyla, krizin yalnızca ama yalnızca kuraklığa bağlı olduğunu açıklamaları yönünde, emrindekilere talimat verdi. Kalküta'daki Yasama Meclisi'nin gözü pek bir üyesi, Donald Smeaton, aşırı vergilendirme sorununu gündeme getirdiğinde, Boer Savaşı'nın diliyle, derhal "Stellenbosch"[93] muamelesine tabi tutuldu.[94] Curzon, kendisi genel

90 Mumbai, *Kıtlık Raporu*, cilt. 1, s. 3 ve 83 (zanaatkârlar ve fabrika işçileri).

91 Charlesworth, "Rich Peasants and Poor Peasants", s. 110-11.

92 McLane, s. 26-7

93 Güney Afrika'da, 1899-1902 yılları arasındaki İkinci Boer Savaşı'nda bir Britanya askeri üssü olarak kullanılan Stellenbosch kasabası, ön saflarda kendini gösteremeyen subayların kızağa çekilip gönderildiği bir yer olarak öne çıktı – *çev.*

94 C. J. O'Donnell, *The Failure of Lord Curzon*, Londra, 1903, s. 37-41.

valiliğin sağladığı debdebeye ve olanaklara düşkünlüğü nedeniyle adı çıkmış biri olduğu halde, açlıktan kıvranan köylülere şöyle vaaz ediyordu: "Hindistan'ın mali durumunu savurgan bir hayırseverlikle tehlikeye atan bir hükümet, ciddi eleştirilere hedef olacaktır. Ayrıca, ayrım gözetmeden sadaka dağıtarak toplumsal dokuyu zayıflatan ve halkın özgüvenini zedeleyen bir hükümetse, halka karşı suç işlemiş olacaktır."[95]

Bengal'in öne çıkan, emektar bürokratlarından C.J. O'Donnell, bunun karşısında alaycı bir dille şunları söyleyecekti: "Hindistan'ın neredeyse tüm eyaletlerinde kıtlık üstüne kıtlık yaşandığına ve veba her yeri perişan ettiğine göre, en sonunda su katılmamış 'Emperyalist' bir genel vali bulmayı başardığımızı kim inkâr edebilir?"[96] Curzon, yılbaşından hemen önce, "tehlikeli düzeyde yüksek" sözcükleriyle tanımladığı tayınları kısarak, ayrıca Temple'ın nefret yaratmış yardım şartlarını yeniden devreye sokup hak kazanabilenlerin sayısını azaltarak, emperyalizme körü körüne bağlı olduğunu açıkça gösterdi. Bunun sonucunda, böylesine yaygın bir mağduriyet karşısında kemer sıkmanın isyan kıvılcımları çakmasından kaygılanan bölge yetkilileriyle kısa süreli bir çekişme yaşayacak, ancak isteğini kısa sürede uygulamaya sokmasını bilecekti. Hükümet, yeni yardım şartları sayesinde, yalnızca Mumbai Başkanlık Bölgesi'nde bir milyon kişinin yardım kapsamından çıkartıldığını göğsü kabararak açıkladı.[97] Yirmi yıl önceki Lytton gibi, Curzon da "zekice planlanmış bir kıtlığın" mimarı haline geliyordu.

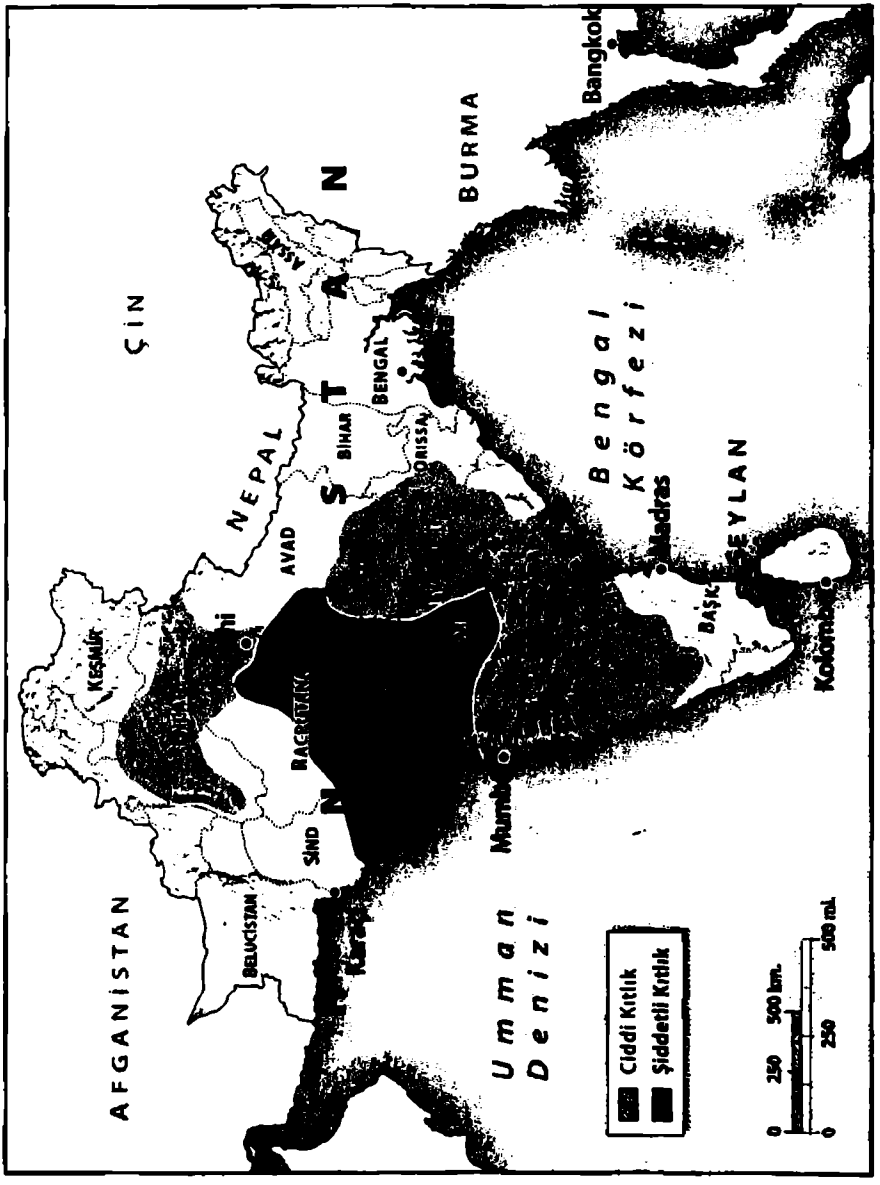
Curzon, aslında Hindistan'dan Sorumlu Dışişleri Bakanı Lord George Hamilton'un verdiği yeni bütçe kesintisi emirlerine uygun hareket etmekteydi. Boer Savaşı'nın finansmanı, Hindistan'da herhangi bir şekilde "hayırseverlik romantizmi" yapma olanağını ortadan kaldırmaktaydı. İki yıl öncesinde, kuzeybatı cephesinde durum karışıkken bile Bakan Elgin'e kıtlık yardımı yapmayı önermiş olan Hamilton, bu kez "Bu tip bir yardım için Hazine'ye başvurmadığı gibi, Curzon'un bu yönde bir adım atmasını da engelledi. Çin ve Güney Afrika'daki savaşlar, Hindistan'ın emperyal savaşlarla ilgili yükümlülüğü konusunda duyduğu kaygının, kıtlığın pençesindeki insanlara yardım etme sorumluluğu karşısında çok daha baskın gelmesine neden oldu." İngiltere'de bir kıtlık yardım kampanyası düzenleme çağrılarını reddederken, bir yandan da Hindistan'ın bir Savaş Fonu oluşturması ve Transvaal'deki harcamaların altından kalkma yolunda, vatanperver Hintlilerin Kitchener'a destek çıkması için Curzon'a baskı yapmaktaydı. Genel valinin Kalküta'da şatafatlı, dev bir Victoria anıt binası inşa etme planlarına müdahale etmediği halde,

95 C. Ramage, s. 5'te aktarılmaktadır.

96 O'Donnell, s. xviii.

97 Nash, s. 171.

yardım faaliyetlerinin dizginlenmesi konusunda, Lyttonvari uyanıklığın en gaddar örneklerinin sergilenmesi için baskı yapmaktan kaçınmadı.[98]

Şekil 5.8 Hindistan'da Kıtlık, 1899-1902

Bu arada, İngiliz halkının dillere destan hayırseverlik ruhu da Dekkan'daki akarsular ve kuyularla birlikte kurumuş gibiydi. Herbert

98 Bandyopadhyay, s. 63-7 ve 226.

Spencer, İngiliz ruhunun gemi azıya almış şovenlik eliyle "yeniden barbarlaştırıldığı" uyarısını yaparken, popüler basın Hindistan'daki katliamı görmezden gelmekte, neredeyse tüm dikkatini, Boerlerin ezilmesine yönelik savaşında karşılaşılan beklenmedik güçlüğe vermekteydi.[99] Fabian Derneği'nin bir üyesi, "Londra basını ve dergilerine bakacak olursak, Hindistan'ın gerçekte hiç var olmadığını sanabiliriz." diyerek şikayet ediyordu.[100] Londra belediyesinin Hindistan'daki kıtlıkzedeler için gelişigüzel düzenlediği bir yardım kampanyasında toplanan para, belediye başkanının Güney Afrika Savaş Fonu için topladığı miktarın ancak yüzde 7'sine denk geliyordu.[101] Bir Amerikan misyoneri, "Dünya üzerindeki her İngilizin ilgisi Güney Afrika'ya odaklandığından, Hindistan artık tek başına mücadele vermek zorundaydı." sözleriyle durumu açıklıyordu.[102]

En ciddi dış yardım Londra'dan değil, Topeka'dan[103] gelecekti: Kansas Halk Partisi tarafından, "Hintli çiftçilerle dayanışma" amacıyla gönderilen 200.000 çuval dolusu tahıl. (Amerikalı yardım görevlileri, Britanyalı yetkililerin Ecmir'de sevkıyata vergi uygulamasıyla çileden çıkmışlardır.)[104] Halden anlayan Amerikalı yerli kabileler ve Amerikalı siyahi kilise grupları da kayda değer katkılarda bulundular.[105] Şimdi Hindistan Kıtlık Birliği çatısı altında örgütlenmekte olan Wedderburn, Naoroji ve Dutt'un eskiden beri verdiği desteğin görülmedik ölçüde tecrit edildiği Britanya'da, tek umut ışığı, Fabiancı olmayan sosyalistlerden (Fabiancılar, genel olarak sadık emperyalizm yanlılarıydılar) ve işçi hareketinin sol kanadından gelmekteydi.[106] Hyndman'in küçük ama girişken Marksist partisi Sosyal Demokrasi

99 Bernard Semmel, *The Liberal Ideal and the Demons of Empire*, Baltimore, 1993, s. 109. Dutt'un yazdıkları da açıklayıcı nitelikte: "Emperyalizm, Kırım Savaşı'ndan bu yana ve muhtemelen Casdereagh'ın 1822'deki ölümünden bu yana, İngiltere'de şimdiki kadar gemi azıya almamış, insanlık, adalet ve rakip uluslara saygı, tabi uluslara hakkaniyetle yaklaşma hisleri hiç bu denli alçalmamıştır." (Aktaran Romesh Chunder Dutt, *Romesh Chunder Dutt*, Yeni Delhi, 1968, s. 63).

100 S. Thorburn, *Problems of Indian Poverty*, Fabiancı Broşür No. 110, Londra, Mart 1902, s. 226 (1899-1901 dönemi hakkında yazmaktadır).

101 Rakamlar için bkz. *The Times* (Londra), 17 Şubat 1900.

102 Scott, s. 153.

103 ABD'nin Kansas eyaletinin başkenti - *çev.*

104 Aynı eser.

105 Eddy, s. 25.

106 Naoroji ve Dutt'un Britanya liberalizmine dair hayal kırıklığı ve Naoroji'nin yüzünü sosyalistlere dönmesiyle ilgili olarak bkz. Masani, s. 201, 400-402 ve 432; Dutt, s. 62-3 ve 79; ve J.K. Gupta, *Life and Work of Romesh Chunder Dutta, CIE*, Kalküta, 1911 (yeniden basımı Delhi, 1986), s. 240-44, 318-19 ve özellikle 458. Kıtlıklar sırasında Hindistan Ulusal Kongresi içerisinde ortaya çıkan moralsizlik ve doğrultu değişimi için bkz. McLane, s. 130-31. Britanyalı Hıristiyan sosyalistler ile emperyalizm arasındaki ilişki için bkz. Peter d'A. Jones, *The Christian Socialist Revival 1877-1914*, Princeton, New Jersey, özellikle s. 198-205; Fabiancı emperyalizm anlayışı içinse bkz. Francis Lee, *Fabianism and Colonialism: The Life and Political Thought of Lord Sydney Olivier*, Londra, 1988.

Federasyonu, Hindistan'daki kıtlık kurbanlarına yönelik ilgisinde asla sallantıya düşmeyen tek Britanyalı siyasi örgüt oldu. (SDF'nin yiğit antiemperyalist tavrının tipik örneklerinden birisi, 1902'de Güney Afrika'da elde edilen zaferin hezeyan içerisinde kutlanmasına Parti'nin İskoçya'daki bir şubesinin verdiği tepkidir: "Kapitalizm fahişesi caddenin her iki tarafında da mümkün olan ve olmayan tüm renklerden oluşmuş, rezil bir debdebe ile bezenmişken, SDF'nin penceresinden yansıtılan bir buçuk metrelik bir slaytta, savaşa ait ölüm istatistikleri, toplama kamplarındaki ölümler, aşırı yoksulların sayısı, Britanya'daki işsizlerin sayısı, Hindistan'da kıtlıktan ölenlerin sayısı, İrlanda'da kıtlıktan ölenlerin, göç edenlerin ve sürülenlerin sayısı gösteriliyordu.")[107]

Bu arada, Curzon da kıtlık yardımlarını Boer Savaşı'nın finansmanına yönelik kısıntılar uyarınca düzenleme amacını taşıyan "su katılmamış emperyalist" politikalarını sürdürmekteydi. *Guardian* muhabiri Nash, yardımların suistimal edildiği ve yardım alanların "tahıl ve süs eşyası stoklayıp gömen" kişiler olduğu yönündeki saplantıya isyan ediyor, bunu "Müsteşarlığın hayal gücünün ürünleri" şeklinde değerlendiriyordu. Gücerat'ın kuraklıktan harap olmuş bir köşesinde, halkın "kıtlık nedeniyle gerçekten ve tamamen perişan" duruma düştüğü bir yerde yazısını kaleme alırken, yardıma "layık olmayan" başvuru sahiplerini caydırma amacını taşıyan, gaddarca belirlenmiş mesafe ve yoksulluk şartlarının insani sonuçlarını şöyle açıklıyordu:

> Burada, Hindistan'da bugüne dek karşılaştığım en sert muameleye birkaç haftadır reva görülen Broach'ta halkın içinde bulunduğu durumu açıklamam gerek. Mumbai hükümetinin önemini onca vurguladığı "caydırıcılık", alabildiğine hayata geçiriliyor. Ancak, bir gün kıtlığın tarihi derlenip toparlandığında, elde edilen sonucun bir başarı olarak değerlendirileceğinden kuşkuluyum. Bu tutumun yardım çalışmaları üzerindeki etkisi, beslenme yetersizliği, hastalık, dehşet verici bir ölüm oranı ve koşulan şartların gaddarlığı karşısında yardıma başvurmaktan "cayan" insanların köylerde kitleler halinde içine düştüğü açlıktır.[108]

Nash'in Kuzey Hindistan'daki bir düzine yardım kampını gezerken fark ettiği gibi, buralarda insanlar açıkça aşağılanmakta, Kıtlık Kanunu'nda hayatta kalmanın zaruri şartları olarak tanımlanmış ihtiyaçlar (barınak,

107 Raymond Challinor, *The Origins of British Bolshevism*, Londra, 1977, s. 15 (Falkirk SDF). Sosyalist Enternasyonal'in, "Hindistan'daki muamelesi nedeniyle Büyük Britanya'yı kınayan" 1904 Amsterdam Kongresi'nde, aralarında Hyndman, Jaures, Lüksemburg ve Lenin'in de bulunduğu bin delege, kıtlık kurbanlarını anma töreninde sessizce bekledikten sonra, Hindistan'ın açlıktan ve servet hırsızlığından kurtuluşunu "emekçi sınıfların ellerinde" gören Naoroji'nin şu cümlelerini coşkuyla alkışladı: "Hint halkının ezici çoğunluğunu oluşturan emekçiler, tüm dünya emekçilerinden yardım ve yoldaşlık bekliyorlar." (Masani, s. 431-2).

108 Nash, s. 179-80.

yakacak, battaniye ve elbise) karşılanmamaktaydı. Üstüne üstlük, insanların örgütlü bir şekilde işten kaytardığına yönelik Britanyalı inancı doğrultusunda, Drakon'u aratmayacak bir emek ve verimlilik ölçüm sistemi ile, gıda miktarı, yaşamaya yetecek düzeyin altında bırakılmaktaydı. Ücretler, otuzar kişilik gruplara, sağlıklı yetişkin erkeklerin dokuz saatlik işgününde ortaya koyacağına inandığı iş miktarı üzerinden, nakit olarak ödenmekteydi. Bir deri bir kemikten ibaret kuraklık kurbanları, tahmin edilebileceği gibi, gerçekçilikten uzak bu beklentileri ancak nadiren karşılayabilmekte ve sonuç olarak da, belirlenenden daha düşük ücret almaktaydılar. Mumbai Başkanlık Bölgesi'nde yardım alanlar arasından en zayıf kişilere, yine 1877'de olduğu gibi Benthamcı zalimlikte yeni ufuklar açacak şekilde, 425 gram gıdaya denk gelen bir "cezai asgari ücret" ödenmekteydi: dillere destan Temple tayınından bile daha düşük ve hapishanelerde mahkûmlara verilenin sadece yarısı kadar. Pune dışında Nash'in ziyaret ettiği bir kampta 1.100 kişi cezai asgari ücret ve 900 kişi asgari ücret alırken, yalnızca 1800 kişiye asgari ve azami ücretler arasında bir miktar hak görülüyordu. Nash, okuyucularına "Bu durum açıklanmaya muhtaçtır." diyordu. "Asgari ücret ve cezai asgari ücret alanların yaklaşık üçte birini çocuklar oluşturmaktaydı. En düşük kesimde yer alanların haftalık ücreti yalnızca 4,5 anna idi [asgari ücretin %43'ü]. Yetişkinlerin yarıdan fazlasının da kadın olduğu düşünüldüğünde, bunun ayrımsız ve gaddarca bir cezalandırma anlamına geldiği kabul edilmek zorundadır."[109]

Kuraklık sığınmacılarının insafsızca aç bırakılarak ölüme terk edildiği yönünde Hintli milliyetçilerden gelen suçlamalar yardım görevlileri tarafından öfkeyle reddedilse de, "cezai asgari ücretin hâkim standart haline geldiği kamplardaki aşırı ölüm oranları", Nash'in de dikkatinden kaçmamıştı:

> Her ne olursa olsun, bugün uygulanan cezai asgari ücretin, 1877 büyük kıtlığındaki 1 librelik [454 gram] tayından farklı bir sonuca yol açması beklenemez. Mektuplarımdan birinde açıkladığım üzere, o dönemde uygulanan tayın, bugün tartışılmakta olana kıyasla hayli cömertti ve o mektubumdan sonra öğrendiklerim de bu görüşümü doğruladı.
>
> Hindistan güneşinin doğuşundan batışına kadar dokuz saat çalışmak zorunda bırakılan insanların midesine sadece 425 gram katı gıdanın girmesi anlamına gelen asgari tutar dörtte bir oranında kısılırken, koleranın Kandeş'te ilerlemekte oluşu hiç hayra alamet değil. Kolera kıtlık kamplarına dalarsa, tanrı yardım etsin.
>
> Kolera ile açlık arasında bir yarıştır gidiyor. Kıtlık kamplarındaki binlerce sığınmacının av olduğu, görkemli bir ölüm yarışı.[110]

109 Aynı eser, s. 19-33.

110 Aynı eser, s. 19, 173 ve 181.

"Kıtlığın Şarkısı"

Curzon'un masraf kısma politikasına sadece köylüler kurban gitmedi. Mumbai'de, rıhtımlarda biriken muazzam buğday dağları bir yanda dururken, uygulamaya sokulan yardım kesintileri, köylerden kopup gelmiş binlerce sığınmacıyı öbür yanda açlığa ve sokaklarda kıvranarak ölmeye mahkûm etti. Bu yetmezmiş gibi, kuyularda ve yeraltı sularında seviyenin görülmemiş düzeyde düşmesiyle, su kaynaklarında müthiş bir kirlenme baş gösterdi ve sonuçta dizanteri, ishal ve hepsinden önemlisi, kolera alıp yürüdü. 1900 yılı Nisan ayı ortalarından itibaren, "tüm ülkeyi yıkıcı bir dalga gibi kırıp geçen" kolera, hem kentliler, hem de köylerden gelenler arasında tam bir kıyıma neden oldu.[111] Ira Klein'dan okuyalım: "1896-1900 döneminde gözlenen yüksek ölüm sayılarının muhtemelen yarısı kıtlığa bağlı nedenlerden kaynaklandı. Kıtlığın etkisi, ölüm oranının binde 96,6'ya fırladığı, korkunç bir sene olan 1900'de de devam etti."[112]

Böylesi bir kıyımın orta yerinde, önceki hükümetlerin ortaya koyduğu emsalleri çiğneyip geçen genel vali, komşu Hint devletlerinden Britanya Hindistanı'na kaçmış olan mültecileri sınır dışı etme kararını aldı. 85 milyon kuraklıkzedenin 43 milyonunun yerli idare altındaki eyaletlerde, kalan 42 milyonunun ise Britanya idaresinde yaşadığı tahmin edilmektedir.[113] Curzon'un da hiç şüphesiz bildiği üzere, bu sınır dışı kararı, yüz binlerce çaresiz insanın boynuna ölüm fermanlarını asmaktan başka anlam taşımıyordu aslında. Bir kısmı mikroskobik büyüklükte olan 688 Hint devleti, bağımlı ekonomileri ve Britanya mali desteğinin ayakta tuttuğu hükümranlarıyla, birer kukla yönetimdi. Bazı örneklerde bu devletlerin prensleri (Kolapur Mihracesi, veya kriket efsanesi Camnagar Prensi Ranjitsinh gibi), Britanya öncesi soylu yardım ve vergi bağışı geleneklerini ayakta tutarak daha insancıl bir tutum sergiledilerse de, Britanya idaresinin mali boyunduruğu altındaki diğerleri, açlıktan kırılan kullarına sırtlarını dönmekte tereddüt etmediler.[114] En büyük zulüm, Curzon gibi cebinde akrep bulunan ve tüm yardım harcamalarını veto eden bir mihracenin yönettiği İndor'da ve Racputana'nın güneydoğusunda yer alan, halkın yarısının ölüme terk edildiği Bundi'de yaşandı. Orta Hindistan Temsilciliği'ni oluşturan altmış dört küçük devletçikteki koşullar içinse, "sözcüklerin anlatamayacağı kadar korkunç" tanımlaması uygun görülüyordu.[115]

111 Mumbai, *Kıtlık Raporu*, cilt. 1, s. 91.

112 Klein, s. 752.

113 Aynı eser, s. 54.

114 Kolapur için bkz. Merewether, s. 27-8.

115 Goradia, s. 71-4 ve 146.

:kil 5.9 Racputana'da Köylüler, 1899

Racputana'nın gerek yerli, gerekse Britanya idaresi altındaki bölgelerine, sonuçta bir milyona yakın köylü hayatın kaybederken, pirinç ve akdarı toklarını kırsaldan kentlere kaydıran tahıl tüccarları muazzam kârlar elde ttiler. Yabancı tanıklar, bu iğrenç çelişki karşısında çarpılmış durumdaydıır. Örneğin bir Amerikan misyoneri, spekülatörler tarafından ithal edilmiş e istasyondaki manevra hatları üzerindeki vagonlarda, silahlı muhafızların oruması altında bekleyen büyük miktarda tahıla bakarken hissettiği tikıntiyi yazma ihtiyacını duyuyordu: "Pek çok demiryolu istasyonunda, binrce tombul güvercinin, manevra hatlarında bekleyen tahılla karnını tıka asa doldurduğuna tank oldum. Duygusuz Hintli memurlar ise, kıtlıktan erişan olmuş köylüler öte yanda yiyecek diye inlerken, bu kıymetli gıdanın u şekilde tükenip gitmesini izlemekten başka bir şey yapmıyorlardı."[116]

Benzer şekilde, Pierre Loti, "ölmüş ormanların, ölmüş cangılların, her eyiyle ölmüşlerin ülkesi" olarak tanımladığı Racputana'ya, değerli tahı- taşıyan vagonların da yer aldığı bir katarla geldi. 1899'da geçerli olan oşullar hakkında en çarpıcı anı yazıları, onun anlattıklarıdır belki de. ler istasyonda, yılmış yolcuların kulağı, kıtlığın aynı korkunç şarkısıyla olmaktaydı. Bu, aç çocukların feryadıydı:

> Durduğumuz ilk köyde, tekerleklerin o gürültülü çınlaması kesilir kesilmez, daha ne olduğunu anlayamadan, içimizi buz kestiren, olağandışı bir ses duyuyoruz. Bunlar, kıtlık diyarına girdiğimize göre, bundan böyle sık sık duya-

> cağımız korkunç şarkının ilk notaları. Sesin neredeyse tamamı çocuklara ait. Bu ses, bir okul bahçesindeki uğuldamayı andırsa da, acı, güçsüz, keskin bir şeylerin tammlanamayan tınısını taşıyor içinde.
>
> İşte orada, bariyerin arkasında itişip kakışan zavallı şeylere bakın. Kolları olduğunu düşündüğümüz kemiklerin ucunda duran, pörsümüş ellerini bize doğru uzatmışlar. Minicik iskeletlerinin her bir parçası, insanı hayrete düşüren bir şekilde, kat kat olup sarkmış kahverengi derilerinden fırlamak ister gibi dışarı taşmış. Karınları o kadar çökmüş ki, bağırsaklarının tümden çıkarıldığını sanabilirsiniz. Dudakları ve gözleri üzerinde kaynaşan sinekler, dışarı sızabilen birazcık nemi de içmek istiyor ...
>
> Tüm bu küçük sesler, "Mihracem! Mihracem!" diye, titreşen bir şarkı gibi bir ağızdan haykırıyor. Beş yaşında var yok görünen kimileri de, korkunç küçük ellerini bariyerlere doğru uzatırken aynı şekilde haykırıyor: "Mihracem! Mihracem!"[117]

Loti, boğucu üçüncü ve dördüncü mevki kompartımanlara tıkış tıkış doluşmuş, ceplerindeki son bakır meteliği ya da yiyecek parçasını bu çocuklara tereddütsüz uzatan Hintli yolculara hayranlık duyarken, köküne kadar pervasızlaşmış, tahıl piyasasını açlıktan ağlayan küçük çocukların hayatı karşısında daha kutsal sayan devlet politikasından tiksintiyle söz etmektedir:

> Şimdi bile, katarımızın arkasında pirinç yüklü dört vagon bulunduğu ve bu katarlar buradan her gün geçtiği halde, çocuklara hiç kimse en ufak bir şey vermiyor. Bir avuç bile, birazcık daha fazla yaşamalarını sağlamaya yetecek kadar bile vermiyorlar. Çünkü bu vagonlar, kentlerde yaşayan ve hâlâ tahıla ödeyecek parası bulunanlar için ayrılmış.[118]

Bir çanak pirinç alacak parası olmayanlar için belli başlı seçeneklerden birisi, Racputana'nın çöle dönmüş vadilerinden, Britanya Hindistan'ının sulak bölgesi Gücerat'a kaçanların uçsuz bucaksız göçüne katılmaktı (Racputana'nın 1899'da yaşadığı dehşet, yüz yıl sonra bile "halkın kolektif belleğinde, deyişlerinde, şarkılarında yaşamayı sürdürecekti.")[119] Bir misyonerin altını çizdiği gibi, gayriihtiyari yapılan, "cızırdayan tavadan kaçıp ateşe atlamak" anlamına gelen bir yolculuktu bu.[120] Zira, Gandi'nin üç nesildir kuraklık veya kıtlığın sillesini yememiş olan memleketi Gücerat, Mumbai Başkanlık Bölgesi'ndeki felaketin cehennemi andıran merkezi haline gelmişti. "Gücerat, 1844-45 İrlandası'nın görünümüne bürünmüştü."[121]

---

117 Loti, s. 171-2.

118 Aynı eser, s. 172.

119 Kuldeep Mathur ve Niraja Jayal, *Drought, Policy and Politics*, Yeni Delhi, 1993, s. 63.

120 Scott, s. 107.

121 "Önceki yıl 27.710.258 Hint *maund*u düzeyinde gerçekleşmiş hasat, 1899-1900'de 1.174.923 *maund*a geriledi." (R. Choksey, *Economic Life in the Bombay Gujarat [1800-1939]*, Mumbai, 1968, s. 171).

Gücerat Cehennemi

Başka her yerde olduğu gibi, El Niño ile dünya piyasaları arasında yine şeytani bir ortaklık kuruldu. Ahmedabad, Kaira ve Panç Mahals'ta 1902'ye kadar devam eden kuraklık, pamuk ve şeker kamışı fiyatlarının dünya genelinde kaydettiği düşüş yüzünden zaten baskı altına girmiş olan tarım ekonomisini hepten yere serdi. Çiftçilerin, gıdım gıdım su taşıyarak her nasılsa olgunlaşana kadar korumayı başardığı az miktarda tahıl da çekirge ve fare sürüleri tarafından tüketildi. Süt ürünlerine dayalı bir beslenme düzenine alışkın Güceratlılar, önce hayvanlarının sonra da topraklarının ölüşünü, sürekli gübreleme gerektiren killi toprağın verimsizleşmesini dehşet içerisinde izlediler.[122] Bir Amerikan misyoneri, Princeton'daki eski bir arkadaşına yazdığı mektupta, "eskilerde bir park gibi yemyeşil" olan kırların "kesilmiş ağaçların kökleri ve kavrulmuş tarlalarla dolu bir harabeye" dönüşmesini anlatıyordu. "Her bir yaprak, uzun zaman önce dalından koparılıp hayvanlara yedirilmişti. Şimdi de ağaçların gövdeleri odun elde etmek için kesiliyor."[123]

Kıtlık, Hindistan'ın geri kalanını aratmayacak şekilde, Gücerat'ta da veba ve kolera salgınlarıyla yolları tuttu. Şubat 1900 itibariyle Gücerat'ta koleradan ölenlerin sayısı o denli yüksekti ki, ortada kalıp kokuşan cesetler zehir saçıyordu. Pek çok hastanede ölüm oranı yüzde 90'a ulaşıyor, sadece bir kampta, dört günde 3.000 kişinin öldüğü bildiriliyordu.[124] *The Christian Herald*'dan Dr. Louis Klopsch, Rusya, Ermenistan ve Küba'ya yaptığı yolculuklarla kıtlık yardımları konusunda büyük tecrübe kazanmış birisi olarak, Britanyalı yetkililerin aldırış bile etmediği "korkunç koşullar karşısında dehşete düşmüştü":

> Sıcaklık çok şiddetliydi; öyle ki termometre 42 dereceyi gösteriyordu. Sıcak, kör edici bir kum fırtınası gözlerimizi ve burunlarımızı mikrop yuvası tozun yanı sıra, çürüyen cesetlerden, pisliğe doymuş elbiseler, saçlar ve derilerden yayılan kokuyla dolduruyordu. Kısa süre önce patlak veren koleranın birkaç gün içerisinde ölüme sürüklediği 2400 kıtlıkzede, toprağa üstünkörü gömülmüştü. Bu şartlarda çürüme hızla gerçekleşiyor ve toprağı ölüm saçan kokuya boğuyordu. Dezenfektan yoktu, bu yüzden, berbat, mide bulandıran, hastalık yayan, insanın nefesini tıkayan bir koku... Milyonlarca sinek, hiçbir engelle karşılaşmadan, bedbaht kurbanlara musallat oluyordu. Tüm yakınlarını kaybetmiş ve aklını tümden yitirmiş genç bir kadın, kapıya oturmuş, etrafındaki korkunç manzaraya bomboş bakıyordu. Koca hastanede tek bir temiz giysi bile görmedim. Paçavralar; yalnızca paçavralar ve pislik.[125]

122 Aynı eser; ve Scott, s. 107-8. Choksey, Gücerat'ta büyükbaş hayvanlarının yarısının (800.000 baş) öldüğünü tahmin ediyor (s. 176).

123 Sherwood Eddy, *India Awakening*, New York, 1911, s. 24.

124 Scott, aynı eser.

125 Aktaran Pepper, s. 82-3.

Kaira gibi eskinin varlıklı bölgelerinde, iki yıldan kısa sürede nüfusun neredeyse üçte biri yok oldu.[126] 1900 yılında çığırından çıkan ölüm oranları, Panç Mahals'ta yüzde 28,1, Ahmedabad'da yüzde 7 olarak kaydedildi.[127] (Aşırı yüksek ölüm oranları nedeniyle, Gücerat'ın 1911 sayımında saptanan nüfusu bile, 1871'dekine kıyasla önemli ölçüde düşük kalacaktı.)[128] Katliam, bir yandan da ailenin ve dinî yaşamın sıkı örülmüş dokusunu gevşetip sökmeye başlamıştı. Misyonerlerin doğru yola döndürülecek genç insanlara ne kadar düşkün olduğunu bilen bazı köyüler, küçük çocuklarını birkaç günlük gıda karşılığında satmaya kadar işi götürdüler. "İnsanlar, çocuklarını bana adam başı bir rupi, yani otuz sente satmayı sık sık teklif ediyorlardı. Onlar da çocuklarını tıpkı bizim sevdiğimiz gibi seviyorlardı üstelik. Şimdilerde ise, çocuklar için istenen para dört sente, yani bir ölçü tahıla kadar düştü."[129]

Dalitler[130] ve kabileler, acılardan paylarını misliyle aldılar. Kaira'da Dharalar, ayrıca Panç Mahals'ta hayvan yetiştiriciliği ya da göçebe çobanlıkla geçinen diğer yoksul topluluklar, "hem hayvanlarına bakıp ... hem de yardım faaliyetleri kapsamında nasıl çalışacakları" sorusunun "çözümsüzlüğü" ile ve sonuç olarak da korkunç ölüm oranlarıyla karşılaştılar.[131] Aynı şekilde, genel ölüm oranının yalnızca yüzde 2 olduğu Srat bölgesinde, Çodralar arasında bu sayı yüzde 20'ye yaklaşıyordu. Sağ kalmayı başaranlar ise, topraklarını vicdandan nasibini almamış tefecilere kaptırmış ve kalıcı bir sefalete mahkûm olmuş durumdaydılar.[132]

Gücerat'ın doğusunda yaşayan Bhil kabilesinin ölüm kalım mücadelesi daha da dehşet vericiydi. Bitmek bilmeyen kuraklık nedeniyle dağlarını ve ormanlarını geride bırakmak zorunda kalan bu insanlar, bir yandan da iğrenç yardım kamplarının korkusuyla, mümkün olan her yerde, su kaynaklarının etrafına yapışıp kaldılar. Bir İngiliz kadını, 1900 başlarında, hızla kurumakta olan bir gölün etrafında, açık alanda yaşayan büyük bir Bhil göçmen grubuyla yaşadığı gerçeküstü karşılaşmayı şöyle anlatıyordu: "Geriye kalan su da acımasız sıcağın altında giderek buharlaşırken, balıkların elleriyle bile yakalayabilecekleri kadar yakınlaştığını görerek şaşkınlığa düştüler. Açlığın ezdiği kalabalık, aralıksız iki veya üç gece boyunca, yapabildiği kadar hızlı bir şekilde balık tuttu, pişirdi ve yedi." Sonra kolera geldi ve yüzlerce insanı yere serdi. "Hava, çürüyen bedenlerin kokusuyla doldu.

126 Vasant Kaiwar, "The Colonial State, Capital and the Peasantry in Bombay Presidency", *Modern Asian Studies*, 28:4 (1994), s. 813.

127 Mumbai, *Kıtlık Raporu*, s. 100.

128 Choksey, s. 44.

129 Eddy, aynı eser.

130 Dalitler: Hindistan'da kasaplık, hayvan bakımı, çöpçülük, dericilik gibi insanı kirlettiği varsayılan işleri yapan, toplumun en alt tabakası olarak kabul edilen kitle – *çev.*

131 Klein, "When the Rains Failed", s. 205.

132 J. Coe, "Congress and the Tribals in Surat District in the 1920s", in Masselos içerisinde, s. 60-62.

Cesetlerin uygun şekilde bertaraf edilip edilmediğini görmek amacıyla kulübemin arkasındaki ölü yakma alanına giderken, cesetleri taşıyanların da yakma yerinin önünde ölüp kaldığını gördüm."[133] Choksey, 1901 yılında Bhil toplumunun üçte birinin yok olduğunu tahmin ediyor.[134]

Hindistan'ın diğer yerlerinde olduğu gibi, Britanyalı yetkililer etnik topluluklara hayvan muamelesi yapıyor ve bu topluluklar yığınlar halinde ölürken bile, hor görme duygularını açığa vurmaktan kendilerini alamıyorlardı. Deneyimli bir bölge idarecisi, ölüm oranının Gücerat'ta neden bu kadar yüksek olduğu sorulduğunda, resmî kıtlık raporunda da yer verilecek şu açıklamayı yaptı:

Şekil 5.10 "Güceratlılar narin adamlardır."

> Güceratlılar, narin adamlardır. Sıkıntıya alışkın değildirler ve kaliteli gıdayı geçmişte daima kolayca elde edebilmişlerdir. Sıcak havalarda nadiren çalışmışlardır ve asla düzenli, sürekli bir çalışma içerisine girmemişlerdir. Yakından gözlemleyenler, buna yapısal olarak yatkın olmadıklarını söylemekteler. En yoksulları arasında bile, pek ama pek çoğu hayatları boyunca eline herhangi bir alet almamıştır. Sığırlara ve mahsule bakarak, tarlada oturup otları yolarak, pamuk, tahıl, meyve toplayarak ve Bay Gibbs'in de belirttiği gibi, araklayarak yaşamışlardır.[135]

Kıtlık şiddetlendiğinde, Mumbai'deki hükümet bu "narin adamları" ve ailelerini, en son meteliklerine kadar söğüşlemeye karar verdi. "Vergiler, her ne pahasına oluşa olsun toplanmak zorundadır." diyorlardı. Nash'a göre

133 "Ahmedabad'dan yazan bir hanımefendi," aynı eserde aktarılmaktadır, s. 36.

134 Choksey, s. 44.

135 Mumbai, *Kıtlık Raporu*, s. 95.

bu, "insanların kemiklerini söküp almakla" eş anlamlıydı.[136] Kuraklığın mahvettiği *Patidar*[137]çiftçileri, yüzde 24'lük vergi artışına direnmek üzere birleştiklerinde, tahsildarlar hemencecik tarlalarına el koydular.[138] Sadece 1900 yılında 500.000 kurban veren Orta Eyaletler'de de yetkililer bir o kadar acımasızdılar.[139] Bir yanda düşkünevlerinde yolsuzluk ve yetersizlikler kol gezerken, öbür yanda asker destekli vergi harekâtı harikulade bir etkinlikle sürdürülebiliyordu. "Kıtlığın daha şiddetli olduğu Narmada bölümünde, hükümetin görece iyi bir dönem olan 1898-99'dakinden bile daha vahşi bir baskıyı devreye soktuğu gözlendi. Korkunç bir dönem geride bırakıldığı halde, idareciler, 1900-01 döneminde vergilerin neredeyse eksiksiz olarak tahsil edildiğini belirtiyorlardı."[140]

Hindistan tarihinde daha önce hiçbir kuraklık iki yıldan uzun sürmediğinden, musonların 1902'de normal şekilde geri döneceği ve tarımın kaldığı yerden devam edeceği yönünde yaygın bir beklenti hâkimdi. Oysa, Mumbai'nin resmî kıtlık *Raporu*nda farklı şeyler yazılacaktı: "1901-02 sezonu yine hayal kırıklığı getirdi. Gücerat'ta yaz yağmurları geç başlayıp erkenden sona ererken, kış yağmurları da neredeyse hiç uğramadı.... Çekirge, fare ve diğer böceklerin şiddetli istilaları, Dekkan ve Karnatak'ın bazı bölümlerinde yağış yetersizliğinin yol açtığı hasarı iyice derinleştirdi ve Gücerat'ın kimi bölgelerinde de orta düzeyde atlatılabilecek yokluğu ciddi bir felakete dönüştürdü. Tar ve Parkar'ın çöl bölgesine bir damla bile yağmur düşmeyince, mahsul tamamen yok oldu.... En azından Gücerat için konuşacak olursak, 1901-02'de yaşanan sıkıntı, önceki yıllara göre daha şiddetliydi."[141]

Mumbai'deki yetkililer, yardım çalışmalarını neredeyse 1902 Noeli'ne kadar sürdürmek zorunda kaldılar. 1877 ve 1897'de olduğu gibi, "kıtlık kaynaklı ölümlerde zirve noktasına ... daha geç dönemlerde varıldı" ve aynı sırada, Ağustos-Eylül aylarında muson yağmurlarının geri döndüğü Orta Eyaletler'de patlak veren sıtma salgını, zayıf üşmüş ve bağışıklı sistemi çökmüş halkı kırıp geçirdi.[142] Sıtmanın yol açtığı ölümleri istatistiklere dahil etmeyen Hindistan Dairesi, Britanya Hindistanı'nda 1899-1900 döneminde 1,25 milyon kişinin öldüğünü açıklasa da, R.C. Dutt'ın başını çektiği Hintli ekonomistler, "gerçek değer üç veya dört kat daha yüksek-

136 Nash, s. 9-10.

137 Geçimini çiftçilikten sağlayan, büyük bir Hindu etnik grubu – *çev.*

138 David Hardiman, "The Crisis of Lesser Patidars: Peasant Agitations in Kheda District, Gujarat, 1917-34", D. Low (der.), *Congress and the Raj* içerisinde, Londra, 1977, s. 55-6.

139 Baker, s. 231.

140 Aynı eser, s. 198.

141 Mumbai, *Kıtlık Raporu*, pp. 5-6

142 Tim Dyson, "On the Demography of South Asian Famines - Part 1", *Population Studies*, 45 (1991), s. 16 ve 22.

tir" diyorlardı.[143] Nüfusbilimci Arup Maharatma, son dönemde geliştirdiği istatistiksel kurgulamaya göre, 1901-02 yıllarında kurban gidenler sayılmasa bile 3 ila 4,4 milyon kişinin öldüğünü belirtiyor. Öte yandan, Burton Stein'e göre, gerçek sayı 6,5 milyona yakın ve W. Arthur Lewis de 10 milyon sayısını telaffuz ediyor.[144] Besbelli ki, yerli eyaletlerdeki ölümler ve 1902'deki ağır kayıplar da dikkate alındığında, 1870'lerdeki felakete yakın bir bilanço ortaya çıkmakta ve Curzon'un, "Genel ölüm rakamlarının daha düşük kaldığı ve sıkıntının bu kadar yeterli düzeyde, bu kadar çabuk hafifletildiği bir kıtlık daha yaşanmamıştır." sözlerinin saçmalıktan başka bir şey olmadığı kolayca anlaşılmaktadır.[145]

1876-78 döneminde olduğu gibi, yine belli yerler aşırı yüksek ölüm oranları altında ezildi. Halkın yüzde 10'u ve hatta daha fazlasının yok olduğu pek çok bölge vardı. Gücerat'ta toplam nüfusun altıda biri, belki daha da fazlası yitirildi.[146] Günahsızların uğradığı kıyım daha da korkunçtu üstelik. Pencap'ın Hissar bölgesinde, Tim Dyson'un bildirdiğine göre, 1899-1900'de çocuk ölüm oranı yüzde 50'yi buldu ve Berar'daki büyük yardım çalışmalarında ölenlerin yarısı (yaklaşık 8.000 kişi), beş yaşın altındaki çocuklardı: Hawthorne'un 1897'de Cabalpur'dan naklettiği koşulların dehşet verici kanıtları.[147]

The Lancet'in 1901 yılı araştırmasına göre, Hindistan'da 1890-1900 döneminde gerçekleşen normal dışı ölüm sayısı, iyimser bir tahminle 19 milyon civarındaydı (1901 nüfus sayımı verilerine göre ve veba kaynaklı ölümler düşüldükten sonra).[148] William Digby'nin o dönemde İngiliz okurlara anımsattığı üzere, "Dünyanın bir numaralı tıp dergisi sayılan bu yayın tarafından açıklanan rakamlar, Birleşik Krallık'ta yaşayanların yarısı kadar büyük bir nüfusun "buhar olması" anlamına gelmektedir."[149] Aralarında Kingsley Davis, Ira Klein ve Pierre Le Roy'un da bulunduğu bazı tarihçiler, *The Lancet* tarafından verilen rakamı, 1896-1902 krizindeki toplam ölü sayısı için yuvarlak hesap doğru kabul etmişlerdir.[150]

143 Dutt, *Romesh Chunder Dutt*, s. 252.

144 Arup Maharatna, *The Demography of Famines: An Indian Historical Perspective*, Delhi, 1996, s. 15 (Tablo 1.1); Stein, "The Making of Agrarian Policy in India", s. 18; ve Lewis, s. 173.

145 Yasama Meclisi'ndeki konuşması, Simla, 19 Ekim 1900 (Curzon, *Lord Curzon in India: Being a Selection of His Speeches...* içerisinde, Londra, 1906, s. 394.

146 Mumbai, *Kıtlık Raporu*, s. 103.

147 Tim Dyson, "Indian Historical Demography: Developments and Prospects", Dyson (der.), *India's Historical Demography: Studies in Famine, Disease and Society* içerisinde, Londra, 1989, s. 5; ve J. A. Crawford, *Report on the Famine in the Hyderabad Assigned Districts in the Years 1899 and 1900*, cilt. 1, Nagpur, 1901, s. 8.

148 *The Lancet*, 16 May 1901.

149 Digby, *"Prosperous" British India*, s. 137-9.

150 Klein, "When the Rains Failed", s. 186 (Davis için); ve Pierre Le Roy, *Le Faim dans le monde*, Paris, 1994, s. 16.

Şekil 5.11 Mumbai'de Veba Kurbanları
Çakılıyor, 1898

ve 1914'e kadar 8 milyon kişiyi daha

Hindistan'ın üretici güçleri, to
"1880'lerden beri elde edilmiş tarım
redeyse sıfırlandı."[153] Srivastava, 189
vanların yüzde 92'sinin telef olduğı
Bölgesi'nde de (Tomlinson'un *Ne*
1890'lardaki hayvan sayısına anca
Hayvan gücü kullanımında felaket
Mumbai Başkanlık Bölgesi'nde ve O
alan büyüklüğü, 1890'a kıyasla yüzd
gelerde, bu gerileme yüzde 25 ile 41 a

Ülkede nüfus artışı da neredeys
arasındaki otuz yılık dönemde, Hi
306 milyona yükselerek, Malthusçu
Hatta, ülkenin pek çok bölümünde
durdu. Bir dizi başka bölgenin yanı

151 Maharatna, s. 15 ve 63-7.

152 Chandavarkar, s. 203.

153 Srivastava, s. 269.

154 Aynı eser, s. 219; ve B. Tomlinson, *The Eco*
ridge History of India, 3:3), Cambridge, 19

155 Bandyopadhyay s. 192 ve 200.

156 Sumit Sarkar, *Modern India: 1885-1947*, M

1921 yılı nüfusu 1872'dekinden düşükken, Laknav, Jansi, Gücerat, Birleşik Eyaletler'in büyük bölümü ve Yerli Eyaletler'de ancak sabit kalabilmişti.[157] Hindistan'ın geneli için, ölüm ve doğum rakamları arasındaki oranın sadece 1880'lerde görece sağlıklı bir yapı sergilediği anlaşılıyor.

Peki, tüm bu felaketlerden Britanyalıların çıkardığı ders ne oldu? En kapsamlı resmî araştırma olarak gösterilebilecek *Mumbai Başkanlık Bölgesi Kıtlık Raporu, 1899-1902* belgesinde, normal dışı ölümlerin büyük bölümünün, "en baştan itibaren yaygın ve karşılıksız yardımların yapılmasıyla" önlenebileceği kabul edilmekte, ancak "bu durumda ortaya çıkacak maliyetin, hiçbir ülkenin altından kalkamayacağı ve hiçbir ülkeden istenemeyecek kadar büyük olacağı" ısrarla belirtilmektedir (oysa, on sekizinci yüzyılda Moğollar ve Mançu hanedanı bu tip yardım çalışmaları yürütmüşlerdir). Benzer şekilde, 1901 Kıtlık Komisyonunun tüm Hindistan için hazırladığı *Rapor* da, kıtlık kurbanlarının ancak beşte biri Britanyalılardan yardım alabildiği halde, "haddinden fazla yardım dağıtıldığı" iddiasındadır.[158]

157 Wakimura, s. 301; ve Choksey, s. 44.

158 *Hindistan Kıtlık Komisyonu Raporu, 1901*, Kalküta, 1901, s. 7; Klein, "When the Rains Failed", s. 204 dipnot 33.

Altı

Binyılcı Devrimler

1898'de şapkalar çok, kelleler az olacak; 1899'da su yerine kan akacak ve gezegen, güneşin ışınlarıyla beraber doğuda belirecek. Ağaç dalları kendini yerde bulurken, toprak da cennete yükselecek. Büyük bir yıldız yağmuru başlayacak ve bu, dünyanın sonu olacak. 1901'de ışıklar sönecek.

-Antonio Conselheiro'nun Kehanetleri[1]

New York merkezli *The Christian Herald* dergisinin "kıtlık özel görevlisi" Francis Nichols, haftalar süren zahmetli bir kara yolculuğunun ardından, 1901 sonbaharında Çin'in kadim zaman başkenti Şian (Xian)'ın kapılarına ulaştı. İspanya ile yapılan son savaştaki "cesur ve maceracı" haberciliği ile ünlenmiş Nichols, daha yeni suikasta kurban gitmiş Devlet Başkanı McKinkley'in 100 $'lık katkısını da içeren nakit yardımı, Şaanşi ve Şanşi eyaletlerini kasıp kavuran korkunç bir kuraklık ve kıtlığın merkezine elden teslim etmesi için, *Herald*'ın yayıncısı Louis Klopsch tarafından görevlendirilmişti.[2] Sekiz yabancı gücün oluşturduğu Uluslararası Seferî Kuvvetler'in Pekin'i işgal etmesinin ardından, 1900 sonlarında Şian'a kaçmış dul İmparatoriçe Tz'u-hsi ve maiyetinin ayak izlerini takip ediyordu. Şaanşi'nin yabancı düşmanlığının kalesi olduğu ve Boksör isyancılarından arta kalmış, intikam arzusuyla dolu kişilerle karşılaşabileceği konusunda uyarılmasına karşın, üç yıla yaklaşan kuraklığın eski Han ulusu topraklarında yol açtığı yıkımı belgelemeye kararlıydı. Çocuk imparatorun amcası Prens Çing'den aldığı izin sayesinde, yerel bürokratlardan itinalı bir cana yakınlık gördü ve yeni atlar, silahlı korumalarla yolculuğunu hız-

1 Euclydes da Cunha, *Rebellion in the Backlands (Os Sertões)* içerisinde, çeviren Samuel Putnam, Chicago, 1944, s. 133.

2 Pepper, *Life-Work of Louis Klopsch*, s. 172.

landırması sağlandı. Önünde uzanan yolun, kıtlık ve ölüm nedeniyle anlatılamayacak kadar korkunç bir manzara ortaya koyduğunu da söylemeden edemediler. Şaanşi nüfusunun tahminen yüzde 30'u yok olmuştu ve Kienchow, Pinçu ile Yungşan başta gelmek üzere, kimi *hsien*ler neredeyse tamamen boşalmıştı.[3]

Gerçekten de, efsanevi Vei Nehri vadisi bile Gobi çölünü aratmayacak kadar ıssız görünüyordu. "Her çeyrek milde, kuzeye, doğuya ve batıya doğru ucu bucağı görünmez bir okyanus gibi uzanan beyaz, ağaçsız çölün içerisinde, çamurdan yapılmış evleriyle bir köy yükseliyordu. Engin düzlükte çıt çıkmıyordu. Hepsi de harap olmuş ve çökmüş durumdaki eski yollar boyunca, yolculuk eden hiç kimseyle karşılaşmadık. Tarlalarda çiftçiler yoktu. Bazı köylerde, ölüp gitmiş topluluklardan arta kalmış, açlıktan zayıf düşmüş erkekler ve çocuklar görüyorduk." Xian kentinin çevresi, "kasvetli, kararmış, neredeyse hepsi bomboş binlerce çukurla" delik deşik olmuştu. Berbat bir soğuğun hüküm sürdüğü 1900-01 kışı boyunca, 300.000'den fazla aç sığınmacının oluşturduğu bir ordu, kent surlarının dışında beklemek zorunda bırakılmıştı. Ekmek isyanlarından ve bir köylü ayaklanmasına dair başka işaretlerin ortaya çıkmasından korkan eyalet valisi, kapılara kilit vurulmasını emretmişti. Yakacağı bulunmayan, paçavralar içinde kalmış çaresiz sığınmacılar, buz gibi Sibirya rüzgârlarından korunmak için, lös setler ve yamaçlarda, içerisinde yaşayabilecekleri derin çukurlar kazmaya başladılar. İmparatorluk ambarlarının çok önceden boşalmış olmasıyla, insan görünümünde kemirgenlere dönüşmüş bu topluluk, bir süre yabani otları ve çatılarda kullanılan samanı yiyerek yaşam mücadelesi verdi. Ancak çok geçmeden, sağ kalmayı başarmış olanlar, ölülerin bedenlerini yemeğe başlayacaklardı. "Bir süre sonra, Şian'ın dış mahallelerinde insan etinin satılmaya başlandığı görüldü. Bu ticaret başlangıçta gizli kapaklı yapılırken, aradan biraz zaman geçince, açlıktan ölenlerin bedenlerinden elde edilen, korkunç bir tür köftenin başlıca gıda kaynağı haline geldiği görülecekti. Yaklaşık yarım kilosu, dört Amerikan sentine karşılık gelen bir para karşılığında satılıyordu."[4]

3 Francis Nichols, *Through Hidden Shensi*, New York, 1902, s. 2-9; Marshall Broomhall, *The Chinese Empire: A General and Missionary Survey*, Londra, (Çin İç Kesimler Misyonu), 1907, s. 206 (ölüm rakamları).

4 Broomhall, s. 228-35 ve 242. Arthur Tiedemann, Kuzey Anhui'nin de benzer acılara katlandığına dikkat çekiyor. "Örneğin, Mengçeng'deki bir Jesuit rahibinin gözlemlerine göre kentte o kadar fazla insan ölüyordu ki, çıplak ölülerin ve ölmekte olanların, aç köpekler tarafından ortadan kaldırılmak üzere şehir surlarının dışına atılması gerekiyordu." ("Boxers, Christians and the Culture of' Violence in North China", *Journal of Peasant Studies*, 25:4, [Temmuz 1899], s. 156).

Çin: "Göğün Boğazını Sıkıyorlar"

Xian surlarının dışında olup biten ölüm ve yamyamlık şenliği, felaketi dindirme gücüne sahip olmayan yetkililerin Nichols'a söylediğine göre, 1897'de Kuzey Çin'i boğan kuraklığın ve Jiaozhou Körfezi ile Şantung Yarımadası'nın Almanlar tarafından işgalinin başlattığı krizin ölüm hasadıydı aslında.[5] Beş yıl boyunca, Kuzey Çin ve Mançurya, İç Moğolistan ile birlikte, yabancı iblisler ve doğal afetlerin zulmü altında inledi. Gerçekten de bu iki lanet, zamansal ve mekansal bakımdan öylesine üst üste binmişti ki, köylülüğün geniş kesimleri tarafından tek bir doğaüstü şeytan olarak algılandı. Paul Esherick, Arthur Tiedemann ve Paul Cohen gibi Boksör ayaklanmasını inceleyen günümüz tarihçileri, yerel ölçekteki yabancı karşıtlığı kıvılcımlarını Kuzey Çin boyunca devasa bir halk yangınına dönüştüren körüğün, kuraklık ve kıtlık olduğunu belirten, döneme ait misyoner anlatılarını destekliyorlar. Sıradan insanlar, bu kadar tepeden bakan, bu kadar fazla sayıda yabancı misyonun, kilisenin, katedralin inşası yüzünden *fengşui*nin, yani ruhsal güçlerin doğada yarattığı biçimsel uyumun bozulduğuna, bu nedenle Yeraltı Ejdarhası'nın uyandığına ve sellerle kuraklık getirdiğine inanmışlardı artık.[6] Zira, Boksör isyancılarına ait duvar afişleri, Pekin duvarlarından halka şöyle sesleniyordu: "Cennetten hiç yağmur gelmiyor. Toprak kupkuru ve kavrulmuş. Hepsi de, kiliseler göğün boğazını sıktığı için."[7]

Kuraklığın, 1897'den 1898 yazına kadar süren birinci safhası, Şantung'un batı ve güney kentlerinde yoğun sıkıntılar doğurdu. Üstelik, Almanların Katolik misyonerler lehine durmaksızın askerî müdahalelerde bulunması ile, bu bölgelerde zaten yabancı karşıtlığı galeyan halini almış durumdaydı.[8] Tahıl fiyatlarındaki artışa paralel olarak, eşkıyalık da aldı yürüdü ve ilçe idarecileri, halkçı, düzen karşıtı tarikatların giderek artan cesaretinden şikayet etmeye başladılar. Mahsul kayıpları batı Çin'e kıyasla hayli düşük kalmış olmakla birlikte, kuraklığın hemen ardından, Ağustos ayında tufan gibi çöken musonlar, Sarı Nehir'in taşkın seviyesine kadar kabarmasına yol açtı. Azgın nehir, 8 Ağustosta Shouzhang'da seti yarıp Yunçeng üzerinden Büyük Kanal'a ulaşırken, yolu üzerindeki 400 köyü suya gark edecekti. Jinan'ın güneybatısında açılan ikinci bir gedik ise,

5 Wilkinson'a göre (Tablo 3, s. 144), 1898'de Şanşi'deki 90 bölgeden 75'inde mahsul felaketi yaşandı. Kuraklık, 1900 yılı boyunca da 67 bölgede devam ettikten hemen sonra, 68 bölgede tarımı olumsuz etkileyen savaş ve eşkıyalık baş gösterdi.

6 *Fengşui* öğretisinin, Çin halkının krize getirdiği açıklamalardaki merkezî konumunu görmek için bkz. Smith, cilt. 1, s. 57.

7 Esherick, s. 299.

8 Tiedemann (s. 159), sel öncesinde, "Kuzeybatı Şantung'un buğday ihraç eden bölgesinde meydana gelen genel mahsul kaybı" hakkında, *North-China Herald*'dan alıntılar gösteriyor.

1.500 köyün daha sular altında kalması anlamına gelecekti. "Sonunda, öncekilerden de büyük bir felaket getirmek üzere, Dong'e bölgesinde kuzey seti yarıldı ve "Boksör Ruhu"nun pek yakında harekete geçeceği Çiping'e kadar uzanan dev bir göl meydana geldi. Sel, sonunda denize ulaşana kadar, Kuzeybatı Şantung'da 7770 kilometrekarelik tarım alanını su altında bıraktı."[9] Çefoo'daki Amerikan konsolosuna bakılırsa, eyaletin büyük bölümü Atlantis görünümüne bürünmüştü: "Yüzlerce köy su altında; kentler suyla çevrelendi; evler, mobilyalar, giysiler, kısacası her şey ya suya gömüldü, ya da yol oldu."[10]

Milyonlarca kişi, Henan ve Şantung'da geniş alanları kaplayan selden kaçabildikleri kadar kaçtılar. Başka seller de Hebei (Zhili)'de ve Pekin etrafında yıkıma neden oldu. Sayısız köylü, üç ay boyunca, setlerin üzerinde suların çekilmesini beklemek zoruna kaldı. "Söğüt yaprakları, buğday başakları ve çer çöple karışmış pamuk tohumlarından oluşan bir beslenme düzeniyle", pek az başarı kaydedebilecekleri bir yaşam mücadelesine giriştiler.[11] 1898-99 kışında yardım çağrısında bulunan Amerikan misyonerleri, "En iyimser tahminler, açlık çeken insan sayısının 2.000.000 olduğu yönündedir ve giderek şiddetlenen soğuk, felaketin boyutunu kesinlikle katlayacaktır." diyorlardı. Bıçak gibi Sibirya rüzgârının altında herhangi bir korunaktan yoksun on binlerce kişi, açlıktan, soğuktan veya hastalıklardan öldü. *New York Times*'da yazanlar, tabloyu özetler nitelikteydi: "Neslimiz, dünya üzerinde hiçbir yerde, şu anda Shan Tung'da yaşanan kadar büyük acılarla boğuşmak zorunda kalmamıştır muhtemelen."[12]

Şekil 6.1 Kuzey Çin'de Selden Kaçanlar

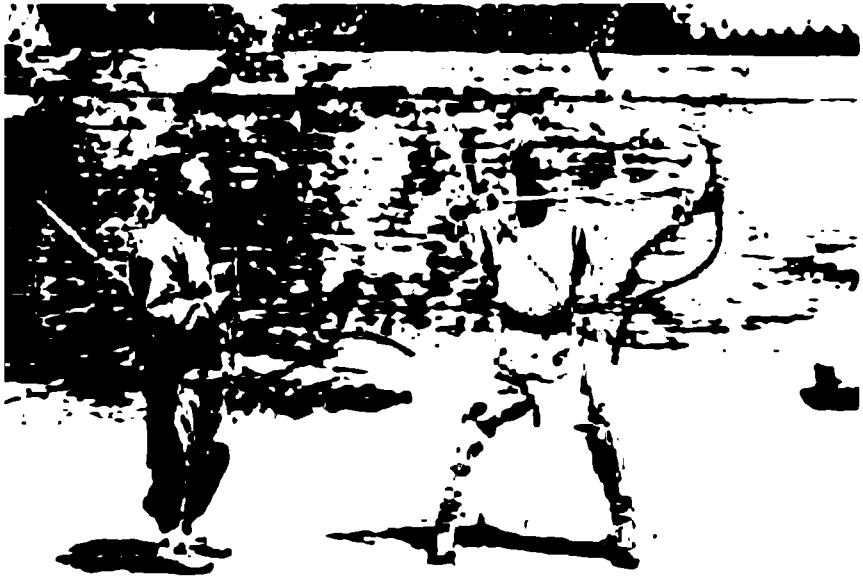
9 Aynı eser, s. 175-7.

10 Aktaran Pepper, s. 164.

11 Paul Cohen, *History in Three Keys: The Boxers as Event, Experience, and Myth*, New York, 1997, s. 65

12 *New York Times*, 25 Mart 1899.

Felaketin insan eliyle ortaya çıktığı ve önlenebilir olduğu yönündeki enel kanı, trajediyi daha da katlanılmaz kılmaktaydı. "Taşkın önleme ınlarının her kademeden yetkililer tarafından hortumlanması nedeniyle, arı Nehir setleri üzerinde yıllardır gedikler açılmaktaydı.... Müfettişlerce azırlanan iddianamelerde, Sarı Nehir Muhafaza yönetimindeki bu yoluzlukların uzun yıllardır devam ettiği belirtilmekteydi."[13] Baş fail konuunda bulunan, Katolik yanlısı muhafaza müdürü, rüşvet aldığı gerekesiyle daha önceden görevden uzaklaştırılmış, ancak Fransızların baskıyla tekrar koltuğuna dönmüştü. Aç ve yarı bellerine kadar suya batmış öylüler, Esherick'e göre, "yabancıların diretmesiyle tekrar göreve gelen u adamın, beceriksizliği ve sahtekârlığı nedeniyle büyük selin sorumluu olduğu" inancındaydılar.[14] Bu arada, yabancı güçler de Kuzey Çin'deki cılar karşısında bir taş kadar duyarsız görünmekteydiler. Misyonerlerden e hatta kimi durumlarda bizzat kendi konsoloslarından gelen yardım ağrılarına kulak tıkadılar. Örneğin, *The Christian Herald*'ın yayıncısı ouis Klopsch, Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı Hay'den deniz yoluyla antung'a tahıl taşınması için donanmadan yardım alınmasını rica ettiinde, tüm mevcut taşıma araçlarının Filipinler'i istila etmekte kullanılaağı gerekçesiyle, kaba bir biçimde geri çevrilmişti.[15]

ekil 6.2 Boksör İsyancıları Okçuluk Eğitiminde, 1900

3 Lu Yao, "The Origins of the Boxers", *Chinese Studies in History*, 20:3-4 (1987), s. 54.

4 Esherick, s. 179-80.

5 Pepper, s. 164-5. Ancak, bir yıl sonrasında, Kansas'tan Hindistan'a 5.000 ton tahıl taşınması için, *Quito* adlı nakliye gemisinin donanma tarafından tahsis edildiğini belirtelim.

Üstüne üstlük, 1898 boyunca yabancı tehdidi günden güne büyümüştü. Pekin'in tüm dikkati sel felaketine ve ona eşlik eden kolera salgınına çevrilmişken, Londra ve Berlin, o ünlü Anglo-Alman Anlaşması'nı düzenlediler. Anlaşmayla, Aşağı Yangzi Vadisi'nde Britanya egemenliği tanınıyor, karşılığında da Kuzey Çin düzlüklerinde bir Alman nüfuz alanının varlığı kabul ediliyordu. Japonya, Fransa ve Rusya derhal benzer imtiyazlar talep ettiler. Aynı anda, ülkede Hıristiyanların misyonerlik faaliyetleri de çok büyük bir hızla yoğunlaşmakta ve artık geniş kesimler tarafından bir "dinî istila" olarak algılanmaktaydı (örnek verecek olursak, 1890 ve 1908 yılları arasında Protestan misyonerlerin sayısı üç katı artmıştır).[16] Bunun yanında, daha incelikli ve kurnazca yürütülen bir süreç olmakla birlikte, dünya ticaretinin merkezlerinden yönetilen piyasa güçlerinin artık köy düzeyinde bile elle tutulur hale gelmesi de bir o kadar telaş yaratmaktaydı. Hindistan'da makineler tarafından üretilen ithal iplik, Şantung ve diğer eyaletlerin el emeği ürünlerini boğmakta, "para"nın (Çin'in bakır para birimi) alım gücü de, ülkenin bozulan ticaret dengesine paralel olarak dibe çakılmaktaydı. ("1900 yılı ... 1890 ile 1910 arasında paranın en büyük değer kaybına uğradığı dönem oldu.")[17] Kuzey Çin'de, Mançu egemenliğinin aşama aşama parçalandığı, taşkın ve kıtlık hallerinde imparatorluk tarafından yapılan yardımların da bu kapsamda ortadan kalkacağı yönünde genel bir endişe hâkimdi. Dolayısıyla, Boksör hareketinin bâtını öğretileri, aslında halkın emperyalizme dair keskin sezgilerinden destek almaktaydı. Deneyimli bir misyoner ve Çin kırsal yaşamı konusunda öncü bir sosyolog olan Arthur Smith, avamı cahil ve batıl inançlara gömülmüş bir kitle olarak görmeye yatkın Britanyalı okurları uyarma ihtiyacı duyuyordu: "Yeryüzünde, Çinlilerden daha uyanık, hatta onlar kadar uyanık başka bir halk bulamazsınız."[18]

Üstelik, Çin tarihi boyunca felaket koşullarından hep ayaklanmalar boy vermişti. Nehirler bentlerini yıktığında, veya yataklarını değiştirdiğinde, eski bir atasözüne göre, "yaşlılar ölür ve gençler de eşkıya olur".[19] Öyleyse, yabancı güçlerin komplosuna dönük kaygılarla iç içe geçen sel felaketinin ardından, Anhui'nin kuzeyindeki Ho Yang yöresinde ciddi bir yerel ayaklanmanın patlak vermesi ve Kiyangsu boyunca yaygın bir şid-

16 Harlan Beach, "The History of Christian Missions in China", G. Blakeslee (der.), *China and the Far East* içerisinde, New York, 1910, s. 274.

17 Endymion Wilkinson, "Studies in Chinese Price History", Doktora Tezi, Princeton University, 1970, s. 52.

18 Smith, cilt. 2, s. 573.

19 S. Teng, *The Men Army and Their Guerrilla Warfare, 1851-1868*, Paris, 1961, s. 127.

det dalgasının yükselmesi, yetkililer açısından hiç şaşırtıcı sayılmazdı.[20] Eşkıyalığın kadim memleketi olarak anılan, "yeterli bakıma ve onarıma tabi tutulmayan su sistemlerinin, coğrafi ve iklimsel etkileri hafifletme yeterliğini sergileyemediği" batı Henan'da (özellikle de Baofeng, Lushan ve Linru ilçelerinde), 10.000 kişilik bir Robin Hood ordusu, hem yabancılar hem de Mançu yönetimi üzerinde terör estirdi. Elizabeth Perry'nin işaret ettiği gibi, sıradışı bir disiplin içerisinde hareket eden bu çeteler, yoksullara karşı çok titiz bir saygı göstermekte, misyonerlerin kaçırılması sonucunda elde edilen muazzam miktarda fidyeyi onlarla paylaşmaktaydılar. (On yıl kadar sonraki yeni bir doğal afetler silsilesinin ardından, Henan'ın bu baş eğmez çiftçi-eşkıyaları, bu kez de meşhur kanun kaçağı Bai Lang'ın komutası altında toplanacaklardı.)[21]

Daha büyük bir tehdit unsuru olarak, Hıristiyanlık karşıtı "Boksör Ruhu", 1899'da doğacak "Doğrulukta Birleşen Yumruklar" (*Yihetuan*) hareketinin anası olarak, batı Şantung'un perişan bölgelerinde, kuru otlaktaki bir ateş gibi yayılmaya başladı. Sonbahar hasadı sular altında kalmış, kış buğdayının ekim zamanı geldiğinde de toprak yeterince kurumamıştı. Yoksul köylüleri, tarım işçilerini ve işsiz kalmış kanal mavnacılarını saflarında birleştirip, dövüş sanatlarını merkez alan bir hareket olarak yağmacı toplumsal eşkıyalığın ve geleneksel köy savunma milislerinin özelliklerini bir potada eriten Boksör Ruhu, Hıristiyan köylüler ve yerel yetkililere karşı günden güne kızışan bir çatışmanın içerisine girdi. Hareketin kökünün kazınmasını isteyen yabancı güçlerin, Mançu sarayına müthiş bir baskı yapmaya başlaması için çok beklemek gerekmeyecekti. Aralık 1889'da belli başlı önderlerden üçü idam edildiğinde, hareket belki gerçekten de kontrol altına alınabilirdi; eğer taşkınların ardından yeni bir kuraklık baş göstermiş olmasaydı.[22]

1899'da bahar yağmurlarının gelmemesi, bir kibritin tutuşturulup barut fıçısına atılmasından farksızdı. Arthur Smith anlatıyor: "Kuraklık çok büyük ölçekliydi ve fiilî olarak da genele yayılmıştı. 1878'in büyük kıtlığından beri ilk kez, Kuzey Çin'in bütününde hiç ama hiç kış buğdayı ekilememişti. En iyi zamanlarda bile neredeyse hep yetersiz kalan bahar yağmurları, bu defa hemen hiç yağmamıştı. Toprak o kadar kavrulmuştu ki, herhangi bir tohumu kabul etmesi olanaksızdı."[23] Boşta kalan köylüler ve tarım işçileri, taşradaki boks (dövüş sanatı) merkezlerinin etrafında on binler halinde toplaştılar ve Boksör savaşçılığının kalbe işleyen yeni öğre-

20 Smith, cilt. 1, s. 155-6.

21 Elizabeth Perry, "Social Banditry Revisited: The Case of Bai Lang, a Chinese Brigand", *Modern China*, 9:3 (Temmuz 1983), s. 361, 366 ve 369.

22 Esherick, s. 174, 223 ve 281-2.

23 Smith, s. 219.

tisini, gizli Beyaz Nilüfer tarikatından ödünç alınmış ruhla donanma ve efsunlanma ayinleriyle bütünleştirilmiş şekilde özümsediler.[24]

Şantung'un batısında yer alan ve seller sırasında tam anlamıyla suya gömülen, şimdi de kuraklığın altında ezilmekte olan Çiping *hsieni*, "800'den fazla" boks derneğinin şöhretli yuvası haline geldi. İlçe amiri, Pekin'e şöyle yazıyordu: "Bölgemde iklim olağanüstü kurak ve yoksul insanların sayısı arttı. Bu yoksullar, bir araya gelir gelmez hemen Boksör olduklarını ileri sürüyorlar. Boksörlerin çoğunluğunu, herhangi bir geçim aracına sahip olmayan yoksullar oluşturuyor." Daha sonraları, *Yihetuan*'ın "Onsekiz Önder"inden bazılarının kellesini uçuran bir diğer yüksek memur, hareketin halkçı ve açlık tarafından şekillendirilen karakterini doğrulayacak şeyler söylüyordu: "Boksörlerin büyük bölümü evsiz insanlar.... Her ikisi de idam edilmiş olan Yan Şuçın ve "Küçük Çopur" Gao, herhangi bir mülke ya da başka bir geçim kaynağına sahip değildiler ... İdam edilenlerden bir diğeri olan Hi Deşeng'in on iki hanelik ailesi, toplamda sadece 9.400 metrekare toprağa sahipti. Bu toprakların da tamamına el konularak mezat yoluyla satıldı."[25]

Hükümetin, iflastan yolsuzluğa kadar değişen sebeplerle kayda değer bir yardım çalışması yürütememesi, zenginlerin yiyeceklerini yoksullarla paylaşmayı genellikle reddettiği gerçeğiyle de birleşince, ülkenin bizzat kitleler tarafından kurtarılması gerektiği yönündeki Boksör düşüncesi onay buldu. Cohen'den okuyoruz: "Atlaslar, günceler, resmî yazışmalar, sözlü tarih anlatıları ve yabancıların raporları da dahil olmak üzere geniş bir kaynak yelpazesine bakıldığında, 1899 sonlarında başlayan Boksör hareketinin yayılma ve şiddetlenme sürecinin, kuraklık sonucunda halk arasında ortaya çıkan öfke, kaygı, işsizlik ve açlık hali ile doğrudan bağlantılı olduğu görülür." Ayaklanmanın önemli tarihçilerinden bir diğeri, Tiedermann da Cohen'in şu sözlerine katılıyor: "Benim vardığım yargıya göre, 1900 baharı ile yazında Boksör hareketinin ve ona yönelik halk desteğinin sarsıntılara yola açan bir büyüme sergilemesinde en önemli etmen de bu [kuraklık-kıtlık] olmuştur."[26]

Üstelik, Boksörlere katılmak, midenin varlığını hatırlamanın sağlam bir yoluydu. Hareket, faaliyet yürüttüğü her yerde, ellerindeki fazla yiyeceği vermeleri yolunda tüccarları ve zengin köylüleri ikna etmiş, olmadı el koyarak bunu bizzat gerçekleştirmiştir. Hıristiyan köyleri ve misyonlarında ise, gıda stoklarını daha vahşi yöntemlerle ele geçirip bölüştürüyorlardı. Timothy Richard tarafından kurulan misyonerlik gazetesi *Wanguo*

24 Aynı eser, s. 244.

25 Lu, s. 52.

26 Cohen, s. 35, 77-82 (ilk alıntı) ve s. 95 (ikinci alıntı); Tiedemann, s. 156.

gongbao, "Zayıflar yol boylarındaki hendeklere düşüp kalırken ... güçlüler kanun kaçağı haline geliyor ve servetin zenginlerle yoksullar arasında pay edilmesini savunuyor." uyarısında bulunuyordu.[27] Gerçekten de, harekete ilişkin anlatıların büyük kısmı, Boksör ayaklanmasının sarsıcı büyümesinin merkezinde, "tahılın eşit bölüşümü" sloganının yer aldığı konusunda hemfikir. Bazı tarihçiler bu sloganın sadece Hıristiyanları ve yabancıları hedef aldığını ileri sürseler de, Çi Çizhang, en azından 1900 yılında ve Hebei'de, "zengin hanelerin" de işe dahil edildiğini belirtiyor. Qizhang'ın alıntı yaptığı resmî kayıtlara göre, "Zengin evlerine, tahılı herkesle bölüşmelerini emrettiler, ancak istediklerini alamadıklarında da zor kullanarak hallettiler."[28] Benzer şekilde, Presbiteryan misyonerleri de Temmuz 1899'da, Kuzey Anhui'nin her yerinde Boksör yanlısı köylülerin "zenginlere ait ambarları talan ettiği" bilgisini aktarıyorlardı.[29] Başkaldırının en nihayetinde önde gelen seçkinler ve Mançu asilzadeleri tarafından desteklenmesi de, hiç şüphe yok ki, tehlikeli toplumsal öfkeyi devrimcilikten uzak, salt vatansever bir yöne aktarmayı amaçlayan sistematik bir girişimdi. Aslında, Büyük Güçler karşısında alınacak kesin bir yenilgi bile, Mançu devlet adamlarının gözünde, mahşeri bir sınıf mücadelesine yeğdi. Yaşanan bir önceki örnek olarak, Taiping isyanı hâlâ Yasak Şehir üzerine upuzun bir gölge düşürmekteydi.

Bizzat kuraklığın kurbanı haline gelen kişilerin belleğinde canlanan şeyse, 1877 kıyımıydı. Şanşi'de 1889'dan beri din yayma faaliyetleri yürütmekte olan misyonerlere bağlı Oberlin Koleji'nin üyelerinden Eva Price'ın tuttuğu günceye baktığımızda, kuraklık ve kıtlıkla ayrışmaz bir şekilde özdeşleşmiş yabancı tehdidi karşısındaki ayaklanmanın alevlenmesinde, halkın belleğindeki milyonlarca ölünün de büyük yer tuttuğunu görüyoruz. Boksörlerin halk masallarındaki hayvan tanrıları sahiplenmesi örneğindeki gibi, halk kültürünün yeniden dirilen öğelerinin açlık, korku ve söylentilerle aynı potaya girmesi sonucunda ortaya çıkan kızıştırıcı etki, George Lefebvre'ın ünlü *büyük korku* çözümlemesini anımsatmaktaydı. Zira, Fransız köylüleri de 1789'da işte böyle gözü dönmüş bir serüvene sürüklenmişlerdi.[30] Prince, tıpkı köylü komşuları gibi kendi kaderini de kuraklığın seyrinin belirleyeceğini kavradıkça, güncesine düştüğü notlar giderek daha keskin ve dokunaklı bir hal alıyordu.

27 Lu, s. 55.

28 Çi Çizhang, "Stages in the Development of the Boxer Movement and Their Characteristics", *Chinese Studies in History*, 20:3-4 (1987), s. 115. Aynı sayıda, Liao Yizhong ise, "Boksör Hareketinin Özel Karakteri" yazısında, Hebei yerine Şantung'dan aktardığı bilgiler ışığında, hareketin "anti-feodal" boyutunu reddediyor (s. 186-7).

29 Broomhall, cilt. 7, s. 374.

30 Georges Lefebvre, *The Great Fear of 1789: Rural Panic in Revolutionary France*, New York, 1973.

Şekil 6.3 Tutsak Düşmüş Bir Boksör İsyancısı

Prince, böylece, 1898 Eylülündeki son yağmurlardan, 1900 baharındaki korkunç açlığa kadar halk arasında günden güne derinleşen huzursuzluğun ve yabancılara karşı girişilen saldırılardaki artışın seyir defterini tuttu. 1899 yazı başlarında, güneydoğudan sık sık şimşek sesleri duyulsa da, musonlar asla dağları aşıp gelemeyecekti. "Kentin güney kapısı yine kapatıldı ve esnaf, dükkânlarının önüne küçük sunaklar inşa ederek, tanrıların yağmur gönderip ibadetlerinin karşılığını vermesini beklemeye başladılar. Her şey kupkuru ve toz da berbat." Eylülde, köylüler alışıldığı üzere kış buğdayını ektilerse de, muson yağmurları "çiselemekle yetindi ve herhangi bir fayda sağlamayacak kadar az yağdı". Sonraki sezonda, koruyucu bir kar tabakasının mevcut olmayışı nedeniyle, filizlenmeyi başarabilen az miktardaki buğday da ölüp gidecekti.[31]

Açlık yayıldıkça, köylüler, eyalet nüfusunun en az üçte birinin yok olduğu 1877-79 dönemi ile şimdi içinde bulundukları durum arasında sık sık ümit vermeyen karşılaştırmalar yapmaya başladılar. Yabancıların dalavereleri ve zalimlikleri hakkında söylentiler gemi azıya aldı. "Tüm bu hikayelerin en dehşet verici örneğinde, insan gözleri, kanı ve kadın memelerinden oluşan tüyler ürpertici yükleriyle Çin'den ayrılan yabancı gemilerden söz edilmekteydi."[32] (Cohen, kuyuların Hıristiyanlar tarafından zehirlendiğine dair bir başka yaygın söylenti daha aktarıyor.)[33] 1900 yılı Mart ayına gelindiğinde, artık Boksörler eyaletin başkenti Taiyuan'da, yeni yabancı düşmanı Vali Yu Sien'in müsamahalı gözetimi altında gizlice örgütlenmekteydiler. İki ay sonrasında, açlık Şanşi'nin her yerinde çarpıcı

31 Eva Price, *China Journal, 1889-1900: An American Missionary Family During the Boxer Rebellion*, New York, 1989, s. 199 ve 203-4. Ayrıca bkz. Sarah Alice (Troyer) Young, Şanşi'den mektup (2 Aralık 1899), Koleksiyon 542, Kutu 1, Klasör 7 içerisinde, Billy Graham Center.

32 Price, s. 204 ve 222.

33 Cohen, s. 172. Pekin bölgesinde kuraklığa verilen benzer halkçı, yabancı karşıtı tepkiler için bkz. E. Ruoff (der.), *Death Throes of a Dynasty: Letters and Diaries of Charles and Bessie Ewing, Missionaries to China*, Kent, Ohio, 1990, s. 68 (Eylül ve Ekim 1899'daki mektuplar).

biçimde gözlenmeye başladığında, köylüler karnı tok Çinli Hıristiyanlara ve misyonlardaki "yabancı şeytanlar"a saldırmaya giriştiler. Budist rahipler, Çin gelenekleri Hıristiyanlar tarafından açıkça lekelendiği sürece kuraklığın hüküm süreceği uyarısında bulunuyorlardı. Korkuya kapılan Oberlin misyonerleri ise, yağmur yağdırabilmek için üç gün süren uzun bir ibadet başlattılar.[34]

Haziranda başlayan muson yağmurları, Kuzey Çin düzlüklerinin büyük bölümünde kuraklığa ara verdiyse de, Şanşi ile Şaanşi'nin dağlık kesimlerinde sıcak ve kurak hava devam etti. Yağmur duası geçitleri, daha da büyük, daha militan vatanseverlik gösterilerine dönüştü. Artık Boksörler, "Mançu'yu Destekle, Yabancıları Öldür" sloganı altında açıkça toplanmaktaydılar. Zaman zaman, "Bak, yağmurlar gelmiyor / Gökyüzü sanki pirinçten / Yabancı kanı dökülmeli / Yoksa mevsim geçecek" diye şarkılar söyledikleri de oluyordu.[35] Prince, 28 Haziranda güncesine şunları yazdı: "Aylardır, kuraklık nedeniyle tedirginiz ve yaşanan acının sonunda gelip halkı vuracağından, sadece bize yönelik bir tehdit olarak kalmayacağından korkuyoruz. Geride kalan iki ay öyle değişiklikler getirdi ki, yağmur yağmaması nedeniyle ortaya çıkan baskıyı da neredeyse açlığın kendisi kadar sert bir biçimde hissetmekteyiz."[36]

Birkaç hafta sonrasında, yabancı kuvvetlerin Taku müstahkem mevkiine saldırısının ardından, dul imparatoriçe Büyük Britanya, Almanya, Fransa, Birleşik Devletler, Japonya, İtalya, Avusturya, Belçika ve Hollanda'ya savaş ilan etti. "Kırk yıldır" diyordu, "onların yüzünden diken üstünde yatıyor ve zehir yutuyorum." Fermanının yarattığı etkiyle, Eva Price, kocası ve kırk iki başka misyoner, Yu Sien'in bayraktarlığını yapanlarca derhal katledildiler.[37]

1940'ların sonlarında ve 1960'ların başlarında Çin Halk Cumhuriyeti tarihçileri eliyle derlenen sözlü anlatılarda aktarıldığı üzere, Boksör ayaklanması olağanüstü geniş tabanlı bir halk hareketi şeklinde gelişti. "Boksör davasına yakınlık duymak, Kuzey Çin düzlüklerindeki köylerde neredeyse genel bir kural halini almıştı." ve "İlçelerde, birbiri ardı sıra, 'ormandaki ağaçlar' kadar sayısız boks merkezlerinden söz edilir oldu."[38] Buna karşılık, dul imparatoriçenin çevresindeki bir gruptan son dakikada gelen Mançu desteği sallantılarla doluydu ve etkili olmaktan uzaktı. Ayrıca, kıtlığın sillesini yememiş Yangzi Deltası'nın ticaret seçkinleri açısından, yabancı müda-

34 Price, ve . 191-4, 199 ve 209.

35 Archibald Glover, *A Thousand Miles of Miracle in China*, Londra, 1904, s. 6, 85, 195 ve 244 (şarkı).

36 Price, s. 224.

37 Austin, s. 75.

38 Esherick, s. xv-xvi, 282 ve 291-2.

halesini kabullenirken halkın tepkisiyle karşılaşma riskleri oldukça düşüktü. Sonuçta, sopalar ve muskalar haricinde pek az silaha sahip Boksörlerin ve kadın Boksör örgütü sayılabilecek Kızıl Fenerler'in cesareti, muhteşem olmakla birlikte, Büyük Güçler'in birleşik kuvvetleri karşısında verilen mevzi savaşında ancak küçük bir etki yaratabilecekti.

Şekil 6.4 Kuzey Çin'de Bir Ölüden Arda Kalanlar

Ülkenin kuzeyinde 1897 ile 1901 yılları arasında kıtlık ve salgınlar nedeniyle ölen milyonlara, Attila'nın kıyımını bile gölgede bırakacak şekilde davranması için Kayser'den özel emir almış Feldmareşal Von Waldersee'nin ve diğer yabancı muzafferlerin komutasındaki imha orduları tarafından katledilen yüz binlerce kişi daha eklendi. Yardım kuvvetleri eliyle kurtarılan misyonerler bile, Çin halkına karşı yürütülen vahşet ve intikam harekâtının ölçeği karşısında dehşete düştüler. Arthur Smith'in yakınmalarını örnek gösterebiliriz: "Yabancı birlikler, Kuzey Çin'e sanki altı, yedi ve sekizinci emirleri[39] mümkün olduğu kadar kısa sürede, mümkün olduğunca fazla ihlal edebilmek için özellikle gelmişler."[40]

The Contemporary Review'de yazan E. Dillon, katledilen Çinlilerin Peiho Nehri'nde gruplar halinde yüzen, ya da dalgalar tarafından adacıklara ve kumluklara atılan cesetlerini anlatıyordu. Karşılaştığı bir manzara, tüm bunların içinde bile daha sarsıcı görünüyordu:

39 Yahudiler tarafından Sina Dağı'nda Musa'ya indirildiğine inanılan ve İncil'de de yer verilen On Emir'in altı, yedi ve sekizinci başlıkları: Öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin, çalmayacaksın – *çev.*

40 Smith, cilt 2, s. 716. Japonlar, ordularının 1930'larda Çin'de sergileyeceği barbarlıkların aksine, onurlu bir istisna teşkil etmekteydiler. Tüm bağımsız gözlemciler, Çinli sivillere karşı insancıl ve saygılı tutumlarını takdir etmiştir.

> Koh So adıyla bilinen bir yerin yakınlarında, nehrin kıyısında iki insan bedeni gördüm. Bu zamana kadar, mezarlıktaki toprağın solucanlar dışındaki tüm canlılardan sakladığı dehşet görüntülerine alışmış olan ben, aldırmadan yanlarından geçebilmeliydim. Ama, öykülerinin hiçbir sese gerek duymadan kendini açığa vuran dokunaklılığı buna izin vermedi. Bir baba ve sekiz yaşlarındaki oğlu, elleri birbirlerinin ellerinde, aman dilerken, uygarlık namına vurulmuşlardı. Orada, uzanıp kaldıkları yerde de hâlâ el ele tutuşmuş durumdaydılar ve kahverengi bir köpek, babanın bir kolunu ağır ağır yemekteydi."[41]

Dillon, müttefik kuvvetlerin imza attığı, kadınlara ve kızlara tecavüz edip öldürmeyi de içeren sayısız başka vahşeti aktardıktan sonra, ileri görüşlülükle, "Çin'de 'iyi iş çıkartan' cesur birliklerin", aslında milliyetçi devrimin tohumlarını ektiği uyarısını yapıyordu. "Yabancı güçlerin rüzgâr ekme politikası sonucunda biçilecek hasat hiç kuşku yok ki fırtına olacaktır. Ancak bu, şimdilik 'geleceğin müziği'ne ait bir fırtınadır."[42]

Brezilya: Mahşer Günleri

Brezilya'nın on dokuzuncu yüzyılı, kuraklığın, kıtlığın ve soykırıma varan bir devlet vahşetinin yarattığı kanlı günbatımı ile sona erdi. 1889'da bir hükümet darbesiyle kurulan ve Paulistalı seçkinlerin hâkimiyetine giren pozitivist cumhuriyet, bölgeler ve etnik kökenler arasındaki ayrımı derinleştirmenin yanı sıra, Nordeste'nin yoksul, kuraklığın hışmına uğramış, ama dindar *sertanejo*larına karşı gaddar bir sefere girişti. 1897 yılında, Bahia *sertão*sundaki kutsal Canudos kentinin yerle bir olması, Antonio Conselheiro'nun on binlerce sıradan taraftarının katledilmesiyle sonuçlanan ve Euclydes da Cunha'ya masalsı *Os Sertões* [1902] eserini yazdıran Canudos Savaşı, Brezilya'nın modern tarihinde belirleyici olaylardan biri haline geldi. Dini halk kahramanı Peder Cícero Romão'nun Ceará'daki Carirí Vadisi'nde yer alan memleketi Joãseira'da ise bir başka taşra efsanesi, Canudos ile aynı kaderi paylaşmaktan güç bela sıyrılabildi: Yirminci yüzyıla sağ çıkabilmeyi, ancak yerel seçkinlere kurnazca tavizler vererek başarabilecekti. Kıyametin kapıda olduğu ve oligarşik cumhuriyetin deccali temsil ettiği inancını temele yerleştirmiş olsalar da, her iki örnek, Nordeste'de devam eden çevresel krizi ve ekonomik gerilemeyi pragmatik bir biçimde ele almayı da başarabilmiştir aynı zamanda. Üstelik, bu iki hareketin kökenlerini 1876-78'deki *Grande Seca*'ya kadar sürmek mümkün.

Sertão, dinî hareketler bakımından uzun süredir bir volkan gibiydi. Özellikle de, 1578'de Mağribilerle savaşta sırra kadem basan Portekiz Kralı'nın döneceğine dair mistik inanca dayalı "Sebastiancılık" yaygın bir

41 E.J. Dillon, "The Chinese Wolf and the European Lamb", 27 Ocak 1901 tarihli *New York Times*'da geçmektedir.

42 Ayı eser.

hal almıştı. Binyılcılara yönelik ilk katliamın, Pernambuco *sertão*sundaki Serra do Rodeador'da, 1819-20'de yaşandığını biliyoruz. "Bir kâhin, Kudüs'ü kurtarmak üzere kendilerini sefere çıkarmak için yeryüzüne her an inebilecek Kral Sebastian'ı beklemek üzere, etrafında bir grup taraftar topladı." Gelgelelim, fetih isteyen ütopyaları, Katolikliğin halk arasındaki yorumunda kendine yer bulan ütopyacı-kıyametçi çizgiye çok derin bir şüpheyle yaklaşan, tedirgin bir devlet tarafından yerle bir edilecekti.[43] Öte yandan, on dokuzuncu yüzyılın büyük kuraklıkları, halk kültüründe Sebastiancı kıyametçiliği daha da pekiştirdi. 1878 ve 1889 kıtlıklarının gölgesinde, İsa'nın bin yıllık krallığının ardından kopacak kıyamete dair ateşli yeni görüşler, çıplak ayaklı *beato*lar arasında arka arkaya filizlendi.

Bununla beraber, *sertão*daki binyılcılık, çevresel istikrarsızlıkla baş edebilme yolunda pratik bir toplumsal çerçeve de sunmaktaydı aynı zamanda. Yabancı rahip ve misyonerler 1877'de kavrulan sertãodan kaçtığında, çilekeşlikte karar kılmış emekli okul öğretmeni Conselheiro ve resmî papaz Cícero, etraflarına topladıkları kişilerle birlikte bu topraklarda kaldılar ve bir yandan kıyamet vaazları verirken, bir yandan da gayretli bir dayanışmayı hayata geçirmeye koyuldular. Conselheiro, kutsallığını bölgedeki kiliselerle mezarlıkları onararak edinirken, Cícero da aç kuraklık kaçkınlarını Araripe Dağları'nın o güne dek işlenmemiş, verimli topraklarına yerleştirerek ün kazandı. "[Cícero] 1877-79'un korkunç kuraklığında kuyular açtı, barınaklar inşa etti ve sığınmacılar için *mandioca* ile *manicoba* yetiştirdi. Sertão, adına düzülen övgülerle çınlıyordu."[44]

Daha önce değindiğimiz gibi, sıcaktan kavuran, buluttan iz taşımayan 1888 yılında, Joãseiro vahası bir kez daha halka sığınak oldu. Cícero'nun gayretkeş idaresi altında, *flagelodal*ar manyok gibi acil durum mahsulleri yetiştirdiler, susuzluklarını Crirí Nehri'nin dört mevsim akan sularında yatıştırdılar ve bir yandan da yağmur için dua ettiler. Maria de Araujo'nun 1889'da Kutsal Hafta boyunca sergilediği Kutsal Kan mucizesi üç yıl süreyle tekrarlanıp, binlerce mülteci ile hacıyı Joãseiro'ya çekerken, Cícero ile Roma yanlısı kilise hiyerarşisi arasında sert bir anlaşmazlığın kapısını da araladı aynı zamanda. Katolikliğin Afro-Brezilyalı halk yorumu ile savaş halindeki kilise, taşralı bir yoksul zenci kadının böylesi bir ilahi fazilete sahip olduğunu kabullenmeye niyetli değildi.

1890 yılında dinen kuraklık –ki pek çok *sertanejo*ya göre Joãseiro'daki mucize sayesinde gerçekleşti bu–, 1891'de tüm hiddetiyle geri döndü ve Güney Amerika tarihinin en şiddetli El Niño yıllarından biri yaşandı.

43 Joseph Page, *The Revolution That Never Was: Northeast Brazil, 1955-1964*, New York, 1972, s. 26-7.

44 Vera Kelsey, *Seven Keys to Brazil*, New York, 1941, s. 172.

Ardından, siyasi manevralarla manipüle edilmiş, *Encilhamento* adıyla bilinen kahve atılımının çökmesiyle, Brezilya ekonomisi derin bir krize sürüklendi ve daha dünyada 1893 ticari durgunluğu başlamadan, dizginlerinden kurtulmuş bir enflasyonun fitili ateşlendi. Brezilya para birimi milreis, 1892 ile 1897 arasında neredeyse yarı yarıya değer kaybederken, cumhuriyet, taktığı çağdaşlaşma maskesine karşın, Nordeste'nin giderek daha fazla tecrit olan, kuraklık ve enflasyon altında perişan düşmüş iç bölgelerine eski imparatorluk kadar bile yardım götüremedi. Yeni federalizm idaresinde, neredeyse tüm yardım ve kamu çalışmaları güneyde yoğunlaşıyor, *sertanejo*lar ise yolsuzluğa batmış, iflasa uğramış eyalet oligarşisinin insafına terk ediliyordu.[45]

Şekil 6.5 Antonio Conselheiro

Üstüne üstlük, *sertão*nun zaten fütursuzca sömürülmekte olan geri kalmış kaynakları üzerinde, 1877'ye kıyasla daha büyük bir nüfus baskısı vardı. 1888'de köleliğin kaldırılması ile kıyılardaki plantasyonlarda çalıştırılan köleler serbest kaldılarsa da, bağımsız bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlayacak topraktan, aletlerden ve diğer olanaklardan mahrumdular. Şeker ihracatından elde edilen gelirlerin düşmesi, istihdamı daha da zayıflatmaktaydı. İç kesimlere akan binlerce insan daha, çatlamış toprağın üzerinde ortakçılık veya gündelikçilikle, ya da yasa dışı arazi işgalleri ile didinen yığınlara katıldı. Londra'nın Brezilya maliyesi üzerindeki sıkı denetiminin varlığında, herhangi bir kırsal kredi mekanizması mevcut değildi. *Sertão*nun güvenilir su kaynakları ise, büyük toprak sahiplerinin kıskanç tekeli altındaydı. Dolayısıyla, 1888 sonrasında kuraklık geri döndüğünde, bölgedeki insanların bel bağlayabileceği kaynaklar son derece sınırlıydı. 1877'de olduğu gibi, Fortaleza, Salvador ve diğer limanlarda aç sığınmacıların ezip geçen selini durdurmak isteyen yetkililer yine çok geçmeden yolları kapattılar. Fakat, pek çok *sertanejo*, hayatta kalabilmek için farklı bir yol tutacak-

45 Robert Levine, *Vale of Tears: Revisiting the Canudos Massacre in Northeastern Brazil, 1893-1897*, Berkeley, 1992, s. 34-8.

tı: Önce, Joãseiro'nun Cícero'da, 1892 sonrasında da Conselheiro'nun Canudos'ta inşa ettiği "Nuh'un gemileri"ne doluştular.

Düşmanları ve günümüzde de Mario Vargas Llosa tarafından haksız olarak gözü dönmüş bir canavar şeklinde resmedilen Conselheiro, Robert Levine'in gösterdiği gibi, "koyu, bağışlamaz bir Katoliklik" vaaz ediyordu. Nordeste'nin genel dinî gelenekleri göz önünde bulundurulduğunda, aykırılıktan uzaktı. Cícero'nun aksine, mucize temsilleri düzenleyen birisi değildi o. Etrafında bir tarikat kurmaya veya ayinler düzenlemeye de yeltenmedi. Belki *sertão*nun "Savonarola"sı[46] veya "Cotton Mather"i[47] olarak anılabilir, ama "mesihi" olarak değil. Vaazları, genel olarak popüler misyonerlik risalelerini esas almakta, "Istırapların Kadını Anamız"a yönelik tövbekâr bir adanmaya odaklanmaktaydı. 1889'dan itibaren tekrarlayan kuraklıkları, dünyanın sonunu müjdeleyen işaretler şeklinde yorumlaması bile, Nordeste'deki ruhban sınıfının bakışıyla büyük ölçüde örtüşmekteydi. Diğer taraftan, din alanındaki katı doğruculuğunu siyasetin sahasına soktuğunda, işte o zaman huzur bozucu ilan edilmiştir Conselheiro. "Toplumsal adalete dair yoğun duyguları", özellikle de köleliğe ve yoksulların sömürülmesine karşı tutumu, Conselheiro'yu şiddet içermeyen bir sivil ve dinî itaatsizliği savunma noktasına itiyordu. Yirmi yıl kadar süren ruhani serüveninde, farklı yerel yetkililer tarafından defalarca tutuklandı, kötü muameleye maruz bırakıldı ve sürüldüyse de, bu zulüm, *sertão*nun ortakçıları ve topraksız köylülerinin gözündeki kutsanmış yerini daha da pekiştirmekten başka işe yaramadı.[48]

Conselheiro, 1888-91 kuraklığında yandaşlarını Salvador'un kuzeyinde, terk edilmiş iki *fazenda*ya yerleştirdi. Yerel idarenin dayattığı yeni vergilere karşı yürüttükleri mücadelede, bölgedeki pazarcı kadınlara destek oldu ve İsa'nın yerine Comte'u getiren cumhuriyeti, "halkı tekrar köleliğe götürmeye çalışmak" ile suçladı. Bahai polisinin 1893 başlarındaki suikast girişiminin ardından, hızla büyüyen cemaatini Salvador'dan 700 km daha içeride bulunan, gözlerden uzak Canudos'a taşımaya karar verdi. Dağlık *sertão*nun kalbini oluşturan bu bölgenin verimli toprakları üzerinde, harap olmuş, ama sarp dağlar tarafından çok iyi korunan, mevsimlik nehirler ve güvenilir kaynaklar ile sulanan bir *fazenda* bulunuyordu. Canudos, on sekiz ay içerisinde, 35.000 insan için kendi kendine yeten, kuraklığa dirençli bir kent olarak boy verdi. Cunha'nın küçümseyerek "kerpiç du-

46 Girolamo Savonarola: 1452-1498 yılları arasında yaşamış, Floransa siyasetinde etkili olmuş, Rönensans hareketine karşı koyan ve ahlaksız bulduğu sanat eserlerini meydanlarda yaktırmasıyla tanınan, bir yandan da ruhban sınıfındaki yozlaşmaya karşı durmasıyla reformcuların öncülerinden sayılan Dominikan keşişi – *çev.*

47 Cotton Mather: 1663-1728 yılları arasında yaşamış Amerikalı Püriten papazı ve yazar. Cadılığın varlığına yönelik katı inancı ve cadı avını kışkırtan yazıları ile tanınmaktadır – *çev.*

48 Levine, s. 193-203 ve 229.

varlı Kudüs" yakıştırmasını uygun gördüğü kent, "sebzeler, mısır, fasulye, karpuz, kavun, balkabağı, şekerkamışı, ararot kamışı ve patates ekili" nehir kıyıları, görece refahı ve ayrıca dinî coşkusu ile gelenleri afallatır oldu. Kent nüfusu, *sertão*nun geniş bir etnik kesiti gibi olsa da, toplumun sivil ve askerî liderlerinin, firari köleler, *cangaceiro*lar (kanun kaçakları) ve yerli Kiriri halkı gibi eskinin aşağı itilmiş grupları arasından gelmesi yönünde bir eğilim söz konusuydu. Kiriri halkının son iki şefi de, Canudos'u savunma kavgasında can verecekti.[49]

Da Cunha ve dönemin Brezilyalı aydınları, Comte ile Spencer'ın kibirli liberalizmiyle dolu zihinleriyle, Conselheiro'nun Cumhuriyetçi moderniteden sapmasını ancak "müthiş bir deliliğin somutlaşması" şeklinde yorumlayabilmekteydiler. Gerçekte ise, Levine'in de işaret ettiği gibi, "Gelgeç heveslerle veya deli bir büyücü tarafından ayartılmış olduğu için Conselheiro'ya katılanların sayısı pek azdı." Joãseiro gibi Canudos da, kuraklık ve ekonomik bunalımın yarattığı amansız karmaşaya verilen, akla yatkın bir tepkiydi aslında. Devletin *sertão*yu kalkındıramaması ve hatta bölgedeki gerilemeyi yavaşlatmayı bile beceremmemesi karşısında, resmî ideolojisi Meryemci ve monarşist bile olsa, öz-örgütlenmeye dayalı bir "sosyalist" seçeneğin uygulanabilirliğini somut biçimde ortaya koymaktaydı. Üstelik Conselheiro, düşmanlarının tüm kara çalmalarına karşın, halkın inançlarını belli bir düzene sokmaya ya da bir tarikat disiplini dayatmaya çalışmadı. "Komşu topluluklarla bağını devam ettirmek isteyenler, istedikleri zaman gelip, istedikleri zaman geri gittiler. İnsanları Canudos'u ziyaret ettiler, işleri yaptılar ve gittiler. Pek çok *Conselheirocu*, her gün topluluk dışında çalışmaktaydı. Orası bir hapishane değildi. Canudos'a, Katolikliklerini korumak için geldiler, yerine bir tarikat inancı ya da sapkın bir mezhep koymak için değil."[50]

Son dönem tarih incelemelerinde vurgulandığı üzere, Cunha'nın eserinin İngilizce çevirisinde tercih edilen ismin aksine, "taşrada isyan" diye bir şey yoktu. Yapılan, binyılcı bir topluma doğru barışçı bir geri çekilmeydi. Ancak, Nordeste'nin daha önceki tüm *quilombo*larında (köle cumhuriyetleri) olduğu gibi, Canudos'un huzur içinde kendi haline bırakılma isteği de toplumsal düzene karşı muazzam bir tehdit olarak algılanacaktı. Her şeyden önce, Canudos'un yasal sahibi ve Bahia'nın en güçlü *fazendeiro*su konumundaki Jeremoabo baronu gibi oligarkların emrine amade olması gereken ucuz işgücü fazlası, kutsal şehir tarafından kurutulmuştu. Dahası Canudos, Paulistalı seçkinler ve onların cumhuriyetçi müttefikleri eliyle tüm Brezilya'ya dayatılmaya çalışılan yeni düzen karşısında başarılı bir direniş odağı oluşturmaktaydı. Joãseiro gibi, Canudos da taşra Katolikliğini

49 Aynı eser, s. 139, 151 ve 159-61.

50 Aynı eser, s. 132-3 ve 229-31.

hizaya getirme projesinin uygulanmasında bir engeldi kilise için. Sonuç olarak, Conselheiro'nun erken doğmuş "halk Hıristiyanlığı" deneyine, Salvador'un alimleri tarafından "komünizm", dağların ötesinde yaşayan piskoposlar tarafından "siyasi ve dinî hizip", federal hükümet tarafından da "fitneci monarşizm" yaftaları yapıştırıldı. Jeremoabolar ve diğer büyük toprak sahipleri, Canudos'un tez elden yerle bir edilmesini istiyorlardı.[51]

Kısacık aralıklarla 1907'ye kadar devam edecek yeni ve şiddetli bir El Niño kuraklığının[52] ilk saldırılarına başladığı 1896 sonlarına doğru, Bahialı birliklerden oluşan bir müfreze, toprak sahiplerinin ezip geçme taleplerine yanıt olarak, tövbekârların barışçı bir yürüyüşüne ateş açtı. 150'den fazlası mermilerle biçildiyse de, geride kalanlar, öfkeden deliye dönmüş bir şekilde, birlikleri ağır kayıplar verdirerek bölgeden sürdüler (büyük bölümünü gözü kara *jagunco*lar veya eski *cangaceiro*lar oluşturmaktaydı). Bölgenin kırları kuraklık nedeniyle bomboş kaldığından, Canudoslular, ellerinde alaybozanlar ve bıçaklarla, zar zor bulabildikleri bahçelerine ve evlerine canları pahasına sarıldılar. Bu arada, giderek bozulan sağlığıyla yetmiş yaşında bir ihtiyar olan Conselheiro ise, hayalindeki Bom Jesus kilisesinin inşasına vakfetmişti kendini (kilise, sonradan ordu tarafından dinamitlenecekti). Canudos'un savunması ise, Guarda Catolica [*Katolik Muhafızlar*] ordusunun becerikli komutanı, "halkın reisi" João Abbade tarafından örgütlendi.[53] Abbade, Ocak 1897'de, 500'den fazla mevcuda sahip ikinci bir sefer kuvvetini pusuya düşürüp bozguna uğrattı. Kıyı şehirlerinde paniğin yayılmasıyla, "korkunç piyade komutanı" Antonio Moreira César komutasında üçüncü bir sefer daha hazırlandı. César'ın büyük, iyi silahlanmış, yepyeni Krupp toplarıyla donatılmış ordusu, Abbade'nin düşmana faydalanabileceği hiçbir şey bırakmama stratejisiyle daha da issizlaşmış, kupkuru bir arazide ilerledikten sonra, Canudos üzerine ihtiyatsız bir cephe saldırısı düzenledi. Custer'in Little Big Horn'daki akıl dışı saldırısını[54] anımsatan bu taktiksel karar, intihar anlamına gelmekteydi:

---

51 Aynı eser, s 142-6.

52 1898 ve 1900 kuraklıkları için bkz. Charles Wagley, *An Introduction to Brazil*, Londra, 1971, s. 41. Uluslararası İklim Tahminleri Araştırma Enstitüsü (Kaliforniya Üniversitesi, San Diego)'nün tarihsel istatistiklerine göre, 1897-98 kuraklığı, Nordeste'de yağış miktarının 8.15 cm/ay düşmesine yol açtı. Sonraki yüzyılın en sert kuraklığına sahne olan 1915'te bile, bu değer 3,3 cm/ay olarak ölçülecekti. Üstelik, 1897 ile 1906 arasında kalan tüm yıllar, tarihin en kurak aralığına denk gelmiş ve en az 1,4 cm/ay düzeyinde yağış azalması ortaya koymuştur (veritabanı için iri.ucsd.edu/hot_nino/impacts/ ns_amer/index).

53 Levine, s. 164-5.

54 George Armstrong Custer komutasındaki Birleşik Devletler 7'nci Süvari Alayı, Oturan Boğa'nın önderliği etrafında bileşen yerli kabilelerinden savaşçılarla, 1876'da Little Big Horn Nehri yakınlarında karşı karşıya geldi. Birliği ile saldırıya geçen Custer ağır bir yenilgiye uğramış ve kendisi de savaş meydanında can vermiştir – *çev.*

> Canudos'un son derece ilkel bir tarzda inşa edilmiş olması, kentin savunmasına yardımcı olan bir etmene dönüştü. Kent, kibirli istilacıları içine çeken bir tuzak haline geldi. Taburlar, "karanlık bir mağaraya girmişçesine", kulübeler kalabalığının arasında bütün halinde yutuluyordu. Savunanlar, pusu kurup askerleri bekliyor, bıçaklarla, tüfeklerle, tırpanlarla, hatta çoban sopaları ve kırılan mobilyaların parçalarıyla öldürüyorlardı.[55]

César'ın sözde birinci sınıf birlikleri, Guarda Catolica tarafından sistematik biçimde imha edildi. *Conselheirocular*a göre tanrının gönderdiği en büyük mucize olan bu olay, Rio de Janeiro'daki federal hükümetin gözünde ise katlanılmaz bir aşağılanma ve cumhuriyetin meşruiyetine kafa tutulması anlamına geliyordu. *Sertão*da ozanlar Moreira César'ın hayaletini taklit ederek, "Seni kim öldürdü? Canudos'tan, Conselheiro'dan gelen bir mermi!" diye şarkılar söylerken, ezici güce sahip dördüncü bir sefer için hazırlıklar titizlikle yürütülüyordu: Brezilya'nın, Paraguay savaşından bu yana en büyük askerî harekâtı. Askerlere, "şeytanın birlikleri ile savaşmaya" gittikleri söyleniyordu.[56] "Nihai saldırı" Temmuzda başladıysa da, Canudoslular, bunun mutlak bir ölüm kalım savaşı olduğu bilinciyle, bitmek bilmeyen üç ay boyunca modern topçu ateşi karşısında direndiler. Gerisini Da Cunha'dan okuyalım: "Canudos teslim olmadı. Tarihte eşi benzeri görülmemiş bir şekilde, son adamına kadar direndi. Kelimenin gerçek anlamıyla, santim santim ele geçirildi ve 5 Ekimde gün batımına doğru, son savunmacılarının da ölmesiyle nihayet düştü. Son direnenler yalnızca dört kişiydiler: Bir ihtiyar, iki yetişkin erkek ve bir çocuk, beş bin kişilik azgın bir orduya karşı durmuştu."[57] Avrupalılaşmış cumhuriyetin, "yarım kan melez" Conselheiro taraftarları karşısında yürüttüğü bu ırk savaşı, tam bir intikam cümbüşü ile son buldu.

> Bazıları, yürüyüşe ayak uyduramayacak hale gelince vuruldular. Doğum sancıları başlayan hamile bir kadın, yol kenarındaki boş bir kulübede terk edildi. Askerler, kafalarını ağaçlara vura vura çocukları öldürüyorlardı.... Yaralı *conselheirocular* dört bir yanlarından çekilip parçalara ayrılıyor, ya da lime lime doğranıyorlardı. Cesetleri petrole batırılıp yakılıyordu; tıpkı Canudos'un ayakta kalmayı başarmış evleri gibi. Ordu, kutsal kentten arda kalan izleri, sanki şeytana ev sahipliği yapmışçasına, sistematik biçimde kazıyıp yok etti.[58]

Canudos canı için savaşırken, Peder Cícero da Canudos'un yardımına koşmak üzere "Cearalı fanatikler"den oluşan bir ordu topladığı yönündeki haberleri yalanlamak için can havliyle didiniyordu. Burada evler henüz toplar tarafından dövülmeye başlamamış olmakla birlikte, Joãseiro da

55 Aynı eser, s. 177.

56 Aynı eser, s. 178.

57 Da Cunha, s. 475

58 Levine, s. 190.

halk Katolikliğini ve özellikle de sayıları giderek artan kıyametçi münzevilerin varlığını yıkıcılıkla eşdeğer sayan çeşitli düşmanların kuşatması altındaydı. 1894'te, Brezilya hiyerarşisinin ısrarıyla, Joãseiro'nun "yaşayan azizi" Maria de Araujo, Roma Engizisyonu tarafından sahtekâr ilan edildi ve Cícero'nun ruhani yetkileri de elinden alındı. Beri yanda, liberaller de Cícero'nun gözlerinde "Conselheirovari" fesat kıvılcımları görmek için dikkat kesilmişlerdi. Ancak, peder çok kurnaz bir siyasetçi olduğunu kanıtlayacak ve statükoya saldırmaktan geri duracaktı (yirmi yıl sonrasında "Nordeste'nin en güçlü figürü" olarak anılacağını söyleyelim). *Fezendeiro*ların işgücü piyasasındaki bozulmaya dair korkularını yatıştırmak için taraftarlarını mülklerde çalışmaya göndermesi gerçekten önemli bir adımdı. "Sezar'ın hakkını Sezar'a vermeyi" reddeden Conselheiro'nun baş eğmez tavrına karşılık, Cícero ise, ütopyasını elinden alarak Joãseiro'yu "kurtardı"; diğer bir ifadeyle, alışıldık ekonomik ve siyasi geri kalmışlığın ellerine gerisin geri teslim etti. Sonuç olarak, Joãseiro (ya da günümüzdeki adıyla Juarzeiro) bir yüzyıl sonra alışveriş merkezleri ve gecekondu mahalleleri ile övünebilecek durumdayken, Canudos ise yalnızca hayaletlerin dolaştığı bir harabeden ibaret.[59]

Ne var ki, bölge seçkinlerinin işgücü sorunu ne Conselheiro'nun ölümü, ne de Cícero'nun oportünizmiyle çözülebilecekti. El Niño'nun yol açtığı kuraklık silsilesi (1888-89, 1891, 1897-98 ve 1899-1900), Nordeste'nin geleneksel ihraç ürünlerinden elde edilen gelirlerdeki düşüşle de birleşince, *sertão*nun belli kesimleri yavaş yavaş ıssız yerler haline geldi. Bölgenin 1880'lerde aldığı göç, 90'larda kaçışa dönüştü. 1900'e gelindiğinde, en az 300.000 *sertanejo*, kuraklık ve baskılardan kaçarak Amazon'un kauçuk ormanlarında yeni bir hayat kurma kumarını oynamakta karar kılmıştı bile.[60] Della Cava'nın da dikkat çektiği gibi, Nordeste'deki yapısal ve çevresel kriz, Antonio Conselheiro'nun memleketi olan Ceará eyaletinde doruğa ulaştı:

> Ceará hükümeti, eyaletten ayrılan, çalışabilecek durumdaki her kişi için "kelle vergisi" toplarken, federal hükümet ise kuzeye geçişleri büyük ödeneklerle finanse ediyordu. Hammadde ihracatı terk edilip, işgücü ihracatına ve dışarıda çalışanların eyalete para göndermesi anlayışına geçilmesiyle, Nordeste kısa süre içerisinde asıl büyük kriziyle yüz yüze gelecekti.... Ucuz ve bol işgücü mevcut olmadığında, az yağış alan Nordeste'de, geleneksel pamuk ve sığır yetiştiriciliğinin kurak geçmeyen yıllarda toparlanma olanağı da ortadan kalkıyor ve hatta bu faaliyetlerin yok olması tehlikesi baş gösteriyordu.... Brezilya'daki kauçuk atılımının 1913 dolaylarında çökmesi bile Nordeste'deki işgücü darlığını hafifletmedi ve sorun, 1920'lerin başlarına kadar kronik biçimde devam etti.[61]

59 Delia Cava, aynı eser.

60 Levine, s. 148.

61 Delia Cava, s. 89.

Sömürge Asya: Bir Strateji Olarak Açlık

Asya'daki muson kuşağı boyunca, sıtmanın en ölümcül türü başta gelmek üzere, giderek şiddetlenen salgınların kuraklık ve mahsul kayıpları ile iç içe geçtiği görüldü. Afrika'da olduğu gibi, sığır vebası Güneydoğu Asya'da sermayesi manda ve öküzlerden ibaret olan on binlerce küçük çiftçiyi yıkıma uğrattı. Küçük toprak sahipleri ve ortakçıların ihraç ürünleri şebekesine dahil edildiği bir ortamda, 1893'te gelen dünya ekonomik bunalımı, devletin karşılanması olanaksız vergi talepleri ile daha da ağırlaşan, ezici bir borç mirası bıraktı geride. Sömürgeciliğe karşı duruş, dinî temellere dayalı binyılcılık ile çağdaş milliyetçilik arasında bir ayrım çizgisi meydana getirerek boy verdi. Kore ve Filipinler gibi bazı yerlerde ise, yerel mesihçilik ile devrimci milliyetçilik arasında karmaşık bir sarmallaşma ortaya çıktı. Dolayısıyla, çevresel kriz ile sömürgecilik arasında da.

Kore, Viktorya döneminin sonuna varıldığında, 1894-95 Tonghak Devrimi'nin Japonlar tarafından korkunç biçimde bastırılmasının yarattığı sendelemenin etkisindeydi hâlâ. Bu gerçek, ulusal egemenliğin ve kırsaldaki gıda güvenliğinin gitgide aşındığı bir ortamda, Boksörlere paralel olarak geniş tabanlı bir hareketin Kore'de neden boy vermediği sorusunu kuşkuya yer bırakmayacak şekilde yanıtlıyor. Ancak, 1900-01 döneminde yarımadanın güneyinde yaşanan kuraklık ve kıtlık, köylüler arasında özörgütlenme ve ulusal direniş yolunda yeni tohumların toprakla buluşmasına ortam oluşturdu. Çolla ve Kyonsang'da, bir kısmı Tonghak devriminde deneyim edinmiş olan çiftçiler, büyük toprak sahiplerine karşı, *hualpindang* ("yoksullara yardım partisi") adıyla anılan gruplar oluşturdular. Kıtlığın kasıp kavurduğu Çeju adasına da, vergi ve Hıristiyanlık karşıtı isyanları bastırmak üzere birlikler gönderildi.[62]

Öte yandan, Hollanda Doğu Hint Adaları'nda, sömürgeciliğin ekonomik dokusunun çözülmeye başladığı yönünde yaygın bir kanı hâkimdi. 1896-97 yıllarındaki kuraklık, emtia fiyatlarındaki küresel düşüşle ve şeker ile kahve mahsulünü vuran hastalıklarla üst üste binerek, yetiştiricilerin ürün almasını olanaksız hale getirdi. Kırsalda kişi başına üretim (ve muhtemelen kişi başına düşen gelir), 1880 ile 1900 arasında yere çakıldı.[63] Görünüş bakılırsa, liberal emperyalizm iflasın eşiğine gelmişti:

> Fiyatlar düştü ... ihracat neredeyse hiç yükselmezken, ithalat da azalmaktaydı. Uzun süren Achin Savaşı, ülkeyi bir kanser gibi kemirmekteydi. Harcamalar artıyor, gelirler düşüyor ve yeni gelir kaynakları yaratma çabaları sonuçsuz

62 C. Kim ve Han-Kyo Kim, *Korea and the Politics of Imperialism, 1876-1910*, Berkeley, 1967, s. 116-17.

63 Pierre van der Eng, "The Real Domestic Product of Indonesia, 1880-1989", *Explorations in Economic History* 1992, s. 355 ve 358.

> kalıyordu. Beklentiler, Hint Adaları'nda yaşamak isteyen Avrupalıların sayısını azaltacak kadar kötüleşmişti. Avrupa doğumlu nüfus, 1895 yılında 14.316 kişi iken, 1905'e varıldığında 13.676'ya gerilemişti. Parlamento üyeleri, durumun kaygı verici mi, korkutucu mu, tehlikeli mi, yoksa kritik mi olduğunu hararetle tartışıp duruyorlardı. Ancak, ülkenin hasta yatağında olduğu konusunda hepsi hemfikirdi. Derken, 1900-01 döneminde yaygın mahsul kayıpları ve hayvan hastalıklarına dair haberlerin de gelmesiyle, genel bir ekonomik çöküşün yaşanacağı düşünülmeye başlandı.[64]

Java'da, en ciddi sıkıntıların merkezinde, Semarang Sömürge Bölgesi yer almaktaydı. Burada, 1849-50 dönemindeki kıtlıkta 80.000 köylünün ölmesi, *cultuurstelsel*in güç kaybetmesi ve sonunda da çökmesinde pay sahibi olmuştu.[65] 1899 sonları veya 1900 başlarından itibaren, 1902'yi de içine alacak şekilde, bölge bir kez daha kuraklık ve açlığın, ayrıca sığır vebası ve koleranın darbelerine maruz kaldı. Yerel yetkililerin yazılarında, "Salgın nedeniyle sayıları hayli azalan insanlar, pek çok yerde evlerinden çıkmaya cesaret edemiyorlar ve hatta topraklarını bile işlemiyorlar." cümleleri geçiyordu.[66]

Hollandalılar, "toprak kirası ve mahsul ödeme sistemi ile köylülere ait toprakların gasp edilmesi, ayrıca köylü emeğinin ahlaksızca sömürülmesi" sonucunda, gıda temininin köy ölçeğinde bir kez daha çöktüğünü gösteren ciddi kanıtlarla karşı karşıyaydılar.[67] Sanık sandalyesinde, Hollandalı liberallerin Britanya Hindistanı'nı model alarak tasarladığı serbest piyasa sistemi oturuyordu. Sistemin ideologları, kademeli olarak gerçekleştirilecek serbestleştirme ile, ihraç ve gıda ürünleri arasında daha iyi bir dengenin kurulacağını iddia etmiş olsalar da, 1877-1900 "Liberal Dönem"i, "Java tarımsal kaynaklarının sömürülmesinde ciddi bir yoğunlaşmaya" sahne oldu gerçekte. Kişi başına pirinç tüketimi ve ücretler önemli oranda düşerken, yoksul köylüler, tefeciler ve tahıl tüccarları karşısında girdikleri borç batağında daha da diplere gömülmüşlerdi.[68] Bu şartlar altında, sömürge yetkililerinin Semarang kıtlığına müdahale ederken tam anlamıyla Sör Richard Temple'nın ruhuyla kuşanmış olmaları hiç şaşırtıcı sayılmaz: Açlıktan ölen köylüleri, kendi çıkarlarını koruyamadıkları için suçla ve pirinç tarımının örgütlenmesinde zor kullanımına daha fazla yer verilmesi gerektiği sonucuna ulaş.[69]

---

64 Furnivall, s. 232.

65 Bkz. R. Elson, "The Famine in Demak and Grobogan in 1849-50: Its Causes and Circumstances", *Review of Indonesian and Malaysian Affairs*, 19:1 (1985).

66 Hugenholz, s. 178-9.

67 R. Elson, "From 'States' to State: The Changing Regime of Peasant Export Production in Mid-Nineteenth Century Java", J. Lindblad (der.), *Historical Foundations of a National Economy in Indonesia, 1890s-1990s* içerisinde, Amsterdam, 1996, s. 128.

68 Ricklefs, s. 124-5.

69 Hugenholz, aym eser.

Oysa öte yanda, Hollanda'da sosyalist ve Kalvinist partiler, Semerang kıtlığına verilen tepkide somutlaşan gaddar sömürge politikaları karşısında seslerini yükseltmekteydiler. Bu tepki, "Java halkının refah düzeyindeki düşüş" hakkında ünlü bir soruşturmanın başlatılmasına ön ayak oldu. 1902 ile 1905 yılları arasında devam eden ve 1914'te on dört cilt halinde basılan araştırma, sonunda sömürgelerde dizginsiz serbest piyasa ekonomisinin terk edilmesini zorunlu kıldı. Değişik zamanlarda sömürgeler bakanı ve Java genel valisi olarak görev yapmış Alexander Idenburg tarafından ustalıkla işlenen yeni "Etik Politikası", üç öncelikten oluşan bir sacayağına dayanmaktaydı sözde: eğitim, sulama ve göç. Etik Politikası'nı meydana getiren tartışmalar, sık sık Edward dönemi Britanya Hindistanı ile kıyaslanarak olumlu bulunmuştur. Oysa iş uygulamaya döküldüğünde, Java'daki reformlar ile çevre adalardaki Hollanda askerî gücünü pekiştirme çabalarının el ele yürüdüğü görülür (Mindanao'daki Amerikalılar gibi, Hollandalılar da Birinci Dünya Savaşı arifesine varılıncaya dek, Molük Adaları ve Yeni Gine'de yerel direnişleri kazımakla meşgul oldular).[70] Tüm bunlar bir tarafa, sıradan Javalılar üzerindeki sömürüyü azaltma veya gıda güvencesini yükseltme konularında da "Etik Politika" pek az etki yaratabildi. Uygulamanın gerçek etkisi, petrol ve kauçuk zenginliğinin kaymağını yiyen Kraliyet Hollanda (Royal Dutch) Shell şirketi ve diğer özel sermaye temsilcilerinin çıkarlarını kollamak adına, devlet yatırımlarının teslim alınan çevre adalara doğru kaydırılması oldu.[71]

Filipinler'de, 1896-97 kuraklığı, Negros'un hiç de iyi bir üne sahip olmayan şeker plantasyonlarını bir kez daha kıtlıkla baş başa bıraktı ve sonra yönünü çevirerek Luzon'da, Panay'da, diğer büyük adalarda 1899'dan 1903'e kadar tarımı yerle bir etmeye koyuldu.[72] İklimin yarattığı baskı, savaş hali, yoksulluk ve çevre krizi ile perçinlenmekteydi. Böylece, kuraklık ve kıtlığın birinci aşaması İspanyollara karşı bir ulusal ayaklanma hareketi ile çakışırken, ikinci aşama, Amerikan sömürgeciliğine yönelik vatansever bir direnişle aynı tarih sahnesini paylaşacaktı. Üstelik, Britanya tarafından kışkırtılan İspanyollar, ihracatı geliştirmek ve tarımı ticarileştirmek üzere kapsamlı bir kampanyaya giriştiklerinde, yüzyılın ortalarından beri giderek büyüyen gıda güvencesi krizinin ateşi de bağımsızlık hareketini körükledi. Komünal topraklar üzerindeki geleneksel mülkiyet biçimleri ve gıda temini odaklı üretim, yoksul düşürülmüş küçük mülk sahipleri ve borca boğulmuş ortakçılar eliyle hayata geçirilen, salt pirinç ve şekere dayalı yeni tarımsal yapı ile vahşice parçalandı. (İspanyollar ve melez *ha-*

70 H. Dick, "The Emergence of a National Economy, 1808-1990", Linblad içerisinde, s. 36.

71 Ricklefs, s. 151-3.

72 Martinez Duesta, s. 260.

cenderolar[73] da, tıpkı her zaman her yerde rastlanan Çinli tahıl tüccarları ve tefeciler gibi, nihayetinde dünyanın bir ucundaki İngiliz ve Amerikan şirketlerinin çekip çevirdiği, uzun bir sömürü zincirinin halkalarından başka bir şey değildiler.) Üstelik, yaşanan ihracat patlamasının yeni plantasyon alanlarına yönelik yarattığı talep, Luzon'da dağların eteklerinde ormanların hızla yok olmasına, 1890'larda nehir yataklarının alüvyonla dolmasına, böylece sellerin daha şiddetli hale gelmesine, ovaların giderek kuraklaşmasına yol açıyordu.[74]

Bunun yanında, Ken De Bevoise'nin ortaya koyduğu gibi, 1880 sonlarında sığır vebası virüsünün bölgeye varışıyla tetiklenen zincirleme çevre tepkimesi, yaşam standartları ve halk sağlığının altını oymuştu. "Muhtemelen Filipinler'in on dokuzuncu yüzyılda gördüğü en büyük felaket" olan sığır vebasının Luzon'da çift hayvanlarının büyük bölümünü telef etmesiyle, çiftçiler ektikleri alanları ciddi ölçüde azaltmak zorunda kalıyor, eksik beslenme ve borçlanma daha da sertleşiyordu. Bu arada, "Çalılıklar ve doğal bitki örtüsü ile kaplanan işlenmemiş alanlar, hem çekirgeler, hem de anofeller için uygun bir üreme alanı teşkil ediyordu... Tercih ettikleri asıl kan kaynağından [sığırlardan] mahrum kalan *A. Minimus blaviorstris*, insanlara daha fazla musallat oluyor, mevsimsel salgınları tetikliyor, zaten daralmış durumdaki tarım alanlarını işlemek de çiftçiler için çok güç hale geliyordu." Dolayısıyla, istilacı İspanyol ve Amerikan ordularının beraberinde getirdiği mikroplara maruz kaldıklarında, Filipinliler sıtma nedeniyle zayıf düşmüş, hayvanlarını kaybederek yoksullaşmışlardı zaten. Özellikle de 122.000 Amerikan askeri, kancalıkurt, yeni ölümcül sıtma türleri, çiçek ve zührevi hastalıklar başta olmak üzere, eksiksiz bir hastalık yelpazesi yarattılar.[75]

Üstelik Amerikalılar, başkaldıran, ama zayıf durumda bulunan halka karşı hastalık ve açlığı bir silah olarak kullanma konusunda, en gaddar İspanyol öncüllerini bile geride bıraktılar. Şubat 1899'da savaşın patlak vermesiyle birlikte, askerî yetkililer tüm limanları kapatarak, hayati önem taşıyan adalar arası gıda ticaretini sekteye uğrattılar ve aç işçilerin gıda fazlasına sahip alanlara göç etmesini engellediler. Ardından, kuraklığın kıtlığa dönüşmeye başladığı 1900 yılında, gerilla direnişini desteklemeyi sürdüren bölgelerde, askerî birliklere pirinç stoklarını ve çiftlik hayvanlarını sistematik biçimde yok etme yetkisini verdiler. Tarihçilerin ilerleyen dönemlerde işaret edeceği üzere, köylü halk karşısında estirilen terör,

73 Haciendero: Büyük toprak sahibi – *çev.*

74 Ken De Bevoise, *Agents of Apocalypse: Epidemic Disease in the Colonial Philippines*, Princeton, New Jersey, 1995, s. 60-62 ve 447.

75 Aynı eser, s. 41-2 ve 158-60.

1960'larda Vietnam'da izlenecek Amerikan stratejisinin provası niteliğindeki bir pasaport ve nüfus "yoğunlaştırma" sistemi ile pekiştirildi. De Bevoise'nin yazdıklarına bakabiliriz: "Düşman askerleri tarafından kullanılacağı açıkça belli olan tüm pirinç ve kabuklu pirinç depoları imha edilecekti. Bu plan, amaca uygun biçimde yürütüldüğünde bile halkı büyük güçlüklerle karşı karşıya bıraktı çünkü gerillalar ve halk, pek çok zaman aynı pirinç stoklarına bel bağlamış durumdaydılar. Bu bile başlı başına yeterliyken, yiyecek kaynaklarını kurutma politikası denetimden çıktı. Kimin düşman, kimin dost olduğu konusunda giderek daha fazla tereddüde düşen Amerikan askerleri, böyle bir ayrıma gitmekle kendilerini yormaktan vazgeçtiler. Ayrım gözetmeden vurdular, yaktılar ve Filipinler'in her yerinde tam bir imha çılgınlığının içine düştüler." Bir asker, Michingan'daki evine gönderdiği mektupta şunları yazıyordu: "Her bir evi yaktık; her bir mandayı ve tüm diğer hayvanları öldürdük; tüm pirinç stoklarını ve diğer gıda maddelerini imha ettik." Sonuç olarak, "Amerikan savaşı boyunca gıda üretimi o denli yaygın biçimde kötürüm kaldı ki, gıda fazlası veren bölge sayısı neredeyse sıfıra indi."[76]

1900 sonbaharında köylülerin açlıktan ölmeye başlamasıyla, Amerikan makamları, açlığın resmî askerî strateji halini aldığını yazışmalarında açıkça itiraf etmek zorunda kalıyorlardı. Albay Dickman'in Panay'dan yazdıkları örnek gösterilebilir: "Sonuç kaçınılmaz. Pek çok kişi, altı ay içerisinde açlıktan ölecek."[77] Samar'da, Tuğgeneral Jacob Smith, askerlerine iç kesimleri "uğuldayan bir izbeye" çevirme emrini veriyordu.[78] Öte yanda ise, en çok toplama kamplarını mesken tutacak kolera, sıtma, çiçek, tifo, verem "ve savaşın yol verdiği bela trenine binmiş tüm diğer kötülüklere" giden yolun taşları, kıtlık tarafından döşeniyordu. Bu koşullarda, kuraklık ve savaş kaynaklı ölümler arasında ayrım yapmak, veya kıtlıkla salgınlar arasında net bir ayrım çizgisi çekmek elbette olanak dışıdır. Buna karşın, De Bevoise'nin vardığı sonuca göre, "Amerikan savaşı, yaklaşık yedi milyon kişinin yaşadığı bir bölgede, bir milyon insanın ölümüne doğrudan veya dolaylı olarak yol açmış gibi görünmektedir." Bu rakamlar, 1840'lardaki İrlanda kıtlığı ile benzer bir ölçek ortaya koyuyordu.[79]

Filipinler bağımsızlık savaşı boyunca en fazla öne çıkan yerel isyanlardan biri, kuraklığın ve açlığın Negros üzerinde yarattığı yıkımla eşzamanlı olarak patlak verdi. Bu büyük şeker adasında, *hacenderolar* ile

76 Aynı eser, s 63-6, 177 ve 181-2.

77 Aynı eser, p. 65

78 Brian Linn, *Guardians of Empire: The US Army and the Pacific, 1902-1940*, Chapel Hill, North Carolina, 1997, s. 14.

79 De Bevoise, s. 13 ve 65; ayrıca bkz. Matthew Smallman-Raynor ve Andrew Cliff, "The Philippines Insurrection and the 1902-04 Cholera Epidemic: Part I - Epidemiological Diffusion Processes in War", *Journal of Historical Geography*, 24:1 (1998), s. 69-89.

pumuluyo (avam) arasında süregiden şiddetli sınıf çatışması, anti-emperyalist hareketle aynı potada eridi. "Açlığı ve memnuniyetsizliği günden güne artan işçi ve köylüler karşısında çıkarlarını koruma arayışına giren" Negroslu seçkinler sınıfı, önceleri İspanyol, sonra da Amerikan sömürgecilerin yanında şevkle saf tuttu. Şeker Tröstü'nü, Aguinaldo'ya yeğlediler.[80] Adaya ayak basan Amerikalı yetkililerin de fark ettiği üzere, uzu süren kuraklık, bu toplumsal gerilimleri bir volkana dönüştürmüştü. Manapla ve Viktoryas bölgeleri komutanı, 1900 Haziranında şöyle yazıyordu: "Mevsimin olağanüstü kurak geçmesi, mahsule olumsuz etki etti ve şekerkamışına ciddi zarar verdi. Bu nedenle, pek çok *hacienda* sahibi, işçilerinin hepsini, olmadı bir kısmını işten çıkartmak zorunda kaldı. Bu işçiler, şimdi her türlü çalışma olanağından yoksun durumdalar ve gıda fiyatları da çok yüksek."[81]

Volkanın fışkırma anı geldiğinde, işsiz şeker işçileri ve kenara itilmiş köylülerin sıkıntıları, gözü doymaz *haciendalar* tarafından ormanlarından sürülmüş yerlilerin sorunlarıyla birleşti. En büyük ayaklanmanın önderi, Zapata benzeri bir plantasyon işçisi ve aynı zamanda *babaylan* olan Dionisio Sigobela, ya da daha bilinen adıyla Papa Isio'ydu. Sigobela, geçit vermez Kanlaon Dağı'ndaki karargâhından, önce İspanyolların jandarma teşkilatına, sonra da Amerikan ordusuna karşı gerilla savaşı yürüttü. Gıda güvencesinin tekrar temin edilmesi ve ekonomik bağımsızlık, mücadelenin temel hedefleri olarak saptanmıştı. "Papa Isio'nun ideolojisi, animizm ile İspanyol karşıtı milliyetçiliği bir araya getirse de", Alfred McCoy'un açıkladığı gibi, "bu bir ırk savaşı değil, şeker plantasyonlarını yok edip, adayı gerisin geri pirinç tarımına döndürmeye kararlı şeker işçileri eliyle yürütülen bir sınıf hareketiydi." Papa Isio taraftarları, La Carlota çevresindeki bölgede plantasyon sahiplerini önlerine katıp sürdüler, direnenleri öldürdüler ve onlarca *haciendayı* ateşe verdiler. İsyan, 1908 yılına, "takımadaların çoğu bölgesinde devrim sona erdikten beş yıl sonrasına" kadar tam anlamıyla bastırılamayacaktı.[82]

Afrika: Avrupalılar Çekirge Kılığında

Afrika'nın büyük bölümü için, Güney Afrika'daki 1876-79 kuraklığı ve Etiyopya ile Sudan'daki 1876-79 felaketi bir tarafa bırakılırsa, 1875-1895 dönemi, ortalamanın üzerinde yağış alınan ve bol miktarda otlağa kolayca erişilebilen, nüfus artışını teşvik edecek şartların oluştuğu, nüfus yo-

80 Billig, s. 159.

81 Violeta Lopez-Gonzaga ve Michelle Decena, "Negros in Transition: 1899-1905", *Philippine Studies*, 38 (1990), s. 112.

82 McCoy, s. 120-22.

günluğu yüksek yerleşim birimlerinin ortaya çıktığı, önceleri bir kenarda bırakılmış toprakların işlenmeye başladığı bir çağ oldu. Ekolojik istikrar, hayvan yetiştiriciliği yapan topluluklar arasında hep savaşların fitilini ateşlemiş olan otlak ve su kaynakları üzerindeki çekişmeleri azalttı. "On dokuzuncu yüzyılda doğu ve orta Afrika'yı dolaşan gezginlerin pek çoğunun anlattıklarında dikkat çeken şeylerden biri, halkların tamamının değilse bile önemli bir kısmının belirgin bir tarımsal refah içinde bulunması, bunun yanında yerel, bölgesel ve uzun mesafeli ticaretin yüksek hacme ulaşması, türlü türlü girişimcilerin boy göstermesidir."[83] Kimi tarihçiler, bu toplumsal manzarayı "Mutlu Afrika" diye adlandıracaklardı.[84]

Derken, 1896-97 yıllarında iklim büsbütün farklı bir yön aldı. "Afrika'da 1870 ve 1895 yılları arasındaki yağış miktarını gösteren bir haritaya bakıldığında, ortalamanın üstü değerlere işaret eden yığınla artı simgesi görülür ... oysa, takip eden yirmi beş yıllık aralık, eksi işaretleriyle doludur." "Tanrısal ölçekte" felaketlerin doğu ve Güneydoğu Afrika'yı yutması, "tam da Avrupalıların kıtaya egemen olma kararını verdiği zamana denk gelmiştir."[85] 1896'da yaşanan çok güçlü bir El Niño silsilesini, 1898'de sektirmeden bir La Niña hareketi izleyecek ve 1899'da El Niño koşullarının geri dönmesiyle önce güney, sonrasında da Doğu Afrika'yı ciddi kuraklıklar kasıp kavuracaktır. Portekizlilerin verdiği haberlerde, 1898'de Angola'nın Luanda kenti çevresinde kuraklık ve çiçek hastalığından söz ediliyordu. Kuraklık, aynı zamanda Sahel'e de geri döndü. Nijer Nehri'nin dirsek yaptığı bölgede, 1900 ile 1903 arasında yeni bir kıtlığın baş gösterdiğine dair kanıtlara sahibiz. Yağışlar, Etiyopya dağlarında da duraksayacak, Nil taşkını, 1877-78 döneminden sonra kaydedilen en düşük seviyesini 1899'da görecektir.[86] Kenya Dağı'nın her iki yanından Svaziland platosuna kadar yayılan alandaki milyonlarca çiftçi ve göçebe çoban, mahsulün kavrulması yetmezmiş gibi, tropikal Afrika'da büyükbaş varlığının yüzde 95'ini yok eden sığır vebasına, ayrıca çiçeğe, gribe, kum piresine, çeçe sineğine, çekirgelere ve bunların yanında Avrupalıların acımak bilmez saldırılarına karşı mücadele etmek zorunda kalacaktır.[87]

Büyük Zimbabve'de Muvari tarikatının medyumları, Cecil Rhode yönetimindeki Britanya Güney Afrika Kumpanyası tarafından arazileri ve

83 Robin Palmer, "The Agricultural History of Rhodesia", Palmer ve Parsons içerisinde, s. 223.

84 S. Nicholson, "The Historical Climatology of Africa", Wigley içerisinde, s. 262-3.

85 John Reader, *Africa: A Biography of the Continent*, New York, 1998, s. 587.

86 Coquery-Vidrovitch, s. 495 ve 502; A. Milne, "The Dry Summer on the Upper Nile", *Scottish Geographical Magazine*, 16 (1899), s. 89-90; ve Quinn, "A Study of Southern Oscillation-Related Climatic Activity", s. 144.

87 Svaziland'daki 1896-97 kuraklığı ve kıtlığı için bkz. Neil Parsons ve Robin Palmer, "Introduction: Historical Background", in Palmer ve Parsons (der.), *The Roots of Rural Poverty in Central and Southern Africa* içerisinde, Berkeley, 1977, p. 17.

hayvanları gasp edilmiş Şona ve Ndebele halklarına, toprakları üzerinde Avrupalılar dolaştığı sürece bu felaketler zincirinin asla kırılamayacağını söylüyorlardı. (Şona dilinde *şangua* sözcüğü hem "kuraklık" hem de "felaket" anlamına gelmektedir.) Terence Ranger, Matabele ve Maşona halklarının topraklarında 1896'da patlak veren isyanlara dair öncü niteliğindeki "Afrika merkezli" çalışmasında, Zimbabveli isyancılarla Boksörler arasındaki çarpıcı düşünüş benzerliğine vurgu yapıyor. "Katolik ve Protestan dinleri tanrılara saygısızlık ettiğinden ... yağmur bulutları artık bize gelmiyor." diyen Boksör bildirileri gibi, fikrini medyumlar aracılığıyla dile getiren Muvari tanrısı da, savaşçılara şöyle sesleniyordu: "Bu beyaz adamlar, sizin düşmanlarınızdır. Babalarınızı öldürdüler, çekirgeleri, sığırlar arasında yayılan bu hastalığı üstümüze saldılar ve bulutlara büyü yaparak, yağmur yağmamasına neden oldular. Şimdi gidip beyazları öldürün ve atalarınızın topraklarından sürün ki, ben de sığır hastalığı ile çekirgeleri kovup, size yağmur göndereyim."[88] Akla sığmayacak cesaretlerine ve ilk dönemde kazandıkları zaferlere karşın, her iki halk da gerek *şangua* ve çiçek hastalığı, gerekse Rhode'un makineli tüfekçileri tarafından kısa sürede yenilgiye uğratıldı. Yine de, diz çökmeyen isyancı çeteleri, kimi zaman av eti bulup, çoğunlukla da yabani kökleri ve sığır vebasının telef ettiği hayvanların kokuşmuş derilerini yiyerek, kuraklığın vurduğu dağlarda 1898 yazına kadar tutunmayı başardılar.[89]

1897-99 kuraklığının bugün hâlâ *Yua ya Ngomanisye*, yani "her yeri saran kıtlık" olarak anıldığı orta Kenya'da, dağlık kesimdeki küçük, bağımsız tarım toplulukları, Britanyalılara karşı asla baş kaldırmadılarsa da, toplumsal çözülmeye sürüklenmekten kurtulamadılar. Bazı yerlerde, yağmurlar üç yıl arka arkaya sekteye uğrarken, kıtlığı dizginleyebilecek gıda stokları da demiryolu inşa ekiplerini ve Uganda sınırındaki seferleri beslemek amacıyla tüketilmişti. Bunun yanında, muhtemelen Hintli göçmen işçiler tarafından getirilmiş olan hıyarcıklı veba hastalığı da, henüz tamamlanamamış Uganda demiryollarının ilk yolcusuydu. Sonuçta, bir beyaz yerleşimcinin sözlerini aktaracak olursak, "Demiryolu hattı, bir cesetler yığını haline geldi."[90] Emperyalist jeopolitiğin öncülerinden biri olacak Halford Mackinder, Kenya Dağı'na giden yolu üzerinde, 1899'da bu hat üzerinden geçtiğinde, acılar hâlâ yoğun biçimde hissedilmekteydi. "Vakamba halkı arasında", bazı insanları çapulculuğa iten "bir kıtlığın korkunç belirtileri"nden söz eden Mackinder, misilleme amacıyla köyleri ayrım

88 T. O. Ranger, *Revolt in Southern Rhodesia, 1896-7*, Londra, 1967, s. 148.

89 John Iliffe, *Famine in Zimbabwe*, s. 21-30.

90 Charles Ambler, *The Great Famine in Central Kenya 1897-1900*, Nairobi, 1977, s. 122-8 ve 143. (Veba ve demiryolu hakkında bkz. Peter Curson ve Kevin McCracken, *Plague in Sidney: The Anatomy of an Epidemic*, Kensington, s. 31.)

gözetmeksizin yakan demiryolu polisini eleştiriyordu: "Gıda yok edilirse, kıtlık daha kötüye gider ve bu da yağmanın temel nedenidir." Aynı zamanda, demiryolu hattı boyunca iki mil genişliğindeki bir koridorda tüm tarım alanlarını istimlak eden Uganda Demiryolları'na da veryansın ediyordu.[91]

Mackinder ve beraberindekiler, tıpkı önceki Etiyopya kuraklığını gözlemlemiş Avrupalılar gibi, kuraklığın çılgına çevirdiği aslanlar ile diğer büyük etoburların cüreti karşısında şaşkına dönmüşlerdi. Uluvere'nin kuzeyindeki Amerikan misyonerleri, güpegündüz insanlara saldırma cesaretini gösteren hayvanlar karşısında o kadar sarsılmışlardı ki, kampın dışına çıkmayı reddettiler. Aralarından birisi, "Neredeyse yazılamayacak denli dehşet verici sahnelerin yaşandığı günlerden geçiyoruz." diyordu. Örneğin, dermansız kalıp yol kenarlarına yığılan kıtlık kurbanları, derhal sırtlanlar tarafından canlı canlı mideye indiriliyor, ya da akbabalar tarafından kör ediliyordu. Britanyalılar, sağ kalmayı başarmış nüfusun bir kısmını beslemek için nihayet düzensiz bazı çabalara giriştiklerinde, kayıplar müthiş boyutlara ulaşmıştı bile. Kikuyuland'da kıtlık nüfus sayımının yapıldığı bir köyde, 1899 sonuna gelindiğinde yetişkin erkeklerin üçte birinin ölmüş olduğu anlaşılıyordu. Üstelik, kadınlar ve çocuklar arasındaki ölüm oram belki çok daha yüksekti.[92]

Aynı kuraklık koşulları, Rift Vadisi'nin doğu tarafındaki Kikuyu ve Kamba halklarına da dehşet verici bir kıtlık getirdi. Komşuları olan ve geçimlerini tamamen göçebe çobanlıktan sağlayan Masailer gibi, daha yerleşik bir hayat süren bu halklar da sığır vebası ve akciğer iltihabı hastalıklar nedeniyle büyükbaş hayvanlarının büyük kısmını zaten daha önceden kaybetmişlerdi. Sonrasında ise, 1896 ile 1900 arasındaki üç yıllık dönemde, mahsuller arka arkaya tarlada kavrulup gitti. Nihai darbe, Kenya Dağı'nın eteklerindeki gibi burada da, "Kikuyulara, özellikle de Kiambu'nun henüz işgal edilmiş güney ucunda çarpıcı bir kinle saldıran" çiçekten geldi.[93] Marcia Wright'a göre, yoğun bir nüfusa ev sahipliği yapan bu bölgelerde, ölüm oranları akıl almayacak şekilde yüzde 50 ile 90 arasında geziniyordu.[94] Orta Kenya'da kıtlığın zirveye vurduğu günlerde, çiftçi çocukları *muthakethe* adıyla anılan çeteler oluşturdular. "Şiddete başvurma konusunda genel kabul gören katı sınırları tamamen bir tarafa bırakan bu çeteler, toplumun en savunmasız üyelerini, çocukları, yaşlıları

91 H.J. Mackinder, *The First Ascent of Mount Kenya*, derleyen K. Michael Barbour, Londra, 1991, s. 82-5. Bu anlatı, editörün açıklamasına göre, bir canavarlığın ifşa olmasını engellemek amacıyla, yazarın yaşam süresince hiç yayınlanmadı: Grupta yer alan Svahili yerlisi hamallardan sekizi, Mackinder'in emriyle idam edilmişti (s. 22-3).

92 Ambler, aynı eser.

93 D. Low, "British East Africa: The Establishment of British Rule, 1895-1912", Vincent Harlow ve diğerleri (der.), *History of East Africa* içerisinde, cilt 2, Oxford, 1965, s. 4-5.

94 Marcia Wright, "East Africa, 1870-1905", Oliver ve Sanderson içerisinde, s. 576.

ve hastaları soyuyorlardı. Çalılardan yapılmış derme çatma kamplardan çıkan bu talancılar, pek iyi savunulmayan sürülere ve çiftliklere saldırıyor, sadece sığırları ve keçileri çalmakla kalmıyor, yiyecek ve mal adına ellerinin uzandığı ne varsa yanlarında götürüyorlardı."[95]

Ne var ki, "Britanya tahakkümüne karşı herhangi bir örgütlü direniş söz konusu değildi." Aç Masaileri paralı askerleri olarak kullanan Britanyalılar, manda yönetimini Kikuyu ve Kamba bölgelerinin iç kesimlerine kadar ilerletmeyi bildiler.[96] Kuşkusuz, Masailer de dertlerden muaf değildiler. Britanyalıların çiftçiliği desteklemesi nedeniyle, sürülerinin temel dayanağı konumundaki su kaynakları ve ormanların kullanılamaz hale geldiği ve böylece kıtlığın şiddetlendiği konusundaki yakınmalarını Mackinder'in grubuna da aktardılar. "Himayemiz altında bulunan Vakikuyular, artık Masailerin saldırılarına maruz kalmıyorlar. Bu güvenceyle, geniş alanlarda ormanları yok ettiler ve bakir toprağı sürdüler. Masailerse buna kızıyorlar, çünkü düzlükteki nehirler bu nedenle kuruyor ve kuraklık zamanlarında hayvanlarını yayacak otlak bulamıyorlar."[97]

Frederick Cooper'ın göstermiş olduğu gibi, 1898-1900 kıtlığı, Kenya sahili boyunca Arap ve Svahili ekonomik hegemonyasını da hafiflet-ti. Tahıl üretiminin azalması ve üretilen tahılın kıtlık çeken iç bölgelere gönderilmesi ile plantasyon sektörü zayıfladı. Aynı zamanda, Malindi ve Mombasa'nın kuraklığa maruz kalan iç kesimlerinde yaşayan Mijikendalar, kıyı bölgelerin kaynaklarına el uzatmaya başlıyorlardı. "İç kesimde 1884'de yaşanan bir önceki yıkıcı kıtlıkta, pek çok çocuk kıyı kesimindeki köle sahiplerine satılmıştı. Oysa şimdi, çalışarak, borç alarak, yardım bularak veya bizzat kendileri toprağı işleyerek yiyecek bulmak üzere, Mijikendalar kıyıya geliyorlardı." Mijikenda halkının bu gecekondu tipi tarım faaliyetinin, geleneksel seçkinleri ve toprak mülkiyet yapısını payandalama çabası içerisindeki Britanyalıların şimşeklerini çekmesi uzun sürmedi. 1914'teki bir diğer La Niña kuraklığı sırasında, Mijikenda gecekonducularının Giriama'daki bir grubuna canavarca saldıracak, 250 kişiyi öldürecek ve evlerin yüzde 70'ini de yıkacaklardı.[98]

Sığır vebası ile kol kola girmiş kuraklık, Uganda'yı da harap etti. Busoga'da açlıktan ölen kişi sayısının 40.000'i bulduğu, sömürge savaşlarının ekonomik yapıyı ciddi biçimde çökerttiği Bunyoro'da da buna yakın bir sayının söz konusu olduğu tahmin edilmekteydi. Dahası, yeni bir bela olarak kendini gösteren uyku hastalığı da kıtlığı adım adım takip ediyor-

95 Isichei, s. 454; ve Ambler, s. 146.

96 Low, s. 16-17.

97 Mackinder, s. 99.

98 Frederick Cooper, *From Slaves to Squatters: Plantation Labor and Agriculture in Zanzibar and Coastal Kenya, 1890-1925*, New Haven, Connecticut, 1980, s. 59-60 ve 220-22.

du. "Bu belanın nereden geldiği hâlâ tartışmalı, ancak 1902 yılı itibariyle Buganda ve Busoga'da uyku hastalığından ölenlerin sayısı on binlerle ifade edilirken, hastalık bir yandan da yeni alanlara yayılıyordu."[99] Öte yandan, orta Afrika'da tüm gruplar bu ölçekte kayıplara maruz kalmadığı gibi, Avrupalılar da her zaman üstünlük sağlayamadılar. Dişli bir halk olan Nandiler, örneğin, Victoria Gölü ile Rift Vadisi arasında kalan platolarında, çevre felaketine görece bağışık kaldılar. Benzer şekilde, sığır vebası Tutsilerin varını yoğunu alıp onları tarımcı Iru halkına daha bağımlı hale getirirken, Ruanda Merkezi Krallığı ise gücüne güç katıyordu.[100]

Tanganyika'da, 1894-96 dönemindeki çekirge istilasının ardından ortaya çıkan ve 1898 ile 1900 yılları arasında ölüm saçan kuraklık, alışıldığı üzere, sığır vebası ile sömürgecilerin demir ökçesini bir araya getiriyor, köylü toplumunun varlığını tehdit eder hale geliyordu. 1898'de yürürlüğe konan nakdî vergi uygulaması, diğer yerlerde olduğu gibi burada da bağımsız çiftçileri Alman plantasyonlarının uysal işçilerine dönüştürme amacını taşımaktaydı. Nguu dağlarının aç köylüleri bu yeni vergileri ödemeyi reddedince, Alman askerlerinin tahıl stoklarını talan ettiği ve yerli halkı rastgele katlettiği görüldü. Dehşete kapılan çiftçiler, ellerinde kalan tahılı da kıyı kesimindeki tüccarlara ve misyonerlere satmaya mecbur kaldılar. Fiyatlar, bu alışveriş tamamlanır tamamlanmaz iki katına çıkacaktı. Daha önce, 1884-86'daki bitmek bilmez "kuyrukluyıldız kuraklığı"nda da, pek çok dağ köylüsü, fildişi ticaretinden zenginleşmiş patronların temin ettiği tahıla muhtaç hale gelmişlerdi. Şimdi, ticaretin dizginlerini Almanlar tutuyor, geleneksel şeflerin yerine kendi memurlarını getiriyorlardı. Köy ölçeğinde patrimonyalizmin çökmesiyle, "yürüyen iskeletler"e dönüşmüş durumdaki köylülere kalan tek seçenek, kıyı şehirlerine ya da iç kesimdeki belli başlı idari merkezlere kaçmaktı. Buralarda oluşan kalabalık da, nüfusun neredeyse yarısını silip süpürecek çiçek salgınına tam da ihtiyaç duyduğu ortamı sunacaktı. Etnik tarihçi James Giblin'in Uzigua bölgesinde yürütülen dikkat çekici örnek durum çalışmasında ortaya koyduğu gibi, köylerin bu şekilde geçici olarak terk edilmesi, kâbustan beter bir biyolojik zincirleme tepkimeyi başlattı. Çiftçilerin doğal çalıları sürekli temizleyerek bitki örtüsü üzerinde kurduğu denetimin yok olmasıyla, çeçe sineği ve kene yoluyla bulaşan hayvanlar arası salgınlar, Tanganyika'nın engin düzlüklerine yerleşme olanağını buldu. Aradan yüzyıldan daha uzun bir süre geçmiş olmasına karşın, bu bölgelerdeki egemenlikleri bugün bile sona ermiş değil.[101]

---

99 Low, s. 110-11.

100 Aynı eser, s. 111; ve Wright, s. 576-7.

101 James Giblin, *The Politics of Environmental Control in Northeastern Tanzania, 1840-1940*, Philadelphia, 1992, s. 90-91, 114-15 ve 124-7.

Mozambik'te, kuraklığın tetiklediği köylü isyanlarının yekvücut olmasıyla, sömürgeciler açısından denize dökülme tehlikesini doğuran bir kurtuluş savaşı patlak verdi. Açgözlü vergi ve zorunlu çalışma talepleri, Vail ve White tarafından da işaret edildiği üzere, "Portekizlilerin tüm önceki deneyimlerini geride bırakacak kadar ürkütücü bir kuraklık ve kıtlık" ile üst üste bindi.[102] "Mevsimsel kıtlıklarla baş etmeye çalışan Afrikalılar açısından, tarımsal ürünler ile ödenmesi gereken aynî vergiler, ailelerin karnını doyurma sorununu bir kat daha şiddetlendirmekteydi... Tete bölgesi başta gelmek üzere, genelden daha kurak yerlerde, vergi yükümlülükleri köylü nüfusun sağlığını ve refahını tehdit eder durumdaydı."[103] 1897 Mayısında, Cambuemba'nın Portekizlilere karşı oluşturduğu geniş tabanlı güç birliği, plantasyonları yaktı ve Aşağı Zambesi Vadisi'nde nehir trafiğini kesti. Eş zamanlı olarak, medyumların ayağa kaldırdığı Tavara (Şona) halkı da, Yukarı Zambesi'de Massanganolar ve Baruelerle birlikte, Tete'nin ve kuzeydoğu cephesinin büyük bölümünü ele geçiriyordu. "1901'e gelindiğinde, durum Avrupalılar açısından tahammül edilemez bir hal almıştı artık." Barueler sonunda ezildilerse de, 1903'te kuraklığın ve sığırlar arasındaki salgının şiddetlenmesi, ayrıca ciddi bir çiçek salgının baş göstermesiyle, Tete ve doğu Rodezya'da ünlü medyum Kanovanga, "ata yadigârı topraklardan beyaz adam tamamen sürülene dek her iki salgının da devam edeceği" konusunda Tavara halkını bir kez daha uyardı. Daha önce de Rodezya'da görüldüğü gibi, Şona İsyanı'nın 1904'te yaşayacağı yenilgide, Britanya ve Portekiz askerî güçlerinin birleştirilmesi de açlık ve hastalık kadar etkili olacaktı.[104]

Yirminci Yüzyıla Yansımalar

Afrika toplumu, bitmek bilmeyecekmiş gibi görünen bu felaketler karşısında başkalaşıma uğradı. Robin Palmer, Afrika'nın güneyinde yoksulluğun kökenlerine dair önemli çalışmasında, 1890'ların başındaki dinamik köy ekonomileri ile, otuz yıl sonrasının "yaygın durağanlık ve parçalanmışlık manzarası" arasında bir karşılaştırmaya gidiyor: Tarımsal ürünlerin çeşitliliğinde ve rekoltesindeki gerileme, kıta içi ticaretin durması ve madenlerde çalışmaya ya da kentlere göç etmeye mecbur kalış. "1939'a gelindiğinde, Afrika'nın ekonomik bağımsızlığının neredeyse tüm kalıntıları paramparça olmuştu artık. Afrikalı çiftçiler, üzerinde hiçbir denetim

102 Leroy Vail ve Landeg White, *Capitalism and Colonialism in Mozambique: A Study of Quelimane District*, Minneapolis, 1980.

103 Allen ve Barbara Isaacman, *The Tradition of Resistance in Mozambique: The Zambesi Valley 1850-1921*, Berkeley, 1976, s. 115.

104 Aynı eser, s. 134-42.

gücüne sahip olmadıkları bir dünya piyasasına bağımlı hale gelmişlerdi ve az gelişmişlik düzeni sağlam biçimde oturtulmuştu."[105] Üstelik, sömürge devletler, kuraklığın, kıtlığın ve salgın hastalıkların dizginlerinden boşandırdığı toplumsal eşitsizlikler içerisine mevzilenmiş durumdaydı. Geç sömürge döneminin "geleneksel" şeflerini, toplumun uğradığı felaket üzerinden semiren, arkalarına devlet desteğini almış akbabalar şeklinde tanımlamak genellikle yanlış olmayacaktır. Charles Ambler, 1898 sonrasında Kenya'nın durumu için şöyle yazıyor: "Asıl çarpıcı olan şey, [misyonerlerin devşirme faaliyetlerinden çok], Britanya'nın 'şef' olarak tanıdığı kişilerin kıtlık sırasında nasıl daha da güçlendiğiydi. Kimi zaman halkın şiddet içerikli düşmanlığıyla karşılaşsalar da, bu adamların pek çoğu hem sürülerini büyütmeyi, hem de etraflarında kendilerine bağlı kişilerin sayısını artırmayı bildi... Yoksul çevreden gelen bir kadın, bu birikim süreci hakkında öfkeyle şu sözleri söylüyordu: 'Gitmek zorunda kalanlar geri döndüğünde, burada kalmış zenginler, dönenlerin hiçbir şeye sahip olmaması için ellerinden geleni yaptılar.'"[106]

Yüzyılın sonuna sıkışan bu kıtlıklar, Batı dışında kalan dünyanın diğer bölümlerinde de benzer yansımalar meydana getirdi. Hindistan'da, önceki sayfalarda gördüğümüz gibi, köylüler daha borçlu hale geldiler ve mülklerini kaybettiler. Uzun kuraklıklar boyunca, kastlar arası ayrımlar derinleşti. Kıtlık sırasında ise, bir yandan varlıkları değer kaybederken, diğer yandan gıda fiyatlarının tüccar ve tefeci aracılar elinde fırlaması sonucunda kapana kısıldılar. Britanya egemenliği öncesinde etkin bir toprak piyasasının mevcut olmadığı Hindistan'da, tefecilerin ayakta kalabilmesi, çiftçilerin ayakta kalabilmesine bağlıydı. Ancak, "*Pateller*, *desai*ler ve *desmuk*lar gibi geleneksel idarecilerin toplumsal ve ekonomik konumundaki gerilemeyle de kısmen bağlantılı bir şekilde, Dekkan'da köy toplumu içerisinde dayanışmanın azalması, köylerde bir zamanlar *vania* kastının gözünü korkutan geleneksel yaptırımların gücünü de azalttı."[107] Britanyalılar mülkiyet haklarını metalaştırdıktan sonra ise, toprak biriktirme ve köle gibi çalışacak işgücü bulma konusunda, kıtlıklar tam bir fırsata dönüştü. Devletin, uzaktaki düşman sarayların kararlarıyla borç tahsilatına girişmesi, Banaji'nin keskin ifadesiyle, "tefecilerin silahlandırılması" anlamına geliyordu.[108] Sonuçta, asalaklar artık yaşamak için kanını emdikleri kişilerin hayatta kalmasını sağlamak zorunda değillerdi. Sumit Guha'nın

105 Palmer, aynı eser.

106 Ambler, s. 149.

107 Tomlinson, s. 195.

108 Jairus Banaji, "Capitalist Domination and the Small Peasantry: The Deccan Districts in the Late 19th Century", Gyan Prakash (der.), *The World of the Rural Labourer in Colonial India* içerisinde, Delhi, 1994, s. 123.

Bombay Dekkanı örneğinde ortaya koyduğu gibi, ticaretle uğraşan kastlara kıyasla daha büyük bir toprak iştahına sahip zengin köylüler de dahil olmak üzere, her türden aracı, bağımsız üreticinin yok oluşundan faydalanabilmekteydi şimdi. Zengin köylüler ve gezgin hayvan tüccarları da kuraklıktan etkilenen bölgelerde ucuza kapattıkları hayvanları başka yerlerde pahalıya satarak, sıkıntılardan çıkar sağlamanın yolunu buldular.[109]

Servetin bu şekilde kıtlık eliyle yeniden bölüşülmesi sürecinin tarımsal sınıf yapılarını nasıl etkilediği konusunda hâlâ hararetli tartışmalar yürütülüyor. Örneğin Banaji, Dekkan'da kıtlığın büyük sayıda küçük çiftçiyi "proleterleştirdiği" görüşündeyken, Arnold ise, tarımın rekabete açık şekilde kapitalistleştirilmesini esas alan bir köy kapitalizminin illüzyondan ibaret olduğunu ve kıtlığın "yarı proleterleşmiş" grupları kurban seçtiğini söyleyerek karşı çıkıyor.[110] Benzer biçimde, Charlesworth da "Mumbai Başkanlık Bölgesi'nde 1880 ile 1920 arasında mülk sahibi-kiracı ilişkilerindeki gözlenen büyük artışa" dikkat çekiyor ve 1897-1902 Maharastra kıtlıklarının, yoksul *ryot*ları köşeye sıkıştırıp, bir yandan da "zengin köylüler katmanının köy yaşamındaki yeni 'egemen' konumunun pekişmesini sağlayarak, tabakalaşma sürecine mührünü vurduğu" tespitini yapıyor."[111] (Gerçekten, 1890'ların sonlarında meydana gelen kıtlık kaynaklı ölümlerin zengin köylüleri es geçip yoksulları kırması, Sör John Strachey'e de sosyal Darvinci çerçevede "umut ve cesaret" vermişti.)[112] Öte tarafta, kıtlığın hem yoksul emekçileri öldürdüğüne, hem de daha varlıklı konumdaki *ryot*ları yoksullaştırdığına inanan Sumit Guha, Mumbai Dekkanı'nda toplumsal piramidin böylece dikleşmek bir yana, daha "düz" bir hal aldığı iddiasında.[113] Kaiwar ise, daha başka bir konum alarak, "Kıtlıklara ve salgınlara rağmen, 1850 ile 1947 yılları arasındaki dönemde her iki grup da [zengin ve yoksul köylüler] hatırı sayılır biçimde varlığını sürdürdü." görüşünü dile getiriyor.[114]

Çinli bilimciler de Sarı Nehir ovasında yaşanan kıtlık, yoksullaşma ve tabakalaşma hakkında benzer bir tartışma içerisindeler. Philip Huang, 1930'lar ve 40'larda köylerde yapılan toplumsal araştırmalar üzerinde yürüttüğü titiz incelemesinde, saldırgan bir "işveren" köylüler katmanının doğuşuna işaret ediyor. Ücretli işgücü istihdam eden ve tamamen piyasa

109 Sumit Guha, *The Agrarian Economy of the Bombay Deccan*, p. 192

110 Banaji, s. 123-4; Arnold, "Famine in Peasant Consciousness", s. 42.

111 Charlesworth, *Peasants and Imperial Rule: Agriculture and Agrarian Society in the Bombay Presidency, 1850-1935*, Cambridge, 1985, s. 109-10.

112 Sör John Strachey, *India: Its Administration and Progress*, Londra, 1911, s. 249.

113 Guha, s. 149-58.

114 Vasant Kaiwar, "The Colonial State, Capital and the Peasantry in Bombay Presidency", *Modern Asian Studies*, 28:4 (1994), s. 822.

odaklı faaliyet gösteren bu katman, en azından 1898-1900 krizinden itibaren, "sefaletin içerisindeki ticari fırsatlar" olarak gördüğü felaketlerden faydalanmaya başlamıştı. Yine de, Huang'ın ikna edici bir biçimde öne sürdüğü üzere, sermaye yetersizliği, miras paylaşımının serveti dağıtıcı etkisi, devletin taşkınları önleme yatırımlarındaki azalma ve benzeri etmenlerin de dahil olduğu büyük yapısal engeller nedeniyle, zengin köylüler, kapitalist tarımı gerçek anlamıyla hayata geçirmeyi asla başaramadılar. Sermaye-işgücü oranlarının yükseldiği görülmedi ve tarım makinelerine, gübreye, sulama sistemlerine ya da yeni tarım tekniklerine yatırımı teşvik eden bir rekabet dinamiği mevcut değildi.[115] Varlıklı köylülerin tek yaptığı, aile tarımının ölçeğini büyütmek amacıyla işgücü fazlasından faydalanmak oldu. "Dolayısıyla, işveren tarımı ile aile tarımı arasında bir tür durağan denge söz konusuydu. En başarılı çiftçi aileleri işveren çiftçilere dönüşüyor, ancak sadece birkaç nesil içerisinde gerisin geri küçük çiftçi ekonomisine dahil oluyorlardı." Kuraklık, seller ve kıtlığın yükselttiği en belirgin yapısal eğilim, küçük tarlalarından elde ettikleri ürünle geçimini sağlayamayan, umutsuzca ücretli ek iş arayan köylülerin nüfus içerisindeki payının giderek artmasıydı. Bu "yarı proleter" kesim, kendi küçük topraklarını elde tutmayı başarıp aynı zamanda gündelikçi olarak çalışanlardan tutun da, "zengin" komşuları için mevsimlik işler yapan yoksul köylülere kadar geniş bir yelpazeden oluşmaktaydı.[116]

Huang, bu tespitleriyle, "yarı proleterleşme"yi on dokuzuncu yüzyıl sonlarındaki geçim krizlerinin en hâkim yapısal sonucu olarak gören Arnold gibi Hintli tarihçilerin saflarına katılıyor ve düşündüklerini şu şekilde açıklıyor: "'Yarı proleterleşme' terimini kullandığımda, bunun bir kapitalizme ve tam proleterleşmeye geçiş süreci olduğunu, [Mao'da olduğu gibi] tarihsel gelişmenin kaçınılmaz bir aşamasını temsil ettiğini söylemiyorum. Bunun yerine, toplumsal ayrımlaşmanın [*social differentiation*] ve yoğun nüfusun yarattığı bileşik baskının altında kalmış bir köylü toplumu ve ekonomisi ile öne çıkan, dinamik kapitalist kalkınmanın sağladığı rahatlama ve basınç gideriminden mahrum bir toplumsal değişim sürecini kastediyorum."[117] (Tichelman da, sömürgeci ihracat rejiminin baskısı altında, "köylerdeki sınıf ayrımlaşmasının, yoksullaşmaya yol açmakla birlikte proleterleşmeye o kadar fazla neden olmadığı" on dokuzuncu yüzyıl sonu Endonezyası için benzer bir çıkarımda bulunuyor.[118]) Varlıklı

115 Philip Huang, *The Peasant Economy and Social Change in North China*, Stanford, Kaliforniya, 1985, s. 85-105.

116 Philip Huang, *The Peasant Family and Rural Development in the Yangzi Delta, 1350-1988*, Stanford, Kaliforniya, 1990, s. 71.

117 Huang, *Peasant Economy*, s. 17.

118 Fritjof Tichelman, *The Social Evolution of Indonesia*, Lahey, 1980, s. 33.

sömürgelerin ürünleri ve tüketimi ile tam gaz beslenen, güçlü kentsel büyüme lokomotiflerine sahip Batı Avrupa'nın aksine, Asya'nın elinde ne filizlenen şehirler, ne de yoksul köylülerin emeğini iç edebileceği denizaşırı sömürgeler bulunuyordu. Mumbai ve Şanghay gibi ticaret merkezi limanların sergilediği çarpıcı büyüme, Laknav ve Şuan gibi iç kesimlerde yer alan kentlerin içine girdiği gerileme pahasına gerçekleşmekteydi. Tüm Viktorya dönemi boyunca, Hindistan ve Kuzey Çin'de kent nüfusu oransal olarak ya sabit kaldı, ya da hafif bir gerileme sergiledi (toplam nüfusun yalnızca yüzde 4,2'si).[119] On dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyıl başlarında Hindistan, Çin, Malay ve Java'dan tahmini 37 milyon kişinin yurtdışına gönderilmesi anlamına gelen işgücü ticareti bile, Asya kırsalındaki sermaye yetersizliğine pek derman olamadı.[120]

Geç Viktorya dönemi dünya ekonomisi tarafından küçük meta üretiminin işkencehanesine hapsedilen on milyonlarca köylü, başlı başına bir toplumsal güç oluşturuyor muydu? Peki, kıtlık ve çevresel istikrarsızlık eliyle üretilen "yarı proleterleşme"nin yeni protesto ve direniş biçimleri geliştirmesi için hangi koşulların varlığına ihtiyaç duyuluyordu? On dokuzuncu yüzyıl kıtlıklarının halk üzerindeki etkileri ile yirminci yüzyıl devrimci siyasetinin kesişimine dair en açık kanıtlar, tahmin edilebileceği gibi, isyanlar yatağı Kuzey Çin'den geliyor. 1941-42 yıllarında, Çai Şufan önderliğindeki bir komünist araştırma ekibi, 1937'deki ünlü Uzun Yürüyüş'ün ardından Sekizinci Yol Ordusu'nun kalesi haline gelen Kuzey Şaanşi'de, üç nesil boyunca devam eden savaşlar ve doğal felaketlerin nasıl etkiler bıraktığını titizlikle inceledi. Burada, 1877 ve 1900'deki kuraklık felaketleri, 1928 ile 1931 arasında 3 ila 6 milyon kişinin ölümüne neden olan "Büyük Kuzeybatı Kıtlığı"nda bir kez daha tekrarlanmış, her bir kıtlıkta yoksulluk, topraksızlık ve ücretli çalışmaya bağımlılık bir kat daha artmıştı. (Yangzi Vadisi ve Güney Çin'de köylülerin sıkıntılarında çok merkezi bir yer tutan toprak ağalığı, Kuzey Çin'de ise, çevresel sorunlara kıyasla çok daha dağınık ve yerele özgü bir durumdu.) Araştırma ekibinin "yoksulu daha da yoksullaştıran bir sefalet kapanı" şeklinde ifade ettiği sonuç, sonradan Pauline Keating tarafından özetlendi. Keating, Huang'ın "yarı proleterlik" tanımlamasına, burada uzun uzun yer vermeye değecek, paradigmatik bir açıklama getirdi:

> Yeterli kaynaklardan mahrum aileler, en verimsiz toprakları işlemekteydiler ve hayvan sahibi olmadıklarından, toprağı gübreleme yolunda salt insan

119 D. R. Gadgil, *The Industrial Evolution of India in Recent Times, 1860-1939*, Delhi, 1971, s. 180; ve Daniel Little, *Understanding Peasant China*, New Haven, Connecticut, 1989, s. 92.

120 Jan Breman ve E. Valentine Daniel, "Conclusion: the Making of a Coolie", Daniel, Bernstein ve Brass (der.), *Plantations, Proletarians and Peasants in Colonial Asia* içerisinde, Londra, 1992, s. 290.

dışkısına bel bağlamış durumdaydılar. Gerek kiracılar, gerekse yoksul toprak sahipleri, pek çok örnekte, birbirinde hiç yakın sayılmayacak, birden fazla tarlada çalışıyorlardı ve bu tarlalar arasındaki iki-üç kilometrelik mesafeleri durmaksızın kat etmeleri gerekiyordu. Çin'in dört bir yanındaki yoksul çiftçiler gibi, onlar da daima ek iş aramak zorundaydılar ve yoğun geçen sezonlarda yaptıkları ufak tefek ek işler, kendi tarlalarındaki mahsulü ihmal etmeleri anlamına geliyordu. 1942 yılı araştırma ekibi, Suide ilçesindeki bir köyde, yoksul çiftçilerin yüzde 31'inin her yıl şu veya bu dönemde diğer çiftçilerin yanında ücret karşılığında çalıştığı, başka bir yüzde 31'lik dilimin de tam zamanlı olarak işe girdiği bilgisini veriyor... Komünist araştırma ekibi, Suide ve Mizhi ilçelerinde, tarımın 1942 yılında mevcut işgücünün yarısından daha azına tam zamanlı istihdam sağlayabildiğini tahmin ediyor.[121]

Suide'nin en önemli ve yaygın ek iş kaynağı, pamuk eğirme ve dokuma sektörüydü. Pamuk tarımı, Vuding Nehri'nin doğusunda bir zamanlar hayli yerleşik bir hal almışsa da, savaş ağalarının idaresi altında, arazilerin büyük kısmında pamuk yerine afyon yetiştirilmeye başlandı... Pamuk yetiştiriciliğinin ciddi boyutta azalmasının üzerine, yabancı tekstil ürünlerinin rekabeti ve iç savaş sırasında ticarette yaşanan çöküş de eklenince, hane içi tekstil faaliyetleri neredeyse tamamen son buldu.... Yine de, Suideli köylüler arasında güçlü bir eğirme ve dokuma geleneği varlığını sürdürdüğünden, komünistler için burada eğirme kooperatiflerinden oluşan bir "kitle hareketi" yükseltmek görece kolay olmuştur.[122]

Keatling'in açıkladığı üzere, Mao'nun Yenan'da geliştirdiği çizgi, büyük kuraklık ve kıtlıkların tarihsel merkezine dönüşmüş bir bölgede, bu kadar kronik boyuta ulaşan felaket ve savaşların ardından, üretimin doğal ve toplumsal koşullarının istikrara kavuşturulmasını artık devrimci bir ölüm kalım sorunu sayan yoksul köylülüğe el vermek üzere tasarlanmıştır.[123]

121 Pauline Keating, *Two Revolutions: Village Reconstruction and the Cooperative Movement in Northern Şaanşi, 1934-1945*, Stanford, Kaliforniya, 1997, s. 27-8.

122 Aynı eser, s. 33.

123 Aynı eser, s. 10-13, 23 ve 30. Resmî tahminlere göre, 1920 ile 1936 arasında, Çin'de ve özellikle de ülkenin kuzeyinde, 18.350.000 kişi açlıktan ölmüştür (E. Vermeer, *Water Conservancy and Irrigation in China*, Lahey, 1977, s. 32).

BÖLÜM III

ENSO DEŞİFRE EDİLİYOR

Yedi

Musonların Gizemi

> Kaldırılan her bir örtünün altından pek çok başkası çıkıyordu. İç içe geçmiş, birbirine kenetlenmiş bir gizemler zincirinin varlığını fark ettiler. DNA'nın ve çift sarmalın meteorolojideki karşılığıydı bu.
>
> *-Alexander Frater, Musonların Peşinde*[1]

1870'ler ve 90'ların dünya ölçeğindeki kuraklıklarına yönelik araştırmalar, olağanüstü bir bilimsel dedektiflik hikayesine dönüştü. Bugün El Niño-Güney Salınımı (ENSO) şeklinde tanımladığımız şey, neredeyse bir yüzyıl boyunca, tropik iklim meteorolojisinin erişilmez avı, moby dick'i olarak kaldı. Dönemin bilim dünyası, 1876-78 kıtlıkları sırasında güneşin muson yağmurları ve tropikal kuraklıklar üzerinde sahip olduğu bir etkiyi keşfettiklerini sanarak bir kutlama havasına girip, canavarı zıpkınladığını sandıysa da, istatistiğin kaotik sisi, güneş lekeleri ile iklim arasında kurulan ilişkiyi yok edince, çok geçmeden kutlamaların yerini şaşkınlık ve hayal kırıklığı aldı. Yirminci yüzyıl başlarında, jeopolitik gibi iklimin de belli "stratejik eylem merkezleri" tarafından organize edildiği önermesi doğrultusunda ortaya koyulan çabalar sayesinde, meteorolojik veriler daha düzenli hale getirildi ve iki muazzam hava kütlesinin, Güney Salınımı (SO) olarak bilinen dev bir tahterevalli hareketi meydana getirdiği açığa çıkartıldı. Ancak, Hint Meteoroloji Dairesinin Kaptan Ahab'ı Sör Gilbert Walker, 1920'lerde SO'yu gözlemledikten hemen sonra, yürüttüğü araştırma programı, bizzat kendi epistemolojik çelişkileri nedeniyle tersyüz oldu. Onlarca yıl süren moral bozukluğunun ardından, bir gün av tekrar başladı ve iklim biliminin emektar Viking savaşçısı Jacob Bjerknes, 1960'larda hayret verici bir sonuca ulaştı.

Bu destana dair ayrıntıları aktarmadan önce, canavarın daha net bir resmini çizmekte fayda var. Özellikle de bilim dünyasının içinden gelme-

1 Frater, *Chasing the Monsoon*, New York, 1991, s. 190.

yen okurlarımız için, gizemin kendisiyle karşılaşmadan önce çözüm hakkında bir şeyler öğrenmek en iyi seçenek olacaktır. Modern ENSO kuramı, jeofizikçileri kendine hayran bırakan tüm karmaşık güzelliği, Kelvin dalgaları ve gecikmeli salıngaçlar bir tarafa bırakıldığında, ilk adımda şu şekilde özetlenebilir:

Okyanusların, atmosferin ve buzul yüzeylerinin ortak etkisiyle ortaya çıkan dünya ikliminin motoru, Ekvatoral enlemlerin maruz kaldığı fazla güneş enerjisidir. İklim, gerçekten de, bu enerjinin kutuplara doğru dağılımı ile ortaya çıkan ortalama yağış değerleri ve rüzgâr yapılarından başka bir şey değildir.[2] Ancak, okyanuslar ile atmosfer arasındaki ilişkinin en sıkı fıkı hale geldiği tropikal bölgeler, ısıyı tamamen dengeli bir şekilde biriktirmez. Çünkü, tropikal güneş enerjisi, yüzey rüzgârları ve okyanus akıntıları tarafından, çeşitli Ekvatoral enerji biriktirme sistemlerine doğru taşınır. Doğulu alize rüzgârları, örneğin, Ekvatoral Pasifik'in ılık yüzey sularını batıya sürer. Güney Amerika açıklarında, batıya sürülen bu yüzey tabakasının yerini almak üzere, daha derinlerden soğuk su kütlesinin yüzeye çıkmasıyla bir "soğuk uzantı" (Pasifik Kurak Bölgesi) meydana gelirken, Endonezya-Avustralya "okyanus kıtası"[3] etrafında da, rüzgârın getirdiği ılık sular toplanır. Bu Sıcak Havuz, atmosferdeki arkadaşı Hint-Avustralya Konverjans Sahası[4] (IACZ) ile birlikte, dünyanın en güçlü bölgesel ısı motorunu meydana getirir (diğerleri, Amazon Havzası ve Ekvatoral Afrika) ve yerkürenin en büyük düzenli derin ısı taşınımı sistemini ayakta tutar: Su buharındaki gizil ısının atmosfere salımı ve yoğunlaşma ile, enerjinin okyanustan atmosfere nakli gerçekleşir. Dünya üzerindeki en sıcak yüzey sularını, akla gelmeyecek kadar fazla miktarda kümülonimbus bulutu oluşturmak üzere durmaksızın gökyüzüne yükselten bir bulut fabrikası olarak düşünebiliriz bunu.

Alize rüzgârları dindiğinde veya ters yöne esmeye başladığında, işte o zaman, ENSO'nun ılık safhası olarak da tanımlanan El Niño ortaya çıkar. Öncelikle, Sıcak Havuz, tropikal fırtınalardan oluşan devasa çatısı ile birlikte doğuya, orta Pasifik'e ve Uluslararası Gündönümü Hattı etrafına doğru harekete geçer. Güney Pasifik Yüksek Basıncı ile IACZ arasında

2 "İklim" ve "hava durumu", sadece zamana göre değişmekle kalmaz (ortalama ile tekil değerler arasındaki fark), nedensel boyutta da değişim sergiler. Kevin Trenberth'in anlatımıyla, "İklim değişkenlikleri, atmosfer ile dünyanın diğer tabakaları (hidrosfer, kriyosfer, biyosfer vb.) arasındaki etkileşimlerden kaynaklanır. Atmosferin kendi içerisindeki kararsızlıklar ise, iklim değişkenliklerine göre çok daha kısa ömürlü olan hava durumu değişkenliklerini doğurur." (bkz. ENSO Kolokyumu, Temmuz 1997, www.dir.ucar.edu/esig/enso).

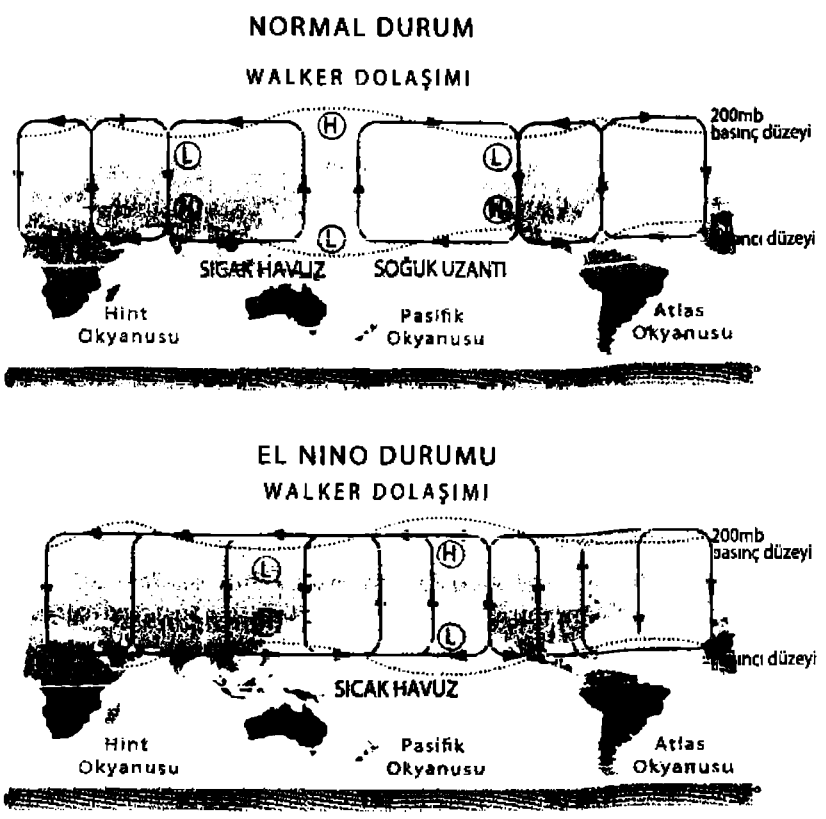
3 Meteorolojide, Güneydoğu Asya'nın belli kısımları ile Endonezya ve Filipinler'i içine alan, denizler, sayısız ada ve yarımadadan oluşan bölge için kullanılan tanımlama – *çev.*

4 Pasifik'ten gelen doğulu rüzgârlar ile Avustralasya'dan gelen batılı rüzgârlarının kavuşma sahası – *çev.*

normalde basıncın giderek azalmasıyla alize rüzgârları ortaya çıkarken, şimdi bu sistem tersine dönmüştür. Orta Doğu Pasifik'te, Papetee'deki barometreler aniden düşerken, okyanus kıtasında, Darwin'dekilerin eşzamanlı olarak yükselmesiyle, "Güney Salınımı" kendini gösterir. Bu arada, küresel rüzgâr dolaşımı, IACZ'nin yeni konumu etrafında kendisi için yeni bir düzen belirleyerek, tüm tropikal bölgelerde ve ayrıca daha yüksek enlemlerin kimi kesimlerinde yağış yapılarını muazzam ölçüde değiştirir. Jet akımları, Ekvator'a doğru kayar ve hava sistemlerini alışılmadık enlemlere doğru iter. ENSO'nun "El Niño" kılığına girmiş hali, alize rüzgârı kaynaklı yukarı yönlü su kütlesi hareketinin durmasına bağlı olarak, Ekvador ve Peru açıklarında Pasifik'in ısınmasıyla baş gösterir. El Niño, yani "Çocuk İsa" olarak anılmasını, genellikle balıkçılar tarafından Noel dolaylarında fark ediliyor olmasına borçludur. Öte yandan, Hint Okyanusu tropikal kuşağının orta kesiminde de sıcaklık artışının meydana gelmesiyle, muson yağmurlarının gücü ve güzergâhı değişecektir. Büyük El Niño hareketlerinde, Ekvatoral Pasifik'te normal kuraklık ve yağış haritalarının tersyüz olmasıyla, Peru kıyılarının aşırı kurak çölleri fırtınaların getirdiği suya gark olurken, Kalimantan ile Papua'nın normalde bol yağış alan cengelleri, kuraklıktan kavrulur. Şimdi, muson yağmurları Batı Hindistan ve Güney Afrika'da tarım alanlarının yeşermesini sağlamayacak, daha da içerilerde, Kuzey Çin ile Kuzey Brezilya kuraklığın pençesine düşecektir.[5]

Ekvatoral Pasifik'teki okyanus sıcaklığı ve hava basıncında meydana gelen bu devasa salınımlar nedeniyle dünyanın çoğu bölgesinde normal yağış düzeninin değiştiğinin fark edilmesi, ENSO kuramındaki düğüm noktası olarak gösterilebilir. Bilimdeki tüm diğer derinlikli kavrayışlar gibi, bu da çetin ve dolambaçlı bir yolun sonunda varılan, aldatıcı sadelikte bir gerçektir. Üstelik, ENSO paradigması, imparatorlukların refahını ve milyonlarca insanın hayatta kalma mücadelesini ilgilendirdiğinden, bilimsel olduğu kadar siyasi bir geçmişe de sahiptir.

5 Öyleyse, neden Atlantik'te de bir "El Niño" baş göstermiyor? Alize rüzgârları, aynı zamanda Brezilya açıklarında da bir ılık su havuzu ve Afrika açıklarında bir soğuk uzantı meydana getiriyor gerçekten de. Ancak, Atlas Okyanusu, ENSO ölçeğindeki dalgalanmaların başlaması veya kendi kendini ayakta tutan bir sisteme dönüşmesi için yeterli genişlikte bir havzaya sahip değil. Bkz. F. Jin, "Tropical Ocean-Atmosphere Interaction, the Pacific Cold Tongue, and the ENSO", *Science*, 274 (4 Ekim 1996), s. 77-8.

Şekil 7.1 Sıcak Havuz'un Doğuya Kaymasına Bağlı El Niño Hareketi

Emperyal Bir Bilim

Richard Grove tarafından gösterilmiş olduğu gibi, tropikal meteorolojinin temelleri, 1790-91'in Madras ile Bengal'e kuraklık ve kıtlık getiren, ayrıca Britanya'nın pek çok Karayip sömürgesinde tarımı sekteye uğratan büyük El Niño hareketi esnasında atıldı. Tarihte ilk kez, birbirinden binlerce kilometre uzaklıktaki farklı yerlerde yapılan eşzamanlı meteorolojik ölçümler, tropikal kuşak boyunca meydana gelen sıra dışı iklim olaylarının birbiriyle bağlantılı olabileceği yönünde ipuçları vermişti. (Bu fikir, ancak 1876-78'deki küresel kuraklıkta tam anlamıyla olgunluğa erişebilecekti.) Doğu Hindistan Kumpanyası için çalışan, eğitimini Edinburgh'da almış fizikçi ve doğabilimci William Roxburgh, yaşanan kıtlık karşısında, iklim, gıda tedariki ve kıtlığın Madras'ta kurduğu ilişkiyi açığa çıkarma isteğini duydu. 1685-87 yıllarında da benzer bir kuraklığın meydana geldiğine dair ipuçları bulduysa da (muhtemelen, yine çok güçlü bir El Niño kuraklığıydı), kuraklığın "devamlı gözlemlediğim korkunç etkile-

ri" olarak tanımladığı şeyi, doğanın döngülerinden çok, Doğu Hindista Kumpanyası fetihlerinin toprak kullanımı üzerinde yol açtığı kapsan lı sorunlara bağlamaktaydı. Roxburgh, kendinden sonra gelecek "iklim indirgemeci"lerden ayrılacak şekilde, ormanları fütursuzca yok edere kuraklığı şiddetlendirme ve *ryot*ların kendi toprakları üzerindeki eze haklarını yok sayarak kıtlığı derinleştirme suçlamalarını Kumpanya'y yöneltmekten hiç çekinmedi. Bu hareket tarzının tarımsal gelişme ve sul maya büyük ölçüde köstek olduğu kanısındaydı.[6]

Şekil 7.2 Doğu Yarımküre'de Muson İklim Kuşağı

Musonların 1876'da tekrar sekteye uğramasıyla felaket bir kez dah kapıları çaldığında, Britanya İmparatorluğu, telgraflar ve deniz altında geçen kablolar yoluyla dünya genelinde bağlantılar oluşturan bir iklii gözlem sisteminin temellerine sahipti artık. Ayrıca, henüz gerçekleşt rilmiş Birinci Uluslararası Meteoroloji Kongresi'nde, iklim verilerini kaydedilmesi konusunda standartlar belirlenmiş ve böylece büyük ö çekli hareketlerin fark edilip ve harita üzerinde izlenmesi kolaylaşmıştı 1866 Orissa Kıtlık Komisyonunun ana önerilerinden birinin gecikme de olsa yerine getirilmesi kapsamında, yalnızca bir yıl önce oluşturulmu

6 Richard Grove, "The East India Company, the Raj and the El Niño: The Critical Role Play by Colonial Scientists in Establishing the Mechanisms of Global Climate Teleconnectior 1770-1930", Richard Grove, Vinita Damodaran ve Satpal Sangwan, *Nature and the Orient: T. Environmental History of South and Southeast Asia* içerisinde, Delhi, 1998, s. 301-23.

7 Frederik Nebeker, *Calculating the Weather; Meteorology in the 20th Century*, San Diego, 19S s. 12. 1880 itibariyle, Hindistan'da, Burma ve Seylan da dahil olmak üzere 121 meteorol istasyonu mevcuttu (*Nature*, 23 Ağustos 1883, s. 406).

Hindistan Hükümeti İmparatorluk Meteoroloji Takip Birimi'nin başına getirilen Henry Blanford, imparatorluğun her köşesinde, ayrıca Avrasya ile Okyanusya'nın geri kalan yerlerindeki hava ölçüm istasyonlarından atmosfer basıncı ölçümlerinin derhal toplanması yönünde istekte bulundu.[8] Yeni Madras kuraklığı ile bağlantısı bulunan aşırı yüksek basınç sistemi, Hindistan'da yarım yüzyıldır yapılan gözlemlerde eşine rastlanmamış türdendi ve Blanford, doğu yarım küredeki tropikal bölgelerin büyük bölümünü oluşturan muson kuşağının bu sistemden ne ölçekte etkileneceğini belirlemek için sabırsızlanmaktaydı.

Takip eden aylarda, Morityus, Kolombo, Singapur, Batavya, Avustralya ve Yeni Zelanda'dan gelen raporları dikkatle inceleyen Blanford, hareketin neredeyse tüm gezegeni içine alan ölçeği ve eşzamanlılığı karşısında hayrete düştü: "Aşırı yüksek basınç durumu yalnızca Hint-Malaya bölgesini ve Doğu Avustralya'yı egemenliği altına almadı; aynı zamanda, Asya'nın tümüne değilse bile büyük bölümüne ve muhtemelen tüm Avustralasya ile Güney Hint Okyanusu'na hâkim oldu..." Blanford, "Rusya ile Batı Sibirya arasında kalan bölge bir yanda, Hint-Malaya bölgesi (belki Çin bölgesini de içine alacak şekilde) ise diğer yanda kalacak şekilde, atmosfer basıncının karşıt ve döngüsel bir salınım hareketi sergilediği" yönünde kanıtlara ulaşmıştı.[9]

Blanford'un 1880 Kıtlık Komisyonu raporu ile arka arkaya basılan araştırması, 1791'de de hayal meyal sezinlendiği üzere, Hint-Avustralasya bölgesinin büyük kısmındaki kuraklık ve mahsul kayıplarından, bütünü kapsayan bir iklimsel olayın sorumlu olduğunu açıkça ortaya koyuyordu. Pekin'deki gözlem sonuçlarına dayanarak, Kuzey Çin'in de yüksek basınç anormalliğinden etkilenen kuraklık sahasının içine girdiği kanısına varmıştı.[10] Yerkürenin çok geniş kuşaklarında yağış miktarına etki eden bir barometrik gel-git hareketinin mevcut olduğu hipotezi, hatalı biçimde Rusya-Hindistan ekseni üzerine oturtulsa da, sonunda Güney Salınımı'nın keşfine varacak düşünce dizisinin tohumları niteliğindeydi. (Daha genel olarak, Balnford'un geliştirdiği çift kutuplu hareket fikri, bir "uzak bağlantı"nın [*teleconnection*] varlığına dair ilk önermelerden biriydi: aralarında güçlü bir ilişki bulunan, birbirine uzak iki ya da daha

8 Blanford, modern muson meteorolojisini fiilen kuran kişi oldu 1877'de yayınlanan eseri *The Indian Meteorologist's Vade-Mecum*, "yüzyılın geri kalanı boyunca en çok başvurulan tropikal meteoroloji el kitabı haline geldi." (bkz. Gisela Kutzbach, "Concepts of Monsoon Physics in Historical Perspective", Jay Fein ve Pamela Stephens [der.], *Monsoons* içerisinde, New York, 1987, s. 181).

9 "On the Barometric See-Saw Between Russia and India in the Sun-Spot Cycle" *Nature*, 18 Mart 1880, s. 477. Ayrıca bkz. Blanford, *1878 Hindistan Meteoroloji Raporu*, Kalküta, 1880.

10 Çin için bkz. "On the Barometric See-Saw", s. 480.

fazla hareket merkezinin belirlediği, sürekliliğe sahip bir uzamsal iklim yapısı.)[11] Muson bulmacasının iki kilit parçası, yani sistemin tüm dünyayı kapsayan ölçeği ve devasa bir basınç salınımı ile ilişkisi hakkında taşlar bir anda yerine oturmuştu.

Bununla birlikte, muson iklimbiliminin Blanford tarafından yapılan nicel analizi gibi ilerlemeler, bilimsel sorgulamanın kapsamının daralması ve siyasi boyuttan mahrum kalması pahasına kaydedilmekteydi. Bilim ile emperyal devlet arasındaki ilişkinin tek bir biçim içerisine hapsolmaması, Mutiny'ye kadar yeterince sağlanabildi. Roxburgh benzeri bilginler, en azından Doğu Hindistan Kumpanyası gibi özel sermaye tekelleri eliyle yapılmışsa, ekolojik yağmacılığı ve Avrupa sömürüsünü cesaretle eleştirme olanağına sahiptiler. Roxburgh'un Madras'taki Edward Balfour gibi cerrah-doğabilimci ardılları, 1849'da bile, kıtlığı "Britanya sömürge yönetimi ve vergi politikaları kapsamındaki saldırıların apaçık bir sonucu" olarak değerlendiren düşüncelerini savunabiliyorlardı.[12] Ancak, emperyal devletin ahlaki meşruiyetini kıtlık katliamlarının doğrudan tehdit etmeye başladığı 1876'dan itibaren, Blanford'un Hindistan Meteoroloji Dairesi örneğinde olduğu gibi, tropikal bilimin hızla sömürge bürokrasisine dahil edilmesi yoluna gidildi. Veri toplama ve analiz için ayrılan ilave kaynakların bedeli olarak, Hindistan'ın "korkunç" doğası karşısında Britanya ilericiliğini yücelten bir ideolojiye yaranmak gerekiyordu.

Lytton ve Temple'dan itibaren, daha önce gördüğümüz gibi, kıtlıkla ilgili resmî tartışmaların merkezine, cansiparane savunulan bir dogma yerleştirildi: İklim, kıtlığın en önemli ve değiştirilmesi mümkün olmayan nedeniydi; ya da, Lockyer ve Hunter'in 1877'de daha şairane bir dille söyledikleri gibi, "Indra ve Vayu, yani su dolu atmosfer ve rüzgâr, hâlâ Hint halkları için gönenç ve acıların başlıca dağıtıcısıdır." deniyordu.[13] Roxburgh'un doğa ile toplumsal etmenler arasındaki etkileşime yönelik çok yönlü ilgisi, bilim yerine koyulmuyordu artık. Meteorolojik incelemeler, içinde hâlâ büyük zahmetler barındırsa da, dar bir bakışla, tropikal bölgelerde ve kısmen diğer yerlerde eşzamanlı olarak ortaya çıkan kuraklıktan sorumlu küresel mekanizmanın araştırılması üzerine odaklandı. Bu sırrın çözülmesiyle, musonların hareket şeklinin önceden tahmin edi-

11 Uzak bağlantı teriminin ilk olarak kullanıldığı yer için, A. Angstroem, "Teleconnections of Climate Changes in Present Time", *Geogr. Ann.*, 17 (1935), s. 242-58.

12 Richard Grove, *Green Imperialism; Colonial Expansion, Tropical Island Edens and the Origins of Environmentalism, 1600-1860*, Cambridge, 1995, s. 446.

13 J. Norman Lockyer ve W. Hunter, "Sun-Spots and Famines", *The Nineteenth Century*, Kasım 1877, s. 601.

lebileceği düşünülmekteydi. İşte bu, taraftarlarının iddiasına göre, tropikal emperyalizme büyük avantaj getirecek bir uygulamalı bilim çalışması olacaktı. *Nature* dergisinin 1899 Hindistan kuraklığı ve kıtlığında okurlarına sunduğu bir yazıda, "Yağış miktarı, muhtemelen bir ülkenin ekonomisindeki en önemli unsurdur." deniyordu.[14]

Sosyalizme Karşı Güneş Lekeleri

Büyük kıtlığı takip eden on yıllık döneme, muson gizinin güneş ışımalarındaki dalgalanmalarda yattığı yönünde yaygın bir inanış hâkim oldu. 1852'de, İsviçreli gökbilimci Rudolf Wolf, on bir yıllık bir güneş lekesi döngüsünün varlığını ispatlamıştı. Daha sonra, 1870'lerine başlarında, bir dizi Britanyalı bilimci ve bilim meraklısı (Kew Garden'da Stewart, Seylan'da Lockyer, Morityus'ta Meldrum, Hindistan'da Chambers, Hill ve Hunter gibi niceleri), tropikal siklonların sıklığı ve yaz musonlarının davranış biçimleri ile güneş lekeleri arasında bir bağlantının var olduğunu öne sürmeye başladılar.[15] Kuraklık ve mahsul kayıplarını "[Hindistan'daki] ağaçlar ve ormanların fütursuzca yok edilmesi" ile ilişkilendiren "çölleşme" kuramı, şimdi ancak sömürge orman memurları ve sulama mühendisleri arasında rağbet görürken, güneş kuramları ise kendine en tepelerde yer buluyordu. (Popüler bir İngilizce dergide yazan çölleşme kuramı yanlısı "Philindus", "kuraklığın meydana gelmesini engellemek üzere gayretle işe koyulmak yerine kuraklığın ne zaman geleceğini tespit edebilmekle zaman harcayan" tropikal meteoroloji uzmanlarını taşa tutuyordu.)[16]

Norman Lockyer ve William Hunter, "on bir yıllık güneş lekesi döngüsü ile Mumbai'deki yağış miktarı arasında açık bir çakışmanın mevcut olduğu" konusundan *The Nineteenth Century* okurlarına Kasım 1877'de bahsettiklerinde, Hindistan hâlâ kıtlığın pençesinden sıyrılabilmiş değildi.[17] Hunter, sonraki yıl içerisinde, Madras'ın 1813'ten sonraki dönemde aldığı yağış miktarı ile güneş lekeleri arasında kesin bir ilişkinin var olduğunu ileri sürerek büyük alkış toplayacak çalışması "Güney Hindistan'da Kuraklık ve Kıtlık Döngüsü"nü yayınladı. Kumpanyanın kayıtlarını temel alarak, batan gemilerle güneş lekeleri arasında bağlantı kuran çalışmasıy-

14 *Nature*, 17 Ağustos 1899, s. 374.

15 Douglas Hoyt ve Kenneth Schatten, *The Role of the Sun in Climate Change*, Oxford, 1997, s. 36 ve 144-5.

16 1876 kıtlığı hakkında, Marsh'ın *The Earth as Modified by Human Action* eserinden etkilenmiş bir çölleşme kuramı yanlısı bakış açısı için bkz. "Philindus", "Famines and Floods in India", *Macmillan's Magazine*, Şubat 1878 (alıntı için s. 256).

17 Lockyer ve Hunter, s. 599.

la, Londra Deniz Sigortacıları Birliği Lloyd's'un sigorta uzmanlarını da heyecanlandıracaktı.[18] Hunter, ılıman kuşakta güneşin yağış üzerindeki etkisini kabul etmemek için ayak direyedursun, Morityus'ta çalışan gözlemci C. Meldrum, ortalama yağış miktarı ile güneş lekesi döngüsü arasındaki ilişkinin, Edinburgh, Paris ve New Bedford'da, Madras'a göre daha da güçlü olduğundan emindi.[19]

Oysa, musonların güneş tarafından düzenlendiği iddialarının kazandığı zafer, konuya daha ihtiyatlı yaklaşan, daha karmaşık istatistik çalışmaları yürüten araştırmacılar tarafından hatırı sayılır bir şüpheyle karşılanmaktaydı.[20] Blanford ve onun çalışma arkadaşı matematikçi Douglas Archibald, Hindistan'ın en seçkin amatör meteorologlarından Korgeneral Sör Richard Strachey'in de desteğiyle, tropikal Hindistan'da yağış miktarı ile güneş lekesi döngüleri arasında var olduğu belirtilen çakışmanın, ancak 1876-77'dekine benzer bir mahsul kaybına yol açamayacak kadar küçük dalgalanmalar yaratabileceğini ileri sürmekteydiler.[21] Ancak, koydukları bu şerh, bilim dünyasının içine girdiği genel heyecan dâlgasında eriyip gitti. Güneş lekeleri kuramının coşkun taraftarlarından Norman Lockyer eliyle düzenlenen *Nature* sayfaları, kısa sürede güneşin tropikal tarım üzerindeki etkilerine dair iddialar ve karşı iddialarla yangın yerine döndü.[22] Güneş döngüsüne göre kıtlıkların öngörülebileceği yönündeki cüretkâr iddialara çok büyük kuşkuyla yaklaşan Blanford bile, küresel kuraklık ve döngüsel salınımla ilgili kendi açıklamasının, "güneş lekeleri döngüsünü doğrular gibi göründüğünü" kabul edecekti.[23]

Üstelik, kuraklığın varlığı kesin bir devreselliğe uygun hareket ettiği, dolayısıyla, tropikal kuşağın tamamında değilse bile en azından Hint Okyanusu'nda kalan kısmında, bazı ortak nedenler etrafında biçimlendiği

18 Lloyd's uzmanı Henry Jeula'nın görüşleri için, Cornelius Walford, *The Famines of the World: Past and Present*, Londra, 1879, s. 94-6.

19 Meldrum ayrıca, Madras'taki yağış miktarıyla ilgili 1875 tarihli araştırmasını izinsiz kullandığı için Hunter'ı suçlamıştır; bkz. "Sun-Spots and Rainfall", *Nature*, 4 Nisan 1878, s. 448-50. Hunter'ın yüksek enlemlerdeki yağış miktarında güneş lekelerinin etkisi hakkında daha önceden dile getirdiği itirazlar için, "Rainfall in the Temperate Zone in Connection with the Sun-Spot Cycle", *Nature*, 22 Kasım 1877, s. 59-61.

20 Hunter tarafından ortaya atılan spekülasyonlara Richard Proctor'ın getirdiği alaycı eleştiriler örnek gösterilebilir: "Sun-Spot, Storm, and Famine", *Gentleman's Magazine*, Aralık 1877, s. 705-6.

21 E. Archibald, "W W. Hunter: The Cycle of Drought and Famine in Southern India", *Calcutta Review*, 131 (1878), s. 129; Strachey'in, 1877 Mayısında Kraliyet Derneği'nde okunan "Madras'taki Yağışlarla Güneş Lekesi Döngüsü Arasında Var Olduğu İddia Edilen İlişki" adlı çalışması hakında bir anlatı için bkz. B. Stewart'ın W. S.Jevons'a gönderdiği, 5 Haziran 1877 tarihli mektup, *Papers and Correspondence of William Stanley Jevons* içerisinde, cilt. 4, der. R. Collison Black, Londra, 1977, s. 203.

22 Bkz. C. Meldrum, "Sun-Spots and Rainfall", 4 Nisan 1878, s. 448-50; E. Archibald, "Indian Rainfall", 25 Nisan 1878, s. 505; ve S. Hill, "Indian Rainfall", 20 Haziran 1878, s. 193.

23 Blanford, "On the Barometric See-Saw", s. 477-8.

konusunda da hemen herkes hemfikirdi. Doğu Avustralya kuraklıklarının zamansal işleyişi, daha 1835'te fark edilmişti ve Meldrum, Morityus ile Güney Hindistan'ı etkileyen bir güneş lekesi-Hint siklonu bağlantısının varlığını ortaya koyma iddiasındaydı. "Elde ettiği sonuçlar, görünürde o kadar ikna ediciydi ki, hayranlarından birinin ifadesiyle, 'Limana ulaşan gemi enkazı kalıntılarının sayısı ... ve Hint Okyanusu'nda gözlenen siklon adedinden yola çıkan herkes, o an için güneş üzerinde kaç tane leke bulunduğunu söyleyebilir.' deniyordu."[24] Archibald, 1878 yılında şöyle yazıyordu: "Cape'in bir önceki yılda, veya mevcut yıl içerisinde kuraklık çektiğinin tespit edilmesi halinde, bu evrensel kanıt zincirinin nihai halkası da tamamlanmış olacaktır." Daha sonra, Cape'in Orta ve Doğu Bölgelerinden beklendiği gibi ciddi kuraklık haberlerinin gelmesiyle, "Böylece, kayıp halka ortaya çıkmış oldu." açıklamasını yapacaktı.[25]

Bu arada, batı yarım küre tropikal kuşağındaki kuraklıkların da aynı etkileşimler yoluyla mı meydana geldiği sorusu sorulmaktaydı. Brezilyalı bilimci ve mühendisler, *Grande Seca*nın nedenlerini tartışmak üzere Rio'daki Politeknik Enstitüsü'nde ve daha sonra da Ulusal Uyum Derneği'nde düzenlenen bir dizi sıra dışı toplantıda bir araya geldiklerinde, iki inatçı kutup oluşturdular. Guilherme de Capanema (*Apontamentos sobre secas do Ceará*'nın yazarı) ve misafir Profesör Orville Derby önderliğindeki "meteorologlar", güneş lekesi kuramını canıgönülden kucaklamaktaydılar.[26] Derby, 1878 Haziranında *Diario Oficial do Brasil*'de yayınlanan, Ceará'daki kuraklık ve sel kayıtlarının güneş lekesi dalgalanmalarıyla güçlü bir bağlantı kurduğunu ileri süren makalesinin özetini *Nature*'a göndererek, Hintli meteorologları da heyecanlandırdı.[27] Karşı tarafta ise, dönemin en önde gelen Brezilyalı mühendislerinin de yer aldığı "yağmurcular", kuraklığın nedenlerini ormanların yok edilmesinde ve geri kalmış tarım uygulamalarında görmekteydiler. Bunun suçlusu ise, onlara göre, *sertanejo*ların ırklarından kaynaklanan "ilkelliği" idi. Nordeste'nin kalkınmasına dair Liberal Parti fantezilerine uygun düşecek şekilde, tanrısal bir müdahaleyle dev barajlar inşa edip bölgeyi ağaçlandırarak iklimi "nemlendirmeyi" savunuyorlardı. Bu iki kutup, on dokuzuncu yüzyılın geri kalanı boyunca birbiriyle çekişip durdu.[28]

24 Kutzbach, s. 199.

25 Archibald, s. 148-9.

26 Cunniff, s. 195. Ancak, Cunniff'in belirttiğine göre, coşkun bir "yağmurcu" ve aynı zamanda *Memoria sobre a clima e seccas do Ceard* (1878)'in yazarı olan Tomas Pompeu, "güneş lekeleri ile kuraklıklar arasında ilişki kuran ilk Brezilyalı oldu" (aynı eser).

27 "The Rainfall of Brazil and the Sun-Spots", *Nature*, 8 Ağustos 1878, s. 384; ve Joaquim Alves, *Historia das secas (Seculos XVII a XIX)*, Fortaleza, 1953, s. 123.

28 Cunniff, s. 183-9.

Büyük Bunalım'ın kıskacından henüz çıkamamış olan İngiltere'de ise, sömürge meteoroloji uzmanlarının çalışmaları, halkın ve parlamentonun yaygın ilgisiyle karşılaşmaktaydı. Darvinizm söz konusu olduğunda yapıldığı gibi, doğa tarihinin temel yapılarından birinin, insanlık hakkında da muazzam çıkarımlar getirdiği "keşfediliyordu". Coşkuya kapılanlar, Hindistan kıtlıklarının kökenlerini açıklamakla kalmayan, aynı zamanda, dünya ticari döngüsünün o güne dek gizli kalmış motorunu da aydınlatan bir keşfin söz konusu olduğu iddiasındaydılar: Bu motor, Marx'ın o günlerde yayınlanan kitabında belirttiği gibi ücretler karşısındaki aşırı sermaye birikimi değil, güneş olmalıydı. 1878'de Avam Kamarası'nda yürütülen bir tartışmada, Hindistan doğumlu ünlü bilimci, ekonomi-politik uzmanı ve Liberal milletvekili Lyon Playfair, Meldrum'un araştırmasını kanıt göstererek, muzaffer bir edayla, "Hindistan'daki kıtlıkların, güneş lekelerinin görünmediği dönemlere denk geldiği [artık] tespit edilmiş bulunmaktadır." diyecek ve ekleyecekti: "Dünya üzerindeki yirmi iki büyük gözlemevinden on sekizinde, en düşük yağış miktarlarının, güneşte leke bulunmadığı zamanlarda ortaya çıktığı gösterilmiştir."[29]

Aynı dönemde, matematikleştirilmiş neoklasik iktisadın kurucu babalarından Sör Stanley Jevons da "Güneş Lekeleri ve Ticari Krizler" hakkında bir dizi ünlü makale yayınlamaktaydı.[30] 1875'te, güneşteki değişkenliklerin, gezegenlerin yerçekimsel biçimlenişine bağlı olarak tahıl fiyatlarını belirleyici rolü üzerinde yazdığı öncü makaleyle, Britanya Bilim Derneği'nin yıllık toplantısında heyecan yaratmıştı.[31] Şimdi de güneşin, Hint ve Çin tarımı üzerindeki etkisi yoluyla, tüm dünyadaki ticaret döngüsünü yönlendirdiğini ileri süren, nefes kesici bir kuram ortaya atıyordu.

Bugün, insanlığın kolektif çalışmalarında utandıran bir garabet gibi görünen bu makaleler, yazıldıkları dönemde acil bir siyasi gereklilikti aslında. Jevons, "ticaretteki en ufak bir gerilemenin bile şehirleri, sınıfları, kıtlıktan az hallice bir sefaletin kuyusuna toptan attığı" gerçeğinin fark edilmesi nedeniyle, halkın serbest ticaret karşısındaki imanının büyük ölçüde sarsılmakta olduğu uyarısında bulunuyordu.[32] Philip Mirowski'ye göre Jevons'un asıl amacı, Marx'a ve sosyalistlere karşı, 1870'lerdekine benzer küresel ekonomik istikrarsızlıklara yol açan nedenin kapitalist kurumların çuvallaması değil, laftan anlamaz astronomik gelişmeler ol-

29 Hoyt ve Schatten, s. 163.

30 "The Periodicity of Commercial Crises and Its Physical Explanation", Journal *of the Statistical and Social Inquiry Society of Ireland*, 7 (1878); "Commercial Crises and Sun-Spots I", *Nature*, 14 Kasım 1878; ve "Commercial Crises and Sun-Spots II", *Nature*, 24 Nisan 1879.

31 Walford, s. 292-3.

32 W. Jevons, "Economic Policy", R. Smyth (der.), *Essays in Economic Method* içerisinde, Londra, 1962, s. 26.

duğunu ortaya koymaktı. "Jevons'un iktisada getirdiği yeniliklerin tümü (marjinal fiyat kuramındaki öncü çabaları, Kömür Sorunu ile ilgili çalışması ve güneş lekeleri kuramı), Britanya'da ekonomi politik karşısında giderek artan kuşkuya karşılık verme çabası olarak görülebilir.... [O]nun projesi, piyasayı 'doğal' bir süreç olarak resmetmek, böylece piyasanın etkinliği ile ilgili kuşkuları bastırmak, ya da en azından bilimsel tartışma konusu haline getirmekti."[33]

Jevon'un, Wolf Zurich güneş lekesi sayısı ile, İngiltere'nin 1700-1878 arasında yaşadığı on yedi ticari kriz arasında kurmaya çalıştığı bağlantı, daha sağlığında bile alay konusu haline gelmişti ("Oxbridge takımlarının kolej kayık yarışlarını kazanma periyodu ile güneş lekelerinin aynı döngü içerisinde işlediğini gösteren bir istatistik çalışması" da dahil olmak üzere). Ancak kendisi, dünya ekonomisi üzerine ortaya atılacak tüm bilimsel kuramlarda bu istatistiğin köşe taşı olacağını inatla savunmaya devam edecekti.[34] Üstüne üstlük, Hindistan ve Çin'deki periyodik ekonomik canlanma ve kıtlıkların, güneş ile Britanya endüstrisi arasındaki kritik dişli olduğunu öne sürecekti:

> Güneş ışınımında meydana gelen artış dalgası, tropikal bölgelerin iklimini olumlu etkilemekte, böylece Hindistan ve Çin ile diğer tropik ve yarı tropik ülkelerde iyi mahsul alınmaktadır. Bu şekilde birkaç yıl devam eden refah döneminde, bu ülkelerin 600 ila 800 milyon sakini, bizim mallarımızı alışılmadık miktarlarda satın almakta, Lancashire ve Yorkshire'daki yüksek ticaret rakamları, mevcut üretim araçlarını sonuna kadar zorlama ve derken yeni fabrikalar kurma yolunda üreticileri teşvik etmektedir. Bu şekilde, Batı Avrupa'da bir endüstri çılgınlığı devam ederken, tam da üreticilerimizin tedarik kapasitesi büyük ölçüde yükseldiğinde, güneş ışınımı yavaş yavaş şiddetini kaybetmekte, Hindistan ve Çin'deki kıtlıklar, talebin bıçak gibi kesilmesine neden olmaktadır.[35]

Jevon, daha sonra *The Times*'a gönderdiği bir mektupta, güneş ışınımında meydana gelen dalgalanmaların, Hindistan'daki yoksulluk eliyle nasıl İngiltere'nin refahı üzerindeki birincil etmen haline geldiğini daha ayrıntılı biçimde açıklamaya da girişti. Hindistan'daki tahıl fiyatlarının, güneş lekesi döngülerini yansıttığını ve "kayıp halka"nın bu olduğunu ileri sürerek böbürlenmekteydi. "Lancashire'da işlerin iyi gitmesinin sırrı, Hindistan'da pirinç ve diğer tahıl fiyatlarının düşük olmasındadır." diyor ve ekliyordu: "Kimileri, Manchester'ın çırçır makineleri ile Hindistan'ın

33 Philip Mirowski, "Macroeconomic Instability and the 'Natural' Processes in Early Neoclassical Economics", *Journal of Economic History*, 44:2 (Haziran 1984), s. 346.

34 Aynı eser, s. 349. Jevons, daha öncesinde kardeşine yazdığı bir mektupta, "Benim krizlerle ilgili kuramım biraz fazla zekice görünebilir ... ancak kesinlikle doğru olduğu konusunda güvenim tam." diyordu (14 Kasım 1878, *Papers and Correspondence* içerisinde, cilt 4, s. 293).

35 *The Times*'a mektup, 17 Ocak 1879'da yayınlanmıştır, aynı eser, cilt 5, s. 10-11.

çeltik tarlaları gibi birbiriyle yan yana anılmayan şeyler hakkında kuramlar ortaya koyanların budalalığıyla dalga geçe dursun, görünenin biraz daha altına bakmayı bilenler, bağlantının çok açık olduğunu fark etmektedirler."

> Gıdanın ucuz olması, yoksul Hintli *ryot*un elinde, yeni kıyafetler almak için harcayabileceği bir miktar para kalmasını sağlamaktadır. Britanya Hindistanı ve elbette Çin'in muazzam nüfusu nedeniyle, bu küçük tutarlar büyük bir yekun tutmakta ve Lancashire mallarına yönelik talepte değişime neden olmaktadır... Ancak, hatırlatmama izin veriniz ki, etkinin Hindistan kökenli olması, bizim buradaki ticaret çılgınlığının veya krizin ölçeğinin Hindistan ticaretindeki dalgalanmalara bağlı olduğu anlamına gelmemektedir. Dışarıdan gelen etki, vurguncu sınıfların yangına hazır ruhlarını tutuşturan bir kibrit gibidir. Pek çok ticaret balonunun tarihi, balonu teşvik edici neden ile kredi ve fiyat enflasyonunda çılgınlığın varacağı ölçek arasında bir bağlantının bulunmadığını göstermektedir. Çılgınlık, özet olarak, doğadaki çöküş öncesinde yaşanan bir tür ticaret patlamasıdır.[36]

Jevons, 1882 yılında, Brezilya'dan gelen yeni kuraklık bilgileri ile kuramını güçlendirme hevesi içerisinde öldüyse de, "döngü çılgınlığı" (Hoyt ve Schatten'ın tanımıyla), 1890'lara kadar egemen olmayı sürdürdü ve yirminci yüzyılın ilk döneminde bile, seçkin araştırmacıların aklını çelmeye devam etti.[37] *Nature* dergisinin ünlü editörü, güneş uzmanı Sör Norman Lockyer, ateşli Viktorya dönemi sakinlerine şöyle vaaz ediyordu: "Şüphesiz ki, astronomide olduğu gibi meteorolojide de, peşine düşülmesi gereken şey bir döngüdür. Ve onu ılıman kuşakta bulamıyorsanız, gidip kutup kuşağında arayın, ya da sıcak kuşağa bakın. Bulduğunuzda ise, her şeyi bir yana bırakıp, hangi şekilde olursa olun, sıkı sıkı yapışın, inceleyin, kaydedin ve ne anlama geldiğini görün."[38] Özelikle de güneş lekesi döngüsü, bütün diğer küçük çarkları döndüren, yağmur ve tahıl akışını düzenleyerek, Jevons'un gösterdiği gibi, döviz kurlarına ve hisse fiyatlarına hükmeden ana dişli olarak görülüyordu. Maskesi düşürülen ekonomi-politiğin, yalnızca güneş fiziğinin sahalarından biri olduğu ortaya koyulmuştu!

En çok kabul gören açıklamalar, güneş lekesi dağılımındaki değişimlerin, musonlardaki aksamayla doğrudan bağlantılı ısı darbeleri doğurduğuna coşkuyla inanan Lockyer'den geliyordu. Araştırmalarının Kraliyet Danışma Meclisi Güneş Fiziği Komitesi tarafından desteklenmesi, imparatorluğun ti-

36 *The Times*'a mektup, 19 Nisan 1879'da yayınlanmıştır, aynı eser, cilt 5, s. 44-8.

37 Jevons'un Brezilya'daki kuraklıklara gösterdiği ilgi için, kardeşine gönderdiği 18 Haziran 1879 tarihli mektuba bakılabilir, cilt 5, s. 65. Asla bir güneş lekesi görmemiş Rosa Lüksemburg da, *The Accumulation of Capital* (1913) eserinde, Jevons tarafından ortaya atılan savlardan bir kısmını kabul ediyor ve şöyle diyordu: "Hindistan'da, on veya on bir yıllık aralıklarla baş gösteren periyodik kıtlıklar... İngiltere'deki periyodik krizlerin nedenleri arasında yer almıştır." s. 286).

38 Aktaran Proctor, s. 701.

caret dengesi üzerindeki etkilere Birleşik Krallık idaresi tarafından gösterilen ilgiyi de açıkça ortaya koymaktaydı. Lockyer, Lord Salisbury'ye güvence verirken son derece emin konuşuyordu: "Hindistan'daki kıtlık zamanlarına dair bulmacayı artık çözmüş bulunmaktayız ve çeşitli bölgeler hariç olmakla birlikte, gelecek için net tahminlerde bulunabiliriz. Nil Nehri'ndeki aksamalar da aynı yasaya tabidir."[39]

Jeopolitik ve Güney Salınımı

Ancak, 1890'ların başlarında, Jevons iktisadı değilse bile, destansı güneş kuramı, kendi bağrından çıkan çelişkiler ve tutarsızlıklar karşısında zayıf düşmeye başlamıştı. Güneş lekelerinin zirveye ulaştığı dönemlerle kuraklık arasında bağlantı kuran ne kadar bilimsel çalışma varsa, bir o kadar da, güneş lekelerinin en az olduğu dönemle kuraklığı ilişkilendiren çalışma ortaya çıkmaktaydı.[40] Lockyer ve Hunter, can sıkıcı bir paradoksu kurnazca teğet geçmişlerdi. Koppen, daha 1873'te bile bu tutarsızlıktan söz ediyordu: "Tropik kuşakta, azami sıcaklık değerleri, güneş lekelerinin en fazla olduğu dönemden çok, en az olduğu dönemlerle çakışmaktadır ve lekelerin en az olduğu dönemden bir ila bir buçuk yıl önce kendini göstermektedir."[41] Daha yeterli istatistik araçları ortaya çıktıkça, bu döngüleri tespit etmekte kullanılan algoritmaların, aslında sistemsiz, gelişigüzel veriler üzerinden işletildiği açıkça görüldü. Wolf'un güneş lekesi döngüsü yeterince gerçekçi olmakla birlikte, Hint tarımı ve Lancashire'ın kârı üzerinde sahip olduğu farz edilen etkiye dair güven, alttan alta zedelenmekteydi. Gökbilimcilerin, meteoroloji uzmanlarının ve neoklasik ekonomistlerin tamamını altına alan o büyük battaniye, 1870'lerin sonlarında ucundan sökülmeye başlamıştı artık.

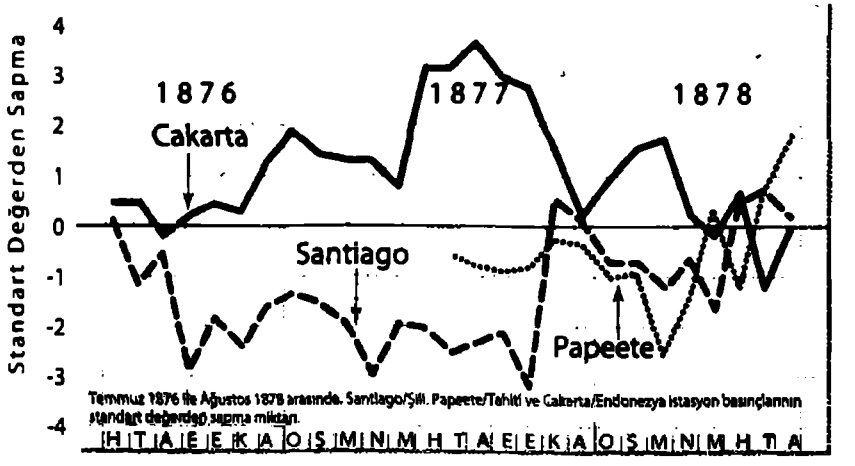
Bu arada, pek çokları hâlâ güneş lekelerini saymaya uğraşırken, Blanford ise Himalayalardaki kar örtüsü hakkında, çığır açan bir araştırma başlattı. 1877 Kıtlık Komisyonu tarafından, kuraklıkların önceden tahmin edilmesi için bir yöntem geliştirmekle görevlendirilmişti ve Tibet'teki kar örtüsünün, güneşe kıyasla daha güvenilir bir belirti sayılabileceği fikri kafasında doğmuştu. Musonları, dağların ve Tibet Platosu'nun Hint Okyanusu'na karşıt olarak ısınması/soğumasının tetiklediği gerçeğinden yola çıkarak, şu mantıklı hipotezi ortaya attı: "Himalayalarda karın kalınlığı ve kapladığı

39 Aynı eser, s. 165.

40 Yorulmak bilmeyen Archibald, çeyrek yüzyıllık istatistik çalışmalarının ardından, Güney Hindistan kıtlıklarının güneş lekelerinin en düşük olduğu dönemleri takip ettiğini, kuzeyde ise tersinin geçerli olduğunu iddia etmiştir: kesinlikle kafa karıştırıcı (ya da, kendi ifadesiyle "sancılı") bir sonuç (*Nature*, 2 Ağustos 1900, s. 335).

41 Aktaran Kutzbach, s. 200.

alanda meydana gelen değişiklikler, Kuzeybatı Hindistan düzlüklerindeki iklim koşulları üzerinde büyük ve uzun süreli bir etki yaratmaktadır." 1885'te, batı Himalayalarda bahar karının geç ve anormal ölçüde fazla yağmasından hareketle, Batı Hindistan'da yağışların yetersiz kalacağını başarıyla tahmin ederek takdir topladı. Blanford'un mirasını devralan Sör John Eliot, bir sezondaki kar yağışını göz önünde bulundurarak sonraki sezonun yağmur miktarını tahmin etmeye dayalı bu temel tekniği, Hint Okyanusu alize rüzgârları, Nil taşkınları, Güney Afrika ve Güney Avustralya'daki yağış miktarı gibi yeni değişkenler ekleyerek daha da ilerletti. Görmüş olduğumuz gibi, Eliot'un tahmin konusunda giderek artan güveni, bir süre sonra trajik bir kibre dönüşecekti: "1899'daki Hindistan'ın batısını vuran korkunç kuraklık öncesinde ve sırasındaki yıkıcı yanlış tahminleri, izlediği yöntemlerin itibarını büyük ölçüde zedeledi."[42]

Şekil 7.3 Güney Salınımı

Modern bilimsel araştırma perspektifiyle bakıldığında şurası açıktır ki, Blanford ve Eliot, Tibet'teki (veya Avrasya'daki) kar kütlesinin musonların biçimlenişimde temel rol oynadığını düşünürken haklıydılar. (Farkına varmış oldukları gibi, Himalayalar, yaz aylarında güneyden gelen ılık havayı yükselterek ve kışın da kuzeyden akın eden soğuk Sibirya hava kütlelerine set çekerek, muson döngüsünü aynı zamanda orografik bakımdan da düzenlemektedir.) Ne var ki, tüm bunlar öykünün ancak yarısını teşkil ediyor. Bugün bildiğimiz üzere, musonlardaki değişiklikler, Avrasya'daki hava koşulları ile tropikal Pasifik ve Hint Okyanusları di-

42 Colin Ramage, *Monsoon Meteorology*, New York, 1971, s. 239.

namik ısı taşınımı sistemleri arasında meydana gelen etkileşim sonucunda ortaya çıkmaktadır. Himalayalarda depolanan ısı üzerine odaklanan Blanford ve Eliot, anlaşılır bir şekilde, Hint-Pasifik'in müthiş ısı motoru ENSO'yu keşfetmelerini sağlayabilecek ipuçlarını gözden kaçırdılar.

Blanford, 1877 kuraklığına eşlik eden şiddetli atmosferik salınımlarda ENSO'nun gücünü fark eder gibi olmuştu aslında. Şimdi, 1890'larda araştırmacılar bir kez daha tanık durumundaydılar. Başı çeken, güneş döngüsü kuramının usanmaz taraftarı Lockyer oldu. Oğlu James, Hindistan meteoroloji kayıtlarına göre, güneşin yağış miktarından çok atmosfer basıncını etkileyebileceği konusunda Lockyer'i ikna etmişti. Tüm dünyadan gelen verileri inceleyen Lockyerler, Blanford tahterevallisinin, bir tanesi Hindistan'da, diğeri de İspanya'da işleyen iki ayrı atmosferik salınım sisteminin bileşimi olduğu fikrine ulaştılar. Baba Lockyer, durumu şöyle açıklıyordu: "Güneşin yarattığı etki, söz gelimi, yeryüzünün bir noktasında basınç düşüşüne neden oluyorsa, bunun başka bir yerdeki basınç yükselişi ile dengelenmesi gerekir. Güneşin etkisi dalgalanmalara tabi olduğuna göre, bu iki kutuptaki atmosfer basınçları da salınım içerisine girmelidir."[43]

Lockyerler, güneş döngüleri, Hindistan'daki hava basıncı değişimleri ve yağış anormallikleri arasında istatistiksel veya nedensel bağlar kurmalarını sağlayacak, ikna edici kanıtlar ortaya koymayı başaramadılar. Ancak, yarı küre ler arasında, muhtemelen birden fazla frekansta işleyecek şekilde atmosferik salınımların mevcut olduğu düşüncesine yaptıkları vurgu, sonraki araştırmalar için sağlam bir temel sundu. 1897'de örneğin, Upsala Gözlemevi müdürü Hugo Hildebrandsson, İzlanda ile Azor Adaları arasında, ortalama basınç değerleri bakımından bir ters bağıntının var olduğunu, sonradan Kuzey Atlantik Salınımı şeklinde adlandırılacak bu ilişkinin, Kuzeybatı Avrupa'da yağış miktarı ve rekoltenin belirlenmesinde çok büyük rol oynadığını fark etti. Aynı zamanda, Sibirya ile Hindistan arasında bir barometre tahterevallisinin işlediğine, Güney Amerika (Buenos Aires)'dan Avustralasya (Sydney)'ya kadar uzanan başka bir salınımın mevcut olduğuna da inanmaktaydı.[44] Pasifik Havzası, tarihte ilk kez, musonları etkileyen ana "etkinlik merkezi" olarak tanımlanıyordu. Şüpheden uzak bu ipucu, gözden düşen Eliot'un mirasçısı, Cambridge'deki matematik tartışmalarının öne çıkan ismi, fizikçi Sör Gilbert Walker tarafından da kullanılacaktı.

Gisela Kutzbach'ın da işaret ettiği gibi, elektrodinamik ve balistik konularında bir uzman olan Walker, meteoroloji alanında ise, "çok büyük ölçüde

43 A. Meadows, *Science and Controversy: A Biography of Sir Norman Lockyer*, Cambridge, Mass. 1972, pp. 284-6

44 Bkz. 17 Ağustos 1899 tarihli *Nature*'da, Hildebrandsson'un son çalışmaları hakkındaki rapor; ve Allan, Lindesay ve Parker, s. 12.

kendi yeteneklerine bel bağlamaya zorunlu" bir acemiydi.[45] Öte yandan, yeni "emperyal bilim" olarak anılan jeopolitikten, ayrıca jeofizikten de bir o kadar ilham almış gibi görünüyordu. Ünlü vecizesinde, dünya ölçeğinde güç sahibi olmanın, artık deniz ticaretinde stratejik önem taşıyan bir avuç dar geçidin (Cebelitarık, Singapur vb.) denetim altında tutulmasına dayandığını söyleyen Alfred Mahon'u anımsatacak şekilde, dünya tarım üretiminin de "hava durumunu belirleyen birkaç stratejik noktaya" bağlı olduğu kanısına varmıştı.[46] Bir nesil önceki güneş lekesi avcılarının cesur iyimserliğini tekrar kuşanan Walker'ın izlediği jeo-tarihsel indirgemecilik stratejisinin hedefi, Britanya'nın başta gelen jeopolitik uzmanı Halford Mackinder (kendisini son olarak Kenya Dağı'nın açlıkla boğuşan eteklerinde görmüştük) tarafından, 1904 yılındaki ünlü "Tarihin Coğrafi Ekseni" konuşmasında dile getirilmişti:

> İçinde bulunduğumuz on yıllık dilimde, ilk kez, genelgeçerliğe sahip kapsamlı coğrafya ve tarih bilgileri arasında, belli bir bütünlük içerisinde bağıntı kurmaya girişebilecek durumdayız. İlk kez, olgu ve olayların dünya ölçeğinde sahip olduğu boyutu bir düzeyde kavrama olanağına sahibiz ve coğrafyanın evrensel tarih üzerinde oynadığı nedensellik rolünün belli veçhelerini ortaya koyacak bir formülün peşine düşebiliriz.[47]

Walker'a göre, dünya nüfusunun yarıdan fazlasının yaşamını düzenleyen musonların gizi, diğer bir deyişle, tarihin meteorolojik ekseni, 1870'lerde yaşanan gözlem devriminden beri biriktirilmiş hava durumu verilerinin oluşturduğu piramidin içinde gizliydi. Bu veri yığınını deşmek için, yapılan hesaplama miktarını sıra dışı bir yolla artırmayı tasarladı. Bugünün muhteşem bilgisayarları, sonu gelmez terabaytlar dolusu hava durumu gözlem verisini öğütebiliyor. Şeytani istatistikçi Walker ise, geliştirdiği gizli regresyon eşitliklerini kullanarak, dünya genelinde elde edilmiş basınç ve yağış verileri üzerinde elle işlem yaptırmak amacıyla, Hintli katiplerden oluşan firavun orduları kurdu. 1918 yılının getirdiği yaygın kuraklık ve tarım krizi, hesaplamalara aciliyet kazandırdı. Ancak, Mark Cane'in söylediği gibi, yaptığı iş, bilim denizinde oltayla balık avlamaktan çok öte gitmiyordu: "Tespit ettiği yapıları destekleyen bir kavramsal çerçeveye sahip değildi ve yöntemleri tamamen deneyseldi."[48] Tıpkı daha

45 Kutzbach, s. 202. Örneğin bkz. Gilbert Walker, *Outlines of the Theory of Electro-magnetism*, Cambridge, 1910.

46 Aynı eser, s. 203 (jeopolitik benzetmeler tarafıma aittir).

47 Halford Mackinder, "The Geographical Pivot of History", *Geographical Journal*, 23 (1904), s. 422.

48 Mark Cane, "El Niño", *Ann. Rev. Earth Planet. Sci.*, 14 (1986), s. 44. Öte yandan, Amerikalı John Hayford gibi dönemin yerölçümcüleri, "tüm bilgi kümesinin" önem kazandığı muazzam hesaplamalar yoluyla çarpıcı sonuçlara eriştiler. (Yüzyılın sonunda yerölçümü alanında ortaya çıkan tartışmalar için bkz. Naomi Oreskes, *The Rejection of Continental Drift: Theory and Method in American Earth Science*, New York, 1999, s. 234-5.

önce Hildebrandsson'un yapmış olduğu gibi, küresel basınç dalgalanmalarının arkasındaki itici gücün kutupsal sirkülasyon olabileceğini Walker da tahmin ediyordu. Ancak bu tahmini, bir önseziden daha ileri gitmiyordu.[49]

Her şeye karşın, Walker'ın azimli deneyciliği, eninde sonunda zengin bir hasada erişecekti. Rakamların yirmi yıl boyunca sabırla öğütülmesinin ve veri dizilerinin genişletilmesinin ardından (1924'te emekliye ayrılacaktı), Hindistan gözlemevleri genel müdürü Walker, iç içe geçmiş üç farklı kıtalar arası atmosfer salınımı hakkında kanıtlar sunabilecek duruma gelmişti (Hildebrandsson'un öncü çalışmaları temelinde):

> Walker, ilk kez 1924 yılında kullandığı Güney Salınımı (SO) ifadesini, Hint-Pasifik bölgesi boyunca yer alan istasyonlarda bir atmosferik basınç ve yağış "tahterevallisi" olarak tanımladı. Hint bölgesindeki istasyonlarda (Kahire, Kuzey ve Batı Hindistan, Darvin, Morityus, Güneydoğu Avustralya ve Cape Kolonisi) meydana gelen basınç artışlarının (ya da düşüşlerinin), Pasifik bölgesindeki istasyonlarda (San Francisco, Tokyo, Honolulu, Samoa ve Güney Amerika) basınç düşüşleri (ya da artışları) ile karşılık bulması yönünde bir eğilim mevcuttu. Bu hareket esnasında, Hindistan ve Java'da (Avustralya ve Habeşistan da dahil olmak üzere) yağış miktarı düşüyordu (ya da yükseliyordu). Olağanüstü atmosfer basınç değerleri doğuran diğer iki "salınım" ise, Azor Adaları ile İzlanda arasındaki Kuzey Atlantik Salınımı (NAO) ve Alaska ile Havai Adaları arasındaki Kuzey Pasifik Salınımı (NPO) idi.[50]

Bu, son derece önemli bir ilerlemeydi: Dünya üzerindeki kuraklığın 1877-80 döneminde Blanford tarafından sağlamca tanımlanmış olan işleyişi, şimdi su götürmez biçimde, Ekvatoral Pasifik Okyanusu'ndaki büyük barometre tahterevallisinin hareketleri ile ilişkilendiriliyordu. "Uzun vadeli tahminlerde bulunma yolunda en büyük olanakları [diğer iki salınım hareketine kıyasla] Güney Salınımı'nın temin ettiği hemen anlaşıldı. Zira her mevsimde, yeryüzünün büyük bir kesiminde, iklim koşulları ile kurduğu bağlantıda dikkat çekici boyutlara ulaşan dalgalanmalar sergilemekteydi."[51] Walker, büyük tropik ısı taşınımı hücresinin (Hint-Avustralya Konverjans Sahası) şiddeti ile yeri üzerinde meydana gelen ve kendini Güney Salınımı ile gösteren değişikliklerin, Hindistan yaz musonlarını etkileyeceğini açıkça anlamıştı. 1928'e gelindiğinde, SO ile Kuzeydoğu Brezilya'daki kuraklık ve kıtlıklar arasında da bağlantı bulunduğu iddiasını ortaya attı. Hint hükümeti ve bilim çevrelerinde giderek yerleşen kanıya göre, Walker'in nefesi, artık avının ensesindeydi.

---

49 Donald Mock, "The Southern Oscillation: Historical Origins" NOAA (www.ced. noaa.gov/dm/pubs/mock81).

50 Allan, Lindesay ve Parker, s. 13. Walker'ın geliştirdiği SO yaklaşımı, C. Brooks ve H. Braby tarafından da 1921'de kısmen öngörülmüştür, "The Clash of the Trades in the Pacific" (*Q.J. R. Meteorol. Soc.*, 47, s. 1-13).

51 Peter Webster ve Song Yang, "Monsoon and ENSO: Selectively Interactive Systems," *Q.J. R. Meteorol. Soc.*, 118 (1992), s. 878.

Gelgelelim, bu av, sonunda Walker'in ellerinden sıyrılmayı başardı. Hava olaylarının stratejik merkezleri arasındaki uzak bağlantıların anlaşılmasına yönelik bir kuramsal modelden yoksun olan Walker, formül simyacılığına savruldu. Daha da şatafatlı regresyon eşitlikleri geliştirdiği halde, en azından yaklaşık olarak güvenilir kuraklık tahminleri yapılmasını sağlayacak bir katsayı ya da eşitlikler sistemi kuramadı. Walker'i deli etmek ister gibi, SO'dan yola çıkarak musonları tahmin etmek gerekirken, musonlar SO'nun belirtisi gibi görünüyordu. "Walker, Hindistan'daki yaz muson yağış miktarının, Güney Amerika gibi uzak yerlerde birkaç ay önce ölçülen basınç dalgalanmalarıyla zayıf bir bağlantı içerisinde olduğunu, ancak sonraki hava olayları hakkında daha güçlü belirtiler sunduğunu gördü."[52] 1920'lerdeki çığır açan, heyecan yaratan çalışmalarının ardından, tropikal meteoroloji uzmanlarını bugün de hayal kırıklığına uğratmayı sürdüren bu "tahmin bariyeri", Güney Salınımı'na yönelik ilginin 1930'ların sonlarından başlayıp, 1960'ların başlarına kadar devam edecek şekilde azalmasına yol açan bir dizi güçlük arasında yerini aldı. "Sayısız iklim yapısı ile ayın, güneşin ve gezegenlerin etkileri arasındaki bağlantıları kurma çabaları bir yana, SO, NAO ve NPO gibi basınç dalgalanmalarını açıklayabilecek herhangi bir fiziksel mekanizmanın elde bulunmayışı da özellikle önem taşımaktaydı. Ayrıca, Walker ve diğer araştırmacılar tarafından açıklanmış ve kullanılmış bağıntılar ile algoritmalar, başlangıçta kullanılan veri kümelerine yeni veriler eklendikçe, genellikle giderek zayıflıyordu."[53] Öte yandan, sonsuz atmosfer verileri sunulsaydı bile, Güney Salınımı'nın mekanizması Walker tarafından tam anlamıyla kavranamayacaktı. Muson sorunuyla ilgili kayıp halka, aslında meteorolojinin sınırları dışında yer alıyordu: Ekvatoral Pasifik Okyanusu'nda meydana gelen ve henüz tahmin bile edilemeyen büyük ölçekli sıcaklık akışları.[54]

Örnek Walker Formülü

Güney Salınımı İndeksi (Aralık-Şubat) = [Samoa'daki basınç] + [Kuzey ve Doğu Avustralya'daki yağış miktarı (Batı Avustralya'da Derby ve Halls Creek, Kuzey Avustralya'daki 7 ve Queensland'deki 20 istasyon)] + 0,7 [Charleston'daki basınç] + 0,7 [Yeni Zelanda'daki sıcaklık (Wellington, Dunedin)] + 0,7 [Java'daki yağış miktarı] + 0,7 [Havai'deki yağış miktarı (12 istasyon)] + 0,7 [Güney Afrika'daki yağış miktarı (15 istasyon, en kuzeyde Johannesburg)] - [Darvin'deki basınç] + [Manila'daki basınç] - [Batavya'daki basınç] - [Güneybatı Kanada'daki sıcaklık (Calgary, Edmonton, Prince Albert, Qu'Appelle, Winnipeg)] - [Samoa'daki sıcaklık] - 0,7 [Brisbane'deki sıcaklık] - 0,7 [Morityus'taki sıcaklık] - 0,7 [Güney Amerika'daki yağış miktarı (Brezilya'da Rio de Janeiro ve güneyindeki 2 diğer istasyon; Paraguay'daki 3 istasyon, Montevideo; en güneyindeki Bahia Blanca olmak üzere, Arjantin'deki 15 istasyon)]

52 Aynı eser.

53 Aynı eser, s. 17.

54 Allan, Lindesay ve Parker, s. 14.

Bjerkness ve ENSO Paradigması

Walker tarafından Güney Salınımı'nın açıklanmasından kırk yıl sonra, California Üniversitesi'nden Jacob Bjerknes, soruna hem deniz bilimini hem de meteorolojiyi kapsayan bir pencereden bakmaya başladı. O günlerde yetmişine merdiven dayamış olan Bjerknes, Birinci Dünya Savaşı sırasında babasıyla birlikte geliştirdiği, orta enlemlerdeki hava durumunun kutup hava kütleleri ile nemli hava kütleleri arasındaki çarpışma sonucu belirlendiğini öne süren "cephe" kuramı ile meteorolojide devrim yapmış, efsanevi bir kişiydi (bu durumu, Batı Cephesi'ndeki orduların çarpışmasına benzetiyorlardı). Oluşturdukları "Bergen Okulu", fizik temelli dinamik meteorolojinin ve modern hava tahminciliğinin pınarı haline geldi.[55] Ayrıca Bjerknes, 1960'larda, okyanustaki ısı dolaşımının ve iç dalga davranışının kavranmasına giden yoldaki büyük buluşları dikkatle izleyen az sayıdaki meteorologdan biriydi.

SO indeksinin zaman serileri ile Peru açıklarındaki deniz yüzey sıcaklıkları arasında mevcut olan, Hollandalı meteorolog Hendrik Berlage tarafından 1950'lerin sonlarında keşfedilmiş bağıntıyı daha ileri götüren Bjerknes, "El Niño hava hareketiyle ele ele vererek Ekvatoral Pasifik boyunca uzanan ve gündönümü hattının ötesine geçen büyük ölçekli okyanus ısınması için ilk kez veri temin eden" uluslararası Jeofizik Yılı (1957-58) çalışmalarından da faydalandı. Sonuçta, bileşik bir okyanus-atmosfer sistemi yoluyla güçlü darbeler halinde döngü yapan güneş enerjisinin, atmosferde SO, okyanusta ise El Niño aracılığıyla hareket ettiği kanısına vardı.[56] (ENSO terimi ilk olarak 1982 yılında, Bjerknes'in tanımladığı bu bileşik etkileşimi ifade etmek için, Rasmusson ve Carpenter tarafından kullanılmıştır.)[57]

1969'da yayınlanan ünlü çalışmasında, Güney Salınımı'nın, okyanus ile atmosfer arasında "zincirleme tepkime" yoluyla işleyen bir enerji değiş tokuşundan kaynaklandığını söylüyordu. Temel olarak, batı Ekvatoral Pasifik'te konuşlanmış düşük basınçlı Sıcak Havuz ile doğudaki yüksek

55 Bergen Okulu'nun kısa tarihi için bkz. Nebeker, s. 49-57 ve 84-6.

56 H. Berlage, "Fluctuations of the General Atmospheric Circulation of More Than One Year: Their Nature and Prognostic Value", *K. Ned. Meteorol. Inst. Meded. Verh.*, 69 (1957); ve Allan, Lindesay ve Parker, s. 5 (alıntı). Bjerknes'in okyanus-atmosfer etkileşimine odaklanışının daha da erken bir öncüsü için bkz. J. B. Leighly, "Marquesan Meteorology", *Univ. Calif. Publ. Geogr.*, 6:4 (1933), s. 147-72. Ancak, J. Wallace ve diğerlerinin belirttiği gibi, "Bu önemli çalışmadan alıntılar yapılmamış olması, zamanında pek fazla etki yaratamadığını ortaya koymaktadır." (J. Wallace ve diğerleri, "On the Structure and Evolution of ENSO-Related Climate Variability in the Tropical Pacific: Lessons from TOGA", *Journal of Geophysical Research*, 103:C7 [29 Haziran 1998], s. 14, 242).

57 E. Rasmusson ve T. Carpenter, "Variations in Tropical Sea Surface Temperature and Surface Wind Fields Associated with the Southern Oscillation/El Niño", *Mon. Wea. Rev.*, 110 (1982), s. 354-84.

basınçlı Soğuk Uzantı arasındaki fark, görece soğuk ve kuru havayı batıya doğru itmekte, hava kütlesi de bu yolculuk sırasında giderek sıcaklaşan sular üzerinde ısı ve nem kazanmaktadır. Bir kısmı gerisingeri Doğu Pasifik üzerine inmek üzere yukarı irtifalara çıkan bu alize rüzgârı (Bjerknes tarafından Walker'in adıyla anılan Ekvatoral dolaşım), batıdaki havuzda biriken ılık su miktarını daha da artırmakta ve böylece akışa neden olan farkı gitgide şiddetlendirmektedir. Bjerknes'in kendi sözcükleriyle ifade edecek olursak, "Giderek şiddetlenen bir Walker Dolaşımı ... doğrudan kendisinin nedeni olan doğu-batı sıcaklık farkını daha da artırmaktadır."[58] Açığa çıkardığı enerjiyi geri besleme yoluyla tekrar kazanan sistemler için klasik bir örnek olarak gösterilebilecek bu döngü, aynı zamanda ters yönde de işlemektedir: Doğudan esen alize rüzgârları hafiflediğinde, Sıcak Havuz doğuya doğru kaymaya başlamakta, böylece iki bölge arasındaki fark eğrisi de giderek azalmaktadır. Ilık yüzey akıntısı nedeniyle orta Ekvatoral Pasifik'te deniz suyu sıcaklıkları yükselmekte, bu arada, normalde rüzgârın sağladığı yukarı yönlü soğuk su hareketinin baskılanmasıyla, Ekvador/Peru açıklarında klasik El Niño ısınmasının sonuçları gözlenmektedir. Soğuk hava hareketlerinde ise tam tersine, alize rüzgârları, batıdaki sıcak birikme ve doğudaki soğuk yukarı hareket şiddetlenir. Dolayısıyla, Walker Dolaşımı'nın her iki durumunda da, hareketi uç noktalara (El Niño veya La Niña'ya) doğru zorlayan, güçlü bir kendi kendini besleme döngüsü mevcuttur. Üstelik, Güney Salınımı yalnızca yüzey basıncının bir yan etkisi olmaktan ibaret değildir ve Walker dolaşımları yoluyla şiddetlenecek veya zayıflayacak şekilde, muson bölgeleri ile Ekvatoral Pasifik Okyanusu arasında gerçek bir hava kütlesi transferi de sağlar.[59]

Diğer bir deyişle, tropikal hava koşullarındaki büyük sapmalar, kendi kendini yaratır ve ayakta tutar: Güneş lekelerinin ya da başka harici güçlerin müdahalesine ihtiyaç duymaz. George Philander, Bjerknes'in geliştirdiği modelin özünü, "okyanus koşullarında meydana gelen değişiklikler, atmosfer koşullarındaki değişikliklerin hem nedeni hem de sonucudur" şeklinde ifade ediyor. Deniz yüzey sıcaklıklarındaki anormallikler, alize rüzgârlarının şiddetlenmesine ya da zayıflamasına yol açmakta ve böylece okyanus dolaşımında değişiklikler meydana gelmekte, bu ise yine başa dönüp deniz yüzey sıcaklıklarında anormalliklere neden olmaktadır.

58 J. Bjerknes, "Atmospheric Teleconnections from the Equatorial Pacific", *Mon. Wea. Rev.*, 97 (1969), s. 170.

59 Thomas Levenson'a göre, 1933'te Marquesas Adaları'nın hava durumunu inceleyen John Leighy, bu karmaşık deniz/deniz yüzey sıcaklığı etkileşimini mikrokozma düzeyinde fark ettiyse de, çalışmaları 1978'e, yani Bjerknes'in çığır açan buluşlarından on yıl sonrasına kadar yaşama dönememiştir (*Ice Time: Climate, Science and Life on Earth*, New York, 1989, s. 70, 72).

Philander devam ediyor: "El Niño veya La Niña'nın niçin oluştuğunu sormak, bir zilin niçin çaldığını, veya bir keman telinin niçin titrediğini sormak gibidir. Güney Salınımı, bileşik okyanus-atmosfer sisteminin doğal bir salınım biçimidir: suküre ve havakürenin ortak müziğidir."[60]

Bjerknes'in kuramı, hayret verecek ölçüde cesur olmakla birlikte, sorunun kilit dinamik unsurlarından birini çözümsüz bırakıyordu. Bir durumdan diğerine geçişi zorlayan ya da tetikleyen şey neydi? Peki, El Niño hareketi nasıl sona eriyordu? Mesele, 1969'da Bjerknes tarafından da kabul edilmişti: "Farklı eğilimler arasındaki geçişin nasıl gerçekleştiği henüz açıklığa kavuşturulabilmiş değil. Tipik geçişlerin yaşandığı bir dönemde arka arkaya hazırlanacak küresel meteoroloji haritalarını inceleyerek, sorunun bir bölümünü aydınlatabiliriz. Çözüme giden bir diğer anahtarın ise, dinamik denizbilimi alanındaki çalışmalar tarafından ortaya çıkartılması gerekiyor olabilir."[61] Gerçekten de, çözüme giden yolda en kritik katkıyı denizbilimi yapacak, deniz fiziğini temel alarak Bjerknes'in kuramını daha ileri götürme işi, 1970'lerin ortalarında, Havai Üniversitesi'nden Klaus Wyrtki'ye düşecekti.

Şekil 7.4
ENSO Kuramının İnşasında Önemli Aşamalar

1. Kuraklıklarda küresel ölçeğin ve eşzamanlılığın fark edilmesi	Roxburgh: 1790'lar Blanford: 1880
2. Kuraklık ile yarı küre ler arası atmosfer "tahterevallisi" arasında bağlantı kurulması	Blanford: 1880 Lockyer ve Lockyer: 1900
3. Güney Salınımı (SO)'nın Tanımlanması	Hildebrandsson: 1899 Walker: 1920'ler
4. SO ve El Niño'nun tek bir model içerisinde birleştirilmesi	Bjerknes: 1960'lar
5. La Niña'nın (ENSO'nun soğuk safhası) fark edilmesi	Philander: 1980'ler
6. Safha geçiş mekanizmasının açıklanması	Wyrtki: 1980'ler
7. Başarılı tahmin modelinin oluşturulması	Cane ve Zebiak: 1986
8. On yıldan uzun süreli dalgalanmaların yapısı	??

Wyrtki, El Niño'yu, alize rüzgârlarının şiddetlenmesi ve batı Pasifik'teki ılık su birikiminin ortalamaları aşması sonucunda doğan, türbülanslı "ısı

60 George Philander, "Learning from El Niño", *Weather*, 53:9 (Eylül 1998), s. 273.

61 Bjerknes, aynı eser.

boşalım olayları" olarak tanımlıyordu.[62] Dünya üzerindeki diğer okyanuslar gibi, Pasifik de iki farklı sıvı katmanından oluşmaktadır: çok derin bir soğuk su katmanı ile, daha ılık, sığ yüzey katmanı.[63] Bu ikisi arasındaki sıcaklık geçişinin en sert biçimde yaşandığı ara katmanı ise termoklin olarak adlandırıyoruz. Sıcak Havuz, önceki sayfalarda gördüğümüz gibi, alize rüzgârlarının neden olduğu bir ılık su birikimidir ve 100 m'yi aşan derinliği ile, Pasifik'in batı ucunda termoklini aşağıya itmektedir. Sıcak Havuz, yıl içerisinde biriktirdiği güneş enerjisinin tamamını dışarıya verme olanağını bulamadığından, gezegenin ısı deposu veya "kapasitör"ü gibi işlev görmektedir.[64] Hava sistemlerini tahrik etme potansiyelini taşıyacak şekilde depolanan muazzam miktardaki enerji, engin okyanus alanlarında küçük yüzey sıcaklığı artışlarına neden olarak kendini gösterir.

Depolanmış güneş enerjisi, alize rüzgârının yönünü çevirmesi gibi bir tetikleme mekanizması tarafından, Güney Amerika'ya doğru yürüyerek, dalga benzeri bir ılık su kütlesi formunda ("Kelvin dalgası") salıverilene dek, fazla ısı Sıcak Havuz'da birikecektir. Bu hareket sonucunda ise Ekvatoral termoklinin eğimini yitirerek düzleşmesi ve böylece doğu ile batı arasında normalde var olan sıcaklık fark eğrisinin ortadan kalkmasıyla, alize rüzgârı daha da zayıflar. Alize rüzgârının zayıflaması veya dinmesi ise, Sıcak Havuz'un doğuya ilerlemesine engel olan dizginlerin salınması, ılık yüzey sularının Ekvatoral Güney Amerika açıklarında birikmesi için uygun ortamın oluşması anlamına gelmektedir.[65] Sürece etki eden nedensellik örgüsünün karmaşıklığı, en baştaki tetikleyici etmenin bulunup çıkartılmasını güçleştirmektedir.

Uluslararası Gündönümü Hattı boyunca gerçekleşen batılı rüzgâr patlamalarının Kelvin dalgalarını tetiklediği fikri, ilk olarak Wyrtki tarafın-

62 K. Wyrtki, "El Niño: The Dynamic Response of the Equatorial Pacific Ocean to Atmospheric Forcing", *Journal of Physical Oceanography*, 5, s. 572-84; ve "The Response of Sea Surface Topography to the 1976 El Niño", *Journal of Physical Oceanography*, 9, s. 1223-31. Ayrıca, Wyrtki'nin sunduğu katkı için bkz. Allan, Lindesay ve Parker, s. 19 ve 24-5.

63 Bunun yanında, termohalin ısı taşınımı üzerinden gerçekleşen, Kuzey Denizi ile Antarktika su kütlelerinin subdüksüyonu tarafından harekete geçirilen bir derin okyanus ısı transferi de mevcuttur. Ancak, bu hareket gayet yavaş bir şekilde, onlarca yıllık dalga boyları üzerinde işlemektedir. Atmosfer-okyanus bileşik sisteminin uzun vadedeki hafızası olarak gösterilebilir.

64 "Kapasitör" benzetmesi için bkz. Joel Gunn, "Introduction", *Human Ecology* Küresel İklim Değişikliği özel sayısı (22:1 [1994]), s. 11; ve Peter Webster ve Timothy Palmer, "The Past and the Future of El Niño" *Nature*, 390 (11 Aralık1997), s. 562.

65 ENSO döngüsü üzerinde, Sıcak Havuz'daki ısı birikiminin mi, yoksa Pasifik'teki iç dalga dinamiklerinin mi daha güçlü etki yarattığı konusunda ciddi tartışmalar yürütülüyor. P. Schopf ve M. Suarez tarafından 1988'de geliştirilen ünlü ENSO "sönümlenmiş salıngaç" veya "gecikmeli salıngaç" modelinde, önceliğin dalga dinamiklerine verildiğini görüyoruz ("Vacillations in a Coupled Ocean-Atmosphere Model", J. *Atmos. Sd.*, 45, s. 549-66). Wyrtki'nin bulgularını tekrar ele alırken, 1982-83'ün muazzam El Niño hareketi öncesinde, batı Pasifik'teki deniz seviyesi veya deniz yüzey sıcaklığında "kurala uygun" bir artışın kafa karıştırıcı eksikliğinden yola çıkmışlardır.

dan 1975 yılında ortaya atıldı. 1990'ların ortalarında, Tropikal Okyanus Küresel Atmosfer (TOGA) takip sisteminden elde edilen verilerle de desteklenen araştırmalarda, tropikal kuşakta yaşanan, sıra dışı bir güce sahip mevsim içi (30 ila 50 gün) atmosferik dalgalanmalar, bu patlamaların nedeni olarak gösterildi. Madden-Julian Salınımı (MJO) olarak bilinen bu dalgalanma, yıldan yıla güç kaybediyor ya da kazanıyor, El Niño yıllarında ise zirve noktasına ulaşıyordu. Madden Julian salınımındaki bu şiddetlenmelerin, önceden tahmin edilebilecek şekilde, deniz yüzey sıcaklıklarındaki artış tarafından mı tahrik edildiği, yoksa belli olasılıklar çerçevesinde rastlantısal [*stochastic*] biçimde mi geliştiği konusunda ise belirsizlik hâkim.

Bunun yanında, hava koşullarını kendisi yaratan ENSO, bir adım sonrasında hava koşulları tarafından şekillendirilmektedir. Isı deposu modeli, El Niño hareketlerinin genel evrimini açıklayabiliyorsa da, "ENSO döngüsü içerisinde tekrarlama sıklığı, soğuk/sıcak hareketlerin süresi ve şiddeti bakımlarından gözlemlenen düzensizliklerin bir sebebi, belki de, ... hava koşullarındaki değişimlerin, okyanus-atmosfer dinamiklerindeki değişimlere göre daha sık yaşanması yüzünden, aralarındaki etkileşimin doğrusal olmayan bir yapı sergilemesi şeklinde açıklanabilir."[66] El Niño olaylarının zaman cetveline baktığımızda, hava durumunun (güçlü fırtına sistemleri ve tropikal siklonların güçlendirici etkisi de dahil olmak üzere) istatistiksel incelemede "parazit"e neden olduğunu görüyoruz. Tahminciler için yaşamı daha da çekilmez kılmak istercesine, doğrusal olmayan tüm diğer devingen sistemlerdeki gibi, ENSO da bünyesinde önemli oranda deterministik kaos barındırmaktadır muhtemelen.[67]

Güney Salınımı, grafikte x ekseninin çok altına indiğinde neler yaşandığını açıklığa kavuşturan da Wyrtki oldu. Sistem, bir sıcak hareketin ardından "gevşeme" sürecine girdiğinde (ki bu, genellikle alize rüzgârlarının birdenbire tekrar ortaya çıkmasıyla ve Doğu Pasifik'in patlamaya hazır hale gelecek şekilde soğumasıyla bir arada gerçekleşir), bu kez de ortalama durumu çok aşarak diğer tarafa kayma eğilimindedir. Böylece, El Niño safhası bir anda aynadaki yansımasıyla yer değiştirir: Princeton'dan George Philander'in, 1985 yılında yayınlanan ünlü makalesinde La Niña adını verdiği soğuk safha başlamıştır. La Niña hareketi boyunca, genelde güçlü biçimde esen doğulu alize rüzgârları Sıcak Havuz'u tekrar ısıyla yüklerken, Hint-Avustralya Konverjans Sahası da batıya, Endonezya

66 Michael McPhaden, "Genesis and Evolution of the 1997-98 El Niño", *Science* 283 (12 Şubat 1999), s. 953.

67 Bkz. G. Kiladis, G. Meehl ve K. Weickmann, "The Large-Scale Circulation Associated with Westerly Wind Bursts and Deep Convection over the Western Equatorial Pacific", *J. Geophys. Res.*, 99 (1994), s. 18527-44.

üzerine, Hint Okyanusu'nun kenarına doğru geri çekilir. La Niña'ya eşlik eden iklimsel değişiklikler, El Niño hava koşullarının tersi yönde, ama genellikle benzer bir şiddette kendini gösterir. Dolayısıyla, 1897-98 ve 1997-98'de Çin'de yaşandığı gibi, yıkıcı kuraklıkları şimdi de ciddi seller takip edecektir.[68]

Wyrtki'nin katkıları, hiç kuşkusuz, El Niño'nun dinamikleri hakkındaki tartışmanın son bulması anlamına gelmiyordu (olayın kimi temel boyutları hâlâ araştırmacıların elinden kaçabilmektedir). Ancak, veri analizleri ile atılan ağda ENSO'nun ilk kez yakalandığı zorlu günlerden, olgun bir kuramın ortaya çıktığı döneme geçiş süreci, bu katkılarla tamamlanmış oldu. Ekvatoral Pasifik'teki TOGA verilerinin kullanıldığı karmaşık tahmin modellerinin inşa edilmesi, olanak sınırları içerisine girmişti artık. 1986'da, iki denizbilimci, Mark Cane ve Stephen Zebiak, Bjerknes'in kilit değişkenlerini basit bir atmosfer-okyanus bileşik modeline dahil ettiler ve 1986-87 El Niño hareketini başarıyla tahmin ettiler. On yıl sonra, 1997-98 hareketinin saldırıya geçeceği, bu kez pek çok farklı model tarafından öngörülebildi (aralarında Cane ve Zebiak yoktu). Ancak, hareketin hayrete düşüren şiddeti ve Mayıs 1998'de birdenbire kesilivermesi karşısında, bazı ENSO modeli uzmanları, çabalarının "vasat" olduğunu düşünmeye başladılar. Yine de, ENSO'nun altında yatan temel fiziksel mekanizmaları bugün bütünüyle kavramış durumdayız. Önde gelen bir araştırmacının sözleriyle, "El Niño-Güney Salınımı'nın sergilediği sapmalar, insanoğlunun bugüne dek çözebildiği ilk büyük atmosfer-okyanus-biyota bulmacasıdır."[69]

Onlarca Yıllık Rejimler?

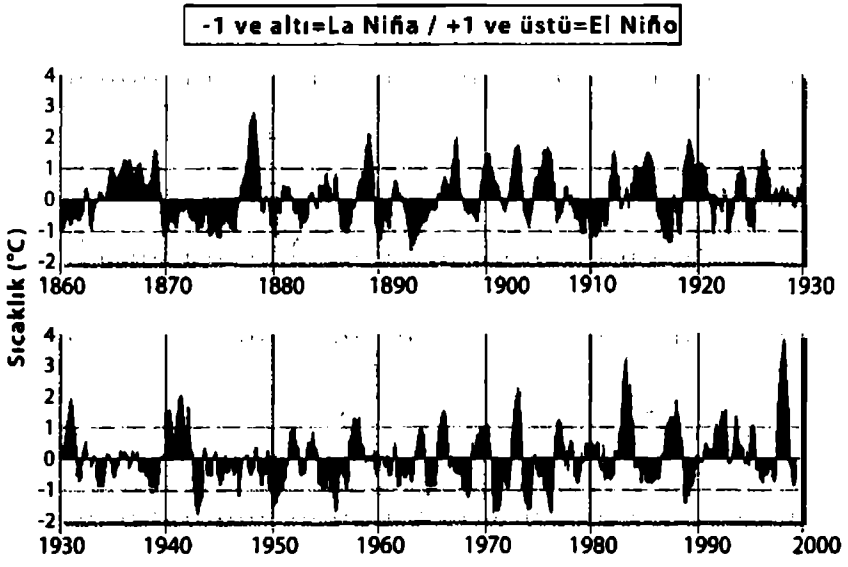
ENSO ile zaman arasındaki "karmaşık uyum"un anlaşılması, çözüm bekleyen problemlerden belki de en öncelikli olanı.[70] Bugün, paleoklimatoloji ve paleoşinografi uzmanları da ENSO araştırmalarına temel katkılarda bulunmaya başlıyorlar. Çağımızda, El Niño hareketlerinin iki ila yedi yıl arasında değişen, hemen hemen periyodik bir sıklık içerisinde seyrettiği görülüyor. Ancak çoğu araştırmacı, bu salınımın, benzer fiziksel mekanizmalar tarafından tahrik edilen, kendini daha düşük sıklıkta (onlarca yıldan tutun da, bin yıllık dönemlere kadar) gösteren başka döngülerle iç içe iş-

68 S. G. Philander, "El Niño and La Niña," J. Atmos'. *Sd.* 42 (1985), pp. 451-9

69 Richard Barber in Michael Glantz, *Currents of Change: El Niño's Impact on Climate and Society*, Cambridge 1996, p. 167

70 Richard Kerr, "Big El Niños Ride the Back of Slower Climate Change," *Sdence* 283 (19 Feb. 1999), p. 1108

lediğinden emin.[71] Örneğin, El Niño'nun 1920'lerin başları ile 1950'lerin sonları arasında, daha önceki ve sonraki dönemlerde yaşanan güçlü döngülere karşıt düşecek şekilde zayıf bir seyir izlemiş olması, ENSO kronolojilerinin ilk kez derlendiği 1970'lerden bu yana büyük bir merak konusu. 1860'tan sonra Doğu Pasifik'te ölçülen deniz yüzey sıcaklığı değerlerinin yer aldığı Şekil 7.5, 1925-1958 arası dönemde (hatta 1972'ye kadar) sıcak hareketlerin hem sıklığında hem de şiddetinde bir azalmanın yaşandığını açıkça gösteriyor. Bunun yanında, toplam hareket sayısı içerisindeki El Niño ve La Niña oranlarında da çarpıcı değişiklikler var. Peki bu tablo, ENSO'nun onlarca yıllık bir ölçekte, yüksek şiddetli ve düşük şiddetli "rejimler" arasında gidip geldiğini (salınım yaptığını) mi kanıtlıyor? Eğer öyleyse, bu durumun tropikal kuşak ve Kuzey Çin tarım tarihine bakışımız üzerindeki etkileri çok derin olacaktır.

Şekil 7.5 ENSO'nun Salınım Genliğindeki Değişim

Kimi araştırmacılar, büyük ölçekli zamansal yapıları halihazırda genel hatlarıyla görebildiklerini düşünüyorlar. Rasmusson, Wang ve Ropelewski, dağ gibi bir tarihsel veri yığınını elden geçirdikten sonra, ENSO döngü şiddetinin 31 yıllık dalgalanmalara tabi olduğu düşüncesi-

71 Dünya ikliminin, mevsimsel ile orbital arası zaman dilimleri temelinde, El Niño benzeri hareketler tarafından yönlendirilmesine dair en kapsamlı çalışma için bkz. Mark Cane ve Amy Clement, "A Role for the Tropical Pacific Coupled Ocean-Atmosphere System on Milankovitch and Millennial Timescales: Parts I & II", Peter Clark, Robert Webb ve Lloyd Keigwin (der.), *Mechanisms of Global Climate Change at Millennial Time Scales* içerisinde, Washington, D.C., 1999.

nin, "tüm Hindistan'daki muson sezonu yağış değişkenliklerine, ABD'nin Büyük Düzlük bölgesinde yirminci yüzyıl boyunca yaşanan kuraklıkların şiddetinde gözlemlenen sapmalara ve o kadar net olmamakla birlikte, Sahel'deki yağış miktarının yüzyıl ölçeğindeki dalgalanmalarına kabaca karşılık düştüğü" görüşündeler.[72] Kaliforniya'daki ağaç halkaları ve And Dağları'ndan alınan buzul sondajları, ayrıca yağış kayıtları, ENSO'nun şiddetinde meydana gelen değişmelerin kabaca benzer bir frekans izlediğine dair ilave kanıtlar sunuyor.[73] Diğer taraftan, Doğu Tropikal Pasifik'ten son dönemde alınan ve ENSO'nun tarihini 1600 yılına kadar sürme olanağını veren mercan sondajı verileri, sinyal gücü ve tutarlılığının 10 ila 25 yıllık dönemler halinde güçlü bir değişim sergilediğini ortaya koyuyor.[74] Ancak, bu iki veri kümesi birbiriyle çelişmiyor da olabilir; zira, 31 yıllık dalgalanmaları, 10-25 yıllık dalgalanmaların harmonik bir bileşimi biçiminde yorumlamak da mümkün (çok da doğru olmayan bir şekilde "hemen hemen yirmi yılda bir tekrarlanan salınım" şeklinde adlandırılmaktadır). ENSO döngüsündeki sapmaların, bir zaman dilimleri dağılımı boyunca "parçalanmış" [*fractal*] bir yapı sergilemesi bile olasılık dahilindedir.[75]

Rejimde gözlenen dalgalanmalar için getirilen açıklamalardan birinde, okyanus döngülerinin daha uzun süreye yayılma eğilimini taşıdığı orta enlemler başta gelmek üzere, atmosfer ve deniz sınır koşullarında meydana gelen on ila yüz yıl süreli değişimlerin ENSO'yu etkilediği belirtiliyor. Özellikle Kuzey Pasifik'in, 25 ila 40 yıllık dalga boylarında önemli deniz sıcaklığı dalgalanmalarına maruz kaldığını biliyoruz ve bu da var olduğu kabul edilen ENSO rejimleri veya dönemlerine karşılık düşmektedir.[76] Hepsinden daha fazla merak uyandıran ise, 1976-77'de Kuzey Pasifik'in orta ve batısı soğurken, orta ve Doğu Ekvatoral Pasifik'in aynı zamanda aniden ısınmış olmasıdır. Ana durumun, 1998'e kadar devam etmek üzere bu şekilde terk edilmesi, deniz yüzeyi sıcaklığındaki artışı arkasına alarak gelen sonraki El Nifio hareketlerinin etkilerini daha da güçlendirmiş olmalı.

72 Eugene Rasmusson, Xueliang Wang ve Chester Ropelewski, "Secular Variability of the ENSO Cycle", Natural Research Council, *Natural Climate Variability on Decade-to-Century Time Scales*, Washington, D.C., 1995, s. 458 ve 469.

73 Henry Diaz ve Roger Pulwarty, "An Analysis of the Time Scales of Variability in Centuries-Long ENSO-Sensitive Records in the Last 1000 Years", özet, NOAA El Niño internet sayfası; ve Xiao-Wei Quan, "Interannual Variability Associated with ENSO: Seasonal Dependence and Interdecadal Change", Doktora Tezi, University of Colorado, Boulder, 1998, s. 105.

74 Webster ve diğerleri, "Monsoon Predictability and Prediction", *Journal of Geophysical Research*, 103: C7 (29 Haziran 1998), s. 14.457. Ayrıca bkz. C. Folland ve diğerleri, "Large Scale Modes of Ocean Surface Temperature Since the Late Nineteenth Century", Navarra içerisinde (der.).

75 Düşük sıklıklı ENSO dalgalanmalarının ne kadar şeytani bir periyodiklik sergilediği hakkında fikir edinmek için bkz. Rasmusson, Wang ve Ropelewski, "Secular Variability of the ENSO Cycle", s. 458-69.

76 Bkz. Bölüm 3'teki tartışma, Xiao-Wei Quan, s. 89-137.

(Bunun tersine, okyanusun daha soğuk hale gelmesi ise muhtemelen 1999-2000 La Niña hareketini şiddetlendirmiştir.)[77]

Bazı uzmanlar, okyanusun arka planda maruz kaldığı bu değişikliği insan kaynaklı ısınmaya bağlarken, diğerleri ise On Yıllık Pasifik Salınımı (PDO) adıyla anılan, gizemini kısmen koruyan bir sıcaklık akışının dışavurumu olarak görmektedirler. (İki kutuplu yapının tersine döndüğü diğer örnekler, 1925 ve 1947 dolaylarında yaşanmış olabilir.)[78] Bu durum, El Niño hareketlerini şiddetlendirmenin yanı sıra, hareketin davranış biçimini de önemli ölçüde değiştirmiş gibi görünüyor: "1977 öncesinde Güney Amerika kıyıları orta Pasifik'ten daha önce ısınırken, bu yıldan sonra, ılık hareketler ilk olarak orta Pasifik'te kendini göstermeye başladı."[79]

Ancak, son araştırmalar, Pasifik'te PDO'dan başka üç önemli sıcaklık-termoklin salınımının daha yaşandığı fikrini uyandırıyor. Eğer öyleyse, ENSO'nun tam bir "uyumsuz döngüler kakofonisi" ile karmaşık etkileşim içerisine girdiğini söyleyebiliriz ve belki Hindistan musonlarının tarihe damga vuran döngüsü de buna dahildir (sonraki bölümde açıklayacağız).[80] Birbirine kenetlenmiş, birbiri içerisinde yankılanan farklı sıklıklarda işleyen bu kördüğümü çözmeye çalışmak, en hafif ifadeyle, göz korkutan bir çabadır. Şiao-Vei Çuan özetliyor: "ENSO'nun yıllar arası dalgalanma büyüklüğünün on yıllık dilimlerde değişmesi, farklı bölgelerde farklı zaman ölçekleriyle hareket eden iklim salınımlarının oluşturduğu etkileşimin bir sonucudur. Özellikle, muson bölgesinde ve Kuzey Pasifik'teki on yıldan uzun süren salınımlar ile, tropikal Pasifik Okyanusu'nun on yıldan kısa süren salınımı arasındaki, ayrıca Tropikal Pasifik'in yaklaşık 20 yıllık salınımı, Kuzey Pasifik'in 25-40 yıllık salınımı ve muson bölgesinin 10-15 yıllık salınımı arasındaki etkileşimler büyük önem taşımaktadır."[81]

İklimbilimciler, yüzyıllarla ifade edilen sıklıklarda işleyen büyük ölçekli küresel sıcaklık dalgalanmalarının ENSO üzerinde değişiklik yaratıp yaratmadığını bile merakla inceliyorlar. Grönland buz sondajlarında (ve sonradan başka bir dizi doğal kayıtta), Dördüncü Çağ iklimlerinin sürekli olarak bin yıl ölçeğinde bir dalgalanmaya maruz kaldığının tespit edilmesi, son yılların en dikkat çekici paleo-çevresel keşiflerinden birisiydi. "Ortaçağ Sıcak Dönemi" ile onun ardından gelen "Küçük Buz Devri" gibi küresel ısınma ve

77 Richard Kerr, "In North American Climate: A More Local Control", *Science*, 283 (19 Şubat 1999), s. 1109.

78 Bkz. N. Mantua, "A Pacific Interdecadal Climate Oscillation with Impacts on Salmon Production", *Bulletin of the American Meteorological Society*, 78:6 (Haziran 1997), s. 1069-79.

79 Ben Kirtman ve Paul Schopf, "Decadal Variability in ENSO Predictability and Prediction", *Journal of Climate*, 11 (Kasım 1998), s. 2805.

80 Bkz. Kerr, aynı eser (alıntı); ve Xiao-Wei Quan, s. 106.

81 Xiao-Wei Quan, s. 109-10.

soğuma dönemlerinin, "Dansgaard/Oeschger Salınımı"nın Holosen dönemdeki yumuşak yansımaları olduğu açığa çıkartıldı. Yine de, araştırmacılar ENSO döngüsündeki dalgalanmalarla bin yıllık iklim değişiklikleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir bağıntı kurma konusunda bugüne değin pek fazla şans elde edemediler.[82] Öte yandan, 1876-78'de rekor deniz suyu sıcaklıkları getiren El Niño hareketi ile, Küçük Buz Devri'nin, genel kabullere göre, 1880 dolaylarında sona ermesi arasındaki uyuşmaya benzer ilginç "çakışmalar" yok değil.

ENSO'nun kaotik kırpışmalar veya geçici şalter indirmeler tarafından sonlandırılabildiği iddiası ise çok tartışmalı. İddia sahiplerine göre, katmanlaşmış göl tortularından ve batı Pasifik mercanlarından elde edilen veriler yorumlandığında, ENSO döngüsünün erken Holosen'de (günümüzden 5000 yıl öncesi ile 12.000 yıl öncesi arasındaki dönem) bir şekilde devre dışı kaldığı anlaşılıyor. Şalteri kapatan elin ne olduğu ise açık değil: muhtemelen, Altitermal dönem boyunca devam eden yüksek sıcaklıklar, veya belki de farklı yörüngesel değişkenler nedeniyle mevsimsel döngünün gücünde gözlenen değişim. Buzul devrinin zirve noktasında (12.000 yıl önce) ENSO dalgalanmaların yaşandığına dair tartışmasız kanıtlar bulunduğundan, El Niño'nun neden birdenbire firar etmiş olabileceği sorusu, bilimcilerin kafasını kurcalamayı sürdürüyor.[83]

Araştırmacılar, ENSO'nun zamansal işleyişini kavramanın yanı sıra, salınımın şiddetinde gözlenen değişiklikler için de daha iyi veriler elde etme çabasındalar. 1876, 1982 ve 1997'deki gibi büyük El Niño hareketleri, dünya çapında yol açtıkları tüm yıkıma karşın, bu konuda zirveye oynayamıyor. Zira, Güney Amerikalı paleoklimatoloji uzmanları, ortaçağdaki "Chimu selleri" (MS 1100 dolaylarında) gibi, "bilinen en ciddi tarihsel olaydan bile çok daha güçlü" sonuçlar doğuran, Amazon'da olağanüstü kuraklıklarla yangınlar ve Peru kıyı şeridinde de Nuh Tufanı'nı aratmayacak seller getiren mega El Niñolara dair ürkütücü kanıtlara ulaştılar. Radyoaktif karbon-14 testleri, doğu yarım küre üzerindeki etkileri henüz açığa çıkartılmamış bu afetlerin, bugünden 1500, 1000, 700 ve 500 yıl önce yaşandığını söylüyor. Seyrek gerçekleşse de, 300 ila 500 yılda bir gelen bu felaketler, tarihte silinmez izler bırakmış olabilir.[84]

---

82 Nedenleri henüz bilinmiyor olmakla birlikte, Dansgaard/Oeschger döngülerinin Holosen'de ve ayrıca Dördüncü Çağ boyunca iklim istikrarsızlıklarına etki ettiğini gösteren güçlü kanıtlar var. Gerard Bond ve diğerleri, "A Pervasive Millennial-Scale Cycle in North Atlantic Holocene and Glacial Climates", *Science*, 278 (14 Kasım 1997), s. 1257-66.

83 Bkz. Richard Kerr, "El Niño Grew Strong as Cultures Were Born"; ve Donald Rodbell ve diğerleri, "A 15,000-Year Record of El Niño-Driven Alluviation in Southwestern Ecuador", *Science*, 283 (22 Ocak 1999).

84 Betty Meggers, "Archeological Evidence for the Impact of Mega-Nino Events on Amazonia During the Past Two Millennia", *Climatic Change*, 28 (1994), s. 328-9.

Son olarak, ENSO ile küresel ısınma arasındaki ilişkiyi anlama çabaları da aciliyet kazanmış durumda. Kimileri, El Niño döngüsünün giderek hızlandığı ve şiddetlendiği kanısındalar. Tarihsel ENSO kayıtlarına bakıldığında, 1728'den bu yada sadece sekiz veya dokuz "çok güçlü" El Niño'nun yaşandığı, her 42 yıla bir El Niño hareketinin düştüğü görülüyor örneğin. Oysa, bunlar arasında en büyük üç hareketin ikisi (1982-83 ve 1997-98), sadece 14 yıl arayla gerçekleşti. 1990-95 yıllarının bitmek bilmeyen El Niño hareketi de, tarih ve hatta paleoklimatoloji kayıtlarında süre bakımından rakipsiz. Başka araştırmacıların yanı sıra, Trenberth ve Hoar da, "Tarihe dönülüp bakıldığında, 1990'lar boyunca hüküm süren ve insan kaynaklı küresel ısınmanın bir sonucu olan ılık koşulların benzersiz olduğu görülüyor." savındalar.[85] Rağbet gören bir hipoteze göre, sera gazlarının hapsettiği ilave ısı, batı tropikal Pasifik Okyanusu'nda artık daha geniş bir Sıcak Havuz, daha derin bir termoklin tarafından depolanıyor ve daha sık, daha büyük ölçekli El Niño hareketleri ile dizginlerinden boşanıyor. Güçlenmiş bir ENSO döngüsü, diğer bir deyişle, küresel ısınmanın hava durumuna etki ederken izlediği başlıca yöntem olabilir.[86]

85 Bkz. Kirtman ve Schopf, s. 2805 (alıntı); ve K. Trenberth ve T. Hoar, "El Niño and Climate Change", *Geophys. Res. Lett.*, 24 (1997), s. 3057-60.

86 *Özet Rapor*, NOAA/CIRES La Niña Zirvesi, Temmuz 1998, s. 14.

Sekiz

AÇLIĞIN İKLİMLERİ

O her şeye muktedir beyaz adam nerede bugün? Geldi, yiyip tüketti ve gitti. Önemli olan, hayatta kalmaktır... Hayatta kalırsan, kim bilir, yarın yeme sırası sana da gelebilir. Belki de payını evine oğlun getirecektir.

-*Chinua Achebe, A Man of the People*[1]

ENSO, mevsimlerin kendi döngüsünden sonra, küresel iklim değişkenliğinin en önemli kaynağı durumunda. Böylesi bir büyüklüğe ve bu kadar geniş alanlara ulaşan, beş farklı kıtada insanların dörtte birinin başına bela sarabilen başka bir yıllar arası çevresel sapmadan söz edemeyiz. Yıkıma yol açan kuraklık veya sellerin tek nedeni olmamakla birlikte, çok sık tekrarlanması dolayısıyla, tahmin edilebilirlik bakımından açık ara önde.[2] Tek bir nesilde iki büyük El Niño hareketini (1982 ve 1997) tecrübe etme fırsatını bulan günümüz toplum ve çevre bilimcileri, ENSO'nun dünya tarihi üzerindeki etkisini kavramaya başlıyorlar. El Niño'nun tarih sahnesindeki resmini çizme çabasında ise, uzak bağlantılar [*teleconnection*] yoluyla neden olduğu kuraklık ve seller üzerinden iz sürmek, hareketin Doğu Tropikal Pasifik'te bir humma gibi baş gösterişini doğrudan gözlemlemekten çok daha kolay. Zira, hareketin etkileri Mısır, Etiyopya, Hindistan, Java, Çin ve Peru'nun yoğun nüfusa sahip eski tarım merkezlerini içine alırken, ortaya çıktığı bölge ise, uçsuz bucaksız, yaşam izlerine rastlanan adaların pek az bulunduğu, karanlık bir okyanustan ibaret. El Niño'nun uygarlık üzerindeki etkilerine dair savlar ve karşı savlar giderek şiddetlenirken, hareketin tarihteki parmak izlerini nasıl ayırt edebilir ve kanıtlayabiliriz?

1 Achebe, *A Man of the People*, New York, 1966, s. 161-2.

2 1930'larda Birleşik Devletler'in Büyük Düzlükler'inde, Avustralya'da ve Güney Afrika'da hüküm süren uzun dönemli kuraklığın, son 150 yılın en zayıf ENSO hareketlerinden biri sırasında ortaya çıktığını belirtmeliyiz.

Uzak Bağlantılar ve Nedensellik

Walker ve çağdaşları, dünyanın farklı bölgelerindeki yağış miktarları üzerinde Güney Salınımı'nın yol açtığı etkiyi ararken, birbirinden bu kadar uzak mesafelerde aynı anda kendini gösteren anormallikler arasındaki bağın ne olduğunu bilmiyorlardı. Küresel kuraklıkların altında yatan fiziksel mekanizmaların kara kutusu henüz deşifre edilememişti. Bjerknes ise, okyanusta boy veren ENSO darbelerinin, Walker Dolaşımı'ndaki yer değiştirme nedeniyle Ekvator boyunca iletildiğinden, yarı-sürekli yüksek ve alçak basınç sistemlerindeki kaymalar tarafından da tropikal kuşak dışına yayıldığından emindi artık. Kendisinden önceki araştırmacıların izinden giderek, iklim düzeni üzerinde meydana gelen, tropikal Pasifik'teki ENSO ile dünyanın geri kalan iklim sistemi arasında bağlantı oluşturan bu bozulmaları, "uzak bağlantılar" şeklinde tanımladı. Örneğin, El Niño safhasında orta Pasifik'e doğru hareket eden Hint-Avustralya Konverjans Sahası (Sıcak Havuz'un harekete geçirdiği ısı taşınımı sistemi), yarıküreler arası alçak ve yüksek basınç "dalga dizisi"nin ve bu zincir tarafından düzenlenen iklim koşullarının konumunu da kaydırmaktadır. Fırtınalar güzergâh değiştirirken, mevsimsel yağış miktarı ya da kuraklık, yılın o dönemi için alışılmadık noktalara ulaşır. Doğu Ekvatoral Pasifik'teki sıcak ve soğuk hareketler sırasında, diğer bölgelerin de büyük, istatistiksel olarak anlamlı sinyallere yüksek yatkınlık sergilemesi durumunda, uzak bağlantılar sağlam biçimde kurulmuş demektir.[3]

Ancak ENSO, güneş lekesi dalgalanmaları gibi saat nizamında işleyen bir döngü olmayıp, karmaşıktır ve ancak kısmi bir periyodiklik sergiler (fraktal terminolojisinde bir "şeytan merdiveni"). Dolayısıyla, hüküm sürdüğü coğrafya da önemli ölçüde değişebilmektedir. Bir yandan dayanıklı, öte yandan hassas ve kırılgan olan uzak bağlantıların varlığında, ENSO da jet akımları ile yarı kıta büyüklüğünde hava kütlelerinin gezegen ölçeğinde oynadığı bir sandalye kapmaca oyununa benzetilebilir. Üstelik, bu oyunun kimi dönemlerde daha bir coşkuyla oynandığını görürüz. Genellikle mevsimsel olan uzak bağlantılar, bazen daha uzun sürelere de yayılabilir. Dahası, uzak bağlantı sistemlerinin dünya ölçeğindeki güç ve düzeninin, altta yatan ENSO "rejimleri"nin güçlü/zayıf durumlarına göre büyüyüp küçüldüğünü gösteren ikna edici kanıtlara sahibiz. Uzak bağlantı sahalarının en güçlü olduğu ve en geniş alana yayıldığı dönemler, 1879-1899 ve sonra da 1963 olarak kaydedilirken, 1876-77, 1899-1900, 1972-73, 1982-83 ve 1997-98 El Niño hareketleri, alışılmadık ölçüde eşzamanlı uzak bağlantı yapıları ortaya çıkardı. Öte yanda ise, 1900 ile 1963 yılları arasında, özellikle de 1921-

3 *Kiladis ve Diaz*, s. 1071.

41 döneminde, bağlantılar "zayıfladı, parçalı bir hal aldı ve mekansal ölçek bakımından da en sıkışık duruma geldi".[4]

Bunlara ek olarak, ENSO asla kendini bütünüyle tekrar etmez. Her El Niño, kendine özgü ve hatta ayrıksı bir tarihsel olaydır. "Hareketlerde pek çok zaman ortak özellikler göze çarpsa da, ortaya çıkış, yaşam döngüsü ve sona eriş bakımından birbiriyle aynı iki ENSO olayına rastlanamaz."[5] Yer bilimlerinin diliyle konuşacak olursak, tekbiçimlilik[6] [*uniformitarianism*] için verilecek en uygun örnek kesinlikle El Niño değildir. Araştırmacılar, bu gerçeği acı yollarla öğrenmek zorunda kaldılar. 1980'lerde, 1941'den beri gerçekleşmiş El Niño hareketlerinin karşılaştırmalı çözümlemesi temelinde, "kurallara dayalı bir ENSO" tanımlaması yapma yolunda iddialı çabalara girişildi. "Ne var ki, bu ENSO modelinin oluşturulmasından hemen sonra, 1982-83'de müthiş bir El Niño hareketi patlak verecek ve kurallara dayalı ENSO yaklaşımının, yapısal bakımdan ciddi biçimde gözden geçirilmesine neden olacaktı."[7] 1982-83 hareketine göre okyanus sıcaklığında daha fazla artışa neden olan, ancak daha kısa süren 1997-98 El Niñosu incelendiğinde, hiç şüphe yok ki bu modelin biraz daha kurcalanması gerekecektir. Pasifik'te gerçekleşen her bir ENSO olayının kendine özgü karakteri (ya da, meteorologların dediği gibi, "tadı"), temel olarak okyanus içi dinamiklerdeki farklılıklardan, özellikle de yatay akımın veya yüzey sıcaklığındaki alaboranın göreli öneminden kaynaklanıyor.

Dahası, belli başlı dolaşım rejimleri, ENSO ve diğer periyodik değişkenler arasında var olan "çok sayıdaki etkileşim biçimi" nedeniyle, tropikal Pasifik dışındaki olası etkiler de son derece karmaşık bir hal almaktadır.[8] Gerçekten de, önemli ENSO uzak bağlantılarını, her üç ila yedi yılda bir basitçe açılıp kapatılan iklim "şalterleri" olarak değil, Güney Salınımı ile diğer bağımsız değişkenler arasında ortaya çıkıp, uzak bağlantıların etkisini güçlendiren ya da hafifleten seçmeli etkileşimin özgün sistemleri biçiminde görmeliyiz. ENSO, mekanizmayı mümkün kılsa veya gerekli bir koşul olsa da, ancak nadiren tek başına yeterli bir nedene dönüşebilmektedir. Örneğin, El Niño, alt tropikal jet akımını güçlendirerek ve fırtına güzergâhını güneye kaydırarak, 1993 yılında yukarı Mississippi Vadisi'nde meydana gelen büyük taşkında rol oynamış,

4 Allan, Lindesay ve Parker, s. 77.

5 Aynı eser, s. 25-6.

6 Tüm jeolojik olayların, dünyanın oluşumundan bugüne kadar değişmeksizin işlemiş, bugün geçerli olan jeolojik kuvvetlerle açıklanabileceği kuramı – *çev.*

7 Aynı eser.

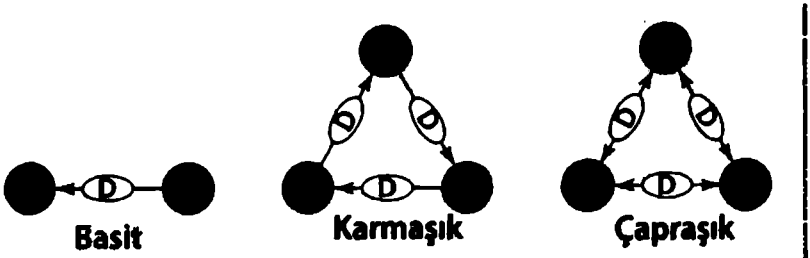
8 Peter Webster, "The Variable and Interactive Monsoon", Fein ve Stephens içerisinde, s. 305.

ancak bahar ve yaz mevsimlerinde meydana gelen olağandışı yağışların gerçekleşmesi için, buna ek olarak, Karayipler'den gelen alçak seviye akışın da aralıksız nem sağlaması gerekmişti. Birbirinden bağımsız hareket eden bu iki durumun oluşturduğu bileşim, sıra dışı yağış rakamlarının ardındaki gerçek "neden" olmuş, taşkın alanlarının insanlar tarafından akılcılıktan uzak biçimde kullanılmasıyla da desteklenerek, 35 milyon $'lık bir hasar faturası çıkarmıştı.[9]

Peter Webster ve çalışma arkadaşları, ENSO-muson simülasyonları üzerinde yürüttükleri kapsamlı bir incelemede, bu uzak bağlantıların nedenselliğinde gözlenen karmaşıklığın anlaşılması amacıyla, faydalı bir bulgusal [*heuristic*] model ortaya attılar. Basit bir sistemde, bir El Niño (La Niña) uyarımı, Güney Asya veya Doğu Asya musonları gibi bir başka sistemi doğrudan etkileyecektir. Bir dolaşım üzerinde meydana gelen değişiklik, zorunlu olarak bir başkasını da değiştirecektir. "Ortaya çıkan etki, iç sapmalardaki büyüme karşısında doğrusal bir yörünge izleyecek ve böylece sistem de büyük ölçüde tahmin edilebilir olacaktır." Walker da otuz yıllık çabasında işte böyle basit bir nedenselliğin peşinden koştu. Oysa, doğanın böylesine yardımsever olduğu pek az görülür. Daha yüksek olasılıkla, ENSO ile musonlar arasındaki bağlantı, Avrasya'daki kar yağış miktarı gibi bir başka değişken üzerinden kurulmakta ve burada karmaşık bir hiyerarşi egemen olmaktadır. "Karmaşık hiyerarşi içerisinde, musonların üçüncü bir sistem üzerinden geri dönüp ENSO sistemini etkilediği, ya da tam tersinin gerçekleştiği görülebilmektedir." Sapmalardaki büyüme, kolaylıkla doğrusallıktan uzaklaşıp tahmin edilebilirliğe darbe vurabilmektedir. "Her bir sistemin bir diğeri ile etkileşime girdiği ve etkileşimin rotasını deşifre etmenin de güç olduğu" bir hiyerarşi ise, tahmin yeteneğimizi en düşük düzeye indirecektir. Örnek vereceksek, Güney Asya musonlarının, geriye dönüp ENSO üzerinde önemli etkiler doğurma ve hatta kimi zaman El Niño sıcak safhalarının "fünyesi" haline bile gelme olasılığı bulunmaktadır. İki veya üç değişkenin serbestçe kendi borusunu öttürdüğü böylesi kaotik koşullarda, hangi olayın diğerini tetiklediğini belirlemek olanaksızdır ve belirlenimcilik de temelden yok olur. (Yine de, özellikle bağlantılardan birinin baskın olduğu durumlarda, olasılığa dayalı tahmin yöntemini uygulamak mümkündür.)[10]

9 David Rodenhuis, "The Weather That Led to the Flood", Stanley Changnon (der.), *The Great Flood of 1993* içerisinde, Boulder, Colorado, 1996, s. 44-5.

10 P. Webster ve diğerleri, "Monsoons: Processes, predictability, and the prospects for prediction", *Journal of Geophysical Research*, 103:C7 (19 Haziran 1998), a. 14.459.

E = ENSO
M = Musonlar
C = diğer sistem (örneğin, Avrasya kar yağışı, Sibirya yüksek basıncı vb.)
D = iç sapmalar

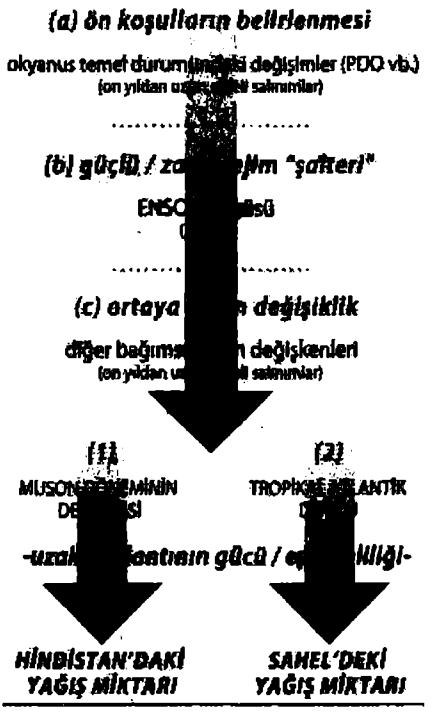
ENSO ile diğer iklim sistemleri arasındaki olası ilişkiler.
Kaynak: Webster ve diğerleri (1998).

Şekil 8.1 Seçmeli Bir Etkileşim Olarak Uzak Bağlantılar

Bu çapraşık hallerde, ENSO darbeleri ile bölgesel iklim periyodiklikleri arasındaki etkileşim de daha uzun bir zaman dilimine yayılmakta ve bu durum, içinde bulunulan safhaya göre, Pasifik'ten gelen sinyalin şiddetlenmesine de zayıflamasına da neden olabilmektedir. Tropikal kuşaktan gelen itici güç aynı olsa bile, bu kuşağın dışındaki yerlerde verilen tepkilerde büyük farklılıklar gözlenebilmektedir. Dolayısıyla, ENSO ile Hint musonları arasındaki uzak bağlantı, Avrasya kar örtüsünün on yıllık dönemler halinde değişen eğilimlerine bağlıyken, Kuzey Amerika'nın batısı ile kurulan uzak bağlantı, daha az anlaşılabilmiş, 20 ila 30 yıllık Kuzey Pasifik salınımları tarafından düzenlenmektedir.[11] Hatta, bazı iklim araştırmacılarına bakılırsa, "Belirlenmiş [ENSO] uzak bağlantıları temel alınarak yapılan tahminler, istatistiksel bakımdan yüksek derecede anlamlı sayılanlar da dahil olmak üzere, on yıllık zaman ölçeğindeki iklim değişkenlikleri nedeniyle çuvallayabilmekte ve hatta gerçeğin tam tersi yönü gösterebilmektedir." ENSO ile Hint musonları arasında son dönemde meydana gelen bağlantı "kopması" ileriki sayfalarda göreceğimiz gibi, çarpıcı bir örnek olarak önümüzde duruyor.[12]

11 Alexander Gershunov, Tim Barnett ve Daniel Cayan, "North Pacific Interdecadal Oscillation Seen as Factor in ENSO-Related North American Climate Anomalies", *EOS*, 80:3 (19 Oca 1998), s. 25 ve 29-30.

12 *Özet Rapor*, La Niña Zirvesi, s. 10.

Şekil 8.2 ENSO / Uzak Bağlantı Düzeninin İki Ha

rünmektedir. Dolayısıyla, ileride gö
Hindistan'daki ve Sahel'deki yağış n
sıyla muson dönemindeki değişmele
düzenlemektedir. Şekil 8.2, bu iki fa
gösteriyor: Bir tanesi ENSO ısı boşalt
ken, diğeri hareketin ardından ortay

Daha kabaca söyleyecek olursak,
lik, her bir hareketin küresel ölçekte
zanmasına yol açmaktadır. ENSO'n
bağımsız değişkenlerin iki farklı örn
lanması hiç olası görünmüyor. Anc
ça, eşzamanlılık ve eş evreliliğin de
8.1). Son olarak, ENSO etkinliğinin
uzak bağlantı arasındaki mesafe büy
(ana fırtına sistemlerinin karşı etkis
otik değişkenlik de büyümektedir.[13]
arasında devamlı cephe çarpışmaların

13 Kevin Trenberth, "The Different Flavors of L

ğası gereği, tropikal iklime kıyasla daha çalkantılı ve tahmini güç bir seyir izler. Meteorologların "sinyal/parazit" oranı şeklinde tanımladıkları şey de (ENSO'daki değişkenliklere atfedilebilen sapmaların oranı), Ekvator'dan uzaklaştıkça azalmaktadır.

Tablo 8.1
Beş Önemli El Niño Hareketindeki Uzak Bağlantılar

	1877-78	1899-1900	1972-73	1982-83	1997-98
Hindistan	K**	K*	K*	k	-
Endonezya	K	k (K1902)	K	K	K
Filipinler	k	K	k	K**	k
Avustralya	K	K**	K	K	K
Kuzey Çin	K**	K*	K	k	k
Yangzi	S	-	-	S	S
Güney Afrika	K	k	K	K	K
Doğu Afrika	s	K (1898 La Niña?)	-	-	-
Afrika Boynuzu	k	k	K	K	K
Sahel	k	K	K**	K	-
[Akdeniz]	k	-	K**	k	-
[Rusya]	k	-	K**	-	k
Nordeste	K	k	K	K	K
Güney Brezilya	?	?	-	S	-

K=şiddetli kuraklık; k=hafif kuraklık; S=şiddetli sel; **=yüzyılın en ciddi vakası; *=yüzyılın ikinci en ciddi vakası. Köşeli Parantez=yalnızca muhtemel uzak bağlantı.

Kaynak: Glantaz, *Currents of Change*, s. 65, 70-72.

Öyleyse, Hindistan, Endonezya, Kuzey Çin, Güney Afrika ve Kuzeydoğu Brezilya'daki "açlık iklimleri"nin coğrafi olarak şekillenmesinde El Niño'nun oynadığı rolü anlayabilmek için, ENSO dışında kalan bu önemli değişkenler hakkında da bir şeyler bilmek zorundayız. Uzak bağlantılarla ilgili güncel çalışmalara değindikten ve bu kapsamda, 1876-78 ve 1896-1902 kuraklıklarının meteorolojik boyutunu kısmen tartışma fırsatını bulduktan sonra, şimdi de ENSO kronolojilerinin oluşturulmasında kullanılan arşivlere göz atacağız.

Bölgeler Bazında ENSO İklimbilimi

HİNDİSTAN

"Yılın dört mevsim halinde yaşandığı Batı'nın aksine, Hindistan takvimi üç döneme ayrılmıştır: ekim ile aralık arasındaki Soğuk Mevsim, ocak ile mayıs arasındaki Sıcak Mevsim ve haziran ile eylül arasındaki yaz musonları mevsimi."[14] Bu alt-kıtada kuraklık, tarımsal fayda sağlayan yağışların yüzde 75'i ila 90'ını temin etmesiyle hayati önem taşıyan yaz musonlarının yetersiz kalması şeklinde tanımlanır.[15] (Alt-kıtanın kuraklığa yatkın bölgeleri arasında, yalnızca Tamil Nadu kıyı kesimi, yaz musonları yerine ekim-aralık kuzeydoğu musonlarına bel bağlamaktadır.) "Muson alçak basınç alanlarının sayısı normalden daha düşük olduğunda ve/veya muson alçak basınç oluğunun[16] Himalayalar'a yakın geçirdiği süre uzadığında, kuraklık yaşanır." Dekkan Platosu'nun, Batı Ghat Dağları'nın yağmur gölgesinde kalan kuru savanları ve çalılık ormanları, ayrıca Racistan ile Pencap'ın yarı kurak düzlükleri, ENSO'nun musonlar üzerinde yarattığı dalgalanmalara karşı en hassas bölgelerdir. Bununla beraber, 1899-1902 felaketinin de açıkça öğrettiği gibi, Hindistan'ın üçte ikisinden fazlası (batı sahili ve kuzeydoğu haricindeki tüm bölgeleri), zaman zaman kuraklık karşısında kırılgan hale gelebilmektedir. Yıllık yağış miktarlarındaki değişkenlik, Assam'ın batı sahili boyunca %15'in altındayken, Racistan'da %40'ın üzerine çıkar. Tarım Bakanlığı'nın güncel tahminlerine göre, yağış miktarının yetersiz kaldığı ya da yüksek değişkenlik sergilediği tarım alanlarının büyüklüğü 56 milyon hektarı bulmaktadır.[17]

Bengal'de sırasıyla 1883'te ve 1943'te görüldüğü üzere seller ve savaşlar da kıtlık sebebi haine gelebilmekle birlikte, Hindistan'da yaşanan gıda krizlerinin büyük kısmında başlıca neden kuraklık olmuştur. Öte yandan, 1877'den bu yana görülen yirmi altı kuraklıktan yirmi ikisinde, suçlunun El Niño olarak saptandığını görüyoruz.[18] (Aynı ilişki çerçevesinde, 1870 ile 1991 arasındaki yirmi iki El Niño harekinin yirmi-

14 Greg O'Hare, "The Indian Monsoon, Part Two: The Rains", *Geography*, 82:4 (1997), s. 335.

15 Mevsimler arası dağılım en önemlisidir. Örneğin, 18-20 Mayıs 1877 siklonu, Büyük Kuraklık'ın zirve yaptığı dönemde, Madras'a üç günde 50 cm'nin üzerinde yağış bırakabilmiştir (yarım yıllık yağış). Digby'nin sözleriyle, bu yağış "faydadan çok zarar getirmiş" ve kuraklık daha altı ay sürmüştür (Digby, *The Famine Campaign*, cilt. 1, s. 148-9).

16 Tropikal kuşak boyunca doğu-batı yönünde uzanan büyük alçak basınç koridoru – *çev.*

17 K. Rao, *India's Water Wealth*, Delhi, 1975, s. 10 ve 16.

18 J. Ju ve J. Slingo, "The Asian Summer Monsoon and ENSO", *Q.J. R. Meteorol. Soc.*, 121 (1995), s. 1133-68.
"IACZ'nin Pasifik'e doğru yer değiştirmesi, tam da muson dönemine denk gelecek şekilde, Güneydoğu Asya üzerinde ayrı bir ısı taşınımı sahasının oluşmasına yol açmaktadır. Böylece, trofosferik dolaşımın orta Pasifik konverjansı karşısındaki durum değişikliği nedeniyle, IACZ, normal muson dönemlerine kıyasla çok daha küçük bir alandan hava çekmektedir. Karşılaşılan sonuç, muson yağışlarının zayıflaması ve uç örneklerde de kuraklık olmaktadır."

si, Hindistan'da kuraklığa veya ortalamanın altında yağış rakamlarına neden olmuştur.)[19] Dolayısıyla, "Hindistan musonlarının yıldan yıla sergilediği değişkenlikler üzerinde en güçlü etmen"in ENSO hareketleri olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, Hindistan ve Güneydoğu Asya'daki muson yağışları, muhtemelen Avrasya ve özellikle Tibet kar örtüsündeki dalgalanmalara bağlı olarak, kendi içinde de "dönemsel" değişkenliklere sahiptir.[20] Bilindiği gibi, kara ile deniz arasındaki mevsimsel sıcaklık/basınç farkları, musonların motorudur. 1880'lerin başlarında Blanford tarafından da anlaşıldığı üzere, Tibet'te normalden daha büyük bir kar örtüsünün oluşması, uzun süreli bir yüzey ısınmasına olanak tanımayıp, hava kütlelerinin kuzeye hareketini sağlayan kara-deniz farkını azaltarak, yaz musonlarını zayıflatmaktadır. Dolayısıyla, yüksek kar örtüsü (zayıf musonlar), El Niño hareketinin etkisini pekiştirirken, alçak kar örtüsü (güçlü musonlar) ise El Niño'ya karşıt yönde etki yaratacaktır.[21] Meteorologlar, Avrasya kar örtüsü ile ENSO hareketi arasında "yapıcı" veya "yıkıcı" etkileşim biçimlerinin ortaya çıkabileceğini belirtiyorlar. Gerçekten de, Hindistan Tropikal Meteoroloji Enstitüsü araştırmacılarına göre, son büyük kuraklıklar (1877, 1899, 1918 ve 1972), yağış miktarının normalin altında kaldığı dönemler ile şiddetli El Niño hareketlerinin eş evreli hale geldiği zamanlarda yaşandı.[22]

Diğer taraftan, Hindistan yağış salınımının normalden yüksek seyrettiği dönemlerde, güçlü El Niño hareketlerinin ciddi kuraklıkları da beraberinde getirmesi bir kural değil. Bununla birlikte, 1980'den bu yana yaşanmakta olan sürecin "benzerine tarihsel kayıtlarda rastlanmıyor". Avrasya'nın son dönemdeki yüzey ısınması ve dolayısıyla musonların itici gücü konumundaki kara-deniz sıcaklık farkı, aletli ölçümlerin başladığı günden bu yana görülmedik derecede yüksek. Aynı zamanda, El Niño alçak basınç merkezinin (yerini değiştirmiş Pasifik Sıcak Havuzu), 1980 sonrasındaki hareketlerde, eskisine kıyasla daha güneydoğuya yöneldiği, böylece Hint Okyanusu'nda musonları engelleyen yüksek basınçlı çökmeyi Hindistan'dan Endonezya'ya doğru kaydırdığı anlaşılıyor. Sonuç ola-

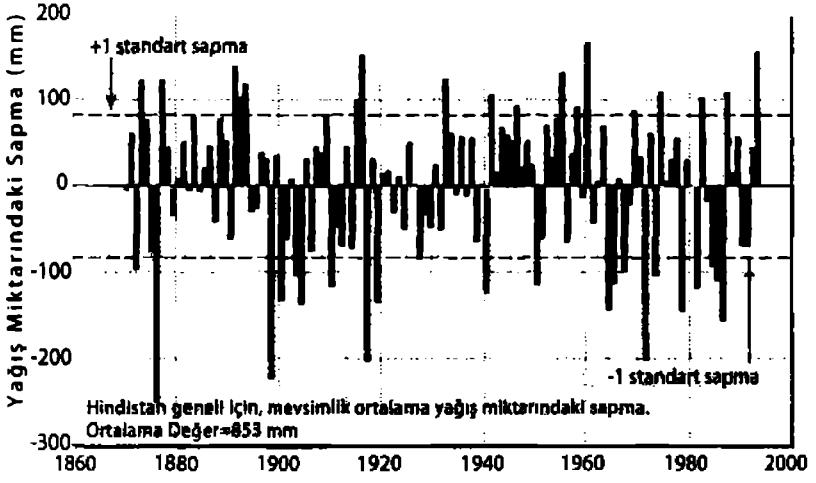
19 Webster ve diğerleri, s. 14.476 (metin ile Tablo 2 farklıdır).

20 O'Hare, s. 349. Ayrıca bkz. Peter Webster ve Song Yang, "Monsoon and ENSO: Selectively Interactive Systems", *Q.J. R. Meteorol. Soc.*, 118 (1992), s. 877-926; ve Madhav Khandekar, "El Niño/Southern Oscillation, Indian Monsoon and World Grain Yields -A Synthesis", M. El Sabh ve diğerleri (der.), *Land-Based and Marine Hazards* içerisinde, Kluwer, 1996, s. 79-95. Ekvatoral stratosferik rüzgâr salınımı da ENSO ve Avrasya kar örtüsü ile etkileşim içerisine giren üçüncü bir bağımsız değişken olabilir. (Bkz. Khandekar, "Yıllar Arası Muson Değişkenliğinin Uzamsal-Zamansal Yapısı" üzerine yorumlar, *Journal of Climate*, 11 (Kasım 1998), s. 3057-9.)

21 Buwen Dong ve Paul Valdes, "Modelling the Asian Summer Monsoon Rainfall and Eurasian Winter/Spring Snow Mass", *Q.J. R. Meteorol. Soc.*, 124 (1998), s. 2567-9.

22 R. Kripalani ve A. Kulkarni, "Climatic Impact of El Niño/La Niña on the Indian Monsoon: A New Perspective", *Weather*, 52:2 (1997), s. 45.

rak, 1982 ve 1997'de yaşanan büyük El Niño hareketlerinde, meteorolojik tahminlerin boşa çıktığını ve Hindistan'ın yaygın kuraklıklardan yakayı sıyırdığını gördük. Şimdi araştırmacılar, "küresel ısınmanın, ENSO ile [Hindistan'daki] musonlar arasındaki bağlantıyı kopartmış ve böylece musonlarda aksamaların meydana gelmesini engellemiş olması olasılığı" üzerinde duruyorlar.[23] Eğer gerçek buysa, bu durumun, El Niño'nun daha sık ortaya çıkması ve daha yıkıcı etkiler yaratması yönündeki mevcut gidişatın (muhtemelen insan kaynaklı ısınma nedeniyle ortaya çıkıyorsa da), tek hayırlı yanı olduğu söylenebilir.

Şekil 8.3 ENSO ve Hindistan Geneli Yağış Miktarındaki Sapmalar

Şekil 8.3'te, Hindistan geneli yağış miktarının, uzun dönem ortalamasından (853 mm) ne kadar saptığını görüyoruz. Eksi yöndeki büyük sapmalar, 1877, 1899, 1918 ve 1973 yılı El Niño kuraklıklarına denk düşmekte. Hava durumunun 1880'lerde istikrarlı bir seyir izlediği açıkça anlaşılırken, El Niño hareketlerinin zayıf kaldığı 1922-1972 dönemi için de aynı durum geçerli. Son sütunlar ise, 1990'lardan itibaren yağış miktarı ile ENSO arasında meydana gelen bağlantı kopuşunu kayda geçiriyor. Ne var ki, bu tip geniş ölçekli verilerin, Hindistan'ın farklı bölgeleri arasındaki kritik farklılıkları açığa çıkarması mümkün değil. Örneğin, 1896-97 yıllarında Orta Hindistan'ı yıkıp geçen kuraklık, ülkenin başka bölgelerindeki yağış fazlası nedeniyle, ortalama değere bakıldığında anlaşılamıyor.

23 K. Krishna Kumar, Balaji Rajagopalan ve Mark Cane, "On the Weakening Relationship Between the Indian Monsoon and ENSO", *Science*, 284 (25 Haziran 1999), s. 2156-9. Ayrıca bkz. H. Annamalai ve Julia Slingo, "The Asian Summer Monsoon, 1997", *Weather*, 53:9 (Eylül 1998), s. 285-6.

Ramasamy Suppiah'ın, Sri Lanka üzerindeki El Niño etkisini göstermek amacıyla 1989 yılında yayınladığı çığır açan çalışmasında belirtildiği gibi, ulusal iklim istatistiklerinin, zamansal ve mekansal planda daha küçük parçalara ayrılarak incelenmesi gerekiyor. ENSO'nun etkilerine, "yağış dalgalanma bölgeleri" çerçevesinde, bu bölgeler ile muson dolaşımı arasında orografik olarak kurulan mevsimsel ilişkiler üzerinden bakan Suppiah, ulusal ortalamalar esas alındığında gözden kaçan belirleyici bağıntılar tespit etti. "Sri Lanka tek bir bölge olarak ele alındığında, ilk musonlar arası dönemde ve kuzeydoğu musonları mevsiminde ilişkiler net biçimde görülemiyor. Oysa, farklı bölgelerin aldığı yağış miktarı ile mevsimsel Güney Salınımı İndeksi arasında açık bir ilişki fark ediliyor." El Niño'nun Sri Lanka üzerindeki genel etkisi, yağış miktarının artması şeklinde ortaya çıksa da, bölgelere ayrıştırılıp bakıldığında, hangi yağış mevsiminde olunduğuna ve SO ile kurulan gecikmeli bağıntıya bağlı olarak, olumlu ve olumsuz örnekler görülebiliyor.[24] Sappiah, uzak bağlantıların ulusal ölçeğin daha altında incelenebilmesi ve böylece ENSO'nun tarım üzerindeki etkisinin daha açıkça tanımlanabilmesi için, çokça taklit edilen bir model inşa etmeyi başardı.

ÇİN

Lös topraklı dağlık alanlardan ve Sarı Nehir deltası düzlüklerinden oluşan Kuzey Çin, sel ve hele de kuraklık felaketlerine maruz kalma sıklığı bakımından, dünyanın önemli tahıl kuşakları ve eski uygarlık merkezleri arasında ayrıcalıklı bir yere sahip. Yangtze Vadisi'nin kuzeyinde kalan ve yüzde 30'un üzerinde yağış miktarı değişkenliği ile boğuşmak zorunda olan eyaletler, günümüz Çin nüfusunun yüzde 45'lik bölümünü barındırdığı halde, ülkedeki yerüstü sularının sadece yüzde 18'ine sahip. Kuzey, yetmezmiş gibi, 53 cm'lik yıllık ortalama yağışın yüzde 70'ini haziran, temmuz ve ağustos aylarında alıyor.[25] Mevsimsel döngü, "Kuru ve rüzgârlı bir bahar, uzun aralıklarla sağanakların yaşandığı sıcak ve kuru bir yaz, yıllık yağışın üçte ikisinin alındığı, ciddi sellere, olmadı büyük bir erozyona sahne olan çok ıslak bir geç sonbahar ve nihayet, tipilerle geçen kuru bir kıştan oluşuyor."[26] Haziranda buğday, eylülde ise akdarı ve *kaoliang* (uzun bir darı süpürgesi) hasat ediliyor. Bahar yağmurları yetersiz düştüğünde buğday hasadı zayıf kalırken, yaz musonlarının aksaması ise tüm bir yıl ürün alınamaması anlamına geliyor. Üstelik, yağış dalgalanmalarının en sık görüldüğü dönem,

24 Ramasamy Suppiah, "Relationships Between the Southern Oscillation and the Rainfall of Sri Lanka", *International Journal of Climatology*, 9 (1989).

25 Y. Kueh, *Agricultural Instability in China, 1931-1991*, Oxford, 1998, s. 29.

26 Needham, s. 246.

ne yazık ki, "kuzeyli çiftçi için kritik önem taşıyan" haziran ayı. Yakın geçmişteki elli beş yıllık bir dönemde, Pekin'de haziran ayı yağışları yirmi bir kez yetersiz düzeyde kaldı ve beş defasında da ay boyunca neredeyse hiç yağmur yağmadı.[27] Bununla birlikte, güven vermeyen yağış düzeni, tarihten bu yana sulama sistemleriyle ve topraktaki nemin korunmasına yönelik yoğun çabalarla bir ölçüde telafi ediliyor. Bitmek bilmez bir verimliliğe ve nemi bünyesinde tutma yeteneğine sahip lös toprağın kendine özgü olağanüstü özellikleri de bu yolda katkıda bulunuyor. (Amerikalı bir uzmanın, 1930'lardaki gözlemi şu şekildeydi: "Yağışlar daha yeterli olsaydı, dünya üzerindeki en verimli yerlerden biri ortaya çıkabilirdi.")[28]

Doğu Asya musonları da, kendisini düzenleyen ENSO döngüsü gibi, düşük sıklıklı bir sistem içerisinde dalgalanırmış gibi görünüyor. 1870-1909 geç Viktorya döneminde Çin'in genelinde olağandışı iklim olaylarıyla karşılaşma sıklığı, son beş yüz yıl için sadece 1630-1669 döneminin gerisinde kalıyordu.[29] Diğer araştırmalar da 1870 dolaylarında çarpıcı bir sıçramanın meydana geldiğini doğruluyor. En yıkıcı Yangtze taşkınlarından birinin baş gösterdiği bu eşikle birlikte, "[iklimde] küçük dalgalanmalardan daha büyük sapmalara" ve "felaketlerin yalnızca ara sıra ortaya çıktığı bir durumdan, sık yaşandığı bir duruma" geçiş yapıldığı belirtilmekte.[30] Bu geçiş kapsamında, tüm Asya musonları için geçerli olmak üzere, "bölgesel" bir dolaşım rejiminden "meridyenel" bir rejime geçişin ve 1900 civarında tekrar eski duruma dönüşün yaşanmış olması da olası.[31]

Mekanizma içerisinde, Sarı Nehir havzasındaki musonlarda görülen aksamayı, Hindistan ve Java'daki kuraklıklarla eşzamanlı hale getiren bir çarkın var olabileceği, on dokuzuncu yüzyıl sonlarından beri söylenegelir.[32] Ancak, Güney Salınımı ile Kuzey Çin'in kuraklık/sel tarihi arasındaki bağlantıların sistemli bir biçimde araştırılmasına girişilebilmesi için,

27 Keith Buchanan, *The Transformation of the Chinese Earth*, London 1970, s. 80; Walter Mallory, *China: Land of Famine*, New York, 1926, s. 43.

28 George Cressey, *China's Geographic Foundations: A Survey of the Land and Its People*, New York, 1934, s. 84-5.

29 On yedinci yüzyıl ortalarında pek çok ciddi El Niño hareketinin meydana gelmiş olması, Ming dönemi sonlarında yaşanmış olağanüstü tarımsal krizin (yedi yıl süren kuraklık ve hemen arkasından dokuz yıl taşkınlar) ENSO ile bağlantılı olması olasılığını güçlendirmektedir: 1640, son beş yüz yılın en kurak senesi olmuştur. (Bkz. Zhang Jiacheng [der.], *The Reconstruction of Climate in China for Historical Times*, Pekin, 1988, s. 45; Manfred Domros ve Peng Gongbing, *The Climate of China*, Berlin, 1988, s. 198; ve Jiacheng Zhang ve Zhiguang Lin, *Climate of China*, Şanghay, 1992, s. 330.)

30 Ye Zongwei ve Wang Cun, "Climatic Jumps in the Flood/ Drought Historical Chronology of Central China", *Climate Dynamics*, 6 (1992), s. 158.

31 Ding Yihui, *Monsoons over China*, Dordrecht, 1996, s. 290-92.

32 SO'nun kuraklık ve taşkınlar üzerindeki olası rolüne dair öncü bir çalışma için bkz. Tu Chang-Wang, "China Weather and the World Oscillation", Academia Sinica, *Collected Scientific Papers: Meteorology 1919-1949* içerisinde, Pekin, 1954.

"1972 Yılı Büyük Kuzey Çin Kuraklığı" başlığı resmî olarak kabul edilene ve bu çerçevede Pekin Üniversitesi'nden Vang Şao-vu önderliğinde bir araştırma programı başlatılana dek beklemek gerekti.[33] Söz konusu çalışmalar, "Ekvatoral Doğu Pasifik'teki deniz yüzey sıcaklığı [yani ENSO evresi] ile, batı Pasifik alt tropikal yüksek basınç sistemi arasında, uzun vadeli, birleşik bir salınım"ın varlığını ortaya koyacaktı. Kış mevsiminde, Doğu Ekvatoral Pasifik bir El Niño hareketi tarafından ısıtıldığında, alt tropikal yüksek basınç sistemi de şiddetlenir ve takip eden yaz mevsiminde batıya kayar. Bu kütle, musonların normaldeki kadar kuzeye çıkmasını engelleyerek, Sarı Nehir havzasında yağışın azalmasına veya büsbütün kuraklığa neden olur.[34] Bunun yanına, tayfunların Kuzey Çin'e inme sıklığı da El Niño yıllarında düşecektir.[35] Kuzey Çin'de kuraklık bildiren hava tahmin istasyonlarının oranını ifade eden "kuru alan indeksi", 1870'ten bu yana ENSO ılık evreleriyle kuraklık arasında tutarlı bir bağın var olduğunu söylüyor. İndeksin en yüksek orana ulaştığı seneler 1877, 1965 ve 1972 şeklinde sıralanırken, arkadan sırasıyla 1878, 1891, 1899, 1941, 1957 ve 1982 geliyor.[36] Ding Yihui de, benzer şekilde, Kuzey Çin'deki El Niño kuraklıkları ile, Mançurya, Sibirya, Kore ve Kuzey Japonya'da soğuk havanın tarıma verdiği zarar arasında ilgi çekici bir ilişkinin mevcut olduğunu dile getiriyor.[37]

La Niña uzak bağlantıları henüz El Niño etkileşimleri kadar derinlemesine incelenmemişse de, Sarı Nehir Deltası'nın 1888, 1898 ve 1924'de yaşadıklarına benzer sellerin, güçlü soğuk evreler ile eşzamanlı olduğu yönünde kanıtlara sahibiz.[38] Ilık hareketler esnasında, Kuzey ve Güney Çin'in, yağış miktarı bakımından birbirinin zıddı konumlarda bulunduğu ise çok açık biçimde saptanmış durumda. El Niño'nun olgun evresinde orta ve Aşağı Yangzi Vadisi'ni es geçen Doğu Asya musonlarının, Mei-yu (haziran ve temmuzdaki yoğun ve şiddetli yağmur dönemi) sırasında ise orada ve Güney Çin'de ciddi sellere neden olma olasılığı hayli yüksek. Dolayısıyla, ENSO'nun içinde bulunduğu evreye bağlı olarak, Çin'in aynı anda kuzeyde kuraklık ve güneyde taşkınlarla, ya da tam tersi durumlarla sık sık baş etmek zorunda kalması şaşırtıcı sayılmaz. 1876 yılı bahar ve yazında, musonlar Kuzey Çin'in büyük bölümünü yüz üstü bırakmışken, güneydeki kıyı eyaletleri Fukyen ve Guangdong tufan gibi yağmurlarla

33 Shao-Wu, Glantz, *Currents of Change* içerisinde, s. 173; ayrıca Kueh, s. 159-61.

34 Wei-Chyung Wang and Kerang Li, "Precipitation Fluctuation over a Semiarid Region in Northern China and the Relationship with El Niño/Southern Oscillation", *Journal of Climate*, (Temmuz 1990), s. 769.

35 Wang Shao-wu, "La Niña and Its Impact on China's Climate" La Niña Zirvesi, 1998, s. 1.

36 Wang ve Li, s. 777.

37 Ding Yihui, s. 273, 285.

38 Bkz. 1898 için La Niña etki haritası, Allan, Lindesay ve Parker, s. 139.

sarsılıyor, daha içerideki Hunan, Jiangxi ve Ciçiang ise sel suları altında kalıyordu.[39] Benzer şekilde, Chenglan Bao ve Yanzhen Xiang da 1950 sonrasını inceledikleri çalışmalarında, "Yangtse-Huaihe nehirlerinde meydana gelen beş şiddetli taşkının (1969, 1987, 1965 ve 1957) ve üç çok şiddetli taşkının (1954, 1991 ve 1983) tamamının ya El Niño yılı yaz mevsiminde, ya da sonraki yazda meydana geldiği" sonucuna ulaştılar.[40] (Ancak Yihui, alt tropikal Çin'in iklimi ile El Niño arasındaki uzak bağlantıların son derece karmaşık olduğunu ve 1982/83 ile 1986/87'de, biri soğuk ve yağışlı, diğeri ılık ve kurak olmak üzere, birbirine zıt sapmalar da üretebildiğini belirtmeden geçmiyor.)[41]

Hindistan'daki meslektaşları gibi, önde gelen Çinli araştırmacılar da, ülkenin kuzeyinde yağış miktarının on yıldan uzun süreli bir düzen içerisinde işlediğine inanıyorlar. Fakat, ENSO'nun düşük sıklıklı rejim dalgalanmaları ile bunun arasındaki bağları ikna edici biçimde ortaya koymaya yetecek verilere sahip değiliz.[42] Tokyo Metropolitan Üniversitesi'nden bir çalışma grubu, "doğu Çin'in on yıldan uzun süreli kuraklık/sel indeksi" içerisinde, 1896 El Niño hareketi ile çakışan, istatistiksel bakımdan hayli köklü bir geçişin varlığını tespit etme iddiasında.[43] Başkaları ise, Pasifik'te 1976 dolaylarında meydana gelen rejim değişikliğine paralel olarak, Kuzey Çin'de daha sık ve şiddetli kuraklıkların ortaya çıkmaya başladığını düşünüyorlar.[44] Öte yandan, henüz açıklığa kavuşturulamamış bir soru da, ENSO'nun periyodikliği ile Sarı Nehir hidrolik döngüsü arasındaki tarihsel ilişkinin ne olduğu. Nehrin, su havzasındaki ormanların insan eliyle yok edilmesi nedeniyle daha da artan, olağanüstü tortu biriktirme hızı, Kuzey Çin düzlüğünde yatağın giderek yükselmesine ve setlerle hendekler tarafından zapt edilemeyecek hale gelmesine yol açıyor. Birbiri ardı sıra inşa edilen taşkın engelleme sistemlerinin tarihi, işte bu nedenle, önce maliyetlerin günden güne artması, derken aniden fırlaması ve en sonunda da tufanları aratmayacak şekilde setlerin çökmesi şeklinde özetlenebilir. On

39 1876'daki hava koşulları için bkz. Broomhall, s. 166; ve *Parlamento Belgeleri*, Çin No. 2 (1878), s. 1.

40 Chenglan Bao and Yanzhen Xiang, "Relationship Between El Niño Event and Atmospheric Circulation, Typhoon Activity and Flooding", W. Kyle ve C. Chang (der.), *Tutanaklar*, İkinci Uluslararası Doğu Asya ve Batı Pasifik Meteoroloji ve İklim Konferansı (Hong Kong, Eylül 1992), Singapur, 1993, s. 239.

41 Yihui, s. 286-7.

42 Çin Halk Cumhuriyeti, Ulusal Çevre Koruma Dairesi, *The Yellow River Runs Dry and Its Sustainable Development* (Çince), Pekin 1997; aktaran Z. Yang ve diğerleri, "Yellow River's Water and Sediment Discharge Decreasing Steadily", *EOS*, 79:48 (1 Aralık 1998), s. 592.

43 Zhenhao Bao ve diğerleri, "Drought/Flood Variations in Eastern China During the Colder (1610-1719) and Warmer (1880-1989) Periods and Their Relations with the Southern Oscillation", *Tokyo Metropolitan Üniversitesi Coğrafi Raporları*, 33 (1998), s. 10.

44 Hengyi Weng ve diğerleri, "Multi-Scale Summer Rainfall Variability Over China", *Journal of the Meteorological Society of Japan*, 77:4 (1999), s. 845-57.

dokuzuncu yüzyıl sonunda, şiddetli bir El Niño rejiminin, yataktaki tortu birikiminin ilerlediği ve taşkın engelleme altyapısının gücünü yitirdiği bir aşamaya denk gelmesi ise, geç dönem Mançu devleti için başlı başına bir bahtsızlık olmuştur.

Son olarak, Mao'nun Büyük Atılımı'nda yaşanan tarım felaketine ENSO'nun ne kadar katkı yaptığı sorusuna da farklı yanıtlar veriliyor. 20 milyon köylünün canına mal olan 1959-61 kuraklık ve kıtlığı (bilanço, resmî olarak 1980 yılında, Hu Yaobang tarafından kabul edilmiştir), Çin için yirminci yüzyılın ve belki de tüm zamanların en ölümcül felaketi oldu. 1950'lerin başlarında halk cumhuriyetinin gıda güvencesine ve afet yardım çalışmalarına verdiği müthiş önem, ayrıca ortalama yaşam süresinin uzatılmasında elde edilen çarpıcı başarı göz önünde bulundurulduğunda, katliamın gerçekten akıl almayacak boyutlara ulaştığı anlaşılıyor. Devrim'in pek çok taraftarı için, açıklanması olanaksız bir durum bu. Kuşkusuz, Brezilya *sertão*sunda da ciddi bir kıtlığa neden olmuş ve yaklaşık yarım milyon kişiyi göçe zorlamış 1957-59 "güçlü" El Niño hareketi, 1958-59 kuraklığında da ilk akla gelen sanıktı. Son dönemde yapılan çözümlemelerde ise, iklimsel belirleyicilerle siyasi kararların birbiri karşısındaki göreli önemi hakkında birbirinden bambaşka şeylerin söylenebildiğini görüyoruz. *Hungry Ghosts* [Aç Hayaletler] kitabında, "Çin'in uzun tarihindeki en karanlık an" yaşanırken Mao'un sergilediği yönetime Robert Conquest benzeri[45] bir tarzda yaklaşan Jasper Becker, kıtlığın doğal bağlamına hiç değinmiyor. Oysa Çinli meteorologlar, ülkedeki ekilebilir alanların üçte birini etkileyen bu doğa olayını, yirminci yüzyılın en sert kuraklığı olarak tanımlıyorlar. İnsanlığın belleğinde, Sarı Nehir'in çamurlu yatağının yürüyerek geçilebildiğine dair başka tek bir an bile yok.[46]

Daha makul bir yaklaşım izleyen Y. Kueh (1998), "Hava durumu, 1960 ve 61'deki müthiş mahsul kayıplarının ana nedeniydi." cümlesini, çok etkileyici bir istatistiksel modele dayandırıyor. Ancak Kueh'e göre, Pekin tarafından büyük bir aptallık örneği sergilenerek, işgücünü kamu çalışmalarına ve atölye tipi çelik üretimine kaydırmak amacıyla 1959 yılında ekili alan büyüklüğü azaltılmamış ve 1959-60'ta insafsız tedarik kotaları canice uygulanmamış olsaydı, komünler bu iklim koşullarında bile krizden sağ çıkabilirdi.[47] Dolayısıyla, Maocu önderlik, korkunç bir kusu-

45 Robert Conquest: Kendini Sovyetler Birliği aleyhinde araştırmalar yapmaya adamasıyla tanınan Britanyalı tarihçi – *çev.*

46 Bkz. Jasper Becker, *Hungry Ghosts: Mao's Secret Famine*, New York, 1996; ve Philip Short, *Mao: A Life*, Londra, 1999, s. 504-10 (kuraklığın şiddeti hakkında). 1958'de Çin'in *geneli* için en ciddi kuraklığın baş gösterdiğini belirtmekle, *Kuzey* Çin'de daha sert kuraklıkların yaşandığını gösteren çalışma (dipnot 35'te aktarılmaktadır) arasında çelişki olduğu söylenemez.

47 Y. Kueh, *Agricultural Instability in China, 1931-1991*, Oxford, 1998. Ayrıca bkz. Penny Kane, *Famine in China, 1959-61: Demographic and Social Implications*, Londra, 1988.

run gölgesini taşımaktadır. Kuraklık en dolaysız neden olsa da, asıl kilit etmen, sosyalist demokrasinin yokluğuydu. Amartya Sen'in, sömürge sonrası Hindistanı ile Çini arasında yaptığı, herkesçe bilinen kıyaslamada vurguladığı üzere, "Çin'in, yaygın yoksunlukları azaltma konusunda çok daha büyük başarılar elde ettiği halde 1958-61'de muazzam bir kıtlıkla karşılaşmış olmasında ... basın özgürlüğünün ve bir muhalefetin bulunmamasının rolü büyüktür. Kıtlığa giden yolu açmış, felaket getiren politikalardan, kıtlığın kol gezdiği üç yıl boyunca geri adım atılmamış, bunun başarılabilmesi için de, kıtlıkla ilgili haberler neredeyse tamamen susturulmuş, Çin'de neler olup bittiği hakkında medyadan hiçbir eleştirinin gelmemesi sağlanmıştır."[48]

GÜNEYDOĞU ASYA

El Niño'nun klasik işleyişi içerisinde, Pasifik Sıcak Havuzu'nun doğuya, gündönümü hattına doğru hareket etmesiyle, Endonezya üzerinde alışılmışın dışında bir yüksek basınç alanı oluşur. Bu alan, özellikle de ülkenin orta ve doğu kesimlerinde, batı musonlarının ortaya çıkışını bir aydan daha uzun süreyle geciktirebilir. Sör Gilbert Walker'ın Güney Salınımı üzerindeki çalışmalarını kaldığı yerden devam ettirmeye girişen Hollandalı meteorolog Hendrik Berlage, 1950'lerde yaptığı hesaplamada, sömürge dönemi boyunca Java'da yaşanan kuraklıklarının yüzde 93'ünün, bu olumsuz SO anormallikleri (El Niñolar) esnasında meydana geldiği sonucuna ulaştı. Aletli ölçüm kayıtları üzerinde daha sonra yapılan çözümlemeler ve tik ağaçları üzerinde yürütülen, ENSO bağlantılarının izini 1514'e kadar süren halka incelemeleri de Berlage'nin bulgularını destekleyecek türden.[49] Son dönemde yapılan El Niño araştırmaları da benzer sonuçlar ortaya koyuyor: "Borneo'da periyodik uzun süreli kuraklıklar ile bunların neden olduğu orman yangınlarının, şimdiye dek sanılandan çok daha sık gerçekleştiği anlaşılıyor. Diğer nemli tropikal ormanlık alanlar ve bu bölgelerde yaşayan toplumlar için geçerli olduğu gibi, burada da kuraklıkların toplumsal örgütlenme ve bölgesel ekolojik süreçler üzerinde ciddi etkiler doğurduğu görülüyor."[50] Ancak, kuraklığın Doğu Hint Adaları'ndaki ölçeği, Hindistan kuraklıkları veya Peru El Niñolarının şiddeti ile ilişkili olmayabiliyor. Örnek vereceksek, Peru tarafından "güçlü+"

48 Jean Dreze ve Amarya Sen, "Introduction", Dreze, Sen ve Hussain, *The Political Economy of Hunger: Selected Essays* içerisinde, Oxford, 1995, s. 18-19.

49 J. Murphy ve P. Whetton, "A Re-analysis of a Tree Ring Chronology from Java", *Proceedings of the Koninklijke Nederlandse Akademic van Weterschappen*, B92:3 (1989), s. 241-57.

50 Christine Padoch ve Nancy Peluso (der.), *Borneo in Transition: People, Forests, Conservation, and Development*, Oxford, 1996, s. 3. Ayrıca bkz. H. Brookfield, L. Potter ve Y. Byron, *In Place of the Forest: Environmental and Socio-Economic Transformation in Borneo and the Eastern Malay Peninsula*, Tokyo, 1995.

şeklinde ölçülen 1902 yılı El Niño hareketi, Endonezya ve Filipinler'de, "çok güçlü" sınıfına sokulan 1899 hareketine kıyasla çok daha büyük bir yağış eksikliğine neden olmuştur.[51]

Sulak alanlardaki pirinç üretimi de, aylık en az 20 cm yağış gerektirmesiyle, yetersiz veya düzensiz yağışa karşı son derece hassas. Java'nın doğusu, Güneydoğu Borneo, Sulavesi, Timor ve Irian Jaya gibi, yağış rejiminin büyük değişkenlikler sergilediği alanlarda tarımla uğraşanlar, çevresel belirsizliklere geleneksel olarak ürün çeşitliliği ile yanıt veriyor, tarlaların farklı bölümlerine farklı zamanlarda ve değişik pirinç türleri ekiyorlardı.[52] Oysa sömürge tipi tek ürün tarımı, ürünleri ve ürünler arası dönüşümü tekdüzeleştirerek, kuraklık karşısındaki kırılganlığı artırdı.[53] Yine de, Endonezya'nın karmaşık ada-dağ topografyası ve "şaşırtıcı bir çeşitlilik sergileyen yağış rejimleri", daima Hindistan ve Çin ölçeğinde kuraklık ve kıtlıkların yaşanmasına engel olmuştur. Tarımsal üretimin bütün halinde çökmesi pek yüksek bir olasılık değildir. On dokuzuncu yüzyılda baş gösteren kıtlıklar ise, kuraklığın vurduğu, arazi nedeniyle nakliye maliyetlerinin yüksek olduğu, bu nedenle pirincin yoksullar tarafından satın alınamayacak kadar yüksek fiyatla satıldığı bölgelerle sınırlı kalma eğilimindeydi. Ancak, 1960'lardan bu yana, Endonezya kereste kaynakları üzerindeki çokuluslu sömürünün daha da derinleşmesiyle, El Niño kaynaklı kuraklıklar, kontrol altına alınamayan orman yangınlarıyla da ilişkili hale geldi. Doğu Kalimantan ve Kuzey Borneo'da 1982-83 ve 1997'de patlak veren dev yangınlar örnek gösterilebilir.[54]

Tarihsel yağış miktarı kayıtları üzerinde R. Kane tarafından yürütülen yeni bir çalışmaya göre, Güneydoğu Asya'nın geri kalanı da (Hindiçin haricinde), El Niño'nun güçlü olduğu yıllarda yetersiz yağış veya kuraklıkla karşılaşıyor. (Doğu Asya musonları etkisinin daha yoğun hissedildiği, bu nedenle taşkın eğiliminin ortaya çıktığı Kuzeybatı Filipinler istisnadır.) Hindistan'daki gibi, ENSO'nun neden olduğu düzensizliklerin etkisi, musonların gücü üzerinde gözlenen ve muhtemelen Avrasya kar örtüsünden kaynaklanan, on yıldan uzun süreli dalgalanmalar tarafından değişikli-

51 Endonezya ve Filipinler'in 1896'dan bu yana yağış miktarı sapma tabloları için, Uluslararası İklim Tahminleri Araştırma Enstitüsü, UCSD (iri.ucsd.edu/hot_Nino/impacts).

52 Amerikan Donanma İstihbarat Birimi, *Netherlands East Indies*, Cilt. 1, Coğrafya El Kitapları Serisi, Washington D.C., 1944, s. 338. Java'nın doğusu ve Yeni Gine'nin en güney ucundaki bir kuraklık kuşağı hakkında bkz. Glenn Trewartha, *The Earth's Problem Climates*, Madison, Wisconsin, s. 202-3.

53 Knapen, s. 126-7.

54 Jean-Paul Malingreau, "The 1982-83 Drought in Indonesia: Assessment and Monitoring", Michael Glantz, Ricard Katz ve Maria Krenz (der.), *Climate Crisis: The Societal Impacts Associated with the 1982-83 Worldwide Climate Anomalies* içerisinde, New York, 1987, s. 11-18; ve Eric Hackert ve Stefan Hastenrath, "Mechanisms of Java Rainfall Anomalies", *Monthly Weather Review*, 114 (Nisan 1986), s. 746.

ğe uğratılıyor. Kane, Hindistan'a benzer şekilde, Tayland'da da bu dalgalanmaların yaklaşık otuz yıl sürdüğü, ancak Singapur ve Endonezya gibi Ekvator'a daha yakın ülkelerde, ancak on yıl kadar süreyle devam ettiği sonucuna ulaştı.[55]

Tablo 8.2
Endonezya'da Yakın Dönemin En Ciddi Kuraklıkları

El Niño Yılı	Yağıştaki Sapma (cm/ay)
1982	-7,1
1902	-7,02
1972	-6,9
1914	-6,5
1965	-5,1
1930	-3,9
1941	-3,8
1905	-3,6
1963*	-3,6
1923	-3,4
1987	-3,2
1899	-2,6
1896	-1,8

*El Niño yılı değildir.
Kaynak: Uluslararası İklim Tahminleri Araştırma Enstitüsü verilerinden derlenmiştir (iri.ucsed.edu/hot_Niño/impacts/indones/index.html).

ENSO'nun bölgeye bastığı mührün en canlı halini, kargaşa ve köylü devrimleriyle bezeli Filipinler tarihinde görüyoruz. Berlage'nin Endonezya'daki Güney Salınımı zaman dizileri araştırmasına benzer ölçekte bir çalışmaya Filipinler'de rastlanamasa da, uzak bağlantıların çok sağlam olması olasılık dahilinde (Kuzey Luzon örneğinde ters sinyal ilişkisi bulunmak kaydıyla). Örneğin, Uluslararası İklim Tahminleri Araştırma Enstitüsü verileri, El Niño hareketleri ile, ortalamanın altında kalan yağış miktarları arasında yüzde 95'lik bir bağıntıya işaret ediyor ve en ciddi kuraklıkların 1941, 1915, 1902-03, 1983 e 1912 yıllarında yaşandığını söylüyor. 1897 ile 1915 arasındaki ulusal ayaklanma ve sömürgeci Amerikan işgali döneminin, son 200 yılın çevresel bakımdan en çalkantılı aralığı olması da dikkat çekici (yedi önemli El Niño kuraklığı ve 1910'da La Niña ile bağlantılı ciddi bir taşkın).[56]

55 R. Kane, "El Niño Timings and Rainfall Extremes in India, Southeast Asia and China", *International Journal of Climatology*, 19 (1999), s. 653-72.

56 Bkz. iripred.ido.columbia.edu/research/ENSO/tables/phil l.html.

Ticari öneme sahip plantasyon adası Negros'un da ENSO döngüsü karşısında özel bir kırılganlık sergilediği anlaşılıyor. Adada, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında patlak veren dokuz kıtlıktan sekizi, El Niño hareketleriyle çakışıyor.[57] Lopez-Gonzaga'dan öğrendiğimize göre, yirminci yüzyıla gelindiğinde, istikrarsız şeker fiyatlarının üstüne binen periyodik kuraklıklar Negros'ta açlığı o kadar derinleştirdi ki, ada artık "tüm dünyada 'Filipinler'in Etiyopyası' olarak tanınır hale geldi". Negros'un mesihçi ve sınıf temelli direniş hareketlerindeki zengin geleneği ise, yoksunlaşmanın hiçbir engelle karşılaşmadan ilerlemesini engelleyecekti. Korkunç geçen 1982-83 El Niño kuraklığında, işsiz kalan binlerce Negroslu şeker işçisinin, komünist Yeni Halk Ordusu saflarında toplandığını biliyoruz örneğin. "1985 ortalarına gelindiğinde, büyük çiftliklerin pek çoğu ve Negros'un güney-orta kasabalarındaki dağlık yerleşimler, YHO'nun 'kurtarılmış kızıl bölgeleri' olarak gösterilmekteydi artık."[58]

Kuraklık ve sel felaketleri, diğer adalarda da köylüler arasında aralıklı olarak karışıklıkları körüklemiştir. En son kriz ise 1997-98 kışında, Filipinler'in yüzde 90'ının orta düzey veya aşırı kuraklığa maruz kalmasıyla yaşandı. Mahsul kayıplarının Doğu Asya mali krizi sonucunda daha da derinleşmesiyle, yaklaşık bir milyon kişi, açlığın ilk aşamalarını yaşadı.[59] Takımadalar, Doğu Ekvatoral Pasifik'teki ısınmanın doğurduğu anormal sayıda tayfunun doğrudan güzergâhı üzerinde bulunuyor aynı zamanda. Hatta, 1972 El Niño yazı boyunca Luzon ve Mindanao'yu vuran tayfun yağmurları ve tropikal fırtınalar, "Filipinler tarihinin en büyük doğal afeti" olarak tanımlanmıştır.[60]

AVUSTRALYA VE OKYANUSYA

Görmüş olduğumuz gibi, 1877'de Avustralya ve Hindistan'da yaşanan eşzamanlı kuraklıklar, dönemin gözlemcileri tarafından neredeyse büyülü bir bağıntı gibi yorumlanmıştı. On yıl sonrasında, Güney Avustralya'dan sorumlu devlet gökbilimcisi ve meteorologu Sör Charles Todd, tarihsel verileri gözden geçirdiğinde, bu çakışmanın temel öneme sahip bir meteorolojik ilişki olduğunu doğrulayacaktı. "Bize ait kayıtları Hindistan'ınkilerle karşılaştırdığımda, kuraklığın hâkim olduğu mevsimler arasında yakın bir uyuşma veya benzerlik görüyorum. Ciddi kuraklıkların bu iki ülkede kural olarak eşzamanlı yaşandığı konusunda da şüpheye neredeyse hiç yer yok."[61] Günümüz araştırmalarına göre, Güney Salınımı'nın etkisiyle

57 Kıtlığın kronoloji için, Martinez Duesta, s. 260 (ENSO ile kurulan bağlantı tarafıma aittir).

58 Lopez-Gonzaga, s. 113-15.

59 Relief Web verileri, www.reliefweb.int, 3 Ağustos 1998.

60 Bkz. Glantz, Katz ve Krenz, s. 90-91'deki çizelge.

61 Aktaran Allan, Lindesay ve Parker, s. 9.

ortalama yüzey basıncı ve yağış miktarı Avustralya'nın büyük bölümünde dalgalanma sergiliyor ama, kuraklıkla ENSO arasındaki bağlantı, en yüksek gücüne Yeni Güney Galler ve Kuzey Victoria'da erişiyor. Bu iki bölgede, 1877, 1884, 1888, 1897, 1899, 1902, 1915, 1918 ve 1958 El Niño hareketleri sırasında, tarım ve yün sektörlerinin olağanüstü kayıplara maruz kaldığını biliyoruz. Böyle zamanlarda, çok geniş alanlar ansızın bir Toz Çanağı'na dönüşüyor. Ann Young açıklıyor: "Tahmin edilebileceği gibi, rüzgâr erozyonu en çok kuraklık sırasında etkili olmaktadır. 1895-1902 kuraklığının sonunda, muazzam bir kum fırtınaları silsilesi Victoria'yı ve Yeni Güney Galler'in, Queensland'in, Güney Avustralya'nın kimi bölümlerini, 11-13 Kasım 1903 tarihleri arasında, üç gün süreyle girdabına almayı başardı. Pek çok yerde toz fırtınaları, akanyıldızlar ve şimşekler görülürken, karanlık o denli yoğundu ki, tavuklar gündüz gözüyle gece tüneklerine çekiliyordu."[62] El Niño, bu ateş döngüsünü doğu Avustralya'nın sert yapraklı bitki florasında da egemen kılabiliyor ve aralıklı olarak, 16 Şubat 1983 tarihindeki Küllü Çarşamba felaketine benzer bölgesel ateş fırtınaları ile zirve noktasına ulaşabiliyor.

Papua Yeni Gine / Irian Jaya'da çevre tarihi henüz pek az anlaşılabilmişse de, El Niño kuraklıkları ve La Niña sellerinin, bölgedeki göçlerde ve kültürler arası şiddet olaylarında başrolü oynamış olması olası. Örneğin, 1997'de, bulutsuz gecelerde ortaya çıkan dondurucu soğukla kuraklığın bir araya gelmesi sonucunda, dağlık kesimlerden binlerce çiftçi, yiyecek ve su bulma umuduyla alçak arazilere doğru çaresiz bir yürüyüş başlattı. Su sıkıntısı, dağlık kesimin ortasında kalan Porgera'daki dev altın madenini de kapanmaya zorladı. Adanın batı tarafındaki ormanlar ise, yangınlar sonucunda korkunç bir hasara uğradı.[63]

ENSO, Yeni Kaledonya'da ve muhtemelen Melanezya'nın geri kalanında da yağış miktarının ana belirleyicisi konumunda. Sıcak Havuz ve onunla bağlantılı konverjans sahası doğuya yöneldiğinde, "Deniz yüzey sıcaklığının ortalama altına düşmesi, deniz yüzey tuzluluğunun ortalamayı aşması ve sürekli bir yağış eksikliğinin baş göstermesi eğilimi doğuyor." Güçlü El Niño yıllarında nehir debileri yarıdan fazla azalır ve gölevez sulama sistemleri üzerinde felaket etkisi yaratırken, La Niña hareketlerinde iki katına çıkıyor. Soğuk hareket yıllarında, Yeni Kaledonya yönünde ilerleyen tayfunların zaman zaman La Niña etkisini pekiştirmesi ise felaket anlamına geliyor.[64]

62 Ann Young, *Environmental Change in Australia Since 1788*, Melbourne, 1996.

63 Ian Anderson, "Parched Papua Prays for Rain", *New Scientist*, 20 Eylül 1997, s. 18.

64 Jean Nicet ve Thierry Delcroix, "ENSO-related Precipitation Changes in New Caledonia, Southwestern Tropical Pacific: 1969-98", *Monthly Weather Review*, 8:2 (Ağustos 2000), s. 3001-6.

ENSO, tropikal Pasifik'in ekolojik metabolizması üzerindeki en önemli değişken sıfatıyla, Polinezya tarihini de derinden biçimlendirmiş. Yeni Zelanda'da, ülke kentli nüfusunun büyük bölümüne ev sahipliği yapan kuzey ve doğu kıyıları El Niño kuraklıkları karşısında hassas bir konumda bulunurken, Güney Adası'nın batı ve güney sahillerinde de ortalamanın üstünde yağış miktarları kaydediliyor. Bu arada, ENSO döngüsünün işleyişi içerisinde Sıcak Havuz ileri ve geri hareket ederken, Uluslararası Gündönümü Hattı'na yakın konumlanmış tüm ada grupları, yağış miktarında keskin iniş çıkışlara maruz kalıyor. Güney Salınımı, benzer şekilde, Pasifik'teki tropikal siklon hareketlerinin etkinlik sergileyeceği coğrafyayı da belirliyor ve "Gündönümü Hattı'nın doğusunda kalan ada toplulukları [Tahiti gibi], ENSO hareketleri esnasında ciddi yıkım tehdidiyle karşı karşıya kalıyor."[65]

El Niño, Havai Adaları'nda tarımsal üretim ve su temini üzerindeki başlıca denetim mekanizması konumunda. Ilık hareketler sırasında şiddetlenip güneye hareket eden jet akımları, Havai'yi güçlü bir çökme bölgesinin antisiklon tarafında bırakıyor. Kuzey-orta Pasifik'te deniz suyu sıcaklıklarının düşmüş olması ise, buharlaşmayı azaltarak söz konusu çökmeyi daha da derinleştiriyor.[66] "Havai'de ülke genelinde yaşanan önemli kuraklıkların neredeyse tamamı, El Niño hareketleri ile çakışma içerisinde." ve en kurak yıllar 1877, 1897, 1926, 1919 şeklinde sıralanıyor.[67] 1982-83 sonrasında tekrarlayan kuraklıklar ise, ülkede bir zamanlar hâkim rol oynayan şekerkamışı endüstrisinin gerilemesi ve sonunda kepenk kapatmasında önemli rol oynadı.

Fiji'de de, son dönemde ortaya çıkan Nino hareketlerinin, benzer şekilde tarıma (şeker endüstrisi ve pirinç, *kava* gibi gıda maddeleri) zarar verdiği fark ediliyor (muhtemelen, on dokuzuncu yüzyılda da olduğu gibi). Ülke yakın tarihindeki en büyük kuraklığın yaşandığı 997-98'de, olağanüstü hal ilan edilmiş ve 270.000 kişi aynı anda yardıma muhtaç hale gelmişti.[68] Özellikle de yerli gıda tarımının altını oyan kuraklığın, 2000 yazındaki darbe ve rehine krizine yol açan etnik gerilimlerin ortaya çıkmasında rol oynamış olması da yüksek olasılıktır.

65 Andrew Sturman ve Nigel Tapper, *The Weather and Climate of Australia and New Zealand*, Melbourne, 1996, s. 367-70.

66 Pao-Shin Chu, "Hawaiian Drought and the Southern Oscillation", *Inter. J. Climatol.*, 9 (1989), s. 628.

67 Thomas Schroeder, "Climate Controls", Marie Sanderson (der.), *Climate and Weatherin Hawaii*, Honolulu 1993, s. 17.

68 "Dünya Genelinde Kuraklıkların Özeti, Ağustos-Eylül 1998", Ulusal Kuraklığı Hafifletme Merkezi.

GÜNEY AMERİKA

Brezilya'nın Nordeste bölgesi, iklim bilimciler için uzun süredir bir bulmaca gibi. "Coğrafi konumu nedeniyle (1 ila 18 derece güney), Ekvatoral bölgelere özgü bir yağış rejiminin hâkim olması gerektiği düşünülebilir. Oysa, dünyanın en büyük tropikal ormanı Amazon'un burnunun dibinde yer alan bu bölgenin yıllık ortalama yağış miktarı, Ekvator kuşağındaki ortalama rakamın çok altında kalır." 71 cm'lik yıllık ortalama yağış ile Paris'ten daha ıslak bir yer olan *Sertão*, pek çok kentli Brezilyalının kafasında canlandırdığı gibi bir çöl değil belki, ama buharlaşma yoluyla su kaybının çok yüksek oranlara ulaşması ve toprağın kuruluğu, yağmurlarla beslenen istikrarlı bir tarım sektörünün gelişmesini önlüyor. Şimdilerde çoğu araştırmacının kanaat getirdiği üzere, hâkim olan yarı kurak iklim, Nordeste'nin Güney Atlantik alt tropikal yüksek basınç bölgesi içerisine doğru hayli girinti yapmasından kaynaklanıyor.[69] (Webb'in işaret ettiği gibi, "*Sertão*da parlak, berrak geceler yaşanmasını sağlayan da aynı sabit hava kütlesidir. '*Luar do meu sertão*', sayısız şiir ve şarkıya ilham kaynağı olmuştur.")[70]

Ancak, *sertão*da insan ekolojisini en köklü biçimde etkileyen şey, iklimin ortalama durumu değil, sergilediği aşırı dalgalanmalardır. *Sertão*nun merkezi, örneğin, yüzde 40'ın üzerinde yağış değişkenliğine sahiptir.[71] Dolayısıyla, Kuzey Çin'i bile geride bırakan bir çevresel istikrarsızlıktan söz ediyoruz. Üstelik, "'Normal' bir yıl içerisinde bile, yağışların %80-90'lık bölümü, yağışlı mevsime sıkışmış durumdadır. Yağışlı mevsimin toplam süresi hemen hiç değişmemekle birlikte, mevsimin normalde aşağı yukarı mahsul ekim zamanına denk gelen başlangıç tarihi, elli beş ile seksen beş gün arasında sapabilmektedir... Bu yüzden, mevsimdeki gecikmenin, mahsul kayıplarına yol açacak kadar uzaması halinde, toplam yağış miktarındaki üçte birlik bir azalma bile felaket etkisi yaratabilir." *Sertanejo*lar, St. Joseph yortusunun kutlandığı 19 Mart tarihine kadar yağmurların gelmemesi halinde, *seca*nın kaçınılmaz olduğuna inanırlar. Diğer bir deyişle, yağışların mevsimsel dağılımındaki düzensizlik de en az yıllık ortalamanın düşmesi kadar önemli bir sorundur.[72]

Sör Gilbert Walker, *sertão*daki yağış düzensizliğinin, Güney Salınımı tarafından yaratılan bir etkiye bağlı olduğu kanısına varmıştı. Hatta,

69 Antonio Moura ve Jagadish Shukla, "On the Dynamics of Droughts in Northeast Brazil: Observations, Theory and Numerical Experiments with a General Circulation Model", *Journal of the Atmospheric Sciences*, 34 (Aralık 1981), s. 2653 (alıntı) ve 2654.

70 Webb, p. 44.

71 Vernon Kousky, "Frontal Influences on Northeast Brazil", *Monthly Weather Review*, 107 (1979), s. 1140-53.

72 Hall, s. 16-17.

1928 yılında, Ceará'daki kuraklık-kıtlık sıklığıyla SO'nun evreleri arasında bağıntı kuran bir istatistiksel formül bile attı ortaya.[73] Sonraki araştırmalarla, Walker'in ENSO uzak bağlantısı kuramı detaylandırıldı. Kurulan mekanizma şu şekilde işliyordu: *Sertão*nun kuzeyi ve merkezinde yağışların yoğunlaştığı Mart-Nisan ayları, Tropikler Arası Konverjans Sahası (ITCZ)'nın[74] Atlas Okyanusu'nda en güney konumuna eriştiği döneme denk gelmektedir. Şiddetli El Niño evrelerinde, alışılmadık ölçüde güçlü bir Atlantik yüksek basınç alanı, Brezilya açıklarına çöküp kalır ve ITCZ'nin, yağışa neden olan normal konumuna varmak üzere güneye hareket etmesini engeller. Bir yoruma göre, Sıcak Havuz/IACZ, doğu-orta Pasifik'e hareket ettiğinde, ana Ekvatoral durağan dalgaları (alçak basınç olukları ve yüksek basınç sırtları) da doğuya itmektedir. Ancak, Nordeste'nin alacağı yağış üzerindeki etki, El Niño'nun tam olarak ne zaman başlayacağı konusunda da çok hassas görünmekte ve tüm sıcak evreler kuraklık getirmemektedir.[75] Yine de, Fortaleza'nın 1849 yılına kadar uzanan yağış kayıtları, en kurak on Ocak-Temmuz döneminin tamamının güçlü El Niñolar ile çakıştığını ortaya koyuyor.[76] Bunun yanında, Nordeste'deki El Niño (La Niña) kuraklık (aşırı yağış) olayları ile, Güney Brezilya'daki aşırı yağış (kuraklık) olayları arasında da, Kuzey Çin ile Yangzi Vadisi arasındaki çift kutuplu ilişkiyi anımsatan bir ters bağıntının mevcut olduğu anlaşılıyor.[77]

Fortaleza'daki ölçümler, en ciddi kuraklıklar için 1877-79 ve 1888-91 yıllarına işaret etse de, Uluslararası Araştırma Enstitüsü'nün son verileri, Canudos Savaşı ile aynı tarih sahnesini paylaşan 1896-97 kuraklığının da yirminci yüzyıl standartlarıyla bakıldığında sıra dışı bir şiddete sahip olduğu yönünde (bkz. Tablo 8.3). Üstelik, genel kuraklık koşullarının 1907'ye dek neredeyse ara vermeden sürdüğü, daha sonra, yağışlı geçen birkaç yılın ardından, 1915 ve 1918'deki El Niño sıçramalarıyla (geçtiğimiz yüzyılın ikinci ve dördüncü en ciddi yağış düşüşleri) geri döndüğü görülüyor.[78] Belli ki, 1888 ile 1918 arasındaki otuz yıllık dönem, Nordeste

73 Gilbert Walker, "Ceará (Brazil) Famines and the General Air Movement", *Beitr. z. Phys. der freien Atmosphare*, 14 (1928), s. 88-93.

74 Ekvator yakınlarında dünyayı çevreleyen, kuzey ve güney yarım kürede oluşan rüzgârların birbirine kavuştuğu kuşak – *çev.*

75 Bkz. José Gasques ve Antonio Magalhaes, "Climate Anomalies and Their Impacts in Brazil During the 1982-83 ENSO Event", Glantz, Katz ve Krenz içerisinde, s. 31-2; ve Pao-Shin Chu, "Brazil's Climate Anomalies and ENSO", Michael Glantz, Richard Katz ve Neville Nicholls (der.), *Teleconnections Linking Worldwide Climate Anomalies* içerisinde, Cambridge, 1991, s. 56-61.

76 Bkz. Rodolfo Teofilo, *A Seca de 1915*, Forteleza, 1980, 129-31; ve Kiladis ve Diaz, s 1038-40.

77 Pao-Shin Chu, s. 64-5.

78 Bkz. Kiladis ve Diaz, aynı eser; veriler için iri.ucsd.edu/hot__Niño/impacts/ns_amer/ index.html.

için tam bir çevresel çalkantı çağı oldu.

El Niño kuraklıkları, And ve Amazon kültürlerinin tarihinde de yıkıcı roller üstlenmiş. C. Caviedes'in araştırmaları ile açığa çıktığı üzere, Bolivya ve Peru yüksek platosunda, ayrıca dış Amazon Havzası'nda (Manaus merkezli alan) yaşanan kuraklıklar, ENSO ile eşzamanlı olarak gelişiyor. "And Platosu'nda yıllar arasında gözlenen yağış değişkenlikleri, Peru'nun kuzeyine kıyasla daha hafif olsa da, bazı yıllarda kış mevsimindeki yağış eksikliğinin bahara ve yaza da yayılmasıyla kuraklık yaşanmaktadır. Bu kuraklıkların, özellikle de Kuzey Peru'nun ENSO tarafından vurulduğu yıllara denk geldiği gösterilmiştir."[79] Güney Peru, en sert kuraklıklara 1940-41 ve 1956-58 yıllarında maruz kaldığı, 56-58 kuraklığının kıtlığa yakın bir duruma ve köylüler arasında yaygın çalkantılara yol açtığı gözlendi.[80]

Caviedes, Amazon Havzası'nda ise, Tropikler Arası Konverjans Sahası'nın El Niño tarafından engellenmesi nedeniyle, Manaus'taki yağış miktarının ciddi ölçüde azaldığını ortaya çıkardı.[81] ENSO, periyodik kuraklıklara ve 1998'deki gibi bunlara eşlik eden büyük yangınlara yol açarak, gerçekten de Amazon Havzası'nın ekolojisi üzerindeki ana iklimsel düzenleyici olabilir. Amazon'da yağışsız mevsimi uzatan El Niño hareketleri, yangınların yokluğunda bile, ormanın üretkenliğini ve buna bağlı karbon dolaşımını hayret verici ölçüde etkiliyor. 1982-93 uydu verileri üzerinde yürütülen güncel bir çalışmada, güçlü sıcak hareketlerin, Amazon Havzası'nı geçici olarak dev bir CO_2 süngeri olmaktan çıkartıp, aynı ölçekte bir CO_2 kaynağı haline getirdiği, böylece gezegen ölçeğinde biyo-jeo-kimyasal etkiler doğurduğu belirlendi.[82] Öte yandan, arkeologlar da Amazon'un kültürel dizisinde görülen kesintilerin, Peru kıyılarındaki başka örneklerde olduğu gibi, muhtemelen El Niño kaynaklı felaketlere (Amazonlarda kuraklık ve Peru'da seller) denk geldiği tahmininde bulunuyorlar. Yirminci yüzyılda, hem 1925-26, hem de 1982-83 El Niño hareketleri, Amazonlarda ciddi kuraklıklara ön ayak oldu. Kayıtlar, 1925-26'da orman yangınlarının kontrol altına alınamadan aylarca sürdüğünü söylerken, bu arada "binlerce kauçuk toplayıcısı"nın ateş tuzaklarına düşüp öldüğü anlatılıyor.[83]

79 C. Caviedes, "The Effects of Enso Events in Some Key Regions of the South American Continent", Stanley Gregory (der.), *Recent Climate Change*, Londra, 1988, s. 252-3 ve 264.

80 Carlos Malpka, *Cronica del Hambre en el Peru*, Lima, 1966, s. 161-3.

81 Caviedes, aynı eser.

82 Gregory Asner, Alan Townsend ve Bobby Braswell, "Satellite Observation of El Niño Effects on Amazon Forest Phenology and Productivity" *Geophysical Research Letters*, 27:7 (1 Nisan 2000), s. 981.

83 Betty Meggers, "Archeological Evidence for the Impact of Mega-Niño Events on Amazonia During the Past Two Millennia", *Climatic Change*, 28 (1994), s. 330.

Tablo 8.3
Latin Amerika'nın Kuzeyinde Kuraklıklar ve ENSO

El Niño Yılı	Yağıştaki Sapma (cm/ay)
1896	-8,2
1915	-3,3
1982	-3,2
1918	-3,2
1958	-3,1
1905	-2,1
1930	-2,1
1902	-2,0
1925	-1,8
1972	-1,7

Kaynak: IRI, aynı eser.

Amazonlar, And Platosu ve Nordeste kuruduğunda, Güney Konisi'nin[84] büyük bölümü normalin üstünde yağış alacak demektir. Bolivya, Paraguay, Brezilya ve Ajrantin'de 2,6 milyon kilometrekarelik bir alan kaplayan büyük Paraná Nehri havzası, en yüksek yağış rakamlarına El Niño hareketleri sırasında ulaşır.[85] Örneğin, 1982-83 hareketinde, Paraná Nehri tarihinin en büyük taşkınına yol açmış ve neredeyse Amazon Nehri ile aynı debide akmıştır.[86] And Dağları boyunca, orta Şili de çoğu El Niño hareketi esnasında benzer şekilde suya doymuştur. Araştırmacılar, kuzey yarım kürede olduğu gibi, güneyde de alçak basınç olukları ve yüksek basınç sırtlarının oluşturduğu dalga dizilerinin sıcak hareketler tarafından nasıl yeni bir hizaya sokulduğunu, böylece Bellinghausen Denizi üzerinde ortaya çıkan engelleyici yüksek basınç alanının, Şili'nin en kalabalık bölgelerinde normalden daha şiddetli fırtına sistemlerine yol açtığını gösterdiler. Üstelik, hayrete düşürecek kadar tutarlı bir ilişkiden söz ediyoruz: Yirminci yüzyıl içerisinde orta Şili'nin geçirdiği en yağışlı yirmi üç yıldan yirmisi, El Niño hareketlerine denk gelmiştir.[87]

84 Latin Amerika'nın, Arjantin, Şili, Paraguay ve Uruguay'ı içine alan konik güney kısmıdır. Kimi kaynaklarda, Brezilya'nın güney ve güneydoğu kesimi de bu tanıma dahil edilmektedir – *çev.*

85 Allan, Lindesay ve Parker, p. 65.

86 Miguel Gonzalez, "Probable Response of the Parana River Delta (Argentina) to Future Warmth and Rising Sea Level", *J. Coast. Res. Spec. Issue*, 17 (1995), s. 219-20.

87 Jose Rudlant ve Humberto Fuenzalida, "Synoptic Aspects of the Central Chile Rainfall Variability Associated wim the Soudiern Oscillation", *International Journal of Climatology*, 11 (1991), s. 63 ve 65.

KUZEY AMERİKA

Standart bir El Niño hareketi sırasında, Güney Amerika'nın Ekvatoral kıyı şeridi karşısında biriken sıcak suların bir kısmı, kuzeye doğru hareket etmeye zorlanır. (Teknik olarak, Ekvator'a hapsedilmiş Kelvin dalgaları -termoklinin doğuya doğru çalkalanması-, kıyıya hapsedilmiş Kelvin dalgalarına dönüşür). Bunun sonucunda, Meksika'nın Pasifik kıyısı sularında gözlenen ısınma ve su seviyesinde otuz santimetreye kadar varabilen yükselme, derin meteorolojik etkiler doğurur. 1896 El Niño hareketinde, örneğin, orta Meksika ciddi bir kuraklığın pençesinde kıvranmış, ülkenin kuzeyi ise aşırı yağışa maruz kalmıştı. Bu etki şekli, çok güçlü 1982-83 hareketinde de aynen tekrarlandı.[88] Yine 1997-98'de, okyanus sıcaklığındaki tırmanma, orta Meksika'nın batı kesimlerini felce uğratan bir kuraklık getirdi. Yüzlerce orman yangınının baş gösterdiği ülke, "Birleşik Devletler'in sınıra yakın bölgelerini de etkileyecek şekilde, bütünüyle kalın bir duman tabakasıyla örtüldü."[89] La Niña koşullarında ise, 1999-2000'de olduğu gibi, işleyiş tam tersi bir hal alıyor: Yüksek platolardan oluşan Mesa Central bölgesi olağanüstü yağış alırken, Çihuahua ve Sierra Madre sıradağlarının doğusunda kalan eyaletler ciddi kuraklıkla boğuşuyor (bkz. Tablo 8.4).

Tablo 8.4
20'nci yüzyılda Çihuahua'daki Kuraklıklar

Yıl	ENSO?
1907-10*	La Niña (1907-10)
1918-21	? (La Niña 1916-18 / El Niño 1918-20)
1929*	La Niña (1928-29)
1934-35	-
1947-48	El Niño?
1950-51	La Niña (1950-51)
1953	-
1956	La Niña (1955-56)
1964	La Niña (1964)
1974	La Niña (1973-75)

* Aşırı kuraklık.

Kaynak: Kuraklık kronolojisi için Luis Carlos Fierro; ENSO verileri için NOAAA; ve Allan, Lindesay ve Parker.

Konuyla ilgili yerel araştırmalar henüz emekleme çağındaysa da, Meksika tarihini şekillendiren çevresel güçler arasında ENSO'nun çok

88 1896 kuraklığı için bkz. Antonio del Bajío, *Crisis alimentarias y subsistencias populares en Mexico*, cilt 1, Mexico, D.F., 1987, s. 162.

89 A. Filonov ve I. Tereshchenko, "El Niño 1997-98 Monitoring in Mixed Layer at the Pacific Ocean near Mexico's West Coast", *Geophysical Research Letters*, 27:5 (1 Mart 2000), s. 705.

önemli bir yere sahip olduğu açık. Geçtiğimiz yüzyılın en inatçı (dört ila beş yıllık) La Niña hareketi çerçevesinde, 1907 ile 1911 arasında devam eden, finans ve ticaret kriziyle de iç içe girerek ülkenin büyük bölümünde istikrarsızlığı egemen kılan yıkıcı kuraklık, Porfirio Diaz rejiminin devrilmesi sürecini hızlandırmıştı örneğin.[90] Kuraklıklar, günümüzde Meksikalı işgücünün Teksas ve Kaliforniya'ya akışında da ana "itici" güçlerden biri.[91]

Öte taraftan, sınırın kuzeyine baktığımızda ise, ENSO'nun Amerikan ve Kanada tahıl stoklarına muazzam bir jeopolitik güç bahşettiğini görüyoruz. Illinois Üniversitesi araştırmacılarının 1997 tarihli bir çalışmasına göre, bir sıcak hareketin ortaya çıkışından önceki yıl, ABD Orta Batısı'nda genellikle bir rekolte patlaması yaşanırken, El Niño yılı içerisinde de ılık kış mevsimi sayesinde bahar mahsulleri daha erken ekilebiliyor.[92] Mısır kuşağı üzerine odaklanan, 1999 tarihli bir başka çalışmada da, tarımsal üretim ile ENSO sıcak evresi arasında olumlu bir ilişkinin varlığına işaret ediliyor.[93] Diğer bir deyişle, Amerikan tahıl üretimi, Hindistan, Kuzey Çin ve muhtemelen Rusya çernozyom kuşağında meydana gelen El Niño kuraklıkları ile mahsul kayıplarının zıddı bir meteorolojik evreden geçiyor. Yerkürenin büyük bölümünü esir alan kuraklıklar esnasında ABD'nin bu bölgelerdeki açlığı dindirme olanağına sahip olması, 1980'lerde Kansas Halk Partisi'nin de farkına vardığı gibi, Büyük Düzlükler eyaletlerinde ortaya çıkan periyodik üretim fazlası sorununu da kısmen çözebilirdi. Kıtlık ve gıda yardımları konusunda eksiksiz bir dış politikanın nasıl yürütülebileceği, daha sonraları Herbert Hoover tarafından gösterilmiştir. El Niño yıllarında Güney Kaliforniya'da ve Körfez eyaletlerinde ara sıra meydana gelebilen sellerin yol açtığı zarar ise, dünya tahıl pazarlarında elde edilen pazarlık gücü, kış mevsimindeki yakıt ihtiyacının ve kasırga kaynaklı hasarların azalması sayesinde fazlasıyla telafi edilmektedir. Stanley Changnon, 1997-98 El Niño hareketinin yarattığı hava durumu etkisi sayesinde, Orta Batı'nın gelirlerinde neredeyse 9 milyar $'lık artış kaydedildiğini ve ülkenin genelinde bu rakama 14 milyar $ daha eklendiğini hesaplıyor.[94]

90 Kuraklık sırasında, mısır fiyatları yüzde 130 yükselirken, tarımda asgari ücret yüzde 28 azalmıştır (Moises Gonzalez Navarro, *Cinco crisis mexicanas*, Mexico, D.F., 1999, s. 19). Ayrıca bkz. Florescano ve Swan, *Breve historia*, s. 124-6 ve 161; del Bajio, s. 166-71; ve Friedrich Katz, *The Life and Times of Pancho Villa*, Stanford, Kaliforniya, 1998, s. 48-50.

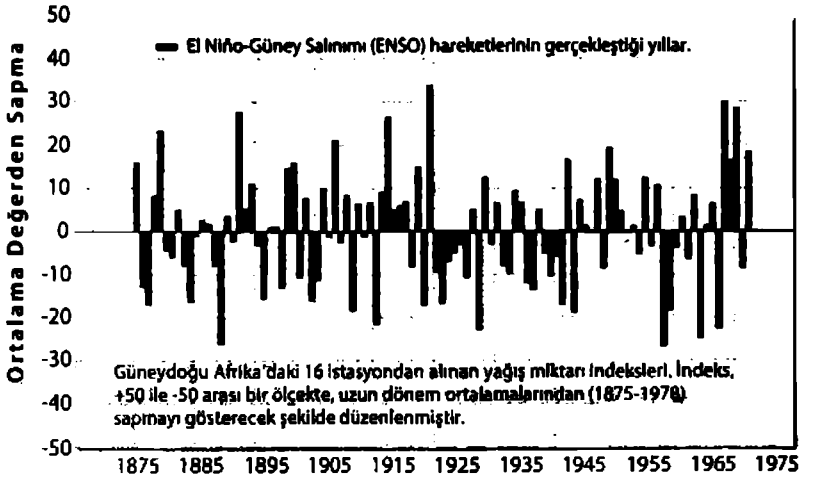
91 Gonzalez, s. 31.

92 Bkz. Orta Batı İklim Merkezi (Champaign, Illinois), "El Niño and the Midwest" (http://mcc.sws.uiuc.edu/elNiño.html)

93 Jennifer Phillips ve diğerleri, "The Role of ENSO in Determining Climate and Maize Yield Variability in the US Cornbelt", *International Journal of Climatology*, 19 (1999), s. 877-88.

94 Stanley Changnon, "Impacts of El Niño's Weather", Changnon (der.), *El Niño 1997-1998: The Climate Event of the Century* içerisinde, Oxford, 2000, s. 151, 165.

Ancak, ENSO'nun Amerikan GSMH'si üzerindeki görece müşfik etkisine çok da güvenmemeli. Cole ve Cook, 1998 tarihli önemli bir çalışmada, ABD'nin karasal nem dengesi üzerindeki ENSO etkisinin, Pasifik'teki rejim değişikliklerine karşılık gelen, muhtemelen PDO ile ilişkili, düşük sıklıklı bir işleyişe sahip olduğunu tespit ettiler. "Uzun dönem ENSO kayıtları, ENSO şiddetinin [ABD hidrolojisi ile karşılıklı olarak] on yıllık dönemler halinde değişkenlik sergilediğini ortaya koymaktadır. Yüzyılın başlarında ise daha güçlü bir dalgalanma gözlenmiş, 1925 dolaylarında genel bir zayıflama meydana gelmiş, 1955 sonrasında ise dalgalanma güç kazanmıştır." Kuramsal olarak da tahmin edilebileceği gibi, ENSO hareketi güçlendikçe, daha tutarlı uzak bağlantılar ortaya çıkmakta ve yağış anormallikleri (1998'de olduğu gibi kuraklık, veya 1993'teki gibi seller), Güneybatı çıkıntısından başlayarak, Büyük Düzlükler'in güneyine ve Orta Batı'ya doğru daha fazla nüfuz etmektedir. 1988 kuraklığında, güney düzlüklerinin kavrulan topraklarında tarımsal üretim neredeyse üçte bir oranında düştü.[95] Yeni araştırmalarda elde edilen sonuçlar, La Niña uzak bağlantılarının, Meksika yaz musonlarını güçlendirerek, Orta Batı'daki kuraklık olasılığını artırdığı izlenimini de uyandırıyor.[96]

Şekil 8.4 ENSO ve Güneydoğu Afrika'da Yağış Miktarı

Kaynak: Eugene Rasmusson, "Global Climate Change and Variability: Effects of Drought and Desertification in Africa," Michael Glantz (der.), *Drought and Hunger in Africa: Denying Famine a Future* içerisinde, Cambridge 1987, s. 10. Rasmusson'un ENSO ilişkisi kurmadığı iki kuraklık olayı da tarafımdan El Niño ile bağlantılı sayılarak değerlendirilmiştir (1891 ve 1915 dolaylarında).

95 Julia Cole ve Edward Cook, "The Changing Relationship Between Enso Variability and Moisture Balance in the Continental United States" *Geophysical Research Letters*, 25:24 (15 Aralık 1998), s. 4529-32.

96 Devam eden araştırma, Arthur Douglas, Creighton University (www.ncdc.noaa.gov /ogp / papers / douglas.html).

GÜNEY AFRİKA

Yıkıcı kuraklıklar, kara kıtanın güneyinde tarihin en büyük belalarından biri olagelmiştir. Zimbabve'de ve Güney Afrika'nın büyük bölümünde 1980'ten sonra egemenliğini ilan eden, yirminci yüzyılda daha kötüsüne rastlanamayacak 1991-92 kuraklığı ile doruk noktasına vararak mısır üretiminde yüzde 82'lik düşüşe yol açan harap edici yağış yetersizliği, 1820'ler, 1870'ler ve 1890'larda yaşanmış uzun süreli kuraklıkların neye benzediği hakkında fikir veriyor.[97] Tıpkı Brezilya'nın kuzeydoğusu gibi, ITCZ'nin hiç güven vermeyen güney göçüne bel bağlamış durumdaki Natal, Zululand, Transvaal, Zambezi Vadisi ve Güney Mozambik'in alçak bozkırlarının "belirsizlik krallığı" olarak tanımlanması ne kadar da doğru! Bu krallıktaki hükümranlığınızın meşruiyeti, geleneksel olarak, yağmur yağdırabilme gücünüze ve kuraklıklar esnasında yoksullara yardım götürebilmenize bağlıdır. Bunun yanında, Afrika'nın güneyindeki yağış miktarı ile ENSO arasında güçlü uzak bağlantıların mevcut olduğuna dair ikna edici, genel kabul gören kanıtlara da sahibiz.[98] 1998 tarihli bir çalışma, yirminci yüzyılın en güçlü on El Niño hareketi ile, Afrika'nın tüm güney yarısındaki yağış miktarı arasında bir bağıntının var olduğu kanısını doğruluyor. Bu hareketler sırasında ortaya çıkan eşzamanlı kuraklığın üç odak noktası ise, Güney Afrika'nın doğusu, Güney Tanzanya ile Kuzey Mozambik arasında kalan bölge ve şaşırtıcı ama, Namibya ile Gabon arasındaki Güney Atlantik kıyıları oluyor.[99] Yer değiştiren IACZ, tropikal kuşağın başka yerlerinde de görüldüğü üzere alçak basınç olukları ile yüksek basınç sırtlarını da yeniden düzenlerken, bir yandan da batılı jet akımını Ekvator'a doğru sürüyor. Kıtanın güneyi ve bazen de Afrika Boynuzu üzerindeki ısı taşınımını zayıflatırken, Doğu Afrika üzerindeki ısı taşınımına tersi yönde etki ediyor. Güçlü La Niña hareketleriyle bağlantılı olarak güneyde ortaya çıkan ve ters yönde işleyen olağandışı ısı taşınımı da, 2000 kışında Mozambik'i acımasızca yıkıp geçen büyük sellerde görüldüğü üzere, tarıma ciddi zararlar verebiliyor.

Ancak, ENSO'nun yaratacağı etki de iki başka dolaşım rejiminin müdahalelerine tabi. On sekiz ile yirmi yıllık bir periyotta işleyen, Güney Afrika'nın kuzeydoğusu ile Zimbabve'nin kimi kesimlerinde en güçlü halini alan bölgesel yağış döngüsü, bunlardan ilki. "Yaklaşık İki Yıllık

97 Bkz. Charlotte Benson, "Drought and the Zimbabwe Economy: 1980-93", s. 246; ve Bill Kinsey, "Dancing with El Niño", s. 276-7, her ikisi de Helen O'Neill ve John Toye (der.), *A World Without Famine?* içerisinde, New York, 1998.

98 J. Lindesay ve C. Vogel, "Historical Evidence for Southern Oscillation-Southern African Rainfall Relationships", *International Journal of Climatology*, 10 (1990), s. 679; ve Mark Cane, Gidon Eshel ve R. Buckland, "Forecasting Zimbabwean Maize Yield Using Eastern Equatorial Pacific Sea Surface Temperature", *Nature*, 370 (21 Temmuz 1994), s. 204-5.

99 Vincent Moron ve M. Neil Ward, "ENSO Teleconnections with Climate Variability in the European and African Sectors", *Weather*, 53:9 (Eylül 1998), s. 288.

Salınım" adıyla bilinen ve Ekvator'un iki tarafına da etki eden hareket ise, stratosfer rüzgârlarının tersine dönmesine yol açıyor.[100] 1957-58 ve 1977-78 El Niño hareketleri, örneğin, kıtanın güneyi üzerinde neredeyse hiçbir etki doğurmadı. Yine de, Güneydoğu Afrika'daki yağış değişkenliğinin en az yüzde 20'lik bölümünün, "yalnızca Güney Salınımı ilişkisinden kaynaklandığı" tahmin ediliyor. Zimbabve mısır rekoltesinin, bir yıla varan sürelerle önceden hassas biçimde öngörülebilmesine olanak tanıyan ENSO tahminleri, bugün milyonlarca Afrikalı çiftçi açısından bir "erken uyarı sistemi" işlevini görüyor.[101]

AFRİKA BOYNUZU VE DOĞU AFRİKA

ENSO, Afrika Boynuzu ve Doğu Afrika üzerinde daha dolaylı etkiler yaratıyor. Etiyopya'da tarım, üç mevsimden oluşan bir yıllık döngü içerisinde düzenleniyor: *kremt* adıyla anılan ana yağışlı mevsim (Haziran-Eylül), *bega* adıyla anılan kurak mevsim (Ekim-Ocak) ve *belg* adıyla anılan az yağışlı mevsim (Şubat-Mayıs). Kaynağını Etiyopya dağlarından alan Nil Nehri'ndeki taşkınlar üzerine odaklanan meteorolojik araştırmalar, Etiyopya'nın hava durumu ile ENSO arasında kesintisiz bir uzak bağlantının var olduğu sonucuna ulaşıyor. Ancak, El Niño, farklı evrelerinde bir taraftan *kremt* yağmurlarını aksatarak felakete neden olabildiği, diğer taraftansa *belg* mevsiminde normalin üstünde yağış alınmasını sağlayabildiği için, tarım üzerinde birbirinden bambaşka etkiler görülebiliyor. Örneğin, 1997'de *kremt* mevsiminde yağışlar büyük ölçüde aksamış, oysa genellikle en kurak ay olan Kasım, alışılmadık ölçüde yağmurlu geçmişti.[102] Bununla birlikte, tarım ve hayvancılık açısından hayati mevsim *kremt* olduğundan, etkiler çoğu zaman ciddi boyutlara ulaşıyor. Tablo 8.5, Kuzey Etiyopya'da, özellikle de büyük dağ kitlelerinin yağmur gölgesinde kalan Vallo ve Tigre'de yaşanan açlığın neden El Niño ile eşzamanlı hale geldiğini gösteriyor.[103] Diğer taraftan, Güney Etiyopya (Ogaden) ve Somali'nin yağışlı güz mevsimi (*Der*), komşu Doğu Afrika kıyılarının kısa yağmur mevsimi gibi, El Niño ile olumlu bir bağ kuruyor ve bu dönemlerde normalin üstünde yağış alıyor. Bu bölgelerin kuraklık ve kıtlıkla imtihanı,

100 S. Mason ve M. Jury, "Climatic Variability and Change over Southern Africa; A Reflection on Underlying Processes", *Progress in Physical Geography*, 21:1 (1997), s. 23-50.

101 Lindesay ve Vogel, aynı eser; ve Cane, Eshel ve Buckland, s. 204.

102 Tsegay Wolde-Georgis, "Soğuk Hareketlerin Etiyopya Üzerindeki Etkisi", La Niña Zirvesi, 1998, s. 1-2. Ayrıca bkz. Y. Seleshi and G. Demaree, "Rainfall Variability in the Ethiopian and Eritrean Highlands and Its Links with the Southern Oscillation Index", *Journal of Biogeography*, 22 (1985); ve Tesfaye Hale, "Causes and Characteristics of Drought in Ethiopia", *Ethiopian Journal of Agricultural Sciences*, 10:1-2 (1988).

103 Coquery-Vidrovitch, s. 503; ve Glantz, Katz ve Krenz, "Appendix: Climate Impact Maps", s. 81-105.

1998-2000 yıllarında görüldüğü üzere, uzun süreli La Niña hareketlerinin ardından yaşanıyor.[104]

Tablo 8.5
Sudan ve Afrika Boynuzu'nda ENSO ile Kuraklık-Kıtlık Arasındaki İlişki

ENSO	Kıtlık Dönemi	Bölge
1828	1828-29	Şeva, Sudan
1835	1835-37	Etiyopya, Sudan
1864	1864-66	Tigre/Gondar
1876	1876-78	Tigre/Afar
1889	1888-92	Etiyopya, Sudan
1896	1896	Etiyopya
1899	1899-1900	Etiyopya, Darfur
1912	1913-14	K. Etiyopya, Sudan
1918/19	1920-22	Etiyopya
1953	1953	Tigre/Vallo
1958	1958	Tigre/Vallo
1965	1964-66	Tigre/Vallo
1972/73	1973-74	Tigre/Vallo, Sudan
1982-83	1983-84	Etiyopya, Sudan
1987	1987-88	Etiyopya
1990-95	1990-94	Etiyopya, Sudan
1997/98	1997-98	Etiyopya, Sudan
1999-2000*	1999-2000	Ogadan

*La Niña. En yüksek mahsul kayıpları koyu renkle işaretlenmiştir.

Kaynak: Joachim Von Braun, Tesfaye Teklu ve Patrick Webb, *Famine in Africa* içerisindeki kronolojiler esas alınmıştır, Baltimore, 1998, s. 36 ve 39; ve Workineh Degefu, "Some Aspects of Meteorological Drought in Ethiopia," Glantz, *Drought and Hunger in Africa* içerisinde, s. 29-31.

Sudan ve Yukarı Mısır'ın, kıtlık mengenesine Afrika Boynuzu ile aynı zamanda girme eğiliminde olduğunu görmüştük. Nil'deki kabarmalar, bilindiği gibi, Etiyopya Dağları'ndaki mevsimsel yağışların ve daha küçük ölçekte olmakla birlikte, orta Afrika'daki Büyük Göller'den Beyaz Nil yoluyla gerçekleşen su çıkışının sağladığı katkı sonucunda ortaya çıkar. Mavi Nil'de yaşanan yıllık taşkınlar, Etiyopya havzasındaki debide yüzde 80'lik paya sahip. Tahminlere göre, devasa Nil Havzası'nın bütünündeki yıllar arası yağış değişkenliğinin yüzde 40'a varan bölümü ENSO'dan kaynaklanırken, nehrin yukarıda sözünü ettiğimiz iki ana beslenme alanı, farklı iklimlere tabi oldukları için, küresel çevresel güçler karşısında birbirinden bağımsız ve farklı tepkiler veriyor. Bu çerçevede, El Niño evreleri asıl ola-

104 Bkz. P. Hutchinson, "The Southern Oscillation and Prediction of 'Der' Season Rainfall in Somalia", *Journal of Climate*, 5 (Mayıs 1992), s. 525; ve Gerard Beltrando, "Interannual Variability of Rainfall in the Eastern Horn of Africa and Indicators of Atmospheric Circulation", *International Journal of Climatology*, 13 (1993), s. 533 ve 543.

rak Mavi Nil sistemini etkisi altına almakta, böylece Etiyopya'da yaşanan kuraklıklar da, havzanın toplam su dengesinde yüzde 5 ila 15'lik bir düşüşe neden olmaktadır. Diğer taraftan, La Niña evreleri ise, Beyaz Nil'in su tutma havzasında yüzde 10 ila 20'lik yağış artışı getirebilmektedir.[105]

Brezilya'nın Nordeste bölgesi gibi, Doğu Afrika da, işgal ettiği enlemlerle karşılaştırıldığında şaşırtıcı derecede az yağış alıyor. G. Trewartha şöyle yazıyor: "Afrika'nın tümüne bakıldığına en fazla dikkat çeken iklimsel gariplik, hiç şüphesiz, tropikal Doğu Afrika'daki yaygın yağış yetersizliğidir."[106] Madagaskar'daki dağlar, güneydoğu alize rüzgârlarının nem içeriğini büyük ölçüde alıkoyarken, "yağmur taşıyan Ekvatoral alçak basınç olukları da bölgeyi hızla geçmekte, kuzey yarım kürenin yazında kuzeye, güney yarım kürenin yazında da güneye doğu aceleyle yol alıp uzaklaşmaktadır."[107] Nairobi Üniversitesi'nden Laban Ogallo ve çalışma arkadaşlarına göre, Doğu Afrika'daki yağış değişkenliklerinin tahmini yüzde 50'si, doğrudan ENSO'dan kaynaklanıyor.[108] Ana ürün yetişme mevsiminin Mart-Haziran arası olduğu Kenya'nın 1998'de maruz kaldığı müthiş yağmurlar, Güneydoğu Afrika'ya kuraklık getiren ITCZ yer değiştirme hareketinin, doğu Ekvatoral Afrika'yı aşırı yağışa gark ettiği varsayımını destekler nitelikte. Diğer yandan, Kenya sahilleri için 1900 yılından başlayan tarihsel yağış verileri, La Niñalar ile normalin altında gerçekleşen yağışlar arasında tutarlı bir ilişkinin kurulduğunu gösteriyor. Öyleyse, on dokuzuncu yüzyıl sonunda, başka yerlerdeki El Niño kuraklıklarıyla çakışacak şekilde Kenya'yı harap eden kuraklık, 1898'de baş göstererek 1896-97 ve 1899-1900 El Niño darbelerine son veren güçlü La Niña hareketinden kaynaklanmış olabilir.[109] Doğu Afrika yıllık yağış sapmaları indeksine bakıldığında, söz konusu La Niña hareketinin olağanüstü güçlü olduğu anlaşılıyor (bkz. Şekil 8.4).

Ancak, bölgenin Büyük Göller'i ve karmaşık coğrafi yapısı, bu tür genel resimler üzerine yerel fırça darbelerinin indirilmesini gerektiriyor. Bu yüzden, güncel araştırmalar, Suppiah'ın Sri Lanka'daki ENSO çözümlemesi ile öncülüğünü üstlendiği "yağış miktarı dalgalanma bölgeleri" yaklaşımını benimsiyor. Kenya, Uganda ve Tanzanya'daki 136 istasyondan alınan yağış kayıtları üzerinde çalışan Ogallo ve arkadaşları, her biri fark-

105 M. Hulme, "Global Climate Change and the Nile Basin", P. Howell ve J. Allan (der.), *The Nile: Sharing a Scarce Resource* içerisinde, Cambridge, 1994, s. 148.

106 G. Trewartha, *The Earth's Problem Climates*, Madison, Wisconsin, 1981, s. 134.

107 A. Gouldie, "Climate: Past and Present", W. Adams, A. Goudie ve A. Orme (der.), *The Physical Geography of Africa* içerisinde, Oxford, 1996, s. 38.

108 Matayo Indeje, Frederick Semazzi ve Laban Ogallo, "ENSO Signals in East African Rainfall Seasons", *International Journal of Climatology*, 20 (2000), s. 20.

109 Bkz. G. Farmer, "Rainfall Data Bases and Seasonal Forecasting in Eastern Africa", Gregory içerisinde, s. 197-9; ve Peter Usher, "Kenya ve ENSO: Bir Gözlem ve La Niña Tahmini" La Niña Zirvesi, 1998.

lı bir mevsimsel yağış yapısı sergileyen ve ENSO ile değişik etkileşimler kuran sekiz alt bölge tespit ettiler. Tabloya bu ölçekte bakıldığında, güçlü El Niño / La Niña yıllarında Doğu Afrika'nın genelinde anormal yağış rakamları kaydedilirken, daha yerel ölçekli kuraklıklar bakımından rengarenk bir haritanın meydana geldiği görülüyor. Kıyı şeridinin çok şiddetli yağış aldığı sıcak evreler sırasında, Kenya'nın batı dağlık kesimi, Kuzeybatı Kenya ve Güneydoğu Uganda'daki mart-mayıs yağmurlarının pek çok kereler geç başladığı, orta Rift Vadisi'nde de yaz yağmurlarının önemli ölçüde eksik kaldığı fark ediliyor. "[Normalde 'yağışlı' bir dönemden geçilmesi gerektiği halde], bu mevsimsel yağışların sekteye uğraması, özellikle de tarım üzerinde ciddi sosyoekonomik etkiler doğurabiliyor. Haziran-Eylül yağışları, başta buğday olmak üzere, gerek büyük çiftlikler, gerekse küçük çiftçiler tarafından ekilen mahsullerin farklı büyüme aşamalarında tarımı besliyor."[110] Uganda'yı tek mevsimde ve iki mevsimde yağış alan bölgelere ayırarak inceleyen Phillips ve McIntyre da, normal işleyişinde ağustos yağmurlarını sekteye uğratıp kasımı daha yağışlı hale getiren El Niño hareketinin, ülkenin farklı yerlerinde bambaşka tarımsal etkiler yaratabileceği konusunda hemfikirler.[111]

Tablo 8.6
ENSO ve Doğu Afrika Kuraklıkları

Yıl	ENSO	1951-80 Ortalama Yağış Miktarına Göre Sapma
1898	La Niña	-%50
1917	La Nlña	-%30
18991	-	-%28
1921	?	-%28
1892-93	La Niña	-%26
19902	-	-%25
1943/44	La Niña	-%23

1. 1899'un ilk çeyreğinde güçlü La Niña, üçüncü çeyreğinde El Niño hâkim olmuştur.

2. 1989 La Niña hareketi, 1990 kışı boyunca etkisini sürdürmüştür.

Kaynak: Mike Hulme, "Climate Change Within the Period of Meteorological Records," Şekil 5.6, Adams, Goudie ve Orme içerisinde, s. 96; ve Allan, Lindesay ve Parker içerisinde La Niña Kronolojisi, s. 137.

110 Indeje, Semazzi ve Ogallo, s. 30 ve 44-5.

111 Jennifer Phillips ve Beverly McIntyre, "ENSO and Interannual Rainfall Variability in Uganda: Implications for Agricultural Management"i *International Journal of Climatology*, 20 (2000), s. 171-82.

SAHEL VE MAĞRİP

Allan, Lindesay ve Parker, "ENSO hareketine karşı hassas durumdaki bölgeler arasında belki de en karmaşık olanı Sahel'dir." diyor ve açıklıyorlar: "Zira, Sahel aynı zamanda, iklim sistemi üzerindeki on yıldan uzun süreli dalgalanmalardan da hatırı sayılır ölçüde etkileniyor. Böylece, ENSO'nun etkileri de zaman içerisinde büyüyüp küçülüyor."[112] Basit etki modellerinde, El Niño / La Niña hareketleri, Bjerknes tarafından keşfedilmiş, dünyayı etkisine alan Walker Dolaşımı'nın konumunu ve gücünü değiştirerek, Sahel'deki yağış miktarını da düzenliyor. Doğu-Batı Atlantik Walker hücresinin maruz kaldığı kaymalar, "Batı Afrika üzerinde alışılmış ölçülerin dışında çöküp yükselen dikey hareketlere" yol açıyor. Ne var ki, bu bölgesel (doğu-batı) anormallikler, hikayenin sadece bir kısmı. Tropikal Atlantik'te, güçlü bir kuzey-güney deniz suyu sıcaklık farkı eğrisinin ortaya çıkması da en az bu kadar önemli. Gerisini Bette Otto-Bliesner'den okuyalım: "Kurak yıllar, Doğu Tropikal Pasifik'te El Niño koşullarının, tropikal Atlantik'te ise, 10 derece kuzey enleminin güneyinde olumlu yönde, kuzeyinde olumsuz yönde anormalliklerin baş gösterdiği iki kutuplu bir yapının hüküm sürdüğü dönemlere denk geliyor. Söz konusu iki kutuplu yapı, Atlantik Hadley hücresinin [Ekvator'dan orta enlemlere doğru atmosferik ısı dolaşımının ana motoru] ve buna bağlı olarak da, Tropikler Arası Isı Taşınımı Sahası'na nem akışının zayıflamasına yol açıyor." Üstüne üstlük, dikey dolaşımlar arasındaki bu karmaşık etkileşim de farklı hızlarda gerçekleşiyor: "Tropikal Atlantik'teki iki kutuplu yapı ile Sahel'deki yağış arasında kurulan bağlantı on yıllık zaman dilimlerinde tanımlanırken, Pasifik deniz yüzey sıcaklığı anormallikleri ise asıl olarak on yıldan daha kısa zaman dilimlerinde rol oynamaktadır."[113]

Kavramsal olarak bu zemine yabancı değiliz; zira Ekvatoral Atlantik'teki iki kutuplu yapı, Hint musonlarındaki dönemsel sapmalarla benzer bir rol üstleniyor. Her ikisi de, El Niño darbelerinin etkisi üzerinde, on yıllık zaman ölçekleri içerisinde değişikliğe yol açıyor. Dolayısıyla, Sahel'deki on istasyondan 1900 ile 1988 seneleri arasında alınan yağış kayıtları üzerinde yürütülen derinlikli bir araştırmada, istatistiksel olarak en büyük öneme Dakar ve Kano'da ulaşan ENSO uzak bağlantısının, yoğunluk bakımından dalgalanmalar yaşadığının, örneğin 1950'lerdeki ve 1960'ların başlarındaki yağışlı dönem boyunca neredeyse sırra kadem bastığının görülmesi şaşırtıcı sayılmamalı.[114] Sahra'nın kuzeyinde ise, ENSO'nun dansa kaldırmak

112 Allan, Lindesay ve Parker, s. 22.

113 Bette Otto-Bliesner, "El Niño/La Niña and Sahel Precipitation During the Middle Holocene", *Geophysical Research Letters*, 26:1 (1 Ocak 1999), s. 87-8.

114 Abdel Kader Ali, "El Niño Events and Rainfall Variations in the Sahel Region of Africa", *Bulletin of the Egyptian Geographical Society*, 70 (1997), s. 77 (bkz. Şekil 3) ve 81-3.

için farklı bir eş bulduğunu görüyoruz: Walker'in 1920'lerde koyduğu adla, Kuzey Atlantik Salınımı (NAO), yani İzlanda ile Azor Adaları arasındaki hava kütlesi/basınç gel-gitleri. Genele bakıldığında, Mağrip'in aldığı yağış üzerinde NAO daha fazla etkiye sahip olsa da, tropikal Pasifik'in kasım-ocak deniz yüzey sıcaklık eğilimleri ile, batı Fas'ın tarıma elverişli vadileri ile düzlüklerindeki Şubat-Nisan yağışları arasında bağıntı kuran yeni araştırmalara göre, 1877-78'deki korkunç kuraklık ve kıtlığın aslında küresel El Niño hareketiyle ilişkili olma olasılığı hayli güçlü.[115]

AVRUPA

ENSO, şöhreti arttıkça, tarihçiler ve arkeologlar tarafından her derde deva bir araçmış gibi görülmeye başlıyor. Tıpkı Viktorya döneminin güneş lekesi cinneti gibi, her kuraklığın ya da olağandışı hava olayının açıklanmasında ENSO'nun yardıma çağrılabileceği düşünülüyor. Gerçekten de, ENSO'nun sıcak evresi toplam zamanın yaklaşık yüzde 20'lik bölümünü kapladığı, uzak bağlantılarında da geçici ileri atılmalar ve geri çekilmeler yaşandığı için, tarihteki herhangi bir an ile bir El Niño patlaması arasında dolaylı yollardan bağ kurmak kadar kolay bir iş yoktur.[116] Öyleyse, varsayılan bir uzak bağlantının gerekli kuramsal temellere oturtulmadığı, ya da sağlam bir zaman dizisi ile desteklenmediği durumlarda, El Niño'ya bağlı nedensellikler ileri sürme konusunda son derece sakıngan davranmalıyız.

Örnek vermek gerekirse, bir tarihçi, Fransız Devrimi'nin ve İrlanda Patates Kıtlığı'nın ardında El Niño'nun (ya da en azından El Niño kaynaklı tarımsal kıtlığın) yattığı "keşfi" ile, 1997 yılında dünya genelinde gazetelere manşet olmuştu.[117] Mahsule zarar veren, alışılmadık ölçüde yağışlı ve serin yazlara denk gelen her iki sürecin de o dönemdeki El Niño hareketleriyle çakıştığı doğru. Aynısı, 1876-79'da İrlanda ve Britanya'da meydana gelen benzer mahsul kayıpları için de geçerli. Dolayısıyla, tarımın dünya genelinde içine girdiği durumun parçası olduklarını düşünmek mantıksız sayılmaz. Ne var ki, sahip oldukları meteorolojik arka planlar arasındaki ilişki, varsa bile, olabildiğince zayıftır. Gayretli araştırmalara karşın, Batı Avrupa'nın hava durumu üzerinde önemli bir ENSO uzak bağlantısının etki yarattığına dair pek az ikna edici kanıt bulunabilmiş durumda. Hatta,

115 M. Neil Ward ve diğerleri, "Climate Variability in Northern Africa: Understanding Droughts in the Sahel and the Mahgreb", Navarra (der.) içerisinde, s. 138.

116 Okyanus-Atmosfer Tahmin Çalışmaları Merkezi'ne göre, ENSO, 1944-96 arasında toplam zamanın yüzde 21'ini sıcak, yüzde 28'ini soğuk ve yüzde 51'ini de nötr evrede geçirmiştir; bkz. Merkez'in internet sitesi. 1950 ile 1997 arasını kapsayan bir başka hesaplamaya göreyse, sıcak, soğuk ve nötr evrelerin evreler, sırasıyla yüzde 31, yüzde 23 ve yüzde 46 zaman kaplamıştır (NCAR News-La Niña internet sitesi).

117 Bkz. "History's Favorite Hitman", *Hong Kong Standard*, 22 Mayıs 1998; ve "El Niño", *The Irish Times*, 28 Mayıs 1998.

son çalışmalardan birinde, Atlantik iklim sistemlerini etkileyen otuz dört değişken arasında "reddedilemez ENSO unsurunun" bulunmadığı tespitine yer veriliyor.[118]

Güncel araştırmalar, Kuzeybatı Avrupa'da tarım üretimini güçlü bir biçimde çekip çeviren elin, Kuzey Atlantik Salınımı olduğunu gösteriyor. NAO, çok büyük olasılıkla, Avrupa tarihindeki mahsul kayıpları ve kıtlıklar ile ilişkili serin, yağışlı yazların ana kaynağıdır. Kuşkusuz, NAO ile ENSO'yu dünya ölçeğindeki aynı sistem örgüsü içerisine dahil eden bir atmosferik mekanizmanın (belki de gizemli, kapsayıcı "Arktik Salınımı") mevcut olması da mümkün. Ancak, 1998 tarihli bir incelemeye göre, "Bugüne dek, NAO ile ENSO arasında net bağlantı kurabilmiş tek bir çalışma bile ortaya çıkmadı."[119] 1876-77 ve 1982-83 yıllarının büyük El Niño hareketleri, Batı Avrupa'ya daha ılık kışlar getiren, güç kazanmış bir NAO ile örtüşüyor olmakla birlikte, diğer büyük El Niño hareketlerinin, zayıf NAO'lar ve daha sert kış koşulları ile çakıştığı görülüyor.[120]

Tropikal Pasifik'in, NAO ile birlikte batı Akdeniz ve Güney Rusya üzerinde bir etki yarattığına dair kanıtlar daha bol. Örneğin, Ropelewski ve Halpert, 1980'lerin sonlarında, Kuzey Afrika, Akdeniz ve Güneydoğu İber Yarımadası'nın yazın aldığı yağış ile SO arasında aynı yönlü bir ilişkinin varlığını tespit ettiler. Ancak, kurdukları bağıntı, net bir fiziksel açıklamadan yoksundu ve diğer mevsimler için de bir uzak bağlantının mevcut olup olmadığı sorusuna ışık tutamıyordu.[121] 1998'de ise, 1900-96 dönemi İber verilerini tekrar gözden geçiren Alfredo Rocha, "Güneydoğu İber Yarımadası'nda yağış miktarlarının bahar ve kış mevsimlerinde ortalamanın altında gerçekleşmesi, güz yağışlarının ise yarımada genelinde ortalamanın üzerine çıkması durumu ile El Niño arasında bir ilişkinin bulunduğu" sonucuna ulaşacaktı. Fakat, "dengesiz" bir seyir izleyen bu uzak bağlantının gücü, geçtiğimiz yüzyıl boyunca bir artıp bir azalmıştır.[122]

118 D. Harrison ve N. Larkin, "El Niño-Southern Oscillation Sea Surface Temperature and Wind Anomalies, 1946-1993", Reviews *of Geophysics*, 36:3 (Ağustos 1998), s. 391. Karşıt bir görüş içinse, bkz. B. Dong ve diğerleri, "Predictable Winter Climate in the North Atlantic Sector During the 1997-1999 ENSO Cycle", *Geophysical Research Letters*, 27:7 (1 Nisan 2000), s. 985-8.

119 Moron ve Ward, s. 289.

120 Kiladis ve Diaz, s. 1041-2.

121 M. Halpert ve C. Ropelewski, "Surface Temperature Patterns Associated with the Southern Oscillation", *Journal of Climate*, 5 (1992). Ayrıca bkz. X. Rodo, E. Baert and F. Comin, "Variations in Seasonal Rainfall in Southern Europe During the Present Century: Relationships with NAO and ENSO", *Climate Dynamics*, 13 (1997).

122 Alfredo Rocha, "Low-Frequency Variability of Seasonal Rainfall over the Iberian Peninsula and ENSO", *International Journal of Climatology*, 19 (1999), s. 889.

Tablo 8.7
Volga Tahıl Ambarındaki Kuraklıklar ve ENSO

Kuraklık	ENSO Bağlantısı
1877	1876-77 El Niño hareketi
1890-91	1888-90 La Niña / 1891 El Niño hareketi
1896	1896-97 El Niño hareketi
1905	1905 El Niño hareketi
1911	1910 La Niña / 1911-12 El Niño hareketi
1920-21	1918-19 El Niño hareketi
1931	1930 El Niño hareketi
1972	1971 La Niña / 1972 El Niño hareketi
1982	1982-83 El Niño hareketi
1997	1997 El Niño hareketi

Kaynak: Orlando Figes'in Volga kuraklık kuşağıyla ilgili açıklamaları, *Peasant Russia, Civil War: The Volga Countryside in Revolution (1917-21)*, Oxford, 1980, s. 19-25. ENSO tarihleri Quinn (1987) ile, Allan, Lindesay ve Parker'dan alınmıştır.

Öte yandan, Güney Rusya'da (özellikle Samara, Saratov, Simbrisk ve Penza'dan oluşan Volga *guberniya*sında) yaşanan kuraklık ve mahsul kayıpları ile dünya genelindeki ENSO hareketleri arasındaki eşzamanlılık, tarihçileri epeyce etkiliyor olsa gerek. Ancak, Volga steplerindeki kuraklıklarla Doğu Tropikal Pasifik'in ısınıp soğuması arasında varlığı apaçık olan bu uzak bağlantıyı ele alırken bile ihtiyatı elden bırakmamalı. Bu kitabın hazırlandığı dönemde, söz konusu bağlantılar için akla yatkın bir mekanizma veya istatistiksel öneme sahip veriler ortaya koyan, İngilizce dilinde bir yayın mevcut değildi. El Niño hareketleri ile Volga kuraklıkları arasındaki mevsimsel uyumda tutarlılık gözlenmiyor ve bazı durumlarda da (1891, 1911 ve 1972) soğuk hareketlerin hemen peşi sıra sıcak hareketler geldiğinden, bağıntının hangi ENSO evresi ile kurulacağı sorusu bulanıklaşıyor. Dahası, var olduğu düşünülen Volga uzak bağlantısı, daha büyük coğrafi birimlerde kendini tekrarlama özelliğini de sergilemiyor. Meshcherskaya ve Blazhevich'in, 1997 yılında yayınlanan bir makalelerinde, eski Sovyetler Birliği'nin tahıl üretim alanlarını Avrupa ve Asya şeklinde iki kısma ayırdıklarında fark ettikleri en önemli durum, batıda kuraklık yaşanırken, doğuya normal veya aşırı yağış getiren, ya da tam tersine yol açan bir çift kutuplu yapı oldu. Çoğu Rus araştırmacı gibi onlar da özellikle bir ENSO bağlantısının peşine düşmedikleri halde, yaşanan kuraklıkların etkilediği alan büyüklüğüne dair yıllık veriler, temel olarak bir soğuk hareket kronolojisi ortaya koymaktaydı. Tahıl kuşağının Asya kısmındaki en büyük kuraklıklar (önem sırasıyla 1955, 1965, 1951 ve 1931), hep La Niña'dan bir sonraki yılda gerçekleşirken, Avrupa kısmındaki dört kuraklıktan üçü ise (1981, 1936 ve 1975), Pasifik soğuk hareketi ile aynı

yıla denk gelmişti.[123] El Niño ile bağlantılı bir kuraklık ikliminin, başka yerlerde farklı belirtiler sergileyen bir uzak bağlantı tarafından Volga bölgesine sıkıştırılmış olması elbette olasıdır; ama mevcut bilimsel literatürde sorunu aydınlatan herhangi bir bulguya rastlamıyoruz. Yine de, ENSO'nun Rusya iklimi üzerindeki belirgin rolü, pek az şeyi açık etmiş bir gizem olmayı sürdürüyor olmakla birlikte, su götürmez bir jeopolitik sonuçla karşı karşıyayız: Volga'da yaşanan tahıl açıkları ve kıtlıklar, şu ya da bu neden sonuç ilişkisi üzerinden, defalarca kez El Niño kuraklıkları ile birlikte saf tutmuştur.

Bir El Niño Kronolojisi

Bjerknes'in okyanus ile atmosfer arasındaki etkileşime dair özgün sentezinden bu yana, tarihteki ENSO hareketlerinin büyüklüğünü belirlemek ve bir kronoloji inşa etmek üzere üç önemli veritabanı kullanıldı. Önce, Avustralyalı meteorologlar, Walker'in orijinal Güney Salınımı İndeksi'ni ("Tahiti ile Darwin arasındaki deniz seviyesi basınç farkında meydana gelen dalgalanmaların aylık ortalamaları"), Ocak 1876'ya ve büyük kuraklıkların patlak verdiği döneme kadar uzanacak şekilde, daha hassas bir hale getirmeye giriştiler. Diğer taraftan, Birleşik Krallık Meteoroloji Dairesi kayıtlarını ("dünyanın en zengin meteorolojik gözlem arşivi") kullanan başka araştırmacılar ise, doğu-orta Ekvatoral Pasifik'te Ocak 1871 ile Aralık 1994 arasındaki deniz yüzey sıcaklıklarından oluşan bir veri dizisi derlediler.[124] Daha sonra, bu iki veri grubunun ortaya koyduğu basınç ve sıcaklık sapmaları, Oregon Eyalet Üniversitesi'nden Denizbilimci William Quinn tarafından, El Niño tanıklarının anlatılarından da yardım alınarak baştan yorumlandı ve düzenlendi. Güney Amerika arşivlerini, Pizarro'nun[125] kâtibi Francisco Xeres'in günlüklerine kadar uzanacak şekilde taramak için onlarca yılını harcayan Quinn, 1525'ten sonra meydana gelmiş ENSO hareketlerinin şiddetini, "standart" El Niño örneklerini temel alarak ölçeklendirdi (örneğin, 1877 ve 1982 için "çok güçlü", 1972 için "güçlü" ve 1907 için de "orta dereceli"). Kabaca, kıyı deniz yüzey sıcaklıklarındaki 7° – 12 ° C'lik sapmaları "çok güçlü", 3° – 5 ° C'lik sapmaları "güçlü" ve 2° – 3 ° C'lik ısınmaları da "orta dereceli" ölçekleri içine dahil etti. Peru ve Şili ile ilgili ulaştığı kayıtları, Nilometre ölçümleri (dünyanın iklim değişkenliği ile ilgili en eski aletsel ölçümleri), tarihsel arşivler-

123 A. Meshcherskaya ve V. Blazhevich, "The Drought and Excessive Moisture Indices in a Historical Perspective in the Principal Grain-Producing Regions of the Former Soviet Union", *Journal of Climate*, 10 (Ekim 1997), s. 2670-82.

124 Trevor Davies, "Guest Editorial - Hubert Lamb", *Weather*, 53:7 (Temmuz 1998) s. 199. Bu veri setleri, son olarak, 1871'den bu yana gerçekleşmiş ENSO sıcak ve soğuk evrelerine eşik etmiş küresel okyanus ve atmosfer yapılarını gösteren bir atlas oluşturmak üzere kullanıldı (Allan, Lindesay ve Parker, 1996).

125 Francisco Pizarro (1475 – 13 Ekim 1541): Peru'daki İnka topraklarını istila eden İspanyol komutanı – *çev.*

deki kuraklık bilgiler, Hindistan, Çin ve Java'dan alınan ağaç halkası kronolojileri gibi, ENSO'nun belirtisi olduğu düşünülen verilerle destekledi.[126] Tablo 8.8'de, 1780'den bu yana gerçekleşmiş önemli kuraklık-kıtlık vakalarının Quinn ölçeğindeki şiddetleri ve bunlara karşılık gelen El Niño hareketleri gösterilmektedir.

Tablo 8.8
1780'den Bu Yana Önemli ENSO Hareketleri

El Niño	Şiddeti	Kuraklık/Kıtlıktan Etkilenen Bölgeler
1782-83	g	Çin, Hindistan
1790-93	çg	Hindistan
1803-04	g+	Hindistan, Güney Afrika
1824-25	o+	Çin, Hindistan, Güney Afrika
1828	çg	Güney Afrika
1837	o+	Çin, Hindistan,
1844-46	g	Çin, Brezilya
1867-70	o+	Çin, Hindistan
1873-74	o	Hindistan
1876-78	çg	Çin, Hindistan, Güney Afrika, Mısır, Java, Brezilya
1887-89	o+	Çin, Etiyopya, Sudan, Sahel
1891	çg	Çin, Hindistan, Brezilya
1896-97	o+	Hindistan, Brezilya
1899-1900	çg	Çin, Hindistan, Güney Afrika
1901-02	o+	Çin, Güney Afrika
1911-13	g	Çin, Hindistan, Brezilya
1917-19	g	Çin, Hindistan, Brezilya, Fas
1925-26	çg	Çin (seller), Hindistan
1957-58	g	Çin, Brezilya
1965-66	g	Çin, Hindistan
1972-73	g	Çin, Hindistan, Etiyopya, Sahel, Brezilya
1982-83	çg	Çin, Hindistan, Endonezya, Güney Afrika
1991-95	g	Güney Afrika, Doğu Afrika, Meksika
1997-98	çg	Çin (+ seller), Endonezya, Brezilya

Kısaltmalar: o=orta dereceli; g=güçlü; çg=çok güçlü.

Tekrar anımsatmakta fayda var ki, kuraklık, Hindistan gibi kimi bölgelerde, Peru açıklarındaki ısınmadan daha önce gerçekleşmekte, Kuzey Çin ve Kuzeydoğu Brezilya gibi başka bölgelerde ise bu ısınmanın ardından baş göstermekte, böylece bir ENSO hareketinin yeryüzündeki etki süresi bir yıl geriye veya ileriye gidebilmektedir. Dolayısıyla, bu kuraklıklarla

126 Bkz. William Quinn, "A Study of Southern Oscillation-Related Climatic Activity for AD 622-1900, Incorporating Nile River Flood Data", Henry Diaz ve Vera Markgraf (der.), *El Niño: Historical and Paleoclimatic Aspects of the Southern Oscillation* içerisinde, Cambridge, 1992; ve Quinn, Victor Neal ve Santiago Antunez de Mayolo, "El Niño Occurrences over the Past Four and a Half Centuries", *Journal of Geophysical Research*, 92:C13 (15 Aralık 1987), s. 14.454.

ENSO arasında yüksek olasılıkla nedensellik ilişkisinin bulunduğunu güvenle söyleyebilmek için, bir dizi koşulun sağlanmış olmasına ihtiyaç var: İlk olarak, Quinn dizileri ile kuraklık arasında, zamansal anlamda inandırıcı bir bağıntının bulunması gerekmektedir (kesinlikten en uzak ve yanlış yönlendirmeye en açık koşul budur). İkincisi, varsayılan uzak bağlantı için, bilimsel literatüre sağlam biçimde oturtulmuş bir kuramsal model oluşturulabilmelidir. Üçüncü olaraksa, Whetton ve Rutherfurd tarafından açıklanmış "eşzamanlılık" koşulu aranmalıdır (önceki bölümlerde kısaca değinmiştik): "Bir bölgede gözlenen yağış miktarında ENSO'ya ait izler fark edilse bile, söz konusu bölgedeki pek çok aşırı yağış olayının ENSO ile ilgisiz olması olasılığı mevcuttur. Ancak, bu aşırı yağış olayları, ENSO'ya özgü bir yapı içerisinde başka uzak bölgelerde de kendini gösteriyorsa, durumun ENSO ile bağlantılı olduğunu daha güvenle söyleyebiliriz."[127] Dördüncü koşul, bu yağış yapılarının, Avustralyalı araştırmacılar tarafından son dönemde yayınlanmış "El Niño evre bileşimleri ve etki haritaları" ile doğrulanabilmesidir (1871-1994 dönemi için, filtrelenmiş aylık ortalama deniz seviyesi basıncı ve deniz yüzey sıcaklığı değerleri için belirlenmiş alanlar temelinde).[128] Bu tip meteoroloji bilgileri elde bulunmadığından, 1871 öncesi uzak bağlantılara dair kanıtlar daha zayıf sayılmalıdır.

Peki, Quinn'in kronolojisi bize bir iskelet temin ediyor mu? Şiddetli El Niño hareketlerinin ve bunlarla bağlantılı gıda krizlerinin belli dönemlerde kümeleşmesi, yine on yıldan uzun süreli "ENSO rejimleri"nin var olduğu izlenimini yaratıyor. Amerikan Devrimi ile Kraliçe Victoria'nın taç giymesi arasındaki dönemde ENSO döngüsünün şiddetli seyrettiği ve sık sık iklimsel felaketlerin yaşandığı görülüyor. Afrikalı tarihçilerin de farkına vardığı gibi, Güney Bantu toplumunun on dokuzuncu yüzyıl başlarında kuraklık nedeniyle içine girdiği, Zulu *mfecane*[129] döneminde doruğa çıkan kriz, son derece güçlü bir El Niño hareketinin imzasını taşıyordu.[130] Hobsbawm'ın çizdiği kronolojiyle ifade edecek olursak, çevresel çalkantılarla dolu Devrim Çağı'nın ardından gelen Sermaye Çağı'nda, Hint-Pasifik enlemleri uzun bir sükûnetin tadını çıkarmıştır. Tropikal kuşak boyunca her yerde, gıda tarımı yapanlar ve ayrıca sömürgeciler, tarımda genişlemeye ve nüfus artışına ön ayak olan bu durumun böylece sürüp gideceği sanısına kapıldılar. Örneğin, Mumbai Dekkanı'nda, "Genelde

127 Whetton ve Rutherfurd, s. 225.

128 Veri kaynakları hakkındaki tartışmalar için bkz. Allan, Lindesay ve Parker, s. 59-60.

129 Mfecane: Afrika'nın güneyindeki kabileler arasında yaygın kargaşa ve savaşların yaşandığı 1815-1840 dönemi - *çev.*

130 Charles Ballard, "Drought and Economic Distress: South Africa in the 1800", *Journal of Interdisciplinary History*, 17:2 (Güz 1986), s. 359-78.

görece elverişli koşulların egemen olduğu bir dönemdi bu. Yağış miktarı, yıldan yıla görülen büyük farklılıklara karşın, Başkanlık Bölgesi'nin hiçbir bölümünde ciddi bir aksamaya uğramadı. Tarımsal yapılar ve bu yapılar hakkında alınması gereken kararlar, işte bu görece iklimsel istikrar ortamı tarafından şekillendirildi. Elverişli sezonların birbirini izlemesiyle, düşük kaliteli toprakların bile sabanla tanıştırılması, sıra dışı bir durum sayılmıyordu."[131]

Derken, 1860'larda ENSO döngüsü tekrar şiddet kazandı. Yine de, 1876-77'nin 200 yılda bir gelen türden küresel kuraklığını, ılıman, nemli havanın hâkim olduğu on yıllık bir dönem (1879-1888) izleyecek, önceleri akla gelmeyen yerlerde ve toz çanaklarında bir iskân furyası boy gösterecekti. Gelgelelim, 1888-89'da başlayıp otuz beş yıl süren, sıra dışı şiddetiyle dünyayı sarsan yeni bir ENSO dalgası, bu yayılmaya neredeyse her yerde son verdi. Bu dönemde yaşayanlar, dört defa "çok güçlü" (1891, 1899, 1918 ve 1925), on üç kez de orta dereceli veya güçlü El Niño yıllarına tanıklık ettiler. Yetmezmiş gibi, aralarında 1898 ve 1917'nin çok şiddetli hareketleri de bulunmak üzere, dokuz La Niña yılı gördüler. ENSO sıklığının hayret verecek şekilde yüzde 70'e çıktığı bu sürecin ardından, hareket sıklığının durup dururken yüzde 39'a gerilediği 1926-1971 dönemi geldi ve "çok güçlü" El Niñolar, 1982'ye kadar başını kaldırmamak üzere ortadan kayboldu.[132] Hükümdarın ortada görünmediği bu ara dönemde, 1958 El Niño hareketinin Büyük Atılım felaketinde oynadığı rolü bir kenara bırakırsak, güçlü ENSO etkisi altında bulunan çoğu bölgede, aşırı iklim olaylarına, eskiye kıyasla ancak nadiren rastlanmıştır. Özellikle Hindistan'a, öldürücü kuraklıklardan muaf tutulduğu bir yarım yüzyıl bahşedilmişti.

Yirminci yüzyılın sonu ise, tam aksine, şöyle bir bakınca geç Viktorya döneminin fotokopisi gibi duruyor. Birbirini izleyen her iki yüzyıl da, alışılmadık El Niño serileriyle son buldu (1896-97 / 1899-1902 ve 1990-95 / 1997-98).[133] Yine de, kimi araştırmacıların insan kaynaklı ısınmaya bağladıkları, kafa karıştırıcı bazı farkların mevcut olduğunu söylemeliyiz. Yirminci yüzyıl sonlarında, daha önce de değindiğimiz üzere, El Niño ile Hint musonları arasındaki bağlantı kopmuş gibiydi. Bunun yanı sıra, orta

131 Charlesworth, *Peasants and Imperial Rule*, s. 76.

132 Kabaca verdiğim yıllık oranlar, elbette mevsimlik oranlar şeklinde daha açık sunulabilir.

133 Pasifik Okyanusu dolaşımındaki değişikliklere bağlı olarak ENSO döngüsünde meydana gelen kaymalar için bkz. Robert Dunbar ve diğerleri, "PEP-I Contributions to Increased Understanding of Past Variability in Enso and Its Teleconnections", poster Özetler, IGBP PAGES Open Sciences Meeting, "Past Global Changes and Their Significance for the Future", Londra, 20-23 Nisan 1998; ENSO'nun kısalması ve şiddetlenmesi ile ilgili bir irdeleme için bkz. Tahl Kestin ve diğerleri, "Time-Frequency Variability of ENSO and Stochastic Simulations", *Journal of Climate*, 11 (Eylül 1998), s. 2260-61.

ABD eyaletlerinin yağış miktarı üzerindeki ENSO etkisinin, günümüzde geç Viktorya dönemine kıyasla daha zayıf olduğunu düşünen uzmanlar var.[134]

Quinn ve arkadaşları, düşük ve yüksek yoğunluklu ENSO rejimlerinin bu şekilde birbirini izlemesinin, en azından ilk bakışta, dünya yağış miktarının 33 ila 37 yıllık bir salınım içerisinde işlediğini öne süren, üzerinde tartışılmaya devam edilen "Bruckner döngüsü"ne uygun bir yapı ortaya koyduğunu fark ettiler. Ancak, buradaki periyodikliğin, istatistiksel yuvarlamalardan kaynaklanma olasılığının bulunduğu uyarısıyla, "Bruckner döngüsünün gerçekliğe uygun düşüp düğmediği kuşkuludur." eklemesini yapmayı da ihmal etmediler.[135] PDO ve arka planda işleyen diğer düşük sıklıklı salınımlar üzerindeki son çalışmalar, ENSO'nın deterministik bir periyodikliğe sahip olduğu savını güçlendirse de, on yıldan uzun süreli olduğu varsayılan ENSO rejim kaymalarının fiziksel mekanizmaları ve hatta sıklığı hakkında pek az uzlaşma sağlanabiliyor. Üstelik, tarihteki ENSO hareketlerinin belgelendirilmesinde ortaya çıkan boşluklar ve tutarsızlıklar da bilimcileri hatırı sayılır ölçüde rahatsız ediyor.

Tablo 8.9
En Güçlü La Niña Hareketleri (Yağış Miktarındaki Sapma Sıralamasıyla)

Endonezya:	1910,	1955,	1893,	1975,	1924,	1988,	1954		
Hindistan:	1961,	1917,	1892,	1956,	1922,	1878,	1874,	1894,	1975
Queensland:	1974,	1976,	1917,	1901,	1894,	1910,	1904,	1968	
Doğu Afrika:	1898,	1917,	1899,	1892,	1990,	1943			
Güney Afrika:	1976,	1974,	1917,	1955,	1916,	1909,	1893,	1894,	1939

Kaynak: IRI verileri; D. Mooly ve J. Shukla, "Variability and Forecasting of the Summer Monsoon Rainfall over India", C.-P. Chang ve T. Krishnamurti (der.), *Monsoon Meteorology* içerisinde, Oxford, 1987.

Yayınlanmış tüm kronolojiler, Tablo 8.8'de verilen örnekte olduğu gibi, kimi çok önemli boyutlarda eksikliklere sahip. Örneğin, "orta enlemlerdeki uzak bağlantılar açısından, soğuk hareketlerin de sıcak hareketler kadar önemli olabileceğini gösteren sağlam kanıtlar bulunsa da", La Niña'nın

134 "ENSO ile musonlar arasındaki eşzamanlı bağıntı, son 140 yıl için çok sağlamdır. Son onyıllarda meydana gelen düşüş, bu tablonun tek istisnası olarak, kesinlikle büyük ilgi çekiyor ve belki de bir kaygı nedeni ortaya koyuyor": K. Kumar ve diğerleri, "Epochal Changes in Indian Monsoon-ENSO Precursors", *Geophysical Research Letters*, 26:1 (1 Ocak 1999), s. 78. "1900 öncesinde, ABD nem dengesi üzerinde görülen ENSO etkisi, sonraki dönemlerde zayıflamıştır": Julia Cole ve Edward Cook, "The Changing Relationship Between ENSO Variability and Moisture Balance in the Continental United States", *Geophysical Research Letters*, 25:24 (15 Aralık 1998), s. 4530.

135 Quinn ve diğerleri, "El Niño Occurrences", s. 14.459.

tarihini ve ENSO etkisine açık bölgelerde yarattığı etkileri inceleyen, ya da bu etkinin göreli boyutunu tahmin etmeye çalışan araştırmalar çok daha seyrek yapılıyor. Sarı Nehir düzlüğünün 1898'de yaşadığı seller ve Amerikan Orta Batısı'ndaki 1988 kuraklığı gibi örnekler, La Niña'nın önemini doğrular nitelikte. Tablo 8.9, aletli ölçümlere göre, beş ana uzak bağlantı bölgesinin maruz kaldığı en güçlü La Niña hareketlerini gösteriyor. 1893-94 ve 1917 hareketlerinin dünya ölçeğindeki etkinliği dikkat çekici. Kuzey Meksika'daki devrimde rol oynamış kuraklık bağlantısına daha önce değindiğimiz 1910 La Niña hareketinin Endonezya'da sergilediği şiddeti de ayrıca belirtmeliyiz.

La Niña, genellikle El Niño'nin "aynadaki aksi" olarak açıklansa da, bunun tam anlamıyla doğru bir tanım olduğunu söyleyemeyiz. Gerçekten de, El Niño hareketleri, sönerken La Niña hareketlerine dönüşür; ancak bu dönüşümün yapısı tahmin edilebilir nitelikte değil ve sıcak hareketlerin sayısı ile soğuk hareketlerin sayısı arasındaki oran, zaman içerisinde ciddi dalgalanmalar sergiliyor. Örneğin, yüzyılın son çeyreğinde, bazı araştırmacıların küresel ısınmayı sorumlu tuttuğu bir değişim içerisinde, El Niño sıklığı artarken, La Niña daha seyrek yaşanır hale geldi.[136] Benzer şekilde, Pasifik'teki deniz sıcaklığı yapısını birbirine zıt yönde değiştiren sıcak ve soğuk hareketler, uzak bölgelerdeki etkileri bakımından ise genellikle böylesi bir simetri ortaya koymuyor. Yine örneğin, Afrika'nın güneyinde, La Niña etkisi ile şiddetli yağışlar arasındaki ilişkinin, El Niño ile kuraklık arasındaki bağa göre daha sağlam ve tahmine elverişli olduğu öne sürülüyor.[137]

İkinci olarak, yıllık veriler, aslında aylık veya mevsimlik olarak belirtilmesi gereken süre bilgilerinin üst üste binmesine neden oluyor. Bir El Niño hareketi ansızın La Niña'ya dönüşebildiğinden, aynı takvim yılı içerisinde pek çok zaman ikisi birden görülüyor ve böylece, altta yatan uzak bağlantıları kavramadan, yıllar ile hareketler arasında kaba bağıntılar kurmaya dönük çabalar kötürüm kalıyor. Tarihte bazı "bileşik tip" ENSO hareketlerinin de görülmüş olması ise, tabloyu daha da karmaşık kılıyor: Hareket, geçici bir süre yatıştıktan sonra arkasına yeni bir rüzgâr alabiliyor veya farklı şiddette iki ayrı hareket, arada kısa bir yatışma süresi bırakacak şekilde art arda gelebiliyor. Quinn ve Neal tarafından, belli bir sakınganlıkla da olsa belirtildiği gibi, "Büyük bir anti-El Niño [La Niña] oluşumunun ardından, kısmi veya aşamalı bir yatışma süreci gelişebildiği gibi, başka durumlarda, hareketin erken dönemde yatışmasını takiben, daha yüksek şiddette ikinci

136 D. Rind, "Complexity and Climate", *Science*, 284 (2 Nisan 1999), s. 106.

137 Brent Yarnal ve George Kiladis, "Tropical Teleconnections Associated with El Niño/Southern Oscillation (ENSO) events", *Progress in Physical Geography*, 9 (1985), s. 541 ve 544.

bir oluşum ortaya çıkabilmektedir. Daha da farklı örneklerde, aradaki bir yıllık güç kazanma süreci ile iki ayrı hareket birbirini izleyebilmektedir [1897/99'daki gibi]."[138] Örnek vereceksek, 1990 ile 1995 arası dönemde, eşi görülmemiş uzunlukta tek bir El Niño hareketinin mi yaşandığı, yoksa iki ayrı sıcak hareketin art arda mı geldiği konusunda henüz ortak bir kanıya varılmış değil.

Üçüncü olarak, Quinn, El Niño hareketlerini sınıflandırırken, Güney Amerika'nın Pasifik kıyılarındaki gözlemleri esas alıyor. Oysa, burada gözlemlenen etki şiddeti, küresel ENSO sahasının gücüyle örtüşmeyebilir. 1891'deki hareket, örneğin, Güney Amerika'da 1897 El Niño'suna göre daha güçlü bir etki yaratmış, Güney Asya ve Çin'de ise tam tersi bir durum ortaya çıkmıştı. Benzer şekilde, 1918-19 El Niño hareketi Peru'da ancak zayıf veya orta şiddette yaşanırken, Hindistan ve Afrika'yı çok güçlü sarsmıştı. Enfield ve Cid, bu konudaki uyarılarını 1991'de dile getirdiler: "QNA'nın [Quinn] anekdotlara dayanan, etkiyi göz önünde bulunduran yöntemleri, tarihteki El Niño hareketlerini tespit etmek için uygun olsa da, bunların büyük bir coğrafya üzerindeki iklimsel şiddetini belirleme konusunda yeterli değildi. QNA, Peru ikliminin El Niño'ya verdiği yanıtı mükemmel bir şekilde sınıflandırabiliyorsa da, Pasifik'in başka noktalarındaki koşulların tahmin edilmesine yönelik bir araç sunmamaktadır. ENSO ile, çeşitli bölgelerde ortaya çıkan etkiler arasındaki ilişkinin tam anlamıyla bir örtüşme ifade etmediğini biliyoruz. Dolayısıyla, QNA şiddet ölçeği, ENSO yelpazesinin dünya genelinde sergilediği şiddeti muhtemelen hassas biçimde gösterememektedir."[139]

Son olarak, Quinn'in "öznel" şiddet ölçeği, Güney Salınımı Endeksi değerleriyle her zaman örtüşmüyor ve ayrıca, tüm ters yönlü SO hareketleri de Güney Amerika'da klasik El Niñolara neden olmuyor. Bunun yanı sıra, Quinn'in yaptığı gibi El Niñoları tespit etmek için kuraklık kayıtlarına başvurmak, sonra da bu şekilde ortaya çıkan El Niño kronolojilerini dikkate alarak, kuraklıklarla El Niño hareketleri arasında ilişki kurmak, giderek daha fazla itiraz toplayan bir kapalı nedensellik döngüsü ortaya koyuyor. Bu sebeplerle, önde gelen kimi araştırmacılar, Quinn'in etkileyici, ama miadını doldurmuş zaman dizileri ile indeksini bir kenara koyma zamanının geldiğini savunmaya başladılar. Rasmusson, Wang ve Ropelewski'den alıntı yapabiliriz: "Quinn ve diğerlerinin (1987) Peru'daki güçlü ve çok güçlü El Niño hareketlerine dair derlemesinden elde edilenlere benzer bölgesel istatistikler, havza ölçeğindeki ENSO döngüsü değiş-

138 Quinn ve Neal, s. 627.

139 David Engield ve Luis Cid, "Low-Frequency Changes in El Niño-Southern Oscillation" *Journal of Climate*, 4 (Aralık 1991), s. 1139.

kenlikleri için güvenilir bir indeks olarak değerlendirilemez."[140] ENSO için daha yetkin bir "Richter ölçeği"nin geliştirilmesi amacıyla gayretli bir çaba yürütülüyor. Araştırmacılar, başlangıçta, sıcak hareketlerin kuluçkası olarak stratejik önem taşıyan Doğu Pasifik sahasındaki ("Nino-3") deniz yüzey sıcaklıkları üzerine odaklanmayı denediler. Ancak, ENSO'nun şiddeti ile süresi arasında (ayrıca SO ile deniz yüzey sıcaklığı arasında) doğrusal bir ilişkinin bulunmaması, farklı hareket özelliklerinin sentezi niteliğindeki, çok değişkenli indekslere işaret ediyor. Harrison ve Larkin tarafından, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki on El Niño hareketinden yola çıkılarak geliştirilen, bölgesel ve meridyenel rüzgâr sapmalarının da dahil olduğu "çok sağlam öğeler"den oluşan "Bjerknes ENSO İndeksi"ni örnek gösterebiliriz.[141]

Ne yazık ki, 1957 öncesi aletli kayıtlar, bu tip karmaşık indekslere veri temin etme konusunda genellikle çok zayıf kalıyor. Sonuç olarak, günümüzde El Niño kronolojisi hâlâ üç veri tipine dayanmakta: (1) son dönemde yaşanmış, geniş bir atmosfer ve deniz değişkenleri yelpazesinde ölçülmüş fiziksel mekanizmalara sahip hareketler; (2) aletli ölçümlerin yapıldığı zaman dilimi içerisinde kalan, arşiv belgelerinin deniz yüzey basınç ve sıcaklık sahalarıyla sınırlı olduğu hareketler (1875'ten bu yana); (3) tüm kısıtlarına karşın, Quinn tarafından geliştirilen yönteminin vazgeçilmez bir araç olmaya devam ettiği, 1875 öncesi hareketler. Paleoklimatoloji uzmanları, ağaç halkaları, mercan kuşaklarındaki izotop oranları ve katmanlı deniz dibi çökeltilerindeki diyatom miktarı gibi yüksek kesinlik sunan doğal kayıtlardan yola çıkarak, tüm holosen için yeni baştan bir ENSO kronolojisi inşa edebileceklerinden emin görünüyorlar. Ancak, doğanın bağrındaki bu kayıtların da ham etki şiddeti indekslerinden daha fazlasını sunması çok olası değil.[142] Bu yüzden, tarihsel etkilerinin belgelenmesi, önümüzdeki dönemde de ENSO araştırmalarının vazgeçilmez bir parçası olarak kalacak.

140 Eugene Rasmusson, Xueliang Wang ve Chester Ropelewski, "Secular Variability of the ENSO Cycle", Ulusal Araştırma Konseyi, *Natural Climate Variability on Decade-to-Century Time Scales* içerisinde, Washington, D.C., 1995, s. 458-70.

141 D. Harrison ve N. Larkin, "El Niño-Southern Oscillation Sea Surface Temperature and Wind Anomalies, 1946-1993", *Reviews of Geophysics*, 36:3 (Ağustos 1998), s. 386-91.

142 T. Baumgartner ve diğerleri, "The Recording of Interannual Climatic Change by High-Resolution Natural Systems: Tree-Rings, Coral Bands, Glacial Ice Layers, and Marine Varves", *Geophysical Monograph*, 55 (1989), s. 1-14.

BÖLÜM IV

KITLIĞIN EKOLOJİ-POLİTİĞİ

Dokuz

Üçüncü Dünyanın Kökenleri

> Bir deri bir kemik kalmış insanlar, hastalık, kaburgaları ortaya çıkartan, büzüşmüş mideler, cesetler, gözlerinin etrafına sinekler üşüşmüş, davul gibi karınlarıyla çocuklar, sokaklarda ölen çocuklar, ölülerle dolup taşan nehirler; sokakta yaşayan, sokakta uyuyan, sokakta ölen insanlar; işte sefalet, pislik, perişanlık içerisindeki yerli halklar...
>
> -*Harold Isaacs*[1]

Öyleyse, tarihçilerin sık sık "iklim kazaları" diye geçiştirdiği şey, pek de öyle önceden kestirilemeyen kazalar gibi görünmüyor.[2] Karmaşık ritim değişikliklerine uğrasa ve tam bir periyodiklik sergilemese de, ENSO'nun tutarlı bir uzamsal ve zamansal mantık içerisinde işlediğini söylemeliyiz. Emmanuel Le Roy Ladurie'nin, *Times of Feast, Times of Famine* [Şölen Zamanları, Açlık Zamanları] eserinde iklim değişikliğinin insan ilişkileri üzerindeki etkilerini "önemsiz, belki ihmal edilebilir" şeklinde tanımlayarak vardığı sonucun aksine, ENSO'nun tropik kuşak insanlık tarihinde belli aralıklarla kudretli bir güç olarak sahne aldığını biliyoruz.[3] "Doğa, çoğu zaman fark edilmese de, bünyesinde olağanüstü miktarda insanlık tarihi barındırır." diyen Raymond Williams'ın tespiti bir tarafa, şimdilerde bunun tersinin de aynı ölçüde doğru olduğunu öğreniyoruz: Modern tarih, bugüne dek gözden kaçmış olmakla birlikte, çevresel istikrarsızlıklardan nasibini olağanüstü ölçü-

1 Isaacs, *Scratches on Our Minds: American Images of China and India*, New York, 1958, s. 273.

2 Dikkatsiz yaklaşımların tipik bir örneği için bkz. Roland Lardinois, "Famine, Epidemics and Mortality in South India: A Reappraisal of the Demographic Crisis of 1876-1878", *Economic and Political Weekly*, 20:111 (16 Mart 1985), s. 454.

3 Emmanuel Le Roy Ladurie, *Times of Feast, Times of Famine: A History of Climate Since the Year 1000*, Garden City, New York, 1971, s. 119.

de almıştır.[4] Gerçekten de, ENSO hareketlerinin gücü bazı örneklerde o denli baskın görünüyor ki, 1870'ler ve 1890'lardakine, veya daha yakınlarda, 1970'lerde Sahel'de yaşanan felakete benzer korkunç kıtlıkların El Niño'dan kaynaklandığını, veya kırsaldaki yerleşik sefalete bir de El Niño'nun binmesiyle ortaya çıktığını ileri süresi geliyor insanın. Ne var ki, böyle bir yorum, kasıtlı olsun ya da olmasın, Viktorya dönemi Hindistanı'nda Britanyalıların benimsediği, her kıtlık komisyonu raporunda, genel valilerin her nutkunda tekrar tekrar gözümüze sokmaya çalıştığı resmî söylemi tekrarlamak anlamına geliyor: milyonlarca insanın katili kötü havaydı, emperyalizm değil.[5] Peki bu doğru mudur?

"Kötü Hava" mı, "Kötü Sistem" mi?

Bu noktada, Çinlilerin kısa ve öz biçimde ortaya koyduğu "kötü hava - kötü sistem" karşıtlığında gerekli ayrımları yapabilmek için belli bir stratejiye sahip olmak büyük fayda sağlayacaktır. Belirttiğimiz gibi, Y. Kueh, kuraklık ve siyasetin 1958-61 Büyük Atılım kıtlığı boyunca tarım üretimi üzerindeki etkilerini ayrı ayrı çözümlemeye girişti. "Hava durumu indeksi" olarak adlandırdığı şeyi ortaya çıkarabilmek için, on beş yıl süren zahmetli araştırmalar yapması, ayrıca "bir dizi yöntemsel ve teknik soruna" çözüm bulması gerekti. Bunlar arasında, yaşananlarla 1930'lardaki durum arasında karşılaştırma yapma ihtiyacı da vardı. Çalışması yöntemsel açıdan zengin olsa da, geliştirdiği önemli indeksler, on dokuzuncu yüzyılda henüz elde bulunmayan, kapsamlı meteorolojik ve ekonometrik verilere dayanıyor. Dolayısıyla, 1876-77 ve 1896-1902 kıtlıklarının karmaşık nedensellik örgüsüne doğrudan doğruya istatistiksel bir saldırı yöneltmek mümkün görünmüyor.[6]

Seçenek olarak, bir "doğal deney" inşa edemez miyiz? Jared Diamond'un tarihçilere yönelik bir söylevinde savunduğu gibi, böyle bir deneyle, "mevcut olduğu düşünülen nedenlerin varlığı ve yokluğu (ya da şiddeti) bakımından birbirinden ayrılan" sistemler arasında karşılaştırma yapılabilir.[7] Diğer bir deyişle, geç Viktorya dönemi kıtlıkları ile karşılaştırabileceğimiz, doğaya bağlı değişkenlerin aynı, toplumsal değişkenlerinse önemli ölçüde farklı olduğu bir örnek bulmalıyız. Bize alışılmadık kadar fazla miktarda ayrıntılı belge sunan, mükemmel bir adayımız var: 1743-44 El Niño hare-

4 Raymond Williams, *Problems in Materialism and Culture*, Londra, 1980, s. 67.

5 Britanyalılar, işlerine geldiğinde elbette nedenselliği kafalarına göre eğip bükebilmişlerdir. On dokuzuncu yüzyıl sonunda Çin'de yaşananlar için, Britanyalılar ve müttefikleri, milyonlarca kişinin ölümünden kuraklığı değil, Mançu yolsuzluklarını sorumlu tutuyorlardı.

6 Kueh, s. 4-5.

7 Jared Diamond, *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*, New York, 1997, s. 424-5.

keti (ki Whettom ve Rutherfurd tarafından "olağanüstü" tanımlamasına layık görülmüştü) ve hareketin Kuzey Çin'de gözlenen etkileri.[8] 1876-78 ve 1899-1900 ENSO kuraklıkları kadar geniş bir coğrafyaya yayılmasa da, etki şiddeti bakımından bu felaketleri aratmayacak türdendi. Bahar yağmurlarının iki sene üst üste sekteye uğramasıyla, Hebei (Zhili)'de kış buğdayı kuruyup gitti. Kavurucu rüzgârlar mahsulü yakarken, çiftçiler de güneş çarpmasıyla tarlalarına düşüp kalıyorlardı. Eyaletlerin tahıl stokları, gereksinim karşısında bütünüyle yetersiz kalıyordu. Tüm bunlara karşın, on dokuzuncu yüzyıl sonunda yaşananların aksine, halk ne açlıktan ne de hastalıktan kitleler halinde kırıldı. Peki neden?

Pierre-Etienne Will, dönemin kayıtlarından yola çıkarak, 1743-44 yıllarının hayran bırakan yardım kampanyasını titizlikle yeniden kaleme aldı. Zhili'deki yardım etkinliklerine kumanda eden tarım ve sulama uzmanı Fang Guançeng'in Konfüçyüsçü mahir idaresi altında, resmî olarak felaket bölgesi ilan edilmiş her bir ilçede, o ünlü "hiç boşalmayan ambar sistemi" üzerinden, herhangi bir koşul aramaksızın köylülere derhal tayın dağıtılmasına başlandı.[9] (Taşra eşrafı, en yoksul kişilerin devlet yardımları başlayana dek ayakta kalmasını sağlayabilmek üzere aşevleri işletmeye başlamıştı zaten.) Guançeng, yerel ölçekteki stokların yetersiz kalacağı anlaşıldığında, Büyük Kanal'ın son durağı Tongçang'daki dev tahıl vergisi deposundan akdarı ve pirinç nakletmeye girişti. Bununla yetinmeyip, kanalı kullanarak, güneyden de Tongçang'a muazzam miktarda tahıl getirtti. Musonlar tekrar tarım yapılabilmesine olanak tanıyacak şekilde geri dönene dek, sekiz ay boyunca, iki milyon köylüye gıda temin edildi. Yardım olarak dağıtılan tahılın yüzde 85'i, kuraklığın etki alanı dışında kalan bölgelerdeki vergi depoları veya ambarlardan ödünç alınmıştı.[10]

Will tarafından da vurgulandığı üzere, dört başı mamur bir kıtlık savunması ve "o dönemde teknolojinin ulaştığı son nokta"ydı bu. Aynı çağın Avrupa toplumları, köylüler için gıda güvencesini bir insan hakkı olarak görmüyordu (Çincede karşılığı bile var: *ming-şeng*). Hiçbir Avrupa top-

8 1743-44 hakkında: "1743'te doğuda hava hayli kurakken, batı yarım kürenin 1744 QN El Niño hareketine maruz kaldığı, bir diğer ender rastlanan dönemdir." (Whetton ve Rutherford, s. 243-6).

9 "İlk Mançu imparatoru, ilçelerde devlet ambarları (hiç boşalmayan ambarlar), önemli kasabalarda yardım ambarları ve kırsalda da halk ambarları şeklinde bir sistem tasarladı. Devlet ambarlarının, ilçe amirleri emrindeki personel tarafından idare edilmesi, bahar aylarında ambarlardaki tahılın satılması, ödünç verilmesi ve hibe edilmesinin ardından, sonbaharda da yeni tahıl alımının yapılması, ödünç tahıl toplanması ve aynî vergilerin alınması planlandı." (Pierre-Etienne Will ve R. Bin Wong [James Lee, Jean Oi ve Peter Perdue ile birlikte], *Nourish the People: The State Civilian Granary System in China, 1650-1850*, Ann Arbor, Michigan, 1981, s. 19).

10 Will, *Bureaucracy and Famine*, Bölüm 7 ve 8.

lumu, Fizyokratların da sonradan hayretle belirttiği gibi, "[Guançeng'in] faaliyetlerindeki mükemmel zamanlama"nın bir adım ötesine geçemezdi. "Adımlar daima gelişmelerin hızın ayak uydurmuş, hatta gelişmeler tahmin edilerek daha önceden atılmıştı."[11] Gerçekten de, Mançu hanedanı köylülük ile kurduğu toplumsal sözleşmenin gereklerini yerine getirirken, Avrupa, 1740-43'ün dondurucu rüzgârları ve yaz kuraklıkları sonucunda gelen kıtlığın ve açlığa bağlı hastalıkların pençesinde milyonlarca ölü bırakmıştı. Bir uzmanın sözleriyle, "1740'larda yaşanan ölüm oranı patlaması, Avrupa'nın demografik tarihinde öne çıkan bir gerçektir."[12] Şöyle de diyebiliriz: Avrupa Akıl Çağı'ndan geçerken, "açlıktan ölen yığınlar" Çinli değil, Fransız, İrlandalı ve Kalabriyalıydı.

Üstelik, "1743 ve 1744'te Zhili'de gerçekleştirilen müdahale, on dokuzuncu yüzyıl için ne türünün tek örneği, hatta ne de en kapsamlısıydı."[13] Tablo 9.1'de de görüldüğü gibi, önceki yıl (1742/43) yaşanan Sarı Nehir taşkınında, daha geniş bir bölgede, çok daha büyük bir harcama yapılmıştı. (Will'in ortaya koyduğu belgelere bakılırsa, tabloda yer verilmiş ENSO bağlantılı kuraklık ve sellerin yanında, çok büyük yardım kampanyalarının düzenlendiği yedi başka sel felaketi daha yaşandı.) Elimizde karşılaştırma yapmaya olanak tanıyan rakamlar bulunmamakla birlikte, 1778 ile 1787 arasında Şantung eyaletini vuran El Niño kuraklıkları silsilesinde de, kıtlığın önüne geçmek isteyen Pekin yönetiminin eyalet yetkililerine yardım konusunda çok gayretkeş davrandığını biliyoruz.[14] Son günlerine yaklaşmış Mançu hanedanının 1877 ve 1899'de imza attığı yardım kargaşasıyla (ya da, yeri gelmişken, Mao'nun 1958-61 kuraklığı esnasındaki korkunç yönetim yanlışları ile) bu kampanyalar arasındaki fark daha çarpıcı olamazdı herhalde. Will ve arkadaşları tarafından da vurgulandığı gibi, on sekizinci yüzyılda Çin devletinin ulaştığı yetkinlik düzeyi son derece etkileyiciydi: güçlü bir idareci ve sorun çözücü uzman kadrosu, tahıl fiyatlarında ülke genelinde istikrar sağlamaya yönelik eşsiz bir sistem, büyük tarımsal ürün fazlası, iyi yönetilen ve on iki eyaletin her birinde bir milyon kileden fazla tahıl stoklayan ambarlar, benzerine rastlanamayacak bir su işleri alt yapısı.[15]

---

11 Aynı eser, s. 86 ve 189.

12 John Post, *Food Shortage, Climatic Variability, and Epidemic Disease in Preindustrial Europe: The Mortality Peak in the Early 1740s*, Ithaca, New York, 1985, s. 30.

13 Will, s. 270.

14 Jean Oi ve Pierre-Etienne Will, "North China: Şantung During the Qianlong Period" Will ve Wong içerisinde, s. 369-70. ENSO bağlantılarının tespitinde Quinn kronolojisi esas alınmıştır.

15 Will ve Wong içerisinde "Giriş" bölümü, s. 21. Çin'de, öte yandan karayollarının acınacak durumda olması ise, gerek bütünleşmiş bir piyasanın oluşması, gerekse kıtlık yardımları önünde ciddi bir engeldi.

Tablo 9.1
Mançu Hanedanı'nın Yardım Sağladığı ENSO Felaketleri

	Quinn Şiddet Ölçeği	Eyalet	Yardım Miktarı
1720/21	Çok güçlü	Şaanşi	Bilinmiyor
1742/43	(Seller)	Kiyangsu/Anhui	17 milyon tael; 2,3 milyon shi
1743/44	Orta +	Hebei	0,87 milyon tael; 1 milyon shi
1778	Güçlü	Henan	1,6 milyon tael; 3 milyon shi
1779/80	La Niña	Henan	1,6 milyon tael; 3 milyon shi
1785	?	Henan	2,8 milyon tael

Bu Altın Çağ'da sunulan gıda güvencesinin tepe noktasında ise, tahıl fiyatlarının ve tedarik yapısının bizzat imparator tarafından denetim altına alınması yer alıyordu. "Hiç boşalmayan ambarlar" eski bir gelenek olsa da, fiyat denetimi, Mançu idaresinin getirdiği en önemli yeniliklerden biriydi. "On sekizinci yüzyıl imparatorları, uygunsuzluklar bulunup bulunmadığını anlamak amacıyla, beyannameleri ve fiyat listelerini çok büyük bir dikkatle inceliyorlardı." Her ayın beşinde, *hsien* idarecileri, ayrıntılı fiyat raporlarını vilayetlere gönderiyor, buralarda eyalet valileri için özet haline getirilen raporlar, daha sonra da beyannameler halinde merkezî yönetime iletiliyordu.[16] İmparatorlar tarafından titizlikle incelenen ve hatta üzerine notlar alınan bu "zincifre beyanlar", gıda güvencesi ve köylülerin refahı konusundaki olağanüstü idari kararlılığın kanıtı niteliğindedir. R. Bin Wong şöyle yazıyor: "İmparator Yongzheng, tüm diğer bürokratik konularda olduğu gibi, ambar işlemlerini de bizzat didik didik ediyordu. Devlet etkinliklerine yönelik büyük ilgisi ve hatalı bulduğu şeyler için yetkilileri paylamaya her an hazır oluşu, ambar faaliyetlerin nasıl olup da geç Kangşi dönemindeki seviyeyi geride bırakabildiğini kısmen açıklıyor."[17] Yongzheng, "kâr elde etmek için, alışıldığı üzere binlerce veya on binlerce kile tahılı başka yerlere nakleden zengin ailelerin" spekülasyonları karşısında da sert yaptırımlar uyguluyordu.[18]

Ardılı Çienlung ise, il valilerinden ilçelere ait fiyat raporlarını doğrudan Pekin'deki Gelirler İdaresi'ne göndermelerini istedi. Böylece, raporlar üzerinde birinci elden çalışabilecekti. İmparatorun bu yoğun emeği, fiyat raporlarında yüksek bir doğruluk standardının yakalanmasını sağladı ve Endymion Wilkinson tarafından da gösterildiği gibi, sık sık önemli re-

16 Wilkinson, s. 122-9.

17 R. Bin Wong, "Decline and Its Opposition, 1781-1850", Will ve Wong içerisinde, s. 76.

18 Helen Dunstan, *Conflicting Counsels to Confuse the Age: A Documentary Study of Political Economy in Qing China, 1644-1840*, Ann Arbor, Michigan, 1996, s. 251.

formların yapılmasına ön ayak oldu.[19] Mançu mutlakiyetinin alametifarikalarından biriydi bu. Zira, XVI. Louis'in akşamlarını Limoges veya Auvergne'den gönderilmiş tahıl fiyat raporları üzerinde hummalı bir çalışma yapmaya ayırdığını gözümüzde canlandırmak istesek epey zorlanırız. Kim bilir, bu yolu denese belki de kellesini giyotinden kurtarabilirdi.

Bir Avrupalı kralın, Mançuların Büyük Kanal tahıl nakliye sisteminin en ince ayrıntılarıyla durmaksızın uğraşmasına benzer şekilde, kamu işlerine yakın bir ilgi gösterdiğini düşünebilir miyiz? Jae Leonard'dan okuyalım: "Mançu imparatorları, saltanatlarının ilk günlerinden beri, Kanal'ın yönetimiyle çok derinden ilgileniyorlar, yalnızca genel politikaları belirlemekle kalmıyor, alt düzey idari işlerin gözetimini de üstleniyorlardı." Örneğin, 1824 taşkını, Büyük Kanal'ın Huai-Sarı Nehir kavşağındaki kritik bölümlerine zarar verdiğinde, imparator Tao-kuang, onarım çalışmalarının idaresini bizzat ele aldı.[20]

Yüksek Mançu dönemindeki yönetim, sonraki dönemlerin batı taklitçisi pasif Çin devletinin aksine, tarımın geliştirilmesine, sulamaya ve su yolları taşımacılığına yönelik kapsamlı bir yatırım programı uygulayarak, kıtlıkların önceden önlenmesinde inisiyatifi ele alan bir rol oynadılar. Joseph Needham'a göre, on sekizinci yüzyıl, başka şeylerde olduğu gibi taşkınların denetim altına alınması ve kanal inşası alanlarındaki kuramsal ve tarihsel çalışmaların da altın çağıydı. Öyle ki, aziz mertebesinde görülen inşaat mühendisleri adına tapınaklar dikiliyordu.[21] Guançeng, felaket müdahale planlarına ve yardımların idaresine dair, tarihin sınadığı ilkeleri sistemleştiren bir de ünlü kılavuz kaleme aldı (Will'in anlattıklarının en önemli kaynağı). Geri kalmış Avrupa geleneğinde bunun emsaline pek az rastlanabilir.[22]

Son olarak, yüksek Mançu dönemindeki Kuzey Çin köylülerinin, gıdada kendi kaynaklarına dayanma ve iklimin yarattığı zorluklara direnebilme konularında, bir asır sonra gelecek torunlarından daha ileri bir noktada bulunduğunu gösteren bolca kanıta sahibiz. On sekizinci yüzyılda, İmparator Kangşi'nin toprak vergilerini 1712 yılındaki seviyede dondurmasıyla, Çin'in "tüm tarihi boyunca gördüğü en ılımlı tarımsal vergi yapısı" ortaya çıktı.[23] Dwight Perkins, resmî toprak vergisinin, hasadın

19 Wilkinson, s. 122-9. Ayrıca bkz. Will, "The Control Structure", Will ve Wong içerisinde, s. 220-21.

20 Jane Leonard, "'Controlling from Afar': Open Communications and the Tao-Kuang Emperor's Control of Grand Canal-Grain Transport Management, 1824-26, *Modern Asian Studies*, 22:4 (1988), s. 666.

21 Joseph Needham, *Science and Civilization in China*, cilt. 4, Cambridge, 1971, s. 326.

22 Will, s. 257.

23 Jacques Gernet, *A History of Chinese Civilization*, 2'nci baskı, Cambridge, 1996, s. 468.

sadece yüzde beşi ila altısı kadar olduğunu hesaplıyor ve bu vergilerin büyük bir bölümünün de yerel ölçekte, *hsien* ve eyalet idareleri tarafından harcandığını belirtiyor.[24] Benzer şekilde, gümüşle bakır para arasındaki değişim oranı, on dokuzuncu yüzyılda yoksul köylüler açısından felaket düzeyine ulaşacağı halde, Yunnan bakır madenlerindeki üretim patlaması (Japonya'dan ithal bakırın yerini alıyordu) ve büyük ticaret fazlasının sonucu olarak ülkeye akan Meksika altın külçeleri sayesinde dengeye oturtulabilmişti.[25] Dönemin Fransası'nın aksine, Sarı Nehir düzlüğünde, çok büyük çoğunluğu kendi topraklarına sahip olan çiftçiler, ne fahiş vergilerin, ne de feodal kira bedellerinin altında eziliyorlardı. Özellikle Kuzey Çin, kendi tarihsel standartlarına göre, eşi görülmemiş bir refah içerisindeydi. Will'e bakılırsa, devamlı açlık sınırında yaşayan, örneğin kavuz ya da yabani bitkiler yiyerek hayatta kalmaya çalışan kırsal nüfusun toplam içerisindeki oranı yüzde 2'den düşüktü.[26] Sonuç olarak, Avrupa'daki durumun aksine, salgın hastalıklar da "Altın Çağ"ın büyük bölümünde denetim altında tutulabildi.[27]

İyi ama, Fang Guançeng, tüm bunlara rağmen, 1876 ve hatta 1899'daki gibi Kuzey Çin'in daha geniş kesimlerini girdabına çeken bir kuraklık felaketiyle baş edebilir miydi? Bu soruyu iyice ölçüp tartmak büyük önem taşıyor, zira on sekizinci yüzyıldaki kuraklıklar daha yerel ölçekliydi ve 1876 kuraklığı, önceki sayfalarda değindiğimiz gibi, ancak 200, hatta 500 yılda bir görülebilen bir doğa olayıdır. Üstelik, geç Viktorya dönemi kuraklıklarında en büyük darbeyi yiyen Şanşi ve Şaanşi'nin lös dağlık alanları, nakliye maliyetlerinin en yüksek olduğu, aşılmaz darboğazların bulunduğu yerlerdi. Dolayısıyla, kuraklığın 1876 ölçeğine erişmesi durumunda, 1743'te de on binlerce, belki de yüz binlerce kişinin öleceğini düşünmek makul sayılmalıdır.

Ancak, bu ölçekte bir kuraklığın bile, on dokuzuncu yüzyıl sonlarındaki gibi tam bir soykırıma dönüşmesi, ilçelerin, eyaletlerin nüfusunu neredeyse tümden yutması kolay kolay mümkün olmazdı. Ambarların boşaldığı veya talan edildiği, fiyatların dizginlerinden kurtulup delice yükseldiği 1876-77'deki durumun aksine, on sekizinci yüzyıl idarecileri, sırtlarını büyük bir imparatorluk bütçesine dayamışlardı ve dolu ambarların yanı sıra, güneyden de büyük miktarda ihtiyaç fazlası pirinç gelmekteydi. Özellikle de Henan'da ve Şanşi-Şaanşi sınırındaki stratejik ulaştırma noktalarında, gerektiğinde lös topraklara yardım yetiştirmek üzere

24 Dwight Perkins, *Agricultural Development in China, 1368-1968*, Chicago, 1969, s. 176.

25 Endymion Wilkinson, "Studies in Chinese Price History", Doktora Tezi, Princeton University, 1970, s. 31.

26 Will, s. 32.

27 J. A. G. Roberts, *A Concise History of China*, Cambridge, Massachusetts, 1990, s. 173.

büyük stoklar tutuluyordu. Su kaynaklarının bolluğu ise, Büyük Kanal'ın yıl boyunca sefere elverişli durumda kalmasını sağlamaktaydı.[28] 1876'da, Tongzi Restorasyonu kapsamındaki ülke içi reformların başarısızlığının ardından zayıf düşmüş ve moral bozukluğuna uğramış Çin devleti, özel bağışlarla ve yabancılardan gelen alçaltıcı sadakalarla desteklenen dağınık, sistemsiz parasal yardımlar yapmakla yetinirken, on sekizinci yüzyılda, bölgeler arasında muazzam miktarda tahıl nakline imkân veren, böylece açlığa, tarihteki başka hiçbir yönetimin beceremediği kadar büyük bir darbe indiren teknolojiye de, siyasi iradeye de sahipti.[29]

"Çelikten Yasalar" Yerine "Pamuktan Yasalar"

Biraz da Britanya öncesi Hindistanı'ndaki kıtlıklardan söz edelim. Yine, Hindistan köylerinin, 1770'te Doğu Hindistan Kumpanyası idaresi altında patlak veren Bengal felaketine, ya da 1875'ten 1920'ye kadar bitmek bilmeyen, nüfus artışını neredeyse tamamen durduran hastalık ve açlık kuşatmasına benzer ölçekte gıda krizlerini daha önceleri de yaşadığını gösteren kanıtlar pek az. Şurası kesin ki, Babür sultanları, Mançu merkezî devletinin on sekizinci yüzyıldaki zirve noktasında seferber ettiği kaynaklarla kıyaslanabilecek bir harcamayı asla yapmadılar. Ayrıca, buradaki devlet idaresi tarihi de aynı ölçüde belgelendirilmiş değil. Sanjay Sharma'nın işaret ettiği gibi, "Kast temelli taşra piyasalarının karmaşık dokusuna müdahale etmenin güçlüğü ve ulaştırmada yaşanan darboğazlar, etkin bir devlet girişimini pek mümkün kılmamaktaydı."[30]

Diğer taraftan, muhtemelen ENSO döngüsünün daha yumuşak seyretmesinin de katkısıyla, Babür döneminde Hindistan'ın 1770'lere kadar kıtlık yaşamadığını görüyoruz. Üstüne üstlük, demiryollarıyla örülü bir ulusal tahıl pazarı oluşturan Britanya yönetiminin öncesi dönemde, köylerde daha büyük gıda stoklarının tutulduğuna, miras yoluyla gelen refahın daha etkili olduğuna ve ihtiyaç fazlası veren alanlardaki tahıl fiyatlarının spekülasyonlar karşısında daha iyi korunduğuna dair epeyce kanıt var.[31] (Daha önce gördüğümüz gibi, tek bir gıda piyasasının ortaya çıkar-

28 Kangşi saltanatı döneminde Luoyang ve Shanzhou'da düzenlenen özel aynî tahıl vergisi ambarları için bkz. Will ve Wong, s. 32 ve 301.

29 Gıda güvencesinin, on yedinci yüzyıl ortalarında Mançu gelirlerinin yüzde 10'unu tüketmiş olabileceğini düşünüyoruz. Wong'un vurguladığı gibi, "Bir devletin bu amaçla, yüzyıldan uzun bir süreyle düzenli olarak bu kadar büyük tutarlar harcaması, modern dünyanın ilk dönemlerinde eşine rastlanmayan bir şeydir." ("Qing Granaries and Late Imperial History", Will ve Wong içerisinde, s. 477.)

30 Sanjay Sharma, "The 1837-38 Famine in U.P.: Some Dimensions of Popular Action", *IESHR*, 30:3 (1993), s. 359.

31 Bhatia, s. 9.

dığı yan etkiler kapsamında, fiyat enflasyonu yoluyla, tahıl fazlası veren bölgelerdeki yoksul köylüler de kıtlıkla tanışıyordu.) Britanyalılar, elbette, halkı Babür despotluğunun karanlığından kurtardıkları iddiasındaydılar: "Britanya egemenliğinin temellerinden birisi de ... Hindistan'ın geçmişte tam bir çöküş içerisinde bulunduğu inancıydı."[32] Gelgelelim, Bose ve Jalal'ın dikkat çektiği üzere, "Bir deri bir kemik kalmış, baskı altında inleyen, hükümdar ve onun asilzadeleri tarafından acımasızca sömürülen bir köylülük tarifi, kanıtların yeni bir ışık altında yorumlanmasıyla alt üst oluyor."[33] Ashok Desai'nin son araştırmaları, "Ekber Şah'ın imparatorluğundaki ortalama gıda tüketimi, 1960'ların başındaki Hindistan'a göre hatırı sayılır ölçüde yüksekti." sonucuna ulaşıyor.[34]

Babür devleti, bunun yanında, "köylülerin korunmasını asli yükümlülüklerden biri olarak görüyordu" ve çok sistemli olmasa da, insancıl yardım faaliyetlerinin yürütüldüğünü gösteren sayısız örnek var karşımızda.[35] Çin'deki çağdaşları gibi, Babür hükümdarları Ekber Şah, Şah-ı Cihan ve Şah Evrengzib de siyasette dört temel ayak üzerinde durmaktaydılar: gıda ihracının yasaklanması, spekülasyonlara karşı fiyat düzenlemeleri, vergi yükünün hafifletilmesi ve karşılığında çalışma şartı aranmaksızın, ücretsiz gıda dağıtımı. Tam da Britanyalı faydacıların aforoz edeceği şeylerdi bunlar.[36] Ayrıca, tahıl ticaretini de kamu yararına yönelik büyük bir gayretle denetim altında tuttular. Hatta, dehşete kapılan bir Britanyalı yazarın fark ettiği üzere, bu "oryantal despotlar", kıtlık zamanında köylülere eksik tartım yapan tüccarları, eksik kalan miktarla aynı ağırlıkta bir organ parçasını vücutlarından kopartarak cezalandırıyorlardı.[37]

Sanki bu yöndeki çabaları cezalandırırmış gibi sulama vergileri koyan ve eski kuyular ile göletleri ihmal eden Britanya yönetiminin aksine, Babürler

32 Darren Zook, "Developing India: The History of an Idea in the Southern Countryside, 1860-1990", Doktora Tezi, University of California, Berkeley, 1998, s. 158. "Hindistan'daki Britanya idaresi, mitoloji ve halüsinasyonlar üzerine kuruludur. Zook'un da işaret ettiği üzere, Britanyalılar, Hindistan kırsalında her yerde görülebilen harabeleri, yerli uygarlıkların çöküşüne yormaktaydılar. Oysa, bu harabelerin pek çoğu bile, Britanya istilasının getirdiği şiddetin doğrudan sonucuydu." (s. 157).

33 Sugata Bose ve Ayesha Jalal, *Modern South Asia*, Delhi, 1999, s. 43.

34 Ashok Desai, "Population and Standards of Living in Akbar's Time", *IESHR*, 9:1 (1972), s. 61.

35 Chetan Singh, "Forests, Pastoralists and Agrarian Society in Mughal India", David Arnold ve Raachandra Guha (der.), *Nature, Culture, Imperialism: Essays on the Environmental History of South Asia* içerisinde, Delhi, 1996, s. 22.

36 Habibul Kondker, "Famine Policies in Pre-British India and the Question of Moral Economy", *South Asia*, 9:1 (Haziran 1986), s. 25-40; ve Kuldeep Mahtur ve Nirajajayal, *Drought, Policy and Politics*, Yeni Delhi, 1993, s. 27. Ne yazık ki, 1763'ten önceki kıtlık tarihine dair dönemin kayıtları, Hindu-Müslüman ağız dalaşı nedeniyle kirlenmiş durumdadır. Müslüman karşıtı, yanlı tutumun bariz bir örneği için bkz. Mushtag Kaw, "Famines in Kashmir, 1586-1819: The Policy of the Mughal and Afghan Rulers", *IESHR*, 33:1 (1996), s. 59-70.

37 C. Blair, *Indian Famines*, Londra, 1874, s. 8-10.

su kaynaklarının korunmasına yönelik yatırımları vergi gelirleri içerisinden desteklediler. David Hardiman, bu konuda Gücerat için şunları anlatıyor: "Taşra devlet yetkilileri, vergi tutarlarının belirlenmesi konusunda kayda değer bir takdir hakkına sahiptiler ve vergi indirimleri yoluyla kuyular açılmasını teşvik ettikleri anlaşılıyordu. Örneğin Ahmedabad bölgesinde, yeni açılan bir kuyudan sulama yoluyla üretilen "*rabi*" mahsulünü vergiden muaf tutmak, yaygın bir uygulamaydı. Alınmayan vergi tutarı, kuyunun inşa masrafına ulaşıncaya kadar, muafiyet devam ediyordu."[38]

Zaman zaman, Britanyalıların kendilerinden önceki "despot"ların politikalarını takdir ettikleri de görüldü. Örnek vereceksek, 1880 tarihli ilk Kıtlık Komisyonu Raporu, Evrengzib'in 1661 kuraklığı (El Niño?) sırasında yürüttüğü olağanüstü yardım kampanyasını şöyle anıyordu: "İmparator, hazinesinin kapılarını açtı ve hiç esirgemeden para temin etti. Mısır ithali için her türlü teşvikte bulundu ve gelen mısırı ya düşük fiyatla sattı, ya da ödeme gücü bulunmayanlara karşılıksız olarak dağıttı. Aynı zamanda, çiftçilerden alınan kiraların askıya alınmasının gerekliliğini hemen kabul etti, bir süreliğine diğer vergileri de kaldırdı. Dönemin yerli dilde kaleme alınmış kayıtları, milyonlarca hayatın kurtulmasını ve pek çok bölgenin korunmasını, hükümdarın gayretli çabalarına bağlamaktadır."[39]

Dekkan bölgesi de, Maratha yönetimi döneminde, gıda güvencesi konusunda muhtemelen daha iyi bir noktadaydı. Mountstuart Elphinstone da Britanya işgalinin ardından bu gerçeği kabul ediyordu: "Mahratta ülkesi refah içerisindeydi ve halk, bizim üstün yönetimimiz döneminde baş gösteren kötülüklerden muaf gibiydi."[40] Çağdaşı Sör John Malcolm ise, "1770 ile 1820 arasında Maratha topraklarının yalnızca üç kez çok kötü sezonlar geçirdiğini, 'vasat' yıllar yaşansa da, bunların asla 'ciddi bir baskı yaratacak kadar kötü' olmadığını iddia ediyordu."[41] D.E.U. Baker'ın aktardığı, daha sonraki dönemde Orta Eyaletler'de düzenlenmiş bir Britanya idari raporunda ise, Doğu Hindistan Kumpanyasının 1820'ler ve 30'lardaki gelişigüzel yardım çalışmaları ("yalnızca birkaç bin rupi"), taşralı seçkinleri yoksulların karnını doyurmaya zorlayan, son derece etkin Maratha politikası ("yüzlerce zenginin zorunlu yardımları") ile kıyaslanıyor.[42] Gerçekten de, esnek Maratha toplumsal düzeni, askerleştirilmiş özgür

38 David Hardiman, "Well Irrigation in Gujarat: Systems of Use, Hierarchies of Control", *Economic and Political Weekly*, 20 Haziran 1998, s. 1537.

39 Komisyon raporundan aktaran W. R. Aykroyd, *The Conquest of Famine*, Londra, 1974, s. 51. Ayrıca bkz. John Richards, *The Mughal Empire (The New Cambridge History of India, I:5)*, Cambridge, 1993, s. 163.

40 Bagchi, s. 11-12 ve 27.

41 J. Malcolm, *A Memoir of Central India*, cilt 1, Londra, 1931; s. 7, aktaran D.E.U Baker, *Colonialism in an Indian Hinterland: The Central Provinces, 1820-1920*, Delhi, 1993, s. 28.

42 Baker, s. 52.

köylülüğe dayanmaktaydı ve "topraksız tarım işçilerinin sayısı çok azdı". Britanya'nın dayattığı *raiyatvari* sisteminin tersine, Maratha Dekkanı'nda mülkiyet hakkı vergi ödemelerine tabi kılınmamıştı. Vergi tutarı, alınan hasat miktarına göre değişiyor, yoksullar ortak alanlar ve kaynaklardan serbestçe faydalanabiliyor, sulama sistemleri üzerindeki iyileştirme çalışmaları ise, hükümdarlar tarafından ucuz *takavi* (veya *tagai*) kredileri ile maddi olarak destekleniyordu.[43] Dahası, Elphinstone'un gözlemlerine bakılırsa, "aklı başında, kanaatkâr ve çalışkan" Maratha çiftçileri, genel olarak Bhiller ve diğer kabilelerle hoşgörülü bir birliktelik içerisinde yaşıyorlardı. Ekolojik ve ekonomik plandaki ortaklaşma, farklı grupların tarım, hayvancılık ve ormanların tarıma açılması üzerindeki hak talepleri arasında denge kuruyordu.[44]

Britanya'nın toprak ve vergi yapılanmasındaki katılık ve dogmatizmin tersine, Babürler ve Marathalar, ülkenin kuraklığa açık bölgelerindeki hayati ekolojik ilişkileri ve tahmini olanaksız iklimsel dalgalanmaları da hesaba katarak, yönetimlerini esnek bir çerçeve içerisinde düzenlemişlerdi. Gazeteci Vaughan Nash, 1899 kıtlığı sırasında, Babürler "pamuktan yasalar"a sahipken, Britanyalılar "çelikten yasalar" getirdiler diyordu.[45] Bunun yanında, geleneksel Hint seçkinler sınıfı, büyük Bengal *zemindar*ları örneğindeki gibi, refah aldatmacası ve emeğin disiplin altına alınmasıyla ilgili faydacı takıntıları pek paylaşmıyorlardı. "Bengal'de, Viktorya dönemi Yoksulları Koruma Kanunu'nun etkisi altında 1866 yılında başlatılan, yoksulları yardım alabilmek için çalışmak zorunda bırakan uygulama, gıdanın cömertçe, tıpkı bir babanın çocuklarına sunduğu gibi sunulması gerektiği yönündeki geleneksel ilkeye taban tabana zıttı."[46] Britanyalılar, Hindistan'ı "sonu gelmez açlık"tan kurtardıklarını iddia ededursunlar, Hintli milliyetçilerin saygın dergi *Journal of the Statistical Society*'de 1878 yılında yayınlanan bir çalışmadan yaptığı alıntıda, 120 yıllık Britanya egemenliğinde kayıtlara geçen otuz bir ciddi kıtlığa karşın, önceki iki bin senenin tümünün kayıtlarında yalnızca on yedi kıtlığın yaşandığı belirtiliyordu.[47]

Hindistan ve Çin, başka bir ifadeyle, modern tarihin sayfalarına dahil oldukları günlerde, Batı'nın imgeleminde baş köşeye kurulduğu gibi çare-

43 J. Richards ve Michelle McAlpin, "Cotton Cultivating and Land Clearing in the Bombay Deccan and Karnatak: 1818-1920", Richard Tucker ve J. Richards (der.), *Global Deforestation and the Nineteenth-Century World Economy* içerisinde, Durham, 1983, s. 71 ve 74.

44 Aynı eser.

45 Nash, s. 92.

46 Greenough, *Prosperity and Misery*, s. 59.

47 C. Walford, "The Famines of the World: Past and Present", *Journal of the Statistical Society*, 41:13 (1878), s. 434-42. Başka bir yerde, bu makalenin 1879 tarihli genişletilmiş kitap şeklindeki baskısından da alıntı yapıyorum.

siz birer "kıtlık diyarı" değildi. ENSO döngüsünün on dokuzuncu yüzyıl sonlarında sergilediği, son bin yılda belki sadece üç ya da dört kez benzerine rastlanmış olan şiddet, 1870'ler ve 90'lardaki felaketlere dair açıklamalarımızda büyük yer tutmalıdır elbette. Ancak, tek bağımsız değişkenin bu şiddet olduğunu söylemek de mümkün değil. Geç Viktorya döneminde Güney Asya, Kuzey Çin, Kuzeydoğu Brezilya ve Güney Afrika'da toplumların iklimsel değişkenlikler karşısındaki kırılganlığının giderek artmış olması da en az o kadar ilgiyi hak ediyor. Michael Watts'ın, sömürge Nijeryası'nda kuraklık ve kıtlığın ortaya koyduğu "sessiz şiddet"in tarihini anlatırken ileri sürdüğü gibi: "İklimsel riski doğuran şey ... doğa değil ... sistemin 'kasıtlı tasfiye'sidir. Çünkü her toplum, bu riskle başa çıkma yolunda kurumsal, toplumsal ve teknik araçlara sahiptir.... Kıtlık, [dolayısıyla] o anki ekonomik ve siyasi sistemin kusurlarını orta yere seren bir toplumsal krizdir."[48]

Kırılganlığa Bakış

Son araştırmacılar kuşağı, ENSO'nun zaman zaman yarattığı kargaşa ile uzak bağlantı [*teleconnection*] içerisindeki bölgelerin toplumsal ve ekonomik tarihini açığa çıkarma konusunda çok bereketli bir hasada ulaştı. Bizim çalışmamıza güç veren amaç ise, on dokuzuncu yüzyıldaki önemli kıtlıkların doğal ön koşulunu, değiştirilmesi olanaksız bir yoksulluk ve aşırı nüfus yoğunluğu şeklinde tanımlayan oryantalist düşünce kalıplarına yeni darbeler indirmektir. 1850'ler sonrasında yerel ekonomilerin vahşice dünya piyasasına eklemlenmesi sonucunda köylülerin ve tarım işçilerinin doğal afetler karşısındaki kırılganlığının, savunmasızlığının dikkat çekecek kadar derinleştiğini gösteren güçlü kanıtlarımız var. Sömürge idarecileri ve misyonerler (hata kimi zaman, Brezilya'da olduğu gibi, melez seçkinler) tarafından, eskiden gelen geri kalmışlığın inatçı varlığı şeklinde algılanan şey, resmî ve gayriresmî emperyalizmin tipik modern yapılarıydı aslında.

Ekoloji-politik penceresinden bakıldığında, tropikal kuşak tarımcılarının 1870'den sonraki aşırı iklim olayları karşısında içine düştüğü savunmasızlığın, hane ve köy ölçeği ile bölgesel üretim sistemleri, dünya emtia piyasaları ve sömürge devlet (ya da bağımlı devlet) arasındaki bağların eşzamanlı olarak yeniden yapılandırılmasıyla daha da büyüdüğü görülüyor. Watts'a kulak veriyoruz: "Haneleri bir arada tutup piyasanın kucağına atan ve hanenin kırılganlık biçimini belirleyen şey, elbette bu toplumsal ilişkilerin oluşturduğu bütündür. Söz konusu kırılganlığı azaltma olanağı bulunan

48 Michael Watts, Silent *Violence: Food, Famine and Peasantry in Northern Nigeria*, Berkeley, 1983, s. 462-3. Kuşkusuz iki taraflı olan bu "kasıtlı tasfiye"ye, iklim şokları da birer bağımsız değişken olarak dahil edilmelidir.

üretici güçlerin gelişimini teşvik etmemiş ve hatta bizzat engellemiş olan da yine aynı toplumsal ilişkilerdir." Gerçekten de, Yeni Emperyalizm ile kol kola girmiş yeni toplumsal ilişkiler, "Açlığın kapsamını istatistiksel anlamda değiştirmekle kalmamış, açlığın nedenlerini de değişikliğe uğratmıştır."[49] Geç Viktorya döneminin "üçüncü dünya prototipi"nde köylülerin sahip olduğu geçim olanakları üzerinde, büyük sosyoekonomik yapılarla hane arasında kurulan bağın özellikle üç ayağı belirleyici önem kazanıyordu.

Birincisi, küçük mülklerde yapılan üretimin, ipleri çok uzaklarda tutulan emtia ve finans kanallarına yaka paça dahil edilmesi, geleneksel gıda güvencesinin altını oyma eğilimindeydi. Günümüz biliminin ulaştığı veriler, geçimlik tarımından ihraç ürünleri tarımına geçişi teşvik eden şeyin girişimcilik fırsatları değil, *geçim sıkıntısı* (yüksek vergiler, kronik borçluluk hali, arazi yetersizliği, ek iş imkânlarının ortadan kalkması, geleneksel sorumlulukların çözülmesi) olduğunu doğruluyor. Büyük toprak sahiplerinin, ihracattaki canlılık dönemlerinde elde edilen serveti tefeciliğe, yüksek ranta ve ürün simsarlığına yatırmasıyla, köy sermayesi de üretkenlik sağlamak yerine asalak konumunda bulunuyordu. Hans Medick'in ifadesiyle, "Kıtı kıtına geçinen gıda üreticileri ... bu koşullar altında piyasadan herhangi bir fayda görmek bir yana, piyasa tarafından yutuluyorlardı."[50] Sanayi Avrupası'nın prototipinde de küçük mülk sahiplerinin benzer bir çıkmaza girdiğine dikkat çeken Medick, milyonlarca Hintli ve Çinli yoksul köylünün on dokuzuncu yüzyıl sonlarında içinde bulunduğu açmazı şöyle örnekliyor:

> Tarım ürünlerinde fiyatların artması [bile], onların daha fazla gelir elde edeceği anlamına gelmiyordu. Marjinal üretkenlik düzeyleri düşük olduğu ve üretim miktarında da dalgalanmalar yaşandığı için, mahsul fiyatlarındaki artış, birikim yapma fırsatı sunmuyor, aksine bir borçlanma nedeni haline geliyordu. "Tarım piyasalarındaki bozukluk", güç bela ayakta duran gıda üreticilerini, piyasanın eşitlikten uzak değişim ilişkilerine itiyordu... Değişimden kâr edecekleri yerde, piyasanın zorlamasıyla üretim koşulları gitgide kötüleşmekte, örneğin toprakları üzerindeki mülkiyet hakları ortadan kalkmaktaydı. Özellikle de hasadın yetersiz kaldığı ve fiyatların yükseldiği yıllarda, küçük üreticiler kendi aileleri için dışarıdan tahıl satın almak zorunda kalıyorlar, daha da kötüsü, borca giriyorlardı. Hasat iyi olduğunda ise, bu kez de tahıl fiyatları aşağı iniyor, birikmiş borçların ödenmesi güçleşiyordu. Mülklerindeki düşük üretkenlik düzeyi nedeniyle, ellerinde satış için yeterli miktarda ürün bulunmuyordu.[51]

49 Watts, s. 267 ve 464.

50 Hans Medick, "The Proto-Industrial Family Economy and the Structures and Functions of Population Development under the Proto-Industrial System", P. Kriedte ve diğerleri (der.), *Industrialization Before Industrialization*, Cambridge, 1981, s. 45.

51 Aynı eser, s. 44-5.

Sonuç olarak, köylü küçük üreticilerin uluslararası ekonomi hiyerarşisindeki konumu, günden güne erimek, ya da en iyi ihtimalle yerinde saymak anlamına geliyordu. Gerek Kuzey Çin, gerekse Hindistan ve Kuzeydoğu Brezilya'da, hane refahının giderek düştüğüne, topraklarınsa parçalandığına veya elden çıktığına dair sağlam kanıtlar mevcut. Çiftçiler, ister Pamuk Kıtlığı boyunca Lancashire'ın dokuma tezgahlarını besleyen Berarlı *katedar*lar ve Cearálı *parceiro*lar gibi doğrudan yabancı sermayenin emrinde çalışıyor, isterse batı Şantung'da Boksör saflarına katılan, pamuk eğiren köylüler gibi, uluslararası rekabete tabi bir iç pazar için üretim yapıyor olsunlar, ticarileşme ve yoksullaşma daima el ele ilerlemiş, bu işe teknik ilerleme veya köy kapitalizmi gibi herhangi bir cila da vurulmamıştır.

İkincisi, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında milyonlarca tropikal kuşak tarımcısının dünya piyasasına dahil edilmesi sürecine, mübadele koşullarındaki keskin bir bozulma da eşlik etti. Köylülerin ürün simsarları ve tefeciler karşısında piyasa gücünden yoksun oluşu, ürettikleri emtiaların dünya pazarlarındaki alım gücünün düşmesiyle daha da katmerleniyordu. 1873-1897 döneminin ünlü Kondratiyef tipi ekonomik buhranı, sert coğrafi ayrışmalar doğuracaktı. W. Arthur Lewis'in de düşündüğü gibi, tropikal tarım ürünleri için, ılıman kuşaktaki ürünlere göre bambaşka fiyatlar biçen, eşitsiz bir küresel mübadele yapısının ortaya çıkışı, aradaki üretkenlik veya nakliye maliyeti farklılıkları ile açıklanamaz. "Şeker dışında, 1913'teki fiyatı 1883'e göre daha düşük olan tüm emtialar, neredeyse tamamen tropikal kuşakta üretilmekteydi. Bu otuz yıllık sürede fiyatı artan tüm emtialarda ise, toplam tedarik miktarında ılımlı kuşak ülkelerinin önemli payı vardı. Deniz nakliye ücretlerindeki düşüşün tropikal kuşak ürünlerini daha fazla etkilediği doğruysa da, bu durumun yüzde beşten daha büyük bir fark yaratması olası görünmemektedir."[52]

Üçüncüsü, Viktorya döneminin resmî ve gayriresmî emperyalizmi, Altın Standardı'nın kazandırdığı mucizevi otomatik işleyiş ile de desteklenmiş halde, ulusların mali bağımsızlığını yıktı ve devletlerin, iklimsel şoklar karşısındaki kırılganlığı azaltabilecek kalkınma arayışlarına (özellikle de su kaynaklarının korunması ve sulama yatırımları) ket vurdu. Curzon'un da bir zamanlar Lordlar Kamarası'nda dile getirdiği meşhur yakınmasındaki gibi, gümrük vergileri "Hindistan'da değil Londra'da, Hindistan'ın değil, İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda belirleniyordu."[53] Dahası, sonraki bölümde göreceğimiz üzere, yerel sulama sistemlerinin ihmal edilmesi ve ormanlarla otlakların vahşice özel mülkiyete dönüştürülmesi nedeniyle, hal-

52 Lewis, *Growth and Fluctuations*, s. 189.

53 Aktaran Clive Dewey, "The End of the Imperialism of Free Trade", s. 35.

kın Britanya tarafından inşa edilen demiryolları ile kanallardan fayda görmesi de büyük ölçüde olanaksızdı. Kısacası, ihracat gelirleri, küçük mülklerin hane gelirinde herhangi bir artış yaratmadığı gibi, faydalı toplumsal sermaye veya devlet yatırımı şeklinde de geri dönmüyordu.

Çin'de, tahıl fiyatlarının "normalleşmesi" ve Sarı Nehir düzlüğünde tarımın ekolojik istikrara kavuşturulması süreci, Afyon Savaşları'nın ardından dış ticaret üzerindeki egemenliğin yitirilmesine ülke içi krizlerin de eklenmesiyle anlamını yitirdi. 1877'de açlığın pençesine düşen kuzey eyaletlerinde görüldüğü gibi, dünya piyasasındaki karışıklıklarla bu bölgeler arasında doğrudan bir bağlantı bulunmadığından, halka felaket getiren kader, Batı müdahalesi ve bunun sonucunda devletin refah sağlama yeterliğinde meydana gelen azalma tarafından dolaylı olarak belirlendi. Benzer şekilde, "hiç boşalmayan" ambarların dibi görmesi, pek çok farklı neden arasındaki elli yıllık etkileşimden kaynaklanmış olabilirse de, ölümcül darbe kesinlikle yapısal durgunluktan ve Palmerston'un[54] 1850'lerde Çin'e karşı sergilediği saldırgan tutumun inşa ettiği mali krizden gelmiştir. Sonraki dönemlerde yabancıların baskısı arttıkça daha da sıkışan Mançular, Kennneth Pomeranz'ın da gösterdiği gibi, geçmişte hep önem vermiş oldukları uğraşları terk etmek zorunda kaldılar: Tehlikeye düşen ticaret kıyılarını korumaya odaklanacak, su kaynaklarının denetim altında tutulması ve yeterli miktarda tahılın stoklanması faaliyetlerini bir tarafa bırakacaklardı.[55]

Brezilya'nın dış borcu ve dolayısıyla gelir yaratma olanakları üzerindeki Britanya denetimi de, aynı şekilde, imparatorluğun ve ardından gelen cumhuriyetin neden *sertão*da kuraklığa karşı kalkınma önlemleri yürütemediğinin açıklanmasına yardımcı olabilir. Ülkenin yükselen bölgeleri kazanırken, gerileyen bölgelerin kaybetmesiyle ortaya çıkan elde var sıfır durumu, başta Rothschildler gelmek üzere, para arzını Londra bankalarının elinde bulundurduğu bir yapısal ortamda gelişti. Hindistan ve Çin'de de yaşandığı üzere, kitlelerinin karnını doyurabilmek için uluslararası gıda ticaretinde denetim gücüne sahip olmanın zorunlu hale geldiği anlarda, dünya pazarlarıyla kurulan ilişkiyi siyaset yoluyla düzenleme olanaklarının bulunmayışı, burada da uğursuz bir kıtlık sebebine dönüştü. On sekizinci yüzyıl alt-kıta güç sistemlerinin üç "çekirdek" bölgesi olan Dekkan, Sarı Nehir havzası ve Nordeste, birbiri ardı sıra, Londra merkezli bir dünya ekonomisinde, açlıktan kırılan çevre halkalar konumuna itildi.

Jeo-tarihsel açıklamalarda hep geçerli olduğu gibi, bu tezlerin detaylandırılabilmesi için, farklı mercekler altında daha yakın çözümlemelerin

54 Lord Palmerston: On dokuzuncu yüzyıl ortalarında Birleşik Krallık dışişleri bakanı ve başbakanı. Dış politikada güç kullanımına dayalı, saldırgan bir tutum izlemiştir – *çev.*

55 Kenneth Pomeranz, *The Making of a Hinterland: State, Society, and Economy in Inland North China, 1853-1937*, Berkeley, 1993.

ortaya koyulması gerekiyor. 1870'ler ve 1890'larda El Niño hareketlerinin harap ettiği kilit bölgelerde yaşanan kırsal yoksullaşmaya dair örnek durum çalışmalarını, ya da emperyalizm, devletin yeterlikleri ve ekolojik kriz arasında, köy ölçeğinde boy veren ilişkileri incelemeden önce, sonradan Üçüncü Dünya'nın ağır topları haline gelmiş Hintliler ve Çinlilerin dünya ekonomisi içerisindeki konumunun on dokuzuncu yüzyıl boyunca ne şekilde seyrettiğine kısaca bakmalıyız. 1850'ler sonrasında tropikal dünyanın batı Avrupalılar karşısında neden bu ölçüde ekonomik mevzi kaybettiğini kavrayabilirsek, kıtlığın El Niño yıllarında nasıl bu kadar keskin bir katliam tırpanına dönüşebildiğini anlama yolunda epey mesafe almış olacağız. Kilit sorunu, yani çağımızdaki bölgeler arası eşitsizliğin kökenlerini anlama yolunda, Paul Bairoch ve Angus Maddison'un geride kalan otuz yıldaki müthiş istatistiksel çalışmaları, son dönemde Avrupa ve Asya'daki yaşam standartlarının karşılaştırılmasına yönelik örnek durum incelemeleriyle pekiştiriliyor.

Asya Yeniliyor

Bairoch, Maddison tarafından da desteklenen ünlü iddiasında, on sekizinci yüzyılın büyük uygarlıkları arasındaki gelir düzeyi ve refah farklılıklarının görece küçük olduğunu söylüyor: "On sekizinci yüzyıl ortalarında, ortalama yaşam standardı bakımından, Avrupa'nın diğer bölgeleri az bir miktar geriden takip ediyor olması hayli olasıdır."[56] Sankülotlar Bastil'e hücum ettiğinde, Yangzi Deltası ile Bengal hâlâ dünyanın en büyük üretim sahaları konumundaydı ve hemen arkadan da Lingan (günümüzde Guangdong ve Guangşi) ile Madras kıyıları geliyordu.[57] Tek başına tüm dünya üretiminin dörtte birine imza atan Hindistan, "Kapitalizm öncesi tarımsal üretkenlikte muhtemelen Japonya ve Çin'in gerisinde kalıyor, ticaret sermayesi bakımından ise Çin'i geçiyordu."[58]

Prasannan Parthasarathi'nin de gösterdiği gibi, Hintli işçiyi peştamalına sarılmış, yarı aç bir sefil olarak gözümüzde canlandırma klişesi, yaşam standartları karşılaştırmalarında elde edilen yeni veriler ışığında yerle bir oluyor. "Gerçekte, on sekizinci yüzyılda Güney Hindistanlı işçilerin Britanya'dakilerden daha fazla kazandığına ve parasal açıdan daha güvenceli bir yaşam sürdüğüne dair sağlam kanıtlar mevcut." Güney

56 Paul Bairoch, "The Main Trends in National Economic Disparities Since the Industrial Revolution", Paul Bairoch ve Maurice Levy-Leboyer (der.), *Disparities in Economic Development Since the Industrial Revolution* içerisinde, Londra, 1981, s. 7.

57 Paul Bairoch, "International Industrialization Levels from 1750-1980", *Journal of European Economic History* içerisinde, 11 (1982), s. 107.

58 Fritjof Tichelman, *The Social Evolution of Indonesia*, Lahey, 1980, s. 30.

Hindistan'da toprak daha verimli olduğundan, dokumacılar ve diğer zanaatkârlar, ortalama Avrupalılara kıyasla daha iyi besleniyorlardı. Asıl önemlisi, iş sözleşmelerinde daha üstün haklar aldıkları ve daha fazla ekonomik güce sahip oldukları için, işsizlik oranları da daha düşüktü. Üstelik, Madras'ta parya tarım işçileri bile, reel anlamda İngiliz tarım işçilerinden daha fazla kazanıyorlardı.[59] (Oysa 1900'e gelindiğinde, Romesh Chunder Dutt'un hesaplamalarına bakılırsa, ortalama hane halkı geliri Britanya'da 21 kat daha yüksek olacaktı.)[60]

Çinli tarihçiler tarafından yürütülen yeni araştırmalar da ekonomik büyümeye dair klasik görüşlere darbe vuruyor. Philip Huang, Li Bozhong'un yeni kapılar açan çalışmasına gönderme yaparak, "Söz konusu yeni akademik eğilimin en öne bu çıkan temsilcisi, Yangzi Deltası'nın Mançu dönemindeki genel ekonomik gelişmişlik düzeyinin, 'erken modern dönem' İngilteresi'ni geride bıraktığını bile öne sürüyor." diyor.[61] Bin Wong da benzer bir vurguda bulunuyor: "Avrupa'nın ön sanayileşme dönemine ait koşullar (mevsimlik işlerin yaygınlaşması, çiftliklerin küçülmesi ve gelişmiş pazarlama sistemleri), belki Çin'de [ve Hindistan'da] daha bile iyi yerleşmiş durumdaydı."[62] F. Mote de şu eklemeyle katkıda bulunuyor: "Her toplumsal seviyeden kadınlar da dahil olmak üzere, temel okuryazarlık, o dönemde Batı ülkelerine göre daha yaygındı."[63]

Tablo 9.2
Dünya Gayrisafi Hasılasının Dağılımı (yüzde)

	1700	1820	1890	1952
Çin	23,1	32,4	13,2	5,2
Hindistan	22,6	15,7	11,0	3,8
Avrupa	23,3	26,6	40,3	29,7

Kaynak: Angus Maddison, *Chinese Economic Performance in the Long Run*, Paris, 1998, s. 40.

Bunlara ek olarak, geçtiğimiz günlerde gerçekleşen "18'inci Yüzyıl Çini'ni Yeniden Düşünmek" forumunda Kenneth Pomeranz'ın işaret ettiği üzere, Çin Halkı, on sekizinci yüzyıl Avrupalılarına kıyasla daha yüksek tüketim rakamlarına ulaşıyordu:

> 1700'lerin sonlarında bile, Çin'in ortalama yaşam süresi (ve dolayısıyla bes-

59 Prasannan Parthasarathi, "Rethinking Wages and Competitiveness in Eighteenth-Century Britain and South India", *Past and Present*, 158 (Şubat 1998), s. 82-7 ve 105-6.

60 Dutt, aktaran Eddy, s. 21.

61 Philip Huang, *The Peasant Family and Rural Development in the Yangzi Delta, 1350-1988*, Stanford, Kaliforniya, 1990.

62 Wong, s. 38.

63 F. W. Mote, *Imperial China, 900-1800*, Cambridge, Massachusetts, 1999, s. 941.

lenme), İngiltere ile kabaca aynı düzeydeydi (yani Kıta Avrupası'ndan yüksekti). (Çin'in, 1550 ile 1850 arasında daha düşük doğum oranı sergilediği halde nüfus artış hızında Avrupa'yı geride bırakmasına bakılırsa, ölüm oranları da daha düşük olmalı.) Üstelik, "zorunlu olmayan" tüketim rakamlarına dair hesaplamalarda da Çin'e ait değerler şaşırtıcı ölçüde yüksek çıkıyor. Kişi başı şeker tüketimi 1750 dolaylarında 2 ile 2,3 kg arasında (kimi bölgelerde çok daha fazla) değişirken, Avrupa'nın ancak 0,9 kg düzeyinde kaldığı görülüyor. Yine 1750 dolaylarında, Çin'de kişi başına 2,7-3,6 kg pamuklu kumaş üretiliyor, ülkenin en zengin bölgesi olan Yangzi Deltası'nda (yaklaşık nüfusu 31 milyon) bu rakam muhtemelen 5,4 ile 6,8 kg arasında değişiyordu. Oysa Birleşik Krallık'ta 1800 yılı için pamuk, keten ve yün kumaş üretimi toplandığında bile ancak 5,9 kg rakamına ulaşılabiliyordu. Büyük olasılıkla, Kıta Avrupası'ndaki üretim de Çin'in gerisindeydi.[64]

Pomeranz'ın bir diğer hesaplamasına göre, "Aşağı Yangzi bölgesinde 1750 yılında üretilen pamuklu kumaş miktarı, Birleşik Krallık'ın 1800'deki pamuklu, keten ve ipekli kumaş toplamını tek başına geride bırakıyordu. Muazzam miktardaki ipek üretimi de cabası."[65] Bunun yanı sıra, Maddison'a kulak verdiğimizde, Çin'in on sekizinci yüzyıl boyunca mutlak GSYH büyümesi bakımından da Avrupa'yı geçtiğini, 1820 itibariyle, dünya gelir toplamındaki payını çok çarpıcı bir noktaya taşımış olduğunu görüyoruz.

On dokuzuncu yüzyıl tarihinin alışıldık klişesine aldanacak olursak, Sanayi Devrimi önce Britanya'nın, çok geçmeden Birleşik Devletler'in ve nihayet Batı Avrupa'nın tamamının atılım yaparak yüksek GSMH büyüme oranları yakalamasını sağlarken, Asya olduğu yerde sayıyordu. Üstünkörü bakıldığında bu tespit doğru sanılacaktır elbette. Ancak, Bairoch ve Maddison'un ulaştığı veriler, Asya'nın dünya ekonomisindeki üstünlüğünü sanılandan çok daha sonra kaybettiğini söylüyor. Hindistan ile Çin'deki çok gelişmiş ticaret ve el sanatları ekonomilerinin hâkimiyeti altında bulunan Üçüncü Dünya, 1850'ye kadar, kaybettiği mevzileri bırakırken epey ayak diremiştir (1850'de dünya GSMH toplamı içerisindeki payları hâlâ yüzde 65'ti). Ancak, on dokuzuncu yüzyılın geri kalanında, giderek artan bir hızla baş aşağı çakıldılar (payları, 1900'e gelindiğinde yüzde 38'e, 1960'ta ise yüzde 22'ye inecekti).[66]

---

64 Kenneth Pomeranz, "A High Standard of Living and Its Implications", yayınlandığı yer "E. H. R. Forum: Re-thinking 18th Century China", İnternet, 19 Kasım 1997.

65 Pomeranz, "Two Worlds of Trade, Two Worlds of Empire: European State-Making and Industrialization in a Chinese Mirror", David Smith ve diğerleri, *States and Sovereignty in the Global Economy* içerisinde, Londra, 1999, s. 78 (vurgu tarafıma aittir).

66 Bkz. S. Patel, "The Economic Distance Between Nations: Its Origin, Measurement and Outlook", *Economic Journal*, Mart 1964. (Avrupa harici dünyanın toplamı için Patel'in sunduğu rakamlarla, sonradan Bairoch ve Maddison tarafından yapılan hesaplamalar arasında bir miktar uyuşmazlık vardır.)

Tablo 9.3
Dünyadaki Toplam Üretimin Dağılımı, 1750-1900

	1750	1800	1830	1860	1880	1900
Avrupa	23,1	28,0	34,1	53,6	62,0	63,0
İngiltere	1,9	4,3	9,5	19,9	22,9	18,5
Tropikal Kuşak	76,8	71,2	63,3	39,2	23,3	13,4
Çin	32,8	33,3	29,8	19,7	12,5	6,2
Hindistan	24,5	19,7	17,6	8,6	2,8	1,7

Kaynak: B.R. Tomlinson, "Economics: The Periphery", Andrew Porter (der.), *The Oxford History of the British Empire: The Nineteenth Century* içerisinde, Oxford, 1990, s. 69 (Tablo 3.8).

Yerli tekstil ürünlerinin yerine ithal Lancashire pamuklularının geçirilmesi yoluyla Asya'nın sanayisizleştirilmesi süreci, ancak Billur Saray'ın[67] inşasını takip eden dönemde zirveye ulaşabilmiştir. Albert Feuerwerker de aynı noktaya dikkat çekiyor: "1831 öncesinde, Britanya'nın her yıl satın aldığı "*nankeen*" (Nanking'de ve Aşağı Yangzi bölgesinin diğer yerlerinde üretilmiş kumaşlar) miktarı, Çin'e satılan Britanya kumaşlarından fazlaydı."[68] Britanya'dan Asya'ya ihraç edilen kumaş miktarı, 1831'de 46,6 milyon metre iken, 1871'de 910 milyon, 1879'da 1292 milyon ve 2000'de de 1725 milyon metreye ulaşmıştır.[69]

Peki, Asya neden yerinde saydı? Ezberden yanıt verildiğinde, gelenek zincirleri ve Malthus kuramına uygun nüfus yapısının Asya'yı aşağı çektiği söyleniyor. Oysa Mançu dönemi Çini, Avrupa ile neredeyse aynı nüfus artış oranına sahip olmasına karşın, on sekizinci yüzyıl boyunca olağanüstü bir ekonomik büyüme hızı yakalamaktan geri kalmamıştı. Jack Goldstone tarafından da belirtildiği gibi, "Çin'in durağanlığı, tarihi geriye doğru okumaktan kaynaklanan bir kronoloji yanılsamasıdır."[70] Sorulması gereken soru, Sanayi Devrimi'nin neden önce İngiltere, İskoçya ve Belçika'da yaşandığı değil, on sekizinci yüzyıl dünya ekonomisinin diğer gelişmiş bölgelerinin, el sanatları üretimini nasıl olup da sonraki yüzyılda baş gösteren yeni imalat ve rekabet koşullarına uygun hale getiremedikleridir.

67 Crystal Palace: Londra'da, sanayi devriminin en son teknolojik yeniliklerinin sergilenmesi amacını taşıyan ve yeni bir döneme işaret eden 1851 Büyük Fuarı için çelik iskelet ve camdan inşa edilmiş yapı. Fuarın açılışı, Kraliçe Victoria tarafından yapılmıştır – *çev.*

68 Albert Feuerwerker, *The Chinese Economy, 1870-1949*, Ann Arbor, Michigan, 1995, s. 32-3.

69 Paul Bairoch, "Geographical Structure and Trade Balance of European Foreign Trade, from 1800-1970", *Journal of European Economic History*, 3:3 (Kış 1978), s. 565. Ch'en, ithal tekstil ürünlerinin Çin pazarına ciddi biçimde nüfuz etmeye başladığı yıl olarak 1866'yı gösteriyor (s. 64).

70 Jack Goldstone, "Review of David Landes, *The Wealth and Poverty of Nations*", *Journal of World History*, 2:1 (Bahar 2000), s. 109.

Tablo 9.4

Yerinde Sayan Asya

Dolar Cinsinden Kişi Başına GSYH / (Nüfus - milyon kişi)

	Batı Avrupa		Çin	
1400	430	(43)	500	(74)
1820	1034	(122)	500	(342)
1950	4902	(412)	454	(547)

Kaynak: Lu Aiguo, *China and the Global Economy Since 1840*, Helsinki, 2000, s. 56 (Maddison'dan alınmış tablo 4.1).

Marx'ın da belirtmeye değer bulduğu üzere, tarihin Whig[71] penceresinden okunması, kanla yazılmış sayfaların önemli ölçüde gözden kaçırılması anlamına geliyor. Hint ve Çin dokuma tezgahlarının yenilgisinde aslan payı piyasa rekabetine değil, savaşlara, işgallere, afyona ve Lancashire tarafından dayatılan tek taraflı gümrük vergileri sistemine aitti. (Daha 1850'de, Hindistan'dan dayatmayla ithal ettirilen afyon, Çin para arzının yüzde 11'ini ve gümüş stoklarının da yüzde 13'ünü ülke dışına hortumlamaktaydı.)[72] Asya, Latin Amerika ve Afrika'yı hızlı ekonomik büyüme yolunda frenleyen iç etmenler ne olursa olsun, tartışmasız bir gerçek var: 1780'lerden, olmadı 1800'lerden itibaren, Batı dünyası dışındaki herhangi bir ülkenin hızlı kalkınma rotasına girmeye veya ticarette maruz kaldığı koşulları düzeltmeye yönelik her ciddi girişimi, Londra'nın ya da ona rakip başka bir emperyal sermayenin gerek askerî, gerekse ekonomik müdahaleleriyle karşılaşmıştır. Perry'nin kara gemileri tarafından ikna edilerek yola getirilen Japonya'yı istisna sayabiliriz.

Zora başvurarak "liberal" bir dünya ekonomisi inşa etmek (Marx ve daha sonra da Rosa Lüksemburg tarafından dile getirildiği gibi), Britanya Barışı [*Pax Britannica*]'nın gerçekte taşıdığı anlamdı. İleride Cobden'in[73] yürüyeceği yolun taşları, aslında Palmerston tarafından döşenmiştir. Brian Bond'un incelemelerine bakılırsa, muzafferler en az on yedi farklı örnekte silaha başvurarak çözüm aradılar.[74] Britanya'nın 1858'de hem Mutiny'de hem de "Arrow" Savaşı'nda zafere ulaşması, Japonya'nın da yine aynı sene içerisinde Perry'ye boyun eğmesi ile, Asya'nın ekonomik bağımsızlığını yitirmesi yolunda yeni bir çağ başladı. Böylece, on dokuzuncu yüzyılın ikinci

71 **Whig Partisi:** Britanya'da Muhafazakârlara muhalefet etmek için kurulan, mutlakiyet karşısında anayasal monarşinin geliştirilmesini savunan siyasi parti. Liberal Parti'nin öncülü sayılmaktadır - *çev.*

72 Carl Trocki, *Opium, Empire and the Global Political Economy*, Londra, 1999, s. 98.

73 Richard Cobden: Britanyalı fabrikatör ve önceleri Radikal,sonradan Liberal milletvekili. Uluslararası ilişkilerde daha liberal bir çizginin izlenmesini savunmuştur - *çev.*

74 Brian Bond, *Victorian Military Campaigns*, Londra, 1967, s. 309-11.

yarısında, Cobden'in düşlediği gibi bir serbest ticaret dünyasını kurmak mümkündü artık. (Tayland, 1855'te yüzde 3'lük gümrük vergisi oranı dayatması karşısında diz çökmüştü zaten).[75] Bu fermanın yırtılıp atılması yolunda dev bir adım olan Taiping Devrimi (cinsiyet eşitliği ve okuryazarlığın tabana yayılması hedefleri ile, Meiji Restorasyonu'ndan daha devrimci bir içerikteydi), zora düşmüş Mançu hanedanına Britanya'nın temin edeceği kaynaklar ve paralı askerler sayesinde yenilgiye uğratılacaktı elbette.[76]

Ancak, bunu söylemekle, Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesi için sömürgeci fetihlerin ya da Asya'nın ekonomik zaptının şart olduğunu iddia ediyor değiliz. Yeni Dünya'nın köle ticareti ve plantasyonları, kuşkusuz Britanya, Fransa ve Birleşik Devletler'in sanayi atılımında ihtiyaç duyulan likit sermaye ve doğal kaynak akışında çok daha stratejik önem taşımıştır. Ralph Davis, George dönemi düzeninin, bir devrim çağından geçiliyor olmasına karşın istikrarla devam edebilmesinde, Plessy Savaşı[77] ganimetlerinin belirleyici rol oynadığını ileri sürse de, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın cirosu, Atlantik ötesinden akan muazzam miktardaki mal ve sermaye karşısında bozuk para sayılırdı.[78] Bir istisna olarak, yalnızca Hollanda için, 1830 ile 1850 arasında ekonomik toparlanma ve sanayileşme hamlesinin finansmanında Asya'dan gelen haracın, yani vahşi *culturrstelsel* gelirlerinin hayati rol oynadığı anlaşılıyor.

Muson Asyası için, Viktorya dönemi dünya ekonomisindeki en önemli "an", dönemin başlangıcında değil sonlarına doğru yaşandı. Cain ve Hopkins, Britanya emperyalizminin tarihini anlattıkları önemli eserlerinde şöyle yazıyorlar: "Britanya egemenliği, ilk olarak on sekizinci yüzyılda devreye sokulan siyasi yatırımların karşılığını, ancak sonraki yüzyılın ikinci yarısında, Hindistan'ın Lancashire pamukluları için hayati bir pazara dönüşmesiyle, ayrıca Dundeeli jüt üreticileri ve Sheffieldli çelik imalatçıları gibi diğer çıkar çevrelerinin alt-kıtadaki pazar paylarını büyük

75 Bkz. O'Rourke ve Williamson, s. 53-4.

76 Tarihçiler hep Meiji ve Tonzhang restorasyonları arasında karşılaştırma yapıyor olsalar da, Goldstone'un işaret ettiği gibi, asıl önemli kıyaslama, Taiping ile Japonlar arasındakidir. "Çin'de de, Japonya'daki gibi, eski imparatorluk rejimi elli yıl sonrasında değil de on dokuzuncu yüzyıl ortalarında çökseydi ne olurdu? Çan Kay Şek'inkine benzer bir modern ordu, 1920'ler yerine 1860'larda kurulsa neler değişirdi? Japonya yine Kore ve Tayvan'ı sömürgeleştirme başarısını elde edebilir miydi? Asya'nın süper gücü kim olurdu o zaman?" (Goldstone, aynı eser.)

77 1757'de Doğu Hindistan Kumpanyası ile Bengal birlikleri ve onların Fransız müttefikleri arasında yapılan savaş, Kumpanya'nın zaferiyle sonuçlanmış ve Hindistan böylece Kumpanya'nın hâkimiyetine girmiştir – *çev.*

78 "Hindistan'ın serveti, önce 1763 ile 1774 arasındaki barış döneminde, ardından 1783 sonrasında Hollandalılar ve diğerlerinden alınan kamu borçlarının ödenmesinde kullanılan kaynakları temin etmiş, 1793'ten itibaren Fransızlarla başlayan büyük savaşlara, Britanya'nın neredeyse sıfır dış borçla girmesine olanak tanımıştır." (Ralph Davis, *The Industrial Revolution and British Overseas Trade*, Leicester, 1979, s. 55-6).

ölçüde artırmasıyla almaya başladı."[79] Hindistan ve Çin'den gasp edilen varlıklar, Britanya egemenliğinin yükselişinde asli rol oynamadı belki ama, düşüşünün geciktirilmesinde son derece kritik hale geldi.

Geç Viktorya Dönemi Dünya Ekonomisi

Britanya'da, 1873 ile 1896 arasında devam eden sürüncemeli dur-kalk dönemi boyunca (ki ekonomi tarihçileri tarafından hatalı olarak "Büyük Bunalım" şeklinde adlandırılmaktadır), sermaye oluşum hızında ve gerek emeğin, gerekse sermayenin üretkenliğinde keskin bir yavaşlama baş gösterdi.[80] Ülke, eski ürünler ve teknolojilere bağlanıp kalırken, Almanya ve Birleşik Devletler, kendileri için inşa ettikleri gümrük duvarlarının arkasında ağır ağır ilerleyerek, büyük önem taşıyan petrol, kimya ve elektrik endüstrilerinde liderliği ele geçirdiler. Avustralya'dan Danimarka'ya kadar, ülkelere büyüme enerjisi kazandıran şey hâlâ Britanya'nın ithalatı ve denizaşırı yatırımları olduğundan, Birleşik Krallık'ın üretkenliği ile tüketimi arasındaki "makaslar", dünya ticaretinin yapısını tümden tehdit etmekteydi. Aç Hintli ve Çinli köylüler, işte böyle bir ortamda beklenmedik kurtarıcılar olarak sahneye alındılar. Bir nesil boyunca, tüm bir uluslararası ödemeler sisteminin payandası haline getirilerek, İngiltere'nin finans alanındaki üstünlüğü ile endüstrideki gerilemesinin bir arada yaşam olanağı bulabilmesini sağladılar. Giovanni Arrighi'nin de vurguladığı gibi, "Hindistan ödeme dengelerinden elde edilen büyük fazla, Britanya'nın dünya ölçeğindeki sermaye birikimi süreçlerinin ve Londra'nın dünya finans sistemindeki egemenliğinin yeniden üretilmesinde temel dayanak oldu."[81]

Bu hayati mekanizma, basitçe, ama ustalıkla işletiliyordu. Hindistan ve Çin ile yürüttüğü işlemlerde devasa yıllık ticaret fazlası elde eden Britanya, böylece Birleşik Devletler, Almanya ve beyaz Dominyonlar karşısındaki bir o kadar büyük ticaret açığını sürdürebiliyordu. Britanya'nın gemicilik, sigorta, bankacılık ve yabancı yatırım alanlarında da göze görünmeyen önemli gelirler elde ettiği doğru olmakla birlikte, ülkenin 1910 yılı ticaret gelirlerinin yüzde 73'ünü oluşturan Asya el altında bulunmasaydı, Anthony Latham'a bakılırsa, "Britanya muhtemelen serbest ticareti bir kenara bırakmaya mecbur kalırdı" ve ticaret yaptığı ülkeler de sanayileşme

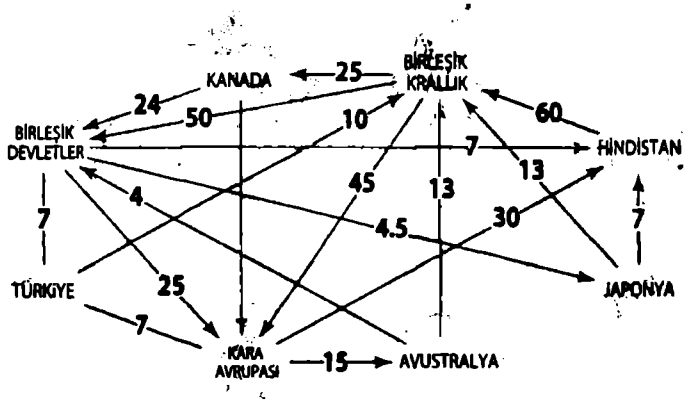
79 P. Cain ve A. Hopkins, *British Imperialism: Innovation and Expansion, 1688-1914*, Londra, 1993, s. 334.

80 Güncel bir inceleme için bkz. Young Goo-Park, "Depression and Capital Formation: The UK and Germany, 1873-96", *Journal of European Economic History, 26*:3 (Kış 1997), özellikle s. 511 ve 516.

81 Giovanni Arrighi, *The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Times*, Londra, 1994, s. 263.

hızını düşürme zorunluluğuyla karşılaşırlardı. Liberal dünya ekonom sonradan 1930'larda yaşanacağı üzere, kendi yağıyla kavrulan [*otar* bloklara ayrılabilirdi:

> Britanya'nın Asya ile ticaretinde elde ettiği fazla, Birleşik Devletler ve bi Almanya olmak üzere sanayileşmiş Avrupa ülkelerinin gümrük duvarla ayakta tutabilmesi için olmazsa olmaz şarttı. Asya'nın sağladığı ticaret faz ele geçirilmeden, Britanya'nın bu ülkelerdeki büyümeyi finanse etmesi mü kün olamazdı. Dolayısıyla, genel olarak Asya'da, ama özellikle de Hindis ve Çin'de ortaya çıkan her gelişme, dünya ekonomisinin gelişiminde iki değil, merkezî öneme sahipti. Britanya'nın burada kazandığı ticaret faz olmasaydı, uluslararası ekonomik gelişmenin tüm işleyişi ciddi biçimde sıtlanırdı.[82]

Şekil 9.1 Dünya Ödemeler Sistemi, 1910 (Milyon £)
Kaynak: S. Saul, *Studies in British Overseas Trade, 1870-1914*, Liverpool, 1960, s. 58.

Hindistan, kuşkusuz, dünya tarihinin en büyük bağımlı pazarı muştur. Ülke, 1870'i izleyen çeyrek yüzyıllık dönemde, Britanya ih ürünlerinin alıcıları arasında üçüncülükten birinci sıraya yükselc Marcello de Cecco, Viktorya dönemi altın standardı sistemi hakkı yazarken şöyle diyor: "Britanyalı egemenler, Hintliler arasından yet

82 A. Latham, *The International Economy and the Undeveloped World, 1865-1914*, Londra, 19 70. Belirtmek gerekir ki, Latham, Hindistan'daki Britanya sömürgeciliğini savunmasıyla ta makta ve şöyle demektedir: "Alt-kıtanın genel büyümesindeki görece düşük seyir, büyük öl Britanya sömürge politikalarının olumsuz etkilerine değil, iklimsel etmenlere bağlıdır." (A. Latham, "Asian Stagnation: Real or Relative?", Derek Aldcroft ve Ross Catterall (der.), *Nations-Poor Nations: The Long-Run Perspective* içerisinde, Cheltenham, 1996, s. 109).

83 Robin Moore, "Imperial India, 1858-1914", Andrew Porter (der.), *The Oxford History o British Empire: The Nineteenth Century* içerisinde, Oxford, 1999, s. 441.

makineciler çıkmasını kasıtlı olarak engellediler; İngiltere'den de alınabilecek ürünler imal eden Hintli firmalarla çalışmayı reddettiler; genel olarak Hindistan'da bağımsız bir sanayinin oluşumuna ket vurdular."[84] Hindistan, "kamu alımlarının büyük kısmını Britanya menşeli ürünlere ayıran devlet mağazaları politikası ve ihracat-ithalat faaliyetlerinin düzenlenmesinde Britanyalı acentelerin oluşturduğu tekel" yoluyla, Britanya'nın giderek demodeleşen, rekabet gücünü yitiren sanayi ürünlerini tüketmeye zorlandı.[85] Bu tüketim, 1910'a gelindiğinde, Birleşik Krallık'ın mamul hale gelmiş pamuklu mallarının üçte ikisine, elektrik aksamlarında, demiryolu araç-gereçlerinde, kitapta ve ilaçta ise üretimin beşte üçüne karşılık geliyordu. Cecco'nun vardığı kanıya göre, Britanya sonuçta "Sanayisini yeniden yapılandırma gereksinimini bir kenara bırakabiliyor ve böylece sermayesini de azami getiri sağlayan ülkelere yatırabiliyordu." Hindistan sayesinde, "Britanyalı finans tedarikçileri, açtıkları kredileri Britanya'nın ihracatına "bağlamak" zorunda değillerdi, çünkü dev imparatorluk mağazası zaten Britanya ürünlerine daima açıktı."[86]

Hindistan alt-kıtası, rantiye sınıfı için de bir o kadar önemliydi. İngiliz tarımında 1870'lerin sonlarında iklimin tetiklediği kriz ve bunun sonucunda tarım üretiminde kaydedilen sert düşüş, İngiltere ve Galler'de 1876'da toplam 53 milyon £ olan tarım kiralarının, 1910'da 37 milyon £'ye inmesine yol açtı.[87] Bu şartlar altında, Hindistan'daki yüksek maaşlı ordu ve devlet arpalıkları, Britanyalı toprak sahibi aristokratların servetlerini kurtarma yolunda haklı bir üne kavuştu. Ancak, hegemonyacı "centilmen kapitalizm"e dair iddialarında Cain ve Hopkins tarafından da ileri sürüldüğü üzere, asıl büyük ganimet, devlet garantili demiryolu tahvilleri ve Hindistan tahvilleri için ödenen faizler yoluyla, Londra ve yakın çevresinin orta sınıflarına akmaktaydı. "Bu güneyli yatırımcılar çevresi ile, onların bankacılık ve gemicilik sektörlerindeki kurumsal temsilcileri, emperyal bayrağın arkasında şevkle sıraya dizildiler ve serbest ticaret, garanti para politikalarına var güçleriyle destek sundular. Hindistan üzerindeki egemenliğin Britanya sanayisine çok faydalı olduğu doğruysa da, bu egemenlik asıl Britanyalı yatırımcılar açısından hayati önem

84 Marcello de Cecco, *The International Gold Standard:* Money *and Empire*, New York, 1984, s. 30.

85 Ravi Palat ve diğerleri, "Incorporation of South Asia", s. 185. Bu yazarlara göre, Hindistan'da sanayinin yıkılması sürecinde gözlenen birkaç istisna da, aslında genelgeçer kuralın ta kendisiydi: Pamuk eğirmeciliği, Çin ile ticarette fazla elde edilmesine dönük çabanın bir parçasıydı ve jüt üretimi de "Britanyalı memurlar ve tüccarlar eliyle başlatılmış, örgütlenmiş ve denetlenmiş ... bir Britanya sermaye adacığıydı." (s. 186).

86 Ibid., pp. 37-8

87 J. Stamp, *British Incomes and Property*, Londra, 1916, s. 36.

taşımıştır."[88] Hobsbawm'ın da dikkat çektiği gibi, "Serbest ticaret yanlıları bile, bu altın yumurtlayan tavuğun Britanya denetiminden çıkmasına razı olamazdılar."[89]

İyi ama, Hindistan, yaşadığı kıtlıklar çağında işgalcisinin tehlikeli ticari egemenliğini finanse etme zorunluluğunun altından kalkabilir miydi?[90] Tek kelimeyle, hayır. Zaten ülke, ilerleyen sayfalarda da göreceğimiz gibi, vergi ve sulama politikaları yoluyla, kendi gıda güvencesini yok etme pahasına ihracata yönelik ürünlerin tarımını yapmak zorunda bırakılmış, dünya piyasasına uygun adım dahil olmaya zorlanmıştı. Bu ihracata yönlendirme dönemi, doğrudan Britanya idaresine geçişten sonraki ilk yıllarda, *The Economist*'in kurucusu, Hindistan Yasama Konseyi Maliyeden Sorumlu Üyesi James Wilson tarafından geliştirilen yeni kamu maliyesi stratejisinin alametifarikasıydı. Süveyş Kanalı'nın açılması ve buharlı gemilerin yaygınlaşması ile, alt-kıtadan yapılan ihracatın nakliye masrafları ciddi biçimde düştü. Hindistan'ın dış ticareti, 1840 ile 1886 arasında sekiz kattan fazla artacaktı.[91] Bengal'deki afyon ekimine ek olarak, milyonlarca hektarlık alanda, ihracat amacıyla, gıda ürünleri yerine salt çivitotu, pamuk, buğday veya pirince dayalı tek ürün tarımına geçilmeye başlandı. Bu üretimin bir kısmı, şüpheniz olmasın ki, 1870'lerde İngiliz tarımının yaşadığı çöküntünün ardından, metropolde tahıl fiyatlarının düşük kalmasını sağlamaya ayrılmıştı. Hindistan tarihinin en berbat kıtlıklarına da sahne olan 1875-1900 arası dönemde, yıllık tahıl ihracatı 3 milyon tondan 10 milyon tona çıktı. Romesh Dutt'un da altını çizdiği gibi, bu miktarda tahılla 25 milyon kişi beslenebilirdi. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, Britanya buğday tüketiminin yaklaşık beşte birini tek başına karşılamakla kalmayan Hindistan, Londralı tahıl tüccarlarının Avrupa anakarasındaki arz darlığı dönemlerinde spekülasyonlar yapmasına olanak tanıyordu bir yandan da.[92]

Diğer taraftan, Hindistan tarımının imparatorluk sistemine yaptığı asıl belirleyici katkı, Doğu Hindistan Kumpanyasının Kanton'a gönderdiği ilk yasadışı afyon sevkıyatıyla başlamak üzere, doğu yarım kürede elde edilen tarımsal gelirlerdi. Özellikle 1880'ler ve 90'larda, alt-kıtanın

88 Cain ve Hopkins, s. 338-9.

89 Eric Hobsbawm, *Industry and Empire: An Economic History of Britain Since 1750*, Londra, 1968, s. 123.

90 Aynı soru, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında Hollanda milli hasılasının neredeyse yüzde 9'unu yaratan Endonezya için de sorulabilir elbette. Bkz. Angus Maddison, "Dutch Income in and from Indonesia, 1700-1938", *Modern Asian Studies, 23:4* (1989), s. 647.

91 Eric Stokes, "The First Century of British Colonial Rule in India: Social Revolution or Social Stagnation?", *Past and Present*, 58 (Şubat 1873), s. 151.

92 Dietmar Rothermund, *An Economic History of India*, New York, 1988, s. 36; Dutt, *Open Letters*, s. 48.

Britanya ile yürütülen ticarette ve cari işlemlerde verdiği açık, Asya'nın geri kalanına satılan afyon, pirinç ve pamuk ipliği ile karşılanmaktaydı. Britanya'nın Hindistan üzerindeki sistematik sömürüsü, aslında büyük ölçüde Hindistan'ın Çin üzerindeki ticari sömürüsüne dayanmaktaydı. Hindistan, Çin ve Britanya arasındaki bu üçgenin, Viktorya dönemi dünya sisteminde, çok daha büyük başka ticari kanalların ötesine geçen bir stratejik öneme sahip olduğunu söylemeliyiz. Çin, on dokuzuncu yüzyıl sonu dünya ticaret hacminde sadece yüzde 1,3'lük paya sahip olmakla birlikte, ülkenin dış ticaretinde, 1860'larda yüzde 80'lik, hatta 1899'da bile yüzde 60'lık tekel oluşturmuş Britanya İmparatorluğu açısından paha biçilemez önemdeydi. (Çin'de kıyı taşımacılığının üçte ikisini elinde bulunduran Britanyalı firmalar, ülke içi ticaret pastasından da ciddi bir dilim alıyorlardı.)[93]

Doğu Hindistan Kumpanyası, alt-kıtadaki masraflı askerî faaliyetlerin yol açtığı bütçe açıklarını kapatmak amacıyla, Bengal'den Kanton'a afyon ihraç etmeye daha on dokuzuncu yüzyıl başında girişmişti (1832'de, "direkt maliyetin en az on dört katı" net kâr elde edeceklerdi). Afyon Savaşları (1839-42 ve 1856-58) ve ceza niteliğindeki Tiençin Anlaşması (1858), Çin'deki uyuşturucu talebini ve böylece afyon ihracatından toplanan vergiyi zorla artırarak, Britanya Hindistanı'nın gelir kaynaklarında devrimsel bir değişiklik yarattı. John Wrong, "Afyon, Hindistan'daki emperyal yayılmanın maliyetini karşılamıştır." diyor.[94] Hindistan'dan yapılan afyon sevkıyatları, 1879'da 87.000 sandığa ulaşacaktı: dünya tarihinin en büyük uyuşturucu ticareti.[95]

Son derece tek yanlı işleyen bu ticaret (Hindistan, 1868'de Çin'in ithalatında yüzde 35'lik paya ulaşıyor, oysa Çin ihraç mallarının yüzde 1'inden daha azını satın alıyordu), Lancashire'daki sanayi devriminin motoru haline gelen Amerikan pamuğunun ithalini de finanse etmiştir.[96] Latham açıklıyor: "Bengal afyonunun Çin'de satılması, Britanya tarafından dünyanın etrafına sarılan ticaret zincirinin çok önemli bir halkasıydı. Zincirin işleyişini şöyle anlatabiliriz: Birleşik Krallık, pamuk için Birleşik Devletler'e Bank of England banknotları ile ödeme yapıyordu. Bu banknotların, Amerikalılar tarafından Kanton'da çayla değiş tokuş edilen bir kısmı, daha sonra da afyon karşılığında Hindistan'a geçiyordu. Hindistan,

93 Lu Aiguo, *China and the Global Economy Since 1840*, Helsinki, 2000, s. 34, 37 ve 39 (Tabo 2.4).

94 J. W. Wong, *Deadly Dreams: Opium and the Arrow War (1856-1860) in China*, Cambridge, 1998, s. 390 ve 396. Britanya'nın Çin'den ithal ettiği ve yine afyonla finanse ettiği çay ise, on dokuzuncu yüzyılda Kraliyet Donanması'nın neredeyse tüm maliyetlerini karşılayacak düzeye erişen çay vergisinin kaynağını oluşturmuştur (s. 350-55).

95 Lu Aiguo, s. 36

96 Latham, *The International Economy*, s. 90. Hindistan (Burma da dahil olmak üzere), Hollanda Doğu Hint Adaları'na yapılan pirinç ihracatından da önemli gelir elde etmiştir.

elde edilen bu paranın bir bölümünü kâr olarak İngiltere'ye aktarırken, geri kalanıyla da mal alıyor, ayrıca ülkedeki özel servetlerin rantını temin ediyor, Hint devletinin işleyişini sağlıyordu."[97]

Çinliler, "ithal ikamesi"nin ilk örneklerinden birini teşkil edecek şekilde, ticaret açıklarını azaltmak üzere 1880 sonrasında gayriresmî olarak afyon ekimine başlayınca, Britanya Hindistanı da çok çekici başka bir seçeneğe yönelerek, fabrika üretimi pamuk ipliği ihraç etmeye girişti. Bu hamlenin Çin'deki ev tipi tekstil üretimine ne denli yıkıcı bir darbe vurduğunu sonraki bölümlerde göreceğiz. Dahası, on dokuzuncu yüzyılın sonraki bölümünde, Britanya'nın kendisi de Çin'de ilk kez ticaret geliri elde etmeye başladı. Britanya'nın Çin'e ihracatını sadece on yıllık bir dönemde on kat artıran İkinci Afyon savaşı ("Arrow" Savaşı adıyla da bilinir), tam bir dönüm noktası oldu.[98] Britanya'nın Çin dış ticareti üzerinde, Viktorya dönemi uyuşturucu tacirleri eliyle ve silah zoruyla elde ettiği hâkimiyet, işte bu şekilde tüm bir serbest ticaret imparatorluğu için kaldıraç işlevi görmüştür. Latham bizim için şu şekilde özetlemiş: "Çin, doğrudan Britanya ve dolaylı olarak da Hindistan üzerinden, Britanya'nın Birleşik Devletler ve Avrupa karşısındaki ticaret açıklarının sürdürülebilmesini olanaklı kılmıştır. Bu ülkeler, ihracatta söz konusu ticaret fazlalarına bel bağlamış, Birleşik Devletler ayrıca bir noktaya kadar bu şekilde sermaye girişi de sağlamıştır."[99]

Bunlara ek olarak, süngü ucundaki Çin, gümrük vergileri üzerindeki denetim gücünü Britanya'nın İmparatorluk Deniz Gümrükleri İdaresi genel müfettişine devretmek zorunda kaldı. Fiilen imparatorluğun genel valisi konumunda bulunan bu görevli, "Dışişleri Bakanlığı üzerinde, Britanya'nın Pekin ortaelçisine göre daha fazla nüfuza sahipti."[100] Çin'in günden güne yükselen ticaret açığı, 1884'e gelindiğinde altından kalkılamaz boyuta ulaşmıştı. "[On dokuzuncu yüzyılın geri kalan bölümünde] ticaret fazlası kaydedilen tek bir yıl bile olmadı. Ortalama yıllık açık 26,6 milyon taele, yani yıllık toplam ticaret hacminin kabaca yüzde 10'una, yıllık toplam ithalatın yüzde 20'den fazlasına ve yıllık toplam ihracatın da neredeyse yüzde 30'una yükseldi."[101] Çin'in geleneksel olarak tekel konumunda bulunduğu ürünlere bakacak olursak, dünya çay pazarında Hindistan bir rakip olarak ortaya çıkarken, Japon ipeği de güney Çin'in

97 Aynı eser, s. 409-10. Ayrıca bkz. M. Greenberg, *British Trade and the Opening of China*, Cambridge, 1951, s. 15.

98 Latham, s. 453-4.

99 Aynı eser, s. 81-90. Ancak Japonya, 1895'teki zaferinin ardından, tekstil ihracatında Hint ve Britanya mallarını Çin pazarından sürmeye başlamıştır (s. 90).

100 Cain ve Hopkins, s. 425.

101 Jerome Ch'en, *State Economic Polices of the Ch'ing Government, 1840-1895*, New York, 1980, s. 116.

en ünlü markaları ile rekabet eder hale geldi. Hindistan'ın aksine, Çin'in üçüncü bir ülkeden ticaret fazlası elde ederek "durmaksızın büyüyen toplam açığını" finanse etme, ya da Britanya gibi, denizaşırı kolonilerden kaynak hortumlayarak açıkları dengeleme olanağı yoktu. Sonuçta, Mançu yönetimi, güneydoğu Asya, Okyanusya, Peru, Karayipler ve Birleşik Devletler'e göçmen olarak gitmiş 5 milyon Çinlinin göndereceği paraya bel bağlamaya başladı.[102] Hükümet, işçi göçünü sözde kınıyorduysa da, bu olanağın genişletilmesine destek vermekten başka çıkar yol göremiyordu. Dolayısıyla, İngiliz yazarların da katkılarıyla "sarı tehlike" adıyla anılan bu göç, sendeleyen Britanya egemenliğini finanse etme yükünün giderek artan ölçüde Asya'nın omuzlarına bindirilmesinin doğrudan sonucudur. Yurtdışındaki plantasyonlarda ve demiryollarında çalışan Çinli işçiler, tıpkı Hintli *ryot*lar gibi, İngiltere'nin hesap açıklarını çökük omuzlarında taşımışlardır.

Militarizm ve Altın Standardı

Serbest ticaret emperyalizminin kaybeden tarafında yer alan Hint ve Çin ekonomilerinin boğazına, bir yandan da askerî harcamalar ve altın standardı çöktü. Viktorya döneminin belli başlı ülkeleri arasında, ulusal gelirlerinin bu kadar büyük bir bölümünü savaşa ayıran başka bir örnek daha bulamayız. Halihazırda Doğu Hindistan Kumpanyası hissedarlarına yapılan ödemeler ve 1857 isyanının masraflarının da dahil olduğu devasa bir kamu borcunun semerini taşıyan Hindistan, bütün bunlar yetmezmiş gibi Britanya'nın Asya'daki askerî üstünlük arayışlarını da finanse etmek zorundaydı. Afgan cephesinde Rusya'ya karşı vekaleten sürdürülen, bitmek bilmez savaşların yanı sıra, sıradan Hintliler bir de Pekin'in talan edilmesi (1860), Etiyopya'nın ve Mısır'ın işgali (1868 ve 1882) ve Sudan'ın fethinde (1896-98), Hindistan Ordusunun çok uzaklardaki maceralarının bedelini karşılamakla yükümlüydüler. Sonuçta, askerî harcamaların Hindistan yıllık bütçesinde asla yüzde 25'ten (polisle birlikte yüzde 34) daha küçük bir paya sahip olmadığını söyleyelim. Genel valilerin daimi uğraşlarından biri, bütçenin diğer bölümlerinden ve hatta Kıtlık Fonundan ordu için para aşırabilmenin yaratıcı yöntemlerini araştırmaktı. Viktorya dönemi İngilteresi ise, tam tersine, hiçbir zaman net ulusal üretiminin yüzde 3'ünden fazlasını ordu ve donanmaya ayırmamıştır. Emperyalizm ile ilgili ülke içi gerilimlerin hatırı sayılır ölçüde yatışmasına olanak veren, şanslı bir durumdu bu.[103]

102 Latham, aynı eser.

103 John Hobson, "The Military-Extraction Gap and the Wary Titan: The Fiscal Sociology of British Defense Policy, 1870-1913", *Journal of European Economic History*, 22:3 (Kış 1993), s. 480.

Çin'deki tablo, hiç kuşkusuz çok daha uçlardaydı. Ülkeyi 1850 ile 1873 arasında alevler içinde bırakan toplumsal ve etnik çatışmalar, aynı dönemde Birleşik Devletler'de yaşanan Eyaletler Arası Savaş'ı[104] büsbütün gölgede bırakacak ölçekteydi. Çoğu tarihçinin fark ettiği üzere, bu kıyım ortamının kökleri, büyük ölçüde, Birinci Afyon Savaşı'nın ardından ortaya çıkan yapısal durgunluğa ve varlık üzerindeki tehdidin giderek büyümesine uzanmaktaydı. Korkunç iç savaşın mali etkileri de bir o kadar muazzam olacaktı.[105] Taiping devrimcileri ve onların müttefikleri Triadlar, Pekin'in yarım düzine güney eyaletinden vergi toplamasını yıllarca engellediler. Eşzamanlı olarak, Nian isyancıları dört kuzey eyaletinin büyük kesimlerinde devlet idaresini sekteye uğratırken, Kansu ve Şaanşi'deki Müslüman ayaklanması da son derece masraflı bir etnik temizlik savaşına dönüşüyordu. En kötü dönemde, imparatorluk bütçesinin yüzde 75'i, sahra ordularının beslenmesine harcanıyordu (üstelik, gerçek bir askerî modernizasyona da gidilemeden).[106] Hayatta kalmak uğruna altına girdiği maliyetle sendeleyen Mançu idaresi, Pomeranz'ın ifadesiyle, devlet harcamaları için farklı bölgeler arasında "ayrım" yapmak zorundaydı. Nihayetinde, gümrük gelirlerinin fırladığı, egemenlik üzerindeki tehdidin ise giderek büyüdüğü kıyı şehirlerinden yana tavır alınırken, iç Kuzey Çin'in devasa gıda ekonomisi kenara itilecekti. Daha sonra göreceğimiz gibi, imparatorluğun Sarı Nehir düzlüğünün ekolojik güvenliği açısından hayati önem taşıyan taşkın denetimi ve kanal gemiciliğine yönelik iradeyi terk etmesi, yüzyılın sonlarında ENSO döngüsü şiddetlendiğinde felaket getirecekti.

1870'lerde kurulan yeni para sistemi de Asya'nın bu iki büyük ulusunu kurban seçti. Altın standardı, Britanya tarafından daha 1821'de benimsense de, dünyanın geri kalanı gümüş standardına veya iki madenli sisteme bağlı kalmayı sürdürdü. Her iki madenin talep ve arz düzeyi oldukça istikrarlı seyrederken, birbirleri karşısındaki değişim oranında ancak çok küçük dalgalanmalar gözleniyordu. Ancak, 1871'de Fransa'yı yenilgiye uğratıp altına geçen Almanya'yı kısa süre sonra Birleşik Devletler, diğer Avrupa ülkeleri ve nihayet Japonya'nın da izlemesiyle, tedavülden kaldırılan muazzam miktarda gümüş dünya piyasasına sürüldü ve altın bloğu dışında kalan başlıca ülkeler olarak Hindistan ile Çin'de paranın değerini düşürdü. (1893'ten itibaren Hindistan da Altın Standardı'na geçmeye başlamıştır.)

---

104 Yazar, Amerikan İç Savaşı için bu ifadeyi uygun görmektedir – *çev.*

105 Ho Şi Min tarafından 1963 yılında dile getirilen, "Bu savaşların Çin ekonomisi üzerindeki etkilerine dair hiçbir ciddi çalışma yapılmamıştır." eleştirisi, tarihçilerce değerlendirilmeyi bekliyor. ("Some Reflections on the Economic History of Modern China, 1840-1949", *Journal of Economic History*, 23:4 [Aralık 1963], s. 603).

106 Bohr, s. 24.

John McGuire'nin de ortaya koyduğu gibi, Manchester Ticaret Odasının Hint tarımı üzerindeki etkisine benzer şekilde, Hindistan ticaretinin büyük bölümünü finanse eden, Londra merkezli Chartered Bank of India, Australia and China [*Hindistan, Avustralya ve Çin İmtiyazlı Bankası*] kuruluşu da alt-kıtanın para politikası üzerinde devlet erkine benzer bir güce sahipti. Hindistan'a ihracatını giderek değer kazanan altın, ithalatını ise değer kaybına uğrayan gümüş üzerinden yapan Britanya, rupinin değerini gümüşe bağlı tutmakla, kendi hanesine çok açık avantajlar yazıyordu. "1873 ile 1895 arasında, rupinin altın karşısındaki değeri 100 birimden 64 birime geriledi."[107] Londra'ya ödenen sömürge tazminatının (Britanya himayesi, sınır savaşları, kamu borcu, dışişleri bakanlığı hizmetleri vb. için ödenen yıllık tutar) altın üzerinden gerçekleşmesi de, gümüş rupideki devalüasyonun 1874-1894 döneminde Hintlilere 105 milyon £'a mal olmasına yol açtı.[108]

Benzer biçimde, halkın tasarruflarını oluşturan gümüş ziynet eşyalarının satın alma gücü de altın standardı nedeniyle dörtte bir oranında geriledi. [109] Hint tahılının altın üzerinden belirlenen ihracat fiyatı, Britanyalı tüketicilerin fayda göreceği şekilde sabit kalırken, ürünün rupi cinsinden ülke içi maliyeti ise, yoksul Hintlilerin zararına, sert bir enflasyona tabi oluyordu.[110] Sör William Wedderburn, tabloyu şöyle toparlıyor: "Hint köylüleri, kıtlık karşısında genel olarak üç kalkana sahiptiler: (a) hane içinde tahıl stoklamak; (b) aile içinde ziynet eşyaları yoluyla tasarrufta bulunmak; (c) aynı zamanda tahıl tüccarı olan köy tefecisinden borç almak. Ne var ki, on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru, bu olanakların tamamı köylülerin elinden çıkmış olacaktı."[111]

Sefalet içerisindeki Hintlilerin koca Britanya'ya ucuz kredi temin etmesindeki ironi, ekonomi tarihçilerinin gözünden kaçmıyor. De Cecco'dan örnek verebiliriz: "Hindistan'da faiz oranları her hasat mevsiminde altından kalkılamayacak seviyelere yükseldiği halde", Britanyalılara ait başkanlık bankaları, "hükümetten ve diğer kamu kuruluşlarından, karşılığında tek bir anna bile faiz ödemek zorunda kalmadan mevduat topluyordu." Bunun yanında, "Hindistan para sisteminin temelini oluşturan rezervler, Britanya'da parayı yönetenler açısından, kendi rezervlerini

107 Michelle McAlpin, "Price Movements and Fluctuations in Economic Activity", Dumar (der.), *Cambridge Economic History of India* içerisinde, s. 890.

108 John McGuire, "The World Economy, the Colonial State, and the Establishment of the Indian National Congress", I. Shepperson and Colin Simons (der.), *The Indian National Congress and the Political Economy of India 1885-1985* içerisinde, Avebury, 1988, s. 51.

109 Nash, s. 88.

110 McAlpin, "Price Movements", aynı eser.

111 Bandyopadhyay, *Indian Famine*, s. 130.

desteklemekte ve Londra'nın uluslararası para sisteminin merkezi olarak kalmasını sağlamakta kullanabilecekleri, büyük bir manevra birliği niteliğindeydi."[112] Krishnendu Ray, bu noktayı biraz daha açıklıyor: "Hindistan Dairesi, ülkedeki yıllık fazlanın altın rezervlerine dönüştürülmesini engelleyerek, Britanya'daki faiz oranlarının düşük tutulmasına yardımcı olmuştur. İngiliz bankaları, Hindistan Dairesinden yüzde 2 faizle alınan borcu, gerisingeri Londra piyasasına yüzde 3 faizle sürme olanağına sahipti."[113] Daha da önemlisi, Dieter Rothermund'un ifadesiyle, para politikası "Hindistan'ın üretimini dışarıya akıtmak" için kullanılıyordu. 1893'te mali zorunluluklar nedeniyle gümüşün kısmen tedavülden kaldırılmasına dek, imparatorluğun hesaplarında dengeyi bulmak amacıyla köylülerin buğday, çivitotu, afyon ve jüt gibi ihraç ürünlerinin kucağına atılmasına dönük Britanya kampanyasında, enflasyon da çok büyük bir suç ortağı oldu.

> Daha önce Hollandalılar Java'dan ihraç ürünleri elde etmenin bir yolu olarak, kasıtlı biçimde büyük miktarda değersiz bakır parayı tedavüle sokmuşlardı. Hindistan'da Britanyalılar bu yönde bir adım atmak zorunda kalmadılar, zira darphaneleri değer kaybeden gümüşe açık tutarak zaten pratikte aynı sonucu elde ediyorlardı. Britanyalılar ve işbirlikçileri, paranın ihraç ürünleri yetiştiren köylülere yönelmesini sağlayarak, Hindistan tarımının üretim dizginlerini ellerine aldılar. İç pazara gıda ürünü satarak daha fazla para kazanılabilecek dönemlerde bile, ihraç ürünü ekili alanlar büyüdü. Paranın değer kaybetmesi ve ülkenin geniş kesimlerinde üretim kapasitesinin ele geçirilmesi ile bir mucize yaratıldı: Hindistan, ciddi kıtlıkların pençesinde kıvranırken bile, "istikrarlı" fiyatlarla ürün ihraç edebiliyordu artık. Dünyadaki gümüşü çekip, buğdayı en düşük fiyattan ihraç eden Hindistan, on dokuzuncu yüzyıl sonu dünya ekonomisinin tabanına yerleştirilmiş tampon vazifesi görmüştür.[114]

Çin örneğinde ise, 1870'lerin sonlarında ortaya çıkan Altın Standardı şoku, 1850'ler ve 60'lardaki iç savaşların doğurduğu mali kaosun üzerine bindi. Britanyalıların, afyon ticaretini dayatarak ülkeye bağladığı gümüş hortumunu kesme gücünden yoksun Mançular, 1860'larda Müslüman isyancıların ünlü Yunnan madenlerine el koymasıyla, ülke içi bakır kaynaklarını da yitirmişlerdi. Dolayısıyla Pekin, ayakta kalma mücadelesini değersiz kağıt paraları piyasaya sürerek ve bakır parayı da, daha yüksek değerler biçip tekrardan basarak finanse etmeye çalışmak zorunda kal-

112 De Cecco, s. 62 ve 74. "Hindistan hükümeti bütçesinin her yıl fazla vermesi ve ülkenin yine her yılı ticaret fazlasıyla kapatması, ayrıca hükümetin büyük ölçüde alacaklı durumda bulunması karşısında, [Hintliler] mali baskının haksız biçimde şiddetli olduğu kanısındaydılar." (s. 74.)

113 Krishnendu Ray, "Crises, Crashes and Speculation" *Economic and Political Weekly*, (30 Temmuz 1994), s. 92-3. 1913 itibariyle, Hindistan Hükümeti'nin Londra'daki hesaplarının tutarı 136 milyon £ idi (aynı eser.).

114 Dieter Rothermund, "The Monetary Policy of British Imperialism", *IESHR*, 7 (1970), s. 98-9.

dı. Paranın gümüş karşısında uğradığı değer kaybı, en büyük felaketi, mübadelenin tahmini yüzde 99'luk bölümünün bakırla yapıldığı Sarı Nehir eyaletlerinde doğurdu (bu oran, Yangzi Deltası'nda sadece yüzde 30'du).[115] Öte yandan, toprak vergileri hâlâ gümüş üzerinden hesaplandığı için, Mary Wright tarafından da vurgulandığı gibi, Tongzi restorasyoncularının 1860'ların sonlarında vergi yükünü azaltarak köylülüğün sadakatini tekrar kazanma çabaları, gümüşün yüksek değerini sürdürmesi nedeniyle zayıf kalacaktı.[116]

Dünya ticaretinin altın standardına tabi kılınması, Çin'de hem iç hem de dış kaynaklı krizleri derinleştirmiştir. Her şeyden önce, gümüşün uluslararası piyasadaki fiyatı yere çakıldı: "Bir kuşak içerisinde, taelin değişim değeri yaklaşık üçte iki oranında eridi."[117] Uluslararası piyasada düşen fiyatların, çay ve Şanghay pamukluları başta gelmek üzere, ihraç ürünlerine sağladığı avantajdan, bir kısım ticaret seçkininin fayda gördüğü doğrudur. Ancak, "Altın standardına geçmiş ülkelerden yapılan ithalat giderek pahalanıyor, bu ise en çok da demiryollarının gelişmesini olumsuz etkiliyordu. Geri ödemelerin değer kaybına uğrayacağı korkusuyla, yabancı yatırımlar da Çin'den uzak durmaktaydı."[118]

Yine de, Çin'in günden güne büyüyen ticari borçlarının finansmanı, ülke içindeki gümüşün dışarı akışı ile sağlandığından, gümüşün ülke içi değeri, köy ekonomisinin değişim aracı olan bakır para karşısında yükseliyordu. Ülkenin uluslararası ticaretteki altın açığı (daha önce de değindiğimiz gibi, işgücü göçü ile kısmen telafi edilmekteydi), paranın özellikle de kuzeyde durmaksızın değer kaybetmesiyle kendini gösteriyordu. Vergi ödemelerinde, bakır paraların imtiyazlı seçkinler için uygulanandan çok daha yüksek kurlarla gümüşe dönüştürülmesi zorunluluğu ise, halkı iyice çileden çıkartıyordu. 1851'de Taiping isyancılarının en büyük mağduriyet konularından biri olan parasal istikrarsızlık, neredeyse yarım yüzyıl sonra, bu kez de Boksör İsyanı'nı körükleyecekti.[119]

"Malthus Kanseri" Efsanesi

Süngüyle dayatılan ticaret açıkları, gıda güvencesini yerle bir eden ihracat hamleleri, aşırı yüksek vergiler, talancı tüccar sermayesi, ana gelirler ve kalkınma kaynakları üzerindeki yabancı denetimi, arkası gelmeyen emperyal çatışmalar ve iç savaşlar, elini Asya köylüsünün cebine sokmuş

115 Wilkinson, s. 34, 41-3, 52.

116 Wright, *The Last Stand of Chinese Conservatism*, s. 166.

117 Ch'en, s. 120.

118 Aiguo, s. 48.

119 Wilkinson, s. 34, 41-3, 52.

altın standardı: Geç Viktorya dönemi dünya ekonomisinde, "yapısal düzenlemeler" nedeniyle ortaya çıkan yükün Avrupa ve Kuzey Amerika'dan alınıp, yeni icat edilen "çevre" ülkelerdeki tarımcıların sırtına yüklenmesinde başvurulan yöntemler işte bunlardı. Ancak, miras bölüşümünün uygulandığı Hindistan ve Çin başta gelmek üzere, on dokuzuncu yüzyılda gıda güvencesinin zayıflamasında nüfus yapısının oynadığı rolü de görmezden gelemeyiz.

Malthus, ekonomi tarihçileri arasında, en azından eski kuşak içerisinde, nüfuzlu bir isim olmayı hâlâ sürdürüyor. On dokuzuncu yüzyıl dünya ekonomisi konusunda önde gelen uzmanlar arasında gösterilen, Princeton Üniversitesi'nden W. Arthur Lewis, 1978'de yayınlanan etkili çalışmasında, Viktorya dönemi Hindistanı için kıtlığın altında yatan nedenin İngiltere'ye "servet akışı" değil, "yeterli ölçüde sulanamayan verimsiz topraklarda, kârlı ihraç ürünleri de ekmeden, ancak karnını doyurabilecek seviyede yaşamaya devam eden büyük bir nüfus" olduğunu sanki tartışılmaz bir gerçekmiş gibi öne sürebilmiştir.[120] Benzer biçimde, geç emperyal dönem Çini ile ilgili tarihyazımı da, on sekizinci yüzyıldaki nüfus patlamasının, ekilebilir arazileri kronik açlık düzeyine kadar küçülttüğü savını desteklemek üzere, "tarımsal daralma" ve "yüksek düzeyli denge tuzağı"[121] gibi edebikelam hayaletlerine başvuruyor.

Günümüz uzmanları ise, Asya'da nüfus yapısı ile gıda temini arasındaki ilişki için daha karmaşık bir resim çiziyorlar. (Toprak/nüfus oranının yüksek seyrettiği ve en azından yirminci yüzyıl ortalarına kadar kronik bir işgücü darlığının hüküm sürdüğü Brezilya ve Afrika örneklerinde Malthus zaten konu dışıdır.) Charlesworth'un ifadesiyle, "Şurası kesin ki, Britanya egemenliğinin ilk döneminde, Dekkan'da toprak üzerinde pek de büyük bir nüfus baskısı yoktu." En azından 1840'lar boyunca, "Resmî Britanya tahminlerine göre, Dekkan'daki çoğu bölgede, tarıma elverişli alanların ancak yarısı ekiliyordu."[122] Kısmen pamuk atılımının da etkisiyle, 1850'ler ve 60'larda hızlı bir nüfus artışı gözlendiyse de, 1876 felaketiyle birlikte demografik ivme aniden sıfırlandı. Hindistan geneli için konuşacak olursak, 1870 ile 1920 arasındaki elli yıllık dönemde ciddi bir nüfus artışının yaşandığı tek aralık 1880'lerdir. (Güney Asya'nın dünya nüfusu içerisindeki payı, 1750'de yüzde 23 iken 1900'de yüzde 20 olarak hesaplanmış, aynı dönemde Avrupa'nın payı ise yüzde 17'den yüzde 21'e yükselmiştir.)[123]

120 Lewis, s. 216.

121 Arz ile talep arasında bir dengenin oluştuğu, üretim yöntemleri ve ticaret ağlarının son derece etkin biçimde işlediği, işgücünün ucuz olduğu, bu nedenle verimlilik artışı yönünde bir ekonomik baskının görülmediği durum – *çev.*

122 Charlesworth, s. 13 ve 22.

123 Tomlinson, "Economics: The Periphery", s. 68 (Tablo 3.7).

Günümüz örnek durum çalışmaları, Britanya dönemi Hindistanı'nda G.V. Josh gibi milliyetçilerden gelmiş eleştirileri destekler nitelikte. Josh'a göre, "Hindistan'ın sorunu, var olduğu iddia edilen aşırı nüfustan çok, varlığı aşikâr üretim yetersizliğinden kaynaklanmakta" idi. (Josh'un tahminlerine bakılırsa, Hindistan'ın net tasarruflarının yarısı, vergi şeklinde iç edilmekteydi.)[124] Dekkan'da ve kuraklığa karşı hassas diğer bölgelerdeki çiftçiler, verimsiz, mahsul kayıplarının kaçınılmaz olduğu topraklara doğu acımasızca sürüldüğüne göre, sanık sandalyesine aşırı nüfus yoğunluğu yerine, "Britanya toprak vergilendirme sistemi"nin oturtulması gerekir. Sömürge yönetimine ait tarım istatistiklerini titizlikle inceleyen Bagçi'nin ulaştığı bulgu da tam olarak bu. Vergi tahsildarlarının "ortalama" hasat miktarının ne olması gerektiğine dair hesaplamalardaki katılığı, "verimliliği artırma yolunda harcanabilecek pek az kaynağa sahip köylüleri, verimsiz topraklarda tarım yapmaya zorlamıştır."[125]

Günümüz araştırmacıları, benzer şekilde, geç imparatorluk dönemi için Çin'i bir "demografik savurganlık" ülkesi olarak resmeden klasik görüşü de yerle bir etmekteler. Ekonomi kuramcılar ve nüfusbilimciler tarafından nesiller boyunca çizilen bu resme bakacak olursak, dermansız bir "Malthus kanseri"ne tutulmuştu Çin.[126] Son zamanlara kadar, çoğu araştırmacı, on sekizinci yüzyılda Çin nüfusunu 1700 yılına göre iki veya üç kat daha yükseğe taşıyan bir patlamanın yaşandığını söyleyen bölük pörçük kanıtları kabul etmek zorunda kalıyordu. Ancak, nüfusa indirgemeci yaklaşım, nüfus artışı on sekizinci yüzyılda "Beserupçu" (üretim güçlerinin zinde bir şekilde genişlemesini teşvik eden) bir karakter sergilerken, sonraki yüzyılda neden birdenbire Malthusçu kurama uygun (üretkenlik yolunda her türlü ilerlemeyi engelleyen), yıkıcı bir hal aldığını açıklamakta daima zorlanmıştır. (Esther Boserup, 1965 tarihli ünlü çalışmasıyla, nüfus artışının gerçekte ekonomik ve toplumsal gelişme için fren değil, motor işlevi gördüğünü öne sürerek, Malthus kuramını tersyüz etmiştir.)[127] Üstelik, Mançu Altın Çağı'nın sona ermesinin ardından nüfus baskısında herhangi bir şiddetlenmenin yaşandığına dair kanıtlar da pek az. Maddison'un söylediği gibi, Çin'in 1890'daki nüfusu 1820'ye göre daha

124 Aktaran Bipan Chandra, "Colonial India: British versus Indian Views of Development", *Review*, 14:1 (Kış 1991), s. 102.

125 Bagchi, s. 27.

126 William Lavely ve R. Bin Wong, "Revising the Malthusian Narrative: The Comparative Study of Population Dynamics in Late Imperial China", *Journal of Asian Studies*, 57:3 (Ağustos 1998), s. 714-48.

127 Esther Boserup, *The Conditions of Agricultural Growth: The Economics of Agrarian Change Under Population Pressure*, Chicago, 1967.

yüksek olmadığı halde, kişi başına gelirde çok önemli bir düşüş kaydedilmiştir.[128]

Bu süreci Kuzey Çin örneği için inceleyen Pomeranz da, "on dokuzuncu yüzyıl ortalarından itibaren ekolojik sorunların neden o denli kötüye gittiği" sorusuna tek başına nüfus baskısı ile yanıt verilemeyeceği konusunda hemfikir. Pomeranz'ın çalışma alanı olarak seçtiği Huang-Yun (Büyük Kanal ile Sarı Nehir'in buluşma noktası çevresinde Şantung, Zhili ve Henan'ın kimi bölgelerinden oluşmaktadır), "1850-80 dönemindeki savaşlar, taşkınlar ve kuraklıkların ardından ... 1840'taki nüfusunu ancak 1949'da aşabilecekti!"[129] Dahası, Taiping Devrimi'nin neden olduğu müthiş kayıplar da orta ve Aşağı Yangzi nüfusu üzerine tam bir vakum etkisi yaratacak, bu bölgeler 1864 sonrasında, Honan ve Kiyangsu gibi kalabalık eyaletlerden gelen göçmenlerle tekrar doldurulacaktı.[130] İlerleyen zamanlarda ise, kıtlık ve salgınlar, takip eden savaş ve devrim, Kuzey Çin'de nüfus artışını 1948'e değin en düşük düzeyde tutmuştur.

Princeton'dan F.W. Mote ve Martin Heijdra başı çekmek üzere, Mançu dönemi Çin'i üzerinde uzmanlaşmış kimi araştırmacılar, on sekizinci yüzyılda nüfusun ikiye ve hatta üçe katlandığı yönündeki yerleşik görüşe cepheden karşı çıkıyorlar. 1700 yılı civarı için Mançu Çini'nde nüfusun 150 milyon olduğunu öne süren yaygın kanının aksine, Ming dönemi sonları için doğru sayının 250 ila 275 milyon olduğuna dair inandırıcı tezlere sahipler. Bu ise, çoğu tarihçi tarafından savunulanın aksine, yıllık nüfus artış hızının yüzde 0,6 ila 0,9 yerine yüzde 0,3 düzeyinde, yani Hindistan ile aynı ve dünya ortalamasının da altında olması anlamına geliyor.[131] Altın Çağ'da nüfus artışının üssel değil, normal bir hızda gerçekleşmiş olması ise, ister istemez, Çin'in on dokuzuncu yüzyılda yaşadığı krizlere dair neo-Malthusçu açıklamaları altüst ediyor. Mote, ayrıntılı olarak açıklamış:

> Mançu dönemi için ortaya koyduğumuz nüfus artışı tezinin başlıca sonuçlarından biri, genellikle dönemin en önemli demografik olgusu olarak kabul edilen, on sekizinci yüzyılda bir "nüfus patlamasının" yaşandığı varsayımının temelden sarsılmasıdır. Pek çok toplumsal ve siyasi konuya çeşitli açıklamalar getirilmesinde bu varsayıma büyük değer biçiliyor. Dolayısıyla, on yedinci yüzyılda nüfus birdenbire artmamış, sanılandan daha yüksek bir seviyede başlamış ve ölçülü bir hızla yükselmişse, sayısız toplumsal konuya

128 Angus Maddison, *Chinese Economic Peformance in the Long Run*, Paris, 1998, s. 39. Ayrıca bkz. Zhang Kaimin, "The Evolution of Modern Chinese Society from the Perspective of Population Changes, 1840-1949", Frederic Wakeman ve Wang Xi (der.), *China's Quest for Modernization: A Historical Perspective* içerisinde, Berkeley, 1997.

129 Pomeranz, s. 121.

130 Gernet, s. 560.

131 Martin Heijdra, "The Socio-Economic Development of Ming Rural China (1368-1644)", Doktora Tezi, Princeton University, 1994, s. 50-56; ve Mote, s. 903-6.

> başka açıklamalar getirmek zorunluluğu ortaya çıkar. Örneğin, söz konusu eski nüfus rakamları, Ming ve Mançuların bir o kadar şüpheli bulduğumuz ekili alan büyüklüğü verileriyle birlikte ele alındığında ortaya çıkan sonuç doğru sayılsaydı, ekili alan ile nüfus arasındaki oranın felakete yol açacak düzeyde düşmüş olması gerekirdi. Çin için "en uygun nüfus miktarı"na dair bağlantılı görüşlerin de baştan değerlendirilmesi gerekecektir...[132]

Demografik determinizmi reddetmek, nüfus yapısının Çin'deki on dokuzuncu yüzyıl krizlerinde hiçbir rol oynamadığını söylemek anlamına gelmiyor elbette. Aksine, Altın Çağ'da nüfus artışı karşısında tarımsal yoğunlaşmayı sağlamakta gösterilen başarının, pek çok bölgede hem toprakların aşırı küçük parçalara bölünmesini, hem de önceden ekilmeyen dağlık alanlar ve bataklıkların, ekolojik yıkıma yol açacak şekilde tarıma açılmasını teşvik ettiği ortadadır. Dahası, bu nüfus artışı genellikle en yoksul ve çevresel bakımdan en kırılgan bölgelerde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, ilerleyen sayfalarda Kuzey Çin'in gıda krizleri ve felaketler karşısındaki savunmasızlığına dair irdelemelerimizde, nüfus ile kaynaklar arasındaki ilişkileri dikkat çekecek kadar ön plana çıkartacağız. Ancak, çok sayıda ekonomi tarihçisi tarafından düşünülenin tersine, nüfus artışının tarih üzerindeki işlevini kendi kendine işleyen bir "Arşimet kaldıracı"na benzetmek çok güçtür.

Sulama Yetersizliği

Pomeranz'dan okuduğumuz üzere, on dokuzuncu yüzyılda Hindistan ve Çin'e göre çok daha ciddi bir demografik ve çevresel baskıya maruz kalan Avrupa, Yeni Dünya'nın doğal kaynakları, devasa koloni göçleri ve nihayet kentsel sanayileşmenin yardımıyla bu sorunları aşmayı başardı.[133] Öyleyse, sorulması gereken soru, tek başına nüfus baskısının yarattığı etkiden çok şudur: Avrupa "yüksek düzeyli denge tuzağı"ndan kaçabilirken, Mançu Çini bunu neden başaramadı?

Şimdiye dek altı çizilmiş etmenlerin yanında, "az gelişmişlik" ile ilgili tarihsel tartışmalarda sıklıkla gözden kaçan bir değişken daha var. (Pomeranz'a göre), on dokuzuncu yüzyıl başında Atlantik Avrupası'nın ekonomik büyümesindeki en önemli "ekolojik darboğaz", elyaf bitkileri ve kerestedeki arzın sabit olması iken, Hindistan ve Çin'de su idi. Patrick O'Brien'in çıkarımıyla, "Asya, Afrika ve Güney Amerika'da nüfusun yarısına varan kitlelerin geçimi, tarımsal üretimi artırmanın önündeki başlıca kısıtın su olduğu arazilere

132 Mole, s. 906.

133 Pomeranz, "Two Worlds of Trade", s. 81-3.

bağlıydı."[134] "Oryantal despotlar" da elbette bu durumun farkındaydılar ve gerek Mançu Altın Çağı'nın, gerekse Babürlerin ulaştığı zirvenin belli başlı başarılarından biri, taşkınların engellenmiş ve sulama için devlet ve köy düzeyinde aralıksız yatırımların yapılmış olmasıdır. Oysa, sonraki sayfalarda ayrıntılarıyla göreceğimiz üzere, on dokuzuncu yüzyıla karakterini veren şeylerden biri, su sistemleri ile ilgili çalışmaların çöküş seviyesine gerilemesi olacaktır.

David Hardiman de bu noktaya vurgu yapıyor: "Sömürge döneminin başlarında, Hindistan'ın geniş kesimlerinde geleneksel su toplama ve depolama sistemleri parçalanıp yok oldu [ve] yüksek toprak vergileri, sulama sistemlerinin etkin biçimde bakımdan geçirilmesinde kullanılabilecek bir birikim bırakmıyordu."[135] Pencap'ta sonradan ortaya çıkacak kanal yerleşimleri bir yana bırakılırsa, Britanya Hindistanı'nda, bağımsızlığa kadar, sulamanın tarımsal genişlemenin arkasında kaldığını söyleyebiliriz. Çin'de ise, "sulama, su depolama, suyun denetimi ve tahıl depolama olanakları, on sekizinci yüzyıldaki seviyenin ötesine geçmedi."[136] Gerçekten de, sulanan alanların tarıma elverişli tüm topraklar içerisindeki payı Mançu döneminde yüzde 29,4'e ulaşmışken, 1952'de yalnızca yüzde 18,5'ti. Brezilya'nın kuraklıktan muzdarip Nordeste bölgesinde de sulama için herhangi bir devlet desteğinden söz etmek mümkün değildi.[137]

Çin'de ve başka yerlerde dermansız bir arazi küçülmesinin yaşandığına dair Malthusçu yanılsamayı kuvvetlendiren şey, işte bu *sulama yetersizliği*dir. İster nüfus baskısından, isterse ihraç ürünlerinin kurduğu egemenlikten kaynaklanıyor olsun, her üç bölgede de gıda bitkileri tarımının daha çorak, genellikle daha verimsiz, ENSO döngüleri karşısında daha savunmasız topraklara sürüldüğünü, üstelik sulamada, drenajda veya ağaçlandırmada buna paralel iyileşmelerin sağlanmadığını görüyoruz. Kuzey Hindistan ve Kuzey Çin'de 1960'tan, Nordeste'de ise 1980'den bu yana gerçekleştirilen, sulama esaslı tarımsal üretkenlik devrimleri, su kaynaklarının ve bunların geliştirilmesine dönük siyasi yeterliklerin, "taşıma kapasitesi" veya "nüfus tavanı" gibi kavramlar karşısında ne kadar merkezî bir yer tuttuğunu daha da belirgin kılıyor.

Daha genel olarak söylemek gerekirse, geç Viktorya dönemi gıda krizlerinin toplumsal kökenlerini açıklığa kavuşturma çabalarına, ortak mül-

134 Patrick O'Brien, "Intercontinental Trade and Third World Development", *Journal of World History*, (Bahar 1997), s. 91.

135 Hardiman, "Well Irrigation in Gujarat", s. 1533. Anil Agarwal ve Sunita Narain tarafından ulaşılan sonuçları değerlendirmektedir (*Dying Wisdom: Rise, Fall and Potential of India's Traditional Water Harvesting Systems*, Delhi, 1997).

136 Feuerwerker, s. 21

137 Maddison, *Chinese Economic Performance*, s. 30.

kiyete tabi kaynakların (su havzaları, yeraltı suları, ormanlar ve otlaklar) ve toplumsal sabit sermayenin (taşkın önleme ve sulama sistemleri, tahıl ambarları, kanallar ve yollar) tarihini de dahil etmenin gerekliliği çok açıktır. Sonraki sayfalarda yer alan örnek durum incelemelerinde "üçüncü dünya"nın doğuşunu ve aşırı iklim olayları karşısındaki savunmasızlığını açıklarken, tarıma temel oluşturan doğal kaynaklar üzerindeki denetim gücünün aşınması ya da kaybedilmesi şeklinde tanımlanan *ekolojik yoksunluk* ile, *hane halkı yoksulluğu* ve *devletin yeterliklerini yitirmesi* arasında bir nedensellik üçgeninin kurulduğunu savunacağız.[138]

138 Coğrafyacı Joshua Muldavin'in de vurguladığı üzere, ekonomik ve ekolojik yoksunluk, birbirine mutlaka denk düşen şeyler değildir: Birbiriyle aynı ekonomik yoksunluk düzeyinde bulunan iki hanenin iklimsel istikrarsızlık, veya felaketler karşısındaki kırılganlıkları farklı olabilmektedir ("Village Strategies for Maintaining Socio-Ecological Security in the post-Mao Era", basılmamış çalışma, Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles, Coğrafya Bölümü, 1998).

On

HİNDİSTAN: MODERNLEŞEN SEFALET

> Konunun özüne inelim. Hintli çiftçinin evindeki duruma bakalım, ya da en azından bakabilenler baksın, ve onu yoksul düşüren, onu birikim yapamaz hale getiren nedenleri bulalım. Bulacağımız neden, tutumluluktan ya da ihtiyatlılıktan yoksun oluşu değildir. Hint köylüsü, yeryüzünde görebileceğiniz en tutumlu, en eli sıkı, en ihtiyatlı kişidir.
>
> *-Romesh Chunder Dutt*[1]

Hindistan'daki Britanya egemenliğini tek bir olgu ile ifade etmek istesek, şunu söylerdik: Hindistan'ın kişi başına geliri, 1757 ile 1947 arasında hiç artmadı.[2] Hatta, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında muhtemelen yüzde 50'nin üzerinde bir düşüş yaşandı.[3] Terimin yaygın anlamını dikkate alacak olursak, ekonomik kalkınmanın izi bile yoktu. Gerisini Tomlinson'dan okuyalım: "Toplam üretim rakamlarındaki durağanlık, üretimin her yerde sabit kaldığı anlamına gelmiyor elbette. Bunun yerine, ilerletici güçlerin etkisi daima geriletici güçler tarafından sıfırlanıyor ve dinamizm dönemleri, gevşeme dönemleri tarafından kuşatılıyordu."[4] Ticari mahsullerde yaşanan anlı şanlı atılımlar, tarımsal üretimdeki düşüş ve gıda güvencesindeki gerilemeyle kol kola ilerlemekteydi. Örneğin, pamuk üreticisi güney Dekkan'ın büyük kısmında, Britanya egemenliği sonunda gıda

1 Romesh Chunder Dutt, *Open Letters to Lord Curzon*, Kalküta, 1904, s. 27.

2 Maddison, *Chinese Economic Performance*, s. 67. Viktorya döneminde, ortalama yaşama süresinde gözlenen inkâr edilemez çöküşü dikkate almadan kişi başına gelirin arttığını iddia etmeye yönelik revizyonist girişimlere çok etkili bir yanıt için bkz. İrfan Habib, "Studying a Colonial Economy — Without Perceiving Colonialism", *Modern Asian Studies*, 19:3 (1985), s. 368-74.

3 H.M. Hyndman, *The Awakening of Asia*, Londra, 1919, s. 22.

4 B. Tomlinson, *The Economy of Modern India, 1860-1970*, Cambridge, 1993, s. 31.

ürünlerinin birim alan başına rekolte düzeyi, 1870'teki ortalama düzeyin ancak üçte ikisi ila yarısı kadardı.[5] Kipling'in[6] ifadesiyle, 1872'de başlayıp 1921'de sona eren "yarım yüzyıllık görkemli imparatorluk" döneminde, sıradan Hintlinin yaşam süresi hayret verecek biçimde yüzde 20 kısaldı. Alt-kıtanın savaşlar ve istilalarla dolu uzun tarihinde, insan sağlığının bu denli kötüye gittiği başka bir zaman dilimi yoktur muhtemelen.[7]

Bu iç karartıcı gerçekler, on dokuzuncu yüzyıl milliyetçilerinin hep alaya alınan iddiasını haklı çıkartıyor: Britanya'nın "İlerleme"si, Hindistan'ın mahvoluşudur. Yine de, Britanya egemenliği altında Hindistan'ın içine düştüğü ekonomik durağanlığın kafa karıştırıcı boyutlar taşıdığını söylemeliyiz. Modernizasyonun, binlerce kilometre demiryolu ve su kanalının meyveleri neredeydi? On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında alt-kıtanın tarımını dönüşüme uğratan büyük ihracat patlamalarının getirdiği kâr nereye gitmişti? Asya'da, dünya piyasalarına eklemlenme sonucunda tarımsal üretkenlik ve kârlılığın yerel ölçekte ciddi artışlar kaydedeceği bir yer varsa, orası Hindistan olmalıydı. Plantasyonlarda yetiştirilen çay ve çivitotu haricinde, ihracata yönelik üretimin büyük bölümü (afyon, buğday, pirinç ve pamuk), modern bir mülkiyet hakları rejimi altında yerlilerin elinde kalmaya devam etti. Üstüne üstlük, Britanya komisyonları ve araştırmaları da Hint köylü kapitalizminin verdiği filizleri daima alkışlamıştır.

Makroekonomik istatistiklerin de önümüze serdiği üzere, bunların sağladığı refah genellikle kısa süreli oluyor ve kırsaldaki dev yoksulluğun ataleti içerisine hızla emilip yok ediliyordu. Köylü tarımı, en dinamik ticari mahsullerde bile, tam bir sermaye yetersizliği içerisinde kıvranıp durdu. Sadece tefeciler, yabancı toprak sahipleri, kentli tüccarlar ve bir avuç yerli sanayici Hindistan'ın dünya ticaretinde kazandığı yeni önemden kalıcı biçimde faydalanabilecekti. "Modernleşme" ve ticarileştirmenin yol arkadaşı yoksullaşma olmuştu. Bunun neden böyle olduğu ise, pamuk ve buğday üreten, geç Viktorya dönemi Hindistan ihracat ekonomisinin dinamosu konumunda bulunan, ama aynı zamanda 1870 ve 1890 kıtlıklarında kitlesel ölümlerin merkez üssü haline gelen bölgeler hakkındaki son araştırmalarla (Laxman Satya'nın Berar'daki önemli örnek durum çalışmasıyla başlamak üzere) ortaya koyulmuş durumda.

---

5 Sumit Guha, "Introduction", Guha (der.), *Growth, Stagnation or Decline? Agricultural Productivity in British India* içerisinde, Delhi, 1992, s. 45-6.

6 Rudyard Kipling (1865-1936): Sömürgecilik yanlısı İngiliz şair ve yazar. 1907 Nobel Edebiyat Ödülü'nün sahibidir – *çev.*

7 Kingsley Davis, *Population of India and Pakistan*, Princeton, New Jersey, 1951, s. 8. "İyi on yıl" olarak anılan 1880'lerin ve 1911-21 döneminin rakamlarını karşılaştıran İrfan Habib (Tablo 2, s. 373), erkeklerde yaşam süresinin yüzde 22 düştüğü sonucuna ulaşıyor.

Pamuğun Çırçıplak Sefaleti

Manchester Ticaret Odasına bağlı Pamuk Tedarik Birliği, Berar'ın 1853 yılında Haydarabad'dan koparılan Maratha eyaletini ve komşu Nagpur bölgesini, Hindistan'daki özel pamuk üretim sahası olarak seçti.[8] Tedarik Birliği, Mutiny'nin ertesinde Hindistan ekonomisini yeniden şekillendirme ve serbest ticareti dayatma yolunda olağanüstü çaba harcadı. Karl Marx'ın ifadesiyle "milokrasi" [tekstil fabrikatörleri takımı – Ç.N.], "Cobden'in Ticaret Bakanlığı'ndaki yardımcısı, serbest ticaret kuramcısı" Sör Louis Mallet'in, "Lancashire'ın çıkarlarını temsil edecek" daimi müsteşar olarak Hindistan Dairesine atanmasıyla, 1870'lerde Hindistan hükümeti içerisinde de kurumsal tanınırlık kazandı.[9] Öyle ki, Britanya egemenliği içerisindeki güç ilişkilerinin şifresini kavramaya çalışan sıradan Hintliler, zaman zaman gerçek hükümranlarının Buckingham sarayı değil, Manchester Kraliyet Borsası olduğunu düşünmeye başladılar. Stanley Wolpert örnekliyor: "Emperyal kayırmacılığın en fazla göze batan örneği, 1879 yılında, Genel Vali Lytton'un, Lancashire lobisini [Pamuk Tedarik Birliği] memnun edebilmek için kendi konseyini ezip geçerek, Britanya pamuklulari üzerindeki ithalat vergilerini tamamen sıfırlaması oldu. Üstelik, Maharaştra'da yaygın bir kıtlıkla ve korkunç ölüm rakamlarıyla boğuşan Hindistan, mümkün olduğunca fazla gelire ölesiye ihtiyaç duymaktaydı."[10]

Tedarik Birliği, Berar örneğinde ise, egemen klan veya kastlara, komünal sulamanın ve pamuk dokumacılığının da dahil olduğu karmaşık toplumsal üretim ağı üzerinde yönetim erki tanıyan *balutedari* sisteminin parçalanması yolunda teşvikte bulundu. Eski düzende, üst kastlar tarımsal üretim üzerinde hak iddia edebiliyor, ancak toprağın mülkiyetini doğrudan ellerinde bulundurmuyorlardı. Britanyalılar, önde gelen "hain" aileleri tasfiye ettikten sonra, devasa Berar kırsalını (7.000 köy ve 42.500 kilometrekare ekilebilir alan) *katedar*lık denilen yeni sistem altında örgütleyebilmek için on yedi yıl (1861-77) uğraştılar. Güney ve Batı Hindistan'ın büyük bölümüne dayatılan ve farklı bir *ryot* modeli olarak görülen *katedar*lık, müjdelediklerine göre, İngiliz küçük toprak sahiplerinin Hindistan'daki sağlam bir karşılığı olarak *katedar*ları ortaya çıkartacaktı. Gerçekte ise, Tudor dönemi İngilteresi'nde hiç görülmedik biçimde, köylünün toprak üzerindeki mülkiyet hakkını vergilerin

8 Laxman Satya, "Cotton and Famine in Berar, 1850-1900", Doktora Tezi, Tufts University, 1994, s. 50 ve 155. Ayrıca bkz. Peter Harnetty, *Imperialism and Free Trade: Lancashire and India in the Mid-Nineteenth Century*, Vancouver, 1972.

9 Dewey, "The End of the Imperialism of Free Trade", s. 51.

10 Stanley Wolpert, *A New History of India*, Oxford 1989, s. 248.

tam zamanında ödenmesi şartına sıkı sıkı bağlayarak, hükümeti nihai toprak ağası haline getirmekteydiler.

Satya'dan okuduğumuz açıklamalara göre, eski *balutedari* sistemindeki karmaşık ilişkilerin yerini, vahşi ve tek taraflı bir sömürü ortamı aldı. Sömürgecilik öncesi Berar'ın temel özellikleri olan çeşitlilik ve tabakalar arası geçiş olanakları, zora dayalı bir "standartlaştırma ve sabitleştirme" ile yer değiştirdi. Vergileri toplama ve pamuk mahsulünü bölge içinde pazarlama etkinlikleri, köy ile dünyanın geri kalanı, Kalküta ve Manchester arasındaki hemen her ilişkiyi denetimi altında bulunduran, olmazsa olmaz aracılar konumundaki tefeci tahıl tüccarlarının ellerinde son buluyordu artık. Yerli dokuma kumaşlara koyulan ceza niteliğindeki vergiler ve Büyük Hindistan Yarımadası Demiryolları'nın hizmete girmesinin ardından pazarı istila eden ucuz İngiliz malları nedeniyle yerli üretim çökecek, mülksüz emekçilere dönüşen zanaatkârlar da tarlalardaki yerlerini alacaklardı. Demiryolu, etnik çeşitliliğe sahip renkli bir topluluk olan geleneksel hamallar ve arabacılar tabakası *banjara*yı da aynı kaderle tanıştırmıştır.[11]

Britanyalıların gözünden baktığımızda, Berar toplumunun yeniden düzenlenme süreci kusursuz bir başarıydı. 1867'ye gelindiğinde, Berar'ın Manchester'a tüm Mısır'dan daha fazla pamuk gönderdiği görülüyordu artık. Ekili alan büyüklüğü de, 1890'a kadar muhtemelen ikiye katlandı.[12] Ancak, *katedar*lar ve kiracıları için, bu patlamanın getirdiği kâra ortak olmanın herhangi bir yolu yoktu. Berarlılar, tam da Pamuk Tedarik Birliği'nin planlamış olduğu gibi, Lancashire'ın tek alıcı olduğu, dengesiz bir pazarın tutsağı haline gelmişlerdi şimdi. Birlik temsilcilerinden birinin 1869'da yaptığı şu açıklama, durumu özetliyor: "Genel olarak konuşursak, pamuğu üreten ve satan çiftçi, hiçbir şekilde piyasa fiyatını belirleme olanağına sahip değildir. Britanya piyasasına ve Liverpool'daki fiyatların inip çıkmasına yol açan sayısız etmene bağımlı haldedir."[13] Berar pamuğunun 1850'lerdeki asli işlevi, birinci sınıf Amerikan pamuğunda ortaya çıkan dalgalanmaları yumuşatmak ve böylece Lancashire fabrikaları için hammadde fiyatlarını istikrara kavuşturmaktı. Chalesworth açıklıyor: "Kısacası, Britanya sanayisi, Hindistan pamuğunun saha kenarındaki on ikinci adam olarak daima hazır şekilde beklemesini, sadece ara sıra oyuna girmesini istiyordu. Bu rol, ticarileşmiş tarımın yoğunlaşmasına olanak tanıyacak bir talep istikrarı yaratamazdı."[14]

---

11 Satya, s. 21-7, 36-7, 50-51, 72, 155, 162, 188-90 ve 333; ve kitap baskısının "Giriş" kısmı (*Cotton and Famine in Berar, 1850-1900*, Delhi, 1997), s. 25.

12 Satya, s. 182 (ihracat verisi); ve Vasant Kaiwar, "Nature, Property and Polity in Colonial Bombay", *Journal of Peasant Studies*, 27:2 (Ocak 2000), s. 7 (arazi büyüklüğü verisi).

13 Satya, s. 182.

14 Charlesworth, s. 81.

Tedarik Birliği için bağımlı işgücü konumunda bulunan *katedar*ların, diğer bir deyişle, uluslararası pamuk piyasasında herhangi bir pazarlık gücüne erişmesine kesinlikle izin verilemezdi. Yüksek vergiler, kronik borç yükü ve gıda teminindeki istikrarsızlığın oluşturduğu bir burgacın içinde debelenmeye mahkûm edildiler. Elinde biraz daha fazla kaynak bulunan her *katedar*, borç batağından kurtulmayı ve kendisi de bir mikro-sömürücü haline gelmeyi deniyordu. 1870'lerde, arazilerin daha küçük parçalara ayrılması ve *bagindar* adıyla anılan ikinci kiracılar tarafından işletilmesi süreci başladı. Satya, *bagindar*lar tarafından ödenen fahiş kira bedellerinin, *katedar*lardan talep edilen vergi tutarlarını üç ila dört kat aştığı sonucuna ulaşmış. 1890'ların büyük kuraklıkları gelip çattığında, gerçekten bağımsız hareket edebilen çiftçiler artık ancak küçük bir azınlıktılar ve nüfusun en az yüzde 70'ini, çok uzaklardaki borsalarda belirlenen pamuk fiyatlarının kaprislerine göbekten bağlı, yoksullaşmış *bagindar*lar ya da topraksız emekçiler oluşturuyordu.[15]

Bu sömürü tabakalaşması, Berar'daki genel refah düzeyi üzerinde yıkıcı etkiler yarattı. Bir zamanlar değerli pamuklu kumaşlarıyla alkışlanan bir halk, yoksulluğun pençesinde, kelimenin gerçek anlamıyla çırçıplak kaldı. Bir yanda ham pamuk ihracatı tırmanırken, öte tarafta kişi başına *tekstil mamulü tüketimi dibe* vuruyordu. "Berarlı çocukların çoğu çıplak dolaşıyordu; Berarlı erkeklerin çoğu yarı çıplaktı; Berarlı kadınların büyük kısmı ise paçavralarla sarınıyordu."[16] Demiryolu hatları, gelişmiş pamuk depoları ve balastlı yollar da dahil olmak üzere, Tedarik Birliği'nin kullandığı ihracat altyapısı muazzam miktarda sermaye yuttuğu halde, bu yatırımların hiçbiri, hijyen koşullarındaki kötüleşmeye ve özellikle de içme suyunun insan pisliği ile kirlenmesine bağlı sindirim sistemi rahatsızlıklarının, koleranın, ayrıca veremin alıp yürüdüğü köy düzeyine kadar inemedi. Benzer biçimde, yerel ölçekte gıda güvencesi de aşınmaya uğruyordu. Üstelik, pamuk üretiminin ilerlemesi (yüzyılın ikinci yarısında pamuk ekili alanların büyüklüğü ikiye katlandı) kadar, tahıl ihracatı da bunda pay sahibiydi. 143.000 Berarlının doğrudan açlık nedeniyle öldüğü 1899-1900 kıtlığı sırasında, eyaletin on binlerce balya pamuğa ek olarak, akıl almıyor ama, 747.000 kile de tahıl ihraç ettiğini biliyoruz.[17] 1890'larda, aldığı yoğun işgücü göçüne rağmen Berar'ın nüfusu yüzde 5 gerilemiş ve "doğumda beklenen yaşam süresi" de iki kez 15 yıl düzeyine indikten sonra, "aşırı kötü geçen" 1900 yılında 10 yılın altına düşmüştür.[18]

15 Satya, s. 68 ve 298.

16 Aynı eser, s. 200.

17 Aynı eser, s. 148, 281-2 ve 296.

18 Tim Dyson, "The Historical Demography of Berar, 1881-1980", Dyson (der.), *Indias Historical Demography: Studies in Famine, Disease and Society* içerisinde, Londra, 1989, s. 181-2.

Berar, benzersiz bir örnek de değildi üstelik. Dekkan'da da gıda güvencesi pamuk ihracatına kurban edildi. 1877 Madras kıtlığının merkez üslerinden Bellari bölgesini ele alan David Washbrook, ticari pamuk tarımı için, "refahı artırmadığı gibi, tarımsal üretimi ve toplumsal yapının yeniden üretimini de giderek büyüyen bir krize soktu" diyor.[19] Volkanik kara toprağı kısa elyaflı pamuk üretimi için son derece uygun olmakla birlikte, Hindistan'ın en kurak tarım bölgelerinden biri Bellari'ydi. Sulama yapılmadığı taktirde, bir ailenin geçimini sağlayabilecek kadar mahsul (akdarı) alabilmek ve vergileri ödeyebilmek için 15-20 İngiliz dönümü büyüklüğünde, ortalama kalitede toprağa ihtiyacı vardı. Oysa 1870'lerde, 7 İngiliz dönümü büyüklüğünde araziye sahip olan *ryot*lar şanslı sayılıyordu ve bir düzineye kadar öküz tarafından çekilen, derin ekim için gerekli ağır metal pullukları satın alabilen kalburüstü *inamdar*ların (yeni yeni türeyen, Washbrook'a bakılırsa tamamen sömürge devletinin "ürünü" olan "kodamanlar sınıfı") sayısı da birkaç bini geçmiyordu.[20] Britanya'nın doğrudan egemenliği öncesinde, küçük çiftçiler mahsuldeki yetersizliği hayvancılık ve sezonluk askerlik yaparak ek gelir kaynaklarıyla telafi etmekteydiler. Viktorya Barış Dönemi [*Pax Victoria*], paralı askerlik seçeneğini ortadan kaldırdı ve tarımdaki ticarileşmenin büyümesiyle, hayvancılığa olanak tanıyacak otlakların da kökü kurutulmuştu artık.[21]

Böylece, toprakların yeterince büyük olmaması ve borçların giderek yükselmesi arasındaki mengeneye sıkışan küçük üreticiler, şaşırtıcı görünen bir tercihte bulunarak, akdarıdan pamuğa geçmeye başladılar. Pamuk yetiştirip satarak, tahıl tüccarlarından akdarı alıyorlardı. Üstelik bu geçişi, pamuk fiyatlarının düştüğü veya en azından sabit kaldığı bir ortamda yapmışlardı. Tekrar Washbrook'a dönüyoruz: "Sözü dolaştırmadan söylemek gerekirse, geçimi sağlama yolunda pek mantıklı bir strateji gibi durmuyordu bu 'karar'. Tercih ettikleri mahsulün tahıl karşısındaki değeri, söz konusu dönemde yarıya indi. Ayrıca üreticiler, iklimin, tahıl fiyatlarındaki dalgalanmaların ve pamuk fiyatlarındaki değişikliklerin oluşturduğu bir risk üçgeninin içerisine düşmüş oluyorlardı böylece. Bellari'nin, uluslararası piyasalarda belirlenen bu fiyatlarla ilgili tahminde bulunması bile çok güçtü."[22]

19 David Washbrook, "The Commercialization of Agriculture in Colonial India: Production, Subsistence and Reproduction in the 'Dry South', c. 1870-1930", *Modern Asian Studies*, 28:1 (1994), s. 131.

20 Aynı eser, s. 137 ve 161. Washbrook, bir diğer makalesinde, ortalama çiftçi ailesinin, karnını doyurabilmek için gerekli susuz arazi büyüklüğünün ancak yarısına sahip olduğunu öne sürüyor. ("Economic Development and Social Stratification in Rural Madras: The 'Dry Region' 1878-1929", Dewey ve Hopkins [der.] içerisinde, s. 70-72.)

21 David Washbrook, *The Emergence of Provincial Politics: The Madras Presidency, 1870-1920*, Cambridge, 1976, s. 69.

22 Washbrook, "Commercialization of Agriculture", s. 145.

Kuzey Çin örneğinde de göreceğimiz gibi, pamuğun kesin bir avantajı vardı: "Yetersiz toprağa sahip köylüler için birim alan başına daha yüksek kazanç getirmesi sayesinde, geçim hedeflerine ulaşma şansını tahıl tarımına göre artırıyordu. Ancak bu durumda bile, gerek duyulan 9,5 İngiliz dönümü büyüklüğündeki alana sahip olmadıkları için, küçük çiftçilerin çoğunluğu hedeften uzak kalacaktı."[23] Bunun yanı sıra, pamukta emek yoğunluğunu artırdığınızda, akdarıya göre daha fazla üretim artışı sağlayabiliyordunuz. Marjinal ekonominin kurallarından bihaber, çaresiz köylüler, muazzam miktarda ücretsiz aile içi emeği de toprağa gömerek mahsulü artırabileceklerini umuyorlardı. Ne var ki, pamuk tarımı her zaman için, hava durumunun ve dünya piyasasının bilinmeyen değişkenleriyle kumar oynamak anlamına geliyordu. Dünyada pamuğa yönelik talep, genellikle Birleşik Devletler'in güneyinden alınan mahsule göre belirleniyordu.

Ancak, köylülere borç sağlayanlar, halkı bu kumara mecbur bırakmaya çok istekliydiler. Küçük çiftçiler, "piyasanın sunduğu fırsatları değerlendirme amacından çok, ekonomik sıkıntılar nedeniyle" pamuğa geçiş yaparken (Dekkan'daki ekilebilir arazilerde pamuğun payı 1870'lerde yüzde 4 iken, 1911'de yüzde 12'ye yaklaşacaktı),[24] 1860'lardaki kazançlı "pamuk kıtlığı" yıllarında üretimin hâkim unsuru olan "kodamanlar" ise pamuk tarımını bırakıyorlardı. Britanya'nın "gelişen küçük toprak sahibi *katedar*lar"a dair umutlarını gülünç duruma düşüren bir karşılık vererek, servetlerinin yönünü, Ricardo'nun kuramında öngörülenin tam tersi tarafa atılganlıkla çevirdiler: tarımdan, tefeciliğe ve pamuk simsarlığına. Washbrook'un da işaret ettiği gibi, üretimi doğrudan örgütleyerek risk almaktansa, borçlandırma sistemi ve tahıl piyasasında kurdukları alıcı tekeli aracılığıyla tarımdaki fazlayı iç etmek çok daha kolaydı:

> [P]amuk üretiminin büyük çiftliklerden küçük arazilere kayması, tefeciliğin ve "hizmet" sermayesinin devreye sokulması yoluyla, kodaman-tefecilerin pamuk piyasasındaki bunalım koşullarına yanıt verebilmesini ve pamuktan bolca kâr sızdırmayı sürdürebilmesini sağlayan bir mekanizma gibi görülmeli. Kodaman çiftçiler, pamuk tarımının ana finansörleri haline gelerek ve eksikliği hissedilen üretim kaynaklarını sunarak, küçük çiftçiliğin avantajı sanılan şeyden, yani karşılığı ödenmeyen aile içi emekten kâr elde etmeyi bildiler. Şimdi aile daha uzun sürelerle, daha sıkı çalışıyor, ancak kârının büyük bölümünü faiz ve kira şeklinde kodamanlara aktarıyordu. Yeni ekonomik sistem, emeğin kullanımını "akılcı hale getirmekle" kalmamış, daha da önemlisi, emeği ucuzlaştırmıştır; hem de hiç mertebesine ininceye kadar.[25]

23 Aynı eser, s. 146.

24 Richards ve McAlpin, s. 83.

25 Washbrook, "Commercialization of Agriculture", s. 153.

Buğdayla Gelen Açlık

Hindistan'da, ticarileşmiş tarımın diğer önemli sektörlerinde de üretici sınıfların çok daha iyi durumlara düşmediğini kesin olarak söyleyebiliriz. D. E. U. Baker tarafından da gösterildiği üzere, Orta Eyaletler'e bağlı Narmada Vadisi'nde (bugün Madya Pradeş) 1861 ile 1890 arasında yaşanan meşhur buğday atılımı, resmiyette "neredeyse kesintisiz bir tarımsal refah" çağı şeklinde kutsansa da, gerçekte toprağın yıkıcı bir biçimde işlenmesi ve hane düzeyinde ezici borç yükü ile ayakta durmaktaydı. Mutiny'nin ardından gelen on yıllık dönemde, Sör Richard Temple'ın "sert ve otoriter" yönetimi, toprak sahiplerini (*malgüzar*lar) gayretli bir şekilde ticari pamuk ve özellikle de buğday üretiminin kucağına itmişti.[26] Bölgenin nam salmış küçük zanaatkârları, Mumbai-Kalküta demiryolunun tamamlanmasının ardından kuzey ve Orta Hindistan'ı istila eden ucuz Lancashire kumaşları tarafından mahva sürüklenmişti bile. Çiftçiler, demiryolunun olanaklarını kullanıp, Britanyalı un fabrikatörlerinden rağbet gören yumuşak buğdayı yetiştirerek başlarının çaresine bakmaları yönünde teşvik edildiler. Mumbai'de üslenmiş ihracatçılar ve onların taşradaki *malgüzar*lar arasından seçilen temsilcileri, kapı kapı dolaşarak, akdarı veya nohut yerine buğday üretmeleri karşılığında köylülere peşin avans teklif etmekteydiler.[27]

1871'de Süveyş Kanalı aracılığıyla Liverpool'a ulaşmaya başlayan Narmada buğdayı, İngiliz tahıl borsalarının imdadına tam zamanında yetişerek, serflerin azat edilmesinin ardından Rusya'nın ihracatında ortaya çıkan düşüşü dengeledi (1873'ten sonra, Rusya bir daha hiç Britanya'nın ana tahıl tedarikçisi konumuna gelmemiştir). Diğer ithal tahılların kıt bulunduğu sezonlarda un fiyatlarına istikrar getirdi ve Kıta Avrupası'ndaki tahıl arz darlığı dönemlerinde tatlı bir kârla yeniden ihraç edilebilmek üzere buğday stoklanmasına olanak tanıdı. Yağış miktarının iyi düzeyde seyrettiği 1880'ler boyunca devamlı artan talep, Rusya'daki felaket mahsul kayıplarıyla birlikte, 1890-91'de zirveye ulaştı. Britanyalı yetkililer, "En küçük çiftçi bile, artık ürününü dünya piyasalarında geçerli fiyat üzerinden, doğrudan bir Avrupa firmasının temsilcisine satabiliyor." diyerek böbürleniyorlardı.[28] Oysa öte yanda "tahıl tüccarları çılgınca spekülasyonlar yapıyor", arazi fi-

26 Hindistan'ın başka yerlerinde olduğu gibi, 1860'larda Britanya tarafından yürütülen vergi uygulamaları, Babür ve Maratha idarelerinde mültezimlerin sahip olduğu şartlı imtiyazları, İngiliz tipi toprak ağalığına dönüştürdü. *Malgüzar* safları, 1857 yılındaki Mutiny'yi takip eden müthiş baskı döneminde büyük ölçüde budandı. İsyan liderleri top namlularının ucunda havaya uçuruluyor, asılıyor ve hatta bir örnekte, intikamcı Britanyalı yetkililer tarafından çarmıha geriliyorlardı. Bkz. D. E. U Baker, s. 101-6.

27 Kredi sistemi ve mahsulün tüccarlara ipotek edilmesi hakkında bkz. T. Raghavan, "Malguzars and Peasants: The Narmada Valley, 1860-1920", David Ludden (der.), *Agricultural Production and Indian History* içerisinde, Delhi, 1994, s. 309 ve 339-40.

28 Baker, s. 124.

yatları fırlıyordu. Saugor gibi başlıca ihracat bölgelerinde, bir zamanlar geçimlik tahıl üretimine ayrılan alanların üçte ikisini şimdi buğday işgal ediyordu.[29]

Şekil 10.1 Buğday Atılımının Öteki Yüzü

Dıştaki refah cilası biraz kazınıp bakıldığında, resmî politikalar yoluyla, "1891 ile 1901 arasında, kıtlığı yaratacak, buğday ekonomisini enkaza çevirecek ve Orta Eyaletler'i iflasa sürükleyecek bir tarım krizi için temellerin" acımasızca atıldığı görülüyor.[30] Bir kez daha, hükümetin katı vergi talepleri nedeniyle, kırsaldan dışarıya sermaye akışı yaşandı ve kiracılar, Britanya öncesi köy sisteminin geleneksel yükümlülüklerinden kurtulmuş, tefecilikle ve tahıl tüccarlığının zalim bir bileşimi haline gelmiş *malgüzar*ların oluşturduğu üst tabakanın insafına terk edildiler. Üstelik, küçük toprak sahiplerinin borçlarını ödeyememesi sonucunda, bu üst sınıf, Narmada buğday kuşağında çok büyük toprakların sahibi haline geldi. Baker'ın tahminlerine göre, "1889 itibariyle, Orta Eyaletler'de iskândan sonra *malgüzar*lara verilmiş toprakların yarısından çoğu tefecilik yapan kastlara geçmişti ve iskândan sonra satılmış topraklara ait vergilerin yüzde 47'si de tefeciler tarafından ödenmekteydi."[31]

Tefecilik ve fahiş kira bedelleriyle, neredeyse tümüyle asalaklıktan beslenen servetler yaratıldı: Bu servetler içerisinden hayvancılığa, sulamaya ve tarım araç-gereçlerine yapılan yatırımlar ihmal edilebilir düzeyde kalıyor-

29 Peter Harnetty, "Crop Trends in the Central Provinces of India, 1861-1921", *Modern Asian Studies*, 11:3 (1977), s. 347.

30 Baker, s. 106.

31 Aynı eser, s. 147.

du. "Uzaklarda yaşayan mal sahipleri, sıra dışı bir durum yaşanmadıkça, sahip oldukları köyleri hiç ziyaret etmiyorlar, dolayısıyla kiracıları ile herhangi bir temas kurmuyorlardı. Yani köylüler, çarşıdaki dükkânlarını kiralayan kişilerden daha önemli değillerdi artık onlar için."[32] Berar'da olduğu gibi, gerçek olmayan bir kazanç, üreticilerin toplumsal koşullarında giderek büyüyen bozulma ile kol kola ilerliyordu. Daha Temple'ın komisyon üyeliği günlerinde bile, yerel tahıl stoklarının yüksek ihracat rakamları nedeniyle erimesine dair kaygılar dile getirilmekte, kiracıların günden güne derinleşen yoksullaşması, bölge yöneticilerinin raporlarında yer bulmaktaydı.[33]

Narmada'daki buğday atılımı, pamuk istilası altındaki bölgeleri de aratacak şekilde, son derece tekinsiz bir iklime ve ekolojiye bel bağlıyordu. T. Ragavan'ın da vurguladığı şekilde, 1880'lerde tırmanan ihracat talebine yanıt verilmesi, normalde dayanıklı akdarı bitkisi için ayrılan ikinci kalite toprakların da buğday ekimine dahil edilmesi yoluyla mümkün kılınmıştı. 1884 ile 1894 arasında bu topraklardan iyi mahsul alınması, musonların alışılmadık ölçüde elverişli bir döngü ortaya koyması sayesindeydi.[34] Buna ek olarak, ticarileştirme sürecine bir de ekolojik kriz eşlik etmekteydi. Demiryolunun kereste ihtiyacı, Satpura Dağları ormanlarını harap ediyor, buğday ekili alanların genişlemesi de Narmada'da hayvancılığı besleyen otlakların yok olması pahasına gerçekleşiyordu. "1883-84'e gelindiğinde, ot fiyatları eskisine göre aşırı yüksekti." ve bu nedenle, öküz beslemek pek çok çiftçi için altından kalkılamayacak kadar pahalı bir uğraş haline gelmişti. Sonuçta ortaya çıkan gübre sıkıntısı (odun kömürünün pahalanması sonucunda sığır dışkısının yakacak olarak kullanılmasının da etkisiyle), toprağın yorulma hızını artıracak ve verimliliği daha da düşürecekti. Tüm bunların üstüne, Narmada'nın "kıtlığa maruz kalmayan" bir bölge olarak görülmesi ve arazi yapısının baraj ya da kanal inşasını çok pahalı kılması nedeniyle, devlet tarafından bir kuraklık durumunda köyleri koruyabilecek sulama faaliyetleri de yürütülmedi.[35]

Sonuçta, hükümet 1887 yılında Orta Eyaletler'de vergi tutarlarını köklü bir biçimde yeniden belirlemeye giriştiğinde, halkın felaket karşısındaki savunmasızlığı vahim bir hal almaya başlamıştı aslında. Vergilerin (ve otomatik olarak kiraların) yeniden belirlenmesinde, atılımın şişirdiği, spekülatif arazi fiyatları esas alındı. Artış, bazı örneklerde yüzde 50'yi buluyordu. Tefeciler, "hareketli ihracat faaliyetinin sonsuza dek süreceği" yanılgısıyla, *malgüzar*ların borç ricaları karşısında daha da eli açık davran-

32 Aynı eser, s. 151.

33 Aynı eser, s. 129 ve 150.

34 Raghavan, s. 311.

35 Aynı eser, s. 137-41

maya başladılar. Derken, Narmada'nın ihracat rakamları 1891-92'de tarihin en yüksek seviyesine çıktığında, Britanyalı buğday alıcıları bir anda daha çekici kaynaklara geçmeyi tercih ettiler: Arjantin pampalarından gelen deryalar dolusu ucuz tahıl ve Birleşik Eyaletler'in batısı ile Pencap'ın kanal kolonilerinde üretilen yüksek kalite buğday. (Arjantin'in 1889'da 4,1 milyon kile olan buğday ihracatı, 1890'ların başlarında 28 milyon kileyi bulacaktı.) Bu değişikliğin, ikinci sınıf toprakta tarım yapan borca batmış kiracılar başta olmak üzere, yerli üretici üzerindeki etkisi felaketten farksızdı. 1896'daki büyük kuraklığın arifesinde, Narmada'nın "Buğday, nohut ve akdarı ihracatı önemsiz düzeye inmişti artık."[36] Büyük borç yükünün altında ezilen, fahiş vergilerin yükünü sırtlayan ve şimdi de dünya piyasasından kapı dışarı edilen Orta Eyaletler köylüleri, yağmurlar kesildiğinde çoktan serbest düşüşe geçmişlerdi. Berar'da pamuk yetiştirenler işin sonunda nasıl kendilerini çıplak buldularsa, Narmada'nın anlı şanlı buğday üreticileri de, yirminci yüzyıl başında, dışarıdan getirilen akdarı ve pirinçle açlıklarını bastırmaya çalışıyor olacaklardı.

Tablo 10.1
Orta Eyaletler'in Buğday İhracatı (Milyon Rupi)

1871-76	3,4
1876-81	7,2
1881-86	14,9
1886-91	16,6
1891-96	4,3

Kaynak: Harrety, *Imperialism and Free Trade*, s. 347 (Tablo 4).

Navtej Singh ve başka araştırmacıların gösterdiği gibi, Kuzey Hindistan'ın başka buğday bölgelerindeki ihracat atılımlarında da yine buzdağının görünmeyen kısmında kıtlık fırsat kolluyordu. Viktorya döneminde Pencap'ta gerçekleşen "sulama devrimi" (yüzyıl sonra gerçekleşecek "yeşil devrim"in öncülü olarak), Britanya egemenliğinin yerli köy kapitalizmine sponsorluk yapma yolundaki en katıksız başarısı olarak gösterilir genellikle. Oysa, gerçekler hayli iç karartıcıydı.[37] Kanal yerleşimlerindeki kimi büyük toprak sahiplerinin buğday ihracatı sayesinde göz alıcı servetlere kavuştuğuna hiç kuşku yok. Ancak, bu şekilde elde edilen sermaye hızla tefeciliğe ve tahıl simsarlığına yöneliyordu. Pencap kırsalındaki borç durumunu irdeleyen Neeladri Bhattacharya'nın ifadesiyle, "Tefeci tüccarın bu işlere girmekteki amacı faizden para kazanmak değil, alış ve satış

36 Aynı eser, s. 182-3; Solberg, *The Prairies and the Pampas*, s. 36 (Tablo 3.3).

37 Singh, *Starvation and Colonialism*, s. 220.

fiyatlarını denetim altında tutmak ve malların tedariki ile satışı için sağlam kanallar temin etmekti."[38] Narmada'nın kalburüstü *malgüzar*ları gibi onlar da, Britanyalı ekonomi-politikçilerin reçetesine uygun biçimde gelişen çiftçi rolünü oynamaktansa, *şahükar*lık (simsarlık) yapmanın çok daha kârlı olduğunu keşfetmişlerdi. Bu arada, küçük *zemindar*lar ve onların yanında çalışan işçilerin çoğunluğu, köklü bir güvencesizliğin içerisine düşmüşlerdi: "Tarımın ticarileşmesi, borç yüklerini ve bunun sonucunda da yoksullarını artırmaktan başka bir işe yaramamıştı."

> Köylüler genellikle, ürünü düşük fiyatla elden çıkarmaya mecbur bırakan *şahükar*lara borçlu durumdaydılar. *Şahükar*lar, pek çok durumda bu ürünlerin tarımını kendileri finanse etmekte ve hasat gerçekleşir gerçekleşmez de mahsulü harman yerinden alıp götürmekteydiler. Köylüleri düşük fiyatlar üzerinden soymakla yetinmiyorlar, hileli tartım da yapıyorlardı. Şunu da belirtmek gerekir ki, *şahükar*ların tarımı finanse etmekteki amaçları, tarımsal ürün fiyatlarını istenen noktada tutma sürecini denetim altına almaktı. Eyalette koşulların en kötü olduğu yerler ise, çok eskiden, 1809'dan beri sömürge yönetimi altında bulunan, ayrıca kuraklık ve yoksullukla kuşatılmış alanları daha yoğun biçimde içeren güney ve doğu kesimleriydi.[39]

Tıpkı Orta Eyaletler'deki gibi, burada da İngilizlerin masasına ekmeği koyan çiftçiler, kendi aileleri için gıda güvencesi temin edemiyorlardı. "[Piyasadaki] muazzam talebin ve hükümetin alım yapacağı beklentisinin spekülatif istifçiliğe yol açmasıyla buğday sıkıntısı baş gösterdi ve fiyatlar kıtlık düzeyine yükseldi. İhracat nedeniyle stokların erimesi, ihracat yapan bölgeleri hem hasat düşük kaldığında, hem de normal zamanlarda kıtlık karşısında savunmasız hale getirdi."[40]

Bihar'ın ünlü çivitotu atılımında da açlığın yüzünü göstermesi için fazla beklemeye gerek kalmayacaktı. Çivitotu ekimine isteksiz yaklaşan Bihar köylüleri, dünya piyasasının kucağına, *assamivar* adı verilen bir sistem üzerinden, Britanya'nın zorlamasıyla atıldılar. "Yasaları hiçe saymaları ve ırkçı kibirleri nedeniyle, çivitotu çiftliği sahiplerine Doğu Hindistan'ın her yerinde nefretle bakılıyordu. Emirleri altında tuttukları küçük özel ordularla köylüleri baskı altında tutuyor ve çivitotu yetiştirmeye zorluyorlardı."[41] Daha 1866'da, kuraklığın vurduğu pirinç ekim alanlarındaki köylüler, geçimlik tarımı yok etmekle suçladıkları çivitotu yetiştiricilerine karşı birleşik cephe örgütlemişlerdi. "Kısa sürede, *ryot*ların ekim hakkına sahip olduğu çeltik ve *bhit* alanları, çivitotu tarlalarına dönüştürüldü. Tahıl ekim alanları küçülünce, tahıl miktarı da azaldı ve son birkaç yıldır yaşanan kıtlık, binler-

38 Neeladri Bhattacharya, "Lenders and Debtors: Punjab Countryside, 1880-1940", Bose (der.), *Credit, Markets and the Agrarian Economy* içerisinde, s. 200.

39 Singh, *Starvation and Colonialism*, s. 220

40 Aynı eser, s. 221.

41 Hardiman, "Introduction", s. 13-14.

ce insanın yaşamına mal oldu...." Daha sonra bir resmî raporun da destekleyeceği üzere, Kuzey Bihar'da çivitotu tarımı yapılan 890 kilometrekarelik alan (607 kilometrekarelik tahıl ekim alanın kaybolması anlamına geliyordu), kötü geçen bir yılda doymakla açlık arasındaki çizgiyi belirlemekteydi. Colin Fisher tamamlıyor: "Bu durum, çivitotu tarımında en büyük gerginliklerinin neden Bettiah, Sitamurhi ve Madhuban gibi pirinç üreten, kıtlığa eğilimli bölgelerde yaşandığını da açıklıyor."[42]

Son olarak, Hindistan'ın en kötü şöhretli ihraç ürünü afyon da köylülerin yatağa dolu mideyle gireceğini garanti etmiyordu. Yetiştiricinin elde edeceği kâr yine afyon çiçeği hasadını hükümet adına sabit fiyat üzerinden satın alan, bir yandan da vergi ödemelerinde ve hane ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmak üzere fahiş faiz oranlarıyla borç veren *katedar*lar tarafından alıkoyuluyordu (hükümetin "net kârı ise, nadiren %100'ün altına düşüyordu").[43] Binay Chaudhuri, Bengal köylülüğünün gırtlağına basan üç şeytanı şöyle sıralıyor: "ham afyon fiyatlarının düşük oluşu; mahsul kayıpları nedeniyle eksik kalmış vergi ödemelerinin bakiyesini tahsil etme konusunda hükümetin giderek katılaşması; [ve] *katedar*lar ile *zemindar*ların denetimden çıkmış gaspları." Bengal, 1876-77 kuraklığının vahşetinden kendini kurtarmayı başardıysa da, 1878'de afyondan mahsul alınamaması ve Kalküta'nın vergileri affetme yakarışlarını reddetmesi sonucunda, kıtlık burada da pek çoklarının kapısına dayanacaktı.[44]

Yerfıstığı, yağlık tohumlar ve tütün gibi başka ihraç ürünlerinin tarımını yapan köylülere kulak verildiğinde de benzer hikayeler duyulmaktaydı. Yalnızca Bengal'deki jüt tarımının ve kimi deltalardaki çeltik ekiminin küçük çiftçilere fiyat değişimlerinden faydalanma ya da dünya piyasalarında kâra ortak olma şansını verdiği anlaşılıyor.[45] Bunun dışında kalan geniş kesimler için, özellikle de daha kurak iç bölgelerde, ihraç ürünleri tarımının getirdiği ortak yazgı, kırsal yoksullaşma ve gıda güvencesinin azalması olmuştur. Narmada Vadisi'ni merkez alan bir diğer örnek durum çalışmasında Raghavan'ın da gösterdiği gibi, ihracat piyasalarındaki mali karışıklıklar, "köylüler arasındaki ayrımlaşmanın 'geleneksel' nedenleri olan yağış durumunu, yerel ölçekteki fiyat dalgalanmalarını ve kaliteli toprakların mülkiyetinin dağılımını da öne çıkarma eğilimindeydi aynı zamanda."[46]

42 Colin Fisher, "Planters and Peasants: The Ecological Context of Agrarian Unrest on the Indigo Plantations of North Bihar, 1820-1920", Clive Dewey ve A. Hopkins (der.), *The Imperial Impact: Studies in the Economic History of Africa and India* içerisinde, Londra, 1978, s. 125-31.

43 Carl Trocki, *Opium, Empire and the Global Political Economy*, Londra, 1999, s. 67.

44 Binay Chaudhuri, "Growth of Commercial Agriculture", *IESHR*, 7:2 (1970), s. 231, 246-9.

45 Aynı eser, s. 251. Şeker hakkında bkz. Shahid Amin, *Sugar and Sugarcane in Gorakpur: An Inquiry into Peasant Production for Capitalist Enterprise in Colonial India*, Delhi, 1983.

46 Raghavan, s. 336.

Asıl olarak iç pazar için yetiştirilen ürünlerde de durum pek az farklıydı. Yerli ham şeker (*gur*) eskiden beri çekici bir ürün olarak bilindiği halde, Birleşik Eyaletler'in doğusundaki çiftçiler mevsimlik bir tuzağa sıkışıyorlardı: İşgücü ve gelir ihtiyacının aynı döneme denk gelmesiyle, mahsulü (ve dolayısıyla pazardaki fiyat değişiminin getirebileceği olası kazancı) tüccarlara ve zengin köylülere ipotek ettirmek zorunda kalıyorlardı. "Gorakpur'daki şekerkamışı tarımı, artık birikim ortaya çıkarmak bir yana, köylülerin büyük kısmı için, ekonomik varoluş koşullarının bir yıldan sonraki yıla devamını bile güç bela sağlıyordu. On dokuzuncu yüzyıl sonunda Gorakpur küçük çiftçi ekonomisinde şekerkamışına özel bir rol biçen şey artık birikimine olanak tanıması değil, nakit sağlaması ve borçların döndürülmesine imkân vermesiydi."[47]

Kentsel istihdam seçeneklerinin ve tarımsal verimi artıracak girdilerin mevcut olmadığı bir ortamda, Hindistan'ın her yerinde çiftçiler giderek bir tarafta yüksek arazi bedelleri ve faiz oranlarının, diğer yanda ise düşük mahsul fiyatlarının kıskacına sıkışmaya başladılar. Sumit Sarkar, Britanya egemenliğinin tarihine dair önemli incelemesinde şu sonuca varıyor: Hint tarımının ticarileşmesi, "gerçek bir büyüme sağlamadan ayrımlaşmayı getiren, yapay ve zora dayalı bir süreç gibi görünmektedir... [S]istemin bütünü, üretkenliği yükseltecek teknolojiler ve örgütleme üzerinde ciddi ilerlemeler sağlanabilmesine karşıt yönde bir yapısal eğilim taşımaktaydı."[48] Gerçekten de, Bipan Chandra'nın ifadesiyle, Britanyalıların tek yaptığı "felce uğratılmış bir toplumun sırtından, ihraç ürünlerinin kaymağını yemek" olmuştur.[49]

Sömürge Devleti

Naoroji ve Dutt'un yeni yollar açan eleştirilerinde değindikleri gibi, ihracat patlamalarından elde edilen kazancın verimliliği artıracak şekilde üreticilere aktarılmaması için çaba harcayan, sömürge devletinin ta kendisi olmuştur. İşin harcama boyutuna bakıldığında, büyük ölçüde toprak vergileri ile finanse edilen sömürge bütçesi içerisinden tarım ve eğitime ayrılan payın yalnızca yüzde 2 olduğu, her türden bayındırlık işine de yüzde 4 pay ayrıldığı görülüyor. Diğer yandan, ordu ve polise giden tutar, bu bütçenin üçte birine ulaşıyordu.[50] "Yeni ekonomi tarihçileri"nden

47 Shahid Amin, "Small Peasant Commodity Production and Rural Indebtedness: The Culture of Sugarcane in Eastern UP, c. 1880-1920", Sugata Bose (der.), *Credit, Markets and the Agrarian Economy of Colonial India* içerisinde, Delhi 1994, s. 124.

48 Sarkar, s. 30-31.

49 Bipan Chandra'dan aktaran D. Rothermund, *Phases of Indian Nationalism*, Mumbai, 1970, s. 264 dipnot 19.

50 Burton Stein, *A History of India*, Londra, 1998, s. 263.

ikisinin ifadesiyle, "Her şeyin ötesinde, [Britanya egemenliği altındaki] Hindistan, bayındırlık işleri için yapılan harcama tutarında az gelişmiş ülkelerin gerisinde kalıyor ve Hint Racalıkları ile benzer bir düzeyde yer alıyordu. Üstelik, tüm diğer yerlerde bu harcamalar zaman içerisinde yükselirken, Hindistan'da en yüksek seviyesine 1880'lerin başlarında ulaşmış ve sonrasında da devamlı düşmüştür." İleri doğru yol alan, eğitim, kıtlık yardımları ve halk sağlığı için kişi başına iki şilin harcayan, bağımsız Asya ülkesi Siyam ile karşılaştırıldığında, Britanya Hindistanı'nın "insan sermayesi"ne yönelik yatırımları acınacak düzeydedir (kişi başına bir peni, veya tüm harcamaların yüzde 4'ü).[51] Vasant Kaiwar'ın, on dokuzuncu yüzyıl sonları Mumbai Dekkanı'nın tümünde durumu özetlediği iddiasıyla bir köyden verdiği örnekte, hükümetin topladığı yıllık 19.000 rupi vergi gelirinin yalnızca 2.000 rupisi köye geri dönmüş, bu tutarın büyük bölümü de memurların maaşları ve harap durumdaki okulun giderleri için harcanmıştır.[52]

İşin sömürü boyutunda ise, üreticilerin geçim olanakları üzerinde kendini gösteren amansız mali erozyon, Ricardocu ilkelerle cilalanarak sunuluyordu. *Ryot*ları ve *zemindar*ları İngiliz modeli uyarınca modernleşen, piyasa odaklı çiftçilere dönüştürme teorisi çerçevesinde, vergi politikaları bambaşka bir sonuç getiriyor, köylülüğü tefeciler ve türedi toprak sahipleri tarafından sergilenen despotluğun boyunduruğuna sokuyordu. "Britanya'nın resmî teorisi ile Hindistan köylerindeki pratik arasında ortaya çıkan uçurum muazzam boyutlardaydı."[53] Britanyalılar, vergi tutarlarını çok yüksekten biçerek ve iklimsel sapmaları hemen hiç dikkate almadan, katı bir şekilde tahmini ortalama hasat miktarlarına bağlı kılarak, "Her yıl bir miktar vergi mükellefinin mülkünü kaybetmesini kaçınılmaz hale getirdiler." Bagçi, açıklamalarını şöyle sürdürüyor: "Borç veren ile borçlu arasındaki ilişki, borçlu tarafından üretilen tüm fazlanın kolaylıkla alacaklının ellerine bırakıldığı bir şekle bürünebiliyordu. Alacaklı, borçlunun ağası ve fiili olarak, aslında tüm ailesinin efendisi haline geliyordu."[54] Geleneksel yükümlülük biçimlerinin yerine borç hukukunun katı uygulamalarını getiren Britanya egemenliği, üreticilerin işte böyle sistematik bir şekilde soyulup soğana çevrilmesi yönünde muazzam kurumsal destek sundu. Kaiwar'ın yazdıkları da aynı noktaya işaret ediyor: "Sömürge devleti, bu tür bir ilişkinin kalkınmaya köstek olacağını eksiksiz bildiği

51 Lance Davis ve Robert Huttenback, *Mammon and the Pursuit of Empire: The Economics of British Imperialism*, Cambridge, 1988, s. 101 (alıntı) ve 135.

52 Vasant Kaiwar, "The Colonial State, Capital and the Peasantry in Bombay Presidency", *Modern Asian Studies*, 28:4 (1994), s. 800.

53 David Washbrook, "Economic Development and Social Stratification", s. 69.

54 Bagchi, s. 6 ve 38.

halde, sermaye ile toprak arasında üretken bir ilişkinin kurulabilmesi yolunda pek az şey yaptı. [Dolayısıyla] bu sömürge yönetimi, bir kapitalist devletten çok, klasik tarım bürokrasisini andırmaktaydı."[55] İş işten geçtikten sonra köylülüğün sömürülmesini engellemek üzere atılan adımlar da (1875 yılının *bania* karşıtı isyanlarını takiben çıkartılan ünlü Dekkan Yasası gibi), daima yine aynı alacaklıların erkini pekiştirecek vergi tutarları ve mahkeme kararlarıyla yan yana ilerlemiştir.

Şekil 10.2 "Tanrılar Köye İndi"

Örneğin, on dokuzuncu yüzyıl sonu Mumbai Dekkanı'nda, yıllık vergi tahsilatına başlanırken yapılan ilk iş, köy ambarındaki tahılın rehin tutulması oluyordu. Böylece *ryot*lar, vergiyi ödeyip kendi mahsullerini yiyebilmek için derhal borç para bulmak zorunda kalıyorlardı. Öte yandan, mahsulü piyasa fiyatının yarısına satın alan tefeciler, borç vermeye gelince yüzde 38'lik fahiş bir oran uygulamaktaydılar.[56] Ana paranın vadesinde geri ödenmemesi durumunda ise, şişen faiz tutarı astronomik boyutlara ulaşabiliyordu. Eski bir bölge memuru örnek veriyor: "Bir keresinde, bir köylü 900 rupilik anapara ve faiz toplamı alacak için mahkemeye verilmişti. Anapara ise, birkaç yıl önce borç alınmış, on rupi tutarında tahıldan ibaretti."[57]

55 Kaiwar, s. 793.

56 Guha, s. 27 ve 70.

57 Scott, s. 21.

*Ryot*lar ödeme yapmayı savsakladığında, Hint mahkemelerinde uygulanan İngiliz medeni kanunları, Maxim makineli tüfeğinin ölümcül etkinliği ile destekleniyordu. (Lytton'u eleştiren Yarbay Osborne'un da 1879'da vurguladığı şekilde, Hindistan'daki Britanya yönetimi "o kadar sert ve mekanik" idi ki, "insanların çok büyük bölümünün gözünde, İngiliz memur bir muammadan ... öldürme, vergi alma ve hapsetme güçlerine sahip bir makineden ibaretti.")[58] Lord Elgin tarafından 1895'de yürütülen arazi devirleri araştırması, Mumbai Dekkanı'nda toprakların beşte birinin, yerli brahminler ve Racistanlı Marvarilerden oluşan, "tarımla ilgisi bulunmayan tefecilerin" elinde olduğunu söylüyordu.[59] 1901'de Kıtlık Komisyonunun da bizzat kabul ettiği üzere, Mumbai vergi sistemini kuranlar, "tarımsal sermaye birikimi beklentisi" içinde oldukları halde, gerçekte "Planları tasarrufu desteklemiyor, ayrıca *ryot*un bağımsızlığına da katkıda bulunmuyordu. Onlar kapitalist çiftçiler görmeyi umarken, biz karşımızda *şahükar*lara tabi serfler bulduk."[60]

Küçük üreticinin ticaret yoluyla sömürülmesi, her an her yerde gözlenebilecek bir üretim ilişkisiydi. Baker'ın Tamilnadu için yaptığı tanımlama, hiç kuşku yok ki geç Viktorya dönemi Hindistanı'nın büyük bölümü için dile getirilebilir: "Tarımdan fazla elde eden hemen herkes, ticaret ve tefecilikte şansını deniyor, böylece ortaya sayısız acemi despot çıkıyordu."[61] Görmüş olduğumuz gibi, 1870'lerde sayıları en az 500.000'i bulan tefeciler ve varsıl toprak sahipleri, neoklasik iktisada tamamen uygun sebeplerle, temelden kalkınmayı önleyici bir konumdaydılar. Washbrook'ın dikkat çektiği şekliyle, "Birikimi, emeğin toplumsal hasıla içerisinden aldığı payın 'doğal olarak' gitgide düşmesi ve zor yoluyla sürdürmek, çok değerli sermayeyi yatırım yaparak riske atmaktan çok daha 'rasyonel'di."[62] Baker'ın eklemesi de aynı yönde: "Tefeciler, kendilerine bağımlı olanların dizginlerini ellerinde tutabilmek için borç veriyorlardı. Toprağın verimliliğini yükseltme yolunda kullanılabilecek, böylece borçluyu daha bağımsız kılacak şekilde 'ödünç para' temin etmek çok aptalca olurdu."[63]

Tefeciler ve tahıl spekülatörlerinin "asalaklığını" muntazaman kınadılarsa da, gerçekte Britanyalılar bu sistemin hem anası, hem babasıydılar.

58 Osborne, s. 554.

59 Charlesworth, s. 193-5.

60 Aktaran aynı eser, s. 40.

61 C. Baker, "The Markets", Sugata Bose (der.), *Credit, Markets and the Agrarian Economy of Colonial India* içerisinde, Delhi, 1994, s. 192.

62 David Washbrook, "Progress and Problems: South Asian Economic and Social History, c. 1720-1860", *Modern Asian Studies*, 22:1 (1988), s. 90.

63 Christopher Baker, *An Indian Rural Economy, 1880-1955: The Tamilnad Countryside*, Mumbai, 1984, s. 156.

Küçük toprak sahiplerinin ezici çoğunluğu, ne üretim kararlarını tefecilerden bağımsız olarak alabiliyorlar, ne de piyasalardaki eğilimlerden herhangi bir biçimde faydalanabiliyorlardı. "Bu koşullar altında, [elbette] köylü tarımının kapitalist tarıma dönüşmesi olanaksızdı."[64] Kaiwar'ın da hatırlattığı üzere, "gelişen toprak sahibi" teorisinde öngörülen rolü oynayamayan kişi, zengin köylüler, *zemindar*lar veya *katedar*lardan çok, sömürge devletinin kendisiydi.[65]

Victoria'nın Tel Örgüleri

Asya muson kuşağının diğer yerlerinde olduğu gibi, Hindistan köy ekonomisinde de tarım ürünleri ve hane tipi zanaat, ortak alanlardan bedelsiz elde edilen şeylerle desteklenmekteydi: hayvanlar için kuru ot, iplik eğirmek için yabani otlar, yakacak olarak odun ve hayvan dışkısı, gübre olarak çürümüş yapraklar ve orman dökümleri, evleri sıvamak için kil ve hepsinden önce de temiz su. Tüm sınıflar tarafından kullanılıyor olmakla birlikte, yoksul evler için hayata tutunmanın sınır çizgisi bu ortak mülkiyet kaynaklarıydı. Dönemin Gücerat köylerinin mevsimsel sapmalar ve kuraklık karşısındaki mücadelesine dair olağanüstü çalışmasında, Martha Chen de piyasaya mal olmamış kaynaklar ve hakların işçilerle küçük çiftçiler açısından ne kadar belirleyici önem taşıdığını gösteriyor: "Yoksul hanelerin nasıl geçindiği, standart iş, işçi ve gelir tanımlarıyla kavranamaz." Chen'in 1985-87 yıllarında yaşanan ciddi kuraklık sırasında ziyaret ettiği Maatisar köyünde, yoksullar yakacak ihtiyaçlarının yüzde 70'ini, hayvan yeminin ise yüzde 55'ini bedelsiz kaynaklardan temin etmekteydiler. Köylülere otuz beş farklı ürün sunan ortak ormanlar ve otlaklar, "İhtiyaç duyulan ürünlerdeki mevsimsel açıkları kapatmakla kalmıyor, aynı zamanda toplumsal eşitliğe de katkıda bulunuyordu."[66]

Britanyalılar, Hindistan'daki saltanatlarını pekiştirmenin bir yolunu, bu stratejik kaynakların denetimini köy toplumundan alıp devlete vermekte buldular. David Ludden'in sözleriyle, "Anglo-Hint imparatorluğunu payandalamak üzere köy toplumuna yapılan tüm müdahaleler arasında en önemlisi, kamu arazilerinin özel arazilerden ayrılmasıdır."[67] Ortak alanlar (veya Britanya egemenliğinin niyetini belli eden deyimiyle, "boş" alanlar), ya vergilendirilebilir özel mülkiyete, ya da devlet te-

64 B. Chaudhuri, "Agrarian Relations in Bengal: 1859-1885", N. Sinha (der.), *The History of Bengal (1757-1905)* içerisinde, Kalküta, 1967, s. 318-20.

65 Kaiwar, s. 800.

66 Martha Chen, *Copingwith Seasonality and Drought*, Delhi, 1991, s. 119.

67 David Ludden, *Peasant History in South India*, Princeton, New Jersey, 1985, s. 122.

keline dönüştürüldü. Buralardan elde edilen bedelsiz ürünler ise, emtia ya da kaçak mal haline geldi. Sığır pisliği dahi, Kraliçe Victoria için bir gelir kaynağıydı.[68]

Britanya'nın kendi anavatan topraklarında bile, *Kapital*'in birinci cildinde Marx'ın ünlü açıklamasında belirtildiği gibi, ortak kaynakların halkın kullanımına kapatılması, geleneksel hane halkı ekolojisini derinden baltalamıştır. Berarlı kızgın çiftçiler de 1881'de Kıtlık Komisyonuna şunları anlatıyorlardı: "Çiftçi artık, eskiden hiç bilmediği masraflarla karşı karşıya.... Şimdi hayvanları için eskisinden daha fazla para harcıyor ve sabanına ok takmak, ya da öküzlerine boyunduruk yapmak üzere herhangi bir yerden bir ağaç kesemiyor. Önceleri sadece emeği ile elde edebildiği şeylere para vermek, her yıl evinin damını kapladığı otları satın almak zorunda."[69]

1870'e kadar, Hindistan yüzölçümünün yüzde 20'sini oluşturan ormanlar toplum tarafından yönetiliyorken, yüzyılın sonuna gelindiğinde, devletin silahlı temsilcileri tarafından tamamı çitlerle çevrilmişti.[70] Toprağı sürenler için, ormanlar yalnızca bir kereste kaynağı olarak değil, yaprakların oluşturduğu gübre, hayvanlara yem olarak verilen otlar ve yapraklar bakımından da vazgeçilmezdi.[71] Britanyalılar, ormansızlaşmanın iklimi kuraklaştırabileceği konusunda on sekizinci yüzyıl sonlarında bile kaygı duyuyorlardı ama, daha önde gelen çıkarları, Hardiman'ın anlatımıyla, "emperyal ihtiyaçlar için kesintisiz bir kereste tedarikini güvence altına almak" idi. Gemi yapımı, kentlerdeki inşaatlar ve hepsinden de önce, 1860'larda her yıl bir milyon travers, ayrıca yakıt olarak da muazzam miktarlarda odun tüketen demiryolları için gerekliydi bu. 1878 tarihli ikinci Hindistan Orman Kanunu, "Köylere ait olan boş veya sahipsiz alanların korunmuş ormanlar şeklinde tanımlanması yönünde yetkililere izin vererek, ülkenin her yerinde köylüleri ortak alanlardan mahrum bırakıyordu."[72] Milyonlarca köylü için bunun anlamı, vahim sonuçlar doğuran bir odun kıtlığıydı. Hatta 1870'lerde Berar'da kereste o kadar kıt hale geldi ki, *katedar*lar dahice bir çözüm bulmak zorunda kaldılar: Aynı odun parçalarını, yılın belli bölümünde araba, diğer bölümünde ise saban şeklinde kullanabiliyorlardı.[73]

---

68 Chetan Singh, s. 44.

69 Satya, s. 299.

70 Atuluri Murali, "Whose Trees? Forest Practices and Local Communities in Andhra, 1600-1922", s. 100.

71 Madhav Gadgil ve Ramachandra Guha, "State Forestry and Social Conflict in British India", Hardiman (der.), *Peasant Resistance* içerisinde, s. 275.

72 Hardiman, "Introduction", s. 47-8.

73 Satya, s. 120.

İhraç ürünleri patlaması, orman kaynaklarına yönelik ihtiyacı büyük ölçüde artırdığı halde, Tamilnad ile ilgili çalışmasında Christopher Baker tarafından da belirtildiği gibi, Britanyalılar "ayakta kalmış önemli ormanlık alanları, kendilerinin yararlanacağı ekonomik kaynaklar biçiminde geliştirmeyi amaçlıyorlar, dolayısıyla bu alanları köy ekonomisine ait arazilerden ayırmayı deniyorlardı." Bu, "Madras idari bölgesinin kanayan yarası" idi ve "yalnızca varlıklı çiftçiler, diğer bir deyişle 'kodamanlar' orman memurlarına verilmesi gereken rüşvetlerin altından kalkabiliyorlardı."[74] Geleceğin kıtlık alanları olacak Salem, Kuddapah ve Kuzey Arkot, yüz binlerce ağacı yasalara aykırı biçimde yok eden Madras Demiryolları yüzünden 1860'ların sonlarında ormansız kaldığında başını başka tarafa çeviren hükümet, yoksulların hayatta kalma mücadeleleri söz konusu olduğunda ise, B. Baden-Powell tarafından "devletin mutlak mülkiyet hakkı" konusunda en ufak bir tereddüde yer bırakmayacak şekilde kurnazlıkla düzenlenen 1878 tarihli Orman Kanunu'nu acımasızca devreye soktu.[75]

1899'da olduğu gibi, en korkunç kuraklıkların orta yerinde bile, orman memurları yerli halkın can çekişen hayvanlar için yem, veya evlerini ısıtmak amacıyla odun toplamasını engellemiştir. *Guardian*'ın kıtlık muhabiri Vaughan Nash, Dekkan'da sabana sürülecek öküz ve sığır bırakmayan orman muhafızlarını yerden yere vuruyordu: "Hesap günü gelip çattığında, Orman Bakanlığı'nın günah defterindeki liste hayli kabarmış olacak. [Yem taşımayı reddeden] Hindistan demiryolu şirketleri için de aynısı geçerli. Bu iki kurum, Hindistan'da sığırları yok eden felaketin sorumluluğunu diledikleri gibi paylaşabilirler."[76]

Britanyalılar, otlak alanlarının müşterek kullanımının yollarını keserek, çiftçiler ve göçebe besicilerin kadim ekolojik bağımsızlığını da ortadan kaldırdılar aynı zamanda. Çin'de kuzeydeki buğday kuşağı ile güneydeki pirinç alanları arasında ortaya çıkan temel bölünme, Hindistan'da on sekizinci meridyen boyunca, pirinç yetiştiren doğu ile, buğday ve akdarının başlıca ürünler olduğu kurak iç batı arasında kendini gösteriyordu. Burada, bir kısmı yer değiştirerek ve yarı göçebe şekilde yürütülen, düşük girdi yoğunluğuna sahip yaygın tarım [*extensive agriculture*] faaliyetleri, Orta Asya ile bağlantılı dev bir hayvancılık ekonomisi ile yüzyıllar öncesinden gelen bir etkileşim içerisindeydi. Ekilmeyen geniş otlaklar, kültürler arası temasta tampon işlevi görüyor ve fiziksel devinimi teşvik edi-

74 Baker, s. 157 ve 161.

75 V. Saravanan, "Commercialisation of Forests, Environmental Negligence and Alienation of Tribal Rights in Madras Presidency, 1792-1882", *IESHR*, 35:2 (1998), s. 139; ve Ramachandra Guha, "An Early Environmental Debate: The Making of the 1878 Forest Act", *IESHR*, 27:1 (1990), s. 67.

76 Nash, s. 21, 125 ve 164-5.

yordu. "İşgücü, gündelik geçim faaliyetleri çerçevesinde, toprağı işlemek, ticaret yapmak, dövüşmek, hayvanlara bakmak, kuraklıktan kaçmak, su aramak, tarım arazisi açmak ve açılan arazileri savunmak için devamlı olarak kısa ve uzun mesafelerle yer değiştiriyordu."[77] Hiç de ücra yerler sayılmayan Racistan ve batı Dekkan, on ikinci yüzyıldan sonra pek çok görkemli imparatorluk kurmuş Hindu ve Müslüman savaşçı seçkinlerin kalbi konumundaydı. Jos Gommans'ın anlatımıyla, "Güney Asya tarihini kalıba döken ... Kurak Bölge'nin iç sınırlarıydı."[78]

Ne var ki, 1857 sonrasında Britanyalılar, özellikle de Dekkan'da, "suça eğilimli kabileler" yaftasını yapıştırdıkları göçebeler ve gezgin tarımcılara karşı merhamet bilmez bir kampanya başlattılar. Dekkan'ın tarım ekolojisi, köylüler ile göçebeler arasında, vadideki tarımla dağ eteklerindeki besicilik arasında yüzlerce yıldır hüküm süren ortak yaşam üzerine inşa edilmiş olduğu halde, sömürge devletinin yatışmak bilmez vergi açlığı, "boş" alanların vergilendirilen tarım arazilerine dönüştürülmesi yönünde karşı konulmaz bir baskı yarattı. Caydırma amaçlı otlatma vergileri (1870 ile 1920 arasında üçe katlanmıştır) ile besiciler bu alanlardan sürülüp çıkarılıyor, çiftçiler ise özel kira sözleşmeleri, hatta köy yönetimlerinin vaatleriyle otlakları ekip biçmeye teşvik ediliyorlardı.[79] Neeladri Bhattacharya açıklıyor: "Otlaklarla ilgili kullanım hakları da, tarım arazilerinin kiralanması uygulamaları çerçevesinde değerlendiriliyordu. Böylesi bir mülkiyet rejiminde, toprağa dair tüm haklar parçalara ayrılmış, sınıflandırılmış ve yeni haliyle sabitlenmiştir. Göçebe besicilerin hak iddiaları ise, anlaşılmaz ve gayrimeşru görünmeye başlıyordu."[80]

Toplumsal ilişkilerin maruz kaldığı köklü değişikliklere, ekolojik dönüşümler de aynı yaygınlıkla eşlik etmekteydi. Dekkan'ın, geniş alanlarda dönüşümlü mahsul ekimine, uzun süreli nadaslara ve bol miktarda gübre kullanımına dayalı geleneksel uygulamaları, arazinin giderek daha sıkışık hale gelmesi ve hayvan sayısının azalmasıyla güçleşti. "Mumbai'nin susuz tarım bölgelerinde, tarım faaliyetlerinin verimli kılınmasını sağlama yolunda en önemli varlık, öküzlerdi." Oysa 1850 ile 1930 arasında, Dekkan'da öküz sayısıyla ekili alan arasındaki oran devamlı düşecek ve Charlesworth'a bakılırsa, kişi başına tarımsal üretimin artması böylece imkânsızlaşacaktı.[81] İşin ehli göçebe çobanların kasıtlı olarak ekonomik yapıdan dışarı atılmasıyla, kullanılan öküzlerde nitelik kaybı yaşanacaktı

77 Ludden, "Introduction", s. 23-4.

78 Jos Gommans, "The Silent Frontier of South Asia, c. AD 1000-1800", *Journal of World History*, 9:1 (1998), s. 17.

79 Ludden, "Introduction", s. 23-4.

80 Neeladri Bhattacharya, "Pastoralists in a Colonial World", s. 70.

81 Charlesworth, s. 77 ve 295.

üstelik.[82] Dahası, hükümetin kuraklığa dirençli yemlik bitkiler için verdiği destek de pek düşük düzeyde kalacaktı.[83] Kaiwar, 1843 ile 1873 arasında Dekkan'da büyükbaş sayısının neredeyse 5 milyon adet düştüğünü tahmin ediyor. 1876-78 kuraklığında birkaç milyon hayvanın daha ölmesiyle, bazı bölgelerde büyükbaş nüfusu yaklaşık yüzde 60 azalacaktı.[84] Derken, 1896-97 kuraklığı da benzer ölçekte bir felakete neden olacak, Pencap'ın güneydoğusundaki Hissar bölgesinde olduğu gibi, "Sabana kadınların koşulduğu görülüyor." denecekti.[85]

Sabana koşulan hayvan sayısının azalması ve mevcut hayvanların da daha güçsüz türler olması sonucunda emeğin üretkenliğinde ortaya çıkan düşüşe, gübre sıkıntısının baş göstermesiyle, toprak verimliliğindeki azalma da eşlik ediyordu. Azottan yoksun kalmış toprak için, suyun varlığı pek az değer taşımaktaydı. Hintliler, Sarı Nehir düzlüklerindeki Çinlileri canından bezdirmiş bu açmazla ilk kez karşılaşıyorlardı: Kıt bulunan hayvan dışkısı gübre olarak mı kullanılmalıydı, yakacak olarak mı? Üstüne üstlük, 1860'lara gelindiğinde, pamuk ve diğer ihraç ürünleri, Dekkan vadilerinin bereketli topraklarında tahılın yerini almaktaydı. Otlaktan dönme hafif topraklar, çoğu örnekte, ağır vadi toprağının ancak üçte biri kadar *jovar* (akdarı) veriyordu. Hızla erozyona maruz kalan bu düşük kalite topraklar, kısa sürede, tarımda olduğu kadar otlakçılıkta da işe yaramaz hale geldi. Sömürge dönemi sona erdiğinde, Dekkan'da toprakların en az yüzde 38'i için, "ileri derecede erozyona uğramış" tanımı yapılıyordu.[86] Kaiwar'a göre, "Ticari amaçlı tarım ile geçimlik tahıl ekiminin bir arada yürütülmesi, toprağın çok yoğun biçimde fakirleştiği ve erozyona uğradığı bir yapı ortaya çıkardı."[87] Erozyon, elbette toprağın yüzeyde akan suyu tutma kapasitesini de düşürüyor ve böylece kuraklık karşısındaki kırılganlığı derinleştiriyordu. Bu şartlar altında, gıda güvencesinin en büyük darbeyi Pune ve Şolapur gibi yerlerde, yani verimli topraklar pamuk tarafından işgal edildiği için, tahıl üretiminin eskiden "tarıma elverişsiz" sınıfına dahil olan alanlarda yürütüldüğü bölgelerde yemesi şaşırtıcı değildi. Her iki bölge de, 1876'da ve ardından 1899'da kıtlığın ve direnişin odak noktası olacaktı.[88]

82 Sumit Guha, s. 58-61, 65-6.

83 Bandyopadhyay, s. 163.

84 Kaiwar, s. 57.

85 Bhattacharya, s. 65.

86 Aynı eser, s. 56-7.

87 Kaiwar, "Nature, Property and Polity", s. 14.

88 Sumit Guha, s. 83 ve 121-3. Ayrıca bkz. H. Mann, *A Study of Rainfall in the Bombay Deccan, 1865-1938*, Mumbai, 1955.

Şekil 10.3 "Hayvanlar ölünce, sabanlara kadınlar koşuldu..."

Pamuk bölgelerinde, giderek azalan toprak verimliliğini telafi etmek üzere ekim alanlarının genişletilmesiyle, köylülerin denetiminde olmayan bir yapısal sorun baş göstermekteydi. Satya, "Berar'daki yoksulluk, ekilebilir boş alanların kaderiyle doğrudan bağlantılıydı." diyor. Pamuk üretimi, herkesçe bilindiği gibi, tüm dünyada toprağı besin öğeleri bakımından fakirleştirmesi ve durmaksızın bakir topraklara ihtiyaç duymasıyla kötü bir üne sahip. Dekkan'ın her yerinde, vergi talepleri ve borç yükünün dayatmasıyla, toprağın azot içeriğini muhafaza eden baklagillerin (nohut gibi) yerini, kısa vadede gelir sağlayan, ancak uzun dönemde toprağı verimsizleştiren pamuk almaktaydı. Dağ gibi büyüyen borçlarla vergi yükümlülüklerinin arasında ezilen *katedar*lar, bir bölge yöneticisinin de söylediği gibi, "pamuk ekimini çok sık tekrar etmek ve tahıllara neredeyse hiç alan bırakmayacak şekilde pamuk alanlarını büyütmek" dışında pek az seçeneğe sahiptiler. Sonuçta, pamuk veya geçimlik tahıllar otlakların yerini almakla yetinmiyor, oldum olası harman dövmek ve savurmak için ayrılmış alanlara da göz dikiyordu. Her santimetrekareyi vergi kaynağı olarak gören Britanyalılar, köylerdeki ortak alanları özel mülklere çevirip mezata çıkardılar. Köylüler, ev yapacak yer için bile devlete yalvarmak durumundaydılar şimdi. Bu izin ise, "Binaların tarım alanlarını işgal edip devletin gelirlerini tehlikeye sokacağı korkusuyla, nadiren verilmekteydi."[89]

Son olarak, Hindistan'ın büyük bölümünde, su daima halkın ortak kullanımına açık bir doğal kaynak olmuştur. "Genel olarak, toprak

89 Satya, s. 72, 116 ve 122.

mülkiyetinin ve toprağın üzerindeki su kaynaklarının satılabileceği düşüncesi mevcut değildi." Hindistan'da hiç düşünülmeden uygulanan Britanya örf ve adet hukukunda ise, su hakları da toprakla birlikte özel mülkiyet olarak görülüyordu. David Hardiman'ın anlatımıyla, "Bunun anlamı, sadece toprak sahibi olanların su üzerinde hak iddia edebilmesiydi. Böylece, sömürge devleti tarafından düzenlenmiş bir tapuya sahip olmayan hiç kimsenin su kaynaklarından faydalanamaması ... [sonucunda] geleneksel su yönetim anlayışı çöktü."[90] Göletler ve kuyular da özel mülke dönüştürüldü. Satya, Berar örneği için bu adımın sonuçlarını şöyle anlatıyor: "İlk kez ... su kıtlığı bir sorun haline geldi ve gerek insanlar, gerekse hayvanlar için müthiş güçlükler baş gösterdi."[91] Devletin, yerel ölçekte sulamaya destek vermeyi reddetmesi, yalnızca Berar'da değil, İç Hindistan'ın her bir noktasında için için yanan bir yangının fitilini ateşlemiştir.

Doğal Sulamanın Çöküşü

Sör Richard Strachey ve General Sör John Strachey'e kalırsa, Hindistan'daki Britanya egemenliği, dünya tarihinin en olağanüstü hayırseverlik örneğiydi. "Hindistan, daha önce duyulmamış ve akla bile gelmemiş ölçekte yaşam güvencesine ve varlığa kavuşmuştur... Ülke karayollarıyla örülmüş, geçit vermez nehirler üzerine köprüler yapılmış, 14.500 kilometre demiryolu ve 32.000 kilometre telgraf hattı inşa edilmiştir... [İ]şin önemli bir boyutu da şu ki, tüm bu başarılara imza atılarak ve bunun için gerekli paralar harcanarak Hint halkının refahı ve rahatlığında haddi hesabı olmayan gelişmeler sağlanırken, mevcut vergi yükü hiçbir şekilde artmamıştır."[92] Hintlilerin "refahı ve rahatlığı" hakkında Strachey kardeşler tarafından ortaya atılan iddiaları duysa belki ancak alay ederdi ama, demiryolu inşasının ulaştığı ölçek ve ülkenin dünya ekonomisine dahil edilme hızı Marx'ı da hayli etkilemiştir.

Britanya idaresine yöneltilen liberal ve milliyetçi eleştirilere göre ise, İngiliz çelik ve lokomotif üreticilerinin elinde tutsak bir pazar haline gelen demiryolları, Kalküta'nın öncelikleri belirleme konusunda yaptığı hataların en belli başlı örneğiydi. Mutiny sonrasında ülkede yürütülen bayındırlık işleri, en başta askeri denetimin sağlanmasına dönük zorunluluklar, sonra da ihracat odaklı tarımın ihtiyaçları doğrultusunda yürütülmüş-

90 Hardiman, "Well Irrigation in Gujarat", s. 1534.

91 Satya, aynı eser.

92 *The Finances and Public Works of India* (s. 7-8), aktaran Elizabeth Whitcombe, *Agrarian Conditions in Northern India*, cilt 1, *The United Provinces Under British Rule, 1860-1900*, Berkeley, Kaliforniya, 1972, s. 2

tür.[93] 1876 kıtlığının arifesinde, Hindistan bayındırlık işleri sermayesinin yüzde 29'u askerî tesislere yatırılırken, sulama, kanallar ve su tahliyesine ayrılan oran yüzde 21'de kalıyordu. (Stracheyler, "Askerlerimiz, dünyada başka hiçbir örnekle karşılaştırılamayacak kadar üstün kışlalarda kalıyorlar." diye böbürlenmekteydiler.)[94] 1880'e kadar demiryolu sistemine yapılan yatırımlar ise, tüm su işlerindeki toplam tutarın on üç katını buluyor. Sör Arthur Cotton ve Florence Nightingale'in başını çektiği sulama taraftarları, 1876-77 kıtlığı sırasında, durumu şu sözlerle protesto ediyorlardı: "Şimdi, yoksul Hindistan'a 160 milyona mal olan muhteşem çalışmanın [demiryolları] acıklı ve utandıran hali gözlerimizin önünde. Hindistan'ın asıl ihtiyaçları yanında bu çalışmaların ne kadar önemsiz olduğu, rayların hemen yanında milyonlarca insanın can vermesiyle görülmektedir."[95] (Bu eleştiriyi tekrarlayan Gandi de, kıtlığın altta yatan nedenlerinden biri olarak, "kırsalda gıda stoklarını eriten ve küçük zanaat üretimini öldüren" demiryollarından söz edecekti.)[96]

Sulama taraftarları, demiryollarının Hindistan hükümetince aşırı ölçüde desteklenmesinin de yaşanan kıtlıkta kısmen pay sahibi olduğu yönündeki iddiaların araştırılması amacıyla Parlamento tarafından bir komitenin atanması teklifini sonunda kabul ettirebildiler. Ancak komite, onların çözümlemelerini reddedecek ve kapsamlı bir kanal sisteminin kurulmasına dair tekliflerini de geri çevirecekti. Hindistan'dan Sorumlu Dışişleri Bakanı Lord Salisbury, bunun yerine, açlığa karşı en etkin korumanın demiryolları olduğunu, demiryollarının kamu yatırımlarından aslan payını almaya devam edeceğini bir kez daha tekrarlayacaktı. Sonuçta, 1880-95 döneminde bayındırlık işleri harcamalarının sadece beşte biri önemli sulama projelerine aktarılacak, bu yatırımları yüzde 90'ı da, kanalların pamuk, afyon, şekerkamışı ve buğday gibi ticari ürünleri sulamakta kullanıldığı, dolayısıyla devletin en yüksek yatırım geri dönüşünü elde ettiği Pencap ve Kuzey-Batı Eyaletleri'nde (sonranın Birleşik Eyaletler'i) yoğunlaşacaktı.[97] Demiryollarına gömü-

93 Kumpanya idaresi altında, tahmin edilebileceği gibi altyapı yatırımları da önem ifade etmeyecek kadar düşük düzeyde kalmıştır. Hatta John Bright'ın bir keresinde parlamentoda belirttiği gibi, Manchester belediyesinin sadece 1856'da yaptığı bayındırlık harcamalarının tutarı, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın önceki on dört yılda Hindistan'ın tamamında yaptığı benzer harcamalardan yüksektir (aktaran Lady Hope, s. 258).

94 Elizabeth Whitcombe, "Irrigation", Dharma Kumar (der.), *The Cambridge Economic History of India, Volume Two: 1757-c. 1970* içerisinde, Cambridge, 1983, s. 703.

95 General Sör Arthur Cotton, *The Madras Famine*, Londra, 1877, s. 5. Ayrıca bkz. Florence Nightingale, *Illustrated News*'e mektup, 29 Haziran 1877.

96 "Discussion with Woodrow Wyatt", *The Collected Works of Mahatma Gandhi*, cilt. 83 (no. 473, 13 Nisan 1946), Ahmedabad 1981, s. 404-5.

97 S. Sharma, "Irrigation", V. Singh, *Economic History of India: 1857-1956* içerisinde, Mumbai, 1966, s. 165; ve Whitcombe, "Irrigation", s. 678, 703-7.

len muazzam sermayenin yanında komik kalıyorsa da (1921 itibariyle, Hindistan'da ekili alanların ancak yüzde 11'i sulanıyordu),[98] Ganj ve Jumna Nehirlerini Doab düzlüğünün verimli topraklarına yönlendiren kanallar, Viktorya dönemi su yapıları mühendisliği için gururlanma nedeni sayılmış, Avustralya, Filistin ve Batı Amerika'da da taklit edilmiştir. Bununla birlikte, Hindistan tarım tarihi uzmanları, kanal sistemini hakkında şiddetli bir tartışma içerisindeler.

Ian Stone, kimi ciddi yetersizliklerine karşın, kanalların kuzeydeki milyonlarca köylü için görece refah ve gıda güvencesinde ölçülemeyecek kadar büyük bir artış anlamına geldiği iddiasında.[99] Elizabeth Whitcombe ise tam tersine, Doab'da kuyu sulamasının yerine geçen kanalların, neredeyse bir ekolojik felakete yol açtığını söylüyor. Kısa vadede buğday ve şekerkamışında bolluk getirse de, kanallar gerçekte çok büyük, öngörülemeyen toplumsal maliyetler ortaya çıkarmış olabilir. Uygun yeraltı drenajının düzenlenmemesi nedeniyle, sulama sonucunda meydana gelen kılcal akışlar, zararlı alkali tuzlarını yüzeye taşıyor ve aşırı tuz kusmasına (yerel dilde adı bile var: *reh*) neden oluyordu. Jeolojik Araştırmalar İdaresi müdürünün, 1877'deki uyarılarına bakılırsa, eskinin verimli düzlükleri, "uğuldayan izbelere" dönüşmenin eşiğine gelmişti. Gerçekten de, on beş yıl sonrasında, toplam alanı 10.000 ila 13.000 kilometrekareyi bulan tarım arazisinin tuzdan kavrulduğu hesaplanacak, "Bu araziler üzerinde, 'değerli' mahsul orada burada kümelenmiş durumdadır." denecekti.[100]

Buna ek olarak, salma sulama ile geleneksel kuyu sulamasının yan yana yürütüldüğü her yerde, yeni sistem eskinin altını oyuyordu. Bazı örneklerde yeraltı su seviyesindeki yükselme veya sulanan tarlalardaki yanal sızıntılar nedeniyle kuyular göçerken, başka örneklerde de yeraltı su seviyesi düşüyor, kuyulardaki su tuzlu ve içilemez hale geliyordu. Ian Stone tarafından da kabul edildiği üzere, köylülerin tuğla ile örerek kuyuları göçmekten kurtarmaya yönelik çabaları, pek çoğu aynı zamanda tefeci olan, kiracıların ekonomik bakımdan daha bağımsız hale gelmesinden korkan toprak sahiplerinin muhalefetiyle karşılaşıyordu. "Özellikle Bulandşahar'da durum tam olarak buydu. Tahakkuk memuru, mülk sahipleri için, 'Mülklerin durumunu iyileştirmedikleri gibi, bu tür iyileştirmeleri doğrudan engellemeye yönelik bir tutum alıyorlar. Kiracıların kâgir, yarı kâgir ve hatta kimi zaman toprak kuyular inşa etmesini önlemek, toprak sahiplerinin şaşmaz uygulaması gibi neredeyse.' diyordu."[101]

98 *Famine and Agrarian Problems*, s. 232.

99 Ian Stone, *Canal Irrigation in British India*, Cambridge, 1984.

100 Whitcombe, *Agrarian Conditions*, s. 11.

101 Aktaran Stone, s. 88.

Bunun yanında kanal setleri de, suyun doğal tahliyesini engelleyip su birikintileri yaratarak, anofeller için çok uygun bir üreme ortamına meydan veriyordu. Sonuçta, Hindistan'ın en ölümcül salgın hastalığı olan sıtma, kanal bölgelerinde benzersiz bir görülme sıklığına ulaştı.[102] Britanyalıların, kırsalda halk sağlığına kaynak ayırmaya ve sıtmanın sinekler yoluyla taşındığı kuramı sağlam zeminlere oturduktan sonra bile sivrisinek mücadelesine gönülsüz yaklaşması da, hiç kuşku yok ki ölüm ve hastalık bilançosunu büyük ölçüde kabartmıştır.[103]

Ancak, Whitcombe'un asıl eleştirisi, kanal bölgelerindeki ihracat odaklı tarımın, *karif* mahsullerin azalması sürecini hızlandırarak, üreticileri kıtlık karşısında daha savunmasız kıldığı yönündedir. "Genel olarak konuşursak, kanal sulaması, temel gıda kaynaklarını genişleterek yıkımı azaltma konusunda pek az şey yaptı ve aksi sonuç vermesi de mümkün değildi zaten. Gerçekten de, kanalların bu kaynakları küçülterek tersi yönde etki ettiği, tahıl ve özellikle buğday ihracatının teşvikiyle, 1870'lerin sonlarından itibaren bu sürecin daha da kötüye gittiği görülüyor."[104] Kanalların inşası, gıda güvencesinin temini gibi uzun vadeli gelişme hedeflerinden çok, devlet denetimindeki tekel yoluyla kısa sürede kazanç elde edilmesi beklentilerine dayanıyordu. Pencap sulama baş mühendisi Sör Thomas Higham'in 1901'de Kıtlık Komisyonuna yaptığı açıklama, durumu özetliyor: "Kanallar, kıtlığa karşı koruma sağlamayabilirse de, yatırımınız karşılığında muazzam bir kazanç sunma olasılığı bulunmaktadır."[105]

Eski bir hükümet raporunda da, "Vergi gelirleri, tüm kanal idaresinin nihai amacı olmalıdır." deniyordu.[106] (1877 felaketi sonrasındaki bir Avam Kamarası oturumunda, Sör Arthur Cotton, dışişleri bakanının yaşam kurtarabilecek sulama konusuna daima "yeni bir dükkân açıp açmamayı düşünen bir Londralı bakkal ya da yeni bir büro kurup kurmamayı düşünen Manchesterli bir tüccar" gibi yaklaştığı şikayetinde bulunacaktı.)[107] Ancak Whitcombe'un da vurguladığı şekilde, "Çalışmaların en fazla aciliyet arz ettiği yerlerde, yani Orta Eyaletler'de ve Mumbai ile Madras Dekkanı'nda bu işlerden herhangi bir kâr elde etmek mümkün değildi." 1899-1900 kuraklığı, büyük kısmı Mumbai Başkanlık Bölgesi'nde ve Orta Eyaletler'de

102 Aynı eser, s. 154; ve Whitcombe, *Agrarian Conditions*, s. 81.

103 Tomlinson, s. 76.

104 Whitcombe, *Agrarian Conditions*, s. xi ve 75.

105 Aktaran Whitcombe, "The Environmental Costs of Irrigation in British India: Waterlogging, Salinity, Malaria", s. 247.

106 *Papers on the Revenue Returns of the Canals of the North-Western Provinces* (1865), aktaran Stone, s. 75.

107 Aynı eser, s. 260.

bulunmak üzere 1,1 milyon kilometrekarelik alanı yıkıp geçerken, aynı bölgede kanallarla sulama yapılan sahanın büyüklüğü 400 kilometrekareden düşüktü.[108]

Bu arada, fahiş su fiyatları karşısında köylerden homurtular yükselirken, muhalif devlet memurları da bu protestoda yerlerini almaktaydılar. Emektar idareci C. J. O'Donnell şöyle yazıyordu: "Hindistan gibi sıklıkla kuraklığın pençesine düşen bir ülkede, bilimsel yollarla su temininden daha acil hiçbir ihtiyaç yoktur. Ne var ki, 'vergi matrahını genişletme' rüyaları içinde kendini kaybetmiş 'emperyalist' akıl, bu işten en fazla faydayı görecek kişilerin bile sulamadan nefret etmesine yol açabiliyor."[109] Sulanan alanlar için uygulanan fahiş vergi oranları, susuz topraklardaki oranın on ila on beş katı düzeyine çıkabildiğinden, köylüler ihraç ürünleri haricinde sulama sisteminden faydalanmaya hiç sıcak bakmıyorlardı.[110] Hatta, Kaiwar'ın anlattığına göre, "Çareyi, sulanan arazileri [tümden] terk edip, daha düşük vergili, susuz tarlaları işlemekte buluyorlardı." Ters etki yaratan su fiyatlandırması sonucunda, "1875 yılında [Mumbai Dekkanı'nın tamamında], 166,5 kilometrekarelik bir alana su sağlayabilecek üç önemli sulama sistemi mevcut olduğu halde, sulanan arazi büyüklüğü sadece 1,85 kilometrekareydi!"[111]

"Kanallar yoluyla en iyi şekilde sulanan köylerde bile pek az refah belirtisine rastlanmakta" ve "insanların çoğunluğu, tefeciden yardım dilenmek zorunda" iken, hâlâ geleneksel kuyu ve gölet sulamasına bel bağlamakta olan bölgelerde durum çok daha kötüydü. [112] Çünkü, racalıklardaki ve ayrıca eski Babür devletindeki kuyu inşasına maddi destek verme uygulamasına taban tabana zıt bir şekilde, Britanya Hindistanı'nda, kendi toprağı üzerinde, kendi parasıyla kuyu açan bir *ryot*un yıllık 12 rupi vergi ödemesi gerekiyordu.[113] Britanyalılar, bir yandan Doab ve Pencap'ta gelir getirecek şekilde sulama yapmaya heves ederken, diğer yanda, ortaçağ başlarından beri Batı ve Güney Hindistan'da tarımın belkemiği olmuş küçük ölçekli, köylüler tarafından yönetilen sulama sistemlerini hiçe sayıyorlardı.[114] Hardiman'ın sözleriyle, sömürge yönetiminin gözünde, "Bizzat köylülerin yönettiği sulama sistemleri pek değer taşımıyordu".[115]

---

108 Whitcombe, "Irrigation", s. 716-17 and 720 (alıntı).

109 C.J. O'Dormell, *The Failure of Lord Curzon*, Londra, 1903, s. 99.

110 Ludden, "Introduction", s. 104 ve 146.

111 Kaiwar, "Nature, Property and Polity", s. 23 ve 25.

112 The *Nasik Gazetteer*, 1883, aktaran Kaiwar, aynı eser.

113 Hyndman, *The Bankruptcy of India*, s. 128.

114 Bkz. Ranabir Chakravarti, "The Creation and Expansion of Settlements and Management of Hydraulic Resources in Ancient India", aktaran Grove, Damodaran ve Sangwan, s. 87-105.

115 Hardiman, "Small-Dam Systems of the Sahyadris", s. 204.

Bununla birlikte, Hindistan için "endüstriyel" sulama ile "doğal" sulama arasında karşılaştırmaya giden günümüz çalışmaları, uygulanan sistemin ölçeği ile üretkenliği (birim alandan alınan mahsul) ve verimliliği (harcanan birim enerji başına alınan mahsul) arasında ters ilişkinin var olduğunu gösteriyor. Günümüzün kalkınmacı ekonomi uzmanlarının pek çoğuna göre, doğal sulama sistemleri, büyük kanalların yol açtığı sivrisinek kaynaklı hastalıkları ve tuzlanma sorunlarına yol açmadığı gibi, genel olarak, "(1) enerji, sermaye ve doğal kaynakların kullanımı bakımından daha verimlidir; (2) uzun vadede daha istikrarlı bir üretim çizgisi sunar ve (3) fırsatlar, olanaklar ve riskler anlamında daha eşitlikçidir."[116] (Gerçekten de, "Pencap, Haryana ve Batı Birleşik Eyaletler başta olmak üzere", 1960'ların ortalarında "Yeşil Devrim'e giden yolun açılmasında merkezî rol oynayan şey, küçük ölçekli sulama" ve özellikle de derin borulu kuyular olmuştur.)[117]

The Times gibi bilgisizlik pınarları, kimi zaman yerli sulama uygulamalarının asla mevcut olmadığı yönünde bir tablo çizse de, yarı kurak Hindistan'ın suyu muhafaza etme ihtiyaçlarını karşılama konusunda önceki nesillerin sergilediği hüner, Britanya ordu mühendislerini genellikle ağzı açık bırakıyordu:[118]

> Dünyanın başka hiçbir yerinde, eski yerli hükümranlar, ülkelerindeki kaynakların geliştirilmesi yolunda bu kadar fazla şey yapmış olamaz. Güneye inilip de eski Hindu yönetim biçiminin üzerinde yabancı istilasının ayak bağı olan izleri silindikçe, tarım ve sulama işleri giderek eksiksiz ve ayrıntılı bir hal alıyordu.... Mümkün olan her kaynaktan faydalanılmış ve hem normal yağış miktarlarına, hem de sıra dışı yağışlara yanıt vermek üzere, çok yaygın biçimde göletler inşa edilmişti.... Aynı zamanda, nehirlerden ve kanallardan, veya ikisinden birden sulama yapılıyordu.[119]

Bu muhteşem mirasın göz ardı edilmesi, Hintli ve İngiliz muhaliflerin Kalküta'daki hükümete karşı dillendirdikleri, arkası gelmez şikayetlerin de konusunu oluşturmaktaydı. Edmund Burke, daha 1785'te bile, Doğu Hindistan Kumpanyası'na yerli sulama sistemini çürümeye

116 Jonathan Mabry ve David Cleveland, "The Relevance of Indigenous Irrigation", Mabry (der.), *Canals and Communities: Small-Scale Irrigation Systems* içerisinde, Tucson, Arizona, 1996, s. 227-8 (alıntı) ve 236 (verimlilik).

117 M. Quraishi, *Drought Strategy*, Delhi, 1989, s. 42. 1960'larda yeraltı su kaynaklarının özel mülkler tarafından hovardaca kullanımı, su seviyesinin önemli ölçüde düşmesine ve aslında engellenebilecek bir su krizine yol açmıştır.

118 "Kayıtsızlık nedeniyle kaderin ellerinde sayısız korkunç perişanlık yaşamasaydı, Hindistan, çağlar öncesinden bu yana bir sulama sistemiyle verimli kılınmış ve kıtlık olasılığından uzak tutulmuş olabilirdi. Yerliler, dünya üzerindeki en ihtiyatsız ve beceriksiz ırklardan biridir." (*The Times*, 23 Ocak 1877).

119 Madras ordu mühendislerinden Albay J. Anderson'dan aktaran "Philindus", "Famines and Floods in India", *Macmillan's Magazine*, Ocak 1878, s. 237.

terk etme ve böylece kuraklıklar sırasında ortaya çıkacak kıtlık kaynaklı ölümleri artırma suçlamasını yöneltiyordu. Richard Grove'un belirttiği gibi, Burke'un eleştirileri, Kumpanya bünyesinde cerrah olarak çalışan, tropikal kuşak meteorologlarının öncüsü William Roxburgh tarafından bir adım öteye taşındı. 1789-92 Madras kuraklığını yakından izleyen Roxburgh, yaşanan kıtlıkla ilgili resmî raporunda, sömürge dönemi öncesi sulama sistemlerini alkışlıyor ve bu sistemlerdeki bozulma nedeniyle Hindistan'ın giderek daha çorak, kuraklığa karşı daha hassas bir yere dönüşeceği kaygısını dile getiriyordu.[120] Yerli mühendislik konusunda belki de en büyük uzman olan Cotton, bu "en anlaşılmaz ihmal" eleştirisini 1850'lere taşıyacaktı. İç kesimlerdeki Salem bölgesinde (1877'de ölüm oranların en fazla yoğunlaştığı yerlerden biri olacaktı), bu çürümeye terk edişin ölçeğini çok kesin rakamlarla ortaya koydu: "8.864 kuyu, 218 set, 164 küçük kanal ve 1017 küçük gölet." Cotton'ın hesaplamalarına göre Madras'ın tamamında, bir zamanlar sulanmakta olan 5.111 kilometrekarelik alan, ekilip biçilmeyen boş arazilere dönüşmüştü.[121] Cotton'ın arkadaşı William Wedderburn, "Yerli hükümranların Devredilmiş Bölgeler'de[122] uyguladığı, onarım işlerinin *ryot*lar tarafından üstlenilmesi halinde toprak vergisinde indirim yapılmasını öngören sistem"in devam ettirilmesini önerdiyse de, 1865'te Madras Hükümeti bu öneriyi geri çevirdi.[123]

Mumbai Dekkanı'nda ise, bir asır süren savaşlar on binlerce kuyuya ve sarnıca büyük hasar verdiyse de, hiçbir şey Britanya'nın umursamazlığı kadar yıkıcı olamazdı. Bagçi'den de okuduğumuz gibi, doğrudan Britanya egemenliğinin ilk yirmi beş yıllık döneminde, sulamaya yönelik devlet harcamaları tümden kesildi.[124] 1877-78 kıtlık yıllarında ise, sulama sistemlerinin iyileştirilmesine yönelik devlet kredileri, "Mumbai Başkanlık Bölgesi'nin *tamamı* için bin poundu ancak geçiyordu."[125] Radikal parlamento üyesi Henry Fawcett'in *The Times*'a yaptığı şikayet, tabloyu açıklıyor: "Hem mahsul, hem de hayvanlar için sık sık göletlere ve kanallara bel bağlamak zorunda kalan bir ülkede, bu kadar fazla sayıda çökmüş gölet ve kullanım dışı kanal bulunabilir mi? İnsanın aklına sık sık üzücü bir kuşku takılıyor. Hindistan'ı daha önce yönetenler, çok

120 Grove, s. 134-5.

121 Lady Hope, s. 194. Ayrıca bkz. G. Rao, "Canal Irrigation and Agrarian Change in Colonial Andhra: A Study of Godavri District, c. 1850-1890", *IESHR*, 25:1 (1988).

122 Devredilmiş Bölgeler: Nizam Ali Han tarafından, askeri himaye karşılığında 1800 yılında Doğu Hindistan Kumpanyası'na devredilmiş bölgeler – *çev.*

123 Aktaran Zook, s. 163-4.

124 Bagchi, s. 28-9.

125 William Wedderburn, *Agricultural Banks for India*, s. 27.

yüce ve güçlü değildilerse de, yağmur suyunu depolamak ve suyu insanların en öncelikli ihtiyaçlarına yönlendirmek için gerekli basit hüner ve gösterişsiz vatanseverlik konusunda daha ileride olabilirler miydi?"[126]

Büyük kıtlığın arifesinde, devlet arşivleri, sulama krizine dair görmezden gelinen yazışmalarla dolup taşıyordu. Büyük sulama projelerine yaptığı vurgu konusunda Cotton'a katılmayan, en bilgili gözlemcilerden biri, bunun yerine, öküzlerle işletilen geleneksel kuyu sulamasına mali destek verilmesini, dikkatli sulama ve gübreleme üzerine yoğunlaşılmasını savunuyordu örneğin. Sör Allan Octavian Hume (daha sonra Hindistan Ulusal Kongresi'nin kurucusu), 1874 tarihli, ileri görüşlü raporunda, köylülere fayda getirmeyen pahalı kanallar yerine, yoğun bir "kuraklığa karşı önlem olarak ... sayısız küçük gölet ve sarnıç inşa" programının yürütülmesini istiyordu.[127] Ancak Kalküta, Hume'un planını, ayrıca büyük kanal projeleri yerine geleneksel kuyu ve sarnıçların onarılmasına öncelik verilmesi yönünde, 1876-78 felaketinden sonra ortaya atılacak tüm benzer talepleri (H. M. Hyndman ve John Dacosta'nın ayrı ayrı yayınladıkları broşürler gibi) görmezden gelecekti.[128] Aynı zamanda, yeni kurulan Kıtlık Fonunun yerel sulama faaliyetlerini desteklemesini isteyen Romesh Dutt ve diğer ılımlı milliyetçiler de geri çevrileceklerdi: "1877-78 ile 1896-97 arası dönemde, fonun koruyucu kamu çalışmalarına tahsis edilen bölümünün bu tip çalışmalar için kullanıldığına dair en ufak bir kanıt bile yoktur."[129]

Bu arada, Baker'ın Tamilnad örneği için belirttiği üzere, birbiri ardına kurulan komisyonlar da, hızla çöken yerel sulama altyapısının onarımı için, hiçbiri uygulanamayacak olan sayısız proje geliştirme konusunda birbiriyle yarışıyordu. "1877-78'in büyük kıtlığı hakkında bir rapor hazırlayan komisyon ... zamanın önemli bir kısmını, bölgenin ve özellikle de düzlüklerin acil sulama ihtiyacını dile getirmek için harcadı. Kudimaramat[130] kanunu üzerinde reforma gidilmesi ve göletlerin durumunu iyileştirmek amacıyla planlı bir çalışmanın yürütülmesi önerildi. Bu gayretlerin en belli başlı sonucu, Gölet Onarım Programı'nın ortaya koyulması oldu. 1901-03 Sulama Komisyonu, samimiyetten uzak bir şe-

126 Fawcettt, *The Times* içerisinde, aktaran George Chesney, "Indian Famines", *The Nineteenth Century*, Kasım 1877, s. 618.

127 Berar, s. 197.

128 H. M. Hyndman, *The Indian Famine*, Londra, 1877, s. 12; ve John Dacosta, *Facts and Fallacies Regarding Irrigation as a Prevention of Famine in India*, Londra, 1878, s. 2-4. Benzer başka savlar için bkz. "A Journalist", *The Great Lesson of the Indian Famine*, Londra, 1877 (kitapçık koleksiyonu, Trinity College Library, Dublin).

129 Bandyopadhyay s. 115.

130 Sulama yapılarının köylüler tarafından onarılmasına dayalı imece sistemi – *çev.*

kilde bu programı onayladı ve hatta yoğunlaştırılması gerektiğini belirttiyse de, gerekli işgücünü ve kaynakları asla temin etmedi. Devletin kemer sıkma uygulamalarından hep darbe yiyen program, 1935'e kadar iki kez yürürlükten kaldırılmış ve tekrar düzenlenmiştir."[131]

Madras'ın kurak tarım bölgelerinde de durum farklı değildi. Ludden'in araştırmasına göre, göletlerdeki yıkım, daha yüzyılın ortalarında bile hayli ileri boyutlara ulaşmıştı ve 1870 ile 1900 arasında çok az yeni kuyu açıldı.[132] Madras merkezli *The Hindu* gazetesinin 1900 kuraklığı sırasında yazdıkları da aynı resmi çiziyor: "Kırsaldaki gölet ve sarnıç sayısı son derece düşük. Bunlar üzerinde ara sıra da olsa kazı ve temizleme çalışmaları yürütülmediğinden, var olanların çoğu da çamurla dolmuş ya da büyük miktarda su tutamayacak kadar sığlaşmış durumda. Geniş alanlarda yağmur suyunun toplanıp mevcut gölet ve sarnıçlara aktarılmasını sağlayacak yapıların iyileştirilmesi için de hiçbir şey yapılmıyor. Bu koşullar altında, musonların aksadığı yıllarda kıtlıkla karşılaşmak neredeyse kaçınılmaz."[133] Benzer şekilde, Singh'den öğrendiğimize göre, geç Viktorya döneminde Pencap'ın kanal bulunmayan bölgelerinde, sulama sistemleri üzerine küçük ölçekli iyileştirmelerin yapılmaması ile yağmura daha fazla bel bağlanır olmuş, halk kuraklık karşısında daha savunmasız hale gelmişti.[134] Satya'ya bakılırsa, Berar'da da hükümetin "setler ve göletlerden oluşan, eskilerde yerel hükümranlar, patronlar ve kodamanlar tarafından inşa edilip onarılan küçük ölçekli sulama sistemlerinin" ayakta kalmasını sağlamamış olması, aslında "kamu varlıklarının köylere teminini koordine etme" konusundaki isteksizlik ya da yetersizliğin belirtisiydi.[135]

Britanyalılar, durmaksızın Hindistan'ın "atalet"inden şikayet ederken, yaşam kurtaracak kamu çalışmalarına sıra geldiğinde, asıl kendileri belirleyici önemde bir eylemsizliğin somutlaşmış haliydiler. Taşkınları engellemek ve kuraklık zamanlarında kullanılacak suyu depolamak amacıyla küçük bir setin inşa edilmesi yolunda üstlerini ikna edebilmek için on yılını harcayıp, sonunda hüsrana uğrayan bir bölge memurunun anlattıkları, bu gerçeği gözler önüne seriyor:

> Teknik sorunlar için, Bagalpur'da bulunan, su yapıları konusunda yüce bir uzman olarak gösterilen mühendise başvurduk. Kendisi, emrimde çalışan, yüce bir uzman olmayan mühendis tarafından hazırlanmış planları ve hesaplamaları yerin dibine batırmakla işe başladı. Tutarsızlıklardan söz etti, ista-

131 Baker, s. 472.

132 Ludden, *Peasant History*, s. 146 (bkz. Tablo 5).

133 *The Hindu* (Madras), 10 Mayıs 1900.

134 Navtej Singh, *Starvation and Colonialism: A Study of Famines in the Nineteenth Century British Punjab, 1858-1901*, Yeni Delhi, 1996, s. 8.

135 Satya, s. 85.

> tistikler istedi ve su tutma havzasının bütünü için yerölçüm raporu talep etti. Aradan yıllar geçti ve bu uzman, konuyu sonuca bağlamadan gitti. Yerine gelen kişi, bölgeyi görene kadar herhangi bir yanıt vermeyi uygun görmedi ve gidene kadar da buna fırsat bulamadı. Ondan sonra gelen, bize haber vermeden sahayı incelemeye gitti ve ardından da böyle bir projenin tasarlanmış olmasını kesin bir dille kınadı. Nedenini anlayamadığım için, sahayı bir kez de benimle görmesi konusunda onu ikna ettim. Tüm sorumluluk bölgemi gezdiğimizde, kendisine başka bir yerin gösterildiğini, projenin son derece iyi olduğunu söyledi. Konuyla ilgili raporunu yenileme sözü verdiyse de, kısa süre sonra, buna fırsat bulamadan emekliye ayrıldı. Ben daha profesyonel uzmanlarımızdan bir fikir kopartmayı başaramadan, bir sonraki kıtlığın başımıza çökeceğini düşünmeye başlamıştım. Böylece, istemeden de olsa bu tip yardım projelerini rafa kaldırdım....[136]

Britanyalılar, küçük ölçekli sulama yapılarının yaygınlaştırılmasını ve hatta mevcut olanların ayakta tutulmasını finanse etmedikleri gibi, köylerin kendi imkânlarıyla sulama yapmasına olanak veren toplumsal mekanizmaları da paramparça ettiler. Kaiwar açıklıyor: "Toprak vergisinin her *ryot* için ayrı ayrı belirlenmesi, kanalların inşa edilip onarılması ve su kullanımının düzenlenmesi için gerekli temeli oluşturan, işbirliğine dayalı eski sistemin yönetilmesine imkân veren bireyler üstü otoriteyi yerle bir etti. Böylece, Britanyalıların tarımsal vergi yöntemleri, bir yandan tarımın teknik temelini (büyükbaş hayvancılık, yem, gübre, aletler vb.) tam bir yıkıma sürüklerken, diğer yanda da ekolojik çöküşü (erozyon, toprağın fakirleşmesi, yeraltı sularının kirlenmesi veya seviye kaybına uğraması, toprağın suya aşırı doyması vb.) getiren bir sistem yaratacaktı."[137]

Gerçekten, komünal kurumlardaki değer yitiminin tam bir felaket anlamına geldiği, bizzat *sahip* tarafından da sıklıkla kabul edilmiştir. Nash'in *Manchester Guardian* okurlarına yazdıkları örnek gösterilebilir: "Özgürlük adına, bireyi köleye dönüştürdük. Babür ve Mahratta döneminin zalim kargaşasında bile ayakta kalan, ne kıtlıktan ne de salgınlardan etkilenen kolektif yaşamı yok ettik."[138] Bengal ve doğu Hindistan'da, sömürgeciliğin tarım emeğini birlikte sömürmek üzere *zemindar*lar ile ittifaklar kurduğu pirinç deltalarının aksine, kurak bölgelerdeki Britanya egemenliği, geleneksel savaşçı seçkinlerin bertaraf edilmesi ve kömüniter kurumların hızla sistem dışına itilmesi anlamına geliyordu. Kaiwar, Mumbai Dekkanı için şu eklemeyi yapıyor: "Köy toplulukları, Britanya istilasını izleyen yarım yüzyıllık süre içerisinde birlikteliklerini ve canlılıklarını yitirdi. Eskilerde yakın bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisindeyken, ayrık, hatta birbirine düş-

136 R. Carstairs, *The Little World of an Indian District Officer*, Londra, 1912, s. 364-5.

137 Kaiwar, "Nature, Property and Polity", s. 23.

138 Nash, s. 2.

man toplumsal gruplara bölündüler."[139] Benzer şekilde, Madras Dekkanı'na bağlı bölgelerde de, "özel mülkiyet haklarının gelişimi ve kolektif toprak mülkiyetinin parçalanması ... bireysel kaynakların bir araya getirilmesiyle yatırım yapma kabiliyetini ortadan kaldırmıştır."[140] "Britanya egemenliği, çeşitli yollarla, taşradaki siyasi liderleri ve kodamanları, gölet sistemleri gibi halka ait kaynaklara ve kurumlara yatırım yapma yükümlülüğünden azat etmiştir. Ortaya çıkan açık, hükümetin kendi kamu çalışmaları ile de kapatılmamıştır."[141]

David Hardiman'ın da ifade ettiği gibi, Smithçi niyetlerle tasarlanan Britanya politikaları, uygulamaya gelince genellikle Hobbesçu bir karaktere bürünmekteydi. Hardiman'ın incelediği Gücerat örneğinde, yeni mülkiyet biçimlerinin köy kast seçkinlerini geleneksel yükümlülüklerden kurtardığı ve sulama kaynaklarını kendi çıkarları doğrultusunda sömürme yolunda onları cesaretlendirdiği görülüyor. "Bu çifte etkili sürecin yarattığı ortamda, egemen topluluklar kendi aralarında çok sıkı kurallara tabi bir su alışverişi yürütüyor, daha alt gruplara ise, ancak sömürüye dayalı, genellikle ortakçılık anlaşmalarını da içeren yöntemlerle su kullanma hakkını bahşediyorlardı."[142] Dolayısıyla, suyu kullanma hakkı apaçık bir eşitsizlik ilişkisine ve sömürü aracına dönüşmüştü.

139 Ravinder Kumar, *Western India in the Nineteenth Century*, Londra, 1968, s. 325.

140 Ludden, "Introduction", s. 104 ve 146.

141 David Mosse, "Colonial and Contemporary Ideologies of 'Community Management': The Case of Tank Irrigation Development in South India", *Modern Asian Studies*, 33:2 (1999), s. 315.

142 Hardiman, "Well Irrigation in Gujarat", s. 1541.

On Bir

Çin: Ortaklık Bozuluyor

> Yoksullar birbirinin gırtlağını sıkarken zenginler ihtişam ve gösteriş yarışına girmişse; yoksullar tek bir an dinlenemezken zenginler rahatlık içerisindeyse; yoksullar her gün biraz daha fazlasını yitirirken zenginler servetlerine servet katıyorsa ... tüm bunlar bir gün uğursuz bir dumana dönüşecek ve cennetle dünya arasındaki boşluğu tüm karanlığı ile dolduracaktır.
>
> -*Gong Zizhen*[1]

Viktorya dönemi Hindistan kırsalındaki toplumsal yapılarda dikkat çeken baş döndürücü çeşitlilik, Çin'in geç imparatorluk çağında ancak kısmen gözlenebilmekteydi. Çin, muazzam bir ekolojik ve kültürel çeşitliliğin varlığına karşın, Hindistan'da tam bir karşılığı bulunmayan, derin bir coğrafi-ekonomik kutuplaşma sergilemekteydi. "İki Çin" gerçeği, Soğuk Savaş'ın neredeyse bin yıl önceki örneği gibiydi. Yangzi Vadisi'nin hareketli ticaret dünyası ile Sarı Nehir havzasının olduğu yerde donup kalmış gibi görünen geçim ekonomisi arasındaki çarpıcı karşıtlıklar, Mançu Çini'ni dolaşan her yabancıyı hayrete düşürüyordu.

Aşağı Yangzi'nin ipeğe veya pamuğa dayalı tek ürünlü tarım yapısı, orta nehir eyaletlerinden gelen pirinç ile desteklenerek, on sekizinci yüzyıldaki Mançu Altın Çağı boyunca etkileyici bir refah ortaya koymuş, ancak bir taraftan da uzaklarda yaşayan büyük toprak sahipleri, kiracılar ve topraksız yarı proleterler arasındaki toplumsal ayrımları derinleştirmişti. On dokuzuncu yüzyılın, afyon ithali, gümüşün ülke dışına akması ve ekolojik bozulma tarafından tetiklenen büyük ekonomik gerilemesi, Konfüçyüsçülük karşıtı Taiping Devrimi'nde zirve noktasını bulacak, devrimin binyılcı, eşitlikçi darbeleri, gerek toprak sahiplerini, gerekse yüksek

1 Wolfgang Bauer, *China and the Search for Happiness*, New York, 1976, s. 257.

memurların erkini tehdit altına sokacaktı. Taiping savaşlarının, özellikle de orta Yangzi'de yarattığı müthiş yıkım, onlarca yıl almış ekonomik büyümenin temelini dinamitleyip Mançuları iflasa sürüklerken, Aşağı Yangzi'de tüccar seçkinlerin ve onların giderek daha fazla bel bağladığı Avrupalı müttefiklerin egemenliğine hiç el sürmedi.

Kuzey Çin ise bambaşka bir dünyaydı. Dünyanın bu en büyük bağımsız köylüler ekonomisinde, önce Moğol istilaları, sonra da Ming hanedanını başa geçiren isyanlar, eskinin seçkinler sınıfını kırıp geçirmişti. Daha sonra, Mançular da merkezî devletlerinin mali yapısını küçük toprak sahipleri eliyle yürütülen tarım üzerine inşa ettiler ve köylülüğü Ming dönemindeki ağır angarya yükünden kurtardılar. İleride Britanya Hindistanı'nın yaşayacağı *ryotwari* fiyaskosunun tersine, angarya tipi vergilerin 1713'te askıya alınması ve devletin kuraklıklarla sellere karşı güvence sunması gibi Mançu politikaları, ayrıca 1700'lerin ortalarında bakır paranın değer kazanması da, mülk sahibi köylü çoğunluğa büyük fayda sağladı. Wittfogel bile, "Doğu despotizmi"ne dair ünlü araştırmasında, Kuzey Çin'deki köylü mülkiyet yapısının muazzam bir tarihsel olgu olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştır.[2]

Sarı Nehir eyaletlerinde toprak kiralama ilişkileri tamamen ortadan kalkmadıysa da, ikincil öneme sahip bir üretim ilişkisi durumuna indirgenmiş ve yalnızca kentlerin kimi bölgeleriyle çeperlerinde baskın hale gelebilmişti.[3] On dokuzuncu yüzyıl sonlarında, Philip Huang'ın tahminlerine göre, farklı *hsien*ler arasında değişmek üzere, ekili alanların yüzde 45'i ila tamamının kiracılar tarafından işletildiği Yangzi Deltası'nın aksine, Sarı Nehir düzlüğünde tarım alanlarından yalnızca yüzde 18'i kiralanmış durumdaydı.[4] Mançu hanedanının son günlerinde, Şaanşi ve Hebei'de her beş erkekten dördü kendi ailesine ait tarlalarda çalışırken, güneydeki Jiangxi eyaletinde kiracılar ile mülk sahipleri arasında tam ters yönde bir ilişki hâkimdi.[5] Kuzeyde, tarımın seçkinler sınıfını kentlerde yaşayan toprak sahipleri değil, ailenin işgücüne ek olarak dışarıdan da ücretli emek temin eden "işveren çiftçiler" oluşturmaktaydı. (Boksör Ayaklanması döneminde, nüfusun sadece yüzde 4,2'sinin büyük kentlerde yaşadığı kuzey, dünyada kentleşme oranının en düşük kaldığı yerlerden biriydi.)[6] Köylü, ne kadar

2 Karl Wittfogel, *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*, New Haven, Connecticut, 1957, s. 290.

3 Susan Naquin ve Evelyn Rawski, *Chinese Society in the Eighteenth Century*, New Haven, Connecticut, 1987, s. 22, 146 ve 219; ve Will, *Bureaucracy and Famine*, s. 64-5.

4 Huang, *Peasant Family*, s. 42 (ayrıca s. 74-6).

5 Kamal Sheel, *Peasant Society and Marxist Intellectuals in China*, Princeton, New Jersey, 1989, s. 94.

6 Little, *Understanding Peasant China*, s. 92

zenginse o kadar büyük bir aileyi geçindirdiğinden, kişi başına gelir farklılıkları da düşük düzeyde kalma eğilimindeydi. Sidney Gamble'ın 1920'lerde Hebei'ye bağlı Ting *hsien*inde yürüttüğü ünlü çalışma ile gün yüzüne çıkardığı üzere, tüketilen yiyeceklerin miktarı değil ama türü için (yüzde 40 tatlı patates, yüzde 31 sebze ve yüzde 28 tahıl), çoğu gelir grubu arasında önemli farklılıklar görülmüyordu.[7]

Kuzeydeki işveren çiftçi işletmeleri sık sık köy kapitalizminin ilk sürgünleri olarak tanımlansa da, Huang'ın anlatımıyla, bunlar "yalnızca ücretli emekten faydalanmaları ile kapitalist işletmeleri hatırlatmaktadır ve işletmenin ölçeğini genişleterek, sermaye kullanımını artırarak ya da teknolojik gelişmeler getirerek emeğin verimliliği üzerinde önemli ilerlemeler kaydedemedikleri açıktır." Benzer şekilde, Aşağı Yangzi ve İnci Nehri deltalarının ileri derecede ticarileşmiş ekonomilerinde son derece merkezî rol edinmiş seçkinler arası akrabalık ağları da, daha eşitlikçi bir yapı sergileyen kuzeye gidildiğinde önemini yitirmekteydi.

Huang, kuzeyde daha sert bir iklimin hüküm sürmesini ve doğal felaketlerin daha sık yaşanmasını, toplumsal yapılarla toprak kiralama ilişkilerinin güneydekinden farklı bir yöne evrilmesinde can alıcı etmenler olarak tanımlıyor.[8] Daha önce gördüğümüz gibi, yıllık yağış miktarı değişkenliğinin yüzde 30'u geçtiği ve tarımsal sulamanın da genel uygulamaya dönüşmekten çok uzak kaldığı bu iklim sahasında, tarımdan elde edilen ortalama gelir, önemli miktarda ticaret sermayesi için çekim alanı oluşturamayacak kadar düşüktü genellikle. Ancak, tarımın maruz kaldığı çevresel istikrarsızlığı dengeleyecek etmenler de vardı: küçük mülk sahiplerine dayalı toplumsal düzenin derinlere kök salmış, yekpare karakteri ve onu destekleyen, gücünün zirvesindeki bir imparatorluk.[9]

Kuzeyin kültürel ve ekolojik manzarası, çoğu yabancının gözünde Çin'in modernleşememe öyküsünü özetliyorsa da, bu tabloyu ülkenin müthiş bir uygarlık başarısına ulaşması şeklinde görenler de var. Daha önceki sayfalarda, 1901 yılında *Christian Herald* okurlarına kıtlık yardımlarından ve Boksör Ayaklanması sonrasındaki durumdan haber vermek üzere Zian'ı dolaşırken gözümüze çarpan Amerikalı gazeteci Francis Nichols, Şaanşi'nin küçük mülk sahipleri sınıfına baktığında, Jeffersoncu ve ayrıca Konfüçyüsçü erdemler fark ediyordu. Köylüler yoksuldular belki ama, "Bizim 'muhtaç' sözcüğüyle kastettiğimiz durumdan eser yok." diyordu Nichols. "Şaansi'de yol kenarlarında profesyonel dilencilere rastlayabilirsiniz, fakat bunların büyük kısmı afyon kurbanlarıdır. Kıtlık ve

7 Sidney Gamble, *Ting Hsien: A North China Rural Community*, New York, 1954, s. 52, 64 ve 110.

8 Huang, *Peasant Family*, s. 5.

9 Huang, *Peasant Economy*, s. 102-6 ve 152.

sel gibi çok yaygın bir felaket yaşanmadığı sürece, 'işsiz' insan sayısı çok düşüktür. Şaansi'de ancak nadiren 3 veya 4 akreden [yaklaşık 12.000-16.000 metrekare - Ç.N.] daha büyük olan tarlalar, genellikle nesiller boyunca aynı ailenin mülkiyetinde kalır. Hiç kimsenin, daha fazla toprağa sahip olmak istediği ya da tekrar satmak için toprak aldığı görülmemiştir." Nichols'un bir diğer tespitine göreyse, yüksek memurların her türlü ifade özgürlüğü üzerinde kurduğu baskı ile somutlaşan bir Mançu despotluğunun hüküm sürdüğü iddiası, sözün esirgenmediği siyasi gevezeliklere ve sert eleştirilere sıkça rastlanan, neşeli bir sivil kültürün varlığı tarafından yalanlanmaktaydı.[10]

Nichols, kısa süreliğine bulunduğu "saklı Şaansi"de, dönemin köy yaşamı ile kadim Han uygarlığı arasındaki kültürel ve tarımsal devamlılık karşısında hayrete düştü. Çin ile ilgili emperyalist kara çalmaların karşısında cesaretle duran birisi olduğundan, köylü gelenekçiliğinin romantizmini yapması ve üretim ilişkileri üzerinde meydana gelen, 1899-1901 kuraklığı sırasında ortaya çıkan korkunç açlıkta da kısmen payı bulunan değişimleri fark etmemesi bağışlanabilir. On dokuzuncu yüzyıl boyunca, Şaanşi'nin dört bir yanında, küçük mülk sahiplerine dayalı tarımının ekonomik ve ekolojik yaşam olanaklarında gözlenen gerileme, afyon ve pamuk gibi ticari ürünlere yönelik bağımlılığın gitgide artmasında kendini gösteriyordu. Nichols'u hayran bırakan köylüler, neredeyse her yerde, yeterinden küçük tarlalarda yürütülen, ailenin ayakta kalma şansını piyasa fiyatları ile yağış miktarındaki oynaklıklara bağlayan, umut vaat etmeyen bir küçük meta üretimi sisteminde sıkışmış durumdaydılar. Aynı zamanda, köylülerin hayati öneme sahip küçük zanaat ürünleri de ithal fabrika mamullerinin kuşatması altındaydı. Nichols, geleneksel Asya içi ticarete hiç benzemeyen denizaşırı ticaretin Zian pazarlarında yarattığı etkiler arasında sadece ithal pamuk ipliğini ve "Fall River, Massachusetts" markalı bazı pamuklu kumaşları fark etmiş olsa da, dünya piyasasının Çin'in iç kesimlerindeki denge bozucu darbelerini görmek için bu kadarcık işaret bile yeterliydi aslında.[11]

Geçim Olanaklarının Ticarileşmesi

Zhang Juzheng yönetimi altında on altıncı yüzyıl sonlarında yürürlüğe koyulan "tek kamçı" reformları, angarya zorunlulukları ve aynî vergi ödemeleri yerine sadece nakdî ödemelerin kabul edildiği bir vergi sistemi getirerek, gıda üretimini acımasızca paraya tabi kıldı. Mançu devletinin kıtlığı engelleme politikaları ile desteklenen göç ve yüksek doğum ora-

10 Nichols, s. 128-9.

11 Aynı eser, s. 248-50.

nı sayesinde, Ming dönemi sonundaki savaşlarda harap olan eyaletlerde (özellikle, ekilen alanların üçte birinde nüfusun seyrekleştiği Henan, Şaanşi ve Şanşi) tarihin en yüksek nüfus rakamlarına ulaşılmasıyla, miras bölüşümü geleneğinin tarım alanları üzerindeki baskısı giderek daha fazla hissedilmeye başlandı.[12] Avrupa'daki gibi, tarımdaki ihtiyaç fazlası işgücünü soğurmak üzere hızla büyüyen kentlere ve denizaşırı kolonilere sahip olmayan Mançu Çini, toprağın kullanımı ve tarım tekniklerinde geleneksel çerçeveden çıkmadan yaşam standardını koruyabilmenin mücadelesi içerisine düştü.

Başlangıçta hayret verici bir başarı da elde ettiler. Laura Murray, Şaanşi'nin yoğun bir nüfusa ev sahipliği yapan, 1877-78 ve sonra da 1899-1901 felaketlerinde korkunç ölüm rakamlarına maruz kalan Vei Nehri Vadisi ile ilgili güncel çalışmasında, nüfus artışına rağmen on sekizinci yüzyıl ortaları boyunca kişi başına düşen gelirde sabit bir düzeyin tutturulabilmesinde, yeni dünyadan gelen mahsullerin (özellikle tatlı patates ve mısır) ve arazi açma çalışmalarının oynadığı rolü doğruluyor. Ne var ki, 1780'lere gelindiğinde, Murray'in Mark Elvin'den ödünç aldığı tanımlamayla, "yüksek düzeyli denge tuzağı"nın içine düştüler. Bu tuzakta, üretimdeki emek girdisi büyüdükçe elde edilen mahsul artışı giderek düşmekteydi. Kişi başına ekili alan büyüklüğünün 3.000 metrekarenin altına inmesiyle, Vei çiftçilerinin en gayretli çalışmaları bile, işgücünün yeniden üretimini sağlayan asgari kalori düzeyini temin edecek miktarda tahıl üretilmesini sağlayamıyordu. Bu şartlar altında, birim arazide daha yüksek gelir sunan ticari ürünler, köylülüğün en yoksul tabakası için karşı konulamayacak kadar çekici hale geliyordu.[13]

Bu bağlamda, tarımdaki ticarileşme, kaynakların en etkin biçimde kullanılmasına dönük çabalardan çok, bir "hayatta kalma kumarı" idi. Ticari ürünler satılır satılmaz gıda alınıp vergiler ödeniyor, herhangi bir sermaye birikimi veya arazi alımı söz konusu olmuyordu. Murray'in anlattığı şekilde, "Nüfus yoğunlaşması sonucunda, tarlalar ailelerin karnını doyurmaya yetecek miktarda tahıl üretemeyecek hale geldiğinde, arazi kullanımında tahıldan ticari ürünlere geçiş yapıldı... Pek çok aile, ancak ve ancak daha yüksek fiyatlardan satılan ticari ürünlere geçmeleri halinde hayatta kalmalarına yetecek büyüklükte topraklara sahipti. Ticarileşme oranının yüksek olduğu yerleşim birimlerinde tahıl darlığı baş gösterdi ve böylece buralardaki insanlar da karmaşık ticaret ağlarına bağımlı hale geldiler."[14]

12 Huang, *Peasant Economy*, s. 115.

13 Laura Murray, "New World Food Crops in China: Farms, Food and Families in the Wei River Valley, 1650-1910", Doktora Tezi, University of Pennsylvania, 1985, s. 43-4.

14 Aynı eser, s. 45, 68, 82 ve 138.

Birikim değil, geçim amaçlı yürütülen ticari ürün tarımının mantığı, Kuzey Çin'in tamamında Vei Vadisi örneğini yansıtacak biçimdeydi muhtemelen. "Çao Kang, Philip Huang ve Ramon Myers tarafından ortaya koyulan, birbirinden faklı bakış açılarının hep gösterdiği gibi, tarlaların küçülmesi karşısında, köylülerin çok büyük çoğunluğu ancak tarımı yoğunlaştırarak, ek işler yürüterek ve ticari ürünlere geçerek geçimlerini sağlayabildiler."[15] Özellikle Huang, kalkınma kuramcıları arasında yaygın olduğu üzere, bu köylülerin sadece emtia ağlarına bağımlılıklarından dolayı, birdenbire neoklasik ekonomide öngörülen rekabetçi kapitalist öznelere dönüştüğü varsayımına karşı uyarıda bulunma ihtiyacını duyuyor. "Köylülerin piyasaya eklemlenme biçimlerini girişimci pazarlama çabalarıyla, davranış biçimlerini de kârın en üst düzeye çıkartılmasına dönük mantıkla karıştırmamalı." Huang, kuzey Çin'de çok yaygın bir hal alan "hayatta kalma güdülü ticarileşme" ile, daha sınıflı-tabakalı bir toplumsal yapı sergileyen, köylülerin asıl olarak toprak sahiplerine ödeyecekleri kira parasını ve tefecilere ödeyecekleri faizi kazanmak için piyasanın kollarına atladığı Yangzi Deltası'ndaki "sömürü güdülü ticarileşme" arasında da önemli bir ayrıma gidiyor.[16]

Kuzey Çin köylüleri, hayli yeknesak bir ekolojik yapının koyduğu sınırlar içerisinde kalmaya mecbur olsalar da, ticari ürünlerle geçim sağlamanın farklı alternatiflerine yöneldiler. Örneğin Sarı Nehir düzlüğünde, köyler genellikle buğdayı şehirlere ve içki üreticilerine (Büyük Kanal'da Linçing çevresindekiler gibi) satıyor, elde ettikleri parayla da, beslenmelerinde kullanmak üzere akdarı, süpürgedarısı, karabuğday gibi kaba tahıllar alıyorlardı. Benzer şekilde Şantung'da, Jiaozhou-Jinan demiryolu hattı boyunca, en iyi toprakların büyük kısmında tahıl üretiminin yerini tek başına tütün almıştı. Boksör hareketinin arifesinde, güney Hebei'de ve ayrıca Çin Seddi'nin hemen kuzeyinde kalan yarı kurak dağlık alanda ise yerfıstığının ticari önem kazandığı görülmekteydi.[17]

Çin'de, resmen yasak olmasına karşın kuzeybatı ve güneybatıda ilçe amirleri ile tüccarların desteklediği afyon tarımı, ithal ikamesinin ilkel bir biçimi olarak görülebilir. Şanşi Valisi, daha 1852'de bile vergileri ve köylülerin kazancını artırmaya yönelik umutsuz çabalar kapsamında afyon ekimini desteklemişti. Afyon çiçekleri o kadar geniş bir alanda hızla tahılın yerini aldı ki, Amerikan Presbiteryen Kilisesi'nden Dr. Elkins gibi misyonerler, 1877-78 kıtlığında ölüm rakamlarının çok yüksek seviyeye

15 Madeleine Zelin, "Modernization and the Structure of the Chinese Economy in the Nineteenth and Twentieth Centuries", Frederic Wakeman ve Wang Xi (der.), *China's Quest for Modernization: A Historical Perspective* içerisinde, Berkeley, 1997, s. 93.

16 Huang, *Peasant Family*, s. 102-6.

17 Huang, *Peasant Economy*, s. 124; ve Will, s. 178 ve 180-81.

çıkmasından bu afyon patlamasını sorumlu tuttular.[18] Vei Vadisi'nde ise afyon ekimi daha sonraları başlayacak, ancak 1870 sonrasında, mali darboğaza düşmüş ilçe yönetimlerinin, Kuzey Çin'in diğer bölgelerine afyon ihracını teşvik etmesi ile önemli hale gelebilecekti. Bununla birlikte, bir kez yerleştikten sonra ulaştığı yayılma hızı müthişti. 1890'a gelindiğinde, vadinin doğusundaki ilçelerde, köylülerin büyük kısmının geçim kaynağı afyon olmuştu artık.[19]

Tüm bunlar bir tarafa, Çin'in dört bir yanında, kıt kanaat geçinen çiftçiler için en önemli ürün pamuktu. İki önemli özelliği bulunmaktaydı pamuğun: İlk olarak, çok büyük, görece dengeli bir iç talep söz konusuydu. İkincisi, köylüler pamuğu eğirip iplik haline, ipliği dokuyup kumaş haline getirerek katma değer ekleme olanağına sahiptiler. Dahası, tüccarların gözünden bakıldığında, kırsaldaki işgücü fazlası da böylece atölyeler yerine evlerde daha akılcı bir biçimde sömürülebiliyordu. Madeleine Zelin açıklıyor: "Emeğin yarattığı ürünün değeri asgari ücretin altına düştüğünde, işgücü kiralayarak üretim yapmaktansa, evde üretim yapanlardan ürün satın almak, tüccarlar açısından daha ekonomik hale geliyordu. Bu şekilde, fazla işgücü evin sınırları içerisinde tutulmakta, köylü ve ailesi, arta kalan güçleriyle elde edebilecekleri ne varsa kazanma gayretiyle, asgari ücretin altındaki düzeylerde çalışmaya razı olmaktaydı. Bu sistemi işletmek mümkündü, çünkü iplik, kumaş ve diğer el ürünlerini imal etmek için ihtiyaç duyulan araç-gereçler oldukça ucuzdu ve Mançu hanedanının ilk dönemlerinden beri mevcut olan köy pazarlarının oluşturduğu yoğun satış ağı da pazarlama sorununu çözüyordu."[20]

Aşağı Yangzi'de tekstil devrimi yaşanırken, Kuzey Çin düzlüğünün rolü ilk başlarda bir çevre ekonomisi olmaktan ibaretti. Ham pamuk satıyor, karşılığında pamuklu kumaş almaya çalışıyorlardı. Ancak, kuzeyin zorlu kışı, köylülere başlarını gömüp iplik eğirebilecekleri ve kumaş dokuyabilecekleri bolca boş zaman sunmaktaydı. Şantung'da yerleşik misyoner Arthur Smith, ünlü kitabı *Village Life in China* [Çin'de Köy Yaşamı] (1899)'da anlattığına göre, Kuzey Çin köylüsünün kendini nasıl katı bir biçimde el dokuma tezgahlarına verdiğini gördüğünde hayrete kapılmıştı: "Bazı bölgelerde, her ailede bir tezgah var (batıda yüz yıldan beri yüzüne bakılmayan hantal makineler). Aile üyelerinin tezgahı sırayla kullanması, örneğin erkeğin gece yarısına kadar çalışması, daha sonra sabaha kadar kadının devam etmesi hiç de ender rastlanan bir durum değil (genellikle, üçte ikisi yerin altında bulunan, nemli, havasız, sağlıksız mahzenlerde)."[21]

18 Dr. J. Edkins, *Opium: Historical Note on the Poppy in China*, Şanghay, 1898, s. 66.

19 Murray, s. 74-5 ve 79.

20 Zelin, s. 108.

21 Arthur Smith, *Village Life in China* (1899), Boston, 1970 (yeniden basım), s. 210-11.

Şekil 11.1 Evde İplik Eğirme

Pamuk ipliği, yeterinden küçük toprağa sahip aileler için pek çok zaman açlıkla tokluk arasındaki farkı ifade etmekteydi.

Sanayileşme öncesi Avrupa'da olduğu gibi, Sarı Nehir Deltası'nı merkez almak üzere devasa bir pamuklu el ürünleri sisteminin boy vermesiyle, lös plato kadar uzak bölgelerde bile, önceleri tahıl ekilen alanların pamuk tarafından işgal edildiği görüldü. Bu süreçte, mısır ve taze patates benzeri, daha düşük işgücü ile daha fazla mahsul veren yeni dünya kökenli ürünler de, pamuğun üretimi ve işlenmesine ayrılan toprağın ve işgücünün artırılmasına olanak tanımaktaydı. Böylelikle, on sekizinci yüzyıl ortasına varıldığında, Kuzey Çin, aşağı Yangzi'den sonraki en büyük pamuk üretim sahası haline gelmişti ve "tarım alanlarının tahminen %20-30'unda tahılın yerine" pamuk geçmişti.[22] Güney ve orta Hebei'deki gibi, nehir veya kanal boylarında nüfusun yüzde 80'i ila 90'ı için akdarı karşılığında pamuklu kumaş ticaretinin ana geçim kaynağı olduğu ilçelere sıklıkla rastlanıyor, bu kumaşlar Kore kadar uzaklara bile gidebiliyordu. Zaten, toprak kiralamak zorunda olan yoksul köylüler açısından, "genellikle başka bir seçenek de mevcut değildi: Pamuk yetiştirilebilen arazilerin kira bedelleri, pamuğun piyasa getirisine göre belirlenmeye başlamıştı ve hiçbir kiracı tahıl ekerek bu bedellerin altından kalkamazdı."[23]

Dolayısıyla, iyi geçen yıllarda, normalde geçinmeye yetmeyecek kadar küçük tarlaya sahip sayısız ailenin, ticari ürün ekimi sayesinde ayakta kaldığını söyleyebiliriz. Pamuk, her *mu* başına süpürgedarısı veya akdarıya

22 Naquin ve Rawski, s. 143.

23 Huang, *Peasant Economy*, s. 7 ve 118-19.

kıyasla iki kat fazla emek istese de, işgücünün bolca bulunduğu, arazinin ise kıt olduğu "daralmış" ekonomi için bu hiç sorun değildi. Bununla beraber, Hebei-kuzeydoğu Şantung bölgesi üzerindeki çalışmasında Huang tarafından vurgulandığı şekilde, pamuk tarımı "iki yönlü işleyen" bir süreçti. "Küçük toprak sahibi gördü ki, kazancıyla birlikte harcamaları da yükseliyordu. Sonuçta, doğal veya insan ürünü felaketler karşısındaki risk de aynı ölçüde büyüyordu." Buna ek olarak, akdarı ve süpürgedarısı tarımında yaz sonu musonları önem taşırken, pamuk bitkisi bahar mevsiminde bolca yağmura veya sulamaya ihtiyaç duymaktaydı: "Oysa, oldukça kurak geçen bu mevsimde, yıllık toplam yağışın sadece yüzde 10-15'i gerçekleşmekteydi." Ailelerin geçiminde pamuk ve pamuklu el ürünleri satışının payı büyüdükçe, ENSO dalgalanmaları karşısında ayakta kalma olanakları da öncesine kıyasla çok daha tehlikeli bir ipoteğin altına giriyordu. "Baharda yaşanacak bir kuraklık, tamamen pamuğa bel bağlamış aileler için tam bir felakete dönüşebilirdi."[24]

Pamuk üretiminin bir yükselme-batma döngüsü sergileyen yapısı, toplumsal tabakalaşmayı güçlendiriyordu bir yandan da. Mevsimsel veya sürekli ücretli çalışmaya muhtaç yoksul köylüler ve işçilerden oluşan saflar sürekli genişlemekteydi. Miras paylaşımı nedeniyle, köy ölçeğindeki servetin büyük bölümü bir ya da iki nesil sonra dağıldığından, Viktorya döneminde Kuzey Çin'de bir zengin köylü sınıfının boy vermesi, aşağılarda dilencilik ve istikrarsızlığın ortaya koyduğu büyüme hızının yanında gölgede kalacak boyuttaydı. Yangzi Deltası'nın aksine, kuzeydeki tarımsal yoksullaşma, büyük bir ticaret veya tarım sermayesi ile dengelenmemiştir. Uzun Yürüyüş'ten sağ çıkanların 1935'te tekrar bir araya geleceği, kuraklığın kavurduğu Kuzey Şaanşi'de, "Bölge içi sosyoekonomik farklılıklar denince, sadece yoksulluğun çeşitli boyutları arasındaki farklılıklar anlaşılmalıydı."[25] Piyasaya bel bağlamış olmak, bu yoksul tabakaların kuraklık ve sel tehlikeleri karşısındaki müthiş çıplaklığını şiddetlendirmekten başka işe yaramamıştı. Huang, on dokuzuncu yüzyıl ortalarında, ekili alanların büyük bölümünü pamuğun kapladığı Şantung'da bir ilçe amirinin kaygılarını aktarıyor: "Zenginler tahıl depolamıyorlar ve yoksullar da tamamen ücretli çalışma ile gelecek ekmeğe bel bağlıyorlar. Doğal afet veya düşük hasat gelip çattığında, tam bir yıkıma uğrayacaklar."[26]

Mikro ölçekteki bu ticarileşme, aynı zamanda insan eliyle gelen (doğayla da etkileşim kuran), emtia döngüleri, fiyat enflasyonu ve parasal spekü-

24 Aynı eser, s. 60.

25 Pauline Keating, *Two Revolutions: Village Reconstruction and the Cooperative Movement in Northern Şaanşi, 1934-1945*, Stanford, Kaliforniya, 1997, s. 15.

26 Huang, *Peasant Economy*, s. 107-8 ve 114.

lasyonlar gibi yeni felaketler de yarattı. Bu kadar fazla alanda tahıl üretiminin terk edilmesi, önceden bağımsız konumda bulunan on milyonlarca köylünün, doğrudan tahıl ticaretinin ve ticari ürünlerle geçimlik tahıllar arasındaki fiyat oranlarının boyunduruğuna girmesi anlamını taşıyordu. Bu arada, halkın ürettiği tekstil mamulleri de, 1880 sonrasında Hindistan ve Japonya kökenli ithal malların rekabetiyle karşılaştı. Elde eğrilmiş ipliğin Çin'deki tüketim içerisindeki payı 1876'da yüzde 98 iken, 1900'de artık yüzde 40'ın çok az üzerindeydi. Pamuk tüccarları ise, yerli ürünleri pazarlayan gezgin satıcılar olmaktan çıkıp, yabancı iplik satan işadamlarına dönüştüler. Hindistan, en başta Çin gelmek üzere, Asya'ya 1878'de 21,3 milyon poundluk ihracat yapmışken, bu tutar 1905'te 300 milyon pounda yaklaşacaktı.[27] İplik ithalindeki en çarpıcı patlama ise, yaşanacakları önceden haber verircesine, bir yıl içerisinde yüzde 40'lık artışla 1898-1899'da gerçekleşti.[28]

Tekrar Huang'a dönüyoruz: "İplik üreten köylü, teknolojinin ezici üstünlüğü ile baş edemezdi. Bir tahmine göre, mekanik iğ ile üretim yapan tek bir işçi, ondan yüzde 8.000 daha fazla iplik çıkartabiliyordu. Bunun sonucunda ortaya çıkan ürün o kadar ucuzdu ki, bazen ham pamuğa çok yakın fiyatlardan satılabiliyordu."[29] Bu denli ucuz ipliğin piyasaya girmesiyle Çin köylerinin bozguna uğramış olması hiç şaşırtıcı değil. Francis Nichols'un 1901'de konuştuğu Şaanşili bir iplikçinin söyledikleri de bu yöndeydi: "[Amerikan pamuk ipliğinin bu kadar ucuza satılmasını] Birleşik Devletler'in Çin'e çok yakın bir ada olduğu varsayımıyla açıklıyordu. İpliğin geldiği ülkenin Sian ovasından 18.000 *li* uzaklıkta olduğunu söylediğimde, başını şüpheyle salladı ve 'O denli uzaktan gelseydi, ipliğin daha pahalı olması gerekirdi.' dedi."[30] Fabrika ipliği, el tezgahlarında dokunan kumaş için de bir miktar avantaj sağlamış olmakla birlikte, 1890'larda pamuk eğirmeciliğinin çöküşü, Kuzey Çin köylülerinin en yoksul tabakalarında çok derin yansımalar yarattı.

Esherick, Boksör hareketinin toplumsal köklerine dair çalışmasında, daha önce de değindiğimiz gibi, 1890'ların sonlarında, doğal felaketlerle tekstil ithalatının üst üste binmesi sonucunda batı Şantung'un bir isyan yatağına dönüştüğünü söylüyor. Sarı Nehir'in 1855'te yatağını değiştirmesi ve buna bağlı olarak Büyük Kanal'ın çamurla dolması, taşkın ve kurak-

27 Kamal Sheel, *Peasant Society and Marxist Intellectuals in China*, Princeton, New Jersey, 1989, s. 54-7; ve K. Chaudhuri, "Foreign Trade and Balance of Payments", Dharma Kumar (der.), *The Cambridge Economic History of India, Volume 2* içerisinde, Cambridge, 1983, s. 853.

28 Albert Feuerwerker, *The Chinese Economy, ca. 1870-1911* içerisinde Tablo 7'den hesaplanmıştır, Michigan Papers in Chinese Studies, Ann Arbor, Michigan, 1969.

29 Huang, *Peasant Economy*, s. 132.

30 Nichols, s. 248.

lık sıklığındaki artışla da birleşince, Şantung-Hebei ve Şantung-Kiyangsu-Henan sınırları boyunca sıralanmış, sıkıntı altındaki bölgeler, hayatta kalabilme konusunda pamuğa daha da bağımlı hale geldi. "Tecrit edilmiş durumda bulunan ve serbest limanların daha yakın art bölgelerinde kimi zaman gözlenebilen canlandırıcı etkilerden faydalanma olanağı tanıyacak hiçbir alternatif kaynağa da sahip olmayan" batı Şantung, alışıldık pazarlarını Hindistan'dan gelen fabrika ipliği ve kumaşına kaptırınca, 1890'larda ekonomik çöküntüye uğradı.[31] İthal mallar, dünya piyasasının toprağa ektiği, sonunda filizlenip bir köylü isyanına dönüşecek ejderha dişleriydi adeta.[32]

Ambarlar Boşalıyor

Kuzey Çin'de geçim olanaklarının ticarileşmesi sürecinde, uzun mesafeli tahıl ticaretinin desteği çok zayıf kalmıştır. Yoksul köylülerin elinden çıkan ham pamuk ve pamuklu el ürünleri, buğday, tütün ve afyon, temel olarak ilçe sınırları ile belirlenmiş küçük "hücreler" içerisinde, nadiren de Kuzey Çin bölge sistemi bünyesinde mübadele edilmekteydi.[33] Sık sık tahıl sıkıntısına düşen kuzey ile, fazla ürün veren Yangzi vadisi arasında, rekoltedeki büyük düşüşleri telafi etmeye yetecek ölçekte, iki yönlü bir mal akışının işlerlik kazandığı söylenemez. 1900'de bile, imparatorluk genelindeki üretimin sadece yüzde 7'si bölgeler arası tarım ürünleri ticaretine dahil olmaktaydı.[34] Düzenli bir şekilde yürütülen uzun mesafeli tahıl alışverişi ise güney Çin'in kendi bünyesinde, ekonomik işbölümünün en fazla gelişmiş olduğu doğu-batı koridorlarında, örneğin Yangzi Nehri boyunca Siçuan'dan Hunan'a, ya da Guangşi'den Guangdong'a doğru yapılmaktaydı. Güneyden kuzeye doğru, yani çoğu zaman piyasa fiyatlarının oluşturduğu yerçekiminin tersi yönde bir tahıl akışının gerçekleşebilmesi için, imparatorluk vergi sisteminin güçlü kaldıracına ihtiyaç duyuluyordu. Ne gariptir ki, kuzeyli köylüler, geçim olanaklarında ticari mahsullerin payı büyüdükçe, bölgeler arası tahıl dağıtımını piyasa mekanizmaları haricinde sağlama konusunda devletin sergileyeceği yeterliklere daha da bağımlı hale geliyorlardı. Bu ise, her şeyden önce, imparatorluğun mali gücüyle ilgiliydi.[35]

31 Esherick, s. 72-3.

32 Yunan mitolojisinde, toprağa ekilen ejderha dişleri, filizlenip silahlı ordulara dönüşür – *çev.*

33 Wilkinson, s. 198-9.

34 Perkins, *Agricultural Development in China, 1368-1968*, Chicago, 1969, s. 119 ve 136.

35 Uzun mesafeli ticari mal akışı hakkında bkz. R. Bin Wong, "Food Riots in the Qing Dynasty", *Journal of Asian Studies*, 41:4 (Ağustos1982), s. 768-9.

Susan Naquin ve Evelyn Rawski'nin anlatımıyla, "On sekizinci yüzyıl, Mançu devleti için bir bütçe fazlası dönemiydi: Barış ortamı ve genel refahın yanı sıra, Yongzheng [imparator]'e tabi eyaletlerden gelen vergiler üzerindeki sıkı denetim sayesinde gerek maliye, gerekse imparatorun kişisel hazinesi zenginleşmişti."[36] Fransız Devrimi'nin hemen öncesinde, Mançu hazinesi hâlâ 70 milyon taellik bir fazlaya sahipti. Ne var ki, pahalı askerî harekâtlar ve hükümdarın yozlaşmış maiyeti, bu kaynakları hızla yiyip tüketti. İmparator Ciyaçin, 1796 yılında tahta oturduğunda, Altın Çağ sona ermiş ve mali kriz kronik bir hal almaya başlamıştı artık. Dönüm noktası ise, batı Şantung'un "kuraklıklar ve ayrıca Huai Nehri ile Sarı Nehir'in taşkınlarından tekrar tekrar darbe yiyen", felaketlere yatkın batı bölgesindeki binyılcı köylü ayaklanması oldu.[37] Sonuçta, Beyaz Nilüfer isyancılarına karşı girişilen, "son 120 yılın ilk önemli insani felaketi" şeklinde tanımlanan ve on yıl süren savaş (1796-1804), hem hazineyi, hem de aynî tahıl vergisi ödemelerini temelden sarsacaktı.[38] "Devletin önceliği artık halka gıda temin etmek değil, büyük orduları besleyebilmekti." Önceliklerdeki bu yol ayrımı, sonraki Taiping, Nian ve Müslüman iç savaşlarında neredeyse kesin bir hal alacaktı.[39]

Muazzam maliyetler çıkartan, on sekizinci yüzyılda eşi görülmemiş sel felaketleri de geç dönem Mançu devletini iflasa sürükleyen nedenler arasında yerini aldı. 1839 ile, 1855'in Sarı Nehir faciası arasında, en az on yedi yıl boyunca, taşkının yaşanmadığı tek bir yıl geçmedi.[40] "Toplumsal karmaşanın, tarımsal gelir kaybının ve yardım ile onarım çalışmalarına ayrılan kaynakların devlete bindirdiği yük hesapsızdı. Devletin mali açıdan zaten zayıflamış olduğu bu ortamda bir de Afyon Savaşı'nın masrafları eklenince, seller hazineyi tamtakır bıraktı."[41] 1850'lerde, Pekin için hayati önem taşıyan Yangzi Vadisi vergileri ve tahıl ödemelerinin Taiping Devrimi nedeniyle kesildiği bir ortamda, yağmurların kabarttığı Sarı Nehir'in Daçin Nehri'ne ait yatağı gasp edip, deltasını Sarı Deniz'den Bohai Körfezi'ne kaydırmasıyla, daha da büyük felaketler yaşanacaktı.

Daha önce belirttiğimiz gibi, ülkenin afyon kaynaklı ticaret açıklarına ve Büyük Güçler'in 1870'lerde altın standardına geçmesine bağlı olarak yaşanan fiyat enflasyonu da Mançu mali sistemine darbe vurdu. Elverişli bir bakır/gümüş değişim oranı belirleyerek vergileri paradaki değer kay-

36 Naquin ve Rawski, s. 219.

37 Esherick, s. 40.

38 Will, s. 291.

39 "Decline and Its Opposition", Will ve Wong içerisinde, s. 91.

40 Manfred Domros ve Peng Gongbing, *The Climate of China*, Berlin, 1988, s. 198.

41 Randall Dodgen, "Hydraulic Evolution and Dynastic Decline: The Yellow River Conservancy, 1796-1855", *Late Imperial China*, 12:2 (Aralık 1991), s. 51 ve 55-6.

bından muaf tutmaya yönelik umutsuz çabalara karşın, Vang Yeh-chien'in tahminlerine göre, toprak vergilerinin reel değeri, 1750'lerin Altın Çağ'ı ile Boksör ayaklanması arasında neredeyse üçte iki oranında azaldı. Mançular, on dokuzuncu yüzyıl ortalarından itibaren, geleneksel tarımsal vergilerdeki aşınmayı durdurmak üzere, ticaret vergilerini, ek vergileri ve gümrük vergilerini kısmi bir başarıyla kullanmaya başlamışlardı. Ancak, eski ve yeni vergileri toplama konusunda giderek daha fazla ölçüde çiftçilere bel bağlamaları, vergi kaçaklarını artırmaktan başka işe yaramadı. Sonunda dönülüp bakıldığında ise, mali krizin en büyük yükü eyalet ve ilçe idarelerine bindirdiği görülüyordu. Toprak vergilerine Pekin'den de daha büyük ölçüde bağımlı hale gelen bu yerel yönetimlerden, savunmada, taşkınların önlenmesinde, sulamada ve kıtlık yardımlarında ilave sorumluluklar yüklenmeleri bekleniyordu üstelik.[42]

Mali kriz, idari yeterlikleri doğrudan doğruya örselerken, en azından bölgeler arası pirinç ticaretinin yeterince ulaşamadığı köylerde, gıda güvenliğini de dolaylı olarak sekteye uğrattı. "Hiç boşalmayan" devlet ambarları sistemi ve yardımseverlerin doldurduğu diğer ambarlarda, Mançuların altın çağında 48 milyon *shih*e kadar çıkmış pirinç, buğday ve akdarı stoku, şimdi hızla boşalıyordu.[43] "Çin'in 1840'daki (veya 1930'daki) rakamın yarısını biraz aşan bir nüfusa sahip olduğu on sekizinci yüzyıl başlarında bile, bu miktar muhtemelen ülke tahıl üretimin yalnızca yüzde 3'ü ila 4'üne denk gelmekteydi."[44] Will'in aktardığı, 1799 tarihli bir ferman, ambarların yalnızca dörtte birinin tam dolu olduğundan yakınıyor.[45] Bu seviyelere gerileyen imparatorluk ambarlarının artık ekonomide tahıl fiyatlarını düzenleyecek bir çark olarak işlev görmesi mümkün değildi elbette. R. Bin Wong'a bakılırsa, ülke genelinde tahıl stoku 1820'lerde 30 milyon, 1850'lerde de 20 milyon *shih*in altına inecekti.[46] Yirmi yıl sonrasında, 1876 kıtlığı patlak verdiğinde ise, tüm sistemde arta kalmış miktar büyük olasılıkla 10 milyon *shih*den azdı.[47]

Yerel ölçekte, genellikle eksiksiz bir çöküş anlamına gelmekteydi bu. Ambarların güzdeki alımlarla hep dolu kalmasını sağlayan mekanizma, daha Altın Çağ'da bile, kuzeybatının büyük bölümünde işlerliğini yitir-

42 Wang Yeh-chien, *Land Taxation in Imperial China, 1750-1911*, Cambridge, Massachusetts, 1973, s. 113, 121 ve 125-6.

43 Kung-Chuan Hsiao, *Rural China: Imperial Control in the Nineteenth Century*, Seattle, 1960, s. 146.

44 Perkins, s. 164. (Ancak, 9'uncu bölümde de açıklandığı gibi, 1700 yılı nüfusunun, Perkins tarafından tahmin edilen rakama göre ço daha yüksek olması olasılığı mevcuttur.)

45 Will, s. 276.

46 Wong, s. 783.

47 Perkins, s. 164.

mişti. Şaanşi ve Kansu'daki ambarlar, kendi olanaklarıyla altından kalkamayacakları bir sıklıkta tahıl dağıtmak zorunda kalırken, ortaya çıkan açığın Pekin tarafından finanse edilmesi gerekiyordu.[48] Bölgede yıllık hasat ile asgari tüketim arasında gözlenen dengesizlik, Beyaz Nilüfer İsyanı'yla başlayan, felaketlere gebe dönüm noktasından itibaren, tarımsal üretkenlikteki azalma, etnik-dinî savaşlar ve devletin iflasından oluşan uğursuz bir çember içerisinde daha da derinleşti.[49] Seçkinlerin idaresi altında bulunan halk ambarları, Hunan ve Siçuan gibi başka yerlerde gıda güvencesi yükünün bir kısmını sırtlayabilirken, yoksul düşmüş yüksek kesimlerde devlet ambarlarının maruz kaldığı çöküşü frenleme konusunda etkisizdi. Sonuç olarak, 1870'lerin başında, Şaanşi'nin bazı ilçelerinde ambar stokları yüzde 10'un bile altına inmişti.[50] Büyük kuraklığın arifesinde, diğer bir deyişle, Kuzeydoğu Çin'de koşullar bir felaket için fazlasıyla olgunlaşmış durumdaydı.

Ambar stoklarının imparatorluk genelinde gerilemesi sürecine, Kuzey Çin düzlüğünün iç kesimlerinden gelen aynî tahıl vergileri akışında giderek belirginleşen bir yön değişikliği de eşlik ediyordu. Dwight Perkins'in tespitiyle, "Kuzeye, Pekin'e giden tahıl, toplam ülke üretimi ile karşılaştırıldığında çok önemsizdi (yüzde 0,2-0,3)" ama, merkezî hükümetin gelirlerinde yaklaşık yüzde 15'lik yer tutuyordu ve 1743 kuraklığındaki gibi, Kuzey Çin'e yapılacak kıtlık yardımlarında, devletin hemen elinin altında bulunan, stratejik bir stok olma özelliğini taşıyordu. Vergi tahıllarının büyük kısmı dört eyaletten (Kiyangsu, Jiangxi, Anhui ve Kuzey Ciçiang) geliyordu ve Çiangnanlı seçkinler, tahılın Büyük Kanal yerine deniz yoluyla gönderilmesi için yoğun bir lobi çalışması içindeydiler. "1870'lerden itibaren, kıyıda işleyen buharlı tekneler, Büyük Kanal'da tahıl taşıyan yelkenlilerin yerini hızla aldı. 1890'lar itibariyle, kanal üzerinden taşınan tek önemli tahıl, Shantung'dan gelen akdarıydı." Bu değişiklikle Pekin'in Tiençin (Tientsin) Limanı canlanırken, Kanal boyundaki eski depolar ve bunlarda çalışan büyük bir mavnacı ve işçi kitlesi (Boksör ayaklanmasının ana tabanı) için dipsiz bir bunalım başlıyordu.[51] Pekin yakınlarındaki Tungçou'da bulunan imparatorluk ambarları resmiyette hâlâ yardım kampanyalarına ayrılmış durumda beklese de, Will'in gün yüzüne çıkardığı gibi, 1820'de Ciyaçin'in saltanatı sona erdiğinde, artık aynî vergiler, kıtlıkla mücadelede önemli bir rol oynayabilecek durumda değildi.[52]

48 R. Bin Wong, "The Grand Structure, 1736-1780", Will ve Wong içerisinde, s. 60-61.

49 Şaanşi'deki ambarlarda yaşanan kriz için bkz. "Decline and Its Opposition", aynı eser, s. 78.

50 Hsiao, s. 154.

51 Perkins, s. 150-51.

52 Will, s. 289.

Devlet altyapısı dağıldıkça, imparatorluk da kıtlıklarla baş etme yolunda para basmak ve taşradaki hayırseverlere bel bağlamak zorunda kalıyordu. 1831'de, devlet ambarlarının "acınası durumu"na dikkat çeken imparator Daoguang, "şöyle diyordu: 'Bu nedenle, felaket bir eyaleti vurduğunda, [yerel idareciler] nadiren [kurbanlara] ambarlardan yardım yapılmasını talep ediyorlar ve genellikle eyalet hazinesinden aldıkları gümüşü bakır paraya çevirip [halka] dağıtmakla yetiniyorlar.'"[53] 1867-68'de, başkent çevresindeki bölge önce kuraklıktan kavrulup sonra da sular altında kaldığında, Tongzi reformcuları geçici olarak gayrete gelip kıtlık yardımlarını bizzat ele aldılarsa da, Konfüçyüsçü devlet idaresi için, Fang Guançeng'i anma yolunda son bir gösteri gibiydi bu. Bundan böyle, Pekin'in iklimsel felaketler karşısındaki başlıca tepkisi, hep ağır işleyen para yardımlarını devreye sokmak olacaktı. 1877 ve 1899 kıtlıklarına ilişkin anlatılarda gördüğümüz gibi, parasal yardımlara başvurulması, beraberinde ölümcül aksaklıklar getirecekti.[54]

Örneğin, piyasa pek çok zaman acil durumlarda ortaya çıkan talebe yanıt veremiyordu. Ya tahıl fiyatlarındaki hızlı tırmanma nedeniyle parasal yardımlar hayatta kalmaya yetecek düzeyin altında kalıyor, ya da Şanşi'dekine benzer uç durumlarda yaşandığı gibi, ne kadar paranız olursa olsun, bölgede satın alabileceğiniz tahıl bulunmuyordu. Büyük miktarda tahıl satın alıp bir seferde dağlık alanlara nakletme girişimleri ise, 1877'de Guguan Geçidi'nde olduğu gibi, aşılmaz bir trafik yığılması yaratmaktan öte gidemiyordu. Pirincin suyolları üzerinden düşük maliyetle ve etkin bir şekilde taşınabildiği Yangzi Vadisi'nin aksine, daha kurak kuzey eyaletlerinde, özellikle de kuraklıklar sırasında, yeterli sayıda sefere uygun suyolu bulunmuyordu. John Lossing Buck'ın, önemli çalışması *Land Utilization in China* [Çin'de Arazi Kullanımı]'da incelediği bölgelerde, kuzeydeki elli bir köyden yalnızca ikisi suyolu taşımacılığından faydalanabilirken, güneyde bu oran yirmi üçte sekizdi.[55] Kıtlıklarda hayatta kalabilme konusunda ticari tahıla bel bağlayan bir toplum için, çare bırakmayacak kadar pahalı ve etkisiz bir karayolu sistemi mevcuttu. Kraliyet Asya Derneği'nin Çin'in iç kesimlerindeki ulaşım olanaklarına dair 1893-94 incelemesini özetleyen T. Kingsmill, suyolu nakliye sisteminde çok parlak bir noktaya ulaşmış bu uygarlığın, karayolu yapımını tümden bir yana bırakmış olmasını hayretle karşılıyor ve şöyle yazıyordu: "Muhtemelen, dünyada karayoluna bu kadar

53 Will, s. 276-7.

54 Elbette istisnalar da vardı. 1810'da, Kansu'da, "Bir milyon taellik büyük yardım, baskı altındaki nüfusa ulaşmaya yönelik kapsamlı ve başarılı görünen bir kampanya için harcandı." (Will, s. 296).

55 *Land Utilization in China: Statistics*, Nanking, 1937, s. 344, Tablo 2.

az önem veren başka bir ülke daha yoktur." Özellikle kuzeyde, "bu ihmal en üst noktaya ulaşıyor."[56]

Tablo 11.1
Kuzey Çin Ovası'nda Ulaştırma: Etkinlik Karşılaştırması

	Yük Kapasitesi	Maliyet Katsayısı
Nehir yelkenlileri	40-100 ton	1,0
At arabaları	1 ton	3,3
Katırlar	0,125 ton	8,2
İnsan gücü	0,09 ton	8,6

Kaynak: George Cressey, *China's Geographic Foundations*, New York, 1934, s. 179.

Mary Wright, ülkenin içlerinde ana ulaşım güzergâhlarının kasten ihmal edilmiş olmasının, Pekin'in bakış açısına göre akılcı bir politika sayılması gerektiğini söylüyor. Emperyal Çin'de devlet gücü sık sık köylülüğün hareketsizleştirilmesi, rahatsız edici ideolojik ve ekonomik etkilerden yalıtılmasıyla eş anlamlı olmuştur. Bu yoruma göre Mançular, yabancı güçlerin demiryollarını kullanıp iç kesimlere askerlerini ve ucuz fabrika mallarını sokmasında olduğu kadar, köylülerin ülkede serbestçe dolaşabilmesi konusunda da isteksizdiler. 1860'ların reformcuları bile, "Sadece deniz savunması ve başkentin gıda tedariki üzerinde etki yaratacağı zaman ulaştırma alanındaki iyileşmelerle ilgilenmekteydiler."[57] Ne var ki bu ihmal, zaman içerisinde halkın belli başlı sıkıntılarından birine dönüştü. Komünistler, 1930'ların sonlarında Şaanbei'de ve kuzeydeki diğer üs bölgelerinde yol yapımını kırsal imarı programının başlıca önceliği haline getirerek, halkın büyük sevgisini kazandılar.[58]

Yolsuzluk ve Yozlaşma

Yardım faaliyetlerinin parasallaştırılması ile, kaynakların iç edilmesi artık rüşvetçi idareciler için daha da kolaydı. Yardımlara kaynak yaratmak üzere taşra makamlarının satılması uygulamasının on dokuzuncu yüzyılda alıp yürümesi ise, alt seviye para avcılarının sayısını inanılmaz ölçüde artırmıştı. Ambarlar ve aynî vergi yönetimi, muhtemelen imparator Çienlung ile eşcinsel ilişkisi bulunan, on sekizinci yüzyıl sonlarının namlı vergi bakanı Heshen'in Rasputinvari tezgahından çıkmış yolsuz idareciler için en yağlı hedeflerdi. Will'in de işaret ettiği gibi, geç Mançu dönemin-

56 T. Kingsmill, "Inland Communications in China", *Journal of the China Branch of the Royal Asiatic Society* (1895-96 yılı için), Şanghay, 1899, s. 3 ve 147.

57 Wright, s. 175 (ayrıca bkz. 176-80).

58 Keating, s. 25.

de imparatordan gizli topluluklara kadar herkes, yerel hükümetlerde dürüstlüğün ve etkinliğin 1790'lardan itibaren sarsıcı boyutta gerilediğine inanıyordu:

> Daha 1801'de bile, ciddi taşkınlar sonrasında Zhili'de alınan özel önlemleri yakından denetleyen İmparator Ciyaçin, diğer eyaletlerdeki yardım maliyetlerinde ortaya çıkan inanılmaz artışın, muhtemelen salt etkilenen köylü sayısından değil, "katipler ve dağıtıcılar"ın cebe attığı kazançlardan kaynaklanmış olabileceği düşüncesiyle sarsılmıştı. Saltanatının ilerleyen yılları için de, pek çok dilekçede müfettişler ve alt düzey bürokratların sızdırdığı paralardan, eyalet fonlarından yapılan yetki dışı kesintilerden, felaketzede kayıtlarının her türlü kanıttan yoksun biçimde düzenlenmesinden, dağıtım merkezlerinin kurulmasında gerçek ihtiyaçların gözetilmemesinden, içine kum karıştırılmış tahıllardan, gümüşün bakıra çevrilmesinde yapılan hilelerden ve daha pek çok başka suistimalden söz ediliyordu.[59]

Aradan yarım yüzyıl geçip, talihsiz imparator Xiangong taç giydiğinde, Mançuların Çin egemenliğini savunma gücünü yitirmesinin de etkisiyle, bu suistimallerin önemli devrimci kıvılcımlar çaktırmaya başladığı görülüyordu artık. 1848-49'da, Guangşi ve Guangdong'un büyük bölümünde uzayıp giden kuraklık kıtlığa dönüştüğünde, "yolsuzluğa bulaşmış taşra idarecileri, yerli tahıl tüccarları ile birlik olup, ambarlardan yapılan dağıtımı istedikleri gibi yönlendirmek ve böylece zaten fahiş hale gelmiş pirinç fiyatlarını daha da yükseltmek için dolaplar çeviriyorlardı."[60] Sonunda, pirinç fiyatının "inci ile yarışacak kadar yüksek" seviyeye ulaşması nedeniyle ambarların kapılarını kırmaya yeltenen köylüler ise, idarecilerin emrindeki birlikler tarafından boğazlanacaklardı. "Tanrının Çinli Oğlu" Hong Şinguan'ın binyılcı sancağı altında binlerce köylünün toplanması, bu tablonun doğrudan sonucudur. Daha sonra, 1852 yazında ünlü Mançu aleyhtarı bildirilerini yayınlamak üzere Daozhou (güney Hunan)'da duran Taiping kralları, yönetenlere, "Çin'in nüfusunu düşürebilmek amacıyla sel, kıtlık ve diğer doğal afetlerde halka yardım etmekten geri durmak" suçlamasını yöneltiyorlardı.[61] İmparator Yongheng'in on sekizinci yüzyıldaki yüce gönüllü refah devleti, şimdi uzak bir hatıra bile değildi. "Ne zaman bir sel veya kuraklık yaşansa,

---

59 Aynı eser, s. 314. "Yolsuzluk, Çin'de daima bir yaşam biçimi olarak varlığını sürdürmüşse de, on dokuzuncu yüzyılda, sadece yirminci yüzyılın ilk yarısına kıyaslandığında geride kalacak, eşi görülmemiş düzeylere ulaştı." (Victor Lippit, "The Development of Underdevelopment in China", Philip Huang (der.). *The Development of Underdevelopment in China: A Symposium* içerisinde, White Plains, New York, 1980, s. 67).

60 Jonathan Spence, *God's Chinese Son: The Taiping Heavenly Kingdom of Hong Xiuquan*, New York, 1996, s. 158.

61 Jen Yu-wen, *The Taiping Revolutionary Movement*, New Haven, Connecticut, 1973, s. 54 ve 94. Mançu devletinin "on büyük suç"undan diğer ikisi, "sahtekâr, açgözlü yöneticilere göz yummak" ve "rüşvet karşılığında makam satmak" şeklinde sıralanıyordu (s. 94).

[Mançular] en küçük merhameti bile esirgiyorlar. Oturup, topraktan yabani otlar misali bembeyaz kemikler bitene kadar, aç insanların oradan oraya savrulmasını izliyorlar."[62]

Tongzi Restorasyonu da, halkın felaketlerden korunma konusunda yerel idarelere tekrar güven duymaya başlaması yolunda pek az şey yapabildi. Mançu hanedanı ile köylülük arasındaki toplumsal ortaklığı yücelten söylemlerine karşın, reformcuların en önemli girişimlerinden biri, Taiping ile savaşan sadık seçkinleri ödüllendirme adına, normalde Konfüçyüsçü liyakat esasıyla verilen devlet görevlerinin satışına girişmek oldu. Böylece, makam sahipleri zümresinin mevcudu 1,1 milyondan 1,45 milyona yükseldi.[63] Bu genişleyen seçkinler tabakasının rüşvet iştahı, neden bir yanda köylüler yeni mali baskılar altında inlerken aynı zamanda Pekin'in de meteliksiz kalmaktan şikayet ettiğini açıklıyor. Özellikle ambarların yönetimi, kokuşmuş taşra yetkilileriyle tahıl tüccarları arasında yürütülen gizli anlaşmalar kapsamında tam bir talan sistemine dönüşmüştü. 1893'te, Çin'in mali durumu hakkında Batılılar tarafından yürütülen ilk çalışma tamamlandığında, kuzeyden alınan aynî vergilerin yarıdan fazlasının iç edildiği anlaşılmıştı.

> Ambarlardan sorumlu idareciler, pirinç hesapları üzerinde kalem oynatıyorlar ve her birkaç yılda bir ciddi skandallar patlak veriyor. Yeni pirinç yerine eski ve çürümüş pirinçle ödeme yapılıyor, hileli tartılar ve ölçüler kullanılıyor; Mançu askerlerinin, itibari haklarını ederi neyse satıp, piyasadan yenilebilir pirinç aldığı görülüyor. Pekin, sözün kısası, iğrenç bir fare yuvasına dönüşmüş durumda ve her memur, ne zaman ve nerede fırsat bulursa, kendi deliğinden çıkıp devletin ambarlarını yağmalamaya girişiyor.[64]

Kimi dürüst taşra idarecileri, ambarları gerisingeri doldurmak için kahramanca mücadele verse de, çabaları her yerde rüşvetçi astları tarafından baltalanmaktaydı. Murray, 1877-78 felaketinin etkilerini 1890'larda hâlâ üzerinden atamamış olan, Şaanşi'ye bağlı Han-Çeng ilçesinin yöneticisini örnek gösteriyor. İlçe amiri, iyi geçen yıllar boyunca büyük özen gösterip tahıl satın alarak, yirmi adet yerel ambarı doldurmuştu. Derken, 1900 yılında kuraklık nedeniyle mahsul mahvolduğunda, kendinden emin bir şekilde ambarlardaki tahılı kullanmak isteyecek, oysa tahılın üçte ikisini ambar idarecilerinin gizlice sattığını görecekti.[65] Sonuçta, kıtlık neredeyse tüm ilçeyi silip süpürdü. (Dul imparatoriçe, kıtlık sona erdiğinde Zian'a gidip de kıtlık yardımına dair kayıtların baştan sona gözden ge-

62 Spence, s. 161.

63 Roberts, s. 181-2.

64 E. Parker, "The Financial Capacity of China", *Journal of the China Branch of the Royal Asiatic Society*, (1893-1894), Şanghay, 1898, s. 97-8.

65 Murray, s. 270.

çirilmesini isteyince, "İşin sonu, eyaletin en önde gelen üç bürokratının kellelerinin vurulmasına vardı.")[66]

Vicdandan böylesine uzak bir yolsuzluk dalgası ve aynı zamanda mali buhranla karşı karşıya kalmış imparatorluk hükümeti, gıda güvencesinin doğrudan idaresinden elini iyice çekti. Mary Rankin, Mark Elvin ve başkalarının vurguladığı gibi, on sekizinci yüzyıldaki müthiş devlet gücü, on dokuzuncu yüzyılın emperyalizm ve ülke içi ayaklanmalar kuşatması altında, devlet hizmetinde bulunmayan seçkinler tabakasına devredildi yavaş yavaş. Vergi tahsilatının, yerel asayişin, taşkın önleme çalışmalarının ve kıtlık yardımlarının düzenlenmesi, giderek artan ölçüde türedi zengin tüccarlar ve toprak sahiplerine terk edildi. Yerel ölçekte idare edilen *zhenju*lara (yardım büroları) bağlı kaynaklar ve büroların özel yardımlarla doldurulan ambarları sorunun üstesinden gelemediğinde, Mançu devleti zengin Çiangnan seçkinlerine yönelerek, pirinç ve para yardımında bulunmalarını, nakliyeye destek vermelerini ve kuzeyden gelen aç sığınmacılara şehirlerin kapılarını açmalarını sağladı. Ancak, bu derme çatma sistem, 1877 ve 1899'da büyük bir felaket getirerek çökecek, önceki yüzyılın, ambarları sürekli dolu tutabilen, ayrıca "büyük ölçekli ve uzun süreli kıtlık yardımlarını tek başına mümkün kılacak" bölgeler arası malzeme nakline imkân tanıyan, dikey örgütlenmeye dayalı devlet altyapısının yerini asla ciddi biçimde dolduramayacaktı.[67]

Bu şartlar altında, ambar sisteminin yeniden inşa edilmesi ve köylülerin tekrar gıda güvencesine kavuşturulması, tüm Mançu karşıtı devrimcilerin ana talepleri olmuştur. Mao'nun Yenan'da şekillenen düşüncelerinden çok daha önce, *Cennet Krallığı'nın Toprak Sistemi* adlı ütopyacı manifestolarında, Taipingler daha da dolaysız bir "komünist" sistem tasarımı ortaya koymuşlar, tüm tarımsal fazlanın yeni devlet ambarları üzerinden yeniden bölüşülmesini öngörmüşlerdir.

> Cennetin tüm toprakları, cennetin çatısı altında yaşayan herkes tarafından ortaklaşa ekilip biçilecektir.... Cennetin topraklarında [elde edilen] tüm mahsul, bolluğu da, yokluğu da eşit paylaştıracak şekilde dağıtılacaktır. Hasadın iyi olduğu yerlerden alınan fazla mahsul, kıtlığın baş gösterdiği başka yerlere yardım amacıyla gönderilecektir.... *Liang-ssu-ma* [yirmi beş hanenin başındaki muhtar], hasat zamanında *hu-çang*ları [beş hanenin başındaki muhtar] idare edecek ve söz konusu yirmi beş haneye bağlı her bir kişi için sonraki hasada kadar yetecek miktarda tahılı ayırdıktan sonra, kalan fazlayı devlet ambarlarına gönderecektir.[68]

66 Nichols, s. 235.

67 Murray, s. 315 ve s. 318

68 Ibid., s. 183

Altın Çağ'ın Faturası

Kuzey Çin'in tarihi, geniş topraklara yayılan imparatorluk ekonomisi içerisindeki çelişkili konumu çerçevesinde şekillenmiştir: Ekonomik bakımdan merkezin dışında kalan bölge, yönetsel anlamda tam da çekirdekte yer alıyordu. Çin'in ekonomik gücü ile siyasi gücü arasında ortaya çıkan, Londra ile Berlin arasındaki mesafeye denk gelecek boyuttaki coğrafi ayrışma, bir kara ülkesi için benzeri görülmemiş şeydi. Sung Hanedanı'nın ilk dönemlerinden beri, ekonomik fazlanın büyük kısmı Aşağı Yangzi Vadisi tarafından üretilmiş, oysa en büyük tüketim merkezi, steplerin kıyısında, Jin, Moğol ve Mançu askerî hâkimiyetine olanak tanıyan göçebe insan kaynaklarına yakın konumlanmış kuzey (Çang'an, Dadu, Kaifeng ve Pekin) olmuştu.

Büyük Kanal ve kanalı besleyen suyolları ile ambarlardan oluşan olağanüstü ulaştırma altyapısı, servet fazlasının güneyden kuzeye taşınmasını sağlıyor, aynı zamanda, hayati önem taşıyan pirinç, yakacak, kereste ve taş ithali ile, kuzeyde tarımın ekolojik dengeye oturtulabilmesine imkân veriyordu. On sekizinci yüzyıl ortalarında, daha önce değindiğimiz gibi, hiçbir Avrupalı yönetimin beceremeyeceği kadar etkin bir şekilde kıtlık yardımları düzenleme gücüne sahip bir imparatorluk bürokrasisi mevcuttu. Oysa bir yüzyıl sonra, iç savaşlar, dış müdahaleler, doğal afetler, salgınlar ve kıtlıklardan oluşan, tarihin en ölümcül felaket zincirlerinden biri karşısında neredeyse parmağını bile oynatamıyordu Pekin. Devletin, doğal ve toplumsal çevreyi denetim altında tutma yeterliklerinin böylesine temelden çökmüş olması, modern Çin tarihçilerinin kafasını uzun süredir kurcalıyor. Kenneth Pomeranz, son dönemde gerçekleşen bir forumda şöyle soruyordu: "On dokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar muhtemelen Avrupa ve Japonya'dakinden daha iyi bir şekilde denetim altında tutulan ekolojik bozulma, sonrasında nasıl oldu da kriz boyutuna ulaştı?"[69]

Günümüz bilimi, sonunda bir noktada birleşse de aslında farklı olan, toplumsal oluşum içerisinde farklı hızlarda ve düzeylerde gelişen iki değişik çevre krizi arasında ayrıma gitmekten yana. Birinci olarak, Sarı Nehir, Vei Nehri ve Huai Nehri'nin dağlık yağış alanlarında köylülerin yürüttüğü arazi açma çalışmaları sonucunda erozyon döngüsü hız kazanmış ve aşağıdaki düzlükleri kaçınılmaz felaketlere sürüklemiştir. İkinci olaraksa, Mançu devletinin Viktorya dönemi ortalarında içine düştüğü mali kriz, nehir yataklarındaki tortu birikiminin artması nedeniyle taşkın denetim harcamalarında ortaya çıkan müthiş sıçrama ile üst üste binmiş, sonuçta su sistemlerinin

69 Kenneth Pomeranz, EH.NET Forumu: "18'inci Yüzyıl Çini'ni Yeniden Düşünmek", internet, 16 Aralık 1997.

idaresi, zaten yoksul düşmüş durumda bulunan köylülere ve hiç de gönüllü olmayan seçkinlere bırakılmıştır. Dolayısıyla, önceki 200 yıllık dönemde eşi görülmemiş bir iklim baskısı (1870'ler ve 90'ların sıra dışı ENSO döngüleri), tam da devletin geleneksel ekolojik görevlerinden elini bütünüyle çektiği bir dönemde Kuzey Çin'e yüklenmeye başlamıştır.

On sekizinci yüzyıldaki Altın Çağ'ın temelinde, Robert Marks'ın da anımsattığı üzere, doğanın "muazzam ölçekli bir yeniden düzenleme"ye maruz bırakılması yatıyordu. 1750 ile 1850 arasında gerçekleşen nüfus artışı, miras bölüşümün uygulandığı bir yapı içerisinde, tarımsal ve çevresel yük kapasitesi üzerindeki baskının gittikçe artması anlamına gelmekteydi. Köylerde "ön endüstri çağı" el zanaatının doğurduğu aile içi işgücü talebi de bu nüfus artışında en azından kısmi bir role sahipti. Avrupa'nın aksine, kentsel büyüme veya denizaşırı kolonilere doğru yaşanan göç ile nüfus patlamasının soğurulması söz konusu değildi. Maddison'un sözleriyle, "1820 itibariyle, Çin'deki kentleşme bin yıl öncekinden çok daha ileri bir düzeye ulaşmış sayılmazdı." ve üstelik, Mançu saltanatı boyunca kentleşme daha da geriledi (nüfusun yüzde 6,8'inden 5,9'una).[70] Hindistan'daki gibi, on dokuzuncu yüzyıl ilk yarısının bitmek bilmeyen ekonomik durgunluğu (Çin örneğinde, afyon ithalinden kaynaklanan ticaret açığı ve gümüşün dışarı akışı nedeniyle), kentlerde yaygın bir işsizliğe yol açtı ve pek çok işçiyi kırsala sürdü.[71]

On sekizinci yüzyıl nüfus patlaması (tahmini oranların yüzde 33 ile 200 arasında çok geniş bir yelpazeye dağıldığını görmüştük), eskiden ekili olmayan dağlar, yamaçlar ve alçak bataklıkların, ekolojik bakımdan sürdürülebilir olmaktan uzak bir biçimde tarıma açılması ile ayakta tutulmuştur. Öncü köylüler ve arazilerini genişleten toprak sahipleri, on sekizinci yüzyıl süresince, büyük bölümünü tepelik veya devamlı sel altında kalan arazilerin oluşturduğu, yaklaşık 25.000 kilometrekarelik bir alanı sabanla tanıştırdılar. İlk aşamada sağlanan fayda müthişti.[72] Çin'in büyük ırmaklarına ait yağış havzalarını koruyan ormanların ortadan kaldırılması, dillere destan kazançlar sunuyordu. Verimli vadilerde ve düzlüklerde kendini hissettiren kaygı verici nüfus sıkışması, dağların eteklerine ve çevrelerine doğru gerçekleşen kitlesel göçlerle bir süreliğine hafiflemiş oluyordu böylece. Mısır ve tatlı patates gibi Yeni Dünya bitkileri, çiftçilerin bir zamanlar tarıma elverişsiz sayılan bu kumlu, gübrelenmeyen topraklardan ekmeklerini çıkartabilmesine imkân tanıyordu. Toprağa aç

70 Maddison, s. 34-5

71 Hans Van De Ven, "Recent Studies of Modern Chinese History," *Modern, Asian Studies*, 30:2 (1996), s. 241

72 Robert Marks, *Tigers, Rice, Silk, and Silt: Environment and Economy in Late Imperial South China*, Cambridge 1998, s 277 ve s. 307

köylüler ve kentli spekülatörler de, yüz binlerce dönüm zengin bataklık araziyi ticari tarım ağına dahil etmek üzere bir yandan da su yolları inşa ediyorlardı.

On sekizinci yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde ise, ormancılık ve arazi ıslahından elde edilen kazançlar artık neredeyse tükenme noktasındaydı. Mançurya'yı bir tarafa bırakacak ve Rhoads Murphey'in tahminlerine bakacak olursak, Çin ormanları "daha 1820'de büyük ölçüde tükenmiş, 1860'ta ise neredeyse tamamen yok olmuştu."[73] Uçsuz bucaksız bir köylü denizi, erozyonun erittiği yamaçlarda yaşam mücadelesi veriyor, ya da sıtma yatağı bataklıkları kurutmaya çabalıyordu. Sel sularını yönlendiren taşkın havzalarının ve ayrıca kurak dönemlerde sulamaya imkân tanımak üzere su depolayan göletlerin, ilerisi hiç düşünülmeden tarlalara dönüştürülmesiyle, aslında tahmin edilmesi hiç de güç olmayan felaketlere kapı açılmıştı.[74] Bu bağlamda, Altın Çağ'ı finanse eden arazi açma hamlesi, sonraki yüzyılın dizginlenemez ekolojik krizinin köklerini oluşturuyordu. Mançu dönemi nüfus artışının eskilerde pek anlaşılamamış olan bu öyküsü, İnci Nehri havzası (Marks) ve orta Yangzi Vadisi'ndeki Dongting Gölü bölgesi (Perdue) üzerinde son dönemde yürütülen örnek durum çalışmaları sayesinde gün yüzüne çıkartıldı. Her iki bölgede de, bakir topraklarda yürütülen tarımın başlangıçta getirdiği zenginliği, kaçınılmaz biçimde, çevresel bozulma ve doğal afetler karşısında giderek büyüyen bir kırılganlık izledi. Doğa ana, on sekizinci yüzyıldaki refahın faturasını, gecikmeli de olsa, kuraklıklar, seller ve kıtlıklarla tahsil edecekti.[75]

Kuzey Çin'in Çıplaklaşması

En büyük trajediler ise aşağılarda, Sarı Nehir ile ana kollarının oluşturduğu sistem üzerinde baş gösterecekti. Şaanşi'deki Vei Nehri Vadisi, pek çok araştırmacının ortaya koyduğu üzere, çok yalın bir örnek koyuyor önümüze. Ming hanedanı sona erdiğinde, vadinin güney sınırını oluşturan Çinling Dağları etekleri halen sık bir orman örtüsüyle kaplı durumdaydı. Mançu idaresinin ilk döneminde ve ortalarında ise, 3.000 ila 5.000 kişilik oduncu ve işçi orduları çalıştıran dev "kereste fabrikaları", sistematik bir şekilde ormanları yok etti. Sonrasında, Zeçuan ve Hupei kadar uzaklardaki kala-

73 Rhoads Murphey, "Deforestation in Modern China", Richard Tucker ve J. F. Richards (der.). *Global Deforestation and the Nineteenth-Century World Economy* içerisinde, Durham, 1983, s. 111. Murphey, şu uyarıyı da yapma gereğini duyuyor: "Ancak, on dokuzuncu yüzyılın herhangi bir anında Çin'de ne kadar orman bulunduğunu, veya yüzyıl boyunca ne kadar orman tüketildiğini bilmek ya da herhangi bir şekilde tespit etmek mümkün değildir." (s. 114).

74 Anne Osborne, "The Local Politics of Land Reclamation in the Lower Yangczi Highlands", *Late Imperial China*, 15:1 (Haziran 1994), s. 2.

75 Marks, aynı eser; ve Peter Perdue, *Exhausting the Earth*, Cambridge, Massachusetts, 1987.

balık alanlarda yaşayan binlerce yoksul köylü, vergi muafiyetleri ve başka mali desteklerle, bu bölgelere göç etme yolunda teşvik edildiler. (Edward Vermeer, genellikle bakir alanların kullanılmasını ödüllendiren, mevcut araziler üzerinde iyileştirmelere giden çiftçileri ise cezalandıran Mançu vergi politikasının olumsuz etkilerine dikkat çekiyor.)[76] Yeni Dünya mahsulleri, "geçmişte en küçük bir nüfusu bile besleyemeyecek kadar kumlu, asitli ve verimsiz olan, kuraklığa yatkın" topraklarda tarım yapılmasını mümkün kılıyordu.[77] Özellikle mısır ve patates, eğimli, teraslandırılmamış, ince bir toprak tabakasına sahip, pirinç ve buğdaya yaşama şansı tanımayan yamaçlarda yetiştirilebiliyordu. Ne var ki, bu zahmetsiz geçim kaynağının bedeli, sonunda felaket düzeyine ulaşacak olan erozyonla ödeniyordu.

Jeomorfolojik kuvvetlerin belli eşikleri birkaç nesil içerisinde aşmasıyla, sel yatakları ürkütücü boyuta büyüdü ve hatta bazı örneklerde, bir insanın ömrüne sığan sürelerde yüzlerce metre derinleşti. Murray şöyle yazıyor: "On dokuzuncu yüzyıl ortalarına gelindiğinde, dağlar kıraç topraklara dönüşmüş ve nehirler tıkanmıştı."[78] 1870'te ülkeyi dolaşan Baron von Richthofen gibi modern dönemin ilk Avrupalı gezginleri, Vei düzlüğünü bir uygarlık merkezi haline getiren muhteşem yapılar başta gelmek üzere, anlı şanlı Mançu sulama sistemlerinin nasıl çamurla dolduğuna dair çarpıcı kayıtlar sunuyorlar. Benzer şekilde, Marko Polo'nun yeşilliği ve dut ağaçlarının bolluğu ile övdüğü lös topraklı diyarların pek çok yeri, Viktorya döneminde ağaca rastlanmayan, çöl benzeri alanlar haline geldi.[79] Yabancılar, daha eskilerde gerçekleşmiş bozulma ile dönemin getirdikleri arasında pek çok zaman ayrım yapamamış olsalar da (Vei Vadisi su sistemlerindeki kötüye gidişin tarihi, Tang hanedanına kadar uzanır), ölümcül darbenin on dokuzuncu yüzyılda indiği doğrudur.

Bu arada, köylüler için de ilk günlerin zahmetsiz yaşayışı gitmiş, erozyonla çıplaklaşan yarı kurak adacıklar üzerinde yürütülen, günden güne amansızlaşan bir savaşa yerini bırakmıştı. "On dokuzuncu yüzyıl sonları itibariyle, aşağı yamaçlarda yüzyıllık bir süreden beri çok sınırlı gübre kullanımıyla mısır tarımı yapılmaktaydı ve ürün miktarları şiddetli bir düşüşe girdi. Patates bitkisi ise, hastalıkların yol açtığı ciddi hasarlara maruz kalı-

76 Eduard Vermeer, "Population and Ecology along the Frontier in Qing China", Elvin ve Liu içerisinde, s. 249-51 ve 261. Mançular vergi miktarlarını sabitleştirdikleri için, toprak vergi gelirlerini artırmanın en kolay yolu, yeni alanların tarıma açılmasını teşvik etmekti.

77 Anne Osborne, "Barren Mountains, Raging Rivers: The Ecological Effects of Changing Landuse on the Lower Yangzi Periphery in Late Imperial China", Doktora Tezi, Columbia University, 1989, s. 158.

78 Murray, s. 278.

79 Von Richtofen'in *North China Herald'a gönderdiği mektuplara* (1870-72) dair bir irdeleme için bkz. W Lowdermilk, "Forestry in Denuded China", *Annals of the American Academy*, 15 (Kasım 1930), s. 137-8.

yordu.... Ürün miktarında istikrar yoktu. Gıda fiyatları yükselmeye başladı ve gerek nüfus artışı, gerekse arzın sabit kalması ve hatta düşmesiyle, on dokuzuncu yüzyıl süresince ikiye katlandı."[80] Bir zaman geldiğinde, dağlardaki çiftçilerin pek çoğu artık kendi ailesini doyuracak kadar mahsul alamaz olmuştu. Bu nedenle, ticari bir ürün arayışla meyve ağaçları dikmeye başladılar. Gerisini yine Murray'den okuyoruz: "Bölgenin tarihini yazan uzmanlar, özellikle bu geçişin, çok büyük tehlikeleri de beraberinde getirdiği kanısındalar. Zira, tüm yılın kazancı tek bir hasada bağlı kalıyordu. Meyve yetiştiricilerinin bir çoğu, yeterli beslenme ve giyinme olanaklarından dahi yoksun, son derece yoksul kişilerdi."[81]

Yüzyılın ortalarında patlak veren iç savaşlar ise, Çin'in ayakta kalabilmiş yağış alanlarını da büsbütün çıplaklaştırdı:

> Ormanların Tiapingler tarafından nedensiz yere imha edildiğini ve imparatorluk güçlerinin de isyancılara mesken olması istenmeyen ormanlara aynı şiddetle saldırdığını .... dönemin kayıtlarında tekrar tekrar görüyoruz. Başlıca silahın ise ateş olduğu anlaşılıyor. Yüzlerce kilometrekarelik ormanların, 1860'larda kararmış kütüklerden ibaret yerlere dönüştüğüne dair betimlemeler var. Üstelik tüm bu saldırılar, Çin'in en önemli nüfus merkezinin içinde veya etrafında yer alan, arta kalmış kimi ormanlara sahip bölgelerde yoğunlaşmıştı. Etkilenmemiş olan uzak batı ormanları, Çin nüfusunun büyük bölümünü barındıran diğer bölgeler için pek az değer taşıyordu. Zaten, bu ormanlar da Müslümanların Yunnan'da ve Şaansi-Kansu'da yoğunlaşan, 1855'ten 1878'e kadar devam eden büyük isyanları sırasında ağır tahribata uğrayacaktı.[82]

Issızlaşma ve ekolojik yıkımın en uç noktalara ulaştığı yer, soykırım ölçeğindeki etnik savaş nedeniyle Müslüman nüfusun tahminen yüzde 90'ının öldüğü ya da göç etmek zorunda kaldığı Şaanşi'ydi muhtemelen. Eyaletin Vei Vadisi dışında kalan büyük bölümü, Çinli komünistlerin yarım yüzyıl sonra yerleşeceği ıssız kırlara dönüştü. Pauline Keating'in belirttiği gibi, meteliksiz kalmış Mançu devleti, "Şaanşi'nin bastırılmasına para harcamıştı, ama yeniden inşasına hayır."

> Resmi bir yeniden iskân stratejisinin izlenmemesi, kalıcı bir altyapı onarımı ve imar programının yürütülmemesi ile, yerel ekonomik sistemler parçalandı. Köyler tümden çölleşiyor, yerleşim birimleri arasındaki mesafeler uzuyor, toprak yapıların kısa sürede aşınması ile daha da hızlanan bir süreç içerisinde, ulaşım güzergâhları tamire muhtaç hale geliyordu. Pazarlar ve ticaret ağları ortadan kalkıvermişti. Su kuyularına, sulama ve su tahliye sistemlerine, tarla kenarlarındaki setlere, ambarlara ve patikalara hiç el vurulmuyordu.[83]

80 Frank Leeming, *The Changing Geography of China*, Oxford, 1993, s. 50.

81 Murray, s. 69.

82 Murphey, a. 119.

83 Keating, s. 23-4.

Şekil 11.2 Şaanşi'de Yamaç Tarımı
Tarımın yamaçları ormansız bırakmasıyla, erozyon hızı katlanarak arttı.

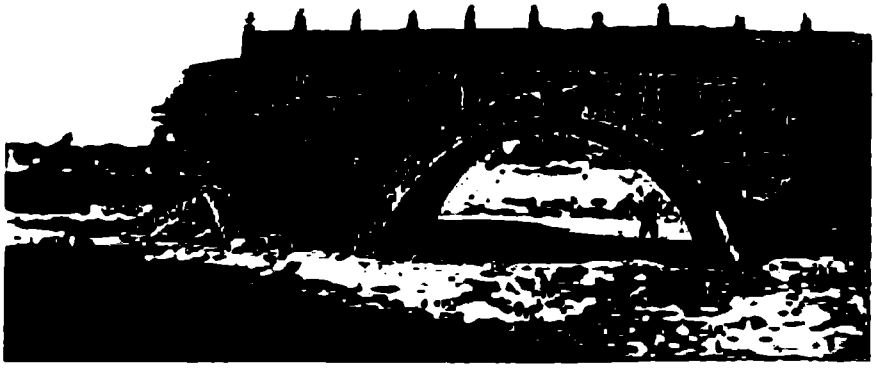
Aynı sıkıntılı olaylar dizisi, bu denli büyük felaketler getirmese bile Kuzeybatı Çin'in yamaçları ve lös platoları boyunca her yerde tekrarlandı. "İnsanlar, yaşadıkları çevrede yalnızca iki tip arazinin kalmasını ister gibiydiler sanki: özenle bakılan, verimli özel çiftlikler ve merhamet edilmeksizin sömürülen, verimsiz ortak alanlar."[84] Üstüne üstlük, yüzyılın sonunda Şantung'da yapılan bir gözleme göre, yamaçlar ve dağlar üzerindeki bu ekonomik sömürünün son halkası ormansızlaşma değildi. "Köyün yürüyebilecek ve bir sepet taşıyabilecek kadar büyümüş tüm erkek çocukları, ot, ince dallar, yem ya da yakacak olarak kullanılabilecek her türden başka bitki toplamak üzere tepelerin eteklerine gönderiliyorlardı. Her çocuk, elinde bulunan demirden kök sökme kancasıyla bu yamaçlar güçbela tırmanıyor, kendini keyifle bu işe kaptırıyordu. Bu insan bedenli çekirgeler ordusu, tepelerde tek bir bitki bile bırakmıyor, hatta kökler dahi söküp çıkartıyordu."[85] Yamaçlarda her nasılsa kalan bitki artıklar da, akarak aşağılardaki tarlalara gübre olacak külün temin edilebilmesi amacıyla ateşe veriliyordu.[86]

84 Vermeer, s. 235.

85 Eliot Blackwelder, "A Country That Has Used Up Its Trees", *The Outlook*, 82 (24 Mart 1906), s. 693-700.

86 Murphey, s. 116.

Son odun kaynaklarının da tükenmesiyle, Kuzey Çin'in her yerinde yakacak ve kereste kıtlığı nedeniyle tarımsal faaliyetler darbe yemeğe başladı. Şantung ve Şanşi'de uçsuz bucaksız kömür yatakları bulunmasına karşın, yoksul köylülerin elinde nadiren kömür satın alabilecekleri kadar para bulunuyordu ve Büyük Kanal sisteminin önümüzdeki sayfalarda göreceğimiz gibi işlemez hale gelmesiyle, hem kömürün, hem de orta Çin'den getirilen odunun fiyatı tırmanıyordu. Kıyı kentlerinde bulunabilen ucuz Mançurya kerestesi ise, genellikle iç kesimlere götürülmüyordu.[87] Çin ormancılık endüstrisini çok iyi bilen bir Amerikalı uzman, 1920'lerde şöyle yazacaktı: "Kuzey Şaansi'de inşaat malzemelerine yönelik talebin mevcut arz ile karşılanabilmesi uğruna, evlerin içerisinde tahtadan yapılmış malzeme olarak sadece yemek çubukları ve kapılarla pencere kafesleri kaldı."[88] Benzer şekilde Güneydoğu Şantung'da da, Pomeranz'ın tahminlerine göre, Boksör ayaklanması esnasında köylerde her haneye düşen yakacak miktarı, eskilerde asgari miktar olarak kabul edilenin ancak dörtte biri düzeyindeydi. Böylece, zaten kıtlığı çekilen sığır dışkısını ısınmak için yakmak zorunlu hale geliyor, tarlalara atılan gübre miktarı düşüyordu.[89] Sonuçta, yamaçlarda arta kalmış bitki örtüsüne daha da fazla yükleniliyor ve arazi tamamen çıplak bırakılıyordu.[90]

Şekil 11.3 Vei Vadisi'nde Tortuyla Dolmuş bir Kanal

87 Lowdermilk, s. 137.

88 Aynı eser,s. 139.

89 Pomeranz, s. 124.

90 Şantung ve Liaotung'daki bu süreç için bkz. Cressey, s. 208-9.

Hindistan'da olduğu gibi, ormansızlaşma burada da yeraltı su seviyesinin düşmesine, yüzeyde akarak uzaklaşan su miktarının artmasına ve tortu birikimi sonucunda sulama sistemleri ile göletlerin etkinliğini yitirmesine yol açarak, su kaynaklarının yetersizliğine bağlı kuraklıkları sıklaştırmıştır.[91] Berbat bir yoksulluk ve çevresel yıkım çemberinin zorunlu aktörleri haline geldiklerinin tamamen farkında olan kaderci köylüler, Mencius tarafından aktarıldığına göre, birbirlerine şöyle diyorlardı: "dağlar bomboş – nehirler toprakla doldu." Erozyon döngüsü, neredeyse üssel bir artış hızına erişmişti. Amerikalı ormancılık uzmanı W.C. Lowdermilk, 1930 yılındaki hesaplamalarında, Şanşi ve Şantung'daki yamaçlarda bir önceki yüzyılda gerçekleşen çıplaklaşmanın "yüzey akıntılarını elli kat artırdığı" sonucuna ulaşıyordu. Öte yandan, "Erozyon ise, kimi yerde yüz, kimi yerde binlerce kat hızlandı."[92] Sonuç olarak, bölgeyi ziyaret edenler, nereye baksalar ormansızlaşmanın anıtlarıyla karşılaşıyorlardı: boğazına kadar tortuya gömülmüş, büyük taş köprüler.

> Normalde derin, düzenli akan bir suyun üzerinden geçmek üzere tasarlanmış köprülerin kemerleri, kısmen ya da tamamen tortu ile dolmuştu. Pek çok bölgede, akıntıların daha az alüvyon taşıdığı zamanlarda yapılmış bu köprülerin inşa tarihleri ile (ki pek çoğunun geçmişi Ming dönemine kadar uzanıyor), tortunun derinliğini ve belirgin tazeliğini karşılaştırarak, ormansızlaşma ve tortu birikiminin kronolojisini kabaca çıkartabilirsiniz.[93]

Kızıl ordunun Uzun Yürüyüş sırasında korunağı olacak Kuzey Şaanşi'yi 1923'te dolaşan Lowdermilk, aşırı tarımın araziyi nasıl çorak toprak parçalarına dönüştürdüğünü görerek afalladı. On sekizinci yüzyılda meydana gelen toprak yorgunluğu nedeniyle hayvancılık tarımın yerini almaya başlamış, otlak açmak isteyen çobanlar, çalılık bitki örtüsünü sistematik bir biçimde yakarak yok etmeye girişmişlerdi. "Ortaya çıkan sonuç, bölgedeki arazinin bu %50'lik bölümünün, kimileri yüz metreden daha derin sel yataklarıyla dolması olmuştu."[94]

Böylesi bir ölçeğe erişen erozyonun, aşağılara taşınan tortunun bileşimi üzerinde köklü değişikliklere neden olmaması düşünülemez elbette. Sarı Nehir ve kolları, Kuzey Çin düzlüğünü binlerce yıldır engin bir lös tabakası ile beslemişti. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde ise, hızlanan erozyon nedeniyle, yağış havzasının pek çok yerinde derin lös tabakası akıp gitmiş, sular artık ana kayaları ve kumu götürmeye başlamıştı. Daha 1810'da bile, Şaanşi'de yetkililer ormansız kalmış yamaçlardan her yıl akan, aşağıdaki

91 Will, s. 129.

92 Lowdermilk, s. 130 (halk deyişi) ve 140 (erozyon verileri).

93 Murphey, s. 126-7.

94 W. Lowdermilk, "A Forester's Search for Forests in China", *American Forests and Forest Life*, 31 (Temmuz 1925), s. 239.

vadilerde sulama hendeklerini ve kanalları tıkayan kum ve çakılın miktarı karşısında kaygıya kapılmaktaydılar. ("Halk, bu durumdan çok büyük zarar görüyor!")[95] Yüzyılın sonunda, taşkınların biriktirdiği kum, Kuzey Çin'in en iyi tarım alanlarını boğmaktaydı.

Tüm bunlara ek olarak, kuraklıklar sırasında aşağıdaki düzlüklerin faydalandığı su kaynakları da dağlar ve tepelerdeki ormansızlaşma nedeniyle doğrudan etkilenmişti. Murphey açıklıyor: "Erozyona ve taşkınlara ek olarak, ormansızlaşmanın tahmin edilmesi güç olmayan sonuçlarından biri de yeraltı su seviyesindeki düşüştü. Bu durumun iyice kritik bir hal aldığı Kuzey Çin'de, köylülerin öteden beri bel bağladığı sığ kuyular giderek kurumaktaydı. Özellikle yamaçlarda, yağmur sularını tutacak ve emecek yeterli bitki örtüsünün kalmamasıyla, yeraltı suları sızıntılarla beslenmiyordu."[96] Su pompalarını çalıştırabilecek ucuz enerji kaynaklarına (öküzlere bile) sahip olmayan, yakıt sıkıntısı içerisindeki bir ekonomik yapıda, yeraltı suyunun elle işletilen çıkrıklarla ulaşılabilecek düzeyin altına inmesi, ölümcül bir soruna dönüşebilmekteydi. Susuzluktan kavrulan köylüler, tarlalarının altında bir denizin var olduğunu biliyorlar, ne var ki bu suyu yüzeye pompalayabilecek herhangi bir aracı devreye sokamıyorlardı. Elektrikli pompalarla desteklenen derin kuyuların Kuzey Çin tarımında devrim yapabilmesi için, Kurtuluş sonrasına kadar beklemek gerekecekti.

Nehir Muhafazasında Kriz

Mississippi'yi bir tarafa bırakacak olursak, suyun denetim altına alınması bakımından, tortu birikiminin Sarı Nehir Deltası'ndaki kadar büyük sorun yarattığı başka bir nehir daha gösteremeyiz. Yirminci yüzyıla ait ölçümler, nehir suyunun her bir metreküpü ile birlikte, hayret verici ama, 45 kg kadar da tortunun taşındığını gösteriyor. "Sarı Nehir havzasında, erozyon nedeniyle her yıl yaklaşık bir buçuk milyar ton lös akıp gidiyor. Bu miktarın yarısı, nehir yavaşladıkça taşkın düzlüklerine çöküp kalırken, diğer yarısı denize ulaşıyor."[97] (Şöyle de söyleyebiliriz: Sarı Nehir, Kurtuluş sonrası baraj sisteminin inşasına kadar, taşkın zamanlarında yüzde 40 oranında alüvyon içeriyordu.)[98] Neredeyse dümdüz uzanan Kuzey Çin düzlüğüne çöken bu tortu, nehri karman çorman, sürünen yılanlar gibi bir o yöne bir bu yöne dönen menderesler çizmeye mecbur bırakmış, ya da nehrin insan eliyle belli setler içerisinde akmaya zorlanması halinde, nehir

95 Vermeer, s. 273-4.

96 Murphey, s. 125.

97 Charles Greer, *Water Management in the Yellow River Basin of China*, Austin, Texas, 1979, s. 18.

98 Murphey, s. 124-5.

yatağı hızlı bir şekilde yükselmiş ve düzlüğe tepeden bakar hale gelmiştir.[99] Sarı Nehir Muhafaza İdaresi'nin mühendis bürokratları, dar setler içerisine alınan suyun gücünden faydalanarak nehri daha derin yataklar açmaya zorlama konusunda olağanüstü bir ustalık sergiledilerse de, sonunda hep tortu birikimi galip geliyor, akışı düzenlemeye yönelik en mahir çabaları bile alt ediyordu.

Aslında, Sarı Nehir'in ehlileştirilmesi konusunda, birbiriyle çatışan iki stratejiden söz etmeliyiz. Bir taraftakiler nehrin yüksek, birbirine yakın setler arasında hapsedilmesini ve böylece dibi oyarak yatağı derinleştirme gücünün en üst düzeye çıkartılmasını, sonuçta daha geniş alanların tarıma ayrılmasını savunurken, diğerleri daha alçak, birbirine beş ila on kilometre mesafede setlerin inşa edilmesinden yanaydılar. Charles Greer'in sözleriyle, "Bu iki strateji arasındaki ayrım, nehrin dizginlenmesine dönük teknik yaklaşımdaki farktan ibaret değildi. Needham, birbirine yakın, güçlü setlerin inşa edilmesi tercihini, insan yaşamının katı ahlaki kurallar tarafından şekillendirilmesini andıracak şekilde doğanın da gemlenmesini uygun gören Konfüçyüsçü eğilimle bağdaştırıyor. Birbirine uzak, alçak setler inşa edilmesi yaklaşımını ise, doğayı kendi akışına bırakmayı tercih eden Taocu bakış açısı ile ilişkilendiriyor."[100] Bununla birlikte, Taocular bile sonunda yataktaki yükselmeye daha da yüksek setler inşa ederek, daha fazla kestirme suyolu, taşkın havası, tahliye kanalı oluşturarak yanıt vermek zorunda kaldılar.

Bu amansız inşa programı, ücretli işgücünden (Mançu idaresi, Minglerin nefret uyandıran angarya sistemini feshetmişti), sadece bu işle uğraşan askerî nehir birliklerinden ve bunların başında da yöneticilerden oluşan, giderek büyüyen bir orduya ihtiyaç duymaktaydı elbette. Dolayısıyla, nehrin hidrolik evrimi, Muhafaza İdaresi tarafından üstlenilen işin ölçeğini, karmaşıklığını ve mali yükünü giderek artırıyordu. Üstelik "aşırı bürokrasi" ve gemi azıya almış yolsuzluklar (özellikle de setlerin inşasında ihtiyaç duyulan süpürgedarısı saplarının alımında), artan maliyetleri daha da tırmandırıyor, sistemin çöküşüne doğru giden süreci hızlandırıyordu.[101] Yükselen nehir yatağı, Sarı Nehir'in yolu boyunca her yerde keskin toplumsal çekişmeler yaratıyordu bir yandan da. Vermeer'in

99 Greer, s. 33.

100 Aynı eser. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında ve yirminci yüzyıl başlarında Mississippi Nehri'nin denetim altına alma mücadelesinde de, benzer şekilde, bilmeden Konfüçyüsçülük yapan ordu birlikleri ile, farkında olmadan Taoculuğu temsil eden Charles Eliet ve James Eads gibi inşaat mühendisleri arasında çekişmeler yaşanmıştır. Etkileyici bir anlatı için bkz. John Barry, *Rising Tide*, New York, 1997, s. 19-93.

101 Randall Dodgen, "Hydraulic Evolution", s. 36 dipnot 1 ve 50-51. Dodgen, geç imparatorluk dönemi tarihçilerinin genelinden ayrı düşerek şu savı ortaya atıyor: "Sarı Nehir denetim sistemi üzerinde yaşanan kriz, nehir yatağı ve çevresine dair gerçeklikten kaynaklanmıştır ve asıl olarak Mançu'nun kurumsal gerileyişi tarafından tayin edilmemiştir." (s. 59).

yazdıkları oldukça açıklayıcı: "Yeni ve daha yüksek setler, sel sorununun yönünü daha az korunan, taşkına yatkın alanlara doğru çevirdi. Surlar, şehirler için koruma sağlayabilirdi; oysa köyler tamamen kendi olanaklarına terk ediliyordu." Benzer biçimde, genelde yasadışı olmak üzere, su tutma havzaları ve göletlerin tarlalara dönüştürülmesi ile, nehrin setler üzerindeki baskısı daha da şiddetleniyor ve felaket getirecek bir yarılmanın gerçekleşmesi olasılığı yükseliyordu.[102]

Muhafaza İdaresi bünyesindeki uzmanların en gayretli çabalarına karşın, çoğunlukla La Niña yıllarına denk gelmek üzere, normalin üzerinde yağış getiren her yaz musonunda, taşkın savunması kaçınılmaz olarak çöktü. 1898'de, Boksör Ayaklanması'nın arifesinde olduğu gibi, öfkeli kahverengi sular yüzlerce, bazen binlerce köyü ezip geçti. Han hanedanından bu yana kayıtlara geçen böylesi taşkınların sayısı 1.500'ün üzerinde. Kuzey Çin'in bu "alışıldık" felaketleri, kırlarda arkası gelmeyen çalkantıların da temel sebebi olagelmiştir. Ancak bu sıradan işleyişin ötesinde, her birkaç yüzyılda bir, taşkın denetim sistemleri ve savaşların da dahil olduğu insan faaliyetlerinin yönlendirdiği tortu birikimi nedeniyle düzlüğün yüzey yapısı öyle değişir ki, nehir kendine büsbütün yeni bir güzergah bulmak zorunda kalır. Sarı Nehir'in yazılı tarihinde, bu tip sekiz önemli sapmaya rastlıyoruz ve nehir ağzının yüzlerce kilometre yer değiştirip Sarı Deniz'den Bohai Körfezi'ne taşındığını, sonra gerisingeri Sarı Deniz'e döndüğünü görüyoruz.[103] Bu müthiş sapmalar, taşkın denetimi masraflarını hangi bölgenin yükleneceğini de belirleyerek, karmaşık siyasi yansımalar doğuruyor, aslında hanedanların kaderini tayin ediyordu.

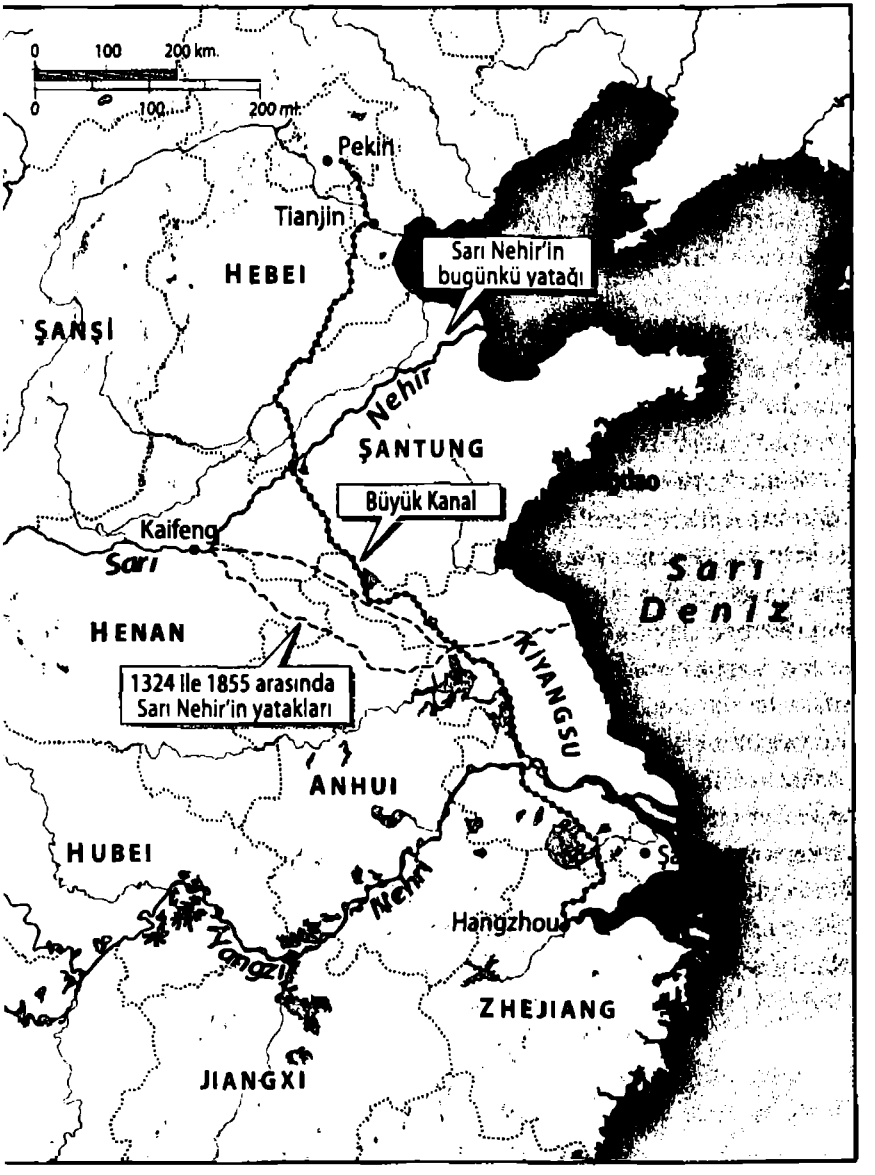
Büyük mühendis Pan Jixun'un 1577 ile 1589 yılları arasında tasarladığı Sarı Nehir taşkın önleme sistemi, 1800'de artık 200 yılı çoktan devirmişti. Nehrin, Randall Dodgen'in ifadesiyle, "daha da uzun sürelerle aynı yatakta kaldığı görülmemiş şey değildi, ama yatak ilk kez insan etkisiyle bu kadar uzun süre sabit tutuluyordu".[104] Son aşamalarına ulaştığında set inşa masraflarının geometrik olarak artmasına yol açan, kaçılması olanaksız taşkın döngüsünün, tam da tarihin en yıkıcı iç savaşı ve ekonomik gerileme ile çakışacak şekilde kriz seviyesine ulaşması, Mançuların talihsizliğidir. On dokuzuncu yüzyılın başlarında bile, giderek umutsuz bir hal alan Sarı Nehir yatağını denetim altında tutma çabalarının imparatorluk bütçesi içerisinde yüzde 10'dan daha yüksek bir paya eriştiğini belirtelim. "On sekizinci yüz-

102 Vermeer, s. 265.

103 Mark Elvin ve Su Ninghu, "Action at a Distance: The Influence of the Yellow River on Hangzhou Bay Since A.D. 1000", Mark Elvin ve Liu Ts'ui-jung (der.), *Sediments of Time: Environment and Society in Chinese History* içerisinde, Cambridge, 1998, s. 344-407.

104 Randall Dodgen, "Controlling the Dragon: Confucian Engineers and the Yellow River in the Late Daoguang, 1835-1850", Doktora Tezi, Yale Univesity, 1989, s. 40.

ıldaki ile kıyas bile kabul etmeyecek bir harcama" idi bu.[105] Sonraki dö-emde ise, 9'uncu Bölüm'de gördüğümüz üzere, Britanya Hindistanı'ndan ;len afyon karşılığında gümüşün yurtdışına akması, Yunnan bakır ma-enlerinin tükenmesi, Afyon Savaşları'nın maliyeti ve nihayet, orta Yangzi yaletlerinden vergi tahsilini neredeyse on yıl boyunca sekteye uğratan aiping felaketi nedeniyle Mançu hazinesi hızla boşaldı.

:kil 11.4 Büyük Kanal ve Sarı Nehir

)5 Will, s. 292; ayrıca Naquin ve Rawski, s. 24.

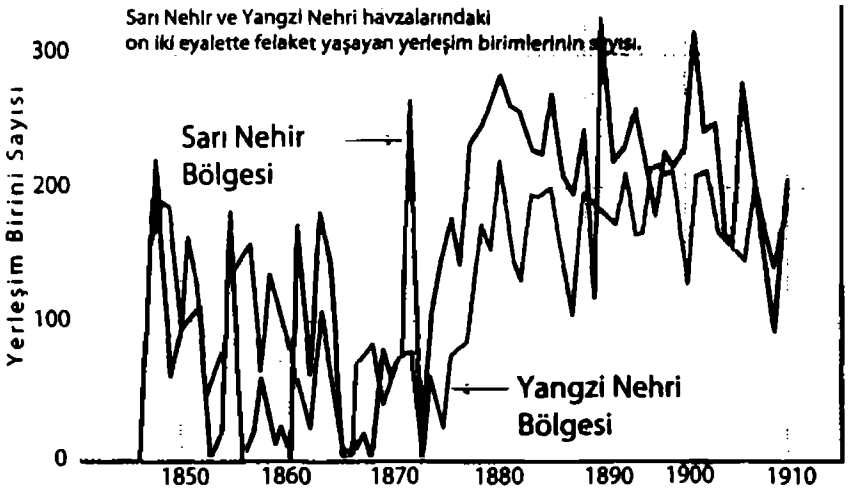
Muhafaza İdaresi yetkilileri, daha 1837'de bile, Henan'daki setlerin, çok büyük maliyetler doğuran güçlendirme çalışmalarına rağmen yüksek su seviyelerine karşı koyamayacak kadar zayıf olduğu konusunda Pekin'i uyarmaktaydılar. 1841-43 döneminde, Birinci Afyon Savaşı ile çakışacak şekilde arka arkaya meydana gelen üç taşkın, Mançu idaresinin emperyalizmi ve nehri aynı anda dizginleme çabalarını felce uğratacak darbeler indirdi. Yine Dodgen'e dönecek olursak, "Toplumsal karmaşa, tarım gelirlerindeki kayıp ve yardım-onarım masrafları şeklinde devletin sırtına binen yük muazzam ölçekteydi. Afyon Savaşı harcamalarının ve mali yapıya yerleşmiş bulunan zayıflığın da eklenmesiyle, taşkınlar devlet hazinesini tamtakır bıraktı."[106] Bir on yıl daha, imparator Daoguang'ın son döneminde, birlikler ve mühendisler, her yıl biraz daha azgınlaşırmış gibi görünen nehri tekrar gemleyebilmek için usanmadan direnmeyi sürdürdüler. "Mançular, 1851, 1852 ve 1853 yıllarında ikinci bir taşkın silsilesi gelene kadar, Sarı Nehir'i denetim altında tutma konusunda tereddüde düşmediler. Ancak, Taiping Ayaklanması'nın gittikçe büyüyen ölçeği karşısında kaygıya kapılan devlet, onarım çalışmalarını yavaşlattı ve burada kullanılacak kaynakları da isyancılarla mücadeleye yönlendirmeye başladı."[107]

Pekin böylece yüzünü başka tarafa çevirmişken, Sarı Nehir 1855'te eski yatağından kurtuldu, Daçin Nehri'nin yatağını gasp etti ve Honan ile Şantung boyunca yüz binlerce köylüyü, milyonlarca dönüm verimli tarım arazisini suya gark etti. Taşkından kaçanlar, mahvolmuş çiftçiler ve işini kaybetmiş nakliye işçileri, Huai Nehri ile Sarı Nehir'in yeni yatağı arasında uçsuz bucaksız bir bölgeyi denetiminde bulunduran Nian isyancılarının ve "sarıklı eşkiyalar"ın saflarına güç kattılar. (Nian isyancılarının büyük bölümünü, Jonathan Spence tarafından da işaret edildiği gibi, "dehşet verici seller getiren, sağı solu belli olmayan nehirler, tükenmiş bir toprak ve sert kışlarla kuşatılmış, iç karartıcı bir doğada yaşam mücadelesi veren yoksul köylüler" oluşturmaktaydı.)[108] Yatak değiştirme faciasının ardından kurulan Taiping-Nian ittifakı, eğer Nanking'deki Taiping liderleri Cennet Krallığı'nı ölümcül biçimde bölecek bir iç savaşa girişmeselerdi, Mançuların ölüm fermanındaki mühür haline gelebilirdi.

106 Dodgen, "Hydraulic Evolution", s. 55.

107 Aynı eser, s. 56.

108 Jonathan Spence, *The Search for Modern China*, New York, 1990, s. 185; ve Teng, s. 40.

Şekil11.5 Sarı Nehir ve Yangzi Nehri Bölgelerinin Felaket Raporu

Kaynak: B. Stavis, "Ending Famines in China", Garcia ve Escudero içerisinde, s. 117.

Öte yandan, birden fazla cephede ölüm kalım savaşı veren imparatorluk, Sarı Nehir düzlüğünde doğa anayı denetim altına alma gücünden yoksun kalmıştı. Dizginlerinden kurtulmuş Sarı Nehir'in yarattığı karmaşık, ezici sorun üzerine tekrar odaklanma olanağını ancak 1865'te Taipinglerin yenilgiye uğratılmasını sonrasında bulabildiler. Bu ihmali, Taiping ve Nian isyanlarının ana nedenlerinden biri olarak yorumlayan Mançu kahramanı Zeng Guofan, "Eski su yapılarının onarımını ve yeni, daha gelişmiş sistemlerin inşasını ... restorasyon planlarının ana başlıklarından biri haline getirdi." Gelgelelim, Goufan'ın Sarı Nehir'i eski yatağına girmeye zorlamak ve Doğu Hebei'de yeni sulama sistemleri inşa etmek için geliştirdiği pahalı projeler, ordunun modernizasyonu ve Orta Asya'nın yeniden fethine yönelik iddialı planlarla çatışma halindeydi. Mançu generalleri, tahmin edilebileceği gibi, Şantung ve Hebei'nin milyonlarca yoksul köylüsüne göre çok daha güçlü bir lobiye sahiptiler. Projeler kapsamında kurulan, Huai Genel Denetim Dairesi benzeri su idareleri, "kaynaklar için ordularla çekişemiyor" ve "kepenk kapatmak zorunda kalıyordu". Böylece, "taşkın idaresi bölük pörçük bir yapı içerisinde devam etti".[109]

1870 sonrasında gerek Yangzi Nehri gerekse Sarı Nehir havzalarında taşkın denetiminde yaşanan bu gerileme, B. Stavis'in grafiksel sunumunda da yerel felaketlerin sayısındaki ani bir artış şeklinde kendini gösteriyor (bkz. Şekil 11.5).

109 Wright, s. 161-3.

Taşkın Denetiminin Terki

Tongzi Restorasyonu'nun taşkın denetiminde yaşanan krizin önüne geçememesi, farklı bölgelerin seçkinleri arasında amansız bir savaşın patlak vermesine yol açtı. Varlıklı Jiangan seçkinleri, kendi paylarına Sarı Nehir'in yönünü kuzeye çevirmesinden son derece memnundular. Böylece, oldum olası sırtlarında taşıdıkları vergi, işgücü, taşkın yardımı ve taşkın hasarı yükünden kurtulmuş oluyorlardı. Diğer tarafta ise, Batı Şantunglu seçkinler yıkımla karşı karşıyaydılar: 1880'lerin başına varıldığında, nehir yatağı artık düzlükten hayli yukarıdaydı ve belli bir düzen sergilemeden gerçekleşen taşkınların önlenmesi neredeyse olanaksız hale gelmişti. Derken, "1886-76'de, nehir tanrıları Şantung'un imdadına gelmiş gibiydi. Sarı Nehir Henan'da setleri yıkıp geçti ve kendine daha güneyde başka bir yatak buldu. Söylendiğine göre, Şantunglu köylüler, devletin yıkılan seti onarmak için istediği akdarı saplarını vermemekte direnmiş, bu arada Şantunglu yetkililer de nehrin eski yatağına dönmesine izin verilmesi için Pekin'de lobi yapmışlardı. Ancak, eyaletin siyasi ağırlığı, Çiangnan ve onun nüfuzlu genel valisi ile yarışabilecek düzeyde değildi.... Durum bir yıl boyunca sürüncemede kaldıktan sonra set onarıldı ve nehir de Kuzeydoğu Şantung'u harap etmeyi kaldığı yerden sürdürdü."[110]

Suların Kuzey Çin düzlüğünde akmaya devam etmesi yönündeki *siyasi* karar, Esherick'e göre, zengin kıyı kentlerinin bölgeler arası kaynak akışında giderek daha fazla söz sahibi olduğunu gösterir nitelikte. Pekin'e giden yıllık aynî tahıl vergilerinin Büyük Kanal yerine kıyı gemiciliği ile taşınması için Çiangnanlı tüccar seçkinler tarafından uzun süredir yürütülen kampanyanın belirleyici bir adımı olarak da görülebilir aynı zamanda.[111] Gerçekten de, Sarı Nehir'deki yatak değişikliğinin en önemli sonuçlarından biri, Wen Nehri'nin Büyük Kanalı besleyen ve El Niño kuraklıkları sırasında kanalın kritik bölümlerinin sefere uygun durumda kalmasını sağlayan alüvyonsuz sularının kesilmesi oldu. Sarı Nehir'i kullanarak kanalı tekrardan canlandırma girişimleri, nehir suları haddinden fazla tortu taşıdığı için ardı ardına hüsranla sonuçlandı. Böylece, kanaldaki trafikte sert bir düşüş gözlendi ve kuraklıktan fazla etkilenen bölümler, sadece küçük teknelerin hareketine izin verir hale geldi.[112] Daha önce de değindiğimiz gibi, sonuçta ortaya çıkan nakliye darboğazı, 1876-78 kuraklığı ve kıtlığı sırasında yardım çalışmalarını felce uğratacaktı. 1890'larda kanalın suya aç kuzey kesimleri kulla-

110 Esherick, s. 14-15.

111 Aynı eser.

112 Pomeranz, *The Making of a Hinterland*, s. 179.

nımdan çıkarken, 1901'de de aynî tahıl vergilerinin kıyı gemiciliği ve yeni Tiençin-Pekin demiryolu ile taşınması yönünde resmî karar alındı. Kanal trafiğindeki düşüş, 1870'lerden itibaren pirinç, pamuk ve diğer temel mahsullerde deniz taşımacılığına egemen olan, Britanyalılara ait iki buharlı geminin (Jardine Mathesin & Co. şirketinin emrindeki Ewo ve Butterfield & Swire şirketi tarafından işletilen Taikoo) çok yüksek kazançlara ulaşması anlamına geliyordu.[113] (Oysa Japonya, örneğin, yabancı bandıralı gemileri kıyı ticaretinden men etmişti.)

Kuzey Çin içlerinde taşkın önleme etkinliklerinin bu şekilde terk edilmesi, Mançular üzerinde giderek şiddetlenen emperyalist baskının en kötü sonucuydu belki de. Pomeranz'ın yazdıkları da aynı yönde: "Yabancıların vahşi saldırısı, yoksul bölgelerde ihtiyaç duyulan altyapının zengin bölgeler tarafından finanse edilmesini gerektiren toplumsal yeniden üretim anlayışı başta gelmek üzere, Ming-Mançu devlet idaresinin en temel prensiplerini dinamitledi. Dış baskı, tam tersine, ölüm kalım mücadelesi veren devletin faaliyetlerine yarı merkantilist bir mantığın yerleşmesine yardım etmiştir. Kaynak kullanımında, ülkenin bağımsızlığını doğrudan yabancı müdahalesinden, ya da dış borçların getireceği sonuçlardan koruma yolunda en fazla fayda sağlayacak alanlara öncelik vermek bir zorunluluğa dönüşmüştü." Pekin, yeni ordular kurabilmek, kıyılarda cephanelikler inşa edebilmek ve "büyük sellerin, daha ileri tecavüzlere yeltenme yolunda yabancılara bahane sunabileceği" Sarı Nehir ağzı çevresinde taşkın önleme çalışmaları yürütebilmek amacıyla Sarı Nehir setlerinin ve Büyük Kanal'ın yüksek maliyetli onarım çalışmalarını bir kenara itip, "öncelikli bölgeler" uygulamasına geçiş yapmış oluyordu böylelikle. On sekizinci yüzyıl Mançu politikalarında bölgeler arası eşitsizlikleri hafifletme amacı güdülür ve aynî vergiler imparatorluk sınırları içerisindeki kaynak akışını düzenlemek için kullanırken, şimdi tüm kartlar sahil şeridine odaklanmış bir ekonomiye oynanıyor ve bölgeler arası farklılıklar derinleştiriliyordu. Yangzi'nin toprak ağaları, kıyı şeridindeki tüccarlar ve Britanyalı gemiciler, bu neo-merkantilist yönelimden doğrudan kazanç sağlarken, iç kuzey bölgesi her anlamda merkezin dışına itiliyordu.[114]

İhtiyaçları deniz üzerinden sağlanan Tiençin-Pekin bölgesini bir tarafa bırakırsak, Büyük Kanal sistemindeki çöküşün kuzeyde gıda güvencesine, özellikle de sel kaynaklı kıtlıklara kıyasla daha uzun sürme, daha geniş alanları etki altına alma eğilimini taşıyan kuraklık kaynaklı kıtlık durum-

113 Jurgen Osterhammel, "Britain and China", Andrew Porter (der.), *The Oxford History of the British Empire: The Nineteenth Century* içerisinde, Oxford, 1999, s. 160.

114 Aynı eser, s. 3, 15-16, 131 ve 157-60.

larında, çok ağır darbe indirdiğini söyleyebiliriz. Aynı zamanda, bir zamanların kanal boyundaki ünlü kasabaları ve tahıl depolarının ekonomik yapısı da baltalanıyordu. En militan Boksör liderleri ve savaşçılarından bazıları, teknelerde ve Kanal çalışmalarındaki işlerini kaybedenler arasından çıkacak, aynı durum, 1930'lar ve 1940'larda Komünist Parti saflarına katılan torunları için de geçerli olacaktır.[115]

Dahası, kanal üzerinden taş ve kereste taşınamaması sonucunda, Sarı Nehir'i setleri arasında tutabilmek de giderek güçleşmekteydi. "Taş, tuğla ve hatta odun bile yokken, set inşacıları çeşitli ikinci sınıf malzemelere yöneldiler. En yaygın kullanılanı, *gaoliang* (bir tür süpürgedarısı) saplarıydı.... Bu malzeme, en iyi olasılıkla üç yıl dayanabiliyor, bu süre genellikle bir veya iki yıl oluyordu. Hatta, gerektiği gibi kesilmemiş, köküyle beraber sökülmemiş sapların çürümesi sadece birkaç ay sürüyordu."[116] Pekin, bu alanda uzmanlaşmış özel "nehir birliği" taburlarının (*ying*) büyük bölümünü 1891'de lağvetti ve taşkın önleme çalışmalarının sorumluluğunu, kıtlık yardımlarında olduğu gibi, düzlüğün yoksul ilçelerine devretti. Bir nesil içerisinde, bölgenin net kazancının ve iş zamanının beşte biri, neredeyse hiç sektirmeden her yıl gelen sellerden tarımı korumaya yönelik çabalarda, Sisifos'un cezasını aratmayacak biçimde eriyip gitti.[117]

Su sistemi üzerindeki merkezî denetimin bu şekilde dağılması, çevre yönetiminin her aşamasında kendini hissettiren yansımalar doğuracaktı. Geleneksel su altyapısının kuyular, arklar ve göletler gibi birbirinden bağımsız, tekil yapılardan oluştuğu, büyük merkezî sistemlere nadiren rastlanan Hindistan'ın aksine, Kuzey Çin'deki yapılar ancak bütünlüklü bir sistem ve düzenli bir hiyerarşi içerisinde işlev görebiliyordu. Taşkınların önlenmesi, kanalın idaresi ve yerel sulama çalışmaları büyük ölçüde ayrılmaz bir bütün oluşturmaktaydı. *Shuili*, yani köylerdeki sulamalı tarımın temelinde, setlerden ve ana kanallardan oluşan bölgesel yapılar, yani *hegong* ("nehir yapıları") vardı. Sarı Nehir Muhafaza İdaresi gibi *hegong* sistemleri, sulama yerine taşkınların önlenmesi amacıyla tasarlanmış olsa da (setlerin yarılması olasılığına karşı, yükselmiş nehir yatağından su çevirmek yasaktı), her türden tarım faaliyetinin istikrarlı bir biçimde yürütülebilmesi için, bu sistemlerin güven içerisinde işlemesi ön koşuldu. Amerikalı tarım uzmanı Loessing Buck'un 1938 tarihli tespitinde de bunu görüyoruz: "Ana drenaj yolları etkin hale getirilmediği sürece, yerel drenaj sistemleri ancak sınırlı bir fayda sağlayabilir."[118] Su yönetimindeki zayıfla-

115 Esherick, s. 292.

116 Pomeranz, s. 183.

117 Aynı eser, s. 16.

118 Buck'tan aktaran Kueh, s. 117.

ma, bir yandan da arazi darlığı sorununu kızıştırıyordu. Sarı Nehir setlerinin başka küçük akarsuların yolunu kestiği yerlerde bataklıklar oluşuyor, büyük değer taşıyan geniş tarım alanları su altında çürümeye, tuzlanmaya ve kum çökelmesine mahkûm ediliyordu.

Tüm bunlara ek olarak, Hindistan'da olduğu gibi, "küçük ölçekli sulama" üzerindeki devlet desteği de on dokuzuncu yüzyılın ekonomik gerileme ve kemer sıkma dönemlerinde büyük ölçüde yitirildi. Maddison'un makro ölçekli hesaplamalarına bakılırsa, 1820'de 21,7 milyon hektar (ekilebilir alanların yüzde 29,4'ü) olan sulamalı tarım arazisi büyüklüğü, 1952'de 20 milyon hektara (yüzde 18,5) inmişti.[119] Bölgesel ölçekte değerlendirildiğinde ise, Şaanşi'nin Vei Vadisi'nde yürütülen çalışmalar, Mançuların ilk dönemlerinde sulamaya verilen önem ile, on dokuzuncu yüzyılın siyasi ilgisizliği arasındaki tezatı gözler önüne seriyor. Çin'in ünlü bürokratlarından Vang Hsin-Çing, 1690-92 kuraklığının hemen ardından Vei Vadisi'ndeki kıtlık yönetimi hakkında hazırladığı bilimsel tezinde, bereketli yeraltı sularının kullanıma sokulması yolunda köylülere yardım edilmesi için devlete çağrıda bulunuyordu. Bölge ile üretim fazlası veren eyaletler arasındaki ulaşım bağlantılarının güvenilmezliğine dikkat çeken Wang, "kuraklık kaynaklı kıtlıkları önlemenin tek 'sağlam ve güvenilir' yolu" olarak, su kuyularının açılmasını ve öz-yeterliği savunuyordu.[120] Daha sonra gelen tarım reformcuları da, köylüler tarafından yönetilen sulamayı öne çıkartıp, yolsuzluğa zemin hazırlayan, yukarı ve aşağı köyler arasında rekabet doğuran, uzun vadede sürdürülebilir olmayan büyük ölçekli, merkezî projelerden uzak durulmasını salık vererek, lös topraklı bölge için Vang'ın önerilerini tekrarladılar. On sekizinci yüzyılda, ilçe amirlerinin doğrudan gözetimi altında sulama ve drenaj sistemleri ile kuyular inşa edilmesi için, Şaanşi'deki valiler tarafından önemli yatırımlara onay verildiği yönünde kayda değer kanıtlara da sahibiz.[121] Pek çok durumda, tahıl ve pamuk üretiminde yüzde 200 ila 300 verim artışı şeklinde sonuç alındığını biliyoruz.[122]

On dokuzuncu yüzyılın hengâmesi içerisinde, sulama teşvikleri az ya da çok terk edildi. Tahmin edilebileceği gibi, tarımsal üretkenlikte sert bir düşüş ve aynı zamanda kuraklık ile seller karşısındaki kırılganlıkta da belirgin bir artış ortaya çıktı. Murray, tüm Vei Vadisi'nin en zengin ilçesi olagelmiş Çing-yang'da, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında sulama sistemindeki bozulma nedeniyle "tarımın kötürüm kaldığı"na dikkat çekiyor ve

119 Maddison, s. 30.

120 Murray, s. 128 ve 266.

121 Naquin ve Rawski, s. 24.

122 Şaanşi'deki sulamanın etkilerine dair modern çalışmalar için bkz. E. Vermeer, *Water Conservancy and Irrigation in China*, Lahey, 1977, s. 182.

şöyle devam ediyor: "1882 yılında, vadinin güneydoğu kesiminde yer alan Hua-çu'da da aynı sıkıntılı manzara hâkimdi. Bölge tarımında baş gösteren düşüşün sorumlusu, su yapılarının ihmal edilmesiydi. Sulama arkları genellikle kullanım dışı kaldığı gibi, doğal suyolları da tortu ile dolmuş, nehir kenarlarındaki taşkınlar, ilçedeki en kaliteli tarım alanlarının büyük kısmını yok etmişti."[123] Sulama faaliyetlerindeki ihmal (Kuzey Çin'de, 1932 itibariyle ekili alanların sadece %6,8'i sulanıyordu), Cumhuriyet döneminde de kesilmedi. Hebei'ye bağlı Ting *hsien*inde yürütülen ünlü Halk Eğitim Hareketi çalışmasının (1926-33) sonuçlarına bakılırsa, tarımsal potansiyelin tümüyle hayata geçirilebilmesi için, bir tek bu ilçede bile 30.000 yeni kuyuya ihtiyaç duyulmaktaydı.[124]

Birbiri ardı sıra gelen askerî idareler, Komintang yönetimi ve Japon işgal hükümetinin yerel ölçekli sulamayı geliştirme ve Sarı Nehir'i gemleme yönünde adım atmaması, kuzeyli köylülerin Komünist Parti saflarında toplanmasında çok büyük rol oynayacaktır. Kurtuluş sonrasında (ve Kore'ye müdahalenin getirdiği maliyetlere karşın), tüm tarımsal planlamalarda, tam da gerektiği gibi, su sistemleri en yüksek öncelik olarak belirlendi ve E. Vermeer'e göre "1946-1954 döneminde Sarı Nehir ile ilgili taşkın önleme çalışmalarına harcanan devlet kaynakları, 1914-1932 dönemindeki tutarı 22 kat aştı." 1950'lerdeki baraj inşaatları ve set onarım çalışmalarını, 1970'lerin başlarında bir pompa-kuyu devrimi izledi. Böylece, Kuzey Çin düzlüğündeki pompa kapasitesi, beygir gücü bakımından, 1949'daki seviyenin 400 katına çıkartıldı. Sarı Nehir boyunca sulanan tarım alanı büyüklüğü de dörde katlandı.[125] Sulama, kimyasal gübre sanayisindeki büyüme ile birlikte, Çin tarım reformlarının şaha kaldırdığı en önemli üretim gücü oldu. Hindistan'da aynı dönemde gerçekleşen "Yeşil Devrim"in ana motoru da yine sulamaydı.

Bunlara rağmen, Kuzey Çin'de çevresel istikrarın kolay kolay ele geçmeyecek bir av olduğu açıkça görülüyor. Modern su denetimi, Kolorado Havzası'nda veya Sovyet Orta Asyası'ndaki gibi yürütülüyor: Sistematik geri kazanım çalışmaları yürütülmeden, çok büyük sarfiyatlar pahasına. Gerçekten de, 1990'lara gelindiğinde, göletler ve pompalar ile suyun hovardaca kullanımı nedeniyle hem Sarı Nehir'in aşağı kısımları kurumuş (artık, yılın büyük kısmında Bohai Denizi'ne ulaşamıyor) ve Pekin bölgesinde yeraltı su seviyesi 60 m düşmüştü. Kuzeydeki su kıtlığı, uzmanlara göre "hiç şüphesiz, ülkenin en ciddi ekolojik sorunu" durumunda ve hızlı ekonomik büyümeyi sürdürme yolunda doğrudan tehdit oluşturuyor. Bugünlerde ENSO döngüsünde gözlenen şiddetlenme, büyümeyi

123 Murray, s. 276-7.

124 Vermeer, s. 172 dipnot 26; ve Sidney Gamble, *Ting Hsien*, s. 235.

125 Vermeer, s. 7, 182, 187 ve 288-9 (alıntı).

boğacak bir kuraklığın yaşanması tehlikesine daha da fazla ciddiyet kazandırıyor. Pekin ise, bunun karşısında tam bir "Konfüçyüsçü çözüm"e başvuruyor: Yangzi'nin subaşlarından ve belki Mekong ile İravadi'nin yukarı kısımlarından milyarlarca metreküp suyun kuzeye yönlendirilmesini amaçlayan dev bir proje. Doğa üzerindeki böylesi değişiklikler, sert tartışmalara konu olan Üç Geçit Barajı'nı bile geride bırakacak şekilde, tahmin edilmesi olanaksız çevresel ve jeopolitik tehlikeleri de beraberinde getirebilir.[126]

126 James Kynge, "Yellow River Brings Further Sorrow to Chinese People", *Financial Times*, 7 Ocak 2000.

On İki

Brezilya: Nordeste'de Irkçlık ve Yoksulluk Kuşatması

"Kuraklık" şudur: "Nordeste'deki büyük kırsal üretim birimlerinin yürüttüğü birikim sürecinin stratejik bir öğesi."

-G. Dias[1]

Brezilya, on dokuzuncu yüzyılda El Niño'nun ilgisini pek esirgemediği yerlerden bir diğeri olarak, Hindistan ile başka iki ortak yöne daha sahipti. Birincisi, sözde bağımsız olmakla birlikte, özellikle de Nordeste'de İngiliz yatırımcıların ve kredi kuruluşlarının ekonomi üzerindeki egemenliği o denli güçlüydü ki, ekonomik bağımlılığın modern literatüründe "gayriresmî koloni" terimine verilen klasik örneklerden biri, dönemin Brezilyası'dır.[2] İkinci olarak, on dokuzuncu yüzyılın son yarısında ülke, ulusal ekonomik büyüme, kişi başına gelir ya da üretim rakamlarında fark edilir hiçbir gelişmenin gözlenmediği bir durağanlığa hapsoldu. Kişi başına GSYH, 1800 ile 1913 arasında Birleşik Devletler'de yüzde 600 ve hatta Meksika'da yüzde 150 artarken, Brezilya sıfır büyüme ile karşı karşıyaydı. São Paulo bölgesindeki kahve üretiminde yaşanan müthiş patlama, Nordeste'nin aynı ölçekteki ekonomik gerilemesi ile dengelenmekteydi.[3]

1 G. Dia ve diğerleri, "Drought as a Social Phenomenon in Northeastern Brazil", Rolando Garcia ve Jose Escudero, *Drought and Man, Volume 3: The Roots of Catastrophe* içerisinde, Oxford, 1986, s. 106.

2 Bkz. Bradford Burns, *A History of Brazil*, Berkeley, Kaliforniya, 1970, s. 102; Andre Gunder Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America: Historical Studies of Chile and Brazil*, New York, 1967, s. 162-4; ve Emilia Viotta da Costa, *The Brazilian Empire: Myths and Histories*, Chapel Hill, North Carolina, 1985, s. 21-4.

3 Nathaniel Leff, "Economic Development in Brazil, 1822-1923", Stephen Haber (der.), *How Latin America Fell Behind* içerisinde Stanford, Kaliforniya, 1997, s. 1, 35; ve Warren Dean, "The Brazilian Economy, 1870-1930", Leslie Bethall (der.), *The Cambridge History of Latin America* içerisinde, cilt 5 (1870-1930), Cambridge, 1986, s. 685.

Dekkan örneğindeki gibi, eskilerde merkezî öneme sahip olan bir bölge, çeperlere itilmiş ve açlığın kol gezdiği bir çevre ekonomi haline gelmişti. Nordeste'nin bereketli kıyı şeridi *zona de mata* bile, reel ücretlerin 1870 ile 1890 arasında yüzde 60 değer yitirmesiyle, dehşetli bir beslenme yetersizliğinin içine düştü.[4] Bu benzerliklere karşın, Hindistan'da kıtlık karşısındaki savunmasızlık, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında dikkat çekici bir altyapı modernizasyonu ile kol kola ilerlerken, *sertão*nun modern tarihi, 1960'lara kadar devletin kalkınma yolunda hiçbir ciddi adım atmamış olmasıyla dikkat çekiyor.

Gayriresmî Sömürgecilik ve Devletin Yeterlikleri

Brezilya'daki ticari ve mali Britanya egemenliği, Portekiz'in on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Britanya'ya bağımlı hale gelmesine kadar uzanan köklere sahipti. "Britanya'nın çok büyük baskısı" altında Bragança monarşisi 1808'de Brezilya'ya taşındığında, Britanya mallarına Portekiz'inkiler karşısında öncelik tanıyan bir ticaret anlaşması ile derhal karşılığı ödendi. Sonrasında, 1827'de İmparator Dom Pedro, köleliğin serbest olduğu imparatorluğunun Britanya tarafından tanınması karşılığında, tek taraflılık konusunda tarihte eşine rastlanamayacak bir ticaret anlaşması ile bu bağımlılığı sistemleştirdi: Britanya'dan ithal edilen mallara uygulanacak vergi, malın değeri üzerinden yüzde 15 ile sınırlandırılıyor, Britanya ise Brezilya kahvesinden yüzde 300 gümrük vergisi alma hakkını elde ediyordu. Cain ve Hopkins, bu anlaşmanın Brezilya'yı "fiilen Britanya mandası" haline getirdiği görüşündeler.[5] 1850'lerde Birleşik Devletler de hatırı sayılır bir ticari akına giriştiyse de, İç Savaş sırasında yaşanan pamuk atılımı, Britanya üstünlüğünü yeniden pekiştirdi. *Grande Seca* gelip çattığında, Brezilya'ya giren ithal malların yüzde 51'i Britanya tarafından temin edilmekte, ülkeden ihraç edilen ürünlerin yüzde 37'si de yine Britanya tarafından satın alınmaktaydı.[6]

Bununla birlikte, Britanya egemenliğinin en fazla derinleştiği alan finans oldu. Ülkenin kronik ticaret açığı, hasar yaratan Britanya kredileri ile finanse ediliyor, bu kredilere ait faiz ödemelerinin oluşturduğu bütçe açıkları ise, yine yabancı tahvillerle kapatılmaya çalışılıyordu.[7] "Londralı

4 Jaime Reis, "Hunger in the Northeast; Some Historical Aspects", Simon Mitchell (der.), *The Logic of Poverty: The Case of the Brazilian Northeast* içerisinde, Londra, 1981, s. 50-52.

5 Cain ve Hopkins, s. 298.

6 Stephen Haber ve Herbert Klein, "Hunger in the Northeast: Some Historical Aspects", Haber (der.) içerisinde, s. 251; ve Alan Manchester, *British Preeminence in Brazil: Its Rise and Decline*, Chapel Hill, North Carolina, s. 337-40.

7 Bertha Becker ve Claudio Egler, *Brazil: A New Regional Power in the World-Economy*, Cambridge, 1992, s. 32

Rothschild ailesi, imparatorluğun biricik tahvil aracısıydı. Öne çıkan ihracatçı ve ithalatçıların tamamı Britanyalıydı ve ilk demiryolları da ya Britanyalıların mülkiyeti altındaydı, ya da onlar tarafından finanse ediliyordu. En büyük Britanya bankası olan *London and Brazilian*, yarı resmî Brezilya Merkez Bankasına kıyasla çok daha büyük mali kaynaklara sahipti."[8] Gelişmesi önlenen yerli bankacılık sistemi güdük kalmıştı. 1888 gibi yakın bir tarihte bile, Brezilya'daki yirmi eyaletin on üçünde hiç yerli banka yoktu ve tüm ulusal bankacılık sisteminin toplam sermaye tutarı sadece 48 milyondu. Devlet bankasının faaliyetleri ise, Britanyalı kredi kuruluşlarının çıkarları doğrultusunda, para arzının tutucu bir tarzda idaresi ile kısıtlanmış durumdaydı.[9]

Sözün kısası, yerli sermaye oluşumuna çok sıkı bir yular geçirilmişti. "Yabancı bankalar ... tarıma ve yerli kuruluşlara uzun vadeli kredi temin etme konusundaki isteksizlikleriyle dikkat çekiyordu."[10] Böylece, ticaret kanalları çarpık bir biçimde yabancı aracılar ve Britanya mallarına doğru akıyor, bu eğilim her yerden çok da Nordeste'de kendini gösteriyordu. 1890'ların Bahiası'nda, örneğin, on bir ruhsatlı ihracatçıdan sadece biri Bahia kökenliyken, altmış dört ithalat kuruluşunun yirmi dördü de yalnızca Britanya tekstil ürünleriyle ilgileniyordu.[11] Yabancı sermaye, bir yandan da Frankin Tavora'nın *literatura do Norte* ütopyasında hayal edilen türden rekabetçi yerli sanayiye dair her türden tohumun filizlenmesini uyanıkça engelliyordu. ("Eğer sermaye ve krediler harekete geçirilseydi, eğer tarım, sanayi ve küçük zanaat piyasaları yerli yerince kurulsaydı, her köşede bir Manchester ya da New York görebilirdik....")[12] Yerli girişimciler, ara sıra da olsa, pamuklu mamullere yönelik fabrikalar kurarak yüksek katma değerli kazanç elde etmeyi denediklerinde, Britanyalı ihracatçılardan derhal misillemeler geliyordu. Warren Dean, Alagoas'taki bir dikiş ipliği fabrikasının çok şey anlatan öyküsünü aktarırken, bir İngiliz firmasının salt fabrikayı paramparça etmek ve makineleri de São Francisco Nehri'ne atmak amacıyla işletmeyi satın aldığını belirtiyor.[13]

Yerli seçkinler, modernleşen bir tropikal imparatorluğa özlem duyadursunlar, Brezilya devletinin kalkınma yolunda bağımsız kararlar alma olanakları, işte bu şekilde dış borçlarla, ilkel bankacılık sistemiyle ve ihracat gelirlerindeki oynaklıkla sınırlandırılmıştı. Leff'e göre, toprak bakı-

8 Dean, s. 708.

9 Stephen Haber, "Financial Markets and Industrial Developments", Haber (der.) içerisinde, s. 151.

10 Ruthanne Deutsch, "Bridging the Archipelago: Cities and Regional Economies in Brazil, 1870-1920", Doktora Tezi, Yale University, 1994, s. 190.

11 Levine, *Vale of Tears*, s. 55.

12 Aktaran David Jordan, *New World Regionalism*, Toronto, 1994, s. 35.

13 Dean, s. 708.

mından zengin bir ülke olan Brezilya'da, Hindistan ve Japonya'nın tersine, "toprak üzerindeki nüfus baskısı pek küçüktü" ve bu yüzden, "Ricardocu iktisatta toprak vergisinin temelini oluşturan toprak rantı da düşük seviyedeydi." Gerek imparatorluk, gerekse 1889'da gelen muhafazakâr cumhuriyet, gelir konusunda ihracat vergilerine bel bağladığı halde, "on dokuzuncu yüzyıl sonuna kadar, Brezilya dış ticaretinin hacmi ve büyüme hızı, devlete yüksek seviyede harcama yapma olanağını tanımayacak kadar düşük kaldı."[14] 1890'larda kahve fiyatlarının önce yükselişini kesmesi, daha sonra da düşmeye başlaması ile, borç ödemeleri, federal bütçenin yarısı seviyesine tırmandı.[15] Kuraklık ve kıtlık bir kez daha Nordeste'yi perişan ederken, Cumhuriyet, Conselheiro taraftarlarını öldürecek mermilerin masrafını bile güç bela karşılayabilir durumdaydı.

1870'lerde uluslararası altın standardının benimsenmesi, Brezilya'nın eşitlikten uzak değişim ilişkilerini "otomatiğe bağladı". Britanya'nın dış politikayı yönlendirme girişimleri Rio'nun direnişiyle karşılaşabiliyordu belki ama, 1900'lerin ilk yılları boyunca, Brezilya ekonomisi içerisindeki önemli sermaye akışları üzerinde Londra'nın hep bir veto gücü vardı. 1898 tarihli finansman kredisinin, borç ödemesinde kullanılmak üzere bütün gümrük vergilerine el koyulmasını öngören gaddar koşullarına karşı çıkan kimi Brezilyalılara, City Bank borç tahsildarlarının elinde son bir çare olarak dretnotların daima mevcut olduğu derhal hatırlatıldı. "Krediyi alacak olanların yargılarında bir yumuşamanın baş göstermesini umut eden Lord Rothschild, yukarıdan buyuran bir dille, borçları reddetme seçeneğinin sadece 'ülkenin kredisini tümüyle kaybetmesi' anlamına gelmeyeceğine, aynı zamanda 'Brezilya'nın egemenliğini de büyük ölçüde etkileyebileceğine, yabancı müdahalesine kadar varabilecek şikayetlerin ortaya çıkmasına yol açabileceğine dikkat çekti'".[16]

Gayriresmî sömürgecilik, bununla beraber, Brezilya'nın her bölgesinde eşit etki göstermedi. Kuzeydoğunun şeker *fazenda*ları, Britanya sermayesine bağımlılığın su katılmamış örneğini teşkil ederken, güneyin kahve endüstrisi görece daha bağımsız bir konuma sahipti. Ruthanne Deutsch'un sözleriyle, "Bu çok tanrılı pazar yapısı, kesinlikle tek bir ülke veya finansal kartele özel bir nüfuz sahası olmadı."[17] Kıyı ile bağlantısı ilk olarak 1872'de, demiryolu aracılığıyla sağlanan verimli São Paulo bölgesi, 1890'larda dünyada tüketilen kahvenin yarısını temin etmekteydi. São Paulo ve Minas Gerais merkezli cumhuriyetçi partiler, 1889'da mo-

14 *Leff*, s. 53-4.

15 Cain ve Hopkins, s. 303.

16 Aynı eser, s. 303-4.

17 Deutsch, s. 167.

narşi alaşağı edildikten sonra aralarında yürüttükleri örtülü anlaşma ile, "merkezî hükümetin ekonomi politikalarında bu iki eyaletin egemen olmasını güvence altına almış" ve imparatorluğun kaymağını yiyen Riolu toprak sahibi seçkinler tabakasını tarihin sayfalarına itmişlerdi. Bu yeni bölüşümü biraz yumuşatmak içinse, mükellef bir rüşvet ve imtiyaz sistemi ile, *coronel*lerin küçük eyaletlerde sahip olduğu yerel erk payandalandı.[18]

"1889-91 devrimi", Warren Dean tarafından da vurgulandığı üzere, milliyetçi söylemine karşın, ihracattaki bağımlılığa veya Londra merkezli City'nin mali egemenliğine müdahale etme yolunda kılını kıpırdatmadı. Paulista eyaletinin sahip olduğu gücün pekiştirilmesi ile, Brezilya tarımı tek bir ürüne indirgendi. "Brezilya'nın, elinde bulunan engin arazilere ve çok çeşitli kaynaklara rağmen, dünya ticaretine temelde sadece kahveyle dahil olması çok dikkat çekicidir."[19] Üstüne üstlük, yeni cumhuriyetin kalkınma hevesleri de, neredeyse tümüyle, kahvenin dinamik merkezlerine demiryolları inşa etme etkinliğine odaklanmış durumdaydı. "Ulusal bütünleşme", Kongre'deki Paulistalılar tarafından diğer oligarkların ağzına da ara sıra bir parmak bal çalınmasından öte bir anlam ifade etmiyordu. Brezilya, etkileyici bir demiryolu şebekesine ve bölgeler arasında yüklü tahıl ticaretine ev sahipliği yapan Viktorya dönemi Hindistanı'nın aksine, yirminci yüzyıl başlarına kadar, yıldıracak ölçüde yüksek nakliye giderlerinin birbirinden ayrı düşürdüğü farklı ekonomilerden oluşan bir "takımadalar" görünümünde kaldı. Aslında, "Ulusu tek bir yapı olarak ele almanın geçerliliği konusunda ciddi sorular doğuracak kadar apayrı sınıf çıkarları söz konusuydu."[20]

Kahve eyaletlerinin yükselişi, şeker üreten kuzey kıyılarının düşüşünü kaçınılmaz biçimde hızlandırdı. Brezilyalılar, günümüzde ülkeleri için "Belhindistan" tanımlamasını uygun görüyorlar: güneyde Belçika, kuzeyde ise Hindistan. Oysa Deutsch'un gösterdiği gibi, "1870 dolaylarında, Nordeste'nin yaşam kalitesi ve ekonomik kalkınma düzeyi belki Güneydoğu'yu geride bırakamıyor, ama en azından yarışabiliyordu."[21] Ne var ki, bu tablo hızla değişecek, bir zamanlar ekonominin baskın gücü olan kuzeyin kişi başına reel gelir rakamında, ana ihraç kalemlerindeki çöküş sonucunda, 1913'e kadar yüzde 30'luk bir düşüş kaydedilecekti. 1882'de

18 Dean, s. 723; ve Winston Fritsch, *External Constraints on Economic Policy in Brazil, 1889-1930*, Londra, 1988, s. 3.

19 Dean, s. 696.

20 Nathaniel Leff, *Underdevelopment and Development in Brazil*, cilt. 1, Londra, 1982, s. 7.

21 Deutsch, s. 3-5. Jeffrey Williamson'un, belli başlı yirmi dört ülkede 1960'larda yürüttüğü ünlü bölgeler arası eşitsizlik çalışmasına göre, Brezilya'da kuzeydoğu ve orta-güney bölgeleri arasında gözlenen kutuplaşmanın bir benzeri daha yoktu. (İlgili tartışma için bkz. "Regional Inequality and the Process of National Development: A Description of the Patterns", L. Needleman (der.), *Regional Analysis: Selected Readings* içerisinde, Baltimore, 1968, s. 110-15.).

Brezilya ihracat gelirlerinin yüzde 49'unu oluşturan şeker ve pamuk, 1913'te sadece yüzde 3'lük bir orana karşılık geliyor, kahve ise yüzde 60'lık paya erişmiş bulunuyordu.[22] Bu arada, taşradaki pazarlar da yerini demiryolu kavşaklarındaki toptan satış yerlerine bırakmış, kasaba yaşamı körelip gitmiş, eskilerde kalmıştı. Güneydoğu, 1880 sonrasında hızlı bir kentleşme sürecine girerken, tam ters bir yörünge izleyen kuzeyde kent nüfusu azalıyordu.[23]

Tablo 12.1
Bölgeler Arası Kalkınma Adaletsizliği (Kişi Başına Üretim)

	1872	1900	Değişim Oranı
Ceará	2,2 £	0,8 £	- %275
Rio Grande do Norte	0,4 £	0,2 £	- %100
Bahia	4,0 £	3,9 £	- %3
São Paulo	3,1 £	15,7 £	+ %506

Kaynak: Mircea Buescu, "Regional Inequalities in Brazil During the Second Half of the Nineteenth Century", Barioch ve Levy-Leboyer içerisinde, s. 352.

Kuraklığın, uluslararası emtia piyasasındaki fiyat düşüşlerinin ve ulusal mali paniğin üst üste bindiği, iç karartıcı 1890'lar, en büyük yıkımı Nordeste'de yarattı. 1897'ye varıldığında, şekerden örnek verecek olursak, nakliye masrafının aracılardaki satış fiyatını aştığı, sayısız plantasyon ve *usina* (şeker rafinerisi)nın iflas bayrağı çektiği görülüyordu.[24] (1890'lardaki genel ekonomik gerilemeden kaçabilen tek yer, kakao yetiştiren Güney Bahia oldu. Bir yandan kakao fiyatları dünya piyasasında yükselirken, diğer yandan da kuraklığın *sertão*dan sürdüğü göçmenlerin akını sayesinde, yetiştiriciler ucuz işgücü avantajından faydalanabiliyorlardı.")[25]

Irk Islahı ve Ekonomik Büzüşme

Leff'in de işaret ettiği üzere, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında Nordeste'nin neden bu denli olağanüstü bir ekonomik daralma sürecine girdiğine bir çırpıda açıklama getirmek mümkün değil. Başka yerlerdeki üreticiler, ihracat fiyatlarındaki düşüşü daha yüksek verimlilik ve daha fazla üretim ile telafi edebildiler. "Dünyada pamuğa ve şekere yönelik talebin on dokuzuncu yüzyılda hızlı bir artış sergilediğini düşünürsek,

22 Leff, "Economic Development", s. 35.

23 Deutsch, s. 86.

24 Leff, "Economic Development", s. 35.

25 Levine, s. 55.

Brezilya'nın bu ürünlerde ihracatını çok daha güçlü biçimde artıramamış olması, insanı hayrete düşürüyor." Leff, Brezilya kahvesinin dünya piyasasındaki baskın konumundan kaynaklanan döviz kuru değişikliklerine dayandırıyor açıklamasını. Altın standardı sisteminde, kahveden elde edilen yüksek kazanç, Brezilya para birimi milreisin otomatik olarak değerlenmesi, böylece kuzeyin şekeri ve pamuğunun da rekabeti mümkün kılmayacak kadar pahalanması anlamına geliyordu. Bu bakışa göre, Nordeste'nin en büyük sorunu, mali açıdan ülkenin geri kalanıyla bütünleşme içerisine girmiş olmasıydı. Leff'e dönecek olursak, "Kahvenin hâkim unsur olduğu döviz kuru, Nordeste'nin şekeri ile pamuğunda getiriyi düşürüyor ve her geçen gün daha büyük miktarda mahsulü fiyat bakımından dünya piyasasının dışına itiyordu."[26]

İhracattaki rekabet gücünün azalması, Nordeste'deki sınıf yapısını acımasızca biledi. Güneyin egemen olduğu hükümetler, geneli "kuraklık yardımı" kılıfına sokulmuş düzenli avantalarla kuzeyli büyük oligarkların sırtını sıvazlarken, mütevazı *fazenda*lar piyasanın insafına terk ediliyordu. Aşağı yukarı 1875'ten itibaren, üretim üzerindeki hâkimiyet, modernleştirilen *usina*ların, çoğunluğu yabancı ya da yabancı ülke doğumlu olan sahiplerine geçmeye başladı. "*Usina*ların yüksek miktarda şekerkamışı işleyebiliyor oluşu, toprak kaynaklarının tekelci bir doğrultuda birleşmesini gerektiriyordu. Bu sürecin sonunda, küçük ve orta ölçekli toprak sahipleri, kökleriyle birlikte sökülüp atılmış olacaktı."[27] Emeğin gaspına eskisi kadar ihtiyaç duymayan ekonomik sistemde, azat edilmiş kölelerin kaderi ise, tahmin edilebileceği gibi, çok daha karanlıktı. Nordeste ekonomisi komaya girerken, ihtiyaç fazlası işgücü ya *sertão*nun "kara, çorak açlık topraklarına" sürüldü, ya da Amazonların kauçuk ormanlarında hastalık ve sömürü imtihanından geçmeye sürüklendi.

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde, neoklasik kurama göre otomatik bir refleks şeklinde ortaya çıkması gereken şey yaşanmadı: Kuzeyin işgücü, büyümenin güneydoğudaki merkezlerine göç etmedi. Zira, imparatorluğun son dönemlerinden itibaren başlamak üzere, ulusal ve yerel hükümetlerin tercihi, İtalya, Almanya ve Portekiz'den kitlesel işgücü göçünün sağlanması için yoğun para desteği sunmak yönündeydi. Nordesteli seçkinler bile, ateşli birer "Avrupalılaşma" taraftarı kesilmişlerdi. Bahia'da 1888-89'un korkunç "Çifte Sekizli" kıtlığında gerçekleşenler, bu eğilimin sıra dışı bir örneğidir. Kentlere giden yolları *retirante*lere kapatan ve binlercesini kamplara hapseden eyalet yöneticileri, öte yanda yüksek teşviklerle Avrupalı göçmenleri bölgeye çekme çaba-

26 Leff, "Economic Development", s. 27, 35-6.

27 Eul-Soo Pang, *PCCLAS Proceedings*, 8 (1981-82), s. 2.

larını sürdürmekteydiler (gerçi, pek az kişinin aklını çelebileceklerdi).[28] Köleliğin kaldırılmasının ardından sadece "beyaz" yabancı işçiler çalıştırmak isteyen güneydoğulu kahve yetiştiricileri, kısa sürede bunun yeni cumhuriyette ulusal politika haline gelmesini sağladılar. (Bu ırk tercihi, daha sonra Japonları ve Güney Avrupalıları da kapsayacak şekilde genişletildi.) "Güneydoğunun kahve yetiştiricileri, neden kuzeydoğu yerine Avrupa'dan işçi göçünü finanse etme isteğindeydiler? Leff'e göre, "Kahve yetiştiricileri arasındaki hâkim ırkçı tutum, belki de yanıtın bir kısmını oluşturuyor olabilir. Avrupalıları bu yüzden melezlere tercih etmiş olabilirler." Deutsch ise, "güneydoğulu çiftçilerin yerli Brezilyalı işçilere dair kültürel önyargıları"na işaret ediyor.[29]

Her iki yorumun da, bir devlet politikası şeklinde yürütülen ırkçılığı hafife aldığını söylemeliyiz. Gerald Greenfield'ın ortaya serdiği üzere, 1870'lerin sonlarındaki liberal kuraklık ve kalkınma söylemi, "iç kesimlerin karanlık, ilkel dünyası" ile, "*retirantelerin* niteliksizliği ve çalışma konusundaki isteksizliği" etrafında dönüp durmaktaydı.[30] "Brezilya, on dokuzuncu yüzyılın son bölümlerinde pozitivist öğretiye, aydınlanmacı kalkınma fikirlerine ve Buckle ile Spencer gibi düşünürlerde hiç eksik olmayan bilimsel ırkçılığa sarıldıkça, iç kesimlerde yaşayanlar da gelmiş geçmiş bir çağın antikaları olarak görülmekle kalmıyor, ulusun ilerlemesi önünde engel sayılmaya başlıyorlardı. Ulusal kültür çerçevesinde evrimleşen, büyük kısmı Rio'da yer alan ve Batı Avrupa ile Birleşik Devletler'in belirgin etkilerini açığa vuran kurumlar, ulusun yüksek potansiyelini göklere çıkartıyor, ancak halkın büyük bölümünün entelektüel ve hatta ahlaki yetersizliğinden yakınmayı da ihmal etmiyorlardı."[31] Üstelik, Brezilya Cumhuriyeti, geniş ölçekli "pozitif ırk ıslahını" açıkça benimsemiş ilk devlettir muhtemelen. Bahialı Nina Rodrigues gibi dönemin önde gelen bilimcileri de, "eşkıyalık, dinî aykırılıklar ve benzeri her türlü toplumsal sapkınlığın, ırklar arası melezleşmeden kaynaklandığı" yönündeki korkuları pekiştirebiliyorlardı.[32] 1890'larda Avrupa'dan Birleşik Devletler'e doğru gerçekleşen kitlesel göç, sadece ekonomide ihtiyaç duyulan işgücünün temini amacı taşırken, Brezilyalı seçkinler aynı zamanda ülkenin ırksal çehresini de göç ile köklü biçimde değiştirme arayışındaydılar. "Afrikalılığın feshi" ve Brezilya'nın "beyazlaştırılması", onlar için bir saplantı halini almıştı.

28 Levine, s. 49.

29 Leff, "Economic Development", s. 39; ve Deutsch, s. 163.

30 Gerald Greenfield, "The Great Drought and Imperial Discourse in Imperial Brazil", *Hispanic American Historical Review*, 72:3 (1992), s. 385 ve 396.

31 Greenfield, "Migrant Behavior and Elite Attitudes", s. 83.

32 Eul-Soo Pang, *Bahia in the First Brazilian Republic*, Gainesville, Florida, 1979, s. 62.

Canudos Savaşı, ilk bölümlerde anlattığımız gibi, seçkinlerin kuzeyli yoksullara dair korkularıyla beslenen, ölümcül bir ırksal alegori halini aldı. Onlar, seçkinlerin diliyle *caboclo*lar, yerli kanının Portekizli ve Afrikalılarla karışmasının mahsulü bir ırksal kasttılar. Antonio Conselheiro'nun öcüleştirilmiş kişiliği, Avrupalılaşmanın aciliyetine meşruiyet kazandırma yolunda sıklıkla başvurulan bir şey haline geldi. ("Önde gelen Bahialı ailelerin, köleliğin parlak dönemlerinde *gente de cor* ile fazlasıyla karıştığı dedikodularından hep rahatsızlık duymuş olan Brezilyalılar, Avrupa modeli ilerlemeye bağlılıklarını sergileme yolunda bu çatışmayı fırsat bildiler.")[33] Dolayısıyla, Avrupa'dan gelen göç, *sertão*nun kalkındırılması ya da kuzeyli yoksulların güneye akmasına izin verilmesi ikilemi karşısında kasıtlı bir alternatif olarak devreye sokulmuştur.

Sonuçta, bilimsel ırkçılık, ikili emek piyasalarının ilk örneğini yaratma yolunda yardımcı olmuştur. "Okyanus ötesinden gelen, son derece esnek yapıdaki emek arzı, Brezilya'nın modern sektörlerindeki üretim miktarlarının, diğer alanlardaki işçi ücretlerinde herhangi bir artışa yol açmadan, çok hızlı biçimde yükselmesi anlamına gelmiştir."[34] Pernambuco'daki Britanya konsolosunun 1889'da Londra'ya yazdığına göre, "Orada işgücü, dünyanın Asya haricindeki tüm diğer bölgelerinden daha ucuzdu."[35] Celso Furtado'nun ünlü yorumunda gördüğümüz üzere, Brezilya tarihinin önceki ihracat patlamaları ve çöküşleri ile aynı yörüngeyi izleyen Nordeste, olağanüstü ucuz işgücüne dayalı bir rejime geçiş yaptı. Viktorya dönemi Hindistanı ve geç Mançu dönemi Çini'ndeki gibi, bölgenin fazla işgücüyle dolup taşması, verimliliği yükseltecek sermaye yatırımlarını önleyen çok büyük bir etmendi (*usina*lar, kısmi bir istisna sayılmalıdır). "Kahveden önce ortaya çıkmış tüm ihracat patlamaları (kızılağaç, şeker, altın ve kahveyle aynı dönemde kauçuk) sürekli bir kalkınmaya değil, aksine gerilemeye yol açtığına göre, Furtado'nun kullandığı sözcükle, bu ekonomik 'büzüşme' de kalkınmanın tam tersini ifade ediyordu."[36]

Ekolojik Bozulma

On yedinci yüzyıl sonlarında büyük *fazenda*ların ortaya çıkışından beri, *sertão*nun ekolojik ve ekonomik yapısı, El Niño kuraklıkları eliyle tekrar tekrar yeniden şekillendirilmiştir. On sekizinci yüzyılda, kıyılar-

33 Aynı eser, s. 56.

34 Leff, "Economic Development", s. 39.

35 J. Galloway, "The Last Years of Slavery on the Sugar Plantations of Northeast Brazil", *Hispanic American Historical Review*, 51 (Kasım 1971), dipnot 54.

36 Aktaran Joseph Love, *Crafting the Third World: Theorizing Underdevelopment in Rumania and Brazil*, Stanford, Kaliforniya, 1996, s. 163.

daki şeker plantasyonlarına ve Minas Gerais'in altın madenlerine uzun boynuzlu sığır ve *carne do Ceará* (kurutulmuş sığır eti) satan *fazendeiro*ların müthiş servetler yapmasına olanak tanıyan "Deri Çağı"na, yarı yabani sürüleri kırıp geçiren 1791-93 kuraklığı korkunç bir nokta koydu. Büyük *fazendeiro*lardan bazıları feodal mülklerine tutunma kararı verir, kimileri de kıyılara yerleşip, topraklarını şehirlerden yönetmeyi tercih ederken, çoğunluğunun sığır çiftlikleri, küçük ve yoksul parçalara ayrıldı.[37] *Sertão*nun ekolojisi ise, kıt kanaat geçinen çok sayıda küçük çiftliğin yarattığı baskıya dayanabilecek yapıda değildi. Kenneth Webb'e göre, "Aslında sığırlar için pek de güzel bir yer sayılmayan *sertão*", şeker atılımı sırasında sürülerin *zona de mata*dan sürülmesi sonrasında biraz da zorunluluk nedeniyle bu yönde düzenlenmişti. Fakir yem kaynaklarıyla, son derece düşük bir verimlilik sağlayabiliyordu. "Bir çiftliğin büyükbaş kapasitesini belirleyen şey, bir hektar *caatinga*nın besleyebileceği hayvan sayısı değil, bir hayvan için kaç hektar *caatinga*ya ihtiyaç duyulduğuydu."[38] Örnek vermek gerekirse, 1.000 hektarlık tipik bir çiftlikte sadece 50 sıska sığır gelişme olanağı bulabiliyordu ve 10.000 hektarlık ya da daha geniş arazilere sahip olan en büyük *fazenda*larda bile, sürü mevcudu nadiren 1.000'in üzerine çıkıyordu.[39]

On dokuzuncu yüzyıl başlarında, büyük kısmı komşu Pernambuco ve Bahia'nın *agreste* kuşağından gelen çiftçi, işçi ve firari köle yığınları, tarihte ilk kez *sertão*ya sığınmaya karar verdiler. Chandler, Ceará'nın Inhamuns *sertão* bölgesi hakkındaki çalışmasında, bu dönüşüm hakkında şunu söylüyor: "Bitki tarımı yapabilmek için neredeyse hiç yatırım gerekmiyordu ve hayvancılıkla karşılaştırıldığında kuraklık felaketine karşı daha hassas olsa da, toparlanma çok daha kolay gerçekleşiyordu."[40] Kuzeydoğunun engin iç kesimleri, kıyıdaki köle ekonomisinin maruz kaldığı toplumsal çelişkilerin güvenlik supabı haline geldi. "Şeker endüstrisinin durgunluk dönemlerinde *zona de mata*da ortaya çıkan nüfus fazlasını emen *sertão*, böylece ekonomik, psikolojik veya başka nedenlerle şeker tarımının efendiler ve köleler şeklinde tanımlanan yapısına dahil olamayanların emeğinden, enerjisinden faydalanıyordu."[41] 1822 ile 1850 arasında, imparatorluk idaresi de aslında *sertão*nun hızla ortadan kaybolan yerli halkına ait olan

37 1867'de *sertão*yu dolaşan Sör Richard Burton, eskiden Sao Francisco Nehri'nin yanı sıra 66 km boyunca uzanan dev bir *fazenda*nın, gitgide gerileyen yoksul çiftliklere bölünmesini anlatıyordu (Hall, *Drought and Irrigation*, s. 33).

38 Webb, s. 68, 81. Yirminci yüzyılda, dikensiz bir kaktüs türü olan palma, *sertão*nun kuraklığına uygun bir yemlik ürün olarak benimsenmiştir (s. 84-5).

39 Chandler, *The Feitosas*, s. 129-30.

40 Aynı eser, s. 137.

41 Webb, s. 115.

arazilerin göçmenler tarafından kullanılmasına izin vererek, bu göçü resmen destekledi.

Nordeste tarımının yirminci yüzyıldaki en büyük uzmanı Jose Guimaraes Duque, çoğu göçmenin, orta enlemlerde edinilmiş emek yoğun tarım alışkanlıklarını, *sertão*nun hiç de uygun olmayan kurak tropikal iklimi ve verimsiz topraklarında devam ettirmeye çalıştığını vurguluyor.[42] 650.000 kilometrekarelik bu uçsuz bucaksız bölge (Euclydes da Cunha'nın, eseri için *O sertão* yerine çoğul *Os Sertões* adını tercih etmiş olması boşuna değil), arazi yapısı ve yerel iklimler konusunda müthiş bir çeşitlilik sergiler. Bu çeşitlilik içerisinde, göçmenlerin tarım alışkanlıklarına uygun tek bölge olan, verimli alüvyonla kaplı alçak araziler, sığır *fazenda*larının, onlara ait tarım alanlarının ve kanuni kiracıların tekelindeydi. Dolayısıyla, yeni gelenlere düşen, nemli dağlık alanların yolunu tutmak oldu. Bu engebeli arazi, bir veya iki yıl iyi ürün verdikten sonra, hızla verimliliğini yitiriyordu. Trajik sınama-yanılmaların ardından, sonunda yarı göçebe bir tarım tipinde karar kaldılar: bir araziyi iki yıl ekip biçtikten sonra, sekiz yıl süreyle nadasa bırakıp otlak olarak kullanıyor ve başka bir yerde doğal bitki örtüsünü temizleyip yeni arazi açıyorlardı.[43] Ancak, bir zaman gelince, artan nüfus baskısı nedeniyle binlercesi, henüz mülkiyet haklarının belirlenmemiş olduğu, ya da büyük *fazendeiro*ların yerleşme izni verdiği, taşlı sığ toprak ve dikenli kaktüslerle kaplı kurak *sertão*ya, yani *caatinga*ya gitmek zorunda kaldı. Elbette, bugün insaf eden *fazendeiro*lar, yarın silahlı adamlarını gönderip gitmelerini isteyebilirlerdi.[44]

Tapusuz yerleşim hakkının 1850'de kaldırılmasından itibaren, *sertão*ya gelen yeni göçmenlerin büyük kısmı, *fazenda* arazileri üzerinde ortakçılara dönüştüler. İç kesimler hâlâ serbestçe hayvan otlatan *vaqueiro*lara dair çekici öykülerle anılıyor olsa da, yüzyılın ortalarına gelindiğinde, nüfusun büyük bölümünü, kıt kanaat geçinen çiftçiler, ortakçılar veya gezgin gündelikçiler oluşturmaktaydı. Levine'in tahminlerine göre, on dokuzuncu yüzyıl ortasında, kendi toprağına sahip kırsal nüfusun oranı kesin olarak %5'ten düşüktü ve belki %1'in bile altındaydı.[45] Bu yoksul *sertanejo*lar, *zona de mata*daki kölelerin aksine kâğıt üzerinde özgür olsalar da, toprağa ve suya erişim olanakları, öfkeli bir toprak sahibinin tetikçilerine karşı duran bir işçinin hayatta kalma şansından daha fazla değildi. Kırsalda her yerel yönetim bölgesinin en güçlü *fazendeiro*su, imparatorluğun eski Ulusal Muhafız

42 Guimaraes Duque'in önemli çalışması *Solo e agua no poligono das secas* (1949)'ın bir özeti için bkz Webb, s. 85-8.

43 Allen Johnson, *Sharecroppers of the Sertao: Economics and Dependence on a Brazilian Plantation*, Stanford, Kaliforniya, 1971, s. 17, 47-8.

44 Cunniff, s. 14-15, 25 ve 28-9.

45 Levine, s. 43.

birliğinde *coronel* rütbesine sahip sayılıyordu. Kıyılardaki şeker plantasyonlarında ortaya çıkıp, sonradan *fazenda*lara yayılan, oy kullanma işleminin patron denetimi altında yapıldığı, seçkinlerce uygulanan şiddete dayalı bu yönetim sisteminin adı *coronelismo* idi. *Coronelismo*, "toprak sahiplerinin, emirlerindeki işgücünden mümkün olabildiğince fazla artık değer sömürebilmesine olanak tanıyarak, ayrıca itaatkârlığı öğretip, toprak üzerindeki patron tekeline kafa tutmaya yeltenen her direnişi ezerek, ekonomik sömürünün asli yol arkadaşı" olmuştu.[46] Hamilton Monteiro'nun da vurguladığı gibi, ister tapusuz yerleşimcilerle *fazendeiro*lar arasında, isterse birbirine rakip akrabalar arasında olsun, Viktorya dönemi *sertão*sunda üretim ilişkileri, düzeyi hayli yüksek, rutinleşmiş şiddet eliyle örgütleniyordu.[47]

Aşırı otlatmanın yarattığı baskı altında doğanın ağır ağır bozulması süreci (on sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren gözle görünür hale gelmiştir), yoksul köylülerin *mısır, fasulye* ve *manyok* yetiştirmek üzere ormanları yakarak tarla açmaya dayalı hareket tarzı nedeniyle daha da hızlandı. "Özellikle de *caatinga*da, nehirlere doğru eğimli, su geçirmeyen billur kayalık zeminlere sahip araziler, hızlı yüzey akışlarını ve erozyonu destekleyerek, nehirlerin tortuyla dolmasına ve aşırı buharlaşmaya neden oluyordu."[48] Böylece, yoksulluk ile su kıtlığı ve topraksızlık eşanlamlı hale geldi. Az sayıda büyük *fazenda*, oligarşik erkin yıkılmayan kaleleri olarak, kurumayan su kaynaklarını tekelinde toplayıp, kendini genellikle kuraklığa karşı sağlama alırken, geriye kalanlar, acınacak kadar düzensiz yağmurlara bel bağlamış durumdaydılar. Her yıl, El Niño adıyla bilinen şeytan ve *sertanejo* arasında dehşetli bir kumar oynanıyordu.

> İç kesimlerde yaşayan her bir kişinin hayatı, kaçamayacağı şekilde, mevsimlerin sergilediği dalgalanmaya bağlı olsa da, bu dalgalanmalar karşısında geçimlik tarım yapan küçük çiftçi kadar kırılgan bir durumda bulunan kimse yoktu. Kasım ve aralıkta, önceki sezondan kalan kuru sapları yakar, bu küllerle toprağı fasulye, mısır ve manyok ekimine hazır hale getirir. Önceki yıl mahsulü zayıf gelmişse, başka bir yere taşınması gerekebilir. İlk yağmurlar geldiğinde, ki bu genellikle ocak ayında gerçekleşir, tohumlarını ekecek ve filizlenmeleri için dua etmeye koyulacaktır.
>
> Yağışın görece zayıf kaldığı mevsimlerde, *baixo*larda [akarsu yataklarındaki zengin toprakla kaplı bölgeler] tarım yapanlar yukarılardakilere göre daha iyi durumdalarsa da, tepelere ağır sağanakların inmesiyle dere yataklarını süpürerek aniden gelecek bir taşkın sonucunda tüm mahsullerini kaybetme riski daima karşılarındadır. Ağır sağanaklar, tohumların toprağa sıkıca tutunmasına fırsat vermeyecek kadar erken gelirse, tüm tohumlar akıp gide-

46 Cunniff, s. 37.

47 Hamilton de Mattos Monteiro, *Crist agaria e luta de classes: o Nordeste brasileiro entre 1850 e 1889*, Brasilia, 1980, s. 157-63.

48 Hall, s. 17.

cektir. Bunun yanında, sık sık, filiz veren tohumlar da yağmurların durmasıyla kuruyup gider. Böyle durumlarda, çiftçi toprağı tekrar ekecek, gerekirse sonra bir daha, bir daha ekecektir. Hayret verici bir azim ve sabır örneği sergileyerek, bu işlemi yorulmadan tekrarlayacak, hasat zamanına kadar karnını doyurmak üzere, geride olabildiğince az tohum bırakacaktır.

Bazı zamanlarda ise yağmurlar toptan kesilir, veya iyi bir hasadı imkânsız kılacak kadar uzun süreyle kendini unutturur. İç kesimlerin bu dirençli çiftçileri, işte ancak o zaman evlerini terk edip, "... önlerine çıkabilecek her yerde yiyecek peşinde koşan, yollardan karşıya, sonra tekrar öbür tarafa geçen, o yollarda kendileri gibi başkalarıyla karşılaşan sayısız başıboş karınca" gibi, daha sulak tepelere, kıyılara, ya da son çare olarak kasabalara ve şehirlere göçerler. Kasabalarda iş bulacak, veya bulamayıp, gururlarını bir tarafa bırakacak ve dilenecekler. Sadece, güvenli bir biçimde topraklarına geri dönebilecekleri zamana kadar.[49]

1825'te yalnızca Ceará'da 30.000 kişiyi öldüren kuraklık ve kıtlık, *sertão*nun sığır ve geçimlik tarım ekonomisinin, su depolama ve sulama sistemlerinin yokluğunda ekolojik bakımdan ne kadar güvenilmez olduğunu tüm çıplaklığıyla gözler önüne serdi.[50] Cunniff'in sözleriyle, "O kadar yaygın bir ölüm ve göç dalgası getirdi ki, bölgenin yerleşim ve ekonomi yapıları köklü biçimde değişecekti." Kıtlık, *sertão*nun biyolojik olanaklarının tehlikeli boyutta sömürüldüğünü açığa vurmaktaydı aslında. "Sığırlar, doğal otlakların dışına taşacak şekilde, eskiden uzak durulan çorak topraklar ve ormanlık tepelerde otlatılıyordu. Böylece, aynı şekilde sınırlarını yamaçlara doğru genişleten bitki tarımı ile hayvancılık arasında çekişmeler de ortaya çıkıyordu." Gereğinden fazla kalabalık sığır çiftliklerindeki hayvanların yemediği ne varsa, tapusuz yerleşimciler tarafından hızla yakacak ya da yem olarak tüketiliyordu. Kırılgan topraklar üzerinde sığır patikalarından oluşan sonsuz bir şebekenin oluşması, erozyonu hızlandırdı. Zaten seyrek bir ağaç örtüsüne sahip olan yamaçların çıplaklaşmasıyla, yüzey suyu akışı arttı ve yeraltı su seviyesi düştü. İç kesimlerin kısım kısım çölleşmekte olduğu ve bu nedenle iklim yapısının da değişebileceği, gerek *sertanejo*lar, gerekse oralardan geçen gezginler tarafından kolayca fark edilebilmekteydi artık. Bazıları çareyi kuyular, setler ve göletlerden oluşan büyük bir sulama sisteminde görürken, diğerleri, "bir zamanların efsanevi, yemyeşil *sertão*suna geri giden yol"un ağaçlandırmadan geçtiğini düşünüyorlardı.[51]

Ne var ki, *sertão*daki ekolojik gerilemeyi geriye döndürecek veya durduracak yatırım kaynakları yoktu elde. On yedinci yüzyıldan bu yana pek az değişim göstermiş, çağdışı hayvancılık endüstrisi, taşralı *coronel*lerin

49 Cunniff, s. 33-4.

50 Hall, s. 3

51 Cunniff, s. 55, 61; Webb, s. 112-13.

zorbalığına dayalı sistemi destekliyor, ancak, sulama sistemleri için kullanılabilecek bir birikim yaratamıyor, *sertão* oligarklarının var olan kalkınma niyetlerini de havada bırakıyordu. Büyük *fazenda*larda bile su yapıları, yüzey sularının kurumasıyla her mayısta dere yataklarında elle kazılan sığ kuyulardan (*cacimba*lar) ibaretti. On dokuzuncu yüzyılda her nasılsa inşa edilmiş küçük göletler ise, yerli halkta yabancı nesneler karşısında duyulan korkuyu doğuracak kadar az sayıdaydı.[52]

Daha önce de belirttiğimiz gibi, "merkezden itilmenin sacayağı" olarak adlandırabileceğimiz bir yapı, sulama sistemlerine mali destek verme olanaklarını devletin tüm kademelerinde boğmaktaydı. Sacayağının parçaları ise şunlardı: Brezilya finans sisteminin Britanya sermayesi karşısındaki az gelişmişliği; Nordeste'nin Sao Paulo karşısındaki ekonomik ve siyasi konumunda gözlenen gerileme; devlet politikalarında, *sertão*nun kıyıdaki plantasyon seçkinleri ile kıyaslandığında önemsiz kalan konumu. Siyasetçiler tarafından ardı arkasına teklif edilen sulama projelerinin hiçbiri hayata geçirilmedi. Ne gariptir ki, devletin *sertão*yu kalkındırma konusundaki yetersizliği, dönüp dolaşıp, kıyılardaki seçkinlerin gözünde miskin, çağdışı kalmış *sertanejo*lardan oluşan ırkçı bir karikatür canlandırıyordu.

Pamuk Atılımı

İç kesimlerdeki sosyoekonomik kriz, Hindistan ve Mısır'da olduğu gibi burada da, Amerikan İç Savaşı'na eşlik eden pamuk atılımı sayesinde bir süreliğine gözlerden kaçırılabildi. Sulama ile ilgili tartışmaların bir tarafa bırakılması ile, Cunniff'in işaret ettiği üzere, ölümcül sonuçlara varılacaktı. "Garip ama, *sertão* tarihinin en müreffeh dönemi, önceki yıllarda yapılan hataların daha da yoğunlaştığı, eski yanlış eğilimlerin devam ettirildiği 1860'lardaki göreli zenginlikle gelmiştir. Ancak, 1870'lerde yaşanacak dehşetin en büyük sorumlusu da yine bu zenginlik olacaktır."[53] Kuraklığa dayanıklı bir ağaçsı pamuk türünün *sertão*ya sokulmasıyla, Recife Limanı'ndan İngiliz tekstil fabrikalarına yapılan ihracat, 1845'te 165.265 kg iken, 1871'de 8 milyon kg'a yaklaştı.[54] Pamuğun 1861'de 885 reis olan fiyatı da, 1863'e kadar neredeyse ikiye katlanarak 1.600 reisi buldu. "Pamuk atılımı, zirve noktasındayken, *sertão*nun hemen her köşesine nüfuz etti."[55] 1845 ile 1869 arasında bir defa bile kuraklık yaşanmaması da bu refah illüzyonunu güçlendirmiş bir garipliktir.

52 Chandler, s. 131-2.

53 Cunniff, s. 65-6.

54 Hall, s. 4.

55 Cunniff, s. 80.

Tablo 12.2
Sertãoda Pamuk Atılımının Yükselişi ve Çöküşü

	Pernambuco		Ceará	
	İhracat (kg)	Fiyat	İhracat (kg)	Fiyat
1860	1,3 milyon	-	0,8 milyon	-
1862	2,8 milyon	-	0,7 milyon	-
1864	8,4 milyon	1,00	1,0 milyon	1,00
1866	18,2 milyon	0,62	2,1 milyon	0,74
1869	15,2 milyon	0,71	-	0,49
1871	16,8 milyon	-	7,3 milyon	0,35
1873	15,2 milyon	0,47	5,1 milyon	0,35
1875	11,1 milyon	0,35	5,8 milyon	-
1877	2,6 milyon	-	0,6 milyon	0,24

1864'teki fiyat 1,00 kabul edilmiştir.

Kaynak: Cunniff, Tablo II-, s. 81 ve Johnson, Sharecroppers of the Sertão, Tablo 1, s. 20.

Ancak, yüksek pamuk fiyatları, "geçimlik tarım yapan topraksız, yönünü kaybetmiş" çiftçilerin daha da fazlasını iç kesimlerdeki ateşe çeken bir mıknatıstan başkası değildi. Pamuğun kısa yetişme süresi boyunca ihtiyaç duyulan işgücünün maliyeti, köleler için yapılan yıllık gıda masraflarının altındaydı ve bu nedenle genellikle özgür işgücünden faydalanıldı.[56] "Büyük toprak sahiplerinin bazıları pamuğa geçiş yaptıysa da, pamuk temelde yoksullara ait bir mahsuldü. Yoksullar, pamuk tarımı uğruna vazgeçmeleri gereken herhangi bir varlığa ya da yatırıma sahip değildiler." İşçiler, Ceará'nın pamuk yetiştiren Cariri Vadisi'ne doğru akarak Pernambuco'nun plantasyonlarını boşaltırken, şeker baronları da giderek şiddetlenen işgücü darlığından şikayet etmeye başladılar.[57] 1876'ya gelindiğinde, *sertão*daki toplumsal düzenin en yoksul tabakasını oluşturan topraksız *agregado*ların nüfus içerisindeki payı yüzde 40'ı bulmuştu (Ceará, 1877 kuraklığının merkezi haline gelecektir).[58]

Güneyli orduların 1865'te teslim olmasının ardından, yüksek kalite Amerikan pamuğunun kısa sürede dünya piyasasını istila edeceği kolayca tahmin edilebileceği halde, Berar'da da gördüğümüz gibi, ham pamuk piyasasında devamlı bir arz fazlasının bulunmasını amaçlayan Manchester Pamuk Tedarik Birliği, Brezilya'da pamuk tarımına daha da geniş toprakların ayrılması yönünde lobi yapıyordu. Kısa elyaflı güney pamuğunun,

56 Webb, s. 116.

57 Aynı eser, s. 83.

58 Hall, s. 36.

Manchester tarafından Mısır, Hindistan ve Brezilya'da ateşli bir şekilde teşvik edilen pamuk türlerinde fiyatları aşağı çekmesi çok sürmedi. Çaresiz *sertanejo*lar, daha da fazla pamuk üreterek direnmeye çalıştılar. Ancak, pamuk alanları *sertão*nun en ücra köşelerine serpilmiş olduğundan, üreticiler bir mengeneye sıkıştılar: Fiyatlar düşerken, en yakın nehir limanlarına mahsulü nakletmenin maliyeti çok yüksekti. Hindistan'ın aksine, Nordeste'de bir demiryolu ağı bulunmuyordu ve kendisi gibi ulaşım darboğazlarından zarar gören Çin'in tersine, katma değerli el ürünü pamukluları tüketecek dev bir iç piyasa da mevcut değildi. *Sertão* pamuk endüstrisinin tek kurtuluş umudu, iç kesimlere demiryolları ve karayolları götürecek acil bir programdı. Cunniff tarafından açıklandığı üzere, imparatorluk hükümeti, 1860'ların sonlarında Ceará'nın başkenti Fortaleza'dan başlayıp, pamuk merkezi Uruburetama'ya kadar uzanacak bir demiryolunun inşasına dair planlar ile oyalanıp durdu. Proje, sadece birkaç kilometre ray döşendikten sonra, 1868'de rafa kaldırılacaktı. Sulamada olduğu gibi, *sertão*nun kalkındırılmasına devletin yeterlikleri yine el vermiyor, yabancılar da bu yönde bir istek sergilemiyorlardı.[59]

1869'da yeni bir kuraklık dalgası, iç kesimlerin pek çok yerinde geçimlik mahsulleri harap ettiğinde, on yıl önce pamuk atılımını düzenlemiş olan Britanyalı pamuk alıcıları, şimdi Nordeste'nin "ikinci sınıf", "kötü işlenmiş" pamuğuna para ödemeyi reddediyorlardı. Bir kez daha paryalara dönüşen *sertanejo*lar için dönecek hiçbir yer kalmamıştı. "Geçimlik tarım yapanlar ve besiciler arasından büyük bir nüfus, güç bela geçinen, son derece kasvetli bir ekonomik durumda bulunan ticari mahsul yetiştiricilerine ve tarım işçilerine dönüşmüştü. Büyük toprak sahipleriyle aralarındaki geleneksel bağlar artık büyük ölçüde zayıflamış veya kopmuş olduğundan, ani krizler karşısında eskisinden de savunmasızdılar."[60] Kuzey Çin'de olduğu gibi, tarımın ticarileşmesi, *sertão*da da köy kapitalizminin filizlenmesi yolunda pek az mesafe sağlarken, toplumsal ve ekolojik itilmişliği derinleştirme hiç çekingen davranmamıştır.

İşleri daha da kötüleştirmek istercesine, pamuk tarımının 1860'larda aşırı yayılmasına bir de büyükbaş sayısındaki artış eklenmişti: Ceará'nın 1860'ta 1,2 milyon adet olan büyükbaş mevcudu, 1876'da 2 milyonu buldu. Yoksul pamuk yetiştiricileri gibi, toprak/büyükbaş sayısı oranında dengeyi yakalamaya, et ve deri fiyatlarındaki düşüşü durdurmaya yönelik yasalara karşın, *fazendeiro*lar da sürülerini tedbirsizce büyütmüşlerdi. Toprağın fakirleşmesi ve erozyon hızlandı. Üstelik, pamuğun ve sığırların toprak üzerindeki bileşik etkisi, geleneksel geçimlik mahsullere pek az alan bırakmak-

59 Cunniff, s. 87-93

60 Aynı eser, s. 96

taydı. Cunniff'in bulgularına göre Nordeste, "büyük kuraklık tarafından harap edilmeden önce bile bir kıtlık dönemine geçiş yapmaktaydı zaten". *Sertanejo*ların beslenmesinde, Hindistan'dan ithal edilen, ucuz, yeterince işlenmemiş pirincin giderek daha fazla ağırlık bulması sonucunda Ceará ve Paraiba'da 1872'de beriberi hastalığına rastlanmasını, ayrıca yaşanan çiçek, kolera ve sarı humma salgınlarını bu durumun epidemiyolojik kanıtları arasında sayabiliriz.[61]

Amerikan demiryolu atılımının çökmesiyle uluslararası planda ortaya çıkan ve 1873-79 bunalımının başlangıcı sayılan şok dalgaları, *sertão*ya 1874'te ulaştı. "İnsan belleğindeki en şiddetli deflasyon"u da beraberinde getirerek, şimdi gerek *agregado*ların, gerekse *fazendeiro*ların tökezleyen geçim kaynağı konumundaki tarımsal ihraç ürünlerinde, fiyatları daha da aşağılara bastırdı. Yükseliş zamanlarında bile yeterli olmayan yerli kredi damlaları hepten kurudu. "Yılın sonunda, [Nordeste'deki] bankaların çoğunluğu kredileri askıya almıştı. 1875'te, Banco Maua moratoryum isterken, Banco National de ödeme yapmayı durdurdu. Banco Alemão'nun müdürü intihar etti. Her yere sirayet eden paniği önlemenin bir yolu yoktu."[62]

Kamu borçlarıyla boğuşan eyalet hükümetleri ise, finansman güçlerini tümden yitirmişti. Ödeme aczinin eşiğine varan pek çok eyalet, başta Pernambuco gelmek üzere, bölge pazarlarında satılan gıda maddelerine fahiş vergiler bindirdi. Nefret yaratan bu uygulama, imparatorluk hükümetinin metrik sistemi yürürlüğe koyma ve zorunlu askerlik sistemini güçlendirme çabaları ile ölümcül bir eşzamanlılık sergiliyordu (Zorunlu askerlik, azat edilmiş kölelerin tekrar köleleştirilmesi yönünde bir girişim olarak algılanmaktaydı.) Bu sıkışmanın yol açtığı patlama, *Quebraquilos* ("kiloyu yere çal") isyanı adıyla anılacaktı. Paraiba, Pernambuco, Rio Grande do Norte ile Alagoas'ın *agreste* ve *sertão* bölgelerinde, silahlı kalabalıklar sistematik olarak ondalık sisteme ait ağırlıkları, ölçüleri yok edip, vergi kayıtlarını ateşe veriyordu.[63] Sonunda isyanı ezen imparatorluk birlikleri tarafından dağlara sürülen pek çok isyancı *sertanejo*, oralarda *congaceiro*lara dönüşüp kasabaları ve *fazenda*ları yağmalamaya girişti.[64] Dolayısıyla, büyük kuraklık gelip çattığında, Nordeste'de yerel hükümetler çökmüş, beslenme yetersizliği ve beriberi almış yürümüş, kimi kasabalarda isyanlar baş göstermiş, yoksullar *fazenda*ları talan etmeye başlamış, eşkıyalık da büyüyen tek sektör haline gelmiş bulunuyordu.

61 Cunniff, 104-6.

62 Monteiro, s. 47.

63 Aynı eser, s. 129-33 ve 191-3.

64 Cunniff, s. 102.

Sulama Maskaralığı

Bu aşırı işgücü arzının, kuzeyli büyük toprak sahipleri tarafından memnuniyetle karşılandığını söylemeye gerek bile yok. Sarıldıkları şeyin aslında kendi az gelişmişlikleri olduğunun farkında bile değillerdi. Önceki sayfalarda görmüş olduğumuz gibi, Conselheiro'nun ruhani özerk kenti Canudos gibi, işgücü arzını tehdit ettiği düşünülen her şeye şiddetle karşı çıktılar. Böylesi bir aşırı yoksullaşma, başka yerlerde bir toplumsal devrime ön ayak olabilirdi. Ama *sertão*nun enginliği, bir toplumsal emniyet supabı olarak kuzeydoğu sahillerinin emrindeydi. Nordeste, 1870'ler ve sonrasında, iç kesimler ile kıyılar arasındaki işgücü akışlarında hep etkin bir şekilde kullanıldı. Yoksul ve işsiz emekçilerin kıyı şeridinde tehlike yaratabilecek birikmeleri, *sertão*nun geçimlik tarım ekonomisine doğru tahliye edilmiş ve sonra belli aralıklarla, kuraklık tarafından gerisingeri kıyılara kusulmuştur. *Sertão*, yoksullara refah sunuyor, kuraklık ise çaresiz işçiler sayesinde kıyılarda ücretlerin daima düşük tutulabilmesinin güvencesini oluşturuyordu. 1870'ler ve 90'ların büyük kuraklıkları nedeniyle neredeyse tamamen ıssızlaşan Ceará *sertão*sunda bile, görmüş olduğumuz gibi, bölge oligarkları Pará ve Amazonas için işgücü simsarlığı yaparak kazanç elde edebiliyorlardı.

Dolayısıyla, *coronel*ler, "kıtlık yardımları"nı büyük bir açgözlülükle talep ediyorlar, ancak *sertão*nun ekolojik dengeye kavuşturulmasına yönelik gerçek iyileşmelere pek hevesle yaklaşmıyorlardı. Canudos'u yerle bir etmek için başlatılan coşkulu ulusal seferberlik, daha sonra 1888 ile 1902 arasında yaşanacak dört El Nino kuraklığında *sertanejo*ların kaderine dönük resmî umursamazlıkla tam bir tezat içerisindeydi. 1890'ların çok şey anlatan ülke içi tartışmalarında, Paulistalar güneydoğunun devlet kaynaklarından daha fazla pay almasını isterken, muhalefet ise milreisin 1892 ile 1897 arasında yarı yarıya değer kaybetmesi ve enflasyonun dizginlerinden kurtulmasının ardından Brezilya'nın uluslararası kredisinin sağlamlaştırılmasından söz ediyor, Nordeste'deki gerilemenin durdurulması hiç ağza alınmıyordu. Rothschildler, ithalat vergilerinin artırılması ve bayındırlık işlerine tek kuruş bırakmayan, deflasyonist bir bütçenin hazırlanması karşılığında, 1898'de 10 milyon £'lik krediyle hükümeti kurtardılar.[65]

Öyleyse, Britanyalıların ekonomik gücü, Paulistaların siyasi hegemonyası, ve kuzeydoğulu oligarkların kendi az gelişmişliklerini daha da derinleştirecek hamleleri, *sertão*da sulama konusunda yüz yıl boyunca bir paradonin yaşanmasına neden olan yapısal koşulları büyük ölçüde açıklıyor. Art arda gelen El Niñolar sonrasında, ulusal komisyonlar ve bölgeyi ziyaret eden yabancı sulama uzmanları, iç kesimlerde tarımın ve iskânın is-

65 Dean, s. 690.

tikrara kavuşturulması yönünde, sürüncemede kalan, asla uygulanmayan planlar hazırlayıp durdular. Ceará'da 1889'da inşa edilen Acude Quixada barajı bir ilk olmak üzere, hayata geçirilebilen az sayıdaki proje sayesinde depolanan su, "aslen büyük toprak sahiplerine fayda sağlayıp, otlak ve sulama tesisleri ile onlara ait sığır sürülerini koruyacak ... öte yanda düşük gelirli köylülere hiç merhem olmayacaktı."[66] 1941'e gelindiğinde, *sertão*da sulanabilen alan genişliği yalnızca 500 hektardı. Bundan yirmi yedi yıl sonra, Nordeste'de Guevaracı gerilla mücadelelerinin patlak vermesinden korkan askerî diktatörlük, ilk kapsamlı sulama araştırmasını yaptırmak üzere İsrailli danışmanlar tuttuğunda, kuraklığın ezdiği, perişan *sertanejo*lar, Ceará'nın taşra yollarında Conselheiro ve Cícero'nun kıyamete dair ilk vaazlarını dinleyenlerden çok farklı koşullara sahip değildiler.[67]

66 Hall, s. 5.

67 "...aç insanların zararlı kökler yiyerek zehirlendiğini söyleyen, Theophilo'nun yüz yıl öncesine ait canlı anlatılarını anımsatan, 1970 tarihli haberler, koşulların ne kadar az değiştiğine dair bir gösterge sayılabilir." (Hall, s. 12).

SÖZLÜKÇE

agregado	Kiracı, veya müsamaha gösterilen tapusuz yerleşimci (tam olarak, başkasına ait arazi üzerinde yaşama hakkı lütfedilmiş kişi).
agreste	Kuraklık çeken *sertão* ile kıyıdaki yağışlı *zona de mata* arasında kalan bölge.
bajra	Hintdarısı: Kuraklığa son derece dayanıklıdır ve değerli tahıllara göre daha besleyicidir.
bania	Tefeci (genellikle aynı zamanda tüccardır).
beata	Ruhban sınıfına dahil olmayan sofu, çileci.
caatinga	Dikenli çalılardan oluşan orman.
cangaceiro	Kanun kaçağı.
coronel	Kırsalda siyasi şef.
culturrstelsel	"Kültür Sistemi": Hollanda Doğu Hint Adaları'nda ihraç mahsulleri yetiştirmeyi zorunlu kılan tarım rejimi.
Dekkan	Hindistan'da, Narmada Nehri'nin güneyinde kalan yarımadanın iç kesimleri; volkanik Dekkan Platosu olarak da anılır.
Durbar	Devlet yetkilileri arasındaki toplantı.
Encilhamento	Brezilya Cumhuriyeti'nin ilk dönemindeki spekülatif canlanma.
ENSO	El Niño-Güney Salınımı.
fazenda	Nordeste'de sığır çiftliği.
fazendeiro	Çiftlik sahibi (*hacendado*).
fellah	Köylü.
flagelado	"Cezalandırılmış kişi" (kuraklık kurbanı).
gente de cor	Beyaz olmayan insanlar.
hsien	Çin'de ilçe.
ITCZ	Tropikler Arası Konverjans Sahası.
jagunco	*Sertão*lu çobanları ve Conselheiro taraftarlarını ifade etmek için kullanılan bir aşağılama sözü.
katedar	Berar'da *ryot*.
kaoliang	Pek çok amaç için kullanılan süpürgedarısı. Tahıl kısmı öğütülürken, sapları da inşaatlarda kullanılır.
karif	Güzün hasat edilen mahsullerin yetişme sezonu.
makzan	Hükümet / kraliyet erki (Fas).
malgüzar	Genellikle kiracıları da bulunan toprak sahibi (Hindistan – Orta Eyaletler).

mandioca	Manyok (dikkatli bir şekilde hazırlanmadığı taktirde, kökleri zehirlidir).
maund	3,2 kg'a karşılık gelen ağırlık birimi.
milreis	On dokuzuncu yüzyılda Brezilya para birimi.
mu	675 metrekareye karşılık gelen alan ölçü birimi (Çin).
NAO	Kuzey Atlantik Salınımı.
Nian isyanı	Huai Nehri'nin kuzeyinde, 1851-68 yılları arasında Zeng Luoçing önderliğinde yaşanan büyük köylü isyanı. Çin'de Başkan Grant'ı ağırlarken gördüğümüz Li Hong-zhan tarafından bastırılmıştır.
Nordeste	Brezilya'nın, sekiz eyaletten oluşan kuzeydoğu bölgesi. Bölgenin *geniş* iç kesimleri, *sertão* adıyla anılır.
parceiro	Ortakçı.
rabi	Baharda hasat edilen mahsullerin yetişme sezonu.
retirante	Sığınmacı (Brezilya).
ryot	Köylü (Dekkan).
ryotwari	Ödenecek vergi tutarının her bir köylü için ayrı ayrı belirlendiği sistem.
seca	Kuraklık.
sertão	Brezilya'da Nordeste bölgesinin iç kesimleri.
sertanejo	*Sertão*da yaşayan kişi.
shi	79,8 kg'a karşılık tahıl ölçü birimi.
SOI	Güney Salınımı İndeksi.
Şahükar	Tefeci.
taqavi	Devlet destekli tarımsal kredi.
tael	Çin'de bir ons gümüş ve on dokuzuncu yüzyıl para birimi.
taluk	Hindistan'da vergi sahası.
uzak bağlantı	*teleconnection*: Birbirine uzak bölgelerdeki iklimsel olaylar arasındaki bağlantı.
termoklin	Okyanusta ılık yüzey tabakası ile derindeki soğuk suları birbirinden ayıran, sert sıcaklık geçişinin yaşandığı ara katman.
Sıcak Havuz	Çok ılık yüzey sularının, alize rüzgârları tarafından taşınarak Batı Pasifik'te (Endonezya ve Queensland) birikmesiyle oluşur. Dünyanın en büyük tropikal ısı taşınımı sistemini hareket geçirir ve El Niño evresinde her ikisi birlikte Uluslararası Gündönümü Hattı'na doğru taşınır.
vaqueiro	Kovboy (Brezilya / Nordeste).
zemindar	Sabit vergi matrahı belirlenmiş mülk sahipleri (Bengal).
zemstvo	İl ve ilçe meclisi.
zona de mata	Nordeste kıyılarında, şekerkamışı tarımı yapılan sulak bölge.

"... bizim uğraşımız, dünya tarihinin devinimsiz sularında öylece unutulmuş 'açlık diyarları'na bakmak değil, tropikal kuşak halklarına ait emeğin ve ürünlerin, sınırları belli bir zaman diliminde (1870-1914) Londra merkezli dünya ekonomisinin içerisine nasıl zoraki eklemlendiğini ele almaktır. Milyonlar, 'modern dünya sistemi'nin sınırları dışında değil, bu sistemin ekonomik ve siyasi yapılarına zorla dahil edilmelerine yönelik sürecin tam da içinde öldüler. Onlar, liberal kapitalizmin altın çağında, Smith, Bentham ve Mill'in 'kutsal' ilkelerinin 'tanrı buyruğu' biçiminde hayata geçirilmesi ile katledildiler." **Mike Davis**

Viktorya döneminin son çeyreğinde, tropikal kuşağın dört yanında ve ayrıca kuzey Çin'de, muazzam kuraklıklar tarımı tekrar tekrar enkaza çevirdi. Yaşanan kuraklıklar ve salgınlar, yoksul kırlarda 50 milyondan fazla insanın canına mal oldu. Bir zamanların yemyeşil toprakları kasvetli çöllere dönüşürken, Etiyopya, Çin ve Brezilya'nın bazı kesimlerinde, bir nükleer katliamı akla getirecek ölüm oranları ortaya çıktı. Büyük veba salgınından beri görülmemiş ölçekte bir insani trajedi doğurduğu halde, bu felaketin tarihi ve dünyanın ekonomik gelişimi üzerinde bıraktığı uzun süreli etkileri, ancak şimdilerde bütünlüklü bir bakış açısıyla inceleniyor.

Mike Davis, "muson gizemi"nin peşine düşüp, 1870'ler ve 90'larda tarım mahsullerinin mahvolmasıyla gelen felaketlerde "El Nino / Güney Salınımı"nın parmak izlerini keşfeden bilimcilerin yüzyıllık sürek avına dair müthiş dedektiflik öyküsünü önümüze seriyor bir yandan da. Ne var ki, doğa ana, bu kadar büyük bir katliamı pek nadiren tek başına düzenleyebilir. El Nino'nun da suç ortakları vardı: altın standardı ve Yeni Emperyalizm. Geleceğin "üçüncü dünya"sının, yani insanlığın sahip olanlar ve sahip olmayanlar şeklinde, telafisi olanaksız bir biçimde bölünüşünün ana hatları, on dokuzuncu yüzyılın alacakaranlığında, iklim ile dünya ekonomisi arasındaki ölümcül etkileşimler eliyle çizilmiştir.

28 TL. KDV DAHİL

ISBN 978-605-5541-54-5

Yordam Kitap